

VOLUME | 6
ISSUE | 2
YEAR | *June.2021*

TROYACADEMY

INTERNATIONAL JOURNAL *of* SOCIAL SCIENCES

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ISSN: 2718-0905
E ISSN: 2717-753X

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY

TROYACADEMY

International Journal Of Social Sciences

Volume: 6 Issue: 2 Cilt: 6 Sayı: 2
Haziran/June 2021

ISSN: 2718-0905
EISSN: 2717-753X

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
School of Graduate Studies

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

Cilt 6 · Sayı 2 · Haziran 2021 / Volume 6 · Issue 2- June 2021

ISSN: 2718-0905
e-ISSN: 2717-753X

Sahibi (Publisher)
Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Editörler / Editors

Prof. Dr. Pelin KANTEN	Editör	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY	Editör Yardımcısı	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Pelin KANTEN	Editör	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY	Editör Yardımcısı	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Yener PAZARCIK	Yayın Kurulu Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Muhteşem BARAN	Yayın Kurulu Üyesi	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Yayın Kurulu Üyesi	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN	Yayın Kurulu Üyesi	Giresun Üniversitesi

Yazı İşleri / Secretariat

Arş. Gör. Hüseyin ORAK

Kapak Tasarımı: Selman BIYIK

Danışma Kurulu / Consultative Committee

AKTAŞ Hakkı (İstanbul Üniversitesi)	KIMURA Takuma (Hosei University)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
BAĞBAŞLIOĞLU Arif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
BARAN Muhteşem (İstanbul Üniversitesi)	MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din Bucureşti)	NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pasific University)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)	OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)	ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖRNEK Ali Şahin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ELAGÖZ İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZCAN Ayşe (Giresun Üniversitesi)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZMEN Ömür Nezcan (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
EŞİTTİ Bekir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)

FIRAT AYTEKİN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi) TAKAOĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee) TARHAN İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě) TAŞCI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) ULUOCAK Şeref (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YARAŞ Eyüp (Akdeniz Üniversitesi)
İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YEŞİLTAŞ Murat (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KILIÇ Cüneyt (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi) ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOSTADINOVA Elena (University of National and World Economy)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

AKYOL İbrahim Tanju (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) KAPLAN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARICA Feyza (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) KARADENİZ Yasin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AYDIN Abdullah (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi) KARTAL Nazım (Sinop Üniversitesi)
BELLİ Aziz (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi) KASAP Mesut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BENİAN Esin (Trakya Üniversitesi) KİRACI Kasım (İskenderun Teknik Üniversitesi)
BOZ Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) KOÇ Murat (Marmara Üniversitesi)
CEBECİ Halil İbrahim (Sakarya Üniversitesi) KOÇAK Burak (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
ÇETİNKAYA Özhan (Uludağ Üniversitesi) NERGİZ Abdullah (İstanbul Rumeli Üniversitesi)
ÇOLAKOĞLU Tanju (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) ÖRNEK Ali Şahin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇORUK Adil (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) ÖZBAŞI Durmuş (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
DİNÇ KALAYCI Pınar (Gazi Üniversitesi) ÖZDEN Ali Tolga (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
DÖNMEZ POLAT Dilek (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) SAK Fatma Selin (Giresun Üniversitesi)
DURAN Erol (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) ŞENGÜL Ümran (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
DÜNDAR Mesut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) TAN Sabri Sami (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EKİZ Mehmet (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi) TAVŞANCI Aykut (Trakya Üniversitesi)
ERAT Muhammet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) TUNÇ Ahmet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EŞİTTİ Bekir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) UYGUN Ayşe Gülce (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRKEM Hilal (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YALÇINKAYA Akansel (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
GÜLTEKİN Yasin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YAŞAR Mehmet (Anadolu Üniversitesi)
GÜNSEL Ayşe (Kocaeli Üniversitesi) YEŞİLTAŞ Murat (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) YILDIRIM Bülent (Trakya Üniversitesi)
KANTEN Selahattin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) ZAGRALI ÇAKIR Egem (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
ZENGIN Aslı (İstanbul Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

- KÖRPE Reyhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) Arkeoloji / Archaeology
YALÇINKAYA Akansel (İstanbul Medeniyet Üniversitesi) İşletme ve Yönetim / Business and Management
ARICA Feyza (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) İktisat / Economics
ERAT Muhammet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) Tarih / History
YAVAŞ Alptekin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) Sanat Tarihi / Art History
BAĞBAŞLIOĞLU Arif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi) Uluslararası İlişkiler / International Relations

İndeksler / Indexes

ESJI

Eurasian Scientific Journal Index

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

Scientific Indexing Services

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

SÖBIAD

IWI WORLD
of
JOURNALS

Academic
Resource
Index
ResearchBib

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695

e-ISSN:2564-6486

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yılda üç kez yayınlanır / Published three times a year

Troyacademy dergisi 2021 yılından itibaren yılda üç sayı (Şubat, Haziran ve Ekim) olarak yayımlanması planlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayımlanır; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. Troyacademy, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Troyacademy (International Journal of Social Sciences) is an international peerreviewed scientific journal scheduled to be published three times a year, from 2021 onwards, in February, June and October. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bookreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Yaygın Süreli Yayın
3 aylık (Şubat/Haziran/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Vernacular Publication
Quarterly (February/June/October)
in Turkish/English

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 00 18 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://troyacademy.dergi.comu.edu.tr>
E-mail: troyacademy@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Troyacademy'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the International Journal of Social Sciences are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Troyacademy editors.

TAKDİM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından çıkarılan Troyacademy dergisi 2021 yılından itibaren 3 sayıya çıkarılmıştır. Derginin bu sayısında İşletme, İktisat, Siyaset Bilimi, Edebiyat, Mimarlık, Tarih ve Sanat Tarihi alanlarında 19 Makale yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısına çalışmalarını gönderen akademisyenlere, bu eserlerin değerlendirmesini yapan hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
TroyAcademy

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2718-0905

e-ISSN: 2717-753X

Cilt 6 · Sayı 2 · Haziran 2021 / Volume 6 · Issue 2- June 2021

İçindekiler Table of Contents

MAKALELER ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Kurumsal Liderlik: Nereden Nereye?

Institutional Leadership: From Where? To

Where?.....354

Talha Sait ATAY, Oktay KOÇ

Araştırma Makalesi/Research Article

The Effect of Autotelic Personality on Work Engagemnt Level of Employees: Role of Personal Meaning

Ototelik kişiliğin işe adanma davranışı üzerindeki etkisinde kişisel anlam arayışının

rolü.....379

Pelin KANTEN, Benan ARDA

Araştırma Makalesi/Research Article

Sağlık Çalışanları Örneğinde Atık Bilinci Üzerine Bir Durum Çalışması

A Case Study on Waste Information for the Example of Healthcare

Employees.....395

Nahit BEK, Aslı BEK

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye’de E- Ticaret Sitelerinin SWARA ve WASPAS Yöntemleri ile Web Sitesi

Performansına Göre Sıralanması

Ranking of E-Commerce Sites in Turkey in Reference to Web Sites Performance by SWARA and WASPAS

Methods.....411

Muhammed MARUF

İçindekiler Table of Contents

MAKALELER ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Havayolu Taşımacılığı Sektörü Gelişim Evrelerinin PEST Analizi ile Değerlendirilmesi:5 Dönem+Covid-19 Pandemi Süreci Dönemi Kapsamında Bir İnceleme

Evaluation of Air Transport Sector Development Stages with Pest Analysis:An Investigation in The Scope of 5 Periods+Covid-19 Pandemic Process

Period.....422

Yasemin ŞEN, Teoman ERDAĞ

Araştırma Makalesi/Research Article

Büyük Veri Analizi ve Geleneksel Pazarlama Araştırmalarının Kısa Bir Karşılaştırılması

A Brief Comparison of Big Data Analysis and Traditional Marketing

Research.....462

Erkan BİL, Murat ÖZKAYA

Araştırma Makalesi/Research Article

Yetenek Yönetiminin İnovasyona Etkisi: İstanbul İlinde Endüstriyel Mutfak Sektöründe Bir Uygulama

Impact of Talent Management on Innovation: An Application in İstanbul Culinary

Industry.....477

Necmiye Tülin İRGE, Yüksel YALÇIN, Yaşar UYSAL

Araştırma Makalesi/Research Article

John Locke'un Mülkiyet Kavramına Yönelik Bir Değerlendirme

An Evaluation of John Locke's Concept of

Property.....503

Ahmet TUNÇ, Tuğçe KURTAĞZI, Süleyman EKİCİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Kamu Yönetimi Reformlarının Dönüşümü

The Transformation of Public Administration

Reforms.....521

S. Mustafa ÖNEN, Mehmet Seyda OZAN

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Üretim ve Ticaret Üzerindeki Etkisi

The Impact of Local Governments on Production and Trade in

Turkey.....549

Selçuk İPEK, Mehmet ÖKSÜZ

İçindekiler Table of Contents

MAKALELER ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Bir Grup Tarikat Sancağında Sanat ve Sembolizm

Art and Symbolism in a Group of Sect

Banner.....562

Ali Osman UYSAL, Elif CEYLAN EROL

Araştırma Makalesi/Research Article

Bir Dergi Köşesinin Millî Ruhu Canlı Tutma Gayreti: Türk Ruhu Dergisi “Edebiyat San’at” Köşesi Örneği

The Effort Of A Journal Column For Keeping Alive The National Soul: Example Of “Edebiyat San’at” Column Of Journal Of Türk

Ruhu.....587

Yavuz Selim UĞURLU

Araştırma Makalesi/Research Article

Hikmet Temel Akarsu’nun “Konstantinopolis Kapılarında” Adlı Tarihî Romanında Mimarî Mekân

Architectural Space In Hikmet Temel Akarsu’s Historocal Novel “At the Gates Of Constantinople”.....604

Nevnihal ERDOĞAN

Araştırma Makalesi/Research Article

Edirne’nin İlk Kurtuluş Yıldönümü Töreni ve TBMM Heyeti

Edirne's First Anniversary of Liberation Ceremony and

Delegation of Grand National Assembly of Turkey (GNAT).....620

Serkan TUNA

Araştırma Makalesi/Research Article

Ege Denizi’nde Egemenliği Belirsiz Coğrafi Oluşumlar Sorunu’nu Ortaya Çıkaran Kardak Krizi; Türkiye ve Yunanistan’daki Etkileri

The Kardak Crisis Which Is Revealing The Problem Of Uncertain Sovereignty Geographical Formations In The Aegean Sea; Effects In Turkey And Greece.....643

F. Nesrin ÖZGÖR

Araştırma Makalesi/Research Article

Ada Turizmi Açısından Destinasyon Çekiciliği ve Destinasyon Marka Kimliği Ölçeklerinin Türkçeye Uyarlaması

Adaptation of Destination Fascination and Destination Brand Identity Scales to Turkish in Terms of Island Tourism.....669

Gülay KESKİN, Ayşe AKYOL

İçindekiler Table of Contents

MAKALELER ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Turist Rehberlerinin İş-Aile ve Aile-İş Çatışması, Kişilik Özellikleri ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

A Study to Determine the Relationships Between Work-Family and Family-Work Conflict, Personality Traits and Organizational Commitment Levels of Tourist

Guides.....697

Mustafa BOZ, Bekir EŞİTTİ, Çiğdem ÖZKAN

Araştırma Makalesi/Research Article

Turizmde Çekicilik Unsuru Olarak Dağıstan Mutfağı: Güneyköy Örneği

Dagestan Cuisine as an Element of Attraction in Tourism: A Case Study of Guneykoy Village.....712

Hatice GÜÇLÜ NERGİZ, Evrim KARACA

Araştırma Makalesi/Research Article

Öğretmen Seçim Sürecinde En İyi-En Kötü Ve Mabac Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması

The Usage of an Integrated Best-Worst and MABAC Methodologies for Teacher Selection Process.....733

Güler TELLİ, Ejder AYÇİN

Kurumsal Liderlik: Nereden Nereye?

Araştırma Makalesi/Research Article

Talha Sait ATAY* Oktay KOÇ**

ÖZET

Kurumsal liderlik, Selznick tarafından geliştirilmiş ve fakat 1950'lerde donup kalmış gibi çok fazla incelemeye tabi tutulmamıştır. Dolayısıyla örgütlerde geleneksel liderlik fonksiyonları yanında, değer yaratma ve bunları örgüte aşılama ile etkisini gösteren bu tip liderliği yeniden ele alma zarureti hasıl olmuştur. Mevcut çalışma literatür taraması yoluyla kurumsal liderliğin geçmişten bugüne ve hatta geleceğe uzanan öyküsünü araştırmaktadır. Bu anlamda kamu değeri kavramının giderek daha fazla önem kazandığı bir dönemde, bu tip bir liderliğin örgütler için fark yaratabilecek bir model olabileceği neticesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Selznick, Kurumsal Liderlik, Değer, Kamu Değeri, Kurumsallaşma*

Institutional Leadership: From Where? To Where?

ABSTRACT

Institutional leadership was developed by Selznick, but has not been subjected to much scrutiny as it was frozen in the 1950s. Therefore, there has been an obligation to reconsider this type of leadership, which shows its effect by creating value and infusing them into the organization, in addition to traditional leadership functions in organizations. Current study explores the story of institutional leadership from the past to the present and even into the future, through a literature review. In this sense, at a time when the concept of public value gains more and more importance, it has been concluded that this type of leadership can be a model that might create a difference for organizations.

Keywords: *Selznick, Institutional Leadership, Value, Public Value, Institutionalism*

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, talhasaitatay@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3778-2072>

** Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, oktaykoc@sinop.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0612-6929>

GİRİŞ

Geçmişten günümüze liderlik alanında yapılan çalışmalara bakıldığında bazı liderlik yaklaşımlarının büyük ilgi uyandırdıkları (Örn: Burns, 1978; Bass, 1985 vb.) bazılarının ise yeterince ilgi uyandırmadıkları (Örn: Stogdill, 1948) görülmektedir. Kurumsal liderlik gibi, örgütsel bağlamda oldukça dikkate değer olan ve etkileri itibarıyla belki diğerlerine nazaran daha güçlü bir alana sahip olabilecek bir yaklaşımın, bunlardan ikincisine daha yakın durduğu, literatür araştırmasına bakıldığında kolaylıkla ileri sürülebilir. Kurumsal liderliğin araştırmacılarca çok daha üzerinde durulmamasının, dönemsel ve kuramsal etkileri olduğu da ifade edilebilir. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası denilebilecek bir dönemde ileri sürülmesi ile birlikte, liderlikte davranışsal ve durumsal yaklaşımların daha fazlalıkla ele alınması, kurumsal liderliğin değerlere odaklı niteliğinin (Selznick, 1957) gözden kaçırılmasına neden olmuştur denilebilir.

Doğrusu nitelikleri, yaklaşımları veya etiketleri ne olursa olsun liderler, yönetimi başlatma ve biçimlendirme yetkisine dayalı sorumluluklarından dolayı örgütlerde kilit aktörler olarak işlev görürler (Askeland, 2020: 142). Bu kişilerin düşünme ve hareket etme biçimleri, çalıştıkları alan ve kurumlar tarafından sınırlandırılrsa da; yeni hedefleri yansıtan, farklı ve hatta çatışan değerleri içselleştiren yapılar inşa etmek için ve yine bunlardan bazılarını kurumsallaştırmak adına mücadele ettikleri söylenebilir (Struminska-Kutra ve Askeland, 2020: 119). Doğrusu kurumsallaşmanın, örgütlerin etkinliğini ve dayanıklılığını artırdığı konusunda bir fikir birliği de mevcuttur (Boin ve Christensen, 2008: 5). Hatta her örgütün, gelişim düzeyiyle de bağlantılı olarak zaman içerisinde kurumsal nitelikler kazandığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu süreç esnasında bir liderin rolü, en başta teknik zorunlulukları gidermenin yanında henüz var olmayan örgütsel değerleri oluşturmanın zorluğuna katlanmasıdır, denilebilir (Besharov ve Khurana, 2015: 63).

Esasen iki farklı kurumsal kuramın eski ve yeni olarak tasnif edildiği bir izlekte (bkz: Selznick, 1996), adı ne olursa olsun, bir “örgütün” (*organization*) bir “kurum” (*institution*) olarak doğmadığı açıkça söylenebilir. Kurumsal özellikler yıllar geçtikçe kazanılır ve geniş çapta kabul görmesi ve itirazsız kabul edilmesi ancak bu süreçte olur (Boin ve Christensen, 2008: 4-5). Elbette yeni kurumsalcılığın pasif aktör/aktif eyleyen (veya kurumsal girişimci) ikilemesi karşısında (DiMaggio, 1988), eski kurumsalcılığın aktif eyleyen olarak liderleri tanımlıyor olması (Selznick, 1957; Washington vd., 2008), bir yerinde kurumsallaşmayı sağlamak üzere bilinçli ve maksatlı bir şekilde hareket eden bir aktöre işaret ettiği anlamına da gelir. Doğrusu sosyal dünyanın (süregeleyen kurallardaki, uygulamalardaki ve eylemlerdeki koşulları belirleyen yapılarla) önemli ölçüde kurumlardan oluştuğu (Lawrance ve Shadnam, 2008: 2288-2289) göz önüne alındığında, eski kurumsalcılığın tanımladığı aktif, maksatlı ve bilinçli aktör olarak liderlerin (Selznick, 1957), kurumların yaratılması ve

kurumsallaşma bakımından sahip olduğu önem ve işlev çok daha iyi anlaşılabilir ve aslında böylece yeni kurumsalcılıktan ayrıldığı en önemli nokta olacaktır (bkz: Selznick, 1996). Kendi tarihlerinin varlıkları olarak kurumlar (Shinn, 1996: 36) ve bunlardaki değişim (Battilana vd., 2009) bir süreç şeklinde ele alınacak olursa, bağlamın yanı sıra bir örgüt içindeki diğer politik aktörlerin eylem ve faaliyetlerinden güçlü bir şekilde etkilenen süreçler aracılığıyla böylesi bir değişimin gerçekleşebileceği ifade edilebilir (Kraatz ve Moore, 2002: 125). Ancak ilginç bir şekilde bugüne kadar örgüt araştırmaları kapsamında kurumsal liderliğin genellikle gözden kaçırılan bir tasarım olduğu özellikle vurgulanmalıdır (Silva, 2020: 81). Oysa çeşitli yazarlara da atıf yaparak Scott (2003), liderliğin biçimsel yapıyla bütünleşmek yoluyla tertip edildiğini ve rutinleştiğini ileri sürmektedir. Selznick (1957) bu hususu hemen hemen kurumsallaşma ile karşılamakta ve kurumsallaşmanın da yapı ve faaliyetlerin teknik gereklilikler ötesinde değer aşılma sürecini sağlayan bir süreci gerektirdiğini ileri sürmektedir. Ve hatta biraz daha ileri giderek Selznick (1996: 271), liderliğin temel bir sorumluluğunun, -fayda ve maliyetleri bakımından- kurumsallaşma sürecini izlemek olduğunu ileri sürmektedir.

Bütün bunlara dayanarak esas itibarıyla Philip Selznick (1957) tarafından kavramsallaştırılmış, örgütün evrimsel süreçlerinde kritik bir rol oynayan ve tarihsel olarak bakıldığında hak ettiği değeri bulamamış olan “kurumsal liderlik” modeline, özellikle yeni süreçte ortaya çıkan kamu değeri, para için değer, değer odaklı yönetim gibi kavramlar da göz önünde bulundurularak odaklanmanın önemli olabileceği öne sürülebilir. Bunun nedeni, bu tip liderlerin, Selznick’in ifadesiyle teknik gereksinimlerinin ötesinde örgütlerine “değer aşılacak” kurumsallaşma sürecine önderlik etmeleri; örgütün kendine özgü misyonunu ve vizyonunu verimliliğin de ötesinde tanımlayabilmeleri, savunabilmeleri ve sürdürebilmeleridir (Selznick, 1957: 17; Jung ve Choi, 2011: 47-48; Washington vd., 2008: 725). Buradaki değerler, sosyal bir varlığın içinde yer alan ideal inançlardan oluşmaktadır. Bunlar tecrübeyle elde edilirler ve ayrıca çok çeşitli etkileri zaman içerisinde ortaya çıkmaktadır. Değerlerin en önemli rolleri eylemleri motive etmeleri ve yönetmeleridir. Ayrıca değerleri ciddiye almanın bir anlamda insanları ciddiye almak olduğu da söylenebilir (Kraatz vd., 2020: 5, 22-23). Bu ciddiyetle hareket edebilecek yöneticiler (liderler) de, idari yönetimden kurumsal liderliğe geçiş yaparken birer “devlet adamı” haline gelmektedirler (Selznick, 1957: 4). Bu kavramlaştırma kapsamında Selznick’in (1957) orijinal ve güncel katkısının; lideri, kişiliği ve hisleriyle kurumların bilişsel ve normatif yönlerinden etkilenmeyen bir “süper birey” olarak tasvir etmesi olduğu ileri sürülebilir (Struminska-Kutra ve Askeland, 2020: 124). Aslında Selznick, bu kişilere merkezi bir rol vererek kurumların gelişmesine, uyum sağlamasına ve sürdürülmesine yardımcı olma yollarına odaklanmıştır da denilebilir (Kraatz, 2009: 59).

Kurumsal liderlerin sadece örgütün teknik işleyişini sürdürmek için neyin gerekli olduğu konusunda değil, aynı zamanda örgütün daha geniş toplumsal yapı içindeki yeri hakkında da bir anlayış geliştirdikleri söylenebilir (Besharov ve Khurana, 2015: 62). Zira kurumlar, örgütsel amaçlara ulaşmak için gerekli olan rasyonel veya teknik gereksinimlerin ötesinde değerlerden faydalanırlar (Hansen vd., 2021: 3). Bir anlamda kurumsal liderlik, örgütsel kimlik ve örgütün daha geniş toplumsal ağlardaki rolü ve anlamı üzerinde uzun vadeli etkileri olan kararlarla ilgilidir, denilebilir (Struminska-Kutra ve Askeland, 2020: 120). Aslında bu rol, örgütlerin içinde yaşamakta oldukları kültürel çevreye karşı yüksek derecede duyarlı olmalarından kaynaklanıyor gibi görünmektedir (Selznick, 1996: 273). Ve yine Selznick'e (1957: 60) göre böyle bir çevrede liderlerin mesuliyeti, örgütün özgün değerlerini seçmek, nihayet bunları korumak ve bu değerleri yansıtan bir sosyal yapı oluşturmaktır. Bu bakımdan değerlerin geliştirilmesi ve korunması kurumsal liderlerin birincil görevidir. Bu görevleri yerine getirmek adına kurumsal değerlere ve geleneklere yakından aşina olmak gerekir (Kraatz ve Moore, 2002: 125). Bu hususun bir başka yönü ise, değerlerin örgüt içindeki bütünleştirici fonksiyonu ile ilgilidir. Kraatz vd. (2020: 33) bu hususu irdelerken, iki veya daha fazla kişi "özünde" aynı değer(ler)e sahip olması halinde aralarındaki ilişkinin de muhtemelen oldukça güçlü olacağını ileri sürmektedir. Güçlü ilişki düzeyine erişen örgüt üyeleri, örgütlerinin sürdürülmesinde kişisel bir çıkar/menfaat hissedecekler ve asıl hedefleri değişse bile kurumlarını korumaya çalışacaklardır (Levitsky, 1998: 79). Hatta Scott'a (2003: 72) göre, Selznick de bir süre sonra liderlerin örgütlerinin misyonlarını savunmak, gerektiğinde, yeniden yorumlamak ve yenilemek durumunda kalabileceklerini veya kalmak durumunda olduklarını vurgulamaya başladığını ileri sürmektedir. Bu noktaya erişebilmek için örgütünün entelektüel gelişimini destekleyen ve bir öğrenme kültürü oluşturmaya çalışan kurumsal liderlerin, kurumlarının yüksek kalite standartlarının korunmasını kolaylaştırdıkları da ifade edilebilir (Garwe, 2014: 8).

Literatür tarandığında, örgütsel yaşamın maddi boyutlarını vurgulayan mevcut örgütsel perspektiflerin genellikle; politik, kültürel ve değer yüklü unsurları önemsiz gösterdikleri veya görmezden geldikleri görülmektedir (Besharov ve Khurana, 2015: 75). Mevcut çalışma işte bu noktadan hareket ederek özellikle politik, kültürel ve değer boyutlarıyla doğrudan ilişkili olarak kurumsal liderlik tarzının geleneksel ve modern dönemlerini ve yine hatta geleceğini incelemek üzere tasarlanmıştır. Bunun nedeni mevcut literatürden de anlaşılacağı üzere oldukça önem arz eden bir tasarım olarak kabul edilmesi gereken bu liderlik tarzının, geleneksel dönemden günümüze bütüncül bir bakış açısıyla çok fazla ele alınmamış ve hatta önemsenmemiş olmasıdır. Oysa son dönemde, değer odaklı çalışmaların giderek daha fazla çoğalıyor olması dikkatleri, örgütler için değer üreten ve bunları örgütlere aşilayarak kurumsallaştırmaya çabalayan liderlere yöneltmelidir. Çalışmanın bu kapsamdaki temel

sorusu; “geleneksel dönemden modern döneme kurumsal liderlik yaklaşımının gelişimi nasıl bir seyir izlemiştir ve gelecekte olasılıkla nerede olacaktır?” olarak tasarlanmıştır.

Buradan hareketle literatür taramasına dayanılarak yapılan mevcut çalışmada, kurumsal liderliğin tarihsel gelişimine yer verilmiş ve araştırma; geleneksel dönem, modern dönem ve gelecek perspektifi temel başlıklarına ayrılarak ele alınmıştır. Genel olarak bakıldığında, kurumsal liderlik tarzının dönemler içerisinde farklı yorumlamalara tabi olduğu, çeşitli yazarlar tarafından bazı vaka çalışmalarına konu edildiği ve böylece süreçlerin ve liderlik özelliklerinin farklı boyutlarının ön plana çıkartıldığı ve yine bu kapsamda bazı önerilerin sunulduğu tespit edilmiştir. Mevcut çalışmanın verilen bu bölümlerden sonra nihayetinde sonuç bölümüyle sonlandırıldığı ifade edilebilir.

1. TEORİK ARKA PLAN

Bu bölümde kurumsal liderlik yaklaşımı; geleneksel dönem, geleneksel dönemden modern döneme geçiş aşaması, modern dönem ve gelecek perspektifi başlıkları altında incelenmiştir. Zira Selznick’in de (1957) vurguladığı “örgütsel tarihin” incelenmesi meselesi gibi, liderliğin de kendi tarihinin incelenmesi, en azından gelecekteki yerinin ne olacağı veya ne olması gerektiği konusunda fikir verecektir.

1.1. Kurumsal Liderliğin Geçmişi (Geleneksel Dönem)

Kurumsal liderlik tarzıyla ilgili öncül olarak atfedilebilecek çalışmaların oldukça kısıtlı sayıda olduğu söylenebilir. Hatta çoğu kere kavramsal olarak konu Selznick’e (1957) dayandırılrsa da bundan biraz daha evvel kurumsal liderlik tarzından şu veya bu şekilde bahseden çalışmalardan söz etmek de mümkündür. Konuyla ilgili olarak yapılmış temel çalışmalar Tablo 1.’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Kurumsal Liderlik Yaklaşımı İçin Geleneksel Dönemde Temel Eserler

Çalışmanın Adı	Yazar(lar)	Yöntem	Bulgular
1) Leadership: Institutional and Personal	Sigmund Neumann (1941)	Literatür taraması.	Demokrasi(ler)de liderliğin önde gelen unsurları kurumsal niteliktedir.
2) Leadership in Administration: A Sociological Interpretation	Philip Selznick (1957)	Vaka analizi.	“Devlet adamı” olarak kurumsal liderlerin birincil görevleri; değerler oluşturmak, geliştirmek ve bunları örgütlerine aşlamak ve böylece örgütünü kurumsal hale getirmektir. Genel olarak bakılacak olursa kurumsal liderler, dış çevreyle uyum sağlamada ve örgütü kurumsallaştırmada aktif rol oynarlar.

Her ne kadar bu gibi yayınlar, liderliğin değerlerle olan ilişkisine doğrudan odaklanarak kurumsal liderliği açıklamaya çalışsalar da bunlardan biraz daha evvel örgütlerde değerlerin merkezi bir role sahip olması gerektiğine ilişkin çalışmaların varlığından da söz edilebilir. Örneğin, yirminci yüzyılın başlarından ortalarına kadar Chester Barnard (1968 [1938]), Fritz J. Roethlisberger ve William J. Dixon (1939), Elton Mayo (1960 [1933]) ve George C. Homans (1950) gibi örgüt araştırmacıları, örgütün gelişimi ile değerlerin ve amacın aşılması arasındaki içsel uyumsuzluğu sorgulamışlardır. Bu yazarlar örgütün varlığını tehdit eden herhangi bir çevresel değişiklik karşısında bir örgütün hayatta kalmasının, üyelerinin koordineli bir şekilde uyum sağlama istekliliği duymalarına ve ayrıca bu yeteneğe de sahip olmalarına bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse bu durum, örgüttekilerin ortak bir amacı içselleştirme ölçülerine ve bu ortak amacı eylemleriyle gerçekleştirebilmelerine bağlıdır, denilebilir (Podolny vd., 2004: 9).

Diğer taraftan değerler, normlar ve inançlar gibi sosyal örüntüler olarak kurumların ne olduğu, eylemi ve yapıyı nasıl etkilediği hakkındaki teorileştirmeye yönelik ilk sistematik girişimlerin Max Weber ve Emile Durkheim tarafından gerçekleştirildiği de görülmektedir (Lawrance ve Shadnam, 2008: 2289). Geleneksel kurumsal liderlik modeli de bu teorik geçmiş üzerine inşa edilmiştir. Kurumsal okulun teorik temelleri, kısmen Alman sosyolog Max Weber'in çalışmalarında bulunabilir. Weber (1978), bürokrasiler gibi sosyal yapıların da "meşrulaştırıcı ilkelere" dayandığını savunmakta ve sosyal ilişkileri organize ederken uygun yolların neler olduğu konusundaki fikirleri de kabul etmektedir (Biggart ve Hamilton, 1987: 430). Yine Weber, kültürel kurallar veya sistemler kavramıyla aktöre subjektif bir anlam yüklemiş ve eylemin sosyal olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan Durkheim ise kurumları bilgi, inanç ve ahlaki otoriteye sahip sembolik sistemler olarak tanımlamış ve bunların din benzeri yaptırımlarla desteklendiğini belirtmiştir (Lawrance ve Shadnam, 2008: 2289).

Kurumsal liderlikle ilgili olarak Neumann'ın (1941) çalışması da bulunduğu dönem itibariyle özellikle göze çarpar. Bu çalışmada Neumann, zaman ve mekân açısından büyük farklılıklar gösterse de iki ana siyasi liderlik tarzının ayırt edilebileceğini vurgulamış; kurumsal ve kişisel liderlik tarzları olarak ele aldığı modellerin kabaca zıt siyasi sistemlere yani demokrasi ve diktatörlüğe karşılık geldiğini söylemiştir. Ayrıca burada, bir demokraside liderliğin önde gelen unsurlarının kurumsal olduğunu ifade etmiştir (1941: 136). Devamla o, çeşitli ülkelerin devlet başkanlarından örnekler de vermiştir. Örneğin İngiltere Başbakanı'nı ele alarak sahip olduğu olağanüstü güç ve prestiji vurgulamış ve bu durumun onu kurumsal liderliğin şüphesiz en etkili prototipi haline getirdiğini belirtmiştir (1941: 136). Yine çalışmasının diğer bir örneği olan Amerikan Başkanı'nın ise renkli ve kişisel görünümü nedeniyle herhangi bir diktatörlük modelinden uzak olduğunu söylemiş ve ülkesini bu karakteriyle temsil ettiğini ifade etmiştir (1941: 137).

Kurumsal liderliği irdelemeye kronolojik sıralamayla devam edilecek olursa, örgütlerde kurumsal teorinin en etkili versiyonlarından birisinin (aslında yaygın kanaatle en etkilisinin) Philip Selznick ve öğrencilerinin çalışmalarıyla ilişkili olduğu söylenebilir (Scott, 1987: 493). Kurumsal teorinin “babası” olarak ifade edilen Selznick, örgütlerin nasıl kurum haline geldiğiyle ve kurumsal süreçlerin örgütleri nasıl etkilediğiyle ilgilenmiştir (Greenwood vd., 2014: 1208). Selznick, Chester I. Barnard (1938, 1948) tarafından ileri sürülen fikirlerin çoğunu geliştirirken, bir “örgütü” bir “kuruma” dönüştürmek için gerekli olan çeşitli liderlik işlevlerini (örneğin misyonun tanımlanmasını, amacın kurumsal olarak somutlaşmasını, kurumların bütünlüğünün savunulmasını, iç çatışmaların düzenlenmesini vb.) kısa ve öz bir şekilde tanımlamaktadır (Terry, 1995: 520). Dikkatini küçük grupların veya çalışan kitlelerinin davranışlarına odaklamak yerine kurumsal liderliğin anlamını keşfetmek için büyük örgütlerdeki en yüksek kademelere odaklanmış ve bu kademeleri özellikle ön plana çıkartmıştır (Bernstein, 1959: 197). 1957 yılında yayımlanan ve en önemli çalışmalarından biri olan “Yönetimde Liderlik: Bir Sosyolojik Değerlendirme (*Leadership in Administration: A Sociological Interpretation*)” adlı eseri, kurumsal liderlik sanatı üzerine bir klasik haline gelmiştir (Jung ve Choi, 2011: 47). Eserinde belirli bir kurumsal çalışan modeline merkezi rol vererek, güçlü bir kurum teorisi geliştirmiş (Kraatz, 2009: 59); “kurumsal lider/devlet adamı” olarak nitelendirdiği (1957: 154) üst düzey yöneticilere birincil görevler atfetmiştir. Bu birincil görevler; deđerler¹ üretmek, geliştirmek, bunları örgütlerine aşlamak, sürdürmek, korumak ve yine bunları somutlaştırmak yoluyla örgütlerinin biçimlendirilmesini sağlamak olarak ifade edilebilir (Selznick, 1957; Kraatz ve Moore, 2002: 125). Buradan hareketle Selznick’in, idarecilere değerleri seçme ve bu değerleri ifade etme sorumluluğu vermesi yönü, çalışmasının katkıları açısından oldukça önemlidir (Shinn, 1996: 36).

Aslında “örgüt” ve “kurum” arasındaki metaforik ayırmadan yola çıkarak örgütsel yaşamdaki kurumsal ve teknik alanlardaki gerilimlere odaklanmak ve bu gerilimleri uzlaştırmaya çalışmak, Selznick’in çalışmalarını ve onun liderlik anlayışını anlamının merkezinde yer almaktadır (Jung ve Choi, 2011: 47; Besharov ve Khurana, 2015: 55-56). Ona göre kurumsallaşma aslında bir süreçtir. Örgütte zaman içerisinde meydana gelen; örgütün kendine özgü geçmişini yansıtan; içinde yer alan kişileri, bu kişilerin oluşturdukları grupları, bu kişilerin kazanılmış haklarını ve yine örgütün çevreye uyum sağlama şeklini somutlaştıran bir şeydir (1957: 16). Aslında bir örgütün “kurum” haline gelebilmesinde önemli olan, sosyal ihtiyaçların dikkate alınması ve örgütün buna uyarlanabilmesidir (1957: 5).

¹ “Değer” kavramı burada “herhangi bir çıkar konusu” gibi çok genel bir anlamda kullanılmamıştır. Bundan daha ziyade ilgili örgütte kendine özgü bir amacı (veya akıbeti/sonucu/uç noktayı) belirtmek için kullanılmaktadır (Selznick, 1957: 57).

İnsan benliği farklı değerleri içselleştirme (veya en azından hoş görme) yeteneğine sahiptir (Kraatz vd., 2020: 18). Buradan hareketle kurumsal bir lider olabilmek yine, yalnızca değerleri ve amacı sosyal yapıda somutlaştırmak ve başkalarının yaşamına anlam aşlamakla değil, aynı zamanda bu değerleri kendi içinde de içselleştirmek ve başkalarının davranışlarında da onların alenen temsil edildiğini görmeye ilgilidir (Besharov ve Khurana, 2015: 73; Zucker, 1977: 726). Yani sadece söylemde değil, hem kendi hem de diğer insanların eylemlerinde de bu (değer yüklü) niteliklerin tezahür ettiğini görebilmekle ilgilidir. Örgütte çalışan insanlar, sosyal etkileşim yoluyla değerler ve normlar içerisinde sosyalleştirilebiliyorlarsa (Hansen vd., 2021: 17) kurumsal liderlik perspektifi orada işliyor anlamına gelir. Ancak bunun gerçekleşmesini sağlamak ve örgütün en aşağı katmanından en tepesine kadar işleyişini görebilmek oldukça zordur. Bu zorluğu aşmak adına kurumsal liderler seçici işe alım vasıtasıyla örgütlerinde seçkinler (*elites*) kitlesi oluşturabilmektedirler (1957: 14). Rol model olarak kurumların içine yerleştirilen ve kurumsal koruyucular olarak da gösterilebilecek seçkinler kitlesi; ekip kültürünü oluşturan, temel değerlere uyan ve bu değerleri geliştiren kişiler olarak tanımlanabilirler (Hansen vd., 2021: 18). Bu kişiler vasıtasıyla kurumsal liderler örgüt içerisindeki tüm kişilerin çalışma tarzlarını kendi istek ve hedefleri doğrultusunda şekillendirebilmektedirler.

Selznick'in lideri, hem kurumsallaşma etkeni hem de nihayetinde bu süreçten ortaya çıkan ve yaşayan sosyal varlığın savunucusu ve koruyucusu olan kişiler olarak tasvir edilmiştir. Bu iki kavramın onun düşüncesinde ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu söylenebilir (Kraatz, 2009: 62). Bu işlevleri yerine getirecek liderlerin, elbette çeşitli kararlar alması gerektiği ifade edilebilir. Bu noktada Selznick, rutin olarak alınan kararlarla kritik olarak alınan kararlar arasında ayırım yaparak kurumsal liderlerin ancak kritik kararlar alabilen kişiler olduğunu ifade etmiştir (1957: 24-36). Bu kritik kararların özellikle örgütün politikaları oluşturulurken de alınması gerekebilir. Selznick'in kurumsal lideri de bu anlamda hem politika oluşturmada hem de bu yolla örgütünü inşa etmektedir (1957: 37). Ancak burada; "kaynaklar, istikrar veya itibar başarısı" örgütsel başarının ölçütü haline gelirse, o kurumun liderinin başarısız olacağını da not olarak belirtmek yerinde olacaktır (1957: 27). Bu anlayış, Selznick'in çalışmasının hâkim argümanlarından bir tanesidir. Zira Selznick görünür veya görünmez bir şekilde kurumsallaşma ve değerler üzerinden bir liderlik okuması yapmakta ve nihayet belki de başarı veya başarısızlığı, bunlarla ilişkilendirmektedir. Elbette şu hususa temas etmekte yarar vardır: Bir örgüt, kurumsallaştıkça daha fazla kaynak çekmekte, daha fazla kaynak çektikçe de istikrarlı ve yaşamını devam ettirebilen bir niteliğe sahip olmaktadır (ayrıca bkz: DiMaggio ve Powell, 1983; Meyer ve Rowan, 1977; Zucker, 1977; 1987).

Yine Selznick (1957: 135-136), örgütün temel misyonunu belirlediklerinde ve böylece görevi yerine getirebilecek sosyal bir organizma oluşturduklarında, kurumsal liderliğin verimliliğin de ötesine

gececeğini ifade etmektedir. Yani burada liderler “insan mühendisliğinden” (*human engineering*) daha da üstün bir hale gelmektedirler (1957: 136). Diğer taraftan yine ona göre, kurumsal liderler örgütlerinin misyonlarını tanımlarken iki durumu dikkate almalıdır;

- (1) Kurumsal yapının içsel durumunu, yani örgüt içinde var olan çabaları, kısıtlamaları ve yetenekleri,
- (2) Kurumun hayatta kalabilmesini sağlayabilmek için neyin aranması veya neyin başarılması gerektiğini belirleyen dış beklentileri (1957: 67-68). Yani aslında bu tip karar ve operasyonlar için liderlerin, örgüte içsel ve dışsal olarak tam anlamıyla hâkim olmaları gerekir. Selznick’e göre başta kendisini (ve tabii örgütünü) tanımayan ve yine kısıtlamaları da göz ardı eden bir liderlik, sorumsuz bir maceracılığa veya ütopyacı duygusallığa yol açacaktır (1957: 70).

Diğer taraftan yine Selznick’e göre örgütün (kendine özgü) bir tarihi vardır. Bu tarih iç ve dış baskılara tepki veren ve tekrarlayan yanıtlardan oluşur. Bu yanıtlar belirli kalıplar şeklinde belirlendikçe sosyal bir yapı ortaya çıkar (1957: 16). Burada sosyal yapıyla aslında; rol yapısı ve hiyerarşiyle birlikte (örgütteki) iç çıkar grupları, paylaşılan inançlar ve güç bağımlılıkları da dahil olacak şekilde hem formel hem de informel unsurlar kastedilmektedir (Besharov ve Khurana, 2012: 67). Bu anlamda bir örgütün efendisi olabilmek için liderlerin, sosyal yapının her boyutuyla nasıl başa çıkabileceklerini bilmek zorunda oldukları ileri sürülebilir. Burada bireylerin ve grupların istek ve arzuları, arzulanan bir şekilde güçler dengesini kurmak için düzenlenir, teşvik ve kontrol edilir (1957: 100). Yani aslında daha geniş bir açıdan bakılacak olursa, özel değerler ve örgüte özgü yetenekler oluşturma görevi, kurumsal liderliğin en önemli işlevidir (1957: 27). Bu sayede zaman içerisinde “kurumsallaşabilen” örgütlerin özel bir karaktere bürünecekleri, kendine özgü iş yapma şekliyle (ayırt edici) bir yetkinlik (veya yetkinsizlik) kazanmışlık eğilimine girecekleri ifade edilebilir (1957: 139).

Öte yandan Selznick’in (1957) eserinde iki tür kurumsal liderliğin tanımlandığı görülmektedir. Bunlar: “sorumlu” ve “yaratıcı” kurumsal liderlerdir. Sorumlu liderlik burada; sadakatin (*commitment*), anlayışın (*understanding*) ve kararlılığın (*determination*) bir karışımıdır. Bu gibi liderler, -daha evvel bahsedildiği üzere- yalnızca kendi zayıflıklarını ve potansiyellerini değil, aynı zamanda işletmenin de zayıflıklarını ve potansiyellerini anlamak zorundadır (1957: 142-143). Zaten kurumsal liderlikte “devlet adamlığı” ile kastedilen şeylerin çoğu da bu kurumsal sorumlulukla ilgilidir (1957: 142). Ayrıca bu kişiler, örgütünün parçası olduğu toplulukla dengeli ilişkiler geliştirme ihtiyacının da farkında olmalıdırlar. Buna karşın, bu gereksinimlerin ne kadar gerçekçi olduğunu görmek için de çevreyi test etmeli (1957: 147) ve oportünizmle ütopyacılıktan kaçınmalıdırlar (1957: 143). Sorumlu liderin muhafazakar yapısına “değişim” ve “yeniden yapılanma” rollerini ekleyerek Selznick, yeni bir liderlik tarzına ulaşmaktadır. Bu yaratıcı rollerin aslında iki yönü vardır; amacın kurumsal olarak

somutlaşmasını sağlamak ve stratejik ve taktiksel planlamalar yapabilmek; yani örgütün mevcut kaynaklarının ve yeteneklerinin en iyi nasıl kullanılacağını belirlemek için çevreyi analiz etmek (1957: 149). “Yaratıcı liderin” sanatı Selznick’e göre, insan ve teknolojik malzemelerin yeniden işlenerek örgütünün yeni ve kalıcı değerleri somutlaştırmasını sağlayan kurum inşa etme sanatıdır (1957: 152-153). Diğer taraftan bu inşa sürecinde birçok teknik kullanılabilir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi “mitlerin oluşturulmasıdır.” Burada şunu söylemek yerinde olacaktır: Yaratıcı liderlikte önemli olan, bir mitin aktarılması değildir. Daha ziyade burada yaratıcılık; mitin gerekliliğini görmek, bunun için başarılı bir formülasyonu keşfetmek ve örgütün idealleri sürdüreceği örgütsel koşulları yaratma iradesine ve anlayışına sahip olmaktır (1957: 151).

Özetle ifade edilecek olursa iki kurumsal liderlik tarzından yaratıcı liderlik, kurumu daimi akış içinde tutmayı ve onu sürekli yenilemeyi vurgulamaktadır. Bu görevler, zaman içerisinde uzmanlaşmayı da aşan bir nitelik gösteren “sorumlu liderliği” gerektirir (Jung ve Choi, 2011: 48). Nihayet bir “yönetici, idari yönetimden kurumsal liderliğe geçiş yaparken devlet adamı haline gelir” (1957: 4).

1.2. Geleneksel Dönem-Modern Dönem Arasındaki Boşluk: Yeni Kurumsal Yaklaşım

Kurumsal liderlik alanında, geleneksel dönemden modern döneme geçiş arasında yeni kurumsal yaklaşımın ortaya çıkmasıyla birlikte bir boşluk olduğu ileri sürülebilir (Kraatz, 2009). Zira bu dönemde yapılan kurumsal araştırmalar, sektörel, alan veya küresel düzeye odaklanmış ve kurumsal liderler gibi bireysel aktörler, aktif değil pasif olarak ele alınmışlar ve birey tamamen göz ardı edilmiştir (Powell ve Colyvas, 2008; Suddaby, 2010). Ancak burada ele alınmasının nedeni bazı modern dönem kurumsal liderlik araştırmalarının (Örn: Kraatz, 2009) yeni kurumsal kuram yoluyla inşa edilmiş olmasıdır. Bundan dolayı –aslında ilk dönemleri itibariyle çok elverişli olmasa da- yeni kurumsal kuramın sonraki dönem bireysel aktörlerin eyleyenleşerek liderlik sergileme olanaklarına da değinmek yerinde olacaktır. Böylece modern dönem yaklaşımlarının nasıl bir zemin üzerine oturtulduğu sorusu kısmen de olsa cevap bulacaktır.

Kurumların kökenleri ve etkileri üzerine yapılan araştırmalardan Berger ve Luckmann'ın (1966) ufuk açıcı çalışmasına dayandırılarak başlayan (Lawrance ve Shadnam, 2008: 2290) yeni kurumsal yaklaşımın, örgütlerin rasyonel görüşlerine karşı bir tepki ve özellikle de olanakları açısından ekonomik baskılara yanıt olarak, aslında tam anlamıyla 1970'lerin sonunda ortaya çıktığı söylenebilir (bkz: Meyer ve Rowan, 1977; Zucker, 1977). Bu yaklaşımda, sembolik çevreden kaynaklanan ve diğer örgütler tarafından sosyal baskılara yanıt vermek amacıyla oluşturulmuş birçok örgütsel davranışın görüldüğünü ileri sürülmektedir (Suddaby vd., 2013: 330). Kuramın, Meyer ve Rowan (1977), DiMaggio ve Powell (1983), Meyer ve Scott (1983), Zucker (1977; 1987) gibi ilk dönem çalışmalarında, yeni kurumsal yaklaşım temsilcilerinin maksatlı hareket eden veya bilinçli aktör

modellerini reddettikleri görülmektedir (DiMaggio ve Powell, 1991: 8). Bu yazarlar örgütsel davranışların çoğunu makro-sosyal yapılara yani kurumsal çevreden ortaya çıkan ortak kavramlara, rasyonel mitlere ve normatif beklentilere dayandırır (Suddaby vd., 2013: 332). Bir aktörün rolü onlar için, paylaşılan ortak özelliklerden, genelleştirilmiş beklentilerden ve davranış yorumlarından faydalanması ve böylece kurumlarını oluşturmasıdır (Barley ve Tolbert, 1997: 94).

Ancak daha sonraki eleştiriler (geniş bir değerlendirme için bkz: Suddaby, 2010), kuramda mikro temellerin oluşturulması bakımından tetikleyici bir etki yaratmıştır. Bu anlamda hemen hemen etraflı bir çalışmayı Powell ve Colyvas (2008) yapmışlardır. Onlara göre, kişiler de sosyal düzenin ve örgütlerin sürdürülmesinde bir girişimci olarak hizmet etmekle güçlü bir rol oynarlar. Glynn ve DeJordy (2010) biraz daha ileri giderek “liderlikle kurumsal kuramın evlendirilmesi yoluyla liderlerin, olasılıkla örgütün içinde var olduğu bağlamla açıklıkla meşgul olabileceğini” ileri sürmüşler ve bu anlamda liderlerin bu bağlamı nasıl kendi maksatları doğrultusunda kullanılabileceğine dair araştırmalar yapılabileceğini önermişlerdir. Onlar ayrıca, liderlerin kurumsal bağlamı izleyenleri için ne zaman ve nasıl tercüme ettiklerine, bu yolla kurumsal değişim gibi meseleleri nasıl gerçekleştirdiklerine dair hususları tartışmışlardır. Kraatz’ın (2009) çalışması ise, liderliği yeni kurumsal kuramın gelişmekte ve ana damarlarından olan kurumsal iş tasarımı kapsamında ele almakta ve örgütsel liderliğin bu anlamda kurumsal işlerini yedi kategori altında tanımlamaktadır. Lawrence vd. (2009) ise aynı kapsamda liderlerin, kurumsal işleri yapmak için, örgütün çekirdek değer yapılarınınca desteklendiğini anlamak adına kendi dar idari rol ve teknik işlevlerini aşmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Elbette liderlerin kurumsal düzeni bu şekilde dikkate almaları, yüz yüze kalacakları koşullar hakkında kendilerine geniş bir bakış açısı da sağlayacaktır (Glynn ve DeJordy, 2010).

1.3. Kurumsal Liderlik’te Modern Dönem

Aktif rollere sahip olmaları yönleriyle kurumsal liderlik tarzını ele alan araştırmalarda modern dönem eserlerin başlangıcı, tarihsel süreç itibarıyla 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren başlatılabilir. Bu dönem itibarıyla dikkate değer çalışmaları kısaca belirlemek gerekirse, şu şekilde tablo oluşturulabilir:

Tablo 2. Kurumsal Liderlik Yaklaşımı İçin Modern Dönemde Temel Eserler

Çalışmanın Adı	Yazar(lar)	Yöntem	Bulgular
1) Leadership and Innovation	Jameson W. Doig ve Erwin C. Hargrove (Eds.) (1987)	-	Kurumsal liderliğin iki temel bileşeni şu şekilde özetlenebilir; belagat yeteneğine ve koalisyon kurma becerilerine sahip olmak.
2) Unsung Heroes: Federal Execucrats Making a Difference	Norma M. Riccucci (1995)	-	Siyasi beceriler, ağ becerileri ve uyarlanabilir beceriler olmak üzere 3 tarzda kurumsal liderlik becerisi bulunmaktadır.

3) Revisiting the Meaning of Leadership	Joel M. Podolny, Rakesh Khurana, Marya Hill-Popper (2004)	Literatür taraması.	Liderler, örgütlerine amaç ve anlam aşılabilme yeteneklerine göre değerlendirilirler. Örgütlerde sadece verimliliğe odaklanmak esas önemli olanların gözden kaçırılmasına sebep olabilir.
4) Institutional Leadership: Past, Present, and Future	Marvin Washington, Kimberly B. Boal ve John N. Davis (2008)	Literatür taraması.	Kurumsal liderler kendi yaşam öykülerini örgütün ve üyelerinin yaşam öyküsüyle ele alırlar. Örgüte değer aşımak için; iç tutarlılığı yönetir, dış destek mekanizmaları geliştirir ve dış düşmanların üstesinden gelirler.
5) The Development of Public Institutions: Reconsidering the Role of Leadership	Arjen Boin ve Tom Christensen (2008)	Vaka çalışması.	Kurumsal liderler örgütlerini tek başlarına değil, tasarım ilkeleri olarak tanımlanabilecek bir dizi ilke yardımıyla kurumsallaştırırlar.
6) Leadership as Institutional Work: a Bridge to the Other Side	Matthew S. Kraatz (2009)	Literatür taraması.	Kurumsal liderler, meşruiyeti ve bütünlüğü sürdürme eşzamanlı ihtiyacına cevap verirler.
7) Institutional Leadership and Perceived Performance: Evidence from the Korean Minister Survey	Kwangho Jung ve Jongwon Choi (2011)	Nicel araştırma (Anket verileri faktör analizi ile değerlendirilmiş).	5 tür kurumsal liderlik tarzı vardır. Bu liderlik tarzlarının her biri kurumlarının performansını farklı şekilde etkileyebilmektedir.
8) Leading Amidst Competing Technical and Institutional Demands: Revisiting Selznick's Conception of Leadership	Marya L. Besharov ve Rakesh Khurana (2015)	Literatür taraması.	Birbiriyle ilişkili olduğu kadar çelişkili de olan; değerler, kültür ve politika alanı ile verimlilik, rasyonalite ve idarenin teknik alanında kurumsal liderler önemli görevler üstlenirler. Ayrıca alanların her birinde başarı sağlamaya çalışırlar. Değer ve amaç inşa etmek kurumsal liderler için ne kadar önemliyse teknik görevlerin başarılması da bir o kadar önemlidir.
9) Institutional Leadership: Maintaining and Developing the 'Good' Organisation	Harald Askeland (2020)	Vaka analizi.	3 Tematik çerçeve içerisinde kurumsal liderler örgütlerinin anlamını ve değerlerini açık bir şekilde belirtirler, sürdürürler ve geliştirirler.

Modern dönemin bazı vaka çalışmalarıyla yani yenilikçi kurumsal liderlik davranışlarının araştırılmasıyla başladığı söylenebilir. Örneğin Lewis (1984), kamu bürokrasilerinde girişimci aktörlerin kurumsal rolüne ilişkin bir çalışma üretmiştir. Doig ve Hargrove (1987) ise, ABD federal kurumlarındaki 14 üst düzey yöneticiden elde ettikleri verilerle kurumsal liderliğin temel bileşenlerini tanımlamaya çalışmışlardır. Çalışmalarında; kamu girişimcilerinin yeni misyonlar ve programlar belirlediklerini, yeni amaçları desteklemek için dış seçmenler oluşturduklarını ve bunları desteklediklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan örgüt yapılarındaki değişiklikler yoluyla ayrıca iç seçmenler oluşturduklarını ve yine yeni amaçlar ve programlar uygulamak için örgütün teknik uzmanlığını artırdıklarını söylemişlerdir. Ayrıca Jung ve Choi'ye (2011: 50) göre bu yazarlar bütünsel

bir bakış açısıyla kurumsal liderliğin iki temel bileşenini şu şekilde özetlemişlerdir: Belagat yeteneğine ve koalisyon kurma becerisine sahip olmak. Aynı şekilde Hansen vd. de (2021) kurumsal liderlikle ilgili iki temel fonksiyon tanımlamışlardır. Onlara göre liderlerin, uluslararası tutarsızlıkları yönetmeye matuf yapıları geliştirirken “kurumsal aidiyet” ve “amacın kurumsal olarak canlandırılması” şeklinde işlevler üstlenmeleri gereklidir.

Riccucci (1995) ise, ABD federal yöneticilerinde; siyasi beceriler, ağ becerileri ve uyarlanabilir beceriler olmak üzere üç kurumsal liderlik becerisi tanımlamıştır. İlk olarak siyasi beceriler için bu kişilerin; kilit bir siyasi atamayla güçlü bir çalışma ilişkisi geliştirmeleri, yasamada ve çıkar grubu politikalarında etkili bir yaklaşım sergilemeleri gerekmektedir. İkinci olarak ağ becerileri için; iç ve dış destek mekanizmaları geliştirmeleri ve son olarak uyarlanabilir beceriler için; mali sorunlarla ve yasama karşıtlığı gibi durumsal faktörlerle başa çıkabilmeleri gerekmektedir.

Modern dönem yaklaşımlarından Podolny vd.’nin (2004) çalışmasına bakıldığında, Selznick’in anlayışına benzer bir liderlik modeli önerdikleri görülmektedir. Selznick’te (1957) kurumsal liderlerin örgütlerine “değer aşılama” rolü bu araştırmacılarda benzer şekilde “amaç ve anlam aşılama” rolüne dönüşmektedir (2004: 6). Ayrıca örgüt üyelerinin eylemlerini koşullandıran kurumsallaşmış değerlerin kaynağı da yine bu kişilerdir (2004: 1). Yazarlara göre anlamlı eylemin teknik verimliliğin ötesinde bir anlamı vardır ve bu nedenle de bu eylem örgüt üyelerin tarafından içselleştirilebilir. Bunu anlamak için örgüt içerisindeki iki bileşene odaklanmak gereklidir. Buna göre; (1) eylem, bireyin kişisel olarak değer verdiği nihai bir amacı destekliyse ve (2) eylem, erkek veya kadın bireyin parçası olduğu toplulukla bağlantısını doğruluyorsa anlamlı hale gelmektedir (2004: 22). Buna benzer olarak Hansen vd. de (2021: 3) kurumların, örgütsel amaçlara erişim açısından gerekli olan teknik ve rasyonel gerekliliklerin ötesinde değerleri kapsadığını ileri sürerek, aslında aynı çizgide kurumsal liderlerin daha soyut faaliyetler çerçevesinde aktif oldukları ileri sürmektedirler.

Benzer şekilde modern dönem yaklaşımçılarından Besharov ve Khurana da (2015: 82) örgütsel yaşama anlam aşılmasının ve kurumsal bütünlüğün korunmasının kendi özleri itibariyle önemli birer amaç olduğunu ifade etmektedirler. Podolny vd.’den (2004: 29) konuya devam edilecek olursa, onlar anlamlı eylemi; (1) daha geniş bir ideale yönelik eylem ve (2) bir topluluğun diğer üyeleriyle ilişkilerinin sürdürüldüğü eylem olarak iki temel bileşeni içerecek şekilde tanımlamaktadırlar. Ayrıca yazarlara göre bir birey belirli bir eylemin temsilcisi veya yapımcısı olarak tanımlanabildiği ölçüde lider, diğer taraftan eylem ise -tek başına veya bireyin diğer eylemleriyle birlikte- başkaları için anlam yaratabildiği ölçüde liderlik eylemi olarak nitelendirilebilir (2004: 38-39). Diğer taraftan yazarlar Selznick’in, “örgütlerde verimlilikle ilgili bir saplantı halinin, en önemli olana odaklanmayı zorunlu

olarak imkansız hale getirir” şeklindeki ifadesini destekleyerek (2004: 42) asıl olarak örgütlerde amaç ve anlama odaklanmanın önemine işaret etmektedirler.

Yine modern dönem araştırmacılarından Askeland (2020), Podolny vd.’ne (2004) benzer şekilde kurumsal liderlerin, örgütlerin anlamının ve değerlerinin ne olduğunu açık bir şekilde belirttiklerini ve bunu da ustalıkla ve dönüşümsel bir tarzda yaptıklarını ifade etmektedir (2020: 142). Liderin iyi bir örgütü sürdürme ve geliştirme çabaları yazara göre üç tematik çerçevede düzenlenebilir, bunlar; (1) iyi bir evi/yuvayı tasarlamak, (2) kamu yararının geliştirilmesine katkı sunmak ve (3) iyi uygulamalara ilişkin paylaşılan, somutlaşmış bir anlayış oluşturmak şeklindedir (2020: 144). Kurumsallaşmanın gerçekleşmesiyle örgütün zaman içerisindeki gelişimi de iç içe geçerek kendine özgü bir tarih oluşturur (2020: 140). Askeland kurumsal liderlerin bu süreçte; geçmişi, bugünü ve geleceği birbirine bağlayan anlatılar oluşturduklarını, dış değerleri-beklentileri mevcut örgütsel kimlikle şekillendirerek, sıraya koyarak ve somutlaştırarak farklı paydaş gruplarının çıkarları arasında köprü kurduklarını ifade etmektedir. Ayrıca yazar bu kişilerin, bireysel olarak değerlerin yorumlanması rolünü üstlendiklerini ve bunu da her geçen gün geliştirdiklerini belirtmektedir (2020: 153-154).

Washington ve meslektaşları da (2008: 726-727) yine benzer bir şekilde kurumsal liderleri; kendi yaşam öykülerini, örgütün ve üyelerinin yaşam öyküsüyle birlikte ele alan ve böylece vizyon oluşturma sürecini başlatan kişiler olarak tasvir etmektedirler. Vizyon belirleme ve hikaye anlatımı, bir örgütte iç tutarlılığı korumak ve istikrar sağlamak için mükemmel mekanizmalardır. Kişilerin bu becerileri sayesinde, örgütte cereyan eden eylemlerin ve olayların, hem örgütün hem de kurumsal liderin geçmişi bağlamında, tematik ve nedensel tutarlılık mercekleriyle yorumlanması mümkün hale gelecektir. Böylece liderin geçmişi ve geçmiş deneyimleri, betimleyici zihinsel modellerin geliştirilmesine önemli derecede etki etmiş olacaktır (2008: 727). Diğer taraftan kurumsal liderler gibi güçlü bireylerin, örgütün geri kalanının daha pasif bir izleyici olduğu anlatılar üretebileceğini de unutmamak gerekir (2008: 727). Yine bu araştırmacılar, kurumların tanımlanmamış bir alan (veya bir boşluk) kabul etmeyeceğini ifade ederler (2008: 729). Kurumlarında her şeyin yolunda gitmesinin yolunu, kurumsal liderin politik beceriler geliştirebilmesiyle ilişkilendirirler (2008: 731). Örgüt açısından stratejik dönüm noktası olan anların tündengimsel olarak tespit edilmesi neredeyse imkânsız olabilir. Ancak bu noktada kurumsal liderler, örgütün tematik tutarlılığını sürdürmeleri itibarıyla, aşırı belirsizlikler karşısında başarıya ve başarısızlıklara kendi algılarını/duygularını dayatabilirler. Bu nedenle takipçilerine anlam oluşturmak için sıklıkla kullandıkları bir tema, “kahramanın yolculuğu” kavramıdır. Bu macerada, içerisinde bulunulan yolculuk veya mücadele ve yine muhtemel dönüş veya zafer varış yer almaktadır (2008: 726). Öte yandan kurumsal liderlerin örgütlerine değer aşılama adına üç işlevinin olduğunu belirten yazarlar bu işlevleri; (1) hikâye

(kolektif hikâye) anlatımları ve tematik tutarlılığın yönetimi yoluyla örgütte “iç tutarlılığı idare etmek,” (2) örgütlerinin meşruiyetini artırmak için “dış destek mekanizmaları geliştirmek” ve (3) “dış düşmanların üstesinden gelmek” olarak tanımlamaktadırlar (2008: 733).

Diğer modern dönem yazarlardan Jung ve Choi (2011: 71) ise genç bir örgütte yeni vizyonlar ve misyonlar oluşturabilmenin yolunun kurumsal liderlikten geçtiğini söylemektedirler. Aynı şekilde Hansen vd. de (2021: 4) kurumsal liderlikte, liderler tarafından desteklenen (misyon tanımlama ve amaçların somutlaştırma gibi) mekanizmaların kurumları güçlendirdiğini ifade ederler. Jung ve Choi (2011: 71) ise devamla kurumsal liderliğin rollerini; (1) örgütün misyonunu geliştirmek ve bunu aşılacak, (2) örgütün meşruiyetini artırmak için dış destek mekanizmalarını geliştirmek ve (3) kendine özgü kurumsal değerleri ve bütünlüğü korumak olarak tanımlamaktadırlar (2011: 47). Bu özellikler Selznick’te de benzer şekilde bulunmaktadır. Ancak yazarlar farklı olarak beş tür kurumsal liderlik faktörüne değinmektedirler. Bunlar; vizyoner liderlik (*visionary leadership*), ikna edici liderlik (*persuasive leadership*), esnek liderlik (*resilient leadership*), koalisyon ağı liderliği (*coalition network leadership*) ve sürdürücü liderlik (*maintaining leadership*) şeklinde sıralanabilir (2011: 53). Burada kurumsal liderliğin faktörlerinden vizyoner liderlik ve ikna edici liderlik tarzlarının, yazarların araştırma yaptıkları kurumlarda (yani bakanlıklarda) performans düzeyleri üzerinde, diğer kurumsal liderlik bileşenlerinden daha güçlü bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan hem esnek liderlik hem de koalisyon ağı liderliği bakanlık performansının artırılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, sürdürücü liderliğin bakanlık performansı üzerinde çok az etkisinin olduğu veya hiç etkisinin olmadığı görülmektedir (2011: 65-66). Bu anlamda farklı kurumsal liderlik modellerinin kurumlar üzerinde farklı etkilerinin olduğunu tespit ederek yazarlar alana önemli katkılar sağlamışlardır. Bu kişiler açısından bir bütün olarak yorumlanacak olursa kurumsal liderler; kurumları oluşturma, geliştirme ve sürdürme görevleri kapsamında çeşitli boyutlardan oluşan ortak görevler üstlenmektedirler (2011: 70).

Öte taraftan Boin ve Christensen (2008) ise kurumsal liderleri “kurum inşa edicileri” olarak nitelendirmektedirler. Ancak bu kişiler tek başlarına kurumsallaşma sürecini yüklenmemektedir. Bu anlamda onlara yardımcı olan bir takım ilkeler olmalıdır. Buradan yola çıkarak bir dizi “tasarım ilkesini” belirleyen yazarlar bu ilkeleri (2008: 12-16); (1) etkili uygulamaların peşinde olmak, deneme ve yanılma süreçlerini kolaylaştırmak, (2) normların ortaya çıkış sürecini ve örgütün kendi normu olarak kabul ettiği süreci yakından takip etmek ve bunu yönlendirmek, (3) kabul edilen normların örgüt içine yerleştirilmesi söz konusu olduğunda aktif rol oynamak ve (4) örgütü kimliğinden ödün vermeden sürekli olarak uyarlamak olarak sıralamışlardır. Kurumsal liderler onlara göre örgütlerini ancak bu ilkelerden yardım alarak dönüştürebilirler.

Kraatz (2009: 84) ise, örgütlerin birden çok kurumsal kimliğe sahip ve birden çok kurumsal “dünya” içinde var olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, çoğulcu ve çok amaçlı örgütler, politik olarak bölünmüş olsalar da (ve aslında bu nedenle), hâlâ kendilerinde tutarlılık, bütünleşme, uyum ve güvenilirlik görünümü yaratma ihtiyacı duyarlar (2009: 72). Bu onların aslında yeni kurumsalcılığın önemli kavramlarından birisi olarak kendini gösteren meşruiyet (bkz: Suddaby vd., 2017) arayışında olduklarını da gösterir. Kaldı ki, Kraatz da (2009) benzeri bir ifadeyle örgüt liderlerinin, yeni kurumsalcıların özellikle üzerinde durduğu meşruiyet rolüyle, Selznick’in bütüncül kurum oluşturma ve sürdürme rolünü dengelemesi gerektiğini ileri sürer (2009: 73). Bu anlamda kurumsal liderlerin örgütü hem (dâhili olarak) bütünleştirmesi, hem de (dış izleyiciler açısından) meşrulaştırması gerekmektedir. Yazara göre, liderliğin politik boyutuna, özellikle de devlet adamlığı ile “salt politika” arasındaki ince ayrıma odaklanmak oldukça önemlidir (2009: 61).

Aslında meşruiyet meselesi, kolay üstesinden gelinebilecek değilse de kurumsal liderlerin özellikle misyon ve vizyon üretme ile bu doğrultuda üstlenecekleri değer oluşturma ve bunu kurumsallaştırma rolleri itibarıyla örgütle çevresi arasında bir denge oluşturabileceklerini ileri sürmek olasıdır. Kraatz (2009: 67) bu anlamda, “örgütler bütünlük ve meşruluk gerilimi arasında kurumsal halde kalır” diyerek iki liderlik tipine de atıf yapar: Çağrışımsal (*connotative*) ve temsil edici (*denotative*) liderlik. Liderlik ona göre aslında genel olarak çağrışımsal ve normatiftir. Çağrışımsal lider politik olduğu kadar bütünleştirici, amaca yönelik, özerk ve ayırt edici yönleriyle de sosyal bir bütün olan örgütünü yönetir (yazar bu durumun liderin devlet adamlığı yönü olabileceği gibi aksine sahte bir serap etkisi görünümü olabileceğini belirtmektedir). Bu kişinin kimliği, örgütün kimliğiyle derinlemesine iç içe geçmiştir. Diğer taraftan temsilci lider ise, bu niteliklerden yoksundur ve onunla kişisel bağının olmadığı bir sistemde güç kullanır (2009: 83).

Kraatz’ın kurmaya çalıştığı köprüde kurumsal çoğulculuk ile karşı karşıya olan temsilci liderler (2009: 74-81):

-Örgütün heterojen kurumsal çevresinin farklı unsurlarından kaynaklanan ve son derece önemli de olan sembolik değişimleri gerçekleştirirler ve devam ettirirler.

-Eş-atamayı (co-optation) önlemek ve birbiriyle yarış halinde olan kurumsal talepleri dengelemek için formal yapılar oluştururlar.

-Kurumsal seçmenler arasında güven kazanmak ve işbirliğini sürdürmek için değer taahhütlerinde bulunurlar.

-Kurumsal parçalanma karşısında örgütsel tutarlılık, bütünlük ve amaçlılık görünümünü yaratmaya çalışırlar.

-Örgütsel değişimin süregelen, ortaya çıkan ve evrimsel olan süreçlerini kontrol etmeye ve örgütlerinin bütünlüğünü sürdürmeye çalışırlar.

-Çoğulcu kurumsal çevrenin rekabet eden taleplerine cevap olarak varoluşsal, karakter tanımlayıcı seçimler yaparlar.

-Çoğulcu kurumsal bağlamın taleplerine uyum sağlama çabası içinde olarak kendileri üzerinde de çalışırlar.

Son olarak modern dönem yazarlarından Besharov ve Khurana da (2015) kurumsal liderlik bağlamında dikkatlerini öncelikle değerlerin rolüne yöneltmişlerdir. Yazarlar değerlerin korunmasının ve geliştirilmesinin liderliğin temel görevi olduğunu öne sürmüşlerdir (2015: 56). Kurumsal liderlerin, örgütlerin teknik ve kurumsal sistemler olarak ikili doğasından kaynaklanan birbiriyle ilişkili ve genellikle de çelişkili taleplerine (2015: 57) cevap vermeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Daha önce değinildiği gibi yeni dönem bazı yazarlar da (Örn: Hansen vd., 2021) Selznick (1957) gibi bu role önem atfetmişlerdir. Besharov ve Khurana (2015) özellikle de bu tip liderlerin değerler, kültür ve politika alanı ile verimlilik, rasyonalite ve idarenin teknik alanı arasındaki kalıcı ikiliklere ve gerilimlere odaklanarak yönetecekleri önemli görevlerinin olduğunu ifade etmişlerdir (2015: 56). Bu, kurumsal liderliğin Selznick'in (1957) ifade ettiği üzere salt kurumsallaşma ve değer üretimine ilişkin fonksiyonları değil, bunların yanı sıra geleneksel birtakım fonksiyonları da üstlenmeye devam edeceklerini gösterir. Ancak dikkat edilecek olursa, örgütlerde yeni ve eski fonksiyonların yaratacağı gerilimi idare etmek de kurumsal liderler için doğal bir mesuliyet haline gelmektedir. Bu bilinçli bir aktör olarak yapılacak bir faaliyet olarak elbette eski tip kurumsalcılıktan beslenmeyi gerektirecektir.

Besharov ve Khurana (2015) ayrıca liderlerin, değerleri ve amacı tanımlarken genel olarak toplum olmak üzere örgütün içinde yer aldığı belirli toplulukların ve örgüt üyelerinin de değerlerini dikkate almaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca idari yöneticilerin değer kısıtlamalarını fark edip bunları kabul ettiklerinde ancak kurumsal liderliğe doğru ilerleyebileceklerini de söylerler. Dolayısıyla kurumsal liderler, salt kendiliklerinden veya kendilerini merkeze alan bir değer üretimi faaliyeti gerçekleştirmezler. Diğerlerini önceleyen, diğerlerinin değerleri ile elbette kendi değerleri uzlaştıran bir misyon ve vizyon üretimi (Selznick, 1957) temel mesuliyetleri olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda kurumsal liderlerin bir görevinin de kendi değerleriyle örgütün değerlerini yansıtan üyelerin "kurumsal özünü" oluşturan kısmını işe koşmak ve bu üyeleri kurumlarında sosyalleştirmek olduğu söylenebilir. Böylece içinde buldukları bu topluluk adına çaba göstermeye, tehdit edildiğinde onu savunmaya ve onun adına savunuculuk yapmaya motive olacaklarını ifade ederler (2015: 67). Bu husus, liderlik söz

konusu olduğunda herhalde en kolay kabul edilebilecek fonksiyonlardan birini ifade eder. Kurumsal liderler de diğerleri gibi, topluluk oluşturma, bir arada tutma ve devam ettirme, topluluğu birlikte hareket etmeye sevk etme gibi temel fonksiyonları elbette üstlenirler. Ancak diğerlerinden farkı herhalde tam olarak bu noktada kendini gösterir, denilebilir. Zira kurumsal liderlerin, varlık sebebi (*raison d'être*) olarak temel uğraşı, değer üretimi ve aşılması ile kurumsallaşmasıdır. Öyleyse kurumsal liderlerin,” sadece örgütlerinde değil, aynı zamanda daha genel olarak insan deneyiminde de ‘gizli’ olan değerleri bulmaları ve bu gizli değerlerin örgüt üyelerinde tezahür ettirilmesini sağlamaları gerekir. Bunu yapmanın yollarından bir tanesi de örgütün faaliyetlerini değerli amaçlar ve ideallere bağlayan ‘sosyal olarak bütünleştirici mitler’ oluşturmaktır. Liderliğin temelde yorumlayıcı ve sembolik bir eylem olduğu düşünüldüğünde, bu tip faaliyet ve eylemler de doğal bir hüviyet kazanır” (2015: 70).

1.4 Kurumsal Liderliğin Geleceği

Ortaya çıkan yeni gelişmeler, geçişten bugüne kendisine atfedilen roller itibariyle kurumsal liderlik yaklaşımının çok yakın gelecekte popüler araştırma konularından bir tanesi haline gelebileceğini göstermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların ve bu çalışmalarda ortaya çıkartılacak bulguların beklenenden/öngörülenlerden fazlasını ortaya koyması oldukça muhtemeldir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, geçmiş çalışmaların detaylandırılması ve buralardaki bazı soruların cevaplandırılması yönüyle gerçekleştirilecekmiş gibi de görünmektedir. Bu bölümde kurumsal liderliğin geleceğini şekillendirebilecek ve araştırmacılara yön gösterebilecek bazı konulara değinilecektir.

Öncelikle kurumsal liderler, kendilerinin ve örgütlerinin politik varlıklardan daha fazlası olduğu görüntüsünü oluştururlarken bazı yöntemler kullanmaktadırlar (Kraatz, 2009: 68). Bu yöntemlere odaklanmak oldukça önemli olabilir. Çünkü bu yöntemlerin başarısı; aslında bir anlamda kurumsal liderlerin oluşturdukları, örgütlerine aşıladıkları, sürdürdükleri ve korudukları değerlerin başarısı da demektir (karşılaştırınız: Selznick, 1957). Ancak çevresel faktörlerin, özellikle de teknolojik gelişmelerin hızlı ve sürekli gerçekleştiği göz önüne alındığında, bu yöntemlerin liderler tarafından kullanılmasının her geçen gün zorlaşacağını ileri sürmek de mümkündür. Özellikle kurumsal liderlerin, kurumlarını bu yeni gelişmelere nasıl entegre edebileceklerini tespit edecek çalışmalara ihtiyaç olduğu bir başka gerçektir. Bu araştırmalar kurumsal liderliğin geleceğini şekillendirecek farklı bir boyutu oluşturabilir. Kısaca, kurumsal liderlerin tekno-değer odaklı yapılarla nasıl başa çıkabilecekleri, yani teknolojiyi, örgütlerinin değer üretmesi bakımından nasıl kullanacakları ve yönlendirecekleri önemli bir problematik olarak düşünülebilir.

Öte yandan sosyal aktörlerin belirli bir duruma ilişkin yorum sunabildikleri ve mevcut gruplara hitap eden eylem planlarını şekillendirebildikleri süreçler de iyi anlaşılabilir değildir (Besharov ve Khurana,

2015: 80-81). Sosyal aktörlerin işbirliği elde etmek ve örgütlerdeki çatışan eğilimleri uzlaştırmak amacıyla kullandıkları beceriler ve taktikler hakkında da yeni fikirler büyük ilgi görecektir (2015: 81). Buradan hareketle bu yeni fikirleri araştırarak çalışmaların da oldukça önemli olabileceği söylenebilir. Ayrıca çağdaş bilim, benzer liderlerin değerleri ve bütünlüğü korumalarıyla (veya en azından koruyor gibi görünmeleriyle) örgütlerinin performansını artırabileceğini de öne sürmektedir (2015: 81). Buradan hareket ederek ekonomik sonuçların da dikkate alınarak yeni çalışmaların yapılması alana oldukça büyük katkılar sağlayacaktır (2015: 82). Yani işbirliğini sağlamak-çatışmaları uzlaştırmak taktikleri ve kurumsal liderlik-performans ilişkileri bağlamında yapılacak çeşitli çalışmalar kurumsal liderliğin geleceğini şekillendirecek diğer bir boyutu oluşturabilir.

Diğer taraftan liderlerin kişisel, davranışsal ve karakteristik özelliklerinin incelenmesi yerine; örgütteki liderlik süreçlerine odaklanılması gerektiğine dair de literatürde araştırmacıların önerileri bulunmaktadır (Washington vd., 2008: 731). Bu süreçlerin detaylandırılmasıyla elde edilecek bulgular kurumsal liderlik anlayışına rehber olabilecek bir dizi ilkeyi beraberinde getirebilir. Bu noktada, süreçlerle de bağlantılı bir şekilde kurumsal liderlerin, “kurumsallaşmanın farklı aşamalarındaki etkileri nedir?” sorusunun cevaplanması da (Jung ve Choi, 2011: 71) kurumsal liderliğin geleceği için oldukça önemli olabilir. Özetle kurumsal liderlerin örgütteki liderlik süreçlerine ve kurumsallaşmanın farklı aşamalarındaki etkilerine odaklanmak, kurumsal liderliğin geleceğini şekillendiren diğer bir boyutu oluşturabilir.

Yine paydaşlar örgütlerin makul sonuçlar üretmelerini, varlıkları sebebiyle ekonomik gelişmeyi sağlamalarını ve sosyal refahı iyileştirmelerini beklerler. Bir örgüt, bu beklentileri karşılamadığında, o örgütün veya örgüt faaliyetlerinin meşru olup olmadığı soruları ortaya çıkmaktadır (Besharov ve Khurana, 2015: 79-80). Bu sorulara yönelik araştırmaların yapılması da kurumsal liderliğin geleceğini şekillendirebilecek başka bir boyutu oluşturabilir.

“Değerler” ekseninden devam edilecek olursa, daha yüksek analiz seviyelerini (örneğin meslekler ve devletler düzeyini) değerlendirecek kapsamlı çalışmalar yapılabilir (Kraatz vd., 2020: 43). Zira özellikle yeni kurumsal kuram, makro analizler yapması ile daha çok meşhurdur (bkz: Dimaggio ve Powell, 1983). Bu nedenle yeni dönemde Selznickçi kurumsalcılıkla yeni kurumsalcılık arasında bir bağ kurulacaksa, bu elbette kurumsal liderlik vasıtasıyla başarılabilir. Bu makro alanlarda yapılacak araştırmalarda sorulabilecek bazı sorular Kraatz vd. (2020: 51-52) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

-Kurumsal değerler ne zaman gerçek anlamda, dikkat çekici ve etkili olarak deneyimlenir?

-Belli bir anda kabul edilen değerler, ileriki zamanlarda tamamen etkilerini yitirirlerse veya gözden düşerlerse örgütte neler gerçekleşebilir?

-İlk etapta hangi koşullar altında değerler gerçekleşemezler?

Bu ve benzeri sorular aslında farklı düzeylerde analiz yapmaya da elverişli alanlar açabilirler. Dolayısıyla kurumsal liderlik açısından bakıldığında, hemen her düzeyde farklı incelemeler yapılarak kurumsal liderlik süreçlerini açığa çıkarmak mümkün olabilir.

Diğer taraftan yine Kraatz vd. (2020: 53) belirli karar durumlarında, değerlerin değiş(k)en etkilerini inceleyen çalışmalara da ihtiyaç olacağını ve şu sorular zemininde incelemelerin de yapılabileceğini ileri sürerler:

-“Değerlerin eylemle olan bağlantısı zayıf mı güçlü mü?” ve “bu bağlantıyı güçlendirebilecek veya zayıflatabilecek güçler hakkında neler söylenebilir?”

-“Çalışanlar değerleri görmezden gelirler mi?”

-“Değerlerle motive edilen aktörler bu süreçte etik kuralları ihlal edebilirler mi?”

-“Kurumsal koşullardaki herhangi bir değişiklik kurumsal değerlere zarar verebilir mi?”

-“Kurumsal liderler böylesi durumlarda nasıl hareket etmelidir?”

Bunlar ve olasılıkla gelecek dönemde ortaya çıkabilecek daha fazla sorun ve inceleme nesnesi, kurumsal liderliğin geleceğini belirleyecekmiş gibi görünmektedir. Elbette farklı analiz düzeyleri ve birimleri kapsamında ve yine farklı analiz teknikleri ile yapılacak çalışmalar, kurumsal liderlik açısından yeni araştırma damarları açılmasına olanak sağlayabilecektir. Bugün için üzerinde uzlaşılan temel mesele, özellikle hemen her alanda “değer” (bkz: Moore, 1995) odaklı faaliyet gösterilmesi zarureti olduğuna göre, kurumsal liderliğin giderek daha fazla ilgi çekmesi beklenmelidir.

SONUÇ

Kurumsal liderlik, farklı bir model olarak her ne kadar Selznick tarafından 1957 yılında geliştirilmiş olsa da bundan sonra çok fazla incelemeye konu edilmemiştir. Ancak yine de modele zaman içerisinde çeşitli yazarlar tarafından yeni anlamlar yüklense de araştırmacıların Selznick’in (1957) çalışmasının temel argümanlarına sadık kaldıkları ve bunları kabul ettikleri görülmüştür. Yani geleneksel dönemden uzunca bir zaman geçmiş ve birçok çalışma yapılmış olsa da kurumsal liderlik denildiğinde akla ilk gelen isim halen Selznick’tir.

Genel olarak bakıldığında modern dönem çalışmalarının geleneksel dönem çalışmalarından; kurumsal liderliği çeşitli türlere ayrılarak incelemesi, daha çok bu kişilerin kişisel özelliklerine değinilmesi, bu

kişilerin becerilerinin çerçeve halinde sunulmaya çalışılması, yine bu kişilere yardımcı olabilecek ilkelerin bir set halinde verilmeye çalışılması ve değerlerin de örgüt performansı ile birlikte ele alınarak değerlendirilmesi gibi yönleriyle ayrıldığı görülmektedir. Yani geleneksel dönemde sade ve yüzeysel olarak değinilen kurumsal liderlik özellikleri modern dönemde çok daha fazla detaylandırılmıştır. Diğer taraftan kurumsal liderliğin geleceğini ise, örgütün hızla değişen çevresel faktörlere ve teknolojik gelişmelere nasıl uyum sağlayacağı, örgütsel süreçlere kurumsal liderlerin nasıl etki ettikleri, örgütte işbirliğini ve çatışmaları uzlaştırmayı nasıl başardıkları, kurumsal liderlik-performans ilişkisinin ne olduğu, örgütün paydaşlar nezdindeki beklentileri karşılamadığında meşru görülüp-görülmeceği gibi soruların cevaplandırılması şekillendirecektir. Ayrıca kurumsal değerlerle de ilgili olarak örgütsel koşulların ve süreçlerin incelenmesi, kararları etkileme olasılığını arttıran/azaltan faktörlerin belirlenmesi, diğer kurumsal unsurlarla bağlantılarının ve çeşitli sonuçlarının incelenmesi yönüyle de yapılacak çalışmalar kurumsal liderliğin geleceğini belirleyecektir.

Bu çalışmanın sadece literatür taramasına dayanılarak yapılması bir eksiklik olabileceksede çalışma bütüncül bir bakışla kurumsal liderlik tarzının tarihsel olarak yorumlanmasını mümkün hale getirmiştir. Gelecekte uygulamacılar tarafından yapılacak olan çalışmalarda özellikle vaka analizleriyle kurumsal liderliğin uygulamadaki görünümünü açığa çıkarmak mümkün olabilecektir. Değer ve kişiye özel mal ve hizmet kavramlarının, uygulamalarının giderek daha fazla önem ve hassasiyet kazandığı bugünler de kurumsal liderliğin de hem tatbiki alanda hem de kurumsal boyutta incelenme zarureti bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Askeland, H. (2020). "Institutional Leadership: Maintaining and Developing the 'Good' Organisation", *Understanding Values Work: Institutional Perspectives in Organizations and Leadership* (Ed: Askeland H.; Espedal G.; Løvaas B. J. ve Sirris S.), Palgrave Macmillan, Cham, 139-158.
- Barley, S. R. ve Tolbert, P. S. (1997). "Institutionalization and Structuration: Studying the Links between Action and Institution", *Organization Studies*, 18(1), 93-117.
- Barnard, C. (1938). *The Functions of the Executive*, MA: Harvard University Press, Cambridge.
- Barnard, C. (1948). *Organization and Management*, MA: Harvard University Press, Cambridge.
- Barnard, C. (1968). *The Functions of the Executive*, Harvard University Press, Cambridge.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*, Free Press, New York.
- Battilana, K., Leca, B. ve Boxenbaum, E. (2009). "How Actors Change Institutions: Towards a Theory of Institutional Entrepreneurship". *Academy of Management Annals*, 3, 65-107.
- Bernstein, M. (1959). "Executives for Government: Central Issues of Federal Personnel Administration by Paul T. David and Ross Pollock; The Administrative State: An Introduction to Bureaucracy by Fritz Morstein Marx; Leadership in Administration: A Sociological Interpretation by Philip Selznick", *American Political Science Review*, 53(1), 195-199.
- Besharov, M. L. ve Khurana, R. (2012). *Leading Amidst Competing Institutional Demands: Revisiting Selznick's Conception of Leadership*, Working Paper, Harvard Business School.
- Besharov, M. L. ve Khurana, R. (2015). "Leading Amidst Competing Technical and Institutional Demands: Revisiting Selznick's Conception of Leadership", *Institutions and Ideals: Philip Selznick's Legacy for Organizational Studies (Research in the Sociology of Organizations Vol. 44)* (Ed: Kraatz M. S.), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 53-88.
- Biggart, N. W. ve Hamilton, G. G. (1987). "An Institutional Theory of Leadership", *The Journal of Applied Behavioural Science*, 23(4), 429-441.
- Boin, A. ve Christensen, T. (2008). "The Development of Public Institutions", *Administration & Society*, 40(3), 271-297.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*, Harper & Row, New York.
- DiMaggio, P. J. (1988). "Interest and agency in institutional theory", *Institutional patterns and organizations*, (Ed: Zucker L.), Ballinger, Cambridge, 3-22.

- DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1983). "The Iron Cage Revisited Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.
- DiMaggio, P. J. ve Powell, W. W. (1991). "Introduction", *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (Ed: Powell W. W. ve DiMaggio P. J.), The University of Chicago Press, Chicago.
- Doig, J. W. ve Hargrove, E. C. (Eds.) (1987). *Leadership and Innovation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.
- Garwe, E. C. (2014). "The Effect of Institutional Leadership on Quality of Higher Education Provision", *Research in Higher Education Journal*, 22, 1-10.
- Glynn, M. A. ve DeJordy, R. (2010). "Leadership Through and Organization Behavior Lens: A Look at the Last Half-Century of Research", *Handbook of Leadership Theory and Practice* (Ed: Nohria N. ve Khurana R.), Harvard Business Review, Boston, 119-159.
- Greenwood, R.; Hinings, C. R. ve Whetten, D. (2014). "Rethinking Institutions and Organizations", *Journal of Management Studies*, 51(7), 1206-1220.
- Hansen, P. Ø.; Chroni S.; Skille, E. Å ve Abrahamsen, F. E. (2021). "Leading and Organising National Teams: Functions of Institutional Leadership", *Sports Coaching Review*, 1-22.
- Homans, G. C. (1950). *The Human Group*, Harcourt Brace, New York.
- Jung, K. ve Choi, J. (2011). "Institutional Leadership and Perceived Performance: Evidence from the Korean Minister Survey", *The Korean Journal of Policy Studies*, 26(2), 45-75.
- Kraatz, M. S. (2009). "Leadership as Institutional Work: A Bridge to the Other Side", *Institutional Work: Actors and Agency in Institutional Studies of Organizations* (Ed: Lawrence T. B; Suddaby R. ve Leca B.), Cambridge University Press, Cambridge, 59-91.
- Kraatz, M. S. ve Moore, J. H. (2002). "Executive Migration and Institutional Change", *The Academy of Management Journal*, 45(1), 120-143.
- Kraatz, S. M.; Flores, R. ve Chandler, D. (2020). "The Value of Values for Institutional Analysis", *Academy of Management Annals*, 14(2), 1-91.
- Lawrance, T. B. ve Shadnam, M. (2008). "Institutional Theory", (Ed.) Wolfgang Donsbach. *The International Encyclopedia of Communication*. Oxford, Blackwell Publishing, 2288-2293.
- Lawrance, T. B.; Suddaby, R. ve Leca, B. (2009). "Introduction: Theorizing and Studying Institutional Work", *Institutional Work: Actors and Agency in Institutional Studies*

- of Organization (Ed: Lawrance T. B.; Suddaby R. ve Leca B), Cambridge University Press, Cambridge, 1-28.
- Levitsky, S. (1998). "Institutionalization and Peronism: The Concept, the Case and the Case for Unpacking the Concept", *Party Politics*, 4(1), 77-92.
- Lewis, E. (1984). *Public Entrepreneurship: Toward a Theory of Bureaucratic Political Power*, Indiana University Press, Bloomington.
- Mayo, E. (1960). *The Human Problems of an Industrial Civilization*, Viking Press, New York.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). "Institutional Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *American Journal of Sociology*, 83, 340-363.
- Meyer, J. W. ve Scott, W. R. (1983). *Organizational Environments: Ritual and Rationality*, Sage, Beverly Hills, Calif.
- Moore, M. H. (1995). *Creating Public Value: Strategic Management in Government*, Harvard University Press, Massachusetts.
- Neumann, S. (1941). "Leadership: Institutional and Personal", *The Journal of Politics*, 3(2), 133-153.
- Podolny, J. M.; Khurana, R. ve Hill-Popper, M. (2004). "Revisiting the Meaning of Leadership", *Research in Organizational Behavior*, 26, 1-36.
- Powell, W. W. ve Colyvas, J. A. (2008). "Microfoundations of Institutional Theory", *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism* (Ed: Greenwood R.; Oliver C.; Suddaby R. ve Sahlin K.), Sage Publications, London, 276-298.
- Riccucci, N. M. (1995). *Unsung Heroes: Federal Execucrats Making a Difference*, Georgetown University Press, Washington D.C..
- Roethlisberger, F. J. ve Dixon, W. J. (1939). *Management and the Worker*. Harvard University Press, Cambridge.
- Scott, W. R. (1987). "The Adolescence of Institutional Theory", *Administrative Science Quarterly*, 32(4), 493-511.
- Scott, W. R. (2003). *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems*, Prentice Hall, New Jersey.
- Selznick, P. (1957). *Leadership in Administration: A Sociological Interpretation*, Harper & Row, New York.
- Selznick, P. (1996). "Institutionalism "Old" and "New"", *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270-277.

- Shinn, C. W. (1996). "Taking Stock of Institutional Thought: Institutions, Institutionalization, and Institutional Effects", *Administrative Theory & Praxis*, 18(2), 31-41.
- Silva, J. B. (2020). "Institutional Leadership-The Historical Case Study of a Religious Organisation", *Understanding Values Work: Institutional Perspectives in Organizations and Leadership* (Ed: Askeland H.; Espedal G.; Løvaas B. J. ve Sirris S.), Palgrave Macmillan, Cham, 81-95.
- Stogdill R. M. (1948). "Personal Factors Associated with Leadership: A Survey of the Literature", *The Journal of Psychology*, 25, 35-71.
- Struminska-Kutra, M. ve Askeland, H. (2020). "Foxes and Lions: How Institutional Leaders Keep Organisational Integrity and Introduce Change", *Understanding Values Work: Institutional Perspectives in Organizations and Leadership* (Ed: Askeland H.; Espedal G.; Løvaas B. J. ve Sirris S.), Palgrave Macmillan, Cham, 117-138.
- Suddaby, R. (2010). "Challenges for Institutional Theory", *Journal of Management Inquiry*, 19(1), 14-20.
- Suddaby, R.; Bitektine, A. ve Haack, P. (2017). "Legitimacy", *Academy of Management Annals*, 11(1), 451-478.
- Suddaby, R.; Seidl D. ve K Lê J. (2013). "Strategy as Practice Meets Neo-Institutional Theory", *Strategic Organization*, 11(3), 329-344.
- Terry, L. D. (1995). "The Leadership-Management Distinction: The Domination and Displacement of Mechanistic and Organismic Theories", *The Leadership Quarterly*, 6(4), 515-527.
- Washington, M.; Boal, K. B. ve Davis, J. N. (2008). "Institutional Leadership: Past, Present, and Future", *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism* (Ed: Greenwood R.; Oliver C.; Sahlin K. ve Suddaby R.), Sage Publications, London, 721-735.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*, University of California Press, Berkeley.
- Zucker, L. G. (1977). "The Role of Institutionalization in Cultural Persistence", *American Sociological Review*, 42, 726-743.
- Zucker, L. G. (1987). "Institutional Theories of Organization", *Annual Review of Sociology*, 13, 443-464.

The Effect of Autotelic Personality on Work Engagement Level of Employees: Role of Personal Meaning

Araştırma Makalesi/Research Article

Pelin KANTEN* Benan ARDA**

ABSTRACT

This study aims to investigate the effects of autotelic personality on work engagement levels of employees and the mediating role of personal meaning. For the purpose of the research, the data which were collected from 162 employees who have been working in service and public industry by the survey method were analyzed by using partial least squares–structural equation modeling method. While conducting analysis, Smart PLS program was used by applying bootstrapping technique (5000 resample) to determine the significance levels of the proposed hypotheses and also Anderson and Gerbing (1988) two-step approach has been used. According to the research results, it is found out that the dimensions of autotelic personality labelled as curiosity-persistence and attention control have a positive and significant effect on work engagement. However, research results indicate that personal meaning has a positive and significant effect on work engagement. In addition, it is found out personal meaning has partially mediating role in the relationship between curiosity-persistence and work engagement dimensions. On the other hand, this study demonstrate that positive personality traits are crucial antecedents of the favorable workplace attitudes and behaviors.

Keywords: *Autotelic personality, Work engagement, Personal Meaning*

Ototelik Kişiliğin İşe Adanma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Kişisel Anlam Arayışının Rolü

ÖZET

Araştırma kapsamında ototelik kişiliğin işgörenlerin işe adanma düzeyleri üzerindeki etkileri ve kişisel anlamın aracı rolünün incelenmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda hizmet ve kamu sektörlerinde çalışmakta olan 162 işgörenden anket yöntemi ile elde edilen veriler kısmi en küçük kareler-yapısal eşitlik modelleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz aşamasında belirlenen hipotezlerin anlamlılık düzeylerini belirlemek için önyükleme tekniği (5000 yeniden örnekleme) uygulanarak Smart PLS programı kullanılmış ve Anderson ve Gerbing'in (1988) iki aşamalı yaklaşımından yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, merak-süreklilik ve dikkat kontrolü olarak belirlenen ototelik kişilik boyutlarının işe

* Prof. Dr., Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Political Sciences, pelinkanten@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6487-0203

** Doktora Öğrencisi, Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Political Sciences, benancioplak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7530-5966

adanmışlık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları, kişisel anlamın da işe adanmışlık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca merak-süreklilik ve işe adanmışlık boyutları arasındaki ilişkide kişisel anlamın kısmen aracılık rolüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma ile, olumlu kişilik özelliklerinin, olumlu işyeri tutum ve davranışlarının önemli öncülleri olduğunu ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Ototelik Kişilik, İşe Adanma, Kişisel Anlam*

INTRODUCTION

Recent years, it is seen that social and behavioral sciences indicated that the positive potentials of human existence rather than focus on pathological aspects of human behaviors. This new movement called as “positive psychology” which aims to highlight positive characteristics of individuals such as hope, wisdom, creativity, future mindedness, courage, responsibility, perseverance and flow. Flow is one of the common investigated concept in the field of positive psychology refers to the high motivation and high level of enjoyment (Asakawa, 2004: 123-124). However, flow is defined as integrated feelings which shows full involvement of the individuals. In other words, it refers to the feeling completely pleasant, enjoyable and absorption on the tasks which lead to high performance on the organizational context (Busch et al., 2013: 234-235). Csikszentmihalyi and Csikszentmihalyi (1988) described the individuals’ characteristics who experience flow as autotelic ‘personality. Autotelic ‘personality is characterized as the individual who sets their own goals and aims to reach, then has great fun in achieving them (Tan and Chou, 2010: 5). Besides, autotelic ‘personality represents favorable and powerful features such as curiosity, need to achievement, proactivity, creativity and openness to new experience and desire to personal growth. Due to these characteristics, it is suggested that autotelic ‘personality lead to positive consequences in both work and social life like greater happiness and performance, productivity, well-being, commitment, engagement and etc. (Biaison, 2018: 11). On the other hand, it is asserted that the significant characteristic of autotelic personality which is labelled as flow facilitates personal meaning of individuals (Yarar, 2015: 7). Therefore, it can be inferred that based on the autotelic personality trait crucial role on positive attitudes in the workplace, its consequences should be explored. Accordingly, this study aims to examine one of the positive personality trait which is called as autotelic ‘personality and its effect on work engagement and personal meaning. However, there is limited research in the existing literature yet examining the autotelic ‘personality and both antecedents and its consequences. Thus, this study aims to determine the effect of autotelic ‘personality on positive attitudes, so it attempts to add contribution to the literature.

1. THEORETICAL FRAMEWORK AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

As scope of the individual differences autotelic ‘personality considered one of the component which has a significant effect on human attitudes. Autotelic ‘personality characterized as someone who is able to enjoy even if he or she does not get external rewards and likely to experience flow in an organizational activity (Tan and Chou, 2010: 5-8). In other words, the activities of autotelic ‘person regarded as self-contained activities which is not exhibited expectations of benefits but doing that activity itself considered as reward. Autotelic concept is derived from the two Greek words auto and telic, while auto refers to the self; telic represents goal. Therefore, autotelic ‘personality defined as a person who has a persistent desire to learn and wish to attain success, adapt to changing conditions, like to create opportunities (Baumann, 2012: 166-167). Due to the positive characteristics of autotelic personality, it is suggested that these individuals have propensity to engage in a behavior such as solving problems, overcome obstacles and meeting challenging standards of excellence (Busch et al., 2013: 241). In literature researchers asserted that there are many benefits of having an autotelic personality such as greater happiness- creativity, productivity and well-being (Biaison, 2018: 12). Asakawa (2004) found out that autotelic personality lead to increasing psychological well-being of individuals. Mikicin (2013) emphasized that autotelic personality is predictor of engagement. Tse et al. (2020) suggested that autotelic personality has a positive effect on well-being through flow experience and deep engagement.

Engagement characterized as an involvement, commitment, enthusiasm, absorption and full of energy. Merriam-Webster dictionary defined engagement as “emotional involvement or commitment” and as “the state of being at work voluntarily”. Kahn is the first scholar who conceptualized engagement at work described it as the “attachment of the employees to their work roles and exhibit work performance physically, cognitively and emotionally (Schaufeli, 2012: 3). In other words, work engagement refers a positive state which consist of vigor, dedication, and absorption. Vigor refers to employees show high levels of energy and resilience in work. Dedication is representing high attachment employees with enthusiasm. The other component of absorption characterized as employees to show full concentration and forget oneself at work (Yongxing et al., 2017: 708). Kahn’s (1990) engagement theory suggested that engagement is affected by three antecedents which are labelled as job characteristics, social environment and personal traits (Bailey et al., 2015: 14). For example, individuals who have positive traits perceive their work environment favorable and may have a high level of engagement. Work engagement based on both situational and individual factors (Kanten and Yeşiltaş, 2015: 1368). In the context of individual factors like personality such as low hardiness, type-A personality, lower self-esteem, high expectations and big five personality components as the

predictors of work engagement (Brew and Machiha, 2019: 6). Accordingly, it can be assumed that one of the positive traits which is characterized as autotelic personality and its dimensions have significant effect on work engagement components, so following hypotheses are proposed:

H₁: Curiosity-persistence influences absorption levels of employees.

H₂: Curiosity- persistence influences dedication levels of employees.

H₃: Curiosity- persistence influences vigor levels of employees.

H₄: Low self-centered influences absorption levels of employees.

H₅: Low self-centered influences dedication levels of employees.

H₆: Low self-centered influences vigor levels of employees.

H₇: Attentional control influences absorption levels of employees.

H₈: Attentional control influences dedication levels of employees.

H₉: Attentional control influences vigor levels of employees.

Meaning in life is considered as the core component of human experience and represents a significant topic in clinical and health psychology. It is described as the nature of individual's existence and indicates the attainment of valuable goals and accompanying sense of fulfillment (Carreno et al., 2020: 2). In this context, personal meaning can be described as the factor which makes individual's life crucial, coherent and valuable. However, it is also referring to the main source of motivation which effects individuals and their environment (Markow and Klenke, 2005: 11). Baumeister (1991) suggested that there are four component of personal meaning which are called as purpose, value, efficacy and self-worth. Purpose refers to the individual's willingness to reach goals in their lives, values facilitates interpreting of individuals' what is right and good in their life. While efficacy indicates the individual's belief of to overcome challenges, self-worth shows that individual's go beyond the satisfaction of self-interests and reached personal accomplishment in their life. Considering that when individuals satisfied these needs it is expected that they have to feel personal meaning (Pöhlmann et al., 2006: 109). However, in literature it is seen that researchers focus on about what constitutes personal meaning and created Personal Meaning Profile-Brief which assess the major components of personal meaning such as relationships, achievement, self-acceptance, intimacy, self-acceptance, fair treatment and religion (Carreno et al., 2020: 2).

In recent years personal meaning has drawn great attention due to the it is related to the positive traits and psychological strengths of individuals (Steger et al., 2006: 81). Due to the link between

individuals' personality traits and personal meaning, researchers focus on its relationships (Demirbaş-Çelik and Korkut-Owen, 2018: 94). Therefore (Steger et al., 2008); (Schnell and Becker, 2006) found that extraversion and conscientiousness related to the personal meaning. Personal meaning is a significant component which deeply rooted in human nature. It leads to what individuals feel, think and who the person is including personal characteristics. For example, it is suggested that some personality traits such as creativity, intelligence and inquisitiveness related with self-acceptance indicate that the component of personal meaning (Daum and Wiebe, 2003: 13).

H₁₀: Curiosity-persistence influences personal meaning levels of employees.

H₁₁: Low self-centered influences personal meaning levels of employees.

H₁₂: Attentional control influences personal meaning levels of employees.

Personal meaning considered as an essential source of motivation which influence individuals' and their environment. It is suggested personal meaning facilitates individuals' personal growth and also lead to engagement (Markow and Klenke, 2005: 11). However, personal meaning examined as one of the significant component of psychological well-being which provide improvement in the quality of life and well-being (Carreno et al., 2020: 2). On the other side, theory of planned behavior asserted that personal meaning as the strong predictor of human behavior. For example, it is indicated that individuals who have high personal meaning attached to the engagement activities such as sport, learning and work (Lee, 2019: 30). Therefore, due to the importance of personal meaning on well-being, it is accepted that also as major component which accompanies pleasure and engagement (Demirbaş-Çelik, 2018: 198). Accordingly, it can be assumed that personal meaning which is the crucial motivation source has a significant effect on work engagement, thus following hypotheses are proposed:

H₁₃: Personal meaning influences absorption levels of employees.

H₁₄: Personal meaning influences dedication levels of employees.

H₁₅: Personal meaning influences vigor levels of employees.

H₁₆: Personal meaning has a mediator role on the relationship between curiosity- persistence and absorption.

H₁₇: Personal meaning has a mediator role on the relationship between curiosity- persistence and dedication.

H₁₈: Personal meaning has a mediator role on the relationship between curiosity- persistence and vigor.

H₁₉: Personal meaning has a mediator role on the relationship between low self-centered and absorption.

H₂₀: Personal meaning has a mediator role on the relationship between low self-centered and dedication.

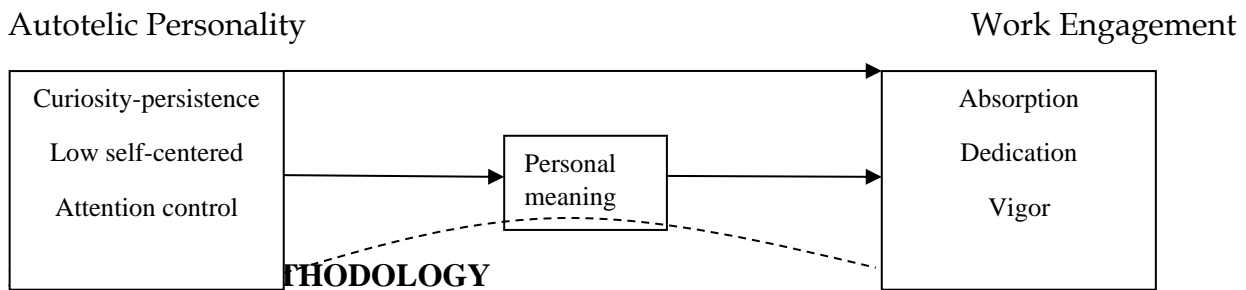
H₂₁: Personal meaning has a mediator role on the relationship between low self-centered and vigor.

H₂₂: Personal meaning has a mediator role on the relationship between attention control and absorption.

H₂₃: Personal meaning has a mediator role on the relationship between attention control and dedication.

H₂₄: Personal meaning has a mediator role on the relationship between attention control and vigor.

Figure 1. Research Model

2.1. Sample and Procedures

The present sample of the research was composed of service and public sector employees who are located in six different provinces of Turkey. The participants constituted of 162 employees who have been working in service and public industry determined by a convenient sampling method. Out of 200 questionnaires that have been sent out by e-survey method and 170 data have been returned, representing a response rate of 82%. After the elimination of the cases that have incomplete data and outliers, 162 questionnaires (81%) have been accepted as valid and included in the evaluations. However, questionnaire survey method is used for data collection in this study. The questionnaire form contains three different measures related to research variables. Out of the 162 respondents, 52% were male and 48% were female; 9% were between 18 and 25 years, 49% were between 26 and 33 years, 23% were between 34 and 41 years, 19% older than 42 years. On the other hand majority of the participants (74%) had a bachelor's and graduate degree. From the working area perspective, most of (73%) the employees were working in a service industry and 23% of them working in a public institution. In addition, 40% of the participants had been working between 1 and 3 years, 23% of them had been working between 4 and 7 years and 37% of them had been working more than 8 years in the same sector.

2.2. Measures

The measures used in the questionnaire forms have been adapted from the previous studies in the literature. As a result of the pilot study, some corrections were made in the questionnaire forms. A Likert-type metric, that is, expressions with five intervals has been used for answers to the statements of survey. Anchored such; "1- strongly disagree, 2- disagree, 3- agree or not agree, 4- agree, 5-strongly agree". Moreover, 5 demographic questions were included in the questionnaire form. Firstly, all scales were subjected to the exploratory factor analyses to check the dimensions, and then confirmatory factor analyses were applied to all scales.

- *Autotelic Personality Scale*: Autotelic personality scale was taken from Tse et al. (2020) study who have developed measurement of autotelic personality. Exploratory factor analyses using principle component analysis with varimax rotation was applied to the adapted scale to check the dimensions. As a result of the autotelic personality scale variables, 14 items were removed from the analysis due to the factor loading under 0.50 and three factor solutions (*curiosity-persistence, low self-centered, attentional control*) were obtained in accordance with the theoretical structure. Some examples of the items asked to the employees are as follows: "I am curious about the world"; "I find it hard to choose where my attention goes"; "I am afraid of making the wrong impression".

- *Work Engagement Scale*: Work engagement scale was taken from Kantén (2012) study. Exploratory factor analyses using principle component analysis with varimax rotation was applied to the adapted scale to check the dimensions. As a result of the work engagement scale variables, 2 items were removed from the analysis due to the factor loading under 0.50 and three factor solutions (*dedication, vigor and absorption*) were obtained in accordance with the theoretical structure. Some examples of the items asked to the employees are as follows: "To me, my job is challenging"; "I get carried away when I am working"; "At my job, I am very resilient, mentally".

- *Personal Meaning Scale*: Personal meaning was measured with 8 items which was developed by Wong (1998). As a result of the exploratory factor analyses, 2 items were removed from the analysis due to the factor loading under 0.50 and one factor solution were obtained in accordance with the theoretical structure. Some examples of the items asked to the employees are as follows: "My life as a whole has meaning"; "I am able to spend most of my time in meaningful activities and pursuits".

2.3. Data Analysis

SPSS for Windows 22 and SmartPLS v3 were used to analyze the obtained data. SPSS 22 version used for the descriptive statistics and reliability analysis and assessing the demographic profile of the sample. Smart PLS v3 used for testing the hypotheses by employing partial least squares–structural equation modeling method. Therefore, partial least squares (PLS) based SEM was used in this study.

PLS is considered as a well known method for estimating path coefficients in structural models and it is seen capable under the non-normality conditions and small samples (Ali et al., 2016: 91). While conducting analysis, Smart PLS program was used by applying bootstrapping technique (5000 resample) to determine the significance levels of the proposed hypotheses and also Anderson and Gerbing (1988) two-step approach has been used. According to this approach, first the measurement model needs to be tested by performing validity and reliability for each measure. After obtaining acceptable values, it can be proceeding with the structural model.

3. RESEARCH FINDINGS

3.1. Measurement Model

In scope of the measurement model, convergent validity and discriminant validity were tested. Within the convergent validity, factor loadings, composite reliability (CR), and average variance extracted values were computed. Table 1 shows that factor loadings, composite reliability values greater than the recommended value of 0.7 and also average variance extracted is exceeded the recommended value of 0.5 (Hair et al., 2006).

Table 1. Summary Table of Validity and Reliability

Variables	Factor Loadings	Cronbach's Alpha	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
Curiosity-persistence	0.506-0.822	0.839	0.878	0.513
Low self-centered	0.624-0.889	0.835	0.870	0.630
Attention control	0.512-0.946	0.557	0.713	0.509
Absorption	0.411-0.864	0.852	0.892	0.589
Dedication	0.808-0.925	0.927	0.945	0.777
Vigor	0.677-0.928	0.912	0.936	0.747
Personal meaning	0.687-0.859	0.887	0.913	0.638

The next step as part of the measurement model was to evaluate the discriminant validity. Discriminant validity provided when the square root of the AVE (diagonal values) of each construct is larger than its corresponding correlation coefficients (Fornell & Larcker, 1981). Table 2 shows that each indicator's loadings on its own construct are higher than all cross loadings with other constructs. Thus, it can be said that measurement model showed convergent validity and discriminant validity criteria were provided.

Table 2. Discriminant Validity

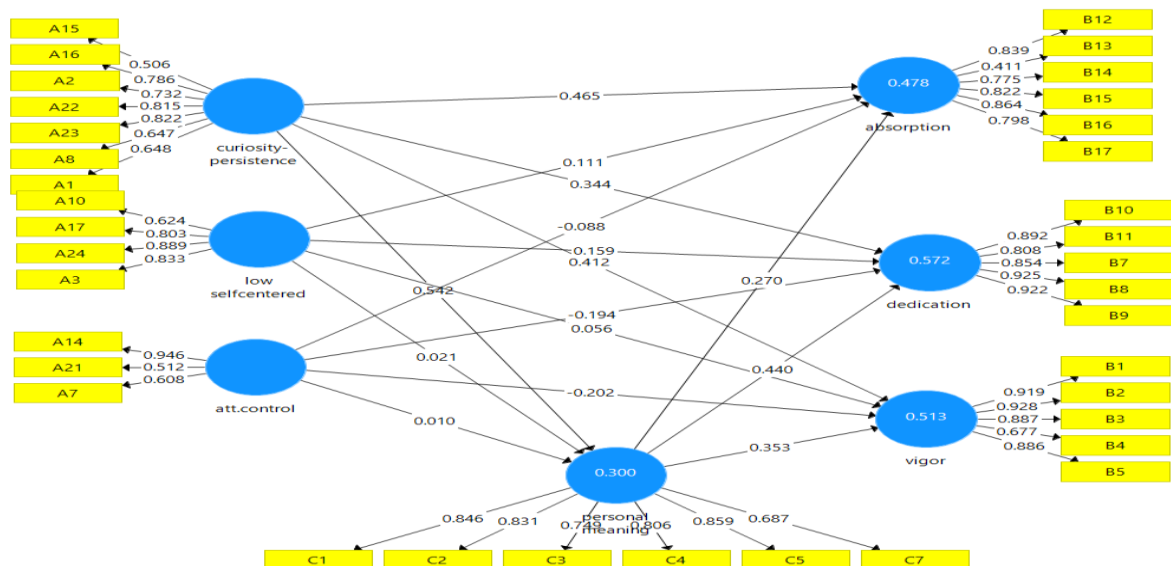
	Curiosity-persistence	Low self-centered	Attention control	Absorption	Dedication	Vigor	Personal meaning
Curiosity-persistence	0.716						

Low self-centered	0.253	0.794					
Attention control	-0.036	0.387	0.713				
Absorption	0.644	0.238	-0.063	0.767			
Dedication	0.632	0.242	-0.146	0.724	0.881		
Vigor	0.626	0.139	-0.196	0.752	0.831	0.864	
Personal meaning	0.547	0.162	-0.001	0.542	0.654	0.588	0.799

3.2. Structural Model

With using Smart PLS v3 and bootstrapping procedure by 5000 iterations structural model and hypotheses were tested. In this step, for the explanation power the standardized R^2 and for assessing the model fit standardized root mean square residual (SRMR) were computed. In this model SRMR value was observed 0.080, shows that model has an acceptable. Standardized R^2 refers to the explanatory level of independent variable on dependent variable. Therefore, the independent variable dimensions (curiosity persistence, low self-centered and attention control) and the mediator variables (personal meaning) explain 47% of the employees' absorption levels. In addition, autotelic personality dimensions and personal meaning explain 57% of the employee's dedication levels and also autotelic personality dimensions and personal meaning explain 51% of the employee's vigor levels. Figure 2 shows the results of the structural model analysis. However, autotelic personality dimensions (curiosity persistence, low self-centered and attention control) explain 30% of the employees personal meaning levels.

Figure 2. Structural Model

After giving structural model, the direct and indirect effects of structural model and hypotheses testing are presented in Table 3.

Table 3. Direct and Indirect Effects of Structural Model and Path Coefficients

Hypotheses	β	T values	P values	Results
H ₁ : Curiosity-Persistence → Absorption	0.465	6.102	0.000	Supported
H ₂ : Curiosity-Persistence → Dedication	0.344	4.689	0.000	Supported
H ₃ : Curiosity-Persistence → Vigor	0.412	4.883	0.000	Supported
H ₄ : Low self-centered → Absorption	0.111	1.325	0.185	Not supported
H ₅ : Low self-centered → Vigor	0.056	0.627	0.531	Not supported
H ₆ : Low self-centered → Dedication	0.159	1.786	0.074	Not supported
H ₇ : Attention control → Absorption	-0.088	1.008	0.314	Not supported
H ₈ : Attention control → Dedication	-0.194	1.967	0.049	Supported
H ₉ : Attention control → Vigor	-0.202	1.990	0.047	Supported
H ₁₀ : Curiosity-Persistence → Personal meaning	0.542	7.457	0.000	Supported
H ₁₁ : Low self-centered → Personal meaning	0.021	0.231	0.817	Not supported
H ₁₂ : Attention control → Personal meaning	0.010	0.128	0.898	Not supported
H ₁₃ : Personal meaning → Absorption	0.270	3.550	0.000	Supported
H ₁₄ : Personal meaning → Dedication	0.440	6.765	0.000	Supported
H ₁₅ : Personal meaning → Vigor	0.353	4.648	0.000	Supported
H ₁₆ : Curiosity-Persistence → Personal meaning → Absorption	0.146	2.960	0.003	Supported
H ₁₇ : Curiosity-Persistence → Personal meaning → Dedication	0.238	4.674	0.000	Supported
H ₁₈ : Curiosity-Persistence → Personal meaning → Vigor	0.191	3.870	0.000	Supported
H ₁₉ : Low self-centered → Personal meaning → Absorption	0.006	0.225	0.822	Not supported
H ₂₀ : Low self-centered → Personal meaning → Dedication	0.009	0.236	0.814	Not supported
H ₂₁ : Low self-centered → Personal meaning → Vigor	0.007	0.241	0.810	Not supported
H ₂₂ : Attention control → Personal meaning → Absorption	0.003	0.125	0.901	Not supported
H ₂₃ : Attention control → Personal meaning → Dedication	0.005	0.129	0.898	Not supported
H ₂₄ : Low self-centered → Personal meaning → Vigor	0.007	0.241	0.810	Not supported

According to table 3, it is possible to express that the path parameter and significance levels show that curiosity persistence have positive and significant effect on absorption ($\beta = 0.465$; t-value=6.102); dedication ($\beta = 0.344$; t-value=4.684) and vigor ($\beta = 0.412$; t-value=4.883) levels of employees. Thus, H₁ H₂ and H₃ hypotheses were supported. However, research results indicate that attention control have negative and significant effect on dedication ($\beta = -0.194$; t-value=1.967) and vigor ($\beta = -0.202$; t-value=1.990) levels of employees, so H₈ and H₉ hypotheses were supported. Attention control has no

significant effect on absorption level of employees so H₇ was not supported. On the other hand, autotelic personality dimension which is labelled as low self-centered has no significant effect on work engagement dimension. Therefore, H₄, H₅ and H₆ hypotheses were not supported. Autotelic personality just one dimension called as curiosity persistence has a positive and significant effect on ($\beta = 0.542$; $t\text{-value} = 7.457$) personal meaning so H₁₀ was supported. The other dimensions (attention control and low self-centered) have no significant effect, H₁₁ and H₁₂ were not supported. The mediator variable as personal meaning have positive and significant effect on ($\beta = 0.270$; $t\text{-value} = 3.550$) absorption; dedication ($\beta = 0.440$; $t\text{-value} = 6.765$) and vigor ($\beta = 0.353$; $t\text{-value} = 4.648$) levels of employees. Thus, H₁₃, H₁₄ and H₁₅ hypotheses were supported. In this study, it is tested the mediating effect of personal meaning on the relationship between curiosity persistence and work engagement dimension (absorption, dedication and vigor).

As to examine the mediating effects, Preacher and Hayes (2008), a bootstrap procedure was used to test the indirect effects of curiosity persistence on absorption via personal meaning. It is calculated 97.5% confidence intervals (CI) of parameter estimates using 5000 data samples extracted from the raw data samples ($n = 162$). For model 1, the regression coefficients of the mediator effect of personal meaning in the relationships between curiosity persistence and absorption level of employees ($\beta = 0.146$ $p < 0.001$) and the bootstrap confidence interval (0.066 LLCI and 0.260 ULCI) is significant as the 97.5% CI does not include zero, so H₁₆ hypothesis was supported. For model 2 the regression coefficients of the mediator effect of personal meaning in the relationships between curiosity persistence and dedication level of employees ($\beta = 0.238$ $p < 0.001$) and the bootstrap confidence interval (0.152 LLCI and 0.352 ULCI) is significant as the 97.5% CI does not include zero and H₁₇ hypothesis was supported. For model 3 the regression coefficients of the mediator effect of personal meaning in the relationships between curiosity persistence and vigor level of employees ($\beta = 0.191$ $p < 0.001$) and the bootstrap confidence interval (0.109 LLCI and 0.310 ULCI) is significant as the 97.5% CI does not include zero and H₁₈ hypothesis was supported.

In the study, mediating hypotheses were examined in line with the ones proposed by Zhou et al. (2010). Therefore, in order to estimate the size of the indirect effects of mediators, VAF % (Variance Accounted for) was calculated. For model 1, the VAF value is 50% which indicates partial mediation. According to this result, 23% of the total effect of curiosity persistence on absorption is explained by indirect effect of personal meaning. For model 2 the VAF value is 40% which indicates partial mediation. This results shows that 40% of the total effect of curiosity persistence on dedication is explained by indirect effect of personal meaning. For model 3 the VAF value is 32% which indicates partial mediation reflects that the total effect of curiosity persistence on vigor is explained by indirect

effect of personal meaning. Therefore, the results showed that the partial mediation have all relationships.

CONCLUSION AND IMPLICATIONS

As scope of the positive psychology one of the favorable trait called as autotelic personality that refers to the positive sides of human such as curiosity, creativity, proactivity and etc. In literature, it is suggested that autotelic personality lead to positive consequences in both work and social life like well-being, happiness, life satisfaction, high performance, motivation, commitment and engagement. Due to the importance of autotelic personality in work life, it is seen that researchers focus on positive consequences and the other variables related to this trait. In other words, positive personality traits are seen crucial for the organization as decreasing adverse attitudes and behaviors. Therefore, it is needed to employ individuals who possess a positive trait as to gain organizational survival and facilitate engagement. Work engagement considered as an attachment of the employees to their work roles and exhibit job performance voluntarily. Work engagement also characterized as positive and favorable job outcomes in the organizational area. These attitudes exhibited based on individual's dispositional positive characteristics such as personality traits or psychological characteristics like emotion, mood or meaning. Accordingly, in scope of this study, some positive antecedents of work engagement were evaluated. From the positive psychology perspective both autotelic personality and personal meaning were examined as the precursors of work engagement and also it is questioned the mediator role of personal meaning.

As a result of the research findings, it has been found that autotelic personality dimension which is labelled as curiosity persistence has a positive and significant effect on employees work engagement levels. According to this result, it can be inferred that employees who have creativity and willingness to learning may prone to attached their work voluntarily. Therefore, it is expected that innovative and patient employees have more dedication and full of energy in the work process. Besides, the other dimension of autotelic personality such as attention control has a negative and significant effect on work engagement vigor and dedication dimensions. This result shows that self-conscious and distractibility characteristics lead employees have lower level of dedication and energy to their work roles. In addition, autotelic personality only dimension of curiosity persistence has a positive and significant effect on personal meaning level of employees. Accordingly, it is possible to express that employees who have high creativity and willingness to growth themselves may prone to feel their life valuable and precious. On the other hand, personal meaning has a positive and significant effect on work engagement all dimensions. These result reveals that employees who have positive feeling to their life and well-being, it is expected to attached their work role more high and possess full of energy.

Moreover, in case of the employees feel that their work life valuable they have voluntarily embedded to the work roles. However, it was found that personal meaning has partially mediator role on the relationship between curiosity persistence and work engagement all dimension such as absorption, vigor and dedication. According to this result, it can be inferred that employees who have creativity and proactivity may prone to engaged their work roles more high in case of they considered that their life valuable. That is, autotelic personality trait leads to employees to attached their work life voluntarily and full of energy but if they believed that their life meaningful and valuable have a tendency to exhibit more positive attitudes.

Consequently, it can be inferred that work engagement which represent positive attitudes based on employees' dispositional characteristic and organizational conditions. In literature, there are some studies which examined personality traits, values and feelings as the antecedents of work engagement. However, there is no study which emphasizes autotelic personality, personal meaning and work engagement together in service and public organizations. Therefore, research results indicate that it is needed to employ individuals who have positive characteristics which lead to increase positive attitudes in the working area. In addition, it is supposed that in case of the employees consider their life valuable and have well-being may have attached their work roles voluntarily. In that direction, organizations need to maintain positive organizational climate by the humanistic policies and procedures which provides employees well-being. Besides, it is expected that human resource implementation and organizational conditions may facilitate attachment and commitment to the work roles of employees. For the future studies, it is recommended that the research model can be tested larger samples. On the other hand, along with autotelic personality, positive psychological capital dimension can be added to the research model or as a mediator variable some organizational variables such as organizational climate may be taken.

REFERENCES

- Ali, F., Ryu, K. and Hussain, K. (2016). "Influence of Experiences on Memories, Satisfaction and Behavioral Intentions: A Study of Creative Tourism", *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33 (1), 85-100.
- Anderson, J.C. and Gerbing D.W. (1988). "Structural Equation Modelling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach", *Psychological Bulletin*, 3(3), 411-423.
- Asakawa, K. (2004). "Flow Experience and Autotelic Personality in Japanese College Students: How Do They Experience Challenges in Daily Life?", *Journal of Happiness Studies*, 5, 123-154.
- Bailey, C., Madden, A., Alfes, K., and Fletcher, L. (2015). "The meaning, antecedents and outcomes of employee engagement: A narrative evidence synthesis", Online first publication. Doi: 10.1111/ijmr.12077, 1-57.
- Baumann, N. (2012). "Autotelic Personality", S. Engeser (ed.), *Inside Advances in Flow Research*, Springer Science+Business Medi, 165-186.
- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. New York: Guilford.
- Biason, J. (2018). *Flow Families: Do Maternal and Paternal Parenting Styles Foster Autotelic Personality?*, Degree of Bachelor of Psychological Science (Honours), Australian College of Applied Psychology, Sydney.
- Brew, G. and Machiha, M. (2019). "Predictors of Work Engagement among University Teachers: The Role of Personality and Perceived Organizational Support", Linnaeus University Faculty of Health and life sciences, Department of Psychology. Master Thesis 5PS22E.
- Busch, H., Hofer, J., Chasiotis, A. and Campos, D. (2013). "The Achievement Flow Motive as an Element of The Autotelic Personality: Predicting Educational Attainment in Three Cultures", *Eur J Psychol Educ*, 28, 239-254.
- Carreno, D. F., Eisenbeck, N., Cangas, A. J., García-Montes, J. M., Del Vas, L. G. and Maria, A. T. (2020). "Spanish Adaptation of The Personal Meaning Profile-Brief: Meaning in Life, Psychological Well-Being, and Distress", *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 20, 151-162.
- Csikszentmihalyi, M. (1988). *The Future of Flow*. In Csikszentmihalyi, M., and Csikszentmihalyi, I. S. (Eds.), *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*, 364-383. New York.
- Daum, T. L. and Wiebe, G. (2003). *Locus of Control, Personal Meaning, And Self-Concept Before and After an Academic Critical Incident*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Trinity Western University.
- Demirbaş-Çelik, N. and Korkut-Owen, F. (2018). "Personality and Meaning in Life: The Mediating Role of Wellness", *Universal Journal of Psychology*, 6(3), 94-103.

- Demirbaş-Çelik, N. (2018). "Mental Well-Being Predictivity of Personal Meaning Profile in Various Age Groups", *Journal of Education and Training Studies*, 6(10), 198-206.
- Fornell, C., and Larcker, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error". *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., and Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis* (6th ed.), Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Kahn, W. A. (1990). "Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work", *Academy of Management Journal*, 33(4), 592-724.
- Kanten, P. (2012). *İşgörenlerde İşe Adanmanın Ve Proaktif Davranışların Oluşumunda Örgütsel Güven İle Örgütsel Özdeşleşmenin Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kanten, P. and Yeşiltaş, M. (2015). "The Effects of Positive and Negative Perfectionism on Work Engagement, Psychological Well-Being and Emotional Exhaustion", *Procedia Economics and Finance* 23, 1367-1375.
- Lee, C. S. (2019). *Finding Personal Meaning and Self-Efficacy as Moderators of Behavioral Action in Social Anxiety. (Unpublished Doctoral Dissertation)*. University of Massachusetts Boston.
- Markow, F. and Klenke, K. (2005). "The Effects of Personal Meaning and Calling on Organizational Commitment: An Empirical Investigation of Spiritual Leadership", *The International Journal of Organizational Analysis*, 13(1), 8-27.
- Mikicin, M. (2013). "Autotelic personality as a predictor of engagement in sports", *Biomedical Human Kinetics*, 5, 84-92.
- Pöhlmann, K., Gruss, B. and Joraschky, P. (2006). "Structural Properties of Personal Meaning Systems: A New Approach to Measuring Meaning of Life", *The Journal of Positive Psychology*, 1(3), 109-117.
- Preacher, K. J., and Hayes, A. F. (2008). "Asymptotic and Resampling Strategies For Assessing And Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models", *Behavior Research Methods*, 40, 879-891.
- Schaufeli, W.B. (2012). "Work Engagement. What Do We Know and Where Do We Go?", *Romanian Journal of Applied Psychology*, 14 (1), 3-10.
- Schnell, T. and Becker, P. (2006). "Personality and Meaning in Life", *Personality and Individual Differences*, 41, 117-129.
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. and Kaler, M. (2006). "The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life", *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93.

- Steger, M. F., Kashdan, T. B., Sullivan, B. A. and Lorentz, D. (2008). "Understanding the Search for Meaning in Life: Personality, Cognitive Style, and the Dynamic Between Seeking and Experiencing Meaning", *Journal of Personality*, 76(2), 199-228.
- Tan, F. B. and Chou, J. P. C. (2010). "Dimensions of Autotelic Personality and Their Effects on Perceived Playfulness in The Context of Mobile Information and Entertainment Services", *Australasian Journal of Information Systems*, 17(1), 5-22.
- Tse, D. C. K., Nakamura, J. and Csikszentmihalyi, M. (2020). "Living Well By Flowing' Well: The Indirect Effect of Autotelic Personality on Well-Being Through Flow Experience", *The Journal of Positive Psychology*, 1-12.
- Wong, P. T. P. (1998). Implicit theories of meaningful life and the development of the personal meaning profile. In P. T. P. Wong, & P. S. Fry (Eds.), *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 111-140). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Yarar, O. F. (2015). *Autotelic Personality: Links With Flow Propensity, Personal Strengths, and Psychopathology*. (Unpublished Doctoral Dissertation). The Middle East Technical University.
- Yongxing, G., Hongfei, D., Baoguo, X. and Lei, M. (2017). "Work engagement and job performance: the moderating role of perceived organizational support", *Anales de psicología*, 33 (3), 708-713.

Sağlık Çalışanları Örneğinde Atık Bilinci Üzerine Bir Durum Çalışması

Araştırma Makalesi/Research Article

Nahit BEK* **Aslı BEK****

ÖZET

Kalabalıklaşan insan nüfusuyla birlikte artış gösteren tüketim, verimli bir kaynak yönetimini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada kaynakların yönetimi kadar önemli olan diğer bir konu, üretim/tüketim faaliyetleri sonucu meydana gelen atıkların yönetimidir. Atık yönetiminden başarılı sonuçlar elde edebilmesi ise insanların atık konusunda bilinçli olmalarıyla ilgilidir. Türkiye atık yönetiminin önemini kavramış ve bu konuda birçok yasal düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Ayrıca atık yönetimini verimli kılmak ve farkındalık oluşturmak için “sıfır atık” ve benzeri projeler gerçekleştirmektedir. Ancak yasal düzenlemeler ve yürütülen projelere karşın atıkların önlenmesi ve geri kazanımı konularında önemli eksiklikler görülmektedir.

Bu çalışma, sağlık çalışanlarının atık yönetimi hakkında bilgi düzeylerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Kocaeli Derince Eğitim Araştırma Hastanesi’nden on yedi sağlık çalışanı ile görüşme yapılmıştır. Görüşme formları Maxqda nitel veri analiz programı ile kodlanarak bulgulara ulaşılmıştır. Atık yönetimi ve geri kazanım hakkında bilgi eksikliğinin olduğu ve yerel yönetim atık faaliyetlerinin yetersiz kaldığı gibi başlıca sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Atık Yönetimi, Sıfır Atık, Çevre, Geri Dönüşüm*

A Case Study on Waste Information for the Example of Healthcare Employees

ABSTRACT

Increasing consumption with the crowded human population necessitates efficient resource management. At this point, another issue that is as important as the management of resources is the management of waste generated as a result of production/consumption activities. To achieve successful results from waste management, people must be conscious of waste. Turkey has understood the importance of waste management and has put into effect many legal arrangements in this regard. Besides, the "zero waste" project and similar projects are carried out to make waste management efficient and create awareness. However, despite the legal regulations and the projects carried out, there are significant deficiencies in the recycling of waste.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilimleri Anabilim nahitbek@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7767-9774>.

** Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, asliguzel@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0013-6568>.

This study aims to reveal the knowledge levels of healthcare professionals about waste management. In this context, seventeen healthcare workers from Kocaeli Derince Training and Research Hospital were interviewed. The findings were obtained by coding the interview forms with the qualitative data analysis program Maxqda. Lack of knowledge about waste management and recycling and insufficient local government waste activities are among the main results.

Keywords: *Waste Management, Zero Waste, Environment, Recycling*

GİRİŞ

Günümüzde giderek artan insan nüfusu ve tüketim odaklı yaşam biçimi doğal kaynakların hızla azalmasına neden olan temel faktörlerin başında gelmektedir. Doğal kaynakların hızla azalıyor olması, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan atıkların rasyonel bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Atık sorunuyla birlikte dünyayı tehdit eden doğal kaynakların tükenmesi, su ve toprak kirliliği, ozon tabakasının tahribatı, asit yağmurları ve çölleşme gibi çevre sorunları, devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından fark edilmeye başlanmıştır. Dünyanın karşı karşıya kaldığı çevre sorunları, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yayınlanan çevre raporlarına da konu olmaktadır. BM Stockholm Konferansı'nda¹ insan ve çevre arasındaki ilişki ele alınmış olup konferansın gerçekleştiği 5 Haziran günü Dünya Çevre Günü olarak ilan edilmiştir. Stockholm Konferansı çevre sorunlarını ele alan uluslararası düzeydeki ilk konferans olmakla beraber bu konuda ilerleyen yıllarda bölgesel ve küresel düzeyde toplantılar² gerçekleştirilmiştir. BM tarafından 2011 yılında düzenlenen Montreal Protokolü'nde, doğru işletilemeyen bir atık yönetiminin insan sağlığına ve çevreye karşı ciddi tehditler oluşturduğu, ayrıca ekonomik ve sosyal hayatı da olumsuz etkilediği açıkça ifade edilmiştir (UNDP Montreal Protocol, 2011). Bu anlamda, atıkların geri kazanımı sürdürülebilir bir çevrenin önemli bileşenlerindedir (Crociata, vd., 2015:40-47). Atık yönetiminin tarihi atığı oluşturan toplumların tarihini de yansıtmaktadır. Ayrıca bu toplumların çevre ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır (Barles, 2014:156-160). Atık oluşumunun önlenmesi³, yeniden kullanma, ayrıştırma, geri dönüşüm ve enerji kazanımı gibi birçok süreci kapsayan atık yönetimi sürdürülebilir bir çevrenin temini için önem arz etmektedir.

Atık yönetimi doğanın korunması ve sürdürülebilir bir çevre açısından olduğu kadar ekonomik açıdan da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda birçok Avrupa ülkesinin atık yönetiminden kaynak yönetimi yaklaşımına geçtiği görülmektedir. Avrupa Birliği (AB) 6. Çevre Eylem Programı'nda yer alan “geri dönüşümünün teşvik edilmesi, kaçınılmayan atığın kaynak olarak kullanımı ve ek doğal

¹ 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm, İsveç'de düzenlenmiştir.

² Sürdürülebilir Kalkınma kavramının tanımlandığı Bruntland Raporu (1987), Rio Konferansı (1992), İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi (1992), Avrupa Çevre ve Sağlık Konferansı (Helsinki, 1994), Avrupa Çevre ve Sağlık Konferansı (Londra, 1999), Johannesburg Zirvesi (Rio+10, 2002), Kyoto Protokolü (2005), Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20, 2012), vd. çevre sorunlarının tartışıldığı başlıca toplantılardır.

³ Atık yönetimi hiyerarşisine göre öncelikli hedef atık oluşumunun önlenmesidir.

kaynakların çıkarılmasının asgari düzeye indirilmesi” yaklaşımı, AB atık yönetimi politikalarının ana unsurunu oluşturmaktadır (Sapmaz, Yiğitbaşıoğlu, 2018: 4). Bu çerçevede bazı ülkeler atık/kaynak yönetiminin önemini kavramış olup, bu alanda ciddi faaliyetler gerçekleştirmektedir. Atık yönetimini verimli bir şekilde gerçekleştirip geri kazanım ile enerji üretimi sağlayan İsveç, evsel atıkların işlenmesi sonucu elde ettiği enerjiyi hem ısınma hem de elektrik üretme gibi alanlarda kullanmaktadır (aa.com.tr, 2014). Evsel atıklarının %99’unu geri dönüştüren İsveç, ekolojik farkındalık ve atık yönetimi konusunda dünyanın önde gelen ülkelerindedir (Tezel ve Yıldız, 2020: 40). Hollanda’da toplanan çöplerin %2’lik bir kısmı toprak altında depolanırken %65’i ise geri kazanıma konu olmaktadır. Güney Kore’de ise çöplerin %49’u geri kazanım faaliyetlerine girdi olarak kullanılmaktadır (<http://www.hexagonkatiatik.com/>). Benzer şekilde birçok ülkenin atık yönetimine ve genel olarak çevre sorunlarına karşı sergilemiş olduğu çalışmalar ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler sonucu ortaya konan çevresel göstergeler aynı zamanda gelişmişlik kriterleri arasında yer almaktadır (Bek, 2019:37). Bununla beraber bazı ülkelerde ise atık konusu önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Örneğin İngiltere’de çöplerin sadece %18’i geri kazanıma konu olurken %74’lük bir oran toprakaltı depolama ile yönetilmektedir. Benzer şekilde Polonya’da çöplerin %90’ı toprak altında depolanmaktadır (hexagonkatiatik.com, 2021). Atık yönetimi konusunda karşılaşılan sorunların ekonomik ve sosyal açıdan birçok nedeni bulunmaktadır. İnsanların atığa bakışı, geri dönüşüm ve yeniden kazanım hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması gibi sosyal problemler veya atık yönetiminin maliyetinin ekonomiye getireceği mali yük söz konusu problemler arasında gösterilebilir.

Sanayileşmenin ve kentlerin kapasitesini zorlayan nüfus artışı ile birlikte artan atık sorunu çevre üzerinde baskı oluşturmaya devam etmektedir. Bu noktada atık oluşumunu önleme, azaltma, geri dönüşüm, geri kazanım ve bertaraf aşamalarını birlikte yöneterek atık sorununa çözüm üretebilmek için entegre atık yönetimi modeli geliştirilmiştir. Entegre atık yönetimi atık yönetiminin tüm aşamalarını bir bütün olarak değerlendirerek çevresel ve ekonomik açıdan sürdürülebilirliği amaçlamaktadır (sifiratik.com, 2018).

Sanayi devriminden bu yana insan faaliyetleri ekosistemi tahrip etmekte ve doğal kaynakları hızla tüketmektedir. Dünyanın buzsuz kara yüzeylerinin %75’i kaynakların tüketimi, doğanın tahribatı ve atıklar gibi olumsuz etkenler nedeniyle değişmiş olup sulak alanlar ve okyanuslar ciddi çevre kirliliğiyle karşı karşıyadır (Watson, 2020: 83). Ayrıca küresel ısınma da sosyal, ekonomik ve politik alanlar başta olmak üzere hayatın her alanını tehdit eden bir çevre felaketi olarak çağımızın başlıca sorunudur. BM İklim Eylem Zirvesi’nde bu soruna değinilerek çözüm için 2050 yılına kadar net sıfır

emisyonu⁴ ulaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Zirveye katılan 75 ülke 2050 yılına kadar sıfır emisyon hedefine ulaşmayı taahhüt etmiştir (un.org, 2019). Sıfır emisyon hedefine ulaşmakta ise atık yönetimi büyük rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar; geri dönüşüm, geri kazanım ya da kompostlaştırma gibi işlemler ile küresel karbon emisyonlarının %20 oranında azaltılabileceğini göstermektedir. Dünyanın ortak sorunu olan küresel ısınmayı önleme çabaları içerisinde atık yönetiminin önemli bir yer tutması bilimsel bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin farkına varan dünyanın farklı ülkelerinden farklı belediyeler “sıfır atık kenti” olma taahhütünde bulunmuştur. San Francisco, Dubai, Tel Aviv, Londra, Milano, Rotterdam, Sidney ve Tokyo gibi kentler atık üretimini %15 azaltma sözü vererek 2030 yılına kadar alternatif atık yönetimlerini hayata geçireceklerini bildirmişlerdir (Miller, 2018; 2). Çöp depolama ve biriktirme işlemlerinde kullanılan geleneksel yöntemler hava kalitesini olumsuz yönde etkileyerek yaşam kalitesini düşürmektedir. Ayrıca atık sahalarındaki çöplerin yağmur suyu ile birleşmesi sonucu yer altı suları da kimyasal ve biyolojik atıklara maruz kalmaktadır. Benzer şekilde topraklar da aynı kirlenmeye maruz kalarak hava, su ve toprakta meydana gelen bu kirlilik insan ve çevre sağlığını tehdit etmektedir (Zeybek, 2018).

1. TÜRKİYE’DE ATIK YÖNETİMİ

Atık, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda, herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde olarak tanımlanmaktadır (Çevre Kanunu, m.2). 29314 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Atık Yönetimi Yönetmeliği’nde ise üretim ve kullanım faaliyetleri neticesinde meydana gelen, insan sağlığına ve çevreye zarar verme ihtimaline karşın alıcı ortama verilmesi sakıncalı olan maddeler atık olarak adlandırılmaktadır. Atıkların oluşumunu önleme, minimize edilmesi, yeniden kullanımı, geri dönüşümü, depolanması, taşınması ve bertarafı gibi aşamalar ve işlemler bir bütün olarak atık yönetimi olarak tanımlanmaktadır (Atık Yönetimi Yönetmeliği, m.4).

Atıklar, çevre kirliliğinin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik’e ekli Ek-IV Atık Listesi’nde yer aldığı haliyle tehlikeli ve tehlikesiz atık türleri sınıflandırılırken yüzlerce atık türüne rastlanmaktadır. Bu kadar çok atık türünün varlığı değerlendirildiğinde atık yönetiminin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Çevre kirliliğini önleme noktasında atılabilecek en önemli adımlardan birisi de atık yönetiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Doğru ve verimli gerçekleştirilen bir atık yönetimi çevre sorunlarını önlemeye yardımcı olmakla beraber ekonomiye de katkı sunmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde atık yönetiminin ne kadar önemli bir konu olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Verimli bir atık

⁴ Net sıfır emisyon, atmosfere yeni emisyon yüklenmediği anlamına gelmektedir. Emisyonlar devam edecek ancak aynı oranda emisyon emilerek denge sağlanacaktır.

yönetiminin öncelikli hedefi atığı kaynağında önleme olmakla beraber atıkların türlerine göre ayrılması, depolanması, taşınması, geri dönüşümü, yeniden kullanılması ve bertarafı gibi aşamalar da atık oluşumunu önleme kadar önem arz etmektedir.

Türkiye çevrenin korunması ve ekonomiye katkısı noktalarında atık yönetiminin farkında olarak kalkınma planlarında atık yönetimine yer vermekte ve AB müktesabatına uyum çalışmaları kapsamında çevre mevzuatındaki eksiklikler gidermeye çalışılmaktadır (Ulusal Atık Yönetimi Eylem Planı, 2016-2023:2). Ayrıca “sıfır atık” (sifiratik.gov.tr, 2021) gibi projeleri hayata geçirerek hem toplumsal farkındalığı oluşturmak hem de geri kazanımı artırmayı hedeflemektedir. Ancak bu ve benzeri projelerin verimli olabilmesinde kilit rol vatandaşlara düşmektedir. İnsanların atık bilinci verimli bir atık yönetiminin en önemli bileşenlerindedir. Nitekim atıkların geri dönüşümü ve bireylerin atık kültürü arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar geri dönüşümün önündeki engelleri aşmanın en iyi yolunun bilinçli ve eğitilmiş bireyler olduğunu ortaya koymaktadır (Crociata vd., 2015: 40).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2018 yılında atık hizmeti veren belediyeler tarafından 32 milyon 209 bin ton atık toplandığı belirtilmiştir. Toplanan atıkların %67.2’si düzenli depolama tesislerine, %20.2’si belediye çöplüklerine götürülerek, %0.2’si ise yakılarak, gömülerek veya derelere dökülerek bertaraf edilmiştir. Geriye kalan %12.3’lük kısmı ise geri kazanım tesislerine gönderilmiştir (TÜİK; 2018). Çevre Mühendisleri Odası tarafından 2019 yılında yayımlanan *Dünya Çevre Günü Türkiye Raporu*’na göre Türkiye’de yıllık 5 milyon ton tehlikeli atık oluşmaktadır. Bu atıkların beyan üzerinden %28’i kayıt altına alınırken geri kalanının ise kayıt altında olmadığı için nerede olduğu bilinmemektedir (Çevre Müh. Odası, 2019: 5). Çevreyi koruma bilincinin tam olarak yerleşmemesi ve artarak devam eden tüketim kültürü atık sorunu üzerinde önemli bir paya sahiptir. Özellikle atık oluşumu üzerinde önemli bir paya sahip olan bu durumun düzeltilmesi atık yönetim sürecine olumlu bir katkı sağlayacaktır (Akdoğan ve Güleç, 207: 65). 2019 yılı AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu’nun 27. kısmı olan Çevre ve İklim Değişikliği başlığı altında atık yönetimiyle ilgili olarak; “*Atık yönetimi ve atık su arıtımında kapasitenin artırılması ve mevzuat uyumu ile ilgili olarak bazı ilerlemeler kaydedilmiştir, ancak uygulama hala zayıftır.*” ifadesine yer verilmiştir (AB Türkiye Raporu, 2019: 104). Katı atık birlikleri, entegre atık yönetimi ve sıfır atık projesi gibi projeler, bakanlığa verilen e-atık beyannamesi gibi çalışmalar atık yönetimini güçlendirmektedir. Bununla beraber TÜİK verileri incelendiğinde AB raporlarında bahsedilen zayıf noktalar açıkça görülmektedir. Atık yönetimi konusunda sorumluluk ve görev büyük ölçüde belediyelere düşmektedir. Hem atık

oluşumunun neredeyse tamamının belediye sınırlarında meydana geldiği hem de kanunların⁵ belediyeleri bu konuda görevli kıldığı birlikte değerlendirildiğinde belediyelerin sorumluluğu daha iyi anlaşılmaktadır. Atıkların rasyonel bir şekilde yönetilmesi ve çevre kalitesinin artırılması noktasında yerel yönetimler merkezi bir öneme sahiptir. Yerel yönetimler atık kaynaklarına sahip olma üstünlüğü nedeniyle önemini korumaktadır (Çiftçioğlu ve Aydın, 2019: 121).

1.1. Atıkların Sınıflandırılması

Atıklar, fiziksel durumları ya da tehlikeli olup olmamaları gibi çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Temel olarak katı atıklar, sıvı atıklar, gaz atıklar ve ambalaj atıkları olmak üzere bir sınıflandırma bulunmaktadır. Katı atıklar oluştuğu yere göre sınıflandırılırken evsel katı atıklar, endüstriyel atıklar, tıbbi atıklar, tarımsal atıklar, özel atıklar, tehlikeli atıklar ve inşaat atıkları olmak üzere yedi alt sınıfa ayrılmaktadır (Gündüzalp ve Güven, 2016: 2). Atıkların Yönetimi Yönetmeliği'ne göre ise atıklar, 20 başlıkta sınıflandırılmış olup bu 20 sınıf kendi içerisinde tehlike durumu ve atığın fiziksel hali gibi kriterlere göre onlarca alt başlığa ayrılmıştır (Atıkların Yönetimi Yönetmeliği, 2015: 26-49). Gündelik yaşamda sıklıkla karşılaşılan atık türleri genellikle katı atıklar olmakla birlikte başlıca atık türleri;

a) Evsel Katı Atıklar: Yönetiminden belediyelerin sorumlu olduğu, belediyeler tarafından toplanıp taşınan, çöp depolama sahalarında bertarafı mümkün olan klasik atıklardır. Mutfak çöpleri, ofis çöpleri, ambalaj atıkları vb. atıklar bu sınıfta yer almaktadır (Atıklar, 2018: 2).

b) Tehlikeli Atıklar: Atık Yönetimi Yönetmelik' ine ek-3/A'da belirtilen tehlike özelliklerinden birisini veya birden fazlasını taşıyan ve ek 4'te atık kodunun yanında yıldız (*) işareti bulunan atıklardır (Atık Yönetimi Yönetmeliği, m.4). Patlayıcı, tahriş edici, kanserojen, enfeksiyon yapıcı ve mutajenik gibi özelliklerden birisine veya birkaçına sahip atıklar başlıca tehlikeli atıklar olup, bu atıkların depolanması, taşınması ve bertarafı hususi yöntemlerle gerçekleştirilmektedir.

c) Endüstriyel Atıklar: Endüstriyel işlemlerden kaynaklanan atıklar olup endüstriyel faaliyetler neticesinde oluşmaktadır.

d) İnşaat ve Yıkıntı/Harfiyat Atıkları: Köprü, yol, konut vb. inşaat sahalarındaki faaliyetler sonucu ortaya çıkan atıkları ifade etmek için kullanılan atık çeşididir. İnşaat ve yıkıntı atıkları II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen yıkıntıların temizlenmesi ve şehirlerin yeniden inşası ihtiyaçları neticesinde ayrı bir atık türü olarak önem kazanmaya başlamıştır (Maçın, Demir, 2018: 189).

⁵ Belediyelerin ve büyükşehir belediyelerinin atık konusundaki görev ve yetkileri 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda belirtilmiştir. Her iki kanunun da "Belediyenin/Büyükşehir Belediyesinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları" başlığı altında atık yönetimiyle ilgili görev ve sorumlulukları yer almaktadır.

e) Tıbbi Atıklar: Hastane, sağlık ocağı, estetik merkezleri ve benzeri sağlık kuruluşlarından kaynaklı atıklardır. Uygun şekilde depolanmadığı ve bertaraf edilmediği takdirde pek çok hastalığa sebep olabilecek olan tıbbi atıklar kesici atıklar, patolojik atıklar ve eczane atıkları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (sifiratik.gov.tr, 2020).

Atıkların fiziksel özellikleri, bileşenleri ve atığın meydana geldiği ortam gibi birçok faktör atıkların tanımlamalarında ve sınıflandırılmalarında belirleyici rol oynamaktadır. Atıkların özelliklerinden hareketle literatürde birden çok atık sınıflandırmasına rastlanmaktadır.

1.2. Sıfır Atık

21. yüzyılda kaynakların verimli bir şekilde yönetimi ve sürdürülebilirliği her alanda dikkat edilmesi gereken bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. 1900 yılına göre bugün, dünya nüfusu 5 kat, enerji tüketimi 3 kat ve hammadde kullanımı da 2 kat artış göstermiştir. Bununla beraber yaşanan çevre sorunları ve küresel felaketler de kaynaklar ve enerji üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017: 4). Artan insan nüfusunun beraberinde getirdiği tüketim artışıyla birlikte doğal kaynaklar üzerindeki baskı, doğal kaynaklar ile ihtiyaçlar dengesi üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde doğal kaynak tüketiminin doğanın kendini yenileyebilme kapasitesinin %50 oranında üzerine çıktığını ortaya koymaktadır. Bu durum doğal kaynaklar ve ekosistem üzerindeki baskıyı artırmaktadır (WWF, 2014). Bu nedenle sıfır atık çalışmaları tüm dünyada artan bir uygulama alanı bulmaya başlamıştır. Sıfır atık stratejileri şirketleri, endüstriyel sektörleri, okulları, kamu kurumlarını, evleri ve teknolojik yönleri bulunan birçok paydaşı kapsayacak şekilde uygulama alanına sahiptir. Sıfır atık yönetimi sürdürülebilir bir şekilde atıkların önlenmesi ve kaynakların yönetilmesini bir arada hedefleyen bütünsel bir süreçtir (Baba vd., 2020:1). Geri dönüşüm ve geri kazanım süreçlerine dahil olmayan atıklar, çevreyi ve insan sağlığını tehdit etmekle beraber enerji ve maddesel olarak kazanç kaybı anlamına gelmektedir (sifiratik.gov.tr, 2021).

2. YÖNTEM

Yöntem başlığı altında veri toplama tekniği anlatılmış, veri analizi süreci, kullanılan temalar ve kodlar açıklanmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Görüşme, önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve cevaplama dayanan karşılıklı bir etkileşim sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 129). Araştırmada sağlık çalışanlarının atık yönetimine dair bilgisinin belirlenmesi amaçlandığından görüşme tekniği tercih edilmiştir. Yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üç tür görüşme tekniğinden söz edilmektedir (Bal, 2016: 162). Bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşme formundan yararlanılmaktadır. Böylece, farklı kişilerden aynı tür bilgilerin alınması amaçlanmaktadır. Araştırmacı önceden hazırladığı konu ve alanlara bağlı kalarak, hem

önceden hazırlanmış soruları sorma, hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi almak amacıyla ek sorular sorma özgürlüğüne sahiptir. Soruların sırasını değiştirebilir, bazı konuların ayrıntısına girebilir ya da sohbet tarzı bir yöntem belirleyebilir (Yıldırım ve Şimşek 2016: 132). Görüşme formu, toplam 10 sorudan oluşmaktadır. Soruların bir kısmı ilgili literatürden, bir kısmı yapılan gözlemlerden ve bir kısmı da görüşmeler esnasında araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Görüşmelerden elde edilen veriler, nitel ve karma yöntemler için veri analiz yazılımı olan Maxqda Analytics Pro 2018 (Maxqda) programı ile kodlanarak analize tabi tutulmuştur. Nitel araştırmalarda kod, verileri betimlemek amacıyla sembolik olarak kullanılan özetleyici, özü yansıtan sözcükler ya da kısa ifadelerdir (Saldana, 2019: 4). Tüm görüşmeler tek bir belge halinde kodlanmıştır. Böylece katılımcıların ağırlıklı olarak üzerinde durdukları temalar tespit edilmiştir. Tek vaka modelinin uygulanması ile araştırmadan çıkan genel verilere ulaşılmıştır. Temalar, Maxqda programına kodlanan ve görüşme sorularını anlam bakımından karşılayan ifadelerdir. Görüşmede yöneltilen soruların tema olarak kodlanması aşağıdaki şekildedir;

Tablo 1. Temalar

SORULAR/TEMALAR	İÇERİK
Sıfır Atık	Katılımcılara, sıfır atık projesi hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları sorulmuştur.
Atık Kumbarası	Katılımcılara, çalıştıkları kurumda atık kumbarası bulunup bulunmadığı sorulmuştur
Atıkları Ayırma	Katılımcıların atıklarını türlerine göre ayırıp ayırmadıkları sorulmuştur. Sondalar ile hangi tür atıkları ayrı attıkları sorulmuştur.
Eğitime Katılım	Katılımcılar, atık yönetimi konusunda bir eğitim gerçekleşmesi halinde katılım sağlayıp sağlamayacakları sorulmuştur.
Kumbara Sayıları I	Katılımcılara, çalıştıkları kurumda bulunan atık kumbaralarının yeterli olup olmadığı sorulmuştur.
Kumbara Sayıları II	Katılımcılara, atık kumbaralarının sayıca artırılmasının atık yönetimine katkı sağlayıp sağlamayacağı hakkında fikirleri sorulmuştur.
Atık Toplama Alanı	Katılımcılara, şehirlerinde ayrıntılı atık toplama noktası bulunması durumunda nasıl davranacakları sorulmuştur.
Maliyete Katılım	Katılımcılara atıkların yönetimi noktasında talep edilecek bir maliyetin kabul edilme durumu sorulmuştur.

Teşvik/Ödüllendirme	Katılımcılara, atıkları türlerine göre biriktirip geri dönüşüme katkı sunulması karşılığında ödüllendirilmenin bu konuda teşvik edici olup olmayacağı sorulmuştur.
---------------------	--

Temalar şeklinde ifade edilen görüşme sorularına verilen detaylı cevapları Maxqda programında gösterebilmek için her tema alt kodlarla desteklenmiştir. Aynı soruya ait temalar ve alt kodlar tek renkte gösterilmiştir. Aşağıdaki kod sistemi temaları ve alt kodları detaylı şekilde göstermektedir.

Tablo 2. Kod Sistemi

Sayfalar	1
▲ Sıfır Atık	
● Projeyi Bilmiyor	
● Projeyi Biliyor	
▲ Teşvik/Ödüllendirme	
● Fikri Yok	
● Katkısız	
● Olumlu Katkı	
▲ Maliyete Katılım	
● Kabul Etmem	
▲ Kabul Ederim	
● Ücret Düşük Olmalı	
▲ Atık Toplama Alanı	
● Atıklar Götürülmez	
● Atıklar Götürülür	
▲ Kumbara Sayılan II	
● Etkilemez	
● Olumsuz Etki	
● Olumlu Etki	
▲ Kumbara Sayılan I	
● Yetersizdir	
● Yeterlidir	
▲ Eğitime Katılım	
● Katılım Sağlamaz	
▲ Katılım Sağlar	
● Ücretsiz İse Katılım Sağlar	
▲ Atıkları Ayırma	
● Hayır	
▲ Evet	
● Tıbbi Atık	
● Kağıt	
● Plastik	
● Cam	
▲ Atık Kumbarası	
● Bulunmamaktadır	
● Bulunmaktadır	
▲ Atık Bilgisi	
● Kısmen Bilgili	
● Bilgisi Yok	
● Bilgi Sahibi	

3. BULGULAR

Araştırma bulguları görseller kullanılarak açıklanmış, yer yer doğrudan alıntılara da yer verilerek okuyucuya ortaya çıkan bulguları temsil eden çarpıcı ifadelere doğrudan ulaşma fırsatı verilmiştir.

Tablo 3. Görüşmelere Verilen Cevapların Sayısal Ağırlığı

Kod Sistemi	belge11	Belge12	belge13	Belge14	Belge15	Belge 16	belge 10	Belge 17	belge1	belge2	belge4	belge3	belge5	belge6	belge7	belge8	belge9	TOPLAM
▲ Sıfır Atık																		0
▲ Projeyi Bilmiyor																		14
▲ Projeyi Biliyor																		2
▲ Teşvik/Ödüllendirme																		0
▲ Fikri Yok																		0
▲ Katıksız																		0
▲ Olumlu Katkı																		17
▲ Maliyete Katılım																		0
▲ Kabul Etmem																		2
▲ Kabul Ederim																		15
▲ Ücret Düşük Olmalı																		2
▲ Atık Toplama Alanı																		0
▲ Atıklar Götürülmez																		3
▲ Atıklar Götürülür																		14
▲ Kumbara Sayıları II																		0
▲ Etkilemez																		4
▲ Olumsuz Etki																		1
▲ Olumlu Etki																		12
▲ Kumbara Sayıları I																		0
▲ Yetersizdir																		2
▲ Yeterlidir																		14
▲ Eğitime Katılım																		0
▲ Katılım Sağlamaz																		1
▲ Katılım Sağlar																		14
▲ Ücretsiz İse Katılım Sağlar																		0
▲ Atıkların Ayırma																		0
▲ Hayır																		6
▲ Evet																		13
▲ Tıbbi Atık																		9
▲ Kağıt																		9
▲ Plastik																		5
▲ Cam																		7
▲ Atık Kumbarası																		0
▲ Bulunmamaktadır																		0
▲ Bulunmaktadır																		17
▲ Atık Bilgisi																		0
▲ Kısmen Bilgili																		6
▲ Bilgisi Yok																		1
▲ Bilgi Sahibi																		11
TOPLAM	13	13	13	12	11	14	12	10	10	8	14	14	10	13	12	10	12	201

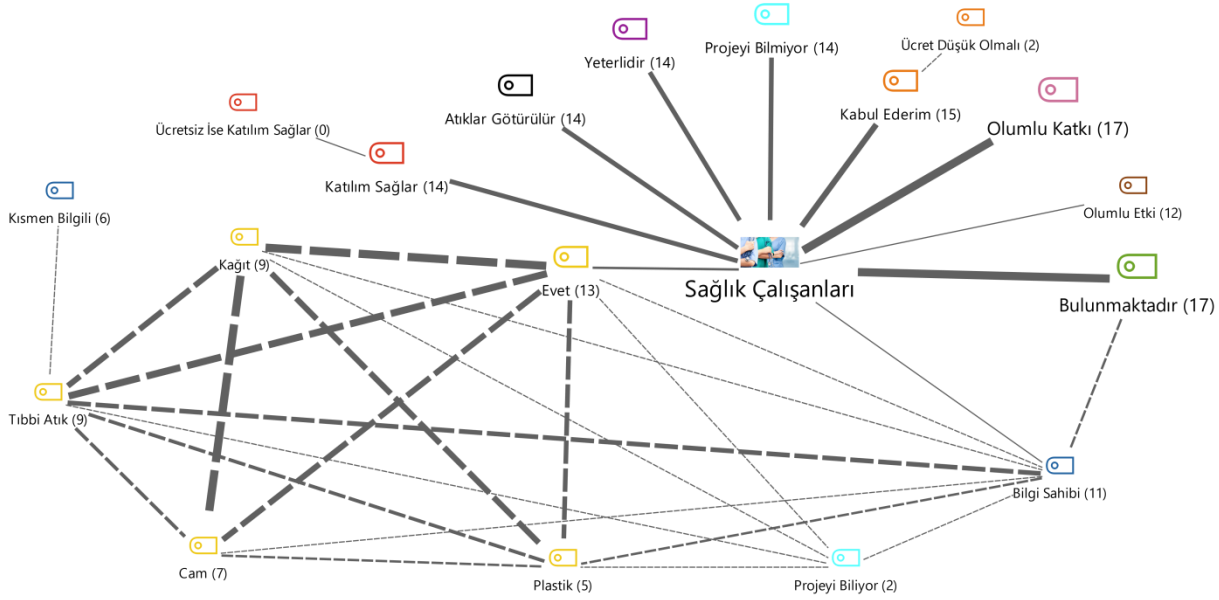
Tablo 3’de görüşme belgelerinin kodlanma ağırlığı ayrı ayrı ve toplam olarak yer almaktadır. Tablo 3’e göre sıfır atık projesini bilmeyenlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Katılımcıların hepsi iş yerlerinde atık kumbarası bulunduğunu beyan etmişlerdir. Ayrıca atıkların geri dönüşüm noktalarına götürülmesi karşılığında maddi teşvik sunulmasının, geri dönüşüme olumlu katkı sunacağı ve atık yönetimi hakkında yapılacak eğitimlere katılım sağlanacağı yönündeki kodlar yüksek oranda cevaplara yansımıştır. Bununla beraber katılımcılara yöneltilen 10 soru/tema toplamda 201 defa kodlanmıştır. Atık yönetimi konusunda en az bilgiye sahip olan katılımcı 10 soruya 8 yanıt verirken en yüksek kodlama 10 soruya 14 yanıt şeklinde gerçekleşmiştir.

3.1. Görüşmelerin Haritalandırılarak Gösterimi

Maxqda analiz programında yer alan tek vaka modeli ile görüşme belgeleri analiz edilmiştir. Bu analizler katılımcıların yanıtlarını ve tüm yanıtların birbiri ile olan ilişkisini haritalandırarak anlamlı ilişkiler ağı ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile harita 1 katılımcıların zihin haritasını yansıtmaktadır. Harita üzerindeki renkler kod sistemindeki renklerle aynı temayı yansıtmaktadır. Kodlar arası ilişkileri gösteren çizgilerin kesik veya bütün olarak yer alması farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Bütün çizgiler, sağlık çalışanlarının temalara (sorulara) karşılık gelen kodlarını

(cevapları) yansıtırken, kesik çizgiler ise görüşmelerin tümünden gelen kodların birbirleri ile olan ilişkilerini yansıtmaktadır. Çizgilerin kalın veya ince oluşu ise ilgili kodun ne sıklıkla tercih edildiğini yansıtmaktadır.

Harita 1. Görüşmelerin Tek Vaka Modeli İle Gösterimi

Harita 1 tüm görüşmeler için temaların alt kodlarla birlikte ilişkisini göstermektedir. Her temanın koduna ait kodlanma sayısı parantez içerisinde yer almaktadır. Harita incelendiğinde katılımcıların önemli bir kısmının sıfır atık projesi hakkında bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. Ayrıca, ikamet edilen şehirde ayrıntılı atık toplama noktalarının olması halinde atıklarının geri dönüşüme kazandırmak için zaman ayıracakları ve geri dönüşüme katkı sunulması karşılığında bir ödüllendirme sisteminin olmasının atık yönetimine katkı sunacağı ifade edilmiştir. Atık yönetimi konusunda bir eğitim olması halinde, katılım sağlayacağını söyleyenlerin oranı katılımcıların %80'i civarındadır. Bununla birlikte bazı katılımcılar eğitime katılmayı ücretsiz olması şartına bağlamaktadır. Belediyelerin evsel atıkları türlerine göre ayıracak bir sistem kurması karşılığında vatandaşlardan ücret talep edilmesine yönelik ise ücretin düşük miktarda olması gerektiği ifade edilmiştir. Haritada öne çıkan esas ilişki ise atık yönetimi hakkında bilgi sahibi olan katılımcıların, atıkları türlerine göre ayıranlar ve sıfır atık projesi hakkında bilgi sahibi olan katılımcılar olduğudur. Atıkları türlerine göre ayıran katılımcılar çoğunlukla kağıt, cam, plastik ve tıbbi atık türleri hakkında bilgi sahibidirler. Bununla beraber atık yönetimi hakkında kısmen bilgi sahibi olan katılımcılar, atık türlerinden bahsederken sadece tıbbi atık türleri hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmiştir. Bu durum katılımcıların sağlık çalışanı olmaları ile doğrudan ilişkilidir.

Görüşmeler esnasında katılımcılardan gelen bazı ifadeler kod sistemine işlenmemiştir. Bu ifadeler:

İ.1⁶:*“Belediyelere atıkları ayırıp geri dönüşümü sağlamları karşılığında ücret ödemek istemem. Belediyeler bunu zaten yapmalıdır.”*

İ.2:*“İş yerinde atıkları türlerine göre ayırıyorum fakat evimde aynı özeni göstermiyorum. İş yerinde amirimiz atık kovalarını kontrol ediyor.”*

İ.3:*“Daha önce atık camları ve yağları biriktirmiştım fakat mahallemde atacak uygun geri dönüşüm konteyneri bulamadım.”*

İ.4:*“Her sokakta türlerine göre detaylı geri dönüşüm noktaları olmalıdır. İnsanlar geri dönüşüm atıkları için ayrılan alanları gördükçe yerleşik bir davranış olup atık kültürü gelişir.”*

İ.5:*“İş yerinde zaman zaman atık yönetimi konusunda eğitimler yapılıyor ancak kapsam olarak tıbbi atıklarla sınırlı oluyor. Genel manada bir atık yönetimi çok anlatılmıyor.”*

Görüşme formlarında yer alan bu ifadelerden hareketle ulaşılan bulgular;

B.1⁷. Atık yönetiminin yerel yönetim birimleri tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği, vatandaşın bu hizmeti belediyelerden beklediği,

B.2. Denetim mekanizması atıkları türlerine göre ayırmada etkili bir rol oynadığı, denetimin olmadığı alanlarda atıkların ayırımına dikkat edilmediği,

B.3. Yerel yönetim birimlerinin sokaklara atık kumbaraları veya konteyner yerleştirmede yetersiz kaldığı,

B.4. Sokaklarda atık kumbaralarının yaygınlık kazanmasının atık kültürünün oluşmasında etkili olacağı ve

B.5. Atık yönetimi ve geri dönüşüm hakkında kapsamlı eğitimlerin gerekliliği şeklinde sıralanabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Atık yönetimi çevre ve insan sağlığının korunması açısından önemli olduğu kadar ekonomik açıdan da önem arz etmektedir. Birçok ülke hem çevrenin korunması hem de ekonomiye katkısı bağlamında atık yönetimine gereken önemi vermekte ve atık oluşumunu önleyici tedbirler almaktadır. Dünyada atık yönetimini başarıyla uygulayan ülke örneklerine rastlanmaktadır. Atıkların geri kazanım ile tekrar kullanımı hem doğal kaynak tüketimini azaltmakta hem de ekonomiye katkı sunmaktadır. Bu

⁶ İ.: İfade

⁷ B.: Bulgu

çerçeve, özellikle gelişmiş ülkelerde atık yönetiminden kaynak yönetimi yaklaşımına doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Kaynakları sınırlı olan dünyada, hem doğal kaynak tasarrufu hem de ekonomik bir kazanım için atığın kaynak olarak değerlendirilmesi bir tercihten öte yasal bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ekonomi, insan sağlığı ve çevre açısından son derece önemli çıktıları olan atık yönetiminin verimliliği insanların atık konusundaki farkındalığı ile doğru orantılıdır. Bu noktada gerek literatürde yer alan bilgiler gerekse araştırma bulguları atık yönetimi hakkında bilgi sahipliğinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Devletin halkı bilgilendirip atık kültürünün oluşmasına yönelik çalışmalar yürütmesi önem arz etmektedir. Bu noktada nüfusun %93'ünün il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı Türkiye'de yerel yönetimlere de önemli görevler düşmektedir. Üretilen atıkların neredeyse tamamının belediye sınırları içerisinde meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda atık yönetimi konusunda belediyelerin ne denli sorumluluk sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Araştırma bulgularından hareketle atık kumbaralarının sayıca artırılması geri kazanıma olumlu katkı sağlayacaktır. Atıkların ayrıştırılması için üniteler oluşturulması ve bu ünitelere kolay erişimin sağlanması gerekmektedir. Denetimin tek başına yeterli olmadığı değerlendirildiğinde, atık yönetiminin önemi konusunda insanlar bilgilendirilerek duyarlı ve sorumluluk sahibi bir toplum oluşturulması sağlanabilir. Nitekim bir konunun başarısı evvela o konunun anlaşılması ile ilgilidir. Atıkların insan ve çevre sağlığı üzerindeki etkilerinin giderilmesi ve ekonomiye katkı sunabilmesi için de atıklara çöp olarak değil kaynak olarak bakılması gerekmektedir. Geri dönüşüm malzemelerinin toplanması için bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilerek halkın bu faaliyetlere katılımı sağlanabilir. Günümüz teknoloji imkanlarından yararlanılarak insanlarda atık bilgisi oluşturulabileceği gibi medya organları veya örgün eğitimde atık konusuna yer verilmesi usulüyle de toplum bilinçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. ve Güleç, S. (2007). “Sürdürülebilir Katı Atık Yönetimi ve Belediyelerde Yöneticilerin Katı Atık Yönetimiyle İlgili Tutum ve Düşüncelerinin Analizine Yönelik Bir Araştırma” H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, 39-69.
- Anadolu Ajansı, “İsveç’in Enerjisi Çöpten” Erişim Tarihi: 5 Nisan 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/isvecin-enerjisi-copten/123327>, 2014 Avrupa Komisyonu, (2019), Türkiye Raporu, Komisyon Çalışma Dokümanı, Brüksel.
- Baba, S.H., Skinder, B.M.,Bhat, M.A.,(2020). Zero Wasta: A Sustainable Approach for Waste Management, Innovative Wate Management Technologies For Sustainable Development (Book Chapter 8), Igi Global.
- Bal, H. (2016). Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Sentez Yayınları, İstanbul.
- Barles, S. (2014). “History of Waste Management and The Social and Cultural Representations of Waste” Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), Fransa. Erişim Tarihi: 25 Mart 2021. <https://www.eolss.net/sample-chapters/C09/E6-156-16-00.pdf>.
- Bek, N. (2019). “Çevresel Performans Endeksi ve Sürdürülebilir Yönetişim Göstergeleri Kapsamında Ülke Karşılaştırması: Türkiye ve İsviçre Örneği” Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi, Sayı:3(2), 36-45.
- Crociata, A. , Massimiliano, A. , Sacco, P. (2015). “Recycling waste: Does Culture matter?”, A. Crociata et al. / Journal of Behavioral and Experimental Economics 55, 40– 47.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (1983). 2872 Sayılı Çevre Kanunu. 11/8/1983 Tarih ve 18132 sayılı Resmi Gazete
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2008). Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik, 5 Temmuz 2008 Tarih ve 26927 Sayılı Resmi Gazete.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2015). Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2 Nisan 2015 Tarih ve 29314 Sayılı Resmi Gazete.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2017). Sıfır Atık El Kitapçığı, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2021. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/sifiratik/icerikler/k-tapc-k-2017-1-20180129130757.pdf> .
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018), Atıklar, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/bolu/icerikler/atiklar-20180222082452.pdf>.
- Çiftçioğlu H. ve Aydın A. H. (2019), “Türkiye’de Yerel Yönetimler evre Sorunlarının Çözümündeki Sorumlulukları, Roller ve Önemi” Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3.1., ss.119-126

- Gündüzalp, A. ve Güven, S. (2016, Şubat). “Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği” Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E- Dergisi, Ankara.
- HEXAGON Katı Atık, Katı Atık Yönetimi, Erişim Tarihi: 22 Mart 2021. <http://www.hexagonkatiatik.com/kati-atik-yonetimi.html>.
- Maçın K. ve Demir İ. (2018), Kentsel Dönüşüm Sürecinde İstanbul’da İnşaat ve Yıkıntı Atıkları Yönetimi, Adıyaman Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Sayı: 9, 188-201.
- Miller, P. (2018), “Cities Around The World Lay The Groundwork For a Zero-Waste Future” Erişim Tarihi: 22 Mart 2021. Waste Disposal, <https://inhabitat.com/cities-around-the-world-lay-the-groundwork-for-a-zero-waste-future>.
- Saldana, J. (2019) Nitel Araştırmalar İçin Kodlama El Kitabı 3. Baskıdan Çeviri (Çev. A.Tüfekçi ve Şad, N.), Pegem Akademi.
- Sapmaz Veral E. ve Yiğitbaşıoğlu H., (2018), “Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri Ve Döngüsel Ekonomi Modeli” Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 6(1), 1-19.
- Sıfır Atık Sözlüğü, Tıbbi Atık, “Entegre Atık Yönetimi Hiyerarşisi Nedir?” Erişim Tarihi:22 Mart 2021. <https://sifiratik.co/2018/10/17/entegre-atik- yonetimi-hiyerarşisi-nedir/>.
- Tezel, Ö. ve Yıldız, E. (2020). “Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: EDİKAB Örneği” Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(2), 35-48.
- TUİK, (2018). Belediye Atık İstatistikleri, Erişim Tarihi: 22 Mart 2021. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30666#>.
- United Nations , (2019). Climate Action Summit, Erişim Tarihi: 20 Mart 2021. <https://www.un.org/en/climatechange/2019-climate-action-summit#>.
- UNDP, (2011). Fast Facts. UNDP Montreal Protocol/Chemicals Unit, New York.
- Watson, R. (2020), “Biodiversity On The Brink: We Know Its Crashing” Living Planet Report 2020, World Wide Fund for Nature, Gland, Switzerland.
- World Wide Fund for Nature (2014). Living Planet Report 2014, Gland, Switzerland.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, 10. Baskı, Ankara.
- Zeybek, H.,(2018), “Neden Sıfır Atık Şehirlere İhtiyacımız Var?” Erişim Tarihi: 24 Mart 2021. <https://sifiratik.co/2018/07/13/neden-sifir-atik-sehirlere-ihtiyacimiz-var/><https://sifiratik.gov.tr>.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu
5393 Sayılı Belediye Kanunu

Türkiye’de E- Ticaret Sitelerinin SWARA ve WASPAS Yöntemleri ile Web Sitesi Performansına Göre Sıralanması

Araştırma Makalesi/Research Article

Muhammed MARUF*

ÖZET

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri çok sayıda ve birbiri ile çelişen kriterlere göre karar verme durumunun ortaya çıktığı karar problemlerinin çözümünde yaygın bir şekilde kullanılan yöntemler olarak ifade edilmektedir. Literatürde ÇKKV yöntemleri özellikle işletme problemlerinin çözümünde çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Dijitalleşmede yaşanan gelişmeler tüm dünyada ve ülkemizde e- ticaretin hacminin her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Özellikle 2019 yılı Aralık ayında ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisinden sonra e- ticaret önemli düzeyde artmış ve e- ticaret siteleri çok daha fazla önem kazanmıştır. Bu çalışmada en çok ziyaret edilen Türkiye merkezli on e- ticaret sitesinin web sitesi performanslarına göre sıralanması amaçlanmıştır. Web sitelerinin performanslarına göre sıralanması amacıyla sekiz performans kriteri belirlenmiştir. Değerlendirme kriterlerinin ağırlık değerleri, son yıllarda literatürde yaygın bir şekilde kullanılan ÇKKV yöntemlerinden birisi olan SWARA yöntemi ile hesaplanmıştır. Web sitelerinin belirlenen kriterlere göre sıralanması ise WASPAS yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Belirlenen kriterler içerisinde en yüksek ağırlık değerine sahip olan kriter web sitelerinin performans katsayıları olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: ÇKKV, SWARA, WASPAS, E- Ticaret

Ranking of E-Commerce Sites in Turkey in Reference to Web Sites Performance by SWARA and WASPAS Methods

ABSTRACT

Multi-criteria decision making (MCDM) methods are expressed as methods that are widely used in the solution of decision problems in which decision-making situation that occurs according to many and conflicting criteria. In the literature, MCDM methods are widely used, especially in solving business problems. Developments in digitalization cause the volume of e-commerce to increase day by day all over the world and in our country. Especially after the Covid-19 pandemic that emerged in December 2019 and spread all over the world, e-commerce has increased significantly, and e-commerce sites have gained much more importance. This study aimed at the ranking of most visited websites in Turkey based on the performance of the e-commerce site. Eight performance criteria have been determined in order to rank the websites according to their performance. The weight values of the evaluation criteria were calculated by the SWARA method, which is one of the MCDM methods widely used in the literature in recent years. The ranking of the websites according to the determined

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
drahmetmaruf@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5388-639X>

criteria was carried out by the WASPAS method. Performance coefficients of websites were found to have the highest weight among the criteria determined.

Keywords: MCDM, SWARA, WASPAS, E-Commerce

GİRİŞ

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri insan hayatında sürekli olarak karşı karşıya kanılan karar problemlerinin çözümünde etkin çözümler sunan yöntemler olarak ifade edilebilir. Alternatiflerin birden fazla ve birbiri ile çelişebilen kriterlere göre sıralanması amacıyla kullanılan çok sayıda ÇKKV yöntemi mevcuttur. ÇKKV yöntemleri özellikle işletme yönetiminde karşı karşıya kalınan karar problemlerinde belirlenen kriterlerin ağırlık değerlerinin hesaplanması ve karar alternatiflerinin sıralanması amacıyla yaygın şekilde kullanılmaktadır. Literatürde personel seçimi, proje seçimi, yer seçimi, tedarikçi seçimi, strateji seçimi, ürün karması seçimi, dağıtım kanalı seçimi, lojistik firması seçimi vb. birçok işletme probleminin çözümünde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır.

Bilgi çağı ya da dijitalleşme çağı olarak ifade edilen günümüz koşullarında eğitimden ticarete kadar birçok işlem elektronik araçlarla dijital ortamlarda gerçekleştirilmektedir. Ticari işlemler, bankacılık işlemleri, kamu hizmetleri, eğitim faaliyetleri giderek artan oranda dijital ortamlarda, web siteleri veya mobil uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Her geçen gün daha fazla sayıda insan ihtiyaçlarını e-ticaret siteleri ve mobil uygulamalar aracılığı ile karşılamaktadır. E- ticaret sitesi ve uygulamalarının yoğun rağbet görmelerinin temel nedenleri olarak zaman tasarrufu, iş veya ev ortamından hareket tasarrufu sağlayarak alışveriş yapma, daha fazla çeşide ulaşma imkânı, maliyet avantajı gibi çok sayıda nedenle her geçen gün daha fazla tercih edilmektedir (<http://www.nkariyer.com>). Özellikle 2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sonrasında e- ticaret platformlarının kullanımı bütün dünyada önemli düzeyde artış göstermiştir. Türkiye, pandemi sürecinde e- ticaret hacminde en büyük artışların yaşandığı ülkelerden birisidir (Güven, 2020: 256).

Bu çalışmada www.similarweb.com verilerine göre en çok ziyaret edilen, birçok ürünü bir arada satın alma imkânı sunan Türkiye merkezli 10 e- ticaret sitesinin belirlenen kriterlere göre sıralanması amaçlanmıştır. E- ticaret sitelerinin sıralanması amacıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden SWARA ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. SWARA yöntemi ile belirlenen kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanmış, WASPAS yöntemi ile de web siteleri kriter değerlerine göre sıralanmıştır. E- ticaret sitelerinin değerlendirmesi için kriterler; web sitesinin performans katsayısı, tamamen yüklenme süresi, web sitesinin ziyaretçiler tarafından açıldıktan hemen sonra kapatılma oranı, toplam ziyaretçi sayısı, web sitesinin dünya sıralamasındaki yeri, web sitesinin ülke sıralamasındaki yeri, bir

ziyaretçinin sitede geçirdiği ortalama süre ve bir e- ticaret platformunda açılan ortalama sayfa sayısı şeklinde belirlenmiştir.

Karabesevic vd. (2015), bir işletme için belirlenen işe alma kriterlerine göre satış yöneticisi seçiminde SWARA ve WASPAS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bir model sunmuştur. Mardani vd. (2017), bulanık veriler kullanılarak yapılan ve SWARA ve WASPAS yöntemlerine dayalı olarak yapılan çalışmalara ilişkin bir meta analiz çalışması gerçekleştirilmiştir. Yurdoğlu ve Kundakçı (2017), bir tekstil firması için en uygun bilgisayar sunucu sistemi seçimi probleminde alternatifleri sıralamak için SWARA ve WASPAS yöntemlerini kullanmıştır. Adalı ve Işık (2017), tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin konfeksiyon bölümü için belirlenen kriterlere göre en uygun tedarikçi seçiminde SWARA ve ARAS yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Jayant vd. (2018), Hindistan'da üçüncü parti lojistik hizmetleri sağlayacak hizmet tedarikçisi seçiminde MOORA, SWARA ve WASPAS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bir çalışma yapmıştır. Prajapati vd. (2019), Hindistan'da elektrik sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede tersine lojistik uygulamalarında karşılaşılan problemlerin çözümü ile ilgili geliştirilen projelerden en uygun olanın belirlenmesinde SWARA ve ARAS yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Yörükoğlu ve Aydın (2020), üç dijital kütüphanenin belirlenen kriterlere göre sıralanması amacıyla SWARA ve WASPAS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bir çalışma yapmıştır. Baç (2020), toplu taşıma sistemleri için kullanılacak akıllı kart sistemlerinin değerlendirilmesi ve alternatiflerin sıralanması amacıyla SWARA ve WASPAS yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada da Türkiye'de en çok ziyaret edilen e-ticaret web sitelerinin performansları SWARA ve WASPAS yöntemi ile değerlendirilmiş ve e-ticaret web siteleri sıralanmıştır. Özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte e-ticaret web sitelerinin kullanımının ve öneminin artması çalışmanın güncelliğini artırmaktadır. Bununla birlikte e-ticarette satın alma işlemlerinin genellikle web siteler üzerinden yapılması, e-ticaret web sitelerinin başarısında web sitesi performansının kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı bu çalışma literatüre ve iş dünyasına önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma özellikle e-ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletmelere, e-ticaret yapmak isteyen yeni girişimcilere ve web sitesi kurmak isteyen diğer işletmelere web sitesi performansında hangi kriterlerin ön plana çıktığı ve hangi kriterlere daha fazla önem verilmesi gerektiği konusunda ışık tutmaktadır.

1. SWARA YÖNTEMİ

Kriter ağırlığı hesaplamada kullanılan ÇKKV yöntemlerinden biri olan SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis) yöntemi, Kersuliene vd., 2010 tarafından geliştirilmiştir (Yurdoğlu ve Kundakçı, 2017: 258). SWARA yönteminin literatürde geniş uygulama alanı bulmasının temel nedeni diğer ağırlık hesaplama yöntemlerine uygulama kolaylığına sahip olmasıdır (Zolfani vd., 2013: 92).

SWARA yönteminde kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması ile ilgili adımlar AHP ve benzeri ağırlık hesaplama yöntemlerine göre daha azdır (Çakır, 2018: 1912). SWARA yöntemi, kriterlerle ilgili ağırlık değerlerinin belirlenmesinde uzmanların görüş ve fikirleri esas alındığı için daha öznel değerlendirmelerin gerektirdiği çalışmalar için uygundur (Dahooie vd., 2018: 10-11; Çakır, 2018: 1912).

SWARA yönteminde aşağıda verilen adımlar izlenerek karar problemlerinde belirlenen kriterlere ilişkin ağırlık değerleri hesaplanabilmektedir (Stanujkic vd., 2015: 55-56)

1. Adım: Kriterlerin Önem Düzeyine Göre Sıralanması En önemli olduğu düşünülen kriter birinci sırada olacak şekilde bütün kriterler uzmanların görüşlerine göre sıralanmaktadır. Sıralama işleminden sonra uzman görüşüne göre en önemli olan kriteri tespit edip bu kritere ‘‘1.00’’ değeri verilir. Diğer kriterlere ise ‘‘0’’ ile ‘‘1’’ arasında ve beşin katları olacak şekilde değer verilir. Bu şekilde her bir kriter için göreceli önem ağırlığı değerleri (s_j) belirlenir.

2. Adım: k_j Katsayısının Hesaplanması Bu adımda belirlenen tüm kriterler için k_j katsayısı aşağıda yer alan eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır: k_j katsayısı j . kriter için 1 iken, oluşturulan sıralamada j . kriterden sonra gelen kriterlerin k_j katsayı değeri bir önceki adımda hesaplanan s_j değeri (ortalama değer karşılaştırma oranı) eklenerek bulunmaktadır.

$$k_j = \begin{cases} 1, j = 1 \\ s_j + 1, j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

3. Adım: q_j Değerinin Belirlenmesi Belirlenen tüm kriterler için düzeltilmiş ağırlık değerleri (q_j) eşitlik (3) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$q_j = \begin{cases} 1, j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j}, j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

4. Adım: Kriterlerin Nihai Ağırlık Değerlerinin Belirlenmesi: Son aşamada tüm kriterlerin nihai ağırlıkları aşağıda yer alan eşitlik (4) de gösterildiği gibi hesaplanmaktadır. (w_j j kriterinin göreceli ağırlığını ifade etmektedir).

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (3)$$

2. WASPAS YÖNTEMİ

Weighted Sum Model ve Weighted Product Model yöntemlerinin kombinasyonu ile alternatiflerin sıralanmasında yüksek bir doğruluk payını yükseltmeyi hedefleyen Waspas yöntemi, ilk olarak Zavadskas vd. (2012) tarafından geliştirilmiştir (Badalpur ve Nurbakhsh, 2019: 3). Waspas yönteminde söz konusu iki yöntemin kombinasyonu ile elde edilen optimal kriterin değerine göre alternatifler sıralanmaktadır. Ayrıca Waspas yönteminde duyarlılık analizi ile yapılan sıralamanın tutarlılığı da kontrol edilmektedir (Yurdoğlu ve Kundakçı, 2017: 259). Son yıllarda literatürde farklı konularda birçok çalışmada uygulama alanı bulan Waspas yönteminin adımları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Zavadskas, 2014: 1015; Adalı ve Işık, 2017: 66; Gezen, 2019: 219).

İlk adımda karar matrisi oluşturulur ve oluşturulan karar matrisi maksimizasyon yönlü kriterler için 5 numaralı, minimizasyon yönlü kriterler için 6 numaralı eşitlik kullanılarak normalize edilir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \cdots & x_{02} & \cdots & x_{0n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ x_{i1} & \cdots & x_{i2} & \cdots & x_{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{m2} & \cdots & x_{m3} \end{bmatrix} \quad (4)$$

$$\text{Maksimum Olması İstenen Kriterler İçin } \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\text{Max } x_{ij}} \quad (5)$$

$$\text{Minimum Olması İstenen Kriterler İçin } \bar{x}_{ij} = \frac{\text{Min } x_{ij}}{x_{ij}} \quad (6)$$

Normalize edilmiş karar matrisinin elde edilmesinden sonra, Weighted Sum Model ve Weighted Product Model yöntemleri ile ayrı ayrı her bir alternatifin toplam görelî önem değerleri hesaplanır. Toplam görelî önem değerleri, Weighted Sum model ile normalize edilmiş kriter değerlerinin ağırlıklı toplamları ile hesaplanırken, Weighted Product Model yönteminde kriter ağırlıklarının kuvvetlerinin çarpımı ile elde edilir.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} * w_j \quad (7)$$

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (8)$$

Son adımda alternatiflerin nihai sıralama değerleri 9 numaralı eşitlikle elde edilir. Söz konusu eşitlikte yer alan λ değeri birleşik optimallik katsayısı olarak ifade edilmektedir ve 0 ile 1 arasında değer alır. λ değeri karar vericiler tarafından belirlenmektedir. Literatürdeki birçok çalışmada λ değeri 0,5 olarak alınmıştır.

$$\lambda * Q_i^{(1)} + (1 - \lambda)Q_i^{(2)} \quad (9)$$

3. TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN E -TİCARET SİTELERİNİN WEB SİTESİ PERFORMANSLARINA GÖRE SIRALANMASI

Bu çalışmada, www.similarweb.com verilerine göre en yüksek ziyaretçi sayısına sahip 10 e- ticaret sitesinin belirlenen web sitesi performans kriterlerine göre sıralanması amaçlanmıştır. E- ticaret sitelerinin sıralanması için, son yıllarda literatürde geniş uygulama alanı bulan ÇKKV yöntemlerinden SWARA ve WASPAS yöntemleri tercih edilmiştir. SWARA yöntemi ile belirlenen kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanmış, WASPAS yöntemi ile web siteleri performans kriterlerine göre sıralanmıştır. Web sitelerinin değerlendirilmesi için kriterler; performans katsayısı, tamamen yüklenme süresi, web sitesinin ziyaretçiler tarafından açıldıktan hemen sonra kapatılma oranı, toplam ziyaretçi sayısı, web sitesinin dünya sıralamasındaki yeri, web sitesinin ülke sıralamasındaki yeri, bir ziyaretçinin sitede geçirdiği ortalama süre ve bir e- ticaret platformunda açılan ortalama sayfa sayısı şeklinde belirlenmiştir. Waisberg ve Kaushik (2009), web site performansını sitenin hemen kapatılma oranı, toplam ziyaretçi sayısı, sitede geçirilen ortalama süre ve görüntülenen sayfa sayısı kriterlerine göre değerlendirmiştir. Booth ve Jansen (2010), sayfaların açılma süresi, ziyaretçi sayısı, ortalama geçirilen süre ve sitenin hemen kapatılma oranını temel kriterler olarak almıştır. Zhu vd. (2013), web site performans değerlendirmesi için en etkili kriterlerden birinin web sitenin açılma süresi olduğunu vurgulamıştır. Elisa (2017), kaliteli ve performans değerlendirme için sayfa açılma süresini temel kriter olarak ifade etmiştir. Sulova (2019), ziyaretçi sayısı, web sitede geçirilen ortalama süre, ziyaret başına görüntülenen sayfa sayısı ve insanların siteden hemen ayrılma oranının temel web site performans göstergelerinden olduğunu belirtmiştir. Yukarıda ifade edilen ve literatürde baz alınan kriterlerin tamamı web sitesinin performans katsayısına etki etmekte ve Türkiye ve dünya sıralamasındaki yerini belirlemektedir. Bu nedenle web sitelerinin performans katsayıları ile Türkiye ve dünya sıralamasındaki yeri de değerlendirme kriteri olarak kabul edilmiştir.

Kriterlerin belirlenmesinden sonra ilk adımda belirlenen kriterlere ilişkin ağırlık değerleri hesaplanmıştır. Tablo 1'de SWARA yöntemi ile hesaplanan ağırlık değerleri verilmiştir.

Tablo 1. SWARA Yöntemi ile Hesaplanan Kriter Ağırlık Değerleri

KRİTERLER	s_j	k_j	q_j	Ağırlık Değerleri
Performansı (%)	1	1	1	0,343

Açılma Süresi (Sn.)	0,6	1,6	0,625	0,215
Hemen Ayrılma Oranı (%)	0,5	1,5	0,416667	0,143
Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı	0,45	1,45	0,287356	0,099
Geçirilen Ortalama Süre (Dk.)	0,4	1,4	0,205255	0,07
Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	0,35	1,35	0,15204	0,052
Dünya Sıralaması	0,25	1,25	0,121632	0,042
Türkiye Sıralaması	0,2	1,2	0,10136	0,036

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinden sonra e-ticaret sitelerinin belirlenen kriterlere göre WASPAS yöntemi ile sıralaması gerçekleştirilmiştir. Sıralama için kullanılan kriter değerlerinin yer aldığı karar matrisi Tablo 2’de verilmiştir. Karar metrisinde yer alan veriler www.similarweb.com ve <https://gtmetrix.com> internet sitelerinden elde edilmiştir. Kriter değerlerinin belirlenmesinde Ocak 2021 verileri baz alınmıştır.

Tablo 2. Web Sitelerinin Sıralanması İçin Karar Matrisi

E- TİCARET SİTELERİ	Performansı (%)	Açılma Süresi (Sn)	Hemen Ayrılma Oranı (%)	Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	Dünya Sıralaması	Türkiye Sıralaması	Geçirilen Ortalama Süre (Dk.)	Görüntülenen Ortalama Sayfa Sayısı
Amazon.com.tr	66	10	45,42	21,54	1965	49	3,42	5,52
Çiçeksepeti	74	4	53,59	21,20	2067	51	4,43	5,28
Gittigidiyor	60	6	50,21	34,19	1342	34	3,46	4,23
Hepsiburada	51	7	42,82	87,30	388	15	5,18	5,63
İdefix	21	18	60,50	2,92	19413	392	3,06	3,66
Morhipo	24	7	46,71	4,48	9461	207	5,13	7,16
N11	31	11	42,68	49,33	825	24	5,08	5,56
ePttavm	6	16	38,48	0,2427	165167	3541	4,23	5,35

Sahibinden	31	7	27,57	103,96	188	9	10,02	17,38
Trendyol	71	4	38,17	180,61	150	7	6,11	7,33

Karar matrisinin oluşturulmasından sonra WASPAS yönteminin adımları izlenerek web siteleri belirlenen performans değerlerine göre sıralanmıştır. WASPAS yönteminde λ optimallik katsayısı literatürdeki genel eğilim doğrultusunda 0,5 olarak kabul edilmiştir. WASPAS yöntemi ile gerçekleştirilen e- ticaret sitelerinin performans kriterlerine göre elde edilen sıralama değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. E- Ticaret Sitelerinin Belirlenen Performans Kriterlerine Göre Sıralama Değerleri

E- Ticaret Siteleri	Weighted Sum Model	Weighted Product Model	Sıralama Değeri	Sıralama
Amazon.com.tr	0,54215598	0,4484913	0,49532362	6
Çiçeksepeti	0,69565926	0,5629797	0,62931948	3
Gittigidiyor	0,55311496	0,4858297	0,51947233	5
Hepsiburada	0,57187806	0,5574297	0,56465387	4
İdefix	0,25024552	0,1849201	0,21758282	9
Morhipo	0,39417484	0,2975569	0,34586586	8
N11	0,41132383	0,394946	0,40313491	7
ePttavm	0,24001122	0,1039985	0,17200487	10
Sahibinden	0,66766159	0,6249287	0,64629515	2
Trendyol	0,86182057	0,8345913	0,84820592	1

SONUÇ

Özellikle son 10 yılda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte bilgisayar ve mobil teknolojilerin kullanımının artması ile birlikte e- ticaret siteleri aracılığı ile yapılan ticaretin hacmi her geçen gün artış göstermektedir. Son dönemde zaten önemli ölçüde artış göstermiş olan e- ticaret hacmi tüm dünyayı etkileyen ve insanların evlerinde kapalı kalmalarına neden olan pandemi süreci ile birlikte çok daha büyük bir artış sağlamıştır. Pandemi sürecinin e- ticaret şirketlerinin satışlarını ve karlılıklarını artırdığını gösteren çok sayıda analiz ve rapor mevcuttur. Bu durum e- ticaret sitelerinin yeterliliklerinin ve müşteri beklentilerini karşılayabilmelerinin önemini artırmıştır. E- Ticaret

sitelerinin tercih edilirlüklerini etkileyen önemli faktörlerden birisi de e- ticaret platformlarının hizmet verdikleri web sitelerinin performanslarıdır. Zira web sitelerinin müşteri beklentilerini karşılması müşterinin e- ticaret tercihini belirleyen unsurlardan birisi olarak kabul edilmektedir (Marangoz, 2012: 62).

Çok kriterli karar verme yöntemleri literatürde son yıllarda özellikle işletme sorunlarına ilişkin karar alma ve sıralama problemlerinde en yaygın şekilde uygulanan yöntemlerdir. ÇKKV yöntemleri çok sayıda ve birbiri ile çelişebilen kriterlere göre karar alma durumlarının ortaya çıktığı karar problemlerinin çözümü için sistematik yaklaşımlar sunmaktadır. Literatürde farklı adım ve yaklaşımlar içeren çok sayıda ÇKKV yöntemi mevcuttur. Bu çalışmada son yıllarda literatürde yaygın bir şekilde kullanılan SWARA ve WASPAS yöntemleri ile Türkiye’de faaliyet gösteren ve en fazla ziyaretçi sayısına ulaşan 10 e- ticaret sitesinin web sitesi performans göstergelerine göre sıralanması amaçlanmıştır. SWARA yöntemi ile belirlenen kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanmış, WASPAS yöntemi ile e- ticaret siteleri performans kriterlerine göre sıralanmıştır. E- ticaret sitelerinin değerlendirilmesi için değerlendirme kriterlerinin belirlenmesinde literatürden istifade edilmiştir. E- ticaret sitelerinin sıralanması için kullanılan veriler Ocak 2021 verileridir.

SWARA yöntemi ile web tasarımı üzerine çalışan uzman görüşüne dayalı olarak yapılan kriter ağırlıklandırma işleminin sonucu olarak en yüksek ağırlık değerine sahip olan kriterler web sitelerinin performans katsayıları ve web sitelerinin tamamen yüklenme süreleri şeklinde bulunmuştur. En düşük ağırlık değerine sahip kriterler ise web sitesinin dünya sıralamasındaki yeri ve Türkiye sıralamasındaki yeri olarak belirlenmiştir. WASPAS yöntemi ile gerçekleştirilen web sitelerinin sıralanması işleminin sonucunda performans kriterlerine göre ilk sırada trendyol.com, ikinci sırada ise sahibinden.com yer almıştır. İlk sırada yer alan e- ticaret sitesi tüm kriterler açısından en yüksek değerlere sahiptir. İkinci sırada bulunan e- ticaret sitesi ise düşük performans düzeyine sahip olmasına rağmen siteden hemen ayrılma oranının düşük olması ve açılan ortalama sayfa sayısının oldukça yüksek olmasından dolayı ikinci sırada yer almıştır. Yapılan sıralamada son iki sırada idefix.com ve eptt.com internet siteleri yer almıştır. Burada hatırlatılması gereken temel husus, yapılan sıralamasının sadece web sitesi için belirlenen kriterlere göre web sitesi performansına ilişkin olduğudur. Burada sıralamaya tabi tutulan e- ticaret platformlarının hizmet kalitesi, ürün kalitesi vb. kriterler bakımından değerlendirmesi yapılmamıştır. Dolayısıyla sıralanan söz konusu markalar değil, sadece web siteleridir.

KAYNAKÇA

- Adalı, E.A., ve Işık, A.T. (2017). “Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin Swara ve Waspas Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı”, *International Review of Economics and Management*, 5 (4), 56-77
- Baç, U. (2020). “An Integrated SWARA-WASPAS Group Decision Making Framework to Evaluate Smart Card Systems for Public Transportation, *Mathematics*”, 8 (10), <https://doi.org/10.3390/math810172>
- Badalpur, M. ve Nurbakhsh, E. (2019). “An Application of WASPAS Method in Risk Qualitative Analysis: A Case Study of a Road Construction Project in Iran”, *International Journal of Construction Management*, <https://doi.org/10.1080/15623599.2019.1595354>
- Booth, D., & Jansen, B. J. (2010). “A Review of Methodologies for Analyzing Websites. *Web Technologies Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*”, IGI Global, Hershey, 145-166.
- Çakır, E. (2018). “Bütünleşik Swara ve Edas Yöntemi Kullanarak Fitness Merkezlerinin Değerlendirilmesi: Örnek Bir Uygulama”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (3), 1907-1923
- Dahooie, J. H., Abadi, E B. J., Vanaki, A. S. ve Firoozfar, R. H. (2018), “Competency-Based IT Personnel Selection Using A Hybrid SWARA and ARAS-G Methodology”, *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing*, 28, 5 – 16
- Elisa, N. (2017). “Usability, Accessibility and Web Security Assessment of E-Government Websites in Tanzania”, *International Journal of Computer Applications*, 164 (5), 42–48.
- Gezen, A. (2019). “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Analizi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 84, 213- 232
- Güven, H. (2020). “Covid-19 Pandemik Krizi Sürecinde E-Ticarette Meydana Gelen Değişimler”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 251-268
- Jayant, A., Singh S. ve Garg, S. K. (2018). “An Integrated Approach with MOORA, SWARA, and WASPAS Methods for Selection of 3PLSP”, *International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Paris 26- 27 Temmuz 2018
- Karabasevic, D., Stanujkic, D. ve Urosevic, S. (2015). “The MCDM Model for Personnel Selection Based on SWARA and ARAS Methods”, *Management Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 20 (77), 43-52
- Marangoz, M., Yeşildağ, B. ve Saltık, I. A. (2012). “E-Ticaret İşletmelerinin Web ve Sosyal Ağ Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3 (2), 53-78

- Mardani, A., Nilashi, M., Zakuan, N., Loganathan, N., Soheilrad, S., Saman, M. Z. M. ve İbrahim, O. (2017). "A Systematic Review and Meta-Analysis of SWARA and WASPAS Methods: Theory and Applications with Recent Fuzzy Developments", *Applied Soft Computing*, 57, 265 – 292
- Prajapati, H., Kant, R. ve Shankar, R. (2019). "Prioritizing the Solutions of Reverse Logistics Implementation to Mitigate Its Barriers: A Hybrid Modified SWARA And Waspas Approach", *Journal of Cleaner Production*, 240, 1-15
- Stanujkic, D., Djordjevic, B. ve Karabasevic, D. (2015). "Selection of Candidates in The Process of Recruitment and Selection of Personnel Based on The SWARA and ARAS Methods", *QUAESTUS Multidisciplinary Research Journal*, 6, (1), 53-62.
- Sulova, S. (2019). "A System For E-Commerce Website Evaluation". *International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management*, 19 (2), 25–32.
- Waisberg, D., & Kaushik, A. (2009). "Web Analytics 2.0: Empowering Customer Centricity, *The Original Search Engine Marketing Journal*, 2, (1), 5-11.
- Yörükoğlu, M. ve Aydın, S. (2020). "Digital Library Evaluation by SWARA-WASPAS Method", *International Journal of Industrial and Manufacturing Engineering*, 14 (6), 444 – 447
- Yurdoğlu, H. ve Kundakçı, N. (2017). "Swara Ve Waspas Yöntemleri İle Sunucu Seçimi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, (38), 253-270
- Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., Hajiagha, S. H. R. ve Hashemi, S. S. (2014). "Extension of Weighted Aggregated Sum Product Assessment Withinterval-Valued Intuitionistic Fuzzy Numbers (WASPAS-IVIF)", *Applied Soft Computing*, 24, 1013- 1021
- Zhu, J., Chan, D. S., Prabhu, M. S., Natarajan, P., Hu, H., & Bonomi, F. (2013). Improving Web Sites Performance Using Edge Servers in Fog Computing Architecture. *Proceedings - 2013 IEEE 7th International Symposium on Service-Oriented System Engineering, SOSE 2013*, 320–323.
- E-ticaretin satıcıya ve alıcıya sağladığı faydalar nelerdir? Erişim Tarihi: 05.03. 2021
<http://www.nkariyer.com/eticaret/2015/9/22/e-ticaretin-saticiya-ve-aliciya-sagladigi-faydalar-nelerdir>

Havayolu Taşımacılığı Sektörü Gelişim Evrelerinin PEST Analizi ile Değerlendirilmesi:5 Dönem+Covid-19 Pandemi Süreci Dönemi Kapsamında Bir İnceleme

Araştırma Makalesi/Research Article

Yasemin ŞEN* Teoman ERDAĞ**

ÖZET

Gelişim evreleri açısından altı dönemde inceleyebileceğimiz havayolu taşımacılığı sektörünün ilk iki dönemi olan biçimlenme ve büyüme dönemlerinde uçaklar, dünya savaşlarının en önemli askeri stratejik aracı olarak kullanılmıştır. Olgunlaşma döneminde fiziki savaşlar yerini ekonomik savaşlara bırakmıştır. Deregülasyon dönemi, sektör için dönüm noktası olmuş, siyaset yapıcıların Neo-liberal anlayışı benimsemesi havayolları üzerindeki devlet elinin çekilmesini sağlamıştır. Deregülasyon sonrası dönemde bilgi teknolojilerinin havayolu taşımacılığı sektöründe kullanımının artması ve yüksek hizmet kalitesi bekleyen bilinçli yolcu profiline ortaya çıkması, rekabet şiddetinin en yüksek seviyede yaşanmasına neden olmuştur. Covid-19 Pandemi Süreci dönemi olarak adlandırılabilir içinde bulunduğumuz yeni dönem, sektörünün bugüne değin karşılaştığı en önemli tehdit olarak varlığını sürdürmektedir. Çalışmada, havayolu taşımacılığı gelişim evrelerinin politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik açılardan içinde bulunduğu durum PEST Analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, Havayolu Taşımacılığı Sektörü, PEST Analizi, Havacılık Tarihi, Havacılık Yönetimi

Evaluation of Air Transport Sector Development Stages with Pest Analysis:An Investigation in The Scope of 5 Periods+Covid-19 Pandemic Process Period

ABSTRACT

Aircraft were used as the most important military strategic tool of the World Wars in the formation and growth periods of the airline transportation industry, which we can examine in six periods in terms of development stages. Physical wars were replaced by economic wars during the maturity period. The deregulation period has

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, ysen@istanbul.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2727-4936>

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, teomanerdag1979@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-7546>

been a turning point for the industry. The adoption of the neoliberal understanding by policymakers has led to the withdrawal of the state's hand from the airlines. The increase in the use of information technologies in the air transportation industry and the emergence of a conscious passenger profile that expects high service quality led to the highest level of competition in the post-deregulation period. The new period we are in, which can be called as the Covid-19 Pandemic Process period, continues to exist as the most important threat the sector has faced so far. In this study; the political, economic, social, and technological aspects of the air transportation industry, were evaluated by performing PEST Analysis for each period.

Keywords: *Aviation, Airline Industry, Pest Analysis, Aviation History, Aeronautical Management*

GİRİŞ

İnsanoğlunun motorlu bir hava aracı ile yaptığı ilk uçuş 1903 yılında gerçekleşmiştir (Johnson-Laird, 2005: 45). İlk uçuşun gerçekleşmesinin ardından havayolu ile yolcu ve kargo taşımacılığı yapılabilmesi için uçak teknolojisinin iyileştirilmesine ve toplumda uçakla seyahat etmenin güvenli olduğuna dair bir kanaat oluşturulmasına çaba harcanmış, nihayetinde 20. yy.'ın ilk çeyreğinde havayolu taşımacılığı sektörü ilk ticari faaliyetlerine başlamıştır. Günümüzde taşımacılık sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan havayolu taşımacılığı sektörü, ortaya çıkışının ardından iki kez dünya savaşı ve birçok ekonomik kriz geçirmesine karşın sürekli büyümeyi başarmıştır. Havayolu taşımacılığı sektörünü, başlangıcından günümüze kadar 6 döneme ayırmak mümkündür. Biçimlenme dönemi olarak ifade edilen ilk dönemde henüz emekleme aşamasında olan sektör, büyüme dönemiyle birlikte hızlı bir yükselişe geçmiş ve olgunlaşma döneminde gerçekleşen teknolojik gelişmelerin etkisiyle bugünkü büyüklüğüne ulaşmasının önünü açacak olan deregülasyon dönemine girmiştir.

Deregülasyon dönemi, havayolu taşımacılığı sektörü için uçağın icadından sonraki en önemli olay olarak nitelendirilebilir. Devletlerin, elini sektör üzerinden çekerek yalnızca emniyet ve güvenlik konularına odaklanması ve özel girişimcinin önünü açmasıyla birlikte sektörde daha önce yaşanmamış oranda bir büyüme gerçekleşmiştir.

2000 yılı itibariyle teknolojik gelişmelerin hızla artması, havayolu taşımacılığı sektöründe deregülasyon sonrası dönem olarak adlandırılan yeni bir döneme girilmesini sağlamıştır. Bu dönemde; yüksek rekabet şiddetinin varlığı, ekonomik savaşların yaşanması, teknoloji çağına girilmesi, küreselleşme gibi faktörlerin etkisiyle havayolu taşımacılığı sektöründe karlılık ve sürdürülebilirliği sağlayabilmek için sunulan hizmetin kalitesi ve yolcu tercihleri ön planda olmuştur.

Covid-19 virüsü nedeniyle DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü)'nün 11 Mart 2020 tarihinde Pandemi ilan etmesi sonucunda havayolu taşımacılığı sektörü, Covid-19 Pandemi Süreci dönemi olarak tanımlayabileceğimiz altıncı evresine girmiştir. Bu dönemi, havayollarının değişen çevreye uyum sağlayarak karlılık ve sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmeleri için yeni kararlar almaları gereken

bir dönem olarak ifade etmek mümkündür. Küresel toplum sağlığı kapsamında devletlerin ve uluslararası havacılık otoritelerinin aldıkları yeni kararlar, havayolu taşımacılığı sektörünün ulusal ve uluslararası çevresinin değişmesine neden olmaktadır. İnsandan insana hastalık yayılmasını önlemek amacıyla sosyal mesafeye dikkat edilmesi ve bu nedenle uçağa iniş biniş sürelerinin uzaması, sterilizasyon işlemleri nedeniyle uçağa yolcu kabul edilmesi öncesinde yerde geçirilen sürenin uzaması, yolculardan Covid-19 testlerinin talep edilmesi gibi yeni uygulamalar, havayolu doluluk oranlarının düşmesine ve karlılığın azalmasına neden olabilmektedir. Bu nedenlerle, ilerleyen dönemlerde bilet fiyatlarında artış beklenmektedir. Artan bilet fiyatı ise artan hizmet kalitesi ile doğru orantılı olduğundan, havayollarının farklı hizmetler sunması gerekebilecektir.

Çalışmada, havayolu taşımacılığı sektörünün her bir döneminde karşılaşılan olumlu ve olumsuz faktörlerin belirlenmesi ve ayrıca Covid-19 Pandemi Süreci döneminde havayollarının karlılık ve sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmeleri için değerlendirmede bulunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, havayolu taşımacılığı sektörünün politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik açılardan içinde bulunduğu durum her bir dönem için ayrı ayrı PEST Analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

1. HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜNE GENEL BAKIŞ

Havayolu taşımacılığı sektörü insanoğlunun bilimsel gelişmişliği ile paralel olarak iyileşme göstermektedir. İlk uçak 1903 yılında Wright kardeşler tarafından icat edilerek yalnızca 12 saniye uçuş yapabilmişken bugün yüzlerce yolcuyu 14-15 saatlik destinasyonlara taşıyabilen konforlu ve ekonomik uçaklar üretilebilmektedir. Fizik ve mühendislik alanlarında gerçekleşen yeni buluşlar havayolu taşımacılığı sektörünü yakından etkilemektedir. Sektörde ileri teknoloji gerektiren araçlar kullanılmakta ve yoğun sermaye yatırımı yapılması gerekmektedir. Yüksek maliyetli araçların etkin kullanımı karlılık ve sürdürülebilirlik için önem arz etmektedir.

Havayolu taşımacılığı sektöründe yolcuya verilen hizmetin kalitesi havayolunun tekrar tercih edilme oranlarını etkilediğinden işgörenlerin yetenekleri önemli rol oynamaktadır. Karlılık ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında anahtar rol kalifiye işgörenlerdir. Bu nedenle işletmelerde, işgörenlerin mesleki ve kişisel yetkinliklerini sürekli iyileştirmeye yönelik bir kültürün tesis edilmesi gerekmektedir.

Havayolu taşımacılığı sektörü genel olarak hava ve yer hizmetleri olarak iki alanda faaliyet göstermektedir bu iki alanın birbirlerinde bağımsız yönetilemeyeceği açıktır. Hava hizmetleri personeli kokpit ve kabin ekiplerinden oluşmaktadır. Kokpit ekipleri için mesleki tecrübe önem arz ederken, hizmet sektöründe kalite algısı yaratabilmek için uygun özellikleri taşıyan kabin ekiplerinin istihdam edilmesi de aynı derecede önemlidir.

Yer hizmetleri personeli ise havaalanı içerisinde operasyonu yürütenler ve genel merkezde çalışanlar olarak ayrılmaktadır. İşletmenin geleceği için her iki kısımda çalışanların yeteneklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin iyi hizmet sunmanın yanı sıra pazar payının artırılması için kalifiye pazarlama satış elemanlarına sahip olunması, uygun reklam çalışmaları yapılması, marka ve imaj gibi prestij unsurlarını oluşturan çalışmaların doğru yönetilmesi gerekmektedir.

Havayolu taşımacılığı sektörü, kâr marjının düşük olduğu sektörlerdendir. Sektördeki şiddetli rekabetin varlığı, havayolu işletmelerinin sabit ve hizmet maliyetlerinin yüksek olmasına rağmen pazarda tutunabilmek için düşük kar marjları ile yolcu taşınmasına neden olmaktadır. Sektörde yaşanan rekabetin şiddeti, ikame hizmetler nedeniyle günden güne artmaktadır. Havayolu işletmeleri, pazar paylarını artırabilmek için günümüzde farklılaşma stratejisini benimser hale gelmişler, farklı özelliklerini ön plana çıkartarak tercih edilme oranlarını artırmaya yönelmişlerdir.

20. yy.'ın başlarında var olan, “ne kadar üretirsem o kadar satarım” ya da havacılık sektörü açısından bakıldığında “ne kadar çok koltuğum olursa o kadar doluluk oranım olur” anlayışı günümüz rekabet ortamında geçerliliğini kaybetmiştir. Bu nedenle sektörde yer alan işletmeler, müşteri temelli hizmet sunmak durumunda kalmaktadır.

Havayolu taşımacılığı sektöründe müşteri talepleri doğrultusunda kaliteli hizmet sunabilmek karlılık ve sürdürülebilirlik açısından oldukça önemlidir. Havayolu taşımacılığı sektörünün başlangıç döneminde içinde bulunulan politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik yapı zaman geçtikçe değişime uğramış, dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluk dönemlerinin artması, sektördeki işletmelerin politikalarını değiştirmelerine neden olmuştur. Havayolu işletmeleri, Covid-19 pandemi sürecine kadar müşteri talepleri doğrultusunda hizmet sunumu gerçekleştirerek atıl kapasitede hizmet üretmeyi önlemeye çalışmış ve böylece gereksiz işgücü ve operasyon giderleri gibi faktörleri azaltarak maliyetleri düşürmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak havayolu taşımacılığı sektörü; yüksek teknolojik araçlar kullanılan, kalifiye işgücüne ihtiyaç duyulan, müşteri temelli hizmet sunmak durumunda kalan, gelir yönetimi kadar maliyet yönetiminin de önem arz ettiği bir sektördür. Bu sektörü etkileyen politik, ekonomik, sosyal ve kültürel etmenlerin ve bu etmenlerin zaman içerisindeki gelişiminin iyi anlaşılması sektörde yer alan aktörlerin gelecekteki faaliyetleri açısından kritik önem taşımaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE PROBLEMİ

Araştırmanın amacı, havayolu taşımacılığı sektörünün evrelerini PEST analizi ile değerlendirerek havayollarının içinde buldukları her bir dönemde karşılaştıkları olumlu ve olumsuz faktörleri

belirlemek ve Covid-19 Pandemi Süreci döneminde havayollarının karlılık ve sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmeleri için değerlendirmede bulunmaktadır.

Bu araştırma; literatüre ve havayolu taşımacılığı sektörü yöneticilerine sektörle ilgili bütünsel bir bakış açısı kazandıracak olması ve Covid-19 Pandemi Süreci dönemini literatüre ekleyerek araştırmacıların ve sektördeki yöneticilerin kullanımına sunması açısından önem taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, SINIRLARI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın kapsamını, 1918-2020 yılları arasında havayolu taşımacılığı sektöründe yaşanan önemli gelişmeler oluşturmaktadır. Havayolu taşımacılığı sektörü, faaliyetlerine başladığı 1918 yılından itibaren beş farklı gelişim evresinden geçmiştir. 11 Mart 2020 itibarıyla ise havayolu taşımacılığı sektörü yeni bir döneme girmiştir. Her bir gelişim evresinde karşılaşılan farklı politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik değişim unsurları ikincil verilerden yararlanarak incelenmiş ve PEST analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

PEST analizi; politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik açılardan işletme ve çevresinin analiz edilerek en kısa sürede aksiyon alınması gereken önemli ihtiyaçların belirlenmesi ve analiz sonucunda elde edilen bulguların pozitif veya negatif etkilerinin tespit edilmesi için yapılmaktadır. Bu analiz yöntemi, işletmenin içine bulunduğu dönemde etkilendiği çevresel faktörlerin tespit edilmesinde kullanışlı bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Arabacı, 2010: 40). Tablo 1’de PEST analizinin unsurları gösterilmektedir:

Tablo 1. PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
Yönetim Şekli ve Politik İstikrar	Ekonomik İstikrar
Hukukun İşleyişi	Ekonomik Büyüme
Bürokratik İşlemler	İşgören Maliyetleri
Kanun ve Yönetmelikler	Teknolojiye Bağlı Ekonomik Gelişme
Tüketici Hakları	Gelir Dağılımı
Ulusal ve Uluslararası İlişkiler	
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
Kültürel Değişim	AR-GE Çalışmaları
Toplumun Bilgi Seviyesi	Teknolojik Gelişme
Çalışma Şartlarının Değişimi	Teknolojik Değişimlerin Etkisi
Nüfus Artışı	

Kaynak: Kobitek, https://kobitek.com/pest_analizi/

Çalışmada elde edilen verilerin geçerliliğinin sağlanması için üçgenleme (triangulation) tekniğinden yararlanılmıştır. Üçgenleme tekniği, nitel çalışmalarda en az üç farklı bilgi kaynağından yararlanarak farklı bilgi kaynaklarından elde edilen verilerin karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği, böylece araştırmanın zayıf yönlerinin telafi edilerek iç geçerliliğin artırılmaya çalışıldığı bir tekniktir (Başkale, 2016: 25). Üçgenleme tekniğinde kullanılan bilgi kaynakları genel olarak veri kaynaklı, araştırmacı, teori ve yöntem üçgenleme olarak sınıflandırılabilir (Karim, 2007: 2). Geniş bir zaman aralığını kapsayan bu çalışmada Araştırmacı Üçgenleme tekniği benimsenmiştir. Yönetim ve organizasyon ve sivil hava taşımacılığı alanlarında uzman kişilerin bireysel literatür araştırmalarından elde ettikleri veriler karşılaştırılmış, verilerin analizi ve yorumlanmasında birden çok araştırmacı ve uzmanın görüşlerinden faydalanılmıştır.

HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM EVRELERİ, PEST ANALİZİ VE BULGULAR

Havayolu taşımacılığı sektörü, Orville ve Wilbur Wright kardeşlerin 1903 yılında kendi yaptıkları Kitty Hawk tipi motorlu uçakla ilk insanlı uçuşu (Johnson-Laird, 2005: 45) gerçekleştirmelerinden itibaren yıllar içerisinde hızla büyümüştür. Sektörün başlangıcından bu yana politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik açılardan gelişimi devam etmektedir. Havayolu taşımacılığı sektörü, literatürde bugüne kadar 5 dönem altında incelenmiş ve her bir dönem yaklaşık 20 yıl sürmüştür (Wensveen, 2007):

- a. Biçimlenme Dönemi
- b. Büyüme Dönemi
- c. Olgunlaşma Dönemi
- d. Deregülasyon Dönemi
- e. Deregülasyon Sonrası Dönem

Çalışmamızda, yukarıda ayrılmış olan havayolu taşımacılığı sektörü dönemlerine, Covid-19 Pandemi Süreci dönemi adıyla yeni bir dönem ilave edilmiştir. 2020 yılı Mart ayı itibariyle havayolu taşımacılığı sektörünü bugüne kadar görülmemiş bir etkiyle sarsan Covid-19 pandemisinin zaman ilerledikçe deregülasyon sonrası dönemde sektörü etkileyen önemli faktörlerden biri mi yoksa yeni bir dönem mi olduğu daha rahat anlaşılacaktır. Ancak şu ana kadar elimizde olan bilgiler ışığında, pandemi döneminde küresel toplum sağlığını korumak adına devletler ve uluslararası havacılık otoritelerinin aldıkları kararların ve bu kararların etkilerinin kalıcı olacağı öngörülmektedir. Çalışmanın son bölümünde değinilecek olan bu kararların, kalıcı olacağı ve havayolu taşımacılığı sektöründe köklü değişimlere neden olacağı düşünüldüğünden, Covid-19 Pandemi Süreci döneminin yeni bir dönem olarak kabul edilmesi yanlış olmayacaktır. İlerleyen bölümlerde havayolu taşımacılığı sektörünün tarihi süreç içerisindeki evrelerinin PEST analizi ile değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.1. Biçimlenme Dönemi

Biçimlenme dönemi; yolcu taşımacılığında kullanılmaya başlanan hava araçlarının sayısında yaşanan artışın gereği olarak uluslararası kararların alındığı 1918 ile 1938 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır (Wensveen, 2007: 31).

3.1.1 Politik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün biçimlenme döneminde içinde bulunduğu durum

Biçimlenme döneminin ilk yarısında birçok ülkede bağımsızlık mücadeleleri verilmiş ve I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonlanmasının ardından ABD'de Hoover yönetiminin, devletin kurumlara müdahale etmemesini içeren yönetim anlayışı, bankacılık sektörünün kontrolsüz büyümesine ve sonucunda da 1929'da ekonomik krizin çıkmasına etki etmiştir (Rhoades, 2003). Büyük Buhran olarak anılan bu ekonomik kriz ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere tüm ülkeleri etkilemiştir (Işık ve Duman, 2012: 257).

Politik açıdan son derece çalkantılı yılların yaşandığı bu dönemde, bir yandan savaşın etkisiyle düşman kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla silah üretimi ve araştırma geliştirme çalışmalarına hız kazandırılarak teknolojinin ilerlemesi sağlanmış ve bu sayede sanayileşmiş ülkelerin üretim sektöründe, özellikle de havayolu taşımacılığı sektöründe önemli gelişmeler yaşanmış diğer yandan ise ekonomik kriz ile karşı karşıya kalınmıştır.

Savaşın hemen öncesinde icat edilen uçaklar büyük ilgi görmüştür. Hızlıca ilk havayolları kurulmaya başlamış ve havayollarının tabii olması gereken ilk kurallar 1910 Paris Konferansı ile gündeme gelmiştir (Rhoades, 2003). Sonrasında 1919 Paris Konvansiyonu'nun düzenlenmesiyle hava sahası tanımı yapılarak ülkelerin hakları karara bağlanmış ve havayolu taşımacılığında çeşitli konularda standartlaşmaya gidilmesi amacıyla birtakım kararlar alınmıştır (Erdoğan, 2014).

3.1.2. Ekonomik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün biçimlenme döneminde içinde bulunduğu durum

Biçimlenme döneminde sanayi devriminin etkisiyle, özellikle ABD'de kitle üretime başlanması, ülkeler arasında teknoloji düzeyi ve sanayileşme açısından büyük farklar yaratmıştır. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkeler ellerindeki kaynakları savaş ekonomisi için kullanmak durumunda kalmıştır (Kalaycı, 2018: 179-181).

Bu dönemde sivil hava taşımacılığında kullanılan diğer önemli hava aracı zeplindir. Montgolfier kardeşler tarafından icat edilen zeplin, Graf Zeppelin tarafından üretilmiş ve I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce kullanılmaya başlanmıştır. Ancak güvenlik zaafiyetleri olduğunun ortaya çıkmasıyla birlikte kullanımdan kaldırılmıştır (Schmitt ve Gollnick, 2016). Bu sayede uçaklar havayolu taşımacılığı sektörünün lider ulaşım aracı haline gelmiştir. Dünya genelinde artan uçak talebini

karşılatabilmek için Maurice ve Henri Farman ile Bleriot'un birleşmeleri sonucu ortaya çıkan yeni bir uçak fabrikası kurulmuş ayrıca Robert Esnault-Pelterie (REP) ve Nieuport ile Antoinette ve Breguet fabrikaları faaliyete başlamıştır (Yalçın, 2010: 182).

Biçimlenme döneminde havayolu taşımacılığı sektörünün lideri ABD olmuştur (Mudley, 1945). Savaş döneminde askeri amaçlarla üretimi yapılan uçaklar (Higham, 1994: 2) savaşın ardından sivil taşımacılık ve posta hizmetleri için tekrar pazara dönmüş ve 1929'da ortaya çıkan ekonomik krize kadar sektör büyümeye devam etmiştir (Maurer, 1987: 24).

Savaşın sonlanmasının ardından ABD'de 1929'da başlayan ekonomik kriz ABD'ye borçlu olan ülkeleri de kapsayarak Büyük Buhran adı verilen ekonomi krizini başlatmıştır (Rhoades, 2003). Çok sayıda ülke gelir elde etmekte zorlanmaya başlamış, işsizlik ve yoksulluk çok hızlı yayılmıştır (Açıkgöz ve Özkan, 2009). Havacılık sektörü de bu krizden etkilenerek krizin etkileri geçene kadar büyümesi duraksamıştır.

3.1.3. Sosyal açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün biçimlenme döneminde içinde bulunduğu durum

1918-1938 yılları arasındaki biçimlenme dönemi (Wensveen, 2007: 31), I. Dünya Savaşı'nın etkilerinin sürmekte olduğu, sanayileşmede özellikle ABD'nin ön plana çıktığı, kitle üretim anlayışının hâkim olduğu ve askeri amaçlar için çok sayıda üretilen uçakların barış döneminde taşımacılık için kullanılmaya başlandığı bir dönemdir.

Bu dönemde sanayileşme, toplumsal sınıfların değişmesinde etkili olmuştur. Burjuvazi sınıfı gelişmiş, köyden kente doğru insan gücü akışı yaşanmış ve işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Düşük ücretlerle, yüksek çıktı seviyesine ulaşmaya çalışılan kitle üretim işletmelerinde insan bir nevi makine olarak değerlendirilmiştir (Güzel, 2014: 158).

Taylor, Fayol ve Weber gibi örgüt teorisi araştırmacılarının çalışmaları biçimlenme döneminin ilk yarısında etkili olmuş, dönemin sonuna doğru ise Elton Mayo önderliğinde gerçekleştirilen Hawthorne araştırmalarıyla birlikte örgütlerin gelişimi için insan faktörünün önemine dikkat çekilmiştir (Koçel, 2018).

Dönemin ilk yarısında etkili olan örgüt teorisi araştırmacıları genel olarak; işgörenlerin adeta makinenin bir parçası gibi hareket etmesini, en verimli üretimin yapılabilmesi için makineyle en uyumlu hareketlerin yapılmasını, işletmenin önceden belirlenmiş ayrıntılı prosedürler çerçevesinde yönetilmesini önererek sanayileşmiş ülkelerin üretim sistemi üzerinde etkili olmuşlardır. Dönemin sonuna doğru Elton Mayo önderliğinde gerçekleştirilen Hawthorne araştırmaları ile insanın sosyal bir varlık olduğu ve gruplar arasındaki iletişiminin üretim verimliliği üzerinde etkili olduğu sonucuna

varılmıştır (Asunakutlu, 2001: 6-11). Bu anlamda biçimlenme dönemi; sosyal açıdan insan faktörünün makineden değer yaratana doğru evrildiği bir dönem olmuştur.

Biçimlenme döneminde yaşanan olayların etkisiyle artan üretim kapasiteleri, sanayileşmiş ülkelerin çok sayıda işgörene ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Bu nedenle dönemin ilk yarısında köyden kente göçler başlamış ve kentli nüfusun gelir düzeyi artmıştır. Artan gelir düzeyi ve savaş sonrasında uçakla seyahate ilginin artmasıyla birlikte sektörde yolcu sayısı artmıştır. Dönemin sonuna doğru Büyük Buhran'ın yarattığı işsizlik ise dönemin büyümesinde duraklamaya neden olmuştur.

3.1.4. Teknolojik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün biçimlenme döneminde içinde bulunduğu durum

Biçimlenme döneminde fizik ve mühendislik alanlarında yaşanan gelişmeler uçak teknolojisi için kullanılmış, özellikle I. Dünya Savaşı'nda stratejik üstünlük sağlamak amacıyla uçak teknolojisinin geliştirilmesine önem verilmiştir (Higham, 1994: 1).

I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından sivil taşımacılıkta kullanılmaya başlanan uçaklarla Los Angeles-New York arasında aktarmasız uçuşlar yapılmış, New York'dan Alaska'ya olan yolculuk süresi 38 saate düşmüş, Londra'dan Hindistan'a yapılan seferler yolculuk süresini 50 saate düşürmüştür (Aeronautical Chamber of Commerce of America, 1930: 123).

ABD, sektörün en önemli oyuncusu olarak ve uçakların teknolojik açıdan geliştirilmesinde önemli rol oynayarak, bugün büyüme dönemi olarak adlandırdığımız sürecin başlamasını sağlamıştır.

3.1.5. Havayolu taşımacılığı sektörü biçimlenme dönemi PEST analizi

Biçimlenme döneminde havayolu taşımacılığı sektörü I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine maruz kalmıştır. Savaş sonrasında, kitle üretim sistemlerinin kullanımının artmasıyla üretim miktarı artmış ve köyden kente göç oranını yükselmiştir. Artan üretim miktarına ve büyüyen ABD ekonomisine karşın, ABD'de Hoover yönetiminin ekonomide serbestlik anlayışının etkisiyle küresel çapta bir kriz yaşanmış, ekonomik krizin ve dünya savaşının yarattığı ekonomik çöküş havacılık sektörünü derinden etkilemiştir. Biçimlenme döneminde yukarıda sayılan faktörlerin etkisi bulunmasına karşın, ülkeler arasında havacılık faaliyetlerinin standardize edilmesi maksadıyla konferans ve konvansiyonlar düzenlenmiştir. Ayrıca, savaş şartlarında uçaklara duyulan ihtiyacın artması ile uçak teknolojisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Tablo 2. Havayolu Taşımacılığı Sektörü Biçimlenme Dönemi PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
I. Dünya Savaşı	Kitle Üretim Sisteminin Uçak Fabrikalarında Uygulanmaya Başlanması ve Ekonomiye Etkileri
1910 Paris Konferansı	

1919 Paris Konvansiyonu	Büyük Buhran
ABD’de Hoover Yönetiminin Etkisi	Savaş Ekonomisi
	Sanayileşmiş Ülkelerin Ekonomik Üstünlük Sağlaması
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
Köyden Kente Göç	Uçak Motoru Teknolojisini Geliştirme Eğilimi
İşgörenlerin, Makinelerin Bir Parçası gibi Görülmesi	Kısalan Uçuş Süreleri
Savaş Sonrası Uçakla Seyahate Artan İlgi	Zeplin Kullanımının Sonlanması
Büyük Buhran’ın Yarattığı İşsiz ve Evsiz Ordusu	

3.2. Büyüme Dönemi

Büyüme dönemi; II. Dünya Savaşı’nı da kapsayan 1938 ile 1958 yılları arasındaki dönemdir (Wensveen, 2007: 39). Bu dönemde, I. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan ve sonrasında günden güne büyümeye başlayan havayolu taşımacılığı sektörü için gereken yasal düzenlemeler hız kazanmıştır.

3.2.1. Politik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün büyüme döneminde içinde bulunduğu durum

Büyüme döneminde dünya yeniden bir savaş ortamına sürüklenmiştir. Hitler’in yayılmacı politikası nedeniyle Almanya ile sınırlarını korumak isteyen ülkeler arasında başlayan savaş, diğer ülkelerin artan üretim kapasitelerine gereken hammaddenin temin edilmesi de dahil olmak üzere birçok sebebe bağlı olarak katılmalarıyla yeni bir dünya savaşına dönüşmüştür (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 170).

II. Dünya Savaşı, pek çok ülkenin sosyal ve ekonomik yaralar almasına neden olmuş, ABD gibi sanayileşmiş, teknolojik ve askeri üstünlüğü olan ülkeler ekonomik gelişme gösterirken Japonya ve Almanya gibi ülkeler yok olmanın eşiğine gelmiştir (TMMOB, 2007: 1).

Büyüme döneminde de havacılık sektörünün lideri ABD olmuştur. Bu dönemde ABD, havacılık sektörünün gelişmesi adına kendi içerisinde birtakım yasal düzenlemeler yapmıştır. Büyüme döneminin başlangıcı olarak kabul edilen 1938 yılına kadar ABD’de havayolu taşımacılığı sektörü aynı anda üç farklı kurumun yönetimi altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durum, birtakım yasal düzensizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. ABD’de 1938 yılına kadar havayolu taşımacılığı sektörünü yöneten kurumlar Eyaletler Arası Ticaret Komisyonu, Ticaret Departmanı ve Posta Ofisi Departmanı’dır (Erdağ, 2019: 59).

Havayolu taşımacılığı sektörünün tek elden yönetilmemesinin sektörün verimliliğine olumsuz etkide bulunması neticesinde Franklin D. Roosevelt, 1938’de Sivil Havacılık Otoritesi (CAA)’nin kurulması

emrini vermiş ve sonrasında Sivil Havacılık Kanunu'nun yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Daha fazla yasal düzenleme ihtiyacı olmasına rağmen II. Dünya Savaşı başlamış ve havayolu taşımacılığı sektöründe kullanılan uçaklar askeri amaçlarla kullanılmak üzere toplatılmıştır. Dolayısıyla gerekli düzenlemeler savaş sonrasına bırakılmıştır (Vensveen, 2007).

II. Dünya Savaşı'nda uçak teknolojisi ve havayolu taşımacılığı sektörü açısından önemli gelişmeler sağlanmış olsa da yasal düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Yapılan düzenlemeler genel olarak askeri amaçlarla sınırlı kalmıştır. Örneğin; Roosevelt'in çıkarttığı Sivil Havacılık Kanunu'nda pilotlar için aylık uçuş saati en fazla 85 saat olarak belirlenmişken savaş döneminde bu süre 100 saate çıkartılmıştır (Lindsey, 1962: 20).

Savaş sonrasında elde bol miktarda bulunan nakliye uçaklarının havayolu taşımacılığı sektöründe kullanılmaya başlaması sektördeki büyümeyi oldukça hızlandırmıştır. Ayrıca, savaştan önce yapılması gereken yasal düzenlemeler, savaşın hemen ardından 1944 yılında yapılan Chicago Konferansı ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Chicago Konferansı'na katılım sağlayan 54 ülkenin aralarında yaptıkları ikili anlaşmalarla hava sahası konusu, havalimanlarının kullanım izni, vergi ve ücretler ile standartlaştırma gerektiren konular kararlaştırılmıştır. Chicago Konferansı, daha önce yapılan tüm konvansiyonları yürürlükten kaldırarak 1947 yılından itibaren geçerli kabul edilmiştir. Bu konferansın en önemli iki sonucu Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü-ICAO ve Uluslararası Hava Taşımacıları Birliği-IATA'nın kurulması olmuştur (Mudley, 1945; İnan, 2017: 477).

3.2.2. Ekonomik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün büyüme döneminde içinde bulunduğu durum

II. Dünya Savaşı, uçak teknolojisinin stratejik üstünlük sağlamak açısından ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Daha hızlı, daha yüksek irtifadan uçuş yapabilen ve daha ağır asker mühimmatları taşıyabilen uçaklar askeri açıdan stratejik üstünlük sağladığından eldeki ekonomik kaynaklar savaş için kullanılmaya başlanmış ve uçak teknolojisinin ilerletilmesi amacıyla araştırma geliştirme faaliyetlerine büyük kaynak ayrılmıştır (Stephens, 2001 :31).

Sektörün lideri olan ABD'de II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında hava kuvvetlerinde çalışan sayısı 22.000 iken savaş sonunda bu sayı yaklaşık 109 kat artarak 2.400.000'e çıkmıştır. Savaşın başında aylık uçak üretim miktarı ise yaklaşık 150 civarındayken bu sayı savaş sonunda yaklaşık aylık 300 uçağa ulaşmıştır (İnan, 2017: 477; Açıkgöz ve Özkan, 2009).

Savaş döneminde dünya çapında toplumların yaşadığı ekonomik mahrumiyet, savaş sonrasında yaşanan ekonomik canlanmayla birlikte tüketim ekonomisinin hızla artmasına neden olmuştur. Artmaya başlayan refah düzeyi ve havayolu taşımacılığı sektöründe daha teknolojik uçakların

kullanımına başlanması, uçakla seyahate gösterilen ilginin artmasını sağlamış ve bu durum havayolu taşımacılığı sektörünün büyümesinde önemli rol oynamıştır.

3.2.3. Sosyal açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün büyüme döneminde içinde bulunduğu durum

Büyüme dönemi, II. Dünya Savaşı'na bağlı olarak ülkelerin ellerindeki insan ve hammadde kaynaklarını savaş için kullanmak zorunda kaldığı bir dönemdir (McCarthy, 2001: 71-78). II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte sosyal yaşam hızla değişmeye başlamış, barış ve refah ortamının doğmasıyla birlikte havayolu taşımacılığı sektörü büyümeye devam etmiştir

II. Dünya Savaşı ağır can kayıplarına yol açmıştır. Savaş meydanlarının şehirlere kadar taşınmasına bağlı olarak yüksek oranda can kaybı yaşanmıştır. Savaşın sonlanmasıyla birlikte üretim ve sosyal hayat normalleşmeye başlamış, talebe bağlı olarak artan üretim kapasitesinin yarattığı istihdam sayesinde gelir seviyesi yükselmiştir (Overy, 2001: 128-129). Bugün Baby Boomer olarak adlandırılan 1946-1964 yılları arasındaki dönemde doğum oranlarında patlama görülmüştür (Adıgüzel vd., 2014: 171). Artan refah ve nüfusa bağlı olarak da havayolu taşımacılığı sektörü büyümeye devam etmiştir.

3.2.4. Teknolojik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün büyüme döneminde içinde bulunduğu durum

Havayolu taşımacılığı sektöründe kullanılan teknolojinin hızlı gelişiminde I. ve II. Dünya Savaşlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Savaş dönemlerinde uçakların stratejik öneminin bilincinde olan ABD ve diğer ülkeler, savaşta rekabet üstünlüğü kazanmak amacıyla uçak motoru teknolojisine olan desteklerini artırmışlardır (Britannica, t.y.).

II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte daha uzak mesafelere uçuş yapabilmeyi sağlayan uçak motorları havayolu taşımacılığı sektöründe kullanılmaya başlamıştır (Capoccitti vd., 2010). Bununla birlikte yine savaş dönemlerinde gereksinim duyulmasıyla birlikte önemi artan haberleşme cihazlarının icadı havayolu taşımacılığı sektörü için büyük önem arz etmiştir. İlk havaalanları ve havayolu taşımacılığı sektörü için gerekli tüm tesisler bu dönemde peş peşe kurulmaya başlanmıştır.

3.2.5. Havayolu taşımacılığı sektörü büyüme dönemi PEST analizi

Büyüme döneminde havayolu taşımacılığı sektörü başlangıçta II. Dünya Savaşı'nın etkisi altında kalmış, savaş sonrasında ABD'nin ekonomik ve askeri anlamda dünya liderliğini sürdürmesiyle sektörde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Roosevelt yönetiminin havacılık sektörüne yönelik olumlu uygulamaları ve CAA'nin kurulması, havacılık tarihi açısından önemli dönüm noktalarından olan Chicago konvansiyonunun 1944 yılında düzenlenmesi ve akabinde ICAO ve IATA'nın kurulması bu dönemin en önemli gelişmeleridir. Ayrıca, ABD önderliğinde gelişmeye devam eden havayolu taşımacılığı sektörü; II. Dünya Savaşı, savaş sonrası artan refah, tüketim ekonomisi, doğum

oranlarında artış, havayolu ile seyahat etmeye artan ilgi, teknolojik gelişmelerin etkisiyle azalan maliyetler ve kısalan sefer süreleri gibi çeşitli faktörlerinden etkilenmiştir.

Tablo 3. Havayolu Taşımacılığı Sektörü Büyüme Dönemi PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
Yeniden Dünya Savaşı-Yükselen ABD, Yok Olmanın Eşiğinde Avrupa ve Japonya	Savaş Ekonomisi
Roosvelt Yönetimi ve CAA'nın Kurulması	Savaş Uçakları ve Askeri Havacılık Maliyetlerinde Artış
1944 Chicago Konferansı	Savaş Sonrası Tüketim Ekonomisi
ICAO'nun Kurulması	Havayolu ile Seyahate Artan İlgi ile Birlikte Büyüyen Havayolu Taşımacılığı Sektörü
IATA'nın Kurulması	
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
I. Dünya Savaşı'nda Verilen Ağır Kayıplar	Uçak Motoru Teknolojisinde Gelişme-Azalan Yakıt Maliyetleri
Savaş Sonrası Artan Refah	Daha Uzak Mesafelere Daha Kısa Sürede Yapılan Uçuşlar
Doğum Oranlarında Artış	İletişim Cihazlarının İcadı ve İlk Havaalanları

3.3. Olgunlaşma Dönemi

Olgunlaşma dönemi, 1958 ile 1978 yılları arasını kapsamaktadır (Wensveen, 2007: 42). Bu dönemde, fizik ve mühendislik bilimleriyle birlikte bilgisayar teknolojisi alanında yaşanan değişimlerin iletişim olanaklarını artırması, sosyal yaşamın ve ekonominin küreselleşmesine hız kazandırmıştır. Havayolu taşımacılığı sektörü açısından uçaklarda jet motorlarının kullanılması ve artan sosyal refahın etkisiyle havacılık yeni bir boyuta taşınmıştır (Merkt, 2017).

3.3.1. Politik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün olgunlaşma döneminde içinde bulunduğu durum

Politik açıdan olgunlaşma dönemi Kore savaşının etkilerinin sürdüğü, Vietnam savaşının yaşandığı ve soğuk savaşın gündemde olduğu yılları kapsamaktadır. Soğuk savaş, dünya genelinde ABD ile SSCB (Eski Rusya) arasında nükleer gerilimin arttığı bir dönemi ifade etmektedir (Alemdar ve Keleş, 2018). Kore savaşı ise özellikle Japonya'da ekonomik büyümenin hızlandırıcısı olmuştur (Ohno, 1996).

Bu dönemde ABD yine havayolu taşımacılığı sektörünün lideri olarak kabul edilmektedir. Teknolojik değişimin etkisi altında büyümesi hız kazanan havayolu taşımacılığı sektörünün yasal düzenlemelere ihtiyaç duyması sonucunda ABD tarafından 1958 yılında Federal Havacılık Ajansı (FAA) yasası yürürlüğe girmiştir (America by Air, t.y.; Yüksel, 2014: 8).

3.3.2. Ekonomik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün olgunlaşma döneminde içinde bulunduğu durum

Olgunlaşma döneminin önemli konuları arasında; dünya genelinde yaşanan 1973 petrol krizi (Bayraç ve Armaoğlu, 2012), küreselleşmeye bağlı olarak ticaret hacminin artması, Japonya'nın Ford'un kitle üretim sistemini kendi kültürüne uygun şekilde yorumlayarak toplam kalite yönetimi çerçevesinde daha verimli hale getirmesi (Perinçek vd., 2008: 86) ve küresel ekonomik rekabet şiddetinin hızla artmaya başlaması yer almıştır (Sabır, 2013: 61). Olgunlaşma döneminin ilk ve ikinci yarısında işletmeler iki farklı yaklaşımın etkisinde kalmıştır. Dönemin ilk yarısında sistem anlayışı etkili olmuş ikinci yarısında ise durumsallık yaklaşımı benimsenmiştir.

Sistem anlayışına göre, yönetsel sorunların çözümü için işletmenin bir bütün olarak görülmesi ve dinamik bir yapıya sahip olması gerektiği savunulmuştur. Durumsallık yaklaşımına göre ise her koşulda geçerli organizasyon yapısı ve yönetim tarzı yerine, duruma göre karar alınmalı ve çevredeki gelişmeler takip edilmelidir. Havayolu taşımacılığı sektörü de dönemin ilk yarısında sistem anlayışı ile havayolunu, havaalanlarını, teknolojik yenilikleri, ikram ve yakıt hizmetlerini bütünsel bir yaklaşımla ele almıştır.

Dönemin ikinci yarısında ise özellikle yaşanan petrol krizi (Erdoğan, 2014, 57- 58) ile havayolu taşımacılığı sektöründe değişen çevre koşullarının önemi daha iyi anlaşılacak şekilde içinde bulunulan duruma göre organizasyonun şekillenmesi gerektiği düşüncesi hakim olmuştur.

Bu dönemde bilimde ve teknolojide yaşanan gelişmeler havayolu taşımacılığı sektörünün verimlilik düzeyini artırmıştır. Havayolu işletmeleri daha düşük maliyetlerle operasyon yapabilmeye başlamış, buna bağlı olarak bilet fiyatları düşmüş ve talep artmıştır. 20. yy.'ın ortalarında dünya genelinde taşınan yolcu sayısı 100 milyon civarındayken yüzyılın son çeyreğinde bu rakam yaklaşık 10 kat artarak 1 milyar seviyesine ulaşmıştır (Ankara Üniversitesi, t.y.).

3.3.3. Sosyal açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün olgunlaşma döneminde içinde bulunduğu durum

Havayolu taşımacılığı sektörü bu dönemde savaş sonrası artan refah ve havayolları arasında artan rekabetin bilet fiyatlarını düşürmesi gibi sebeplere bağlı olarak büyümeye devam etmiştir. Dönemin sonuna doğru, teknolojide yaşanan gelişmeler sosyal hayatın önemli bir bölümünü oluşturan işletmelerin ve dolayısıyla sosyal yaşamın değişmesine etkide bulunmuştur. Vietnam savaşında batılı ülkelerde gençlerin savaş karşıtı hareketi, özellikle ABD ile Avrupa'da genç nüfus arasında Hippilik gibi yeni bir sosyal yaşam tarzının ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden biri olmuştur.

Teknolojik gelişmeler, toplumun yaşam tarzında gerçekleşen değişimler ve yeni düşünce biçimlerinin ortaya çıkması gibi nedenler örgütsel araştırmalar yapan araştırmacıları da etkilemiş ve her koşulda

tek doğrunun olmadığı anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Örgütlerin birer sosyo-teknik sistemler olduğu anlaşılmış ve önceki dönemlerin ne kadar üretirsem o kadar satarım anlayışı yerini pazarlama anlayışına bırakmıştır (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 170). Havayolu taşımacılığı sektörü, değişen sosyo-kültürel çevreye uyum sağlayarak doluluk oranlarını artırmak amacıyla; kitle iletişim araçları aracılığıyla dönemin kültürüne uygun reklam yapma, marka yaratma ve sadık yolcu oluşturma gibi yöntemler kullanmaya başlamışlardır.

3.3.4. Teknolojik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün olgunlaşma döneminde içinde bulunduğu durum

Uçak motorları, havayolu taşımacılığı sektörünün doğumundan itibaren çeşitli teknolojik gelişmelerin etkisiyle değişimini sürdürmüş, gittikçe daha az yakıt ile daha uzun süre havada kalabilen motorlar üretilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana laboratuvar ortamında test edilen jet motorları uçaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu öyle büyük bir değişim olmuştur ki ABD, CAA önderliğinde bir konferans tertip ederek dünyaya havayolu taşımacılığı sektöründe jet çağının başladığını ilan etmiştir. Jet motorlarının uçaklarda kullanılmaya başlanmasıyla kıtalararası uçuşların aktarmasız yapılması mümkün olmuştur (Vensveen, 2007).

3.3.5. Havayolu taşımacılığı sektörü olgunlaşma dönemi PEST analizi

Olgunlaşma döneminde havayolu taşımacılığı sektörü başlangıçta Kore savaşının etkisinde kalmıştır. Sonrasında ABD ile Rusya arasında yaşanan soğuk savaş ve özellikle bu iki ülke arasında havacılık ve uzay faaliyetleri konusunda zorlu bir yarışa girilmesi, sektörü olumlu yönde etkilemiştir. ABD'de, hızla büyüyen sektörün daha emniyetli ve verimli yürütülmesi amacıyla 1958 yılında FAA kurulmuştur. Bu dönemde, artan refahın ve sıcak savaşların yerini soğuk savaşa bırakmasının etkisiyle barış ve özgürlük yanlısı, haklarını sorgulayan bir toplum ortaya çıkmıştır. Sosyal değişimlerin etkisiyle değişen yolcu profili daha talepkâr hale gelerek sektörde rekabetin şiddetlenmesine neden olmuştur. Teknolojik gelişmeler sayesinde jet motorları uçaklarda kullanılmaya başlanmış, tek seferde çok sayıda yolcuyla uzak mesafelere taşıyabilen geniş gövde uçaklar üretilmiş, artan verimlilik karşısında bilet fiyatları azalmış, yolcu sayısı artmış ve 1973'deki petrol krizine kadar sektörde büyüme devam etmiştir.

Tablo 4. Havayolu Taşımacılığı Sektörü Olgunlaşma Dönemi PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
Kore Savaşının Etkileri ve Vietnam Savaşı	Havayolu taşımacılığı sektöründe Artan Verimlilik
Soğuk Savaş	Düşen Bilet Fiyatları
1958-FAA'in Kurulması	Artan Yolcu Sayısı

	Rekabetin Artmasında Japonya Etkisi
	1973 Petrol Krizi
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
Hippiler	JET Çağı
Sorgulayıcı Kültür	Geniş Gövde Uçaklar
Sosyo-Teknik Örgütler	Teknoloji Yarışı
Müşteri Taleplerinin Önem Kazanması	

3.4. Deregülasyon dönemi

Deregülasyon dönemi; havayolu taşımacılığı sektörünün büyümesini sağlamak amacıyla özel sektör girişimcilerinin önünün açıldığı, 1979- 1999 yılları arasını kapsayan dönemdir (Wensveen, 2007: 46-59).

3.4.1. Politik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon döneminde içinde bulunduğu durum

Deregülasyon dönemine neo-liberal ekonomi anlayışı hâkim olmuştur. Ülkeler, askeri güç yerine ekonomik güç ile rekabet etmeye başlamıştır. Bu dönemde doğu bloğunun yıkılması ve birçok ülkenin bağımsızlığını ilan etmesi en önemli politik olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde yayılan özgürleştirme anlayışı, siyasi otoritelerin ekonomi üzerindeki müdahalelerini azaltmalarına katkıda bulunmuştur (Arslantaş, 2008: 82- 84).

Havayolu taşımacılığı sektörü açısından bakıldığında olgunlaşma döneminin sonuna doğru, neo-liberal politikaların etkisiyle havayolu işletmeleri üzerindeki devlet elinin azaltılması uğraşları başlamış ve 1978 yılında ABD tarafından deregülasyon ilan edilmiştir. Yaklaşık on yıl sonra Avrupa’da da deregülasyon kararı alınmış ve ülkelerde deregülasyon kısa zamanda hayata geçirilmiştir. Avrupa’da deregülasyon kararının alınması 1987-1997 yılları arasını kapsayan üç aşamada gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde uygulamaya konulan üç yasa tasarısı; sektöre giriş koşulları, uçuş sayısı ve arz edilecek koltuk kapasitesi ile bilet ücretlerinin tespit edilmesi konularını kapsamaktadır (Erdoğan, 2014, s. 59-66). Deregülasyon öncesi dönemlerde devletler havayolu işletmelerinin uçacakları noktaları ve bu noktalara uygulanacak ücret tarifelerini belirleyen otoritelerken, deregülasyon kararıyla birlikte havayolu işletmelerine özgürlük tanınarak girişimcilerin ilgisi çekilmiş ve sektör bugüne kadar olan büyümesinden çok daha hızlı bir büyüme dönemine girmiştir (Batur, 2008; Jiao, 2014).

3.4.2. Ekonomik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon döneminde içinde bulunduğu durum

Deregülasyon kararının alınmasında en önemli nedenlerden biri ekonomik ortam ve ekonomide geçerlilik bulmaya başlamış olan yeni ekollerdir. Chicago Okulu, M. Friedman ve Hayek gibi ekollerin

temel oluşturduğu bu dönemde Reagan ve Thatcher hükümetleri neo-liberalizm hareketinin öncüleri olmuşlardır. Bahsi geçen ekollerin savunduğu liberalizm, devletlerin arz talep ilişkisi üzerindeki ellerini çekmelerini önermektedir. Bu sayede piyasa ekonomisi söz konusu olacak, arz ve talep arasındaki ilişki kendi dengesini bulacaktır. Liberal ekonomide önemli bir yer bulan ‘*bırakınız yapsınlar*’ sözü havayolu taşımacılığı sektörünün devlet müdahalesinden uzaklaşarak büyümesini ve birçok yeni havayolu işletmesinin sektöre girmesini sağlamıştır (Goetza ve Vowlesb, 2009: 251; Brown, 2014: 92- 93).

Özel sektör girişimcilerinin havayolu taşımacılığı sektörüne ilgisinin artması ile çok sayıda özel havayolu işletmesi kurulmuş ve piyasada devlet müdahalesinin azalmasına bağlı olarak rekabetin şiddeti artmıştır. Artan rekabetin şiddeti; farklılaşma, odaklanma ve maliyet liderliği gibi Porter’ın rekabet stratejilerini benimseyen iş modellerinin doğmasına neden olmuştur (Schmitt ve Gollnick, 2016).

Maliyet liderliği stratejisi, pazarda özellikli ürün/hizmet arayışında bulunmayan müşterilere yönelik faaliyetler gerçekleştirirken (Kaya, 2013: 110) işletmenin tüm ürün/hizmet üretim süreçlerinde maliyet azaltıcı önlemler alınmasını ifade etmektedir (Dinçer, 2013: 200). Düşük maliyetli havayolları, Porter’ın maliyet liderliği stratejisini benimsemektedir.

Farklılaştırma stratejisi, pazarda sunulan ürün/hizmetleri tasarım, marka, teknoloji, müşteri ilişkileri, hizmet sunumu gibi unsurlar üzerinden farklılaştırarak rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlamaya çalışan işletmeler tarafından benimsenmektedir (Porter, 2003). Tam hizmet sağlayıcı havayolları, Porter’ın farklılaştırma stratejisini benimsemektedir.

Odaklanma stratejisi, rekabet şiddetinin yüksek olduğu pazarlarda farklılaştırma ve maliyet liderliği stratejilerini benimseyen işletmelerinin hedef pazarlarının dışında kalan müşteri gruplarına ürün/hizmet sunumu yapılmasını ifade etmektedir. Bu strateji doğru uygulandığında sektör ortalamasının üzerinde kar getirebilmektedir (Duman vd., 2014: 515- 522). Bölgesel havayolları, Porter’ın odaklanma stratejisini benimsemektedir

Deregülasyon döneminde özellikle, maliyet liderliği stratejisini benimseyen düşük maliyetli (Low Cost) havayollarının kurulması, sektörün hızla büyümesinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

3.4.3. Sosyal açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon döneminde içinde bulunduğu durum

Deregülasyon döneminde dünya genelinde önemli toplumsal gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde haberleşme imkanlarının artmasıyla ve ticari sınırların ortadan kalkmaya başlamasıyla küreselleşme hız kazanmış, insan hakları anlayışında gelişmeler yaşanmıştır (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 170).

Bilgiye ulaşmanın gittikçe kolaylaştığı ve toplumun ihtiyaçlarının işletmeler için daha da önemli hale geldiği bu dönemde içinde bulunulan sosyolojik koşullar, havayolu taşımacılığı sektörünün üzerindeki devlet elinin gevşetilmesine ve sorgulayıcı bir toplumun ortaya çıkmasına aracılık etmiştir. Bilgiye ulaşmak kolaylaştıkça, havayollarının birbirlerinden farklı hizmetler vererek rekabet üstünlüğü sağlama çabası artmıştır. Daha iyiye ve kaliteliye ulaşmaya çalışan tüketiciler, havayolu işletmeleri arasındaki rekabet şiddetinin artmasına neden olmuş ve devletlerin havayolu taşımacılığı sektöründe serbestleşme kararı almasını sağlamıştır.

3.4.4. Teknolojik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon döneminde içinde bulunduğu durum

Deregülasyon döneminde; haberleşme, bilgi ve bilgisayar teknolojilerinde çok büyük gelişmeler yaşanmış, bilgi toplumları ortaya çıkmaya başlamıştır (Reamer, 2014).

Havayolu taşımacılığı sektörü; bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeleri pazar paylarını artırmak, uluslararası yolculara ulaşabilmek, ortak uçuşlar ile sektörde ticaretin gelişmesini sağlamak ve daha az yakıt maliyeti gerektiren uçak motorlarını kullanmak açısından avantaja çevirmiştir. Bu dönemde; yolcu rezervasyon yöntemlerine ilişkin teknolojik yeniliklerin, yakıt maliyetini azaltan uçak kanadı tasarımlarının, uçak motorlarında iyileştirmeler sayesinde daha yüksek irtifadan daha çok yolcu taşıyabilen uçakların üretilmesinin ve ekonomik serbestleşmenin etkileri birleştirilerek havayolu taşımacılığı sektörünün bugüne kadar olmadığı kadar hızlı büyümesi sağlanmıştır.

3.4.5. Havayolu taşımacılığı sektörü deregülasyon dönemi PEST analizi

Deregülasyon döneminde havayolu taşımacılığı sektörü, 1918 yılından Deregülasyonun ilanına kadar geçen süre içerisinde gerçekleşen en önemli değişimi yaşamıştır. Chicago Okulu, M. Friedman ve Hayek'in savunduğu neo-liberal ekonomik politikaların Reagan ve Thatcher hükümetlerince desteklenmesi sayesinde devlet kontrolündeki havayolu işletmelerinin serbest bırakılması, özel sektör girişimcilerin önünü açmış, bilet fiyatları ve uçulacak destinasyonların havayolunun kararına bırakılmasıyla sektörde rekabet şiddetlenmiştir. Artan rekabet şiddeti, Porter'ın rekabet stratejilerini benimseyen havayolu iş modellerinin doğmasını sağlamıştır. Doğu bloğunun yıkılışı, küreselleşmeye bağlı ticaret savaşları, havacılık kapsamında ikili antlaşmaların sayısının artması, bilgi toplumun ortaya çıkışı, insan hakları düşüncesindeki gelişim, artan hizmet kalitesi talebi, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler havayolu taşımacılığı sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir.

Tablo 5. Havayolu Taşımacılığı Sektörü Deregülasyon Dönemi PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
Doğu Bloğunun Yıkılışı	Chicago Okulu, M. Friedman ve Hayek

Siyasi Otoritelerin Serbestleşmeyi Desteklemesi	Reagan ve Thatcher Hükümetlerinin Neo-Liberal Ekonomi Yönelimi
1978-Deregülasyon'un ABD'de Kabulü	Çok Sayıda Yeni Havayolu-Bilet Ücreti ve Destinasyonda Serbestlik
Ülkeler Arasında Artan İkili Anlaşmalar ve Ortak Uçuşlar	Porter'ın Farklılaşma ve Maliyet Liderliği Stratejileri-Düşük Maliyetli Havayolları
Ticaret Savaşları	
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
Bilgi Topluları	Bilgisayar Teknolojisi
İnsan Hakları Anlayışında Değişimler	İletişim Teknolojilerinde Yaşanan Değişimlerin Etkisi
Hizmet Kalitesinde Artış Beklentisi	Petrol Krizi Sonrası Daha Az Maliyetli Uçak Motorlarının Üretimi

3.5. Deregülasyon Sonrası Dönem

Deregülasyon sonrası dönem; şiddetli rekabet ortamının yaşandığı, teknolojinin ön planda olduğu, insan ihtiyaçlarının üretim ve hizmet sektörlerinin temeline yerleştiği, çevresel değişime adaptasyonu sağlayabilen liderlerin önem kazandığı ve dünya genelinde gelir dağılımı arasındaki farkın gittikçe büyüdüğü 2000 yılı ile 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ tarafından ilan edilen Pandemi başlangıcı arasındaki dönemi ifade etmektedir.

3.5.1. Politik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon sonrası dönemde içinde bulunduğu durum

Deregülasyon sonrası dönemde; siyasi liderlerin hammadde ve enerji kaynaklarının kontrolü üzerinde hakimiyet kurma çabaları daha da artmıştır. Bu dönemde 2008 yılı ekonomik krizi yaşanmış (Uçan ve Cebe, 2018: 9-10), özellikle Asya'nın ekonomik gücünün gittikçe artan tehdidi nedeniyle ABD ve Çin arasında yaşanan ekonomik savaş sertleşmiştir (Palacioğlu, 2018). İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılma süreci başlamış (Toplaoğlu, 2018: 341) ve Orta Doğu bölgesinde Suriye üzerinden ABD ile Rusya arasındaki gerilim artmıştır (Akengin ve Yaşar, 2018: 25).

Havayolu taşımacılığı sektörü açısından bakıldığında bu dönemde ülkelerin, kendi sivil havacılıklarına kayıtlı ve/veya yabancı uyruklu havayolu işletmelerini emniyet ve güvenlik konularında denetleyerek dünya genelinde standartlaşma sağlamaya çabaladıkları görülmektedir.

Havayollarının deregülasyon sayesinde kendi belirledikleri fiyatlarla istedikleri destinasyonlara uçuş düzenleyebilme hakkı elde etmesi, deregülasyon sonrası dönemde hükümetlerin fiyat ve destinasyon gibi konularla uğraşmayı bırakarak emniyet ve güvenlik konularına daha fazla ağırlık verebilmelerini sağlamıştır (Sarıbaş ve Tekiner, 2015: 22).

Politik açıdan bir diğer önemli konu ise ülkeler arasındaki ekonomik faaliyet hacminin artırılmasının sıklıkla iki ülke arasında havacılık faaliyetlerinin başlatılmasıyla ya da taşınan yolcu ve yük kapasitesinin artırılmasıyla sağlanmaya çalışılmasıdır. Ülkeler, ikili anlaşmalar yaparak milli havayollarının daha çok noktaya yayılmasını ve böylece ticaret hacminin arttırılmasını hedeflemektedir (TBMM Dışişleri Komisyonu, 2018: 6).

3.5.2. Ekonomik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon sonrası dönemde içinde bulunduğu durum

Deregülasyon sonrası dönemde havayolları hızlı bir şekilde hub ve spoke (topla ve dağıt) sistemine geçerek maliyetleri azaltmış, bazı havaalanlarını merkez (hub) noktası olarak seçerek yolcuyu tek bir merkezde toplayıp dağıtmaya (spoke) başlamıştır. Hub havaalanlarında çok sayıda havayolunun bulunmasının yarattığı rekabet, bilet fiyatlarının düşmesine neden olarak yolcu sayısının artmasına katkı sağlamıştır (Smith Jr.ve Cox, 2008).

Artan yolcu ve havayolu sayısına bağlı olarak rekabetin şiddeti de artmış ve havayolları sürdürülebilirliklerini sağlayabilmek için Hibrit adı verilen yeni bir iş modelini benimsemeye başlamıştır (Avram, 2017: 149- 150). Ağ taşıyıcı geleneksel havayolları; birincil havaalanlarından, birden fazla uçak tipiyle, kısa ve orta/uzun mesafelere yüksek kalitede hizmet sağlayarak uçuş yaparken (Mutlu ve Sertoğlu, 2018: 530) düşük maliyetli havayolları; ikincil havaalanlarından, tek tip uçaklarıyla ve kısa/orta mesafelere daha az hizmet sağlayarak uçuşlar yapmaktadır. Hibrit havayolları ise birincil ve ikincil havaalanlarından orta düzeyde hizmet kalitesi sağlayarak ve karma uçak tipleriyle her iki iş modelini tercih eden yolculara hitap etmek üzere faaliyetlerini sürdürmektedir (Klophaus vd., 2012: 54).

Deregülasyon sonrası dönemde havayolu taşımacılığı sektöründe yeni iş modellerinin ortaya çıkmasıyla rekabet şiddetinin en yüksek seviyeye ulaşmış olması, iletişim kanallarındaki gelişmeyle bilinçlenen yolcuların kalite ve fiyat beklentilerini karşılamamanın sürdürülebilirlik için zorunluluk haline gelmesi, dünyada beklenen ekonomik durgunluk ve özellikle gelişmiş ekonomilerin büyüme hızlarında beklenen düşüşün etkisiyle tüketim isteğinin yerini birikim isteğine bırakmaya başlaması gibi sebepler sektörün ekonomik açıdan mücadele etmesi gereken zorlukları ifade etmektedir.

3.5.3. Sosyal Açıdan Havayolu taşımacılığı sektörünün Deregülasyon Sonrası Dönemde İçinde Bulunduğu Durum

Bu dönemde Z kuşağının tüketici sınıfına girmesi önemli sosyal değişimlere neden olmuştur, özellikle hizmet sektörü açısından bakıldığında tüketiciler çok daha talepkâr hale gelmiştir. Artan talepleri karşılamak durumunda olan havayolları, maliyetlerini dengelemek zorunda kalmıştır. Ayrıca, yolcu profili daha ekonomik düşünen yolculardan oluşmaya başlamış ve iş amaçlı seyahat eden yolcuların

sayısı da hızla gelişen iletişim olanaklarına bağlı olarak azalmıştır (A Concise PEST Analysis for Airline Industry, 2014).

Diğer yandan, deregülasyon sonrası dönemde kıtalar arası uçuşların uygun fiyatlara yapılabilmesi tatil amaçlı yapılan seyahatlerin artmasına etki etmiş, coğrafi konumuna göre yaz-kış mevsimlerinin farklı zamanlarda yaşandığı ülkeler arasında gerçekleştirilen uçuşların sayısında artış yaşanmıştır.

3.5.4. Teknolojik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün deregülasyon sonrası dönemde içinde bulunduğu durum

İçinde bulunduğumuz çağ, teknoloji çağı olarak anılmakta ve teknoloji hayatımızın her alanında bulunmaktadır. Deregülasyon sonrası dönemde havayolu taşımacılığı sektörü, hızlı büyüme nedeniyle yönetsel becerilere destek olması açısından ve rekabetin şiddeti karşısında avantaj elde edilmesi amacıyla teknolojiden faydalanmıştır. Teknoloji yardımıyla gerçekleştirilen faaliyetler arasında sık uçan yolcu (frequent flyer) programlarının uygulanması (online uçuş mili toplama ve hediye-promosyon dağıtım) ve bilgisayarlı rezervasyon sistemlerinin kullanılmaya başlanması yer almaktadır (Brown, 2014: 92- 93).

Yakıt fiyatlarının, havayolu işletmelerinin en büyük gider kalemi olması, havayollarının daha az maliyetli uçak motorlarına olan talebini artırmakta ve uçak üretim işletmeleri teknolojik gelişmelerden yararlanarak her geçen yıl daha gelişmiş motorlar üretmeye devam etmektedir.

Ayrıca bu dönemde; teknoloji çağının getirdiği hızlı iletişim, bilgi kaynaklarının sosyal medya uygulamaları haline gelmesi, havayolları hakkında sosyal medyada yazılan yorumlar, hizmet kalitesini olumlu ya da olumsuz anlamda geniş kitlelere iletmek amacıyla kayıt edilerek internet ortamın yüklenen videolar, influencerların blog ve vlogları, havayolu yönetimine hızla ve doğrudan ulaşmayı sağlayan işletme sosyal hesapları ve yöneticilerin e-posta adresleri gibi basit ve hızlı iletişim kanallarının varlığı havayolu taşımacılığı sektörünün geçmiş dönemlere oranla çok daha bilinçli ve talepkâr bir yolcu profiliyle faaliyetlerine devam etmesine neden olmaktadır.

3.5.5. Havayolu taşımacılığı sektörü deregülasyon sonrası dönem PEST analizi

Deregülasyon sonrası dönemde yaşanan 2008 ekonomik krizi sektörün duraklamasına neden olmuştur. Ekonomik krizin ardından havayolu taşımacılığı sektöründe bilgisayarlı rezervasyon sistemlerinin kullanımına geçilmiş ve yolcu doluluk oranlarının artırılması amacıyla hediye uçuş mili, promosyon dağıtım gibi uygulamalar devreye sokularak sektörün büyümesi sürdürülmüştür.

Z kuşağının yolcu profili içerisinde önemli bir paya sahip olmaya başlaması, sunulan hizmetlerin kişiye özgü şekilde çeşitlendirilmesi, ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşı, Brexit, Orta Doğu'da gerilimin artması ve yeni bir ekonomik kriz yaşanacağı beklentisinin yolcularda ekonomik

düşünme davranışını ön plana çıkarması gibi nedenlerle havayolu taşımacılığı sektöründe yaşanan rekabetin şiddeti artmıştır. Havayolları, artan rekabetin şiddeti nedeniyle hibrit iş modeli, hub ve spoke sistemi gibi yeni uygulamalar geliştirerek verimliliği artırırken bilet ücretlerinin azalmasını sağlamıştır.

Tablo 6. Havayolu Taşımacılığı Sektörü Deregülasyon Sonrası Dönem PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
ABD-Çin Ticaret Savaşı	2008 Ekonomi Krizi
İngiltere'nin Avrupa'dan Ayrılma Süreci	Gelişmiş Ekonomilerde Düşen Büyüme Hızı
Orta Doğu'da ABD-Rusya Gerilimi	Beklenen Ekonomik Kriz
Siyasi Otoritelerin Desteklediği Küresel Havayollarının Ortaya Çıkışı	Hibrit İş Modeli
Sivil Havacılık Denetlemelerinde Artış, Emniyet ve Güvenlikte Uluslararası Standartlar	Topla ve Dağıt Sistemi
	Bilet Ücretlerinde 50%'ye Varan Azalış
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
Z kuşağı	Teknoloji Çağı
Kişiyeye Özgü Hizmet Beklentisi	Bilgisayarlı Rezervasyon Sistemleri
Ekonomik Düşünme	Teknoloji temelli şirket uygulamaları (Online Uçuş Mili-Hediye-Promosyon)
Seyahat Alışkanlıklarındaki Değişim	

3.6. Covid-19 Pandemi Süreci Dönemi

İnsanlık tarihinde Çiçek Hastalığı, Kolera, Veba, Dang Humması, AIDS, Grip, Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS), Batı Nil Hastalığı ve Tüberküloz olmak üzere birçok önemli pandemi kaydedilmiştir. Grip salgınları dünya çapında toplumlar üzerinde ciddi sonuçları olabilecek öngörülemeyen ancak tekrarlayan olaylardır. 1500'lerden beri her yüzyılda yaklaşık üç kez salgınla karşılaşmaktadır. 20. yüzyılda; 1918-1919 İspanyol gribi, 1957-1958'de Asya gribi ve 1968-1969'da Hong Kong gribi olarak adlandırılan üç grip salgını yaşanmıştır. Her bir salgın, sosyal yaşama ve ekonomik kalkınmaya büyük zarar vermiştir (WHO, 2020).

Havayolu taşımacılığı sektörü, 2020 yılının Mart ayında ilan edilen pandemi nedeniyle sosyal yaşamda gerçekleşen değişimlere bağlı olarak bugüne kadar görülmemiş büyüklükte bir finansal zorlukla karşılaşmıştır. Halen kontrol altına alınamayan Covid-19 pandemisi sürecinde havayolu taşımacılığı sektörü; toplum sağlığı, küçülme, faaliyetlerini durdurma, gelir kaybı, yasal düzenlemeler, insan kaynakları eğitimi, operasyonel alışkanlıklarda değişimler, yer ve hava hizmetlerinde aktif rol alan işgörenlerin ve içlerinde en önemlisi olarak ortaya çıkan yolcu güveninin kazanılması konularında önemli zorluklarla karşılaşmaktadır. Pandeminin ilan edildiği 11 Mart 2020 tarihinin başlangıç olarak

kabul edilerek, havayolu taşımacılığı sektörünün içinde bulunduğu bu yeni dönemi Covid-19 Pandemi Süreci Dönemi olarak ifade etmek uygun görünmektedir.

3.6.1. Politik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün Covid-19 pandemi süreci döneminde içinde bulunduğu durum

Covid-19 virüsünün tehdidi, hükümetlerin, salgın olaylarını yönetirken hem halklarına hem de küresel topluma karşı sorumlu olduklarını ortaya koymuştur. Hükümetler, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışını tespit etmek, değerlendirmek ve bunlara yanıt vermek için bir dizi önlemler geliştirmekle yükümlü hale gelmiştir. Ancak, hükümetlerin pandemik tehditlere hazırlanma ve müdahale etme konusunda tercih ettikleri önlemler ve ulusal çıkarlarının tehdit edilebileceği düşüncesiyle almış oldukları ekonomik ve sosyal kararlar birtakım yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (de Bengy Puyvallée ve Kittelsen, 2019).

Dünya genelinde zorlayıcı salgın önlemleri; devlet ve vatandaşlar arasında protestolara, şiddete ve gerilimlere yol açabilmektedir. Devlet kurumlarına olan güvenin azalmasına neden olabilmektedir. Politikacılar durumu siyasileştirebilmekte ve siyasi kazanç için kullanılabilir. Güvenlik güçleri de salgından etkilenirse, ülkenin istikrarsızlığını yönetme yeteneği azalabilmektedir (Rohwerder, 2020).

Politika yapıcılarının, salgını kontrol altına alarak toplum sağlığını koruma, ekonomik istikrarı muhafaza ederek refah seviyesinin düşmesini önleme, insan hakları ihlallerinin ortaya çıkmasını engelleme ve her bir vatandaşın salgında kilit rol oynaması sebebiyle eşit sağlık hizmeti almasını sağlama gibi son derece kritik görevleri bulunmaktadır.

Havayolu taşımacılığı sektörü açısından küresel çapta politika yapıcılar; salgının kontrol altına alınması amacıyla öncelikle yurtdışı uçuşlardan başlamak üzere sınırları kapatmış, daha sonra yurtiçi uçuşları azaltarak ya da durdurarak mobilitayı engellemiş, ekonomik darboğaza giren havayollarına doğrudan yardımda bulunmuş veya teşvikler vermiş ve yurtdışında kalan vatandaşların anayurda dönmesi amacıyla tahliye uçuşları gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Tüm bu önlemlerin yanı sıra, pandemi sonrasında sektörün uğradığı zararın hızla kapatılabilmesi amacıyla ekonomik büyümeyi sürdürecektir önlemler alınarak toplumun refah seviyesinin azalması önlenmeli ve toplum sağlığı gözetilerek havayolu ile yolcu taşımacılığına düzenleyici regülasyonlar getirilmelidir.

3.6.2. Ekonomik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün Covid-19 pandemi süreci döneminde içinde bulunduğu durum

Salgın hastalıklar; sağlık, tarım, ulaşım ve turizm sektörleri de dahil olmak üzere çeşitli kanallar aracılığıyla ülke ekonomisini etkilemektedir. Ayrıca, günümüz ülke ekonomilerinin birbirine bağlı

olması sebebiyle diğer ülkelerle yapılan ticareti etkilemekte ve uluslararası tedarik zincirlerinin bozulmasına neden olmaktadır.

Salgının önemli ekonomik etkilerinden birisi de salgından etkilenen bölgelere yapılan seyahatlerin azalmasıdır (Qiu vd., 2017). Geçmişte yaşanan salgınlarda havayolu taşımacılığı sektörünün uğradığı kayıplara örnek olarak SARS salgını nedeniyle 2003 yılında Asya-Pasifik havayolu işletmelerinin yıllık ücretli yolcu kilometre oranının %8 azalması ve toplamda 6 milyar ABD doları gelir kaybına uğramaları gösterilebilir. Öte yandan, 2005 ve 2013 kuş gribi salgınlarının çok daha hafif ve kısa ömürlü bir etkisi olmuştur. MERS salgınının ilk ayında Güney Kore’de toplam ücretli yolcu kilometre oranı %12 azalmış, ikinci ayın sonunda toparlanma başlamış ve altıncı ayın sonunda salgın öncesi durumuna dönülebilmektedir (European Parliament, 2020).

ICAO, 02 Nisan 2020 tarihli raporunda Covid-19 pandemisinin havayolu taşımacılığı sektörüne etkilerini iki farklı senaryo üzerinden değerlendirmiştir. Yılın ilk yarısını kapsayan bu senaryoların birincisine göre havayolları tarafından sunulan koltukların %37 oranında azaltılacağı, yaklaşık 411 milyon yolcu kaybına uğranacağı ve brüt faaliyet gelirinde (gross passenger operating revenue) yaklaşık 90 milyar dolar zarara uğrayacağı tahmin edilmiştir. İkinci senaryoda ise havayolları tarafından sunulan koltukların genel olarak %48 oranında azaltılacağı, yaklaşık 535 milyon yolcu kaybına uğranacağı ve brüt faaliyet gelirlerinin yaklaşık 118 milyar ABD doları zarara uğrayacağı öngörülmüştür (ICAO, 2020).

ICAO, 11 Mayıs 2021 tarihli raporunda, 2020 yılında 2019 yılına göre havayolları tarafından sunulan koltuk sayısında %50, yolcu sayısında %60 ve brüt faaliyet gelirinde 371 milyar ABD doları kayıp gerçekleştiğini açıklamıştır. 2021 yılında 2019 yılına oranla koltuk sayısında %32 ile %38 arasında, yolcu sayısında %40 ile %48 arasında ve brüt faaliyet gelirinde 268 ile 319 milyar ABD doları arasında kayıp gerçekleşebileceği öngörüsünde bulunmaktadır (ICAO, 2021: 5).

IATA tarafından 09 Haziran 2020 yılında yayınlanan ekonomik performans raporuna göre 2019 yılında hava taşımacılığı için harcanan rakam 876 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 2020 yılında %50,4 oranında azalarak 434 milyar ABD doları ve 2021 yılında %37,7’lik değişimle 598 milyar ABD doları düzeyinde gerçekleşeceği tahmin edilmiştir. 2019 yılında 4,543 milyon yolcu taşınmışken 2020 yılı için %50,6 oranında azalışla 2,246 milyon ve 2021 yılı için %50,6 oranında değişimle 3,384 milyon yolcu taşınacağı öngörüsünde bulunulmuştur (IATA, 2020: 1).

IATA, Nisan 2021’de güncellediği raporunda 2020 yılında taşınan yolcu sayısının 1,8 milyar olarak gerçekleştiğini açıklamış ve 2021 yılında yaklaşık 2,4 milyar yolcu taşınacağı tahmininde bulunmuştur. 2020 yılında sektörün vergi sonrası net zararı 126,4 milyar ABD doları olarak

gerçekleşmiş, 2021 yılında 47,7 milyar ABD doları vergi sonrası net zarar beklendiği ifade edilmiştir (IATA, 2021: 1).

2020 yılında Avrupa genelinde havacılık ve uzay endüstrisi üretimine olan talep 2019 yılına oranla %43 azalmıştır. Sektörün çeşitli faaliyet grupları, toplamda 56,2 milyar Euro net zararla 2019 yılına göre %40 ile %73 arasında değişen oranlarda küçülmüş, Birleşik Krallık'ta yapılan uçuş sayısı %61, Almanya'da %56 ve İtalya'da %60 oranında azalmıştır. Avrupa havacılık endüstrisinde yaklaşık 191.000 doğrudan iş kaybedilmiştir. Avrupa hava trafiğinin 2021 yılında 2019 yılında gerçekleşen trafiğin %51'ine ulaşması beklenmektedir. Sektörün 2022'de ılımlı bir toparlanma yaşayacağı öngörülmekle birlikte 2024'ten önce Covid-19 öncesi seviyelere ulaşılması beklenmemektedir (European Parliament, 2021).

ACI (Airports Council International) tarafından 25 Mart 2021' de açıklanan verilere göre 2020 yılında toplam yolcu sayısının 2019 yılına oranla %63,3 azaldığı, Avrupa ve Orta Doğu bölgelerinin yolcu kaybından en çok etkilenen bölgeler olduğu, Asya-Pasifik bölgesinde %59,8 ve Latin Amerika' da %61,1 azalma gerçekleştiği görülmektedir. Yolcu sayısının 2021 yılında 2019'a göre %43,6 azalmış olacağı, 2021'in ilk çeyreğinde 2020'nin son çeyreğine kıyasla çok az gelişme belirtisi görülebileceği ve Covid-19 aşılının yaygın biçimde uygulanmasına bağlı olarak 2021'in ikinci yarısında daha fazla yolcunun seyahate dönmesinin beklendiği öngörülerinde bulunulmuştur (ACI, 2021).

ICAO, IATA, Avrupa Parlamentosu (European Parliament) ve ACI tarafından yapılan tahminlerde görüldüğü üzere pandeminin kontrol altında alınmasından sonra havayollarının toparlanması, geçmiş dönemlerde yaşanan salgınların etkilerine oranla daha uzun sürebilecektir. 2020 yılında Ernest Airlines (İtalya-Company Voluntary Arrangement (CVA) düzenlemesi yaparak alacaklıları ile anlaşmış durumda), Atlas Global (Türkiye-İflas), Air Italy (Tasfiye halinde), Flybe (Birleşik Krallık-Kayyum), ve LEVEL Europa (Avusturya-İflas başvurusu) gibi havayolu işletmeleri finansal zorluklar nedeniyle faaliyetlerini durdurmuşlardır (CAPA, 2020). Daha birçok havayolunun faaliyetlerini durdurarak sektörden çekilmesi olası görünmektedir. İlerleyen süreçte, finansal yapısı güçlü ve özellikle de devlet desteği bulabilen havayollarının pazar paylarını artırabileceği, birleşme ve satın alma gibi yöntemler kullanarak büyüebileceği de dikkate alınmalıdır.

3.6.3. Sosyal açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün Covid-19 pandemi süreci döneminde içinde bulunduğu durum

Salgınların, dünya genelinde sosyal uyum üzerindeki olumsuz etkileri uzun sürebilmektedir. Küresel çapta düşünüldüğünde; hayatta kalanlar, sağlık çalışanları ve hastalıkla ilişkili kişiler sosyal dışlanmalara maruz kalabilmekte, okulların kapanması veya ebeveynlerin bulaşıcılık korkusu nedeniyle çocuklarını okula gönderme konusundaki isteksizliğinden dolayı eğitim olumsuz

etkilenebilmektedir. Çocuklar birincil bakıcılarını kaybedebilmekte ve gözetimin azalmasıyla şiddet, sömürü ve istismara karşı savunmasız kalabilmektedirler. Kadınların sosyal görevleri, onları hastalık bulaşmasına karşı daha savunmasız hale getirebilmektedir. Ülkelerin uyguladığı karantinalar gibi müdahale önlemleri, yaşlılar, yoksullar ve kronik hastalığı veya sakatlığı olan insanlar üzerinde orantısız bir etkiye sahip olabilmekte, nüfusun yerinden edilmesi ve insan hakları ihlalleri görülebilmektedir (Rohwerder, 2020).

Bulaşıcı hastalıkların, sağlık altyapısı zayıf olan ülkeleri ve dünya genelinde kaliteli halk sağlığı hizmetlerine sınırlı erişimi olan yoksul kesimi orantısız olarak etkilediği görülmektedir (Kapiriri ve Ross, 2020: 33- 45). Pandemi döneminde ekonominin durma noktasına gelmesi, gelir seviyesinde düşüş ve iş kayıpları yoksulluk oranının artmasına neden olmaktadır. Artan yoksullukla birlikte havayolu taşımacılığı sektörünün yolcu sayısında da azalma yaşanmaktadır.

Pandemi süreci döneminde havayolu taşımacılığı sektörü bugüne kadar görülmemiş bir etkiye maruz kalmıştır. Salgının küresel boyutta çok hızlı yayılması ve ABD, Avrupa gibi merkez ekonomilerin ağır kayıplar vermesi sektörün adeta durmasına neden olarak yüzyılın ana unsurları arasında olan küresel mobilitiyi ortadan kaldırmıştır. 21. yüzyılın insanları, özellikle Avrupa bölgesinde eğitim, iş, evlilik gibi nedenlerle anayurtlarından uzakta yaşamaktadır. Ayrıca, gelişmemiş ülkelere doğru işgücü göçü yıllardır devam etmektedir. Ancak, en uzak noktalar arasında dahi en çok 16 saatlik bir uçuşla seyahat edilebileceğini bilmek küresel sosyal yaşantımızın bir parçası olarak bu mobilitenin katlanılabilir olmasına katkı sağlamaktadır. 11 Mart 2020 tarihinde pandeminin ilanı ile birlikte havayolu taşımacılığı sektörü durma noktasına gelmiş ve küresel çapta sosyal yaşam derinden sarsılmıştır. 01 Haziran 2020 tarihi itibarıyla bazı ülkelerin 'yeni normal' adı altında mobilité üzerindeki kısıtlayıcı uygulamaları gevşetmeye başlamasıyla normalleşme sürecine girilmiştir (Aydın Tarihi, 2020, 44). Küresel sosyal yaşam üzerindeki kısıtlamalar bir miktar gevşetilse de Covid-19 virüsünün henüz kontrol altına alınamaması nedeniyle toplum genelinde sosyal kaygı artmaktadır.

Bir diğer sosyal etken, havayolu taşımacılığı sektöründe hava hizmetlerinde çalışanların maruz kaldıkları etkidir. Sektör, hizmet temelli olduğundan insan kaynaklarının motivasyonu karlılık ve sürdürülebilirlik açısından önemli bir unsurdur. Dünya'nın çeşitli bölgelerine mesleğin gereği olarak sıklıkla seyahat edilmesi, hava hizmetlerinde çalışan işgörenlerin kaygı seviyesini artırarak motivasyonlarını olumsuz etkileyebilmektedir.

Kural olarak, havayolu taşımacılığı sektöründe hava hizmetinde çalışanlar düzenli sağlık kontrollerinden geçirilerek fiziksel durumları gözetim altında tutulmaktadır (SHGM, 2020). Yeni normal adı altında normalleşme sürecine girilmeye başlanmasıyla birlikte, havayollarının hem

işgörenlerinin sağlığını koruması hem de mesleğin doğası gereği Dünya'nın birçok bölgesine yapılan uçuşlar aracılığıyla yeni bir salgının yayılmasını önlemesi gibi önemli sosyal bir sorumluluğu ortaya çıkmıştır.

IATA tarafından pandemi ve sonrasında uçuş operasyonlarında dikkat edilmesi gereken konular aşağıdaki gibi sıralanmıştır (IATA, 2020a):

- Sefer yapılan meydanların yerel enfeksiyon ve risk oranları açısından değerlendirilmesi,
- Kalkış ve iniş noktalarında herhangi bir sağlık otoritesi kısıtlaması olup olmadığının kontrol edilmesi,
- Kabin ekibine varış noktasında olası sağlık/karantina kısıtlamaları uygulanabileceğinin dikkate alınması,
- Otel müsaitliği, yemek ve ekip transferi konularının ayarlanması,
- Risk düzeyine uygun, güvenli bir şekilde sunulan uçak içi hizmetler ve
- Kabin görevlileri için kişisel koruyucu donanımlarının tedarik edilmesi ve kullanımı için prosedürlerin belirlenmesi.

3.6.4. Teknolojik açıdan havayolu taşımacılığı sektörünün Covid-19 pandemi süreci döneminde içinde bulunduğu durum

Covid-19 pandemisiyle birlikte teknolojiye olan ihtiyacımız en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Salgın öncesinde çok tercih edilmeyen çevrimiçi eğitimlerin birincil yöntem haline gelmesi, yüz yüze yapılan iş görüşmeleri yerine görüntülü konuşma uygulamalarının kullanımının artması ve çevrimiçi alışveriş oranındaki büyük artış gibi olaylar bilgi teknolojilerine olan ihtiyacı artırmıştır.

Salgın dönemi boyunca bulaşma hızı nedeniyle üretim yapılan ve hizmet sunulan yerlerde bir arada bulunulmaması ekonominin neredeyse durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Üretim sektörü açısından düşünüldüğünde, uzun süredir konuşulan IoT (nesnelerin interneti) ve karanlık fabrikalar gibi işgören ihtiyacını en az seviyede tutarak uzaktan kontrolle ve 24 saat kesintisiz çalışan yüksek teknoloji üretim tesislerinin devreye sokulması, gelecekteki bir başka olası salgın sırasında üretimin aksamasını engelleyebilecektir.

Havayolu taşımacılığı sektörü açısından değerlendirildiğinde hava hizmetleri dışında çalışanların bir kısmının yerini bu tür teknolojik uygulamaların alması olası görünmektedir. Ancak, bu yöntemlerin kullanımı çalışan nüfus sayısında azalmaya neden olacağından ekonomik anlamda bir paradoksa ve sektörün ürün temelli hizmet sınıfında olması nedeniyle de verimlilik azalışına neden olacaktır.

Dünya gayri safi hasılası içerisinde en büyük paya sahip olan hizmet sektörü (Taşkesenlioğlu, 2010), Mart 2020 tarihinden bu yana uğradığı zararı telafi edebilmek amacıyla politika yapımcıların ve

DSÖ'nün izin verdiği çerçevede yeni uygulamalar üretmekte ancak, salgın henüz kontrol altına alınamadığından istenilen düzeyin gerisinde faaliyetlerine devam etmektedir. Hizmet kavramı; tatmin açısından kişiden kişiye değiştiğinden ve yapısı itibariyle stoklanamadığından dolayı (Mucuk, 2009), hizmeti veren tarafın çevrimiçi uygulamalar, sanal asistanlar, robotlar ve benzeri teknolojik ürünler olması henüz tam anlamıyla kabul görmemektedir.

Pandemi nedeniyle yolcu davranışlarında da değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Havayolları, yolcu sağlığının öncelikli amaçları olduğunu göstererek yolcu güvenini tekrar kazanmaya çalışmaktadır. Bu durum, ilerleyen dönemde teknolojik çözümlerin sunulmasını gerektirecektir. Böylece:

- Sosyal mesafe uygulaması nedeniyle koltuk aralıklarının genişletilmesi ihtimali, yolculara dezenfeksiyon kitleri sunulması, uçaklarda hijyen görevlisi adı altında personel bulundurulması, yolculuk öncesinde Covid-19 testinin talep edilmesi ve uçakların dezenfekte edilmesi amacıyla yerde bekleme süresinin artması gibi nedenlere bağlı olarak azalan gelir kaybının, daha az yakıt sarf eden uçak motorlarının ve kanat dizaynlarının geliştirilmesiyle telafi edilmeye çalışılması,
- Yolcu kabininde izolasyon imkanı sağlayacak koltukların kullanılabilmesi için teknolojik donanımların geliştirilmesi,
- İkram hizmetlerinde birebir servis uygulaması yerine otomat cihazları gibi teknolojilerden faydalanılması,
- Havaalanı giriş ve çıkışlarında vücut ısısı tarama cihazlarının yerleşik hale gelmesi,
- Müşteri hizmetleri ve biletlemenin büyük oranda çevrimiçi uygulamalara yönlendirilerek temasın azaltılmaya çalışılması,
- Uçuş sonrası toplum halde bulunan bagaj alım bölümünün izolasyona uygun şekilde yeniden dizayn edilerek çevrimiçi uygulama aracılığıyla her yolcuya ayrı ayrı bagaj alma sırası verilmesi gibi birçok düzenleme ve bu düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için de teknolojik alt yapıya kaynak ayrılması gündeme gelecektir.

3.6.5. Havayolu taşımacılığı sektöründe Covid-19 pandemi süreci dönemi PEST analizi

Covid-19 Pandemi Süreci döneminde havayolu taşımacılığı sektörü; ulusal çıkarların ve toplum sağlığının korunması amacıyla çok sayıda düzenlemenin yapılmasından ve mobilitenin büyük oranda azalmasından önemli ölçüde etkilenmektedir. Devletler, havayolu taşımacılığı sektöründe karşılaşılan ekonomik zorluklarla mücadele için hibe, teşvik gibi yardımlarda bulunmakta, küresel ticaret miktarının azalması nedeniyle iflaslar, iş kayıpları, yoksulluk oranında artış görülmekte ve neredeyse tüm toplumlarda artan sosyal kaygı gözlemlenmektedir. Covid-19 Pandemi Süreci döneminde, toplumun büyük bölümü çevrimiçi uygulamalara yönelmiş ve özellikle havayolu ile seyahat eden iş

sınıfı yolcuların tercihi görüntülü konuşma uygulamalarına doğru kaymaya başlamıştır. Havayolu işletmeleri, gelir kaybını azaltabilmek için gider kalemlerinde topyekûn bir sıkılaştırma felsefesi ile hareket etmeye mecbur kalmıştır. Bu durum, maliyet kalemlerinin başında gelen yakıt giderlerinin azaltılması amacıyla yakıt tasarrufu sağlayabilecek yeni uçak motoru teknolojilerinin geliştirilmesine ve doluluk oranlarının artırılabilmesi için yolcuda güven oluşturmak maksadıyla yolcu izolasyonu sağlayan teknolojilere yönelik Ar-Ge çalışmalarının hızlandırılmasına neden olacaktır. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi durumunda, tüm sektör paydaşları tarafından operasyon usullerinin değiştirilmesi için teknolojik altyapı kurulmasına destek verilmesi gerekecektir.

Tablo 7. Havayolu Taşımacılığı Sektörü Covid-19 Pandemi Süreci Dönemi PEST Analizi

POLİTİK FAKTÖRLER	EKONOMİK FAKTÖRLER
Alınan Önlemler ve Ülkelerin Ulusal Çıkarları	Dünya Gayri Safi Hasılası Büyüme Oranında Azalma
Sınırların Kapatılması ve İç Mobilitenin Engellenmesi	Azalan Mobiliteye Bağlı Gelir Kaybı
Düzenleyici Regülasyonlar	İflas, Birleşme ve Satın Almalar
Ekonomik İstikrarı Sağlamaya Yönelik Teşvik ve Yardım Kararları	
SOSYAL FAKTÖRLER	TEKNOLOJİK FAKTÖRLER
Yoksulluk oranında beklenen artış	İş Seyahatlerinin Yerine Görüntülü Konuşma Uygulamalarının Kullanımında Yaşanan Artış
Küresel Mobilitenin Azalması	Yakıt Tasarrufu Sağlayabilecek Yeni Uçak Motoru Teknolojileri ve Yolcu İzolasyonu için Ar-Ge Çalışmalarının Hızlandırılması
Sektör Çalışanlarının Motivasyonunda Azalma İhtimali	
Sosyal Kaygı Düzeyinde Artış	Çevrimiçi uygulamalara Öncelik Verilmesi
	Operasyon Usullerinin Değiştirilmesi için Teknolojik Altyapının Kurulması Gerekliliği

SONUÇ

Yüzyılı aşkın süredir hayatımızda olan havayolu taşımacılığı sektörü günümüze kadar sırasıyla biçimlenme, büyüme, olgunlaşma, deregülasyon ve deregülasyon sonrası olmak üzere beş farklı dönemden geçmiştir ve her bir dönemde birbirinden farklı sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır.

İçinde bulunduğumuz yeni dönemi Covid-19 Pandemi Süreci olarak adlandırdığımızda, havayolu taşımacılığı sektörünün baş etmek durumunda kaldığı koşulların daha önceki dönemlere kıyasla en zorlu zamanlarını yaşadığı görülmektedir.

20. yy.'ın başından bu yana teknolojik gelişim hızı her dönemde katlanarak artmıştır. Biçimlenme döneminde yaşanan Dünya savaşları teknolojinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Uçakların savaşta stratejik üstünlük sağlaması, ülkelerin uçak teknolojisi geliştirmeye odaklanmasını sağlamıştır.

Biçimlenme döneminde I. Dünya Savaşı için kullanılan uçaklar, savaşın sona ermesiyle birlikte yolcu ve kargo taşımacılığı için kullanılmaya başlanmıştır. 1919 yılında düzenlenen Paris Konferansı ile hava sahası ve standartlaşma konularında çeşitli kararlar alınmıştır. Biçimlenme dönemi, Taylor'ın düşüncelerinin Ford tarafından desteklenmesiyle kitle üretim sisteminin ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde peş peşe fabrikalar kurulmuş, köyden kente göç başlamış ve insan bir nevi makine gibi çalıştırılmıştır. Bu dönemde üretilen uçak sayısı, kitle üretim sisteminin etkisiyle hızla artmıştır.

Havayolu taşımacılığı sektöründe kullanılan açık kokpitli, kısa mesafelere alçak uçuş yapabilen uçakların teknolojik açıdan geliştirilmesine 1929'da yaşanan Büyük Buhran ekonomik krizine kadar devam edilmiştir. Ekonomik krizin etkisiyle havayolu taşımacılığı sektörünün büyümesi durmuş ve ancak II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra büyüme sürdürülebilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması, havayolu taşımacılığı sektörünün olgunlaşma dönemine denk gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından sivil kullanıma açılan uçaklar II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tekrar toplanarak askeri amaçlarla kullanılmıştır. Savaşın etkisiyle uçak teknolojisi hızla gelişmiştir.

İnsanoğlu, II. Dünya Savaşı'nda geçmişten bugüne en ağır kayıplarını vermiştir. Yaklaşık 65 milyon insan hayatını kaybetmiş, ülkeler ellerindeki tüm kaynakları savaş ekonomisi için kullanmışlardır. ABD'nin bu dönemde havayolu taşımacılığı sektöründe dünya liderliği kesinleşmiş, Japonya ve Almanya ise yok olmanın eşiğine gelmiştir. Savaşın sonlanmasıyla artan refah düzeyi sayesinde havayolu taşımacılığı sektörü hızla büyümeye başlamıştır. Hem savaş döneminde ortaya çıkan teknolojik gelişmeler hem de barış döneminin getirdiği refah sayesinde havayolu taşımacılığı sektörü hızla büyümüştür.

20. yy.'ın ikinci yarısında havayolu taşımacılığı sektörünün lideri yine ABD olmuştur. Olgunlaşma dönemi olarak adlandırılan bu döneme kadar ABD'de havayolu taşımacılığı sektörü üç başlı bir yapı ile yönetilmiş ve verimliliği artırmak amacıyla ABD'de FAA kurulmuştur. Olgunlaşma döneminde özellikle gençler arasında yayılan özgürlük anlayışı ve Hippie yaşam tarzı, toplumun farklı fikirlere sağduyulu yaklaşımını sağlamıştır. Toplumun yaşam tarzının değişimiyle birlikte bu dönemde örgütlerde önce sistem yaklaşımı daha sonra ise durumsallık yaklaşımı dikkat çekmeye başlamıştır. Sistem yaklaşımının, örgütlerin birbirleriyle ilişkili alt sistemlerden oluştuğunu söyleyen düşüncesini,

durumsallık yaklaşımının her koşulda geçerli tek bir organizasyon yapısı, tek bir yönetim tarzı olmayacağı düşüncesi takip etmiştir.

Olgunlaşma döneminde, havayolu taşımacılığı sektöründe nitelikli insan gücünün istihdam edilerek verimliliğin artırılmasıyla birlikte azalan maliyetler bilet fiyatlarının düşmesini sağlamıştır. Azalan bilet fiyatları havayolu taşımacılığı sektörüne olan talebi artırmıştır. Bu dönemde Kore Savaşı yaşanmış ve Japonya'nın endüstriyel gelişiminde önemli rol oynamıştır. Japonya'nın yalın üretim sistemi eşliğinde artan rekabet gücü tüm sektörleri etkilemiş, artan rekabet şiddeti ve farklı fikirlerin toplumda kabul görmeye başlamasının tüketici bilincinin artmasına olan etkisiyle hizmet kalitesinde beklenen artış, havayolu taşımacılığı sektörünün daha kaliteli hizmeti daha uygun fiyatla sunmasını gerektirmiştir.

Yine bu dönemde başlayan ve Soğuk Savaş yılları olarak anılan ABD ile SSCB arasındaki nükleer gerilim ve uzay yarışı, havacılık teknolojisinin hızla gelişmesine neden olmuştur. Jet motorlarının icadı ve bu motorların yolcu uçaklarında kullanımına başlanmasıyla geniş gövdeli uçaklar üretilerek yüzlerce yolcuyu tek seferde uzak mesafelere taşımak mümkün olmuştur. Teknolojik gelişmelerin sektörün büyümesine olan katkısı 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi'ne kadar devam etmiş, havayolu taşımacılığı sektörü krizden en çok etkilenen sektörlerden olmuştur.

20. yy.'ın son çeyreğinde Doğu Bloğunun yıkılması ve birçok ülkenin özgürlüğünü ilan etmesi dünya genelinde özgürleştirme düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur. 1973'de yaşanan petrol krizi, siyasi otoritelerin ekonomik serbestleşmeyi desteklenmesinde önemli rol oynamıştır. Chicago okulu, Friedman ve Hayek'in Neo-Liberal yaklaşımlarının etkisiyle ABD ve İngiltere'de devletin özel sektörün önünü açması için gerekli düzenlemeleri yapması anlayışı hâkim olmuştur. 1978'de ABD'de Deregülasyon kararının alınmasıyla havayolu taşımacılığı sektörü bugüne kadar görülmemiş bir hızda büyümeye başlamıştır.

İç hat pazarında destinasyon ve bilet ücreti kararlarının havayollarına bırakılmasıyla çok sayıda girişimci yeni havayolu kurulmuş, bilgi toplumunun ortaya çıkışı, yolcu hakları anlayışındaki değişimler ve bilinçlenen yolcunun hizmet kalitesinde artış beklentisi havayolu taşımacılığı sektöründe rekabetin şiddetini artırmıştır. Artan rekabet şiddeti, havayolu taşımacılığı sektöründe yeni bir iş modeli olarak Porter'ın maliyet liderliği stratejisini benimseyen Düşük Maliyetli Havayolları'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Düşük maliyetli havayollarının varlığı, havacılık sektörünün hızlı büyümesine katkıda bulunmuştur.

Deregülasyon döneminde birçok havayolu birleşme ya da satın alma yoluyla sektördeki faaliyetlerini devam ettirmiştir. Şiddetli rekabet ortamında ayakta kalmayı başarabilen havayolu işletmeleri giderek daha da büyüyerek uluslararası işletmeler haline gelmiştir.

Yeni binyılın başlamasıyla birlikte dünya bilgi ve teknoloji çağına girmiştir. Deregülasyon sonrası dönem olarak adlandırılan bu dönemde havayolları, bilgisayar teknolojilerini rezervasyon sistemi kurmak için kullanmış ve özellikle ortak uçuşlar yapmak için bilgisayarlı rezervasyon sistemlerinden destek almıştır. Deregülasyon kararı sonrasında havayolları Topla ve Dağıt (Hub & Spoke) sistemine geçmiştir. Ana toplanma üssü olarak seçilen bir havaalanı Hub olarak kullanılarak transit yolcuların dağıtımının buradan yapılması maliyetlerin azalmasını sağlamıştır. Bu dönemde, azalan maliyetlerin etkisiyle azalan bilet ücretleri havayollarına olan talebi artırmıştır. Deregülasyon sonrası dönemde yaşanan birçok politik ve ekonomik olay havayolu taşımacılığı sektörünü yakından etkilemiştir. 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz, havayolu taşımacılığı sektörünün büyümesini yavaşlatmış, krizin etkilerinin geçmesiyle birlikte sektör yeniden toparlanmıştır. Yakın zamanda ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşı, Orta Doğu'da yaşanan karışıklıklar, gelişmiş ekonomilerin büyüme hızında düşüş ve toplumun ekonomik kriz beklentisi gibi faktörler tüketim eğilimini birikim eğilimine çevirmeye başlamıştır. Havayolu taşımacılığı sektörü, ekonomik düşünmeye başlayan yolcuların ortaya çıkmasıyla maliyetlerini daha sıkı kontrol altına almak durumunda kalmıştır. Bir yandan maliyetleri düşürmeye çalışırken diğer yandan hizmet kalitesini artırarak pazar payının artırılması çabası, havayolu taşımacılığı sektöründe rekabetin şiddetinin artmasına neden olmuştur. Havayolları; sadakat programları, uçuş mili ve promosyon dağıtımını gibi yöntemler kullanarak rekabet etmeye çalışmıştır.

11 Mart 2020 tarihinden bu yana içinde bulunduğumuz Covid-19 Pandemi Süreci döneminde, havayolu taşımacılığı sektörü, bugüne kadar görülmemiş bir etkiye maruz kalmaktadır. Küresel boyutta hızla yayılan salgın, havayolu işletmelerin birer birer uçuşlarını durdurmasına neden olarak sektörü neredeyse bitme noktasına getirmiştir.

İçinde bulunduğumuz bu dönem, halen deregülasyon sonrası dönemin etkilerini barındırdığından hem dünya genelindeki politik ve ekonomik gerginliğin devam etmesiyle hem de sosyal yaşamın öngörülemez şekilde değişime uğramasıyla havayolu taşımacılığı sektörünü derinden etkilemektedir. Sosyal yaşamın sosyal izolasyona evrilmesiyle birlikte toplumda kaygı seviyesinin artması, yolcuların iş ya da tatil amaçlı seyahatlerini uzun bir süre daha ertelemeye devam edeceklerini göstermektedir. Bu durum, havayollarının pandemi sonrasında yüzleşmesi gereken önemli problemlerden birisi haline gelecektir.

Süreç ilerledikçe pandeminin havayolu taşımacılığı sektörüne olan etkileri daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Bu dönemde, sektörde birçok işletme iflasını açıklamıştır. İflas eden işletme sayısının artması ve finansal yapısı güçlü olanların ise birleşme ve satın alma gibi yöntemlerle pazar paylarını artırması olası görünmektedir.

İnsandan insana virüs bulaşma ihtimalini engellemeye yönelik olarak hükümetlerin, Dünya Sağlık Örgütü'nün ve uluslararası havacılık otoritelerinin aldıkları kararların ve pandeminin seyrine göre yapacakları diğer düzenlemelerin, uçak ile yapılan seyahatlerde kalıcı olması beklenmektedir. Koltuk aralıklarının artırılması ve koltuk dizaynının değiştirilmesi ihtimali gibi sosyal mesafeyi korumayı amaçlayan uygulamalar havayollarının arz ettikleri koltuk sayısını azaltarak doluluk oranlarını ve karlılıklarını olumsuz etkileyecektir. Ayrıca; vücut ısısı ölçümünün standart hale getirilmesi, yolculardan sağlık raporu istenmesi, maske, eldiven, dezenfektan gibi malzemelerin yolcu ve ekip için yüklenmesi, ekip kullanımı için taşınması zorunlu malzemelere ilaveten tulum ve koruyucu gözlük gibi yeni sağlık ekipmanlarının eklenmesi gibi mevcut uygulamalar, havayollarının maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, havayolu taşımacılığı sektöründe uçak motoru teknolojisine ayrılan araştırma ve geliştirme kaynağının artırılarak, yakıt sarfiyatını daha efektif hale getirebilecek yeni teknolojilerin üretilmesine çalışılması olasıdır.

Sonuç olarak, pandemi süreci döneminde havayolu taşımacılığı sektörünün karşılaşacağı zorluklar göz önüne alındığında, sektörün başlangıcından bu yana devam eden büyümenin devam edebilmesi için birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir:

- Havayolları, sistem düşüncesiyle; uçak üreticileri, havaalanları, ikram, yakıt ve yolcu hizmetleri veren işletmeler, ulusal ve uluslararası havacılık örgütleri, uluslararası sağlık örgütleri ve hükümetlerle birlikte hareket ederek toplum sağlığı konusuna bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşmalıdırlar.
- Sektör maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla teknolojik yatırım ortaklıkları kurarak, sağlık temelli yolcu taleplerine uygun kabin içi donanımların ve yakıt sarfiyatı açısından daha efektif uçak motorlarının geliştirilmesini sağlamalıdırlar.
- Arz edilen koltuk kapasitesinde yaşanacak düşüşün, uçuşun her aşamasında hijyen koşullarının sağlanmasına yönelik uygulamaların ve uçakların yerde bekleme sürelerinin artmasının neden olabileceği gelir düşüşüne karşı, maliyetleri kontrol altında tutacak ve tasarruf sağlayacak bir yönetim felsefesinin benimsenmesi faydalı olacaktır.
- Yolcularda pandemiye bağlı oluşan sosyal kaygının azaltılması maksadıyla, sağlık önlemlerinin artırıldığına dair halkla ilişkiler çalışmalarına ağırlık vermelidirler.

- Havayolu taşımacılığı sektörünün karlılık ve sürdürülebilirliği üzerinde önemli etkisi olan işgörenlerinin motivasyonlarını ve sağlıklarını korumak amacıyla WHO'nun ve IATA'nın önerdiği her türlü donanım kullanılarak iş güvenliğini artırılmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan görüleceği üzere çalışmada, havayolu taşımacılığı sektörünün başlangıcından bugüne kadar olan gelişimi; politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik faktörlerin etkisiyle incelenerek her bir dönemde karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklarla baş etme yöntemleri açıklanmaya çalışılmıştır. Gelişim evreleri açısından literatürde 5 dönem altında incelenen havayolu taşımacılığı sektörü, çalışmamızda Covid-19 Pandemi Süreci döneminin de yeni bir gelişim evresi olarak değerlendirilmesiyle 6 dönem olarak incelenmiş ve sektörün 2020 yılı itibarıyla yeni bir dönüm noktasına gelmiş olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan bu çalışma ile havayolu taşımacılığı sektörünün tarihsel süreci bütünsel bir bakış açısıyla sunulmuş, içinde bulunulan yeni dönemin olası etkileri ve çözüm yolları irdelenmiştir. Sektöre yön veren faktörlerin tarihsel dönemler çerçevesinde anlaşılmasını sağlaması ve havayolu taşımacılığı sektörü için yeni bir dönüm noktası olan pandemi süreci dönemini ele alması açısından çalışmanın, konuyla ilgili akademik çevreye ve sektör çalışanlarına faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte sonraki çalışmalarda; yukarıda açıklanan bilgilerin ışığında sektörün pandemi sonrası durumunun kesinleşmiş finansal verilerle desteklenmesi, geçmiş dönemlerle karşılaştırmasının yapılması ve çalışmada yer verilmeyen ancak koşulların bir neticesi olarak uygulanan farklı yöntemlere yer verilerek literatüre katkı yapılması beklenmektedir.

TEŞEKKÜR

Havacılık sektörü ile ilgili bilgi ve tecrübesi doğrultusunda çalışmamız ile ilgili görüşlerini bizimle paylaşan Sayın Dr. Uğur ERDOĞAN'a değerli katkıları için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- A Concise Pest Analysis For Airline Industry, (2014). “PESTLE Analysis”, <https://pestleanalysis.com/pest-analysis-for-airline-industry/>, 11.10.2019
- ACI, (2020). “The impact of COVID-19 on the airport business and the path to recovery March 25, 2021”, The impact of COVID-19 on the airport business and the path to recovery - ACI World, 15.05.2021
- Açıkgöz, Ö. ve Özkan, B. (2009). “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”. Mevzuat Dergisi, 136.
- Adıgüzel, O., Batur, H. Z. ve Ekşili, N. (2014). “Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(19), 165- 182.
- Aeronautical Chamber Of Commerce Of America, INC. (1930). The Aircraft YearBook for 1930. D. Van Nostrand Company, New York, THE-1930-AIRCRAFT-YEAR-BOOK.pdf (aia-aerospace.org), 14.05.2021
- Akengin, H. ve Yaşar, A. (2018). “Suriye’nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32, 25.
- Alemdar, E. ve Keleş, S. (2018). Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı, Devlet Kitapları.
- America By Air, <https://airandspace.si.edu/exhibitions/america-by-air/online/heyday/heyday02.cfm/>, 29.11.2019
- Ankara Üniversitesi, “Temel Yönetim Yaklaşımları”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/54977/mod_resource/content/0/1_Temel%20Yönetim%20Yaklaşımları.pdf, 09.11.2019
- Arabacı, İ. B. (2010). “Stratejik Planlamada Çevre Analizi Tekniği Olarak PEST Analizi”. e-Journal of New World Sciences Academy, 5(3), 40
- Arslantaş, H. A. (2008). Küreselleşme ve Ulus Devlet Etkileşimi: İkininli Yıllarda Yeni Görünüm, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- Asunakutlu, T. (2001). “Klasik ve Neo-Klasik Dönemde Örgütsel Güvenin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”. Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 5, 1- 17
- Avram, B. (2017). “The Hybrid Airline Model. Generating Quality for Passengers”. Expert Journal of Business and Management, 5(2), 149- 150
- Ayın Tarihi. (2020). “Yeni Normal”. T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Dergisi, 4(1), 44
- Başkale, H. (2016). “Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi”. DEUHFED, 9(1), 23- 28

- Batur, B. S. (2008). Havayolcu ve Kargo Taşımacılığı; Dünyada ve Türkiye'de Uygulamalar. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Bayraç, N. ve Armaoğlu, F., (2012). “1973 Petrol Krizi'nin Uluslararası Politikaya Yönelik Analizi”, <https://ulusilisanaliz.files.wordpress.com/2013/01/1973-petrol-krizinin-uluslarararasi-politikaya-yc3b6nelik-analizi.pdf>, 09.11.2019
- Britannica, “Aerospace industry, World War II”, <https://www.britannica.com/technology/aerospace-industry/World-War-II>, 09.11.2019
- Brown, J. H. (2014). “Jimmy Carter, Alfred Kahn, and Airline Deregulation: Anatomy of a Policy Success”. *The Independent Review*, 19(1), 92-93
- Capa, (2020), “Europe's first COVID-19 airline exits: LEVEL Europe/SunExpress Germany”, <https://centreforaviation.com/analysis/reports/europes-first-covid-19-airline-exits-level-europesunexpress-germany-528977>, 25.07.2020
- Capocitti, S., Khare, A. ve Mildenerger, U. (2010). “Aviation Industry- Mitigating Climate Change Impacts through Technology and Policy”. *Journal of technology management & innovation*, 5(2).
- Dawna L. ve Rhoades, D. L. (2003). *Evolution of International Aviation: Phoenix Rising*. Ashgate, Farnham
- De Bengy Puyvallée, A. ve Kittelsen, S. (2019). *Disease Knows No Borders: Pandemics and the Politics of Global Health Security*, Bjorkdahl, K. ve Carlsen, B. (Ed.), *Pandemics, Publics and Politics*. Palgrave Pivot, Singapore
- Dinçer, Ö. (2013), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası 9*. Baskı, Alfa Yayım, İstanbul
- Duman, H., Özpeynirci, R., Yücenurşen, M. ve Apak, İ. (2014). “Girişimcilik Açısından Porter'in Jenerik (Rekabet) Stratejileri ve İşletme Performansına Etkisi”. *ICE 14 VI International Congress on Entrepreneurship*, Bishkek/Kyrgyzstan, s. 515-522
- Erdağ, T. (2019). *Performans Değerlendirmenin Hizmet Sektöründe Yeri ve Önemi: Artan Transfer Nedeniyle Farklı Havayollarında Kabin Görevlilerine Yönelik Sürdürülebilir Performans Değerlendirme Sistem Modeli Önerisi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli
- Erdoğan, U. (2014). *Havayolu Taşımacılığında Regülasyon ve Deregülasyonların Rekabet Stratejilerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul
- European Parliament, (2020), “Economic Impact of Epidemics and Pandemics”, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646195/EPRS_BRI\(2020\)646195_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646195/EPRS_BRI(2020)646195_EN.pdf), 26.04.2020

- European Parliament, (2021), “Impacts of the COVID-19 pandemic on EU industries”, Impacts of the COVID-19 pandemic on EU industries (europa.eu), 14.05.2021
- Goetza, A. R. ve Vowlesb, T. M. (2009). “The Good, The Bad, and The Ugly: Thirty Years of US Airline Deregulation”. *Journal of Transport Geography*, 17(4), 251
- GÜZEL, B. (2014). “Sanayi Devrimi'nin Ortaya Çıkardığı Toplumsal Sorunların Edebiyattaki İzdüşümü: Émile Zola'nın Germinal Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 158
- HIGHAM, R. (1994). *Air Power in World War I, 1914-1918*, Stephens, A. (Ed.), *The War in The Air 1914- 1994*. Aerospace Centre, Australia
- IATA, (2020), “Economic Performance of the Airline Industry 2020 Mid- year report”, <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airline-industry-economic-performance-june-2020-report/>, 25.07.2020
- IATA. (2020a). *Guidance for Cabin Operations During and Post Pandemic Edition 1- 22 April 2020*
- IATA, (2021), “Outlook for the global airline industry April 2021 update”, *Airline Industry Financial Forecast* (iata.org), 14.05.2021
- ICAO, (2020), “Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis 02 April 2020”, <https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO%20Coronavirus%202020%2004%2002%20Econ%20Impact.pdf>, 30.04.2020
- ICAO, (2020a), “Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis 20 July 2020”, https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf, 25.07.2020
- ICAO, (2021), “Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis 11 May 2021”, *Microsoft PowerPoint - Coronavirus_New Format TH 11 May Toru.pptx* (icao.int), 14.05.2021
- Işık, N ve Duman, E. (2012). “Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), 239- 260
- İnan, T. T. (2017). “Slot Kavramının Havalimanları ve Havayolları Açısından İncelenmesi”. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(12), 447
- Jiao, X. (2014). *Deregulation of the Airline Industry*. Ottawa Üniversitesi Ekonomi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ottawa.
- Johnson- Laird, P. (2005). “Flying Bicycles: How the Wright Brothers Invented the Airplane”. *Mind & Society*, 4, 45

- Juan Merkt, A., (2017), “Aviation History: ‘Founder of the Jet Age’ Ever Hear of Sir Frank Whittle?”, <https://www.aopa.org/news-and-media/all-news/2017/october/pilot/aviation-history-whittle>, 09.11.2019
- Kalaycı, İ. (2018). “Sona Erişinin 100. Yılında 1. Dünya Savaşı’nın Ekonomik Cephesine Dâir Bir İnceleme”. *Avrasya Etüdleri*, 54(2), 179-210
- Kapiriri, L. ve ROSS, A. (2020). “The Politics of Disease Epidemics: A Comparative Analysis of the SARS, Zika, and Ebola Outbreaks”. *Glob Soc Welf*, 7, 33- 45
- Karim, M. R. (2007). *Analysing the Role of Triangulation in Research*. GRIN Verlag, Munich.
- Kaya, N. (2013), *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde (KOBİ) Stratejik Yönetim*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Klophaus, R., Conrady, R. ve Fichert, F. (2012). “Low Cost Carriers Going Hybrid”. *Journal of Air Transport Management*, 23, 54
- KOBİTEK, https://kobitek.com/pest_analizi/, 29.09.2019
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul
- Lindsey, J. M. (1962). “The Legislative Development of Civil Aviation 1938- 1958”. *Journal of Air Law and Commerce*, 28, 20
- Mauer, M. (1987). *Aviation in the US. Army, 1919- 1939*. Office of Air Force History United States Air Force, Washington
- Mccarthy, J. (2001). *The Control of Strategic Airspace, 1939- 1945*, Stephens, A. (Ed.), *The War in The Air 1914- 1994*, American Edition. Air University Press, Alabama.
- Mucuk, İ. (2009). *Pazarlama İlkeleri*. Türkmen Kitabevi, İstanbul
- Mudley, R. (1945). *Aviation Facts and Figures 1945*. The Maple Press Company, New York
- Mutlu, S. ve Ermeç Sertoğlu, A. (2018). “Düşük Maliyetli ve Tam Hizmet Sunan Havayolları Müşterilerinin Hizmet Kalitesi Beklentilerinin Karşılaştırılması”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 530
- Ohno, T. (1996). *Toyota Üretim Sistemi’nin Doğuşu ve Evrimi*, Feyyat, C. (Çev.), Scala Yayıncılık, İstanbul
- Overy, R. J. (2001). *World War II: The Bombing of Germany*, Stephens, A. (Ed.), *The War in The Air 1914- 1994*, American Edition. Air University Press, Alabama.
- Palacıoğlu, T. (2018). *ABD “Dünya” ya Karşı!; Ticaret Savaşları, İstanbul Ticaret Odası (İTO) ve İstanbul Düşünce Akademisi (İDA)*, Yayın No: 2018 – 11, Ağustos 2018

- Perinçek, S. D., Duran, D. ve Kırtay, E. (2008). “Dünyada Kalite Kontrol ve Toplam Kalite Kontrol Uygulamaları (Bölüm I)”. *Tekstil ve Konfeksiyon*, 18(3), 83- 88
- Porter, M. (2003). *Rekabet Stratejisi Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri 2. Basım*, Ulubilgen, G. (Çev.), Sistem Yayıncılık, İstanbul
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A. ve Chu, C. (2017). “The Pandemic and its Impacts”. *Health, Culture and Society*, 9, 1-11
- Reamer, A., (2014), “The Impacts of Technological Invention on Economic Growth – A Review of the Literature The George Washington University”, https://gwipp.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2181/f/downloads/Reamer_The_Impact_s_of_Invention_on_Economic_Growth_02-28-14.pdf /, 13.10.2019
- Rohwerder, B. (2020). *Secondary Impacts of Major Disease Outbreaks in Low- And Middle-Income Countries. K4D Helpdesk Report 756*. Brighton, UK: Institute of Development Studies
- Sabır, H. (2013). “Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (Bahar), 55- 67
- Sarıbaş, H. ve Tekiner, İ. (2015). “Türkiye Sivil Havacılık Sektöründe Yoğunlaşma”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 102(610), 22
- Schmitt, D. Ve Gollnick, V. (2016). *Air Transport System*. SpringerVerlag, Viyana
- SHGM, (2020). “SHT-MED (Havacılık Sağlık Talimatı)”, <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/2017/SHT-MED.pdf> , 26.04.2020
- Smith Jr., F. L. Ve Cox, B. (2008). “Airline Deregulation, The Library of Economics and Liberty”, <https://www.econlib.org/library/Enc/AirlineDeregulation.html>, 08.11.2019
- Stephens, A. (2001). *The True Believers: Airpower between the Wars*, Stephens, A. (Ed.), *The War in The Air 1914- 1994*, American Edition. Air University Press, Alabama
- Taşkesenlioğlu, Z. (2010). *2009 Hizmet Sektörü Raporu*. İstanbul: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. Rapor No: 63
- TBMM Dışişleri Komisyonu (2018). “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı İzmir Milletvekili Binali Yıldırım’ın Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Brezilya Federatif Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Hava Ulaştırma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Teklifi (2/1197) ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, Esas No: 2/1197, Karar No: 11, 16 Kasım 2018, s.6
- TMMOB, (2007), “Sanayi Kongresi 2007 Oda Raporu, Ülke Örnekleri ile Kalkınma ve Sanayileşme Modelleri”, https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/403675579f61145_ek_0.pdf, 09.10.2019

- Topaloğlu, G. (2018). ‘‘Avrupa Birliği’nden Ayrılma Hakkı ve Brexit Süreci’’. TAAD, 34, 341
- Uçan, O. ve Çebe, G. N. (2018). ‘‘2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi’’. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(3), 9- 10
- Wensveen, J. G. (2007). Air Transportation A Management Perspective. Ashgate Publishing Limited, Hampshire
- WHO, (2020), ‘‘Comparative Analysis of National Pandemic Influenza Preparedness Plans’’,
https://www.who.int/influenza/resources/documents/comparative_analysis_php_2011_en/en/, 26.04.2020
- Yalçın, O. (2016). ‘‘Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi’’. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 59, 182
- Yılmaz, S. ve Kalkan, D. K. (2017). ‘‘Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma’’. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi 1(3), 170
- Yüksel, H. (2014). ‘‘Sivil Havacılığın Gelişimi ve Küreselleşme Sürecine Katkıları: Türkiye Örneği’’. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 5(11).

Büyük Veri Analizi ve Geleneksel Pazarlama Araştırmalarının Kısa Bir Karşılaştırılması

Araştırma Makalesi/Research Article

Erkan BİL* Murat ÖZKAYA**

ÖZET

Gelişen teknoloji ve dijitalleşen dünyanın bir sonucu olarak pazarlama araştırmalarında önemli değişimler yaşanmaktadır. Yaşanan bu dijital dönüşümün doğal bir sonucu olarak yeni analiz yöntemleri ve veri türleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, son zamanlarda öne çıkan pazarlama araştırmaları yöntemlerini ve bu yöntemler için kullanılan büyük veri kavramı hakkında araştırmacılara bir bakış açısı kazandırmaktır. Bu çalışmada, ilk olarak geleneksel veriler ve bu verilerin analiz yöntemlerinden kısaca bahsedilmiş ve ardından geleneksel pazarlama yöntemlerinin avantaj ve dezavantajları sunulmuştur. Geleneksel pazarlama analizlerinin günümüzde yetersiz kalmasının nedenlerine yer verilmiştir. Daha sonra, günümüzde kullanımı neredeyse zorunlu hale gelen büyük veri kavramı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Büyük verinin tanımı ve büyük veri analizinin özellikleri sunulmuştur. Sonrasında büyük veri ve geleneksel verinin özellikleri karşılaştırılmıştır. Büyük veri analizi ile geleneksel pazarlama analizi arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Yapılan literatür araştırması sonucunda pazarlama stratejilerinin belirlenmesi için kullanılan pazarlama karmaşıklığı üzerinde büyük veri analizinin etkileri olduğu görülmektedir. Ayrıca, büyük veri analizleri sayesinde işletmelerin müşterileri için en doğru ürünü tasarlayıp, en uygun fiyatı müşteriye sunma imkanı bulmaktadırlar. Sonuç olarak, geleneksel analiz yöntemleri hala geçerliliğini korumakla birlikte büyük veri analizleriyle beraber kullanıldığında işletmelerin stratejileri için en doğru sonuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Pazarlama, Geleneksel Pazarlama, Araştırma Yöntemleri, Büyük Veri.*

A Brief Comparison of Big Data Analysis and Traditional Marketing Research

ABSTRACT

As a result of developing technology and digitalization significant changes in marketing research are taking place. As a natural result of this digital transformation, new analysis methods and data types have emerged. The main purpose of this study is to provide a new perspective to the researchers about current methods and data types. In the study, traditional data and methods are briefly mentioned. Then, the advantages and disadvantages of traditional marketing analysis are presented. The reasons of inefficiency of traditional marketing research is mentioned. Later, the concept of big data that is widely used in science is discussed in detail. The definition of big data and big data analysis presented. Then, the characteristics of big data and traditional data are compared and differences between big data analysis and traditional marketing analysis are stated. Throughout the literature review, we conclude that big data and big data analysis have strong impact on the decision process of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, erkanbil@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4301-3816>

** Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, murat.ozkaya@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-4710>

marketing strategies. Additionally, the businesses may have the opportunity to design the best product, decide to the best price for the consumers with the help of the big data analysis. Consequently, traditional marketing researches still remain valid, but when used in conjunction with the big data analysis, they provide the most accurate results for business strategies.

Keywords: *Digital Marketing, Traditional Marketing, Research Method, Big Data*

GİRİŞ

Pazarlama, şirketlerin tüketicilerden değer sağlamak için tüketicilerine değer oluşturma, tüketici ile güçlü ilişkiler kurma süreci olarak tanımlanabilir (Kotler ve Armstrong, 2018). İşletmeler, kendi kârlarını maksimize edecek şekilde tüketicilere ulaşmak ve ürünlerini satmak gayesindedirler. Geçmişte işletmeler pazarlama sürecinde ürünü merkeze alırken günümüzde bu anlayış değişmiş ve müşteri odaklı bir pazarlama anlayışı ortaya çıkmıştır. Müşteri odaklı pazarlama anlayışının temel amacı müşterilerin ihtiyaçlarını, zevklerini ve isteklerini en doğru şekilde anlayıp müşteriye en uygun ürünü sunmaktır. Bu anlayıştan yola çıkarak, işletmeler alınacak kararların risklerini en aza indirmek, potansiyel müşteri kitlesini belirlemek, pazarı daha iyi tanımak, müşteri karakteristiğini anlamak gibi sebeplerden dolayı pazarlama araştırması yapmaktadır. Pazarlama araştırması şu şekilde tanımlanabilir: Bir pazarlama sorunu, problemi ya da fırsatıyla ilgili veri toplayıp sınıflandırma, bu verileri analiz etme ve analiz sonuçlarını yorumlama ve son olarak raporlama işlemidir (Nakip ve Yaraş, 2017).

Tarihteki ilk pazarlama araştırması danışmanı aslında bir reklam şirketi olan ve 1870'li yıllarında sonunda aktif olarak faaliyet gösteren N.W. Ayer & Son olarak kabul edilebilir. İlk pazarlama araştırma çalışması olarak, bu şirket müşterisine tavsiye vermek için devlet yetkilileriyle ve ilgili makamlarla görüşmeler yaparak tahıl fiyatlarıyla ilgili bilgi toplamıştır (Chang ve Lee, 1994). 1916 yılında ise Eastman asıl amacı pazarlama araştırma çalışmaları yapmak olan bir şirket kurmuştur ve bu süre boyunca anket araştırması yöntemi geliştirilmiştir (Nakip ve Yaraş, 2017). 1922 yılında ise Daniel Strach gazetelerdeki reklamların okunma oranları ölçmeye yarayan bir metot geliştirmiştir ve daha sonra Daniel Starch & Staff adı altında basılı reklamları inceleyen bir şirket kurmuştur (Chaudhuri, 2007). İlerleyen zamanlarda 2. Dünya Savaşı patlak vermiş ve bu dönem sonrası, 1940'lı ve 1960'lı dönem arasına nitel tüketici dönemi adı verilmiştir. Bunun sebebi, nicel yöntemlere ek olarak tüketiciler hakkında nitel araştırma yöntemlerinin geliştirilmesidir. Ernest Dichyer 1940'ların sonuna doğru Freudçu psikoanalitik yöntemleri temel alarak yeni bir tüketici araştırması yöntemi geliştirmiştir. 1960'larda ise nicel yöntemler teknolojinin gelişmesiyle ön plana çıkmış ve bu tür yöntemler geliştirilmiştir (Kierlanczyk, 2016).

J. Howard diğer sosyal bilimleri de araştırma süreçlerine dahil edince disiplinler arası çalışmaların önü açılmış oldu. Tüketicilerin psikolojik durumları, tüketimin duygusal faktörleri de pazarlama

araştırmalarına dahil edilerek tüketiciler incelenmeye başlanmıştır. Bu yeni yaklaşım pazarlamacıları 1970'lerde sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan odak gruplara yönlendirmiştir. Dijital çağa geçtiğimizde ise araştırmacılar, pazarlama araştırmaları için hem nitel hem de nitel araştırma yöntemlerini birlikte kullanmaya başlamışlardır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte araştırmacılar daha anlamlı ve daha kolay bir şekilde analizlerini yapabilir hale gelmişlerdir (Kierlanczyk, 2016).

Günümüzde ise pazarlama kavramının satış aşamasının ötesine geçip pazarlama aşamasına gelmesi bazı değişikliklere yol açmıştır. Üretim merkezli yönetim düşüncesi yerine artık tüketici merkezli bir anlayış hakim olmaktadır (Nakip ve Yaraş, 2017). Tüketici merkezli pazarlama sürecinin başarılı olabilmesi için işletmenin hitap edilen kitle ile ilgili detaylı bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bunun için de işletmelerin detaylı araştırmalar yapması gerekmektedir. Müşterilerin isteklerinin, zevklerinin ve ihtiyaçlarının anlaşılması için işletmeler müşterileriyle sağlıklı ilişkiler kurmak istemektedir. Bu ilişki sürecince işletme ve tüketici arasındaki bilgi alışverişleri çeşitli şekillerde sağlanmaktadır. Dönemsel veya ihtiyaç üzerine işletmelerin yaptığı saha araştırmaları, ilanlar, basılı reklamlar sayesinde tüketici ile iletişime geçilmekte ve tüketicilerin görüşleri, fikirleri veya geribildirimleri toplanmaktadır. Bu şekildeki veri toplama yöntemleri literatürde geleneksel veri toplama yöntemleri olarak isimlendirilmektedir. Günümüzde ise hızla yayılan ve gelişen teknoloji sayesinde veri toplama yöntemlerinde de değişim gözlenmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve ucuzlaması sayesinde herkesin akıllı cihazlara ve internete erişimi neredeyse mümkündür (Rosoff, 2015). Bu tür gelişmelerin sonucunda günlük hayatımızda meydana gelen değişimlerin yanı sıra pazarlama alanında da bir takım yenilikler ve değişimler yaşanmaktadır.

Akıllı cihazlar ya da internet üzerinde yaptığımız her işlem ilgili kurumların veri tabanlarında depolanmaya başlamıştır (Xu vd., 2015). Veri kavramının doğası gereği bu toplanan verilerin işlenmesi ve anlamlandırılması gerekmektedir. Elektronik olarak depolanan bu veri yığınları, veri analizi konusunda ciddi bir değişime neden olmuş ve dijital veri analiz yöntemleri, veri madenciliği gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Toplanan bu veriler çeşitli amaçlara göre işlenip, ilgili yetkililerin daha doğru bir şekilde karar vermelerini kolaylaştırmaktadır. Benzer şekilde bu veriler, müşterilerini daha iyi anlamak isteyen işletmelerin amaçları doğrultusunda da kullanılmaya başlanmıştır. İşletmeler, çevrimiçi yapılan alışverişleri, yorumları, incelenen ürünleri analiz ederek müşterilerin ne istediklerini, zevklerini öğrenmektedir. Bu bilgilerde geleneksel veriler gibi müşteri odaklı pazarlama anlayışı açısından işletmelere kolaylıklar sağlamaktadır. İşletmeler dolaylı da olsa müşterileri ile bu şekilde modern bir ilişki kurmuş olmaktadır. Bu tür veri toplama işlemleri modern veri toplama, dijital veri toplama yöntemleri olarak adlandırılabilir.

2000 yılında, dünyadaki depolanan bilginin sadece %25'i dijitalken, günümüzde bu oran %98'i aşmıştır (Xu vd., 2015). Biriken veri yığınlarını tanımlamak için ise büyük veri kavramı araştırmalarda yer almaya başlamıştır. Bütün bunların sonucunda, işletmelerin pazarlama yöntemlerinde olduğu gibi veri toplama ve analiz etme yöntemlerinde de bazı değişimler yaşanmıştır. Böylece hem pazarlama yöntemleri hem de bu yöntemlerin uygulanması sonucu elde edilen verilerin analiz yöntemleri değişmiştir. Bu analiz yöntemleri çalışmada geleneksel pazarlama analizi ve dijital pazarlama analizi başlıkları altında incelenecektir. Bunun sonucunda çalışmanın hem araştırmacılara bir bakış açısı kazandırıp farkındalık oluşturması hem de Türkçe literatüre bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışmanın devamı şu şekildedir: İkinci bölümde geleneksel pazarlama analizi ve dijital pazarlama analizi hakkında bilgi verilmiş ve geleneksel veri ve büyük verinin özellikleri sunulmuştur. Üçüncü bölümde dijital pazarlama başlığı altında büyük veri analizi, büyük veri analizinin pazarlama açısından yararlarından bahsedilmiştir. Son bölümde ise çalışmanın sonuçları sunulmuştur.

1. GELENEKSEL PAZARLAMA ANALİZİ VE BÜYÜK VERİ ANALİZİ

Teknoloji ve internet kullanımının artmasıyla her şeyde olduğu gibi hem veri türlerinde hem de bu verilerin analiz yöntemlerinde değişimler meydana gelmiştir. Geleneksel şekilde yapılan anketler, kullanıcı deneyimlerinin işletmelere uzun bir süre sonra bildirilmesi, görsel ve basılı reklam analizleri sonucu elde edilen veriler geleneksel veriler olarak adlandırılmış ve analiz yöntemlerine de geleneksel analiz yöntemleri adı verilmiştir. Geleneksel analiz yöntemleri temel olarak regresyon, stokastik süreçler gibi analizleri içermektedir. Öte yandan, hızla yaşanan dijitalleşme sonucu değişen veri toplama yöntemleri ise dijital veriler olarak isimlendirilmiştir. Dijital veriler, geleneksel verilerden hem yapısal olarak hem de boyut olarak farklılaşmaktadır. Dijital veriler geleneksel verilere kıyasla daha hızlı ve anlık olarak toplanabilmekte ve işletmeye anlık olarak karar verebilme imkânı sunmaktadır. İnternet üzerinden yapılan ürün değerlendirmeleri, şikâyetler, yorumlar, alışveriş hareketleri, konumlar toplanarak veri yığınları oluşturulmaktadır. Böylece veri miktarı geleneksel yöntemlerle toplanan veri miktarlarından çok daha fazla olmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı pazarlama analizlerinde de farklılıklar yaşanmaktadır. Bu bölümde, geleneksel pazarlama analizi ve büyük veri analizi ele alınmıştır. İlk olarak, geleneksel pazarlama analizi kısaca ele alınacak ve ardından çalışmamızın temel konusu olan büyük veri analizinin pazarlama ile ilgili olan ilişkisi, etkisi ve kullanımı detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1.1. Geleneksel Pazarlama Analizi

Geleneksel pazarlama analizi anketler, basılı veya görsel reklamlar sonucu elde edilen dönütler sayesinde elde edilen verilerin analizlerine verilen genel addır. Bu tür verilerin toplanması sonucu yapılan analizler geçmişte başarı olmuştur fakat günümüzde internet kullanımının yaygınlaşmasıyla

beraber bu yöntemlerin bazı dezavantajları olduğu ortaya çıkmıştır (McCrill, 2017). Örneğin, bu yöntemlerle elde edilen bilgiler kısıtlı olmakla beraber belirli bir bölgeye ait, yani yerel bilgilerdir. Bölgesel bilgiler olması sebebiyle, geleneksel pazarlama analizlerinde az sayıda, diğer bir deyişle küçük boyutta veri kullanılır. Geleneksel pazarlama analizlerinin kullandığı veri miktarı çoğu zaman megabayt ve gigabayt arasında değişmektedir (Xu, 2016). Öte yandan, her yeni reklam, ilan gibi araçların kullanımı işletmeye fazladan maliyet oluşturmaktadır. Ayrıca bu tür araçların tüketiciye ulaşması ve geribildirimlerin toplanması zaman almaktadır. Bir internet sayfasına sahip olan işletme için yeni bir reklam oluşturmak ekstra bir maliyet getirmezken anlık olarak reklamın ulaştığı kişi sayısını, konumunu anlık olarak takip edebilmek imkanı sunmaktadır. Geleneksel veri toplama yöntemlerini büyük veriden ayıran temel kavram gerçek zamanlı verilerin geleneksel yöntemlerle toplanamıyor olmasıdır. Bu sebeple işletmeler anlık kararlar alamamaktadır. Geleneksel yöntemlerin küçük veri boyutlarıyla çalışmasının doğal bir sonucu olarak yapılan analizlerin sonuçları da genellikle sınırlı olmaktadır ve bu bazı analizler örneklemelerinin de az olması sebebiyle ya da çeşitli kısıtlamalar nedeniyle tekrarlanamaz. Geleneksel pazarlama analizleri basit fiyatlandırma işlemleri için yeteriyken kompleks fiyatlandırma işlemleri için büyük veri analizlerine kıyasla yetersiz kalmaktadır (Todor, 2016).

Geleneksel pazarlama analizinde, önerilen pazarlama araştırması sorularının hazırlanması, veri toplama süreci ve bunlara dayalı bilgi üretme süresi arasında gecikme yaşanmaktadır. Özellikle internet öncesi dönemde, gerçek zamanlı pazarlama performans bilgisi, rakiplerle, müşterilerle ve yeni ürünlerle ilgili bilgileri edinmek neredeyse imkansızdı (Sathi, 2014). Bu sebeple pazar hakkında ve müşterilerle ilgili toplanan veriler kısmen de olsa eskimiş olmakta ve sürekli değişen trendler ve istekler karşısında da yetersiz kalabilmekteydi. Geleneksel veri analiz yöntemleri, Web 1.0 ve 2.0 dönemlerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu yöntemlere örnek olarak, regresyon analizleri, stokastik süreçler vb. gibi analiz türleri verilebilir (Lilien, vd., 2013).

Geleneksel pazarlama analizleri günümüzde de aktif olarak işletmeler tarafından kullanılmaktadır. Özellikle bölgesel ya da daha küçük çaplı yerel işletmeler için oldukça uygun yöntemlerdir. Fakat Bertolucci (2013) çalışmasında küçük perakendecilerin müşteri analizi yapmalarının faydalarını görmezden geldiklerini belirtmiştir. SWOT analizi, tüketici anketleri gibi analiz yöntemleri bu tür işletmelerin müşteri hakkında hem daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlarken hem de yeni ürün araştırmalarında fayda sağlayacaktır (Xu, 2016).

1.2. Dijital Pazarlama Analizi

Bu çalışma kapsamında dijital pazarlama yöntemlerinden biri olan büyük veri analizine odaklanılmıştır. Çalışma boyunca dijital pazarlama analizi ile büyük veri analizi birbirleriyle eş olarak kullanılmıştır.

1.2.1. Büyük Veri Analizi

Tüketici merkezli pazarlama kavramının temelinde tüketiciyi en iyi şekilde anlayıp, ona en uygun ürünü ya da hizmeti sunmak yatmaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla tüketicilere ulaşmak daha kolay bir hale geldiğinden tüketiciler ile ilgili anlık olarak elde edilen bilgiler ışığında gerçek zamanlı analizlerle müşteri davranışlarını, isteklerini anlamak daha kolay bir hale gelmiştir. Bugün çoğumuzun elinde olan akıllı cihazlar çeşitli sensörler yardımıyla, bu cihazlarda kullanılan uygulamalar aracılığıyla veri üretmekte ve bu veriler çeşitli firmalar tarafından depolanmaktadır. Böylece son zamanlarda daha da önemli hale gelen “Büyük Veri (big data)” kavramı ortaya çıkmaktadır (Aktan, 2018). Büyük veri şu özelliklere sahiptir (Lycett, 2013; Erevelles vd., 2016; Aktan, 2018):

Hacim: Büyük veri, geleneksel analizde kullanılan megabayt, gigabayt miktarındaki verilerin çok daha üzerindeki veri hacimlerini kapsar. Genellikle terabayt ve petabayt seviyelerindeki verileri kapsamaktadır.

Hız: Büyük verilerin üretilme hızı çok yüksektir. Geleneksel analizler için gerekli olan veri tabanları anketler vs. ile yavaş oluşurken, büyük veri analizde veriler süreklilik halindedir ve sürekli üretilmektedir. Bunun en büyük nedeni ise akıllı cihazların hayatımıza dahil olmuş olmasıdır.

Çeşitlilik: Büyük veriler herhangi bir formata ya da türe bağlı kalmaksızın her şekilde üretilmektedir. Bunun sonucunda da veriler yapısal, yarı yapısal ve yapısal olmayan üç türde ortaya çıkmaktadır. Geleneksel yöntemlerde elde edilen verilerde ise veriler daha düzenli ve belli formlarda olmaktadır.

Bazı kaynaklarda büyük veri için ekstra özelliklerde verilmektedir, bunlardan bazıları gerçeklik, değer, değişkenlik, görselleştirme şeklinde sıralanabilir.

Büyük verinin özelliklerinden yola çıkarak geleneksel veriler ile büyük verinin kıyaslamasını Tablo 1 ile özetleyebiliriz. Benzer şekilde Tablo 2’de de geleneksel pazarlama analizi ile büyük veri analizinin özellikleri sunulmuştur.

Tablo 1. Geleneksel Veri ve Büyük Verinin Özellikleri

Özellik	Geleneksel Veri	Büyük Veri
Hacim	Küçük (Megabayt, Gigabayt)	Büyük(Terabayt, Petabayt)
Hız	Yavaş (Belirli aralıklarla)	Hızlı (Sürekli)
Çeşitlilik	Az	Çok
Aranan Cevap	Neden sorusu	Veriler arası düzen
Fiziki Merkezilik	Ulaşılabilir, yönetilebilir	Büyük hacim, çeşit miktarı, yüksek hız
Veri Koruma ve Saklama	Tanecik şeklinde	Geleneksel depolama kapasiteleri dışında

Kaynak: Lycett, 2013; Demirtaş ve Argan, 2015; Erevelles vd., 2016; Aktan, 2018.

Büyük veri analizlerinde, geleneksel analiz yöntemlerinden farklı olarak, gerçek zamanlı veriler kullanılır ve işletmeye pazar hakkında anlık olarak bilgi akışı sağlanır (Xu, 2015). Müşterilerin büyük veri analizi müşteri hakkında çok kıymetli bilgileri işletmeye vermektedir ve başarılı bir karar verici ve analist sayesinde bu veriler işletmenin lehine olacak şekilde kullanılmaktadır (Erevelles,2016).

Dünya genelindeki raporlar ve ABD’de yapılan bir araştırma büyük endüstriyel firmaların %84’ünün büyük veri analizini kullanmaya başladıklarını ve bu analizler sonucunda verdikleri kararların yüksek doğrulukta olduğunu ortaya koymaktadır (Statista, 2018). Öte yandan, müşteri ilişkileri yönetiminin, tedarik zinciri yönetiminin ve kişiselleştirilmiş müşteri hizmetlerinin büyük veri analizleriyle beraber daha kolay bir hale geldiğini ifade eden çalışmalar da literatürde bulunmaktadır (Philips-Wren ve Hoskisson,2015; Gunasekaran vd.,2017; Anshari, 2018). Görüldüğü üzere büyük veri analizi geleneksel pazarlama analizlerinin aksine veri toplama ve veri analizinde zaman kaybetmeksizin anlık olarak müşteriye kişiselleştirilmiş fırsatlar sunmaktadır.

Tablo 2. Geleneksel Pazarlama Analizi ve Büyük Veri Analizinin Karşılaştırılması

	Geleneksel Pazarlama Analizi	Büyük Veri Analizi
Uygulama	Genellikle geleneksel pazarlama aktivitelerine uygulanır. Örneğin; Saha satışları, gazetelerdeki reklamlar, yerel TV kanalları, doğrudan reklam ve promosyon, statik fiyatlandırma.	Genellikle çevrimiçi satışlar, arama motoru ve göz takip teknolojilerini kullanarak çevrimiçi medyadaki reklamlar, sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, dinamik fiyatlandırma üzerine uygulanır.

Özellikleri	Kapalı, homojen, statik, uzun gecikmeli, yapılandırılmış, veri merkezli, kilobayttan gigabayta, insan merkezli.	Açık, heterojen, çok boyutlu, evrilen ve dinamik, gerçek zamanlı, yapılandırılmamış, yarı-yapılandırılmış, yapılandırılmış, sezgisel merkezli, gigabayttan terabayta, teknoloji odaklı.
Temel Teknikler	Çapraz tablolama, RFM, doğrusal regresyon, küme analizi, uzman değerlendirmesi, SWOT analizi, BCG analizi, ürün yaşam döngüsü analizi, birleşik analiz, çok boyutlu ölçekleme, karar ağacı analizi, anket yöntemi.	Arama motoru optimizasyonu, desen(pattern) tanıma, semantik indeksleme, metin analizi, coğrafi kodlama, tıklama akış analizi, otomatik karar verme. Spark SQL, NoSQL, Java, R, Python gibi teknolojilerle uyumlu.

Kaynak: Xu, 2016.

2. BÜYÜK VERİ ANALİZİNİN FAYDALARI

Büyük veri ve büyük veri analizinin temel kullanım neden işletmelerin daha iyi ve doğru kararlar vermesidir. Teknolojinin gelişmesi ve çevrimiçi yapılan her işlemin takip edilebilir olması sonucunda artan veri miktarı bu karar verme süreçlerinin her geçen gün daha verimli tamamlanmasına yardımcı olmaktadır. Çevrimiçi yapılan alışverişler, ürün değerlendirmeleri, yorumları, müşterilerin coğrafi konumları, demografik bilgileri, ilgi alanları gibi verilerin gerçek zamanlı bir şekilde kolayca toplanabilir hale gelmesiyle beraber işletmeler müşterilerine daha yakın olmaktadır. Bunun sonucunda da günümüz pazarlama anlayışına uygun olarak kişiselleştirilmiş ürün ve hizmetler sunabilmektedir. Bu nedenle, son yıllarda büyük veri analizinin işletmeler üzerindeki etkisini inceleyen çalışma sayısı artmaktadır.

Büyük veri analizi yapılırken geleneksel veri analiz yöntemlerinde olduğu gibi bazı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemlere örnek olarak: Veri madenciliği, küme analizi, tahmine dayalı modelleme, metin analizi gibi yöntemler örnek olarak verilebilir (Yeni İş Fikirler, 2019). Yöntemleri bazıları kısaca şu şekilde açıklanabilir.

Veri madenciliği, elde bulunan veriler arasında çeşitli patternler yakalayıp, bu tekrar eden şeylerin önemli olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Küme analizi ise benzer bilgileri gruplandırarak yapılan bir analiz türüdür.

Metin analizi ise çeşitli algoritmalar sayesinde yorumların içerdiği duygu durumları, yorumcunun demografik bilgileri gibi verileri elde etmeye yarayan bir yöntem olarak açıklanabilir.

Web 1.0 ve 2.0 döneminde, tüketiciler internet kullanmadığından yeni ürün başarı analizleri karmaşık bir haldeydi. Bu dönemlerde sıklıkla stokastik süreçler, difüzyon modelleri, optimizasyon yöntemleri yani geleneksel yöntemler başarı analizi yapmak için kullanılmıştır. Web 3.0 döneminde ise büyük veri analizleri öne çıkmış ve yüksek doğrulukta analizler yapılmıştır (Lilien, vd., 2013). Diğer bir deyişle, büyük veri analizi işletmelerin yüksek doğrulukta kararlar alabilmesinde önemli bir etkidir. Web 3.0 döneminde müşterilerin satın almayı isteyeceği ürün ve hizmetleri tasarlanması büyük veri analizleri sayesinde kolaylaşmıştır. Ayrıca yüksek performans gösteren firmaların daha gelişmiş analiz yöntemleri kullandığı ortaya konmuştur (Xu, vd., 2015).

Hill vd. (2015) büyük veri analizi kullanılarak mevcut ürün ve hizmetlerin nasıl geliştirileceğini ve yeni ürün oluştururken bu analizin nasıl kullanılacağından bahsetmişlerdir. Böylece, büyük veri analizinin müşteri tatmini sağlamadaki etkisi gösterilmiştir. Xu vd.(2015) ise büyük veri analizinin ve geleneksel analizlerinin yeni ürün başarısına nasıl bir etkisi olduğunu incelemiş ve her iki yöntemin de sürece dahil olduğu karma bir yöntemin kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Richardson (2017) büyük veri kavramının pazarlama kararlarını geliştirdiğini ifade etmiştir. Büyük veri analize sayesinde pazarlamacıların müşterilerini davranışlarını iyi anlayarak daha verimli ve kapsamlı stratejiler oluşturabildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda firmaların kullanıcı deneyimlerinin daha iyi bir hale getirebilmesi için büyük veri analizleri yardımıyla kişiselleştirilmiş ürün ve hizmetler sunabileceğini sunmuştur. Büyük veri analizleri aracılığıyla firmaların müşteri sadakatini arttırılabileceğini, daha etkin ve verimli şekilde reklam harcamaları yapabileceğini aynı çalışmada ifade etmiştir.

Küçük işletmeler her ne kadar geleneksel veri ve geleneksel veri analiz yöntemlerine ihtiyaç duymadan karar verme süreçlerini yürütebilmektedir. Ayrıca, büyük işletmeler ile küçük işletmeler arasında finansal olarak ciddi farklar olmasına rağmen küçük işletmelerde gigabaytları aşan verilere ulaşabilmektedir. King (2021) ise çalışmasında büyük verinin küçük işletmeler için faydalarını sunmuştur. Küçük işletmeler tarafından yapılan büyük veri analizlerinin işletmenin büyümesine fayda sağlayacağı, bu analizler sonucu çeşitli hatalardan kaynaklı giderlerin azalacağı, daha iyi fiyatlandırma yapılabileceği gibi çeşitli faydaların büyük veri analizinin küçük işletmeye sağlayacağı faydalar olarak sunmuştur. Büyük veri kullanımı sonucunda küçük işletmelerin uygun stratejiler kullanarak büyük işletmelere rakip olabileceği sonucuna ulaşılabilir. Böylece küçük işletmeler için de büyük veri analizinin sayısız faydası olduğu görülmektedir.

Büyük veri analizinin faydaları arasında bir ürünü piyasaya sürmeden önce başarı tahmini yapabilme imkanı sağlaması sayılabilir (Tykheev, 2018). Netflix kullanıcılarından topladığı veriler sayesinde müşterilerinin neyi sevebileceğini tahmin etmektedir. Büyük veri analizleri sonucundan “House of Cards” dizisinin başarılı olacağını tahmin ederek piyasaya sürmüştür.

Mikalef vd. (2018) büyük veri analizinin hangi şartlar altında işletmeleri daha yenilikçi hale getireceğini incelemiştir. Mikalef vd. (2020) yaptıkları çalışmada işletmenin büyük veri analiz kapasitesinin yenilikçiliği nasıl etkilediğini ele almışlardır. Büyük veri analiz kapasitesinin artan inovasyon yeteneği ve radikal inovasyon yeteneği üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermişlerdir. İstatistiksel olarak, artan inovasyon yeteneğinin Beta katsayısını 0,451, radikal inovasyon yeteneğinin katsayısını ise 0,426 bulmuşlardır ve buldukları p değerleri 0,001'den küçük çıkmıştır, bu da ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir (Mikalef vd., 2020). Hallikainen vd. (2020) büyük veri analizinin B2B firmaların müşteri ilişkileri performansına pozitif bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Kurdukları modelde Beta katsayısı 0,057 ve p değeri 0,05'ten küçük bulunmuştur. Diğer bir deyişle, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Büyük veri analizi işletmelerin, müşterilerin potansiyel taleplerini görmede ve buna göre ne kadar ürünün hazır bulundurulması gerektiğini anlamalarına da fayda sağlamaktadır (Moorthi vd., 2020). Guan vd. (2016) çevrimiçi müşteri yorumlarının talep dağılımını tahmin etmede kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Örneğin, Chong vd. (2017) Amazon'dan topladıkları olumlu, olumsuz eleştiriler, ürünlerin toplam incelenme hacimleri, indirim gibi değişkenleri kullanarak inceleme değişkenlerini bulabilen bir yapay sinir ağı ile büyük veri mimarisi önerdiler. Bunun sonucunda, olumlu ve olumsuz eleştirilerin, indirimlerin ürüne olacak talebi tahmin etmede kullanılabileceğini göstermişlerdir. Ayrıca, Jannach vd. (2017) büyük verinin ve büyük veri analizinin yeni fırsatlar yaratabileceğini ve e-ticaret için internet sayfaları oluştururken karşılaşılabilecek zorlukların aşılmasında kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Pazarlama karması bir işletmenin stratejileri belirlerken kullandığın en temel kavramdır. Büyük veri analizinin pazarlamanın en temel kavramlarından biri olan pazarlama karması üzerinde de olumlu etkileri vardır. Büyük veri analizleri sonucunda doğrudan müşterilerin ürünleri nasıl kullandığı analiz edilip, müşteriler için özelleştirilmiş hizmet ve ürünler tasarlanabilmektedir. Bunun sonucundan da ürün için en uygun şekilde fiyatlandırma yapılmaktadır (Poter ve Heppelman, 2014). Öte yandan, büyük veri analizinin faydalarını,

- İşletmeleri daha inovatif bir hale getirebileceği,
- Mevcut ürün ve hizmetleri nasıl daha iyi hale getirileceği,
- Yeni ürün tasarımında müşterilerin beklentilerinin neler olduğunun anlaşılması,
- Yeni ürün başarısının tahmini,
- İşletmelerin performanslarını yükseltebileceği,

- Daha sağlıklı müşteri ilişkileri kurulabileceği,
- Stok yönetiminin en efektif şekilde nasıl oluşturulabileceği şeklinde özetleyebiliriz.

SONUÇ

Pazarlama araştırmaları ilk günden bu yana kadar çeşitli değişimler geçirerek günümüzde gelmiştir. İlk olarak küçük bir reklam ajansının müşterisi için yaptığı piyasa araştırmasıyla başlayıp bugün milyarca veriden oluşan veri tabanlarına kadar ciddi bir gelişme göstermiştir. Tarihsel sırayla ele alacak olursak, geleneksel pazarlama araştırma analizleri günümüzde de geçerliğini koruyan yöntemlerdir. Fakat küresel çapta operasyon yürüten organizasyonlar için yeterli gelmemektedir. Veri miktarının az olması sebebiyle çoğunlukla bölgesel ve yerel işletmeler için iyi ve doğru sonuçlar verirken büyük çaplı işletmeler için doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu sebeple bölgesel ve yerel operasyonlar yürüten işletmeler geleneksel yöntemlerle veri toplayıp, bu verilerin analiz sonuçlarıyla kararlarını verebilir.

Geniş tüketiciler kitlesine sahip işletmelerin, büyük veri ve büyük veri analizine gerekli yatırımları yaparak müşterilerini daha iyi tanıyıp, en uygun ürünleri sunarak işletme performansını arttırılabileceği literatürde bulunan mevcut çalışmalardan görülmektedir. Buna ek olarak, büyük veri ve büyük veri analizinin sadece büyük işletmeler için değil küçük işletmeler içinde fayda sağladığı görülmektedir. Küçük işletmelerin büyük veri analizi ile daha doğru kararlar vermesi sonucunda rekabet glerinin artacağı ve daha hızlı bir büyüme yakalayabileceği sonucuna literatürdeki çalışmalar ışığında ulaşılabilir.

Büyük veri analizi bir işletme için her zaman tam anlamıyla mükemmel sayılmayabilir. Çünkü büyük veri yüksek boyutta verileri temsil etmektedir. Bu veri yığınları arasından işe yarar verilere ulaşmak aşılması gereken önemli sorunlardan biridir. Öte yandan, büyük veri ve büyük veri analizler kapsamlı bir süreç olduğu için tek bir kişi tarafından yürütülemez. Bu sebeple, büyük veri analizleri için uzman kişilerden oluşturulmuş bir ekip gerekmektedir. Fakat bu konudaki uzman kişi sayısının azlığı bu tür analizlerin yapılması için en büyük kısıtlardan biridir. İşletmelerin doğru kişilere doğru ürünü satması, ürün tedarik zincirini en optimal seviyede oluşturabilmesi, kaliteli müşteri ilişkileri kurabilmesi ancak büyük veri analizi ile mümkündür. Büyük veri analizine yapılan yatırımların bahsedilen faktörlere pozitif bir etkisinin olduğu yapılan çalışmalarla da gösterilmiştir.

Pazarlamanın stratejilerinin belirlenmesi için kullanılan kavramlardan biri olan pazarlama karmaşını üzerinde de büyük veri analizinin etkileri görülmektedir. Büyük veri analizleri sayesinde işletmeler müşterileri için en doğru ürünü tasarlayıp, en uygun fiyatı müşteriye sunabilmektedir. Doğru kişilere

ulaşamayan ürünlerin hiçbir öneminin olmaması nedeniyle gerçeğinden yola çıkarak, iyi bir şekilde yapılmış büyük veri analiz ürünleri doğru tüketicilerle doğru yerlerde buluşturmakta da kullanılmaktadır. Benzer şekilde, müşteri davranışlarının doğru bir şekilde analiz edilmesiyle birlikte müşteriler için en uygun tekliflerin ve promosyonların sunulabildiği doğru bir tutundurma strateji belirleyebilmek büyük veri analizleri sonucunda işletmeler için mümkün bir hale gelmektedir.

Büyük veri analizi ile geleneksel veri analizinin ortak hedefinin müşteri ilişkilerini geliştirip, doğru pazarlama stratejileri sunabilmek olduğu açıktır. Her iki yöntemin birleştirici noktası müşterilerin sağladığı verilerdir. Toplanan verilerin miktarına göre kullanılacak yöntemin tercihi ise kuruluşların hedeflerine yönelik olarak değişmektedir. Geleneksel veri analizi küçük veri kümesine sahip olduğundan dolayı sonuçlara daha kısa sürede ulaşılabilirken büyük veri analizinde veri boyut yüksek olduğu için sonuca ulaşmak daha karmaşık ve zaman alıcıdır.

Sonuç olarak, geleneksel analiz yöntemleri hala geçerliliğini korumakla beraber daha çok bölgesel ve yerel işletmeler için doğru sonuçlar vermektedir. Bunun yanı sıra, işletmelerin performanslarının arttırılması daha fazla bilgi ile mümkün olduğundan büyük veri analizi ve kapasitesi günümüzde, özellikle küresel çaptaki işletmeler için önemli bir faktördür. Her iki yöntemin birlikte kullanılmasıyla daha verimli sonuçlar da elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, E. (2018). Büyük veri: Uygulama alanları, analitiği ve güvenlik boyutu. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 1(1), 11-22.
- Anshari, M., Almunawar, M. N., Lim, S. A., & Al-Mudimigh, A. (2018). Customer relationship management and big data enabled: Personalization & customization of services. *Applied Computing and Informatics*, 15(2), 94-101.
- Bertolucci, J. (2013). Big data form on-and-pop shops. <https://www.informationweek.com/big-data/big-data-analytics/big-datafor-mom-and-pop-shops/d/d-id/1109640?> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- Chang, C., & Lee, C. J. (1994). Optimal pricing strategy in marketing research consulting. *International Economic Review*, 35(2), 463-478.
- Chaudhuri, A. (2007). *Indian advertising: 1780 to 1950 A.D.*. McGraw Hill Education.
- Chong, A.Y.L., Ching, E., Liu, M.J. & Li, B. (2017). Predicting consumer product demands via Big Data: the roles of online promotional marketing and online reviews. *Int. J.Prod. Res.*, 55 (17) (2017) , 5142–5156.
- Demirtaş, B. & Argan, M. (2015). Büyük veri ve pazarlamadaki dönüşüm: Kuramsal bir yaklaşım. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2015 (15), 1-21.
- Erevelles, S., Fukawa, N. & Swayne, L. (2016). Big data consumer analytics and the transformation of marketing. *Journal of Business Research*, 69(2), 897–904.
- Guan, C., Qin, S., Ling, W. & Ding, G. (2016). Apparel recommendation system evolution: an empirical review. *Int. J. Clothing Sci. Technol.*, 28 (6) (2016), 854–879.
- Gunasekaran, A., Papadopoulos, T., Dubey, R., Wamba, S. F., Childe, S. J., Hazen, B. & Akter, S. (2017). Big data and predictive analytics for supply chain and organizational performance. *Journal of Business Research*, 70, 308–317.
- Hallikainen, H., Savimaki, E. & Laukkanen, T. (2020). Fostering B2B sales with customer big data analytics. *Industrial Marketing Management*, 86 (2020), 90–98.
- Hill, L., Levy, F., Kundra, V., Laki, B. & Smith, J. (2015). *Data-Driven Innovation for Growth and Well-being*. OECD, 2015.
- Jannach, D., Ludewig, M. & Lerche, L. (2017). Session-based item recommendation in e-commerce: on short-term intents, reminders, trends and discounts. *User Modeling and User-Adapted Interaction*, 27, 351–392.
- Kierlanczyk, K. (2016)., A brief history of market research. <https://www.keltonglobal.com/perspectives/a-brief-history-of-market-research/>, Erişim tarihi: 28.01.2021.

- King, A. (2021). 7 Benefits to Using Big Data for Small Business, <http://www.industriuscfo.com/7-benefits-using-big-data/> Erişim tarihi: 17.03.2021.
- Kotler, P.& Armstrong, G. (2018). Pazarlama İlkeleri, Beta, İstanbul, Çev.:A. Ercan Gegez.
- Lilien, G. L., Roberts, J. H. & Shankar, V. (2013). Effective marketing science applications: Insights from the ISMS-MSI practice prize finalist papers and projects. *Marketing Science*, 32(2), 229–245.
- Lycett, M. (2013). "Datafication": Making sense of (big) data in complex World. *European Journal of Information Systems*, 22(3), 381–386.
- Mcrrill, D. (2017). The disadvantages of traditional marketing , <https://bizfluent.com/how-4810197-write-sales-training-manual.html>, Erişim tarihi: 18.03.2021.
- Mikalef, P, Pappas, I.O., Krogstie, J. & Giannakos, M. (2018). Big data analytics capabilities: a systematic literature review and research agenda. *Inf. Syst. E-business Manag.* 16 (2018), 1–32.
- Mikalef, P., Boura, M. Lekakos, G., & Krogstie, J. (2020). The role of information governance in big data analytics driven innovation. *Information & Management*, 57(2020), 103361.
- Moorthi, K., Dhiman, G., Arulprakash, P., Suresh, C. & Srihari, K. (2020). A survey on impact of data analytics techniques in E-commerce. *Materials Today: Proceedings*, (Article in press).
- Nakip, M. & Yaraş, E. (2017). *SPSS Uygulamalı Pazarlamada Araştırma Teknikleri*, 4.Basım, Seçkin, Ankara.
- Phillips-Wren, G. & Hoskisson, A. (2015). An analytical journey towards big data. *Journal of Decision Systems*, 24(1), p. 87–102.
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64-88.
- Richardson, C. (2017). 7 Great Benefits of Big Data in Marketing, <https://www.smartdatacollective.com/benefits-big-data-in-marketing/> Erişim tarihi: 17.03.2021
- Rosoff, M. (2015). Every type of tech product has gotten cheaper over the last two decades-except for one. <https://www.businessinsider.com/historical-price-trends-for-tech-products-2015-10>, Erişim tarihi: 28.01.2021.
- Sathi, A. (2014). *Engaging customers using big data: how Marketing analytics are transforming business*. Palgrave Macmillan, New York.

- Statista, (2018). Corporate big data initiative success rates U.S. and worldwide 2019. <https://www.statista.com/statistics/742935/worldwidesurvey-corporate-big-data-initiatives-and-success-rate/>, Erişim tarihi: 28.01.2021.
- Todor, R.D. (2016). Blending traditional and digital marketing, Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series V: Economic Sciences, Vol. 9(58), No.1, 51-56.
- Tyhkheev, D. (2018). Big data in marketing. Saimaa University of Applied Sciences, Business Administration, Lappeenranta.
- Xu, Z., Frankwick, G.L. & Ramirez, E. (2015). Effects of big data analytics and traditional marketing analytics on new product success: A knowledge fusion perspective. Journal of Business Research, 59(2016), 1562-1566.
- Xu, Z. (2016). Three essays on big data analytics, traditional marketing analytics, knowledge discovery, and new product performance. Open Access Theses & Dissertations, 781.
- Yeni İş Fikirleri, (2019), Büyük Veri Nedir ve Nasıl Analiz Edilir? Erişim tarihi: <https://www.yeniisfikirleri.net/buyuk-veri-nedir-ve-nasil-analiz-edilir/>

Yetenek Yönetiminin İnovasyona Etkisi: İstanbul İlinde Endüstriyel Mutfak Sektöründe Bir Uygulama

Araştırma Makalesi/Research Article

Necmiye Tülin İRGE* Yüksel YALÇIN** Yaşar UYSAL***

ÖZET

Bu çalışmada, yetenek faktörü ile inovasyon ilişkisi incelenerek, işletmelerde yeteneğin inovasyon süreçlerinde daha güçlü bir geliştirme aracı olarak kullanılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Kavramsal olarak, 1980'li yıllarda kullanılmaya başlamış olan inovasyonun, 2000'li yıllardan itibaren işletmelerin performans yönetimlerinde etkin bir yönetim aracı olduğu gözlemlenmektedir. Son yıllarda ürün ve hizmet alanındaki yeniliklerin pazarda sürükleyici rol üstlenmesinin, inovasyonu stratejik açıdan işletmelerin var olma sebebine dönüştürdüğü görülmektedir. İşletmelerin stratejik rekabeti açısından en değerli kaynaklarından biri olan insan kaynağının daha verimli yönetilmesi gerekliliğinden hareketle, bu kaynağın çekirdek yapısını oluşturan yetenek, saha araştırmasının konularından biri olarak seçilmiştir. Çalışmada tercih edilen endüstriyel mutfak sektörü ise günümüzde yiyecek, içecek ve ikram sektörünün sürekli gelişmesiyle, bu ürünlerde çok fonksiyonluluk, enerji tasarrufu, çevre hassasiyeti, ergonomik üstünlükler ve servis dostu gibi niteliklerle inovasyonun stratejik üstünlük haline gelmesi öngörüldüğünden seçilmiştir. Araştırma 2019 yılının Eylül ve Aralık ayları arasında, kolayda örnekleme yöntemi ile, İstanbul ili Avrupa yakasında endüstriyel mutfak ekipmanları sektöründe faaliyet gösteren bir firmada çalışan 218 kişi üzerinde uygulanmıştır. Toplanan veriler SPSS 22 programında ölçek geçerlilik ve doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutulmuştur. Yapılan basit ve çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre; yetenek yönetimi değişkeninin inovasyon değişkenini anlamlı bir şekilde etkilediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yetenek, Yetenek Yönetimi, İnovasyon, Yenilikçilik, Endüstriyel Mutfak*

Impact of Talent Management on Innovation: An Application in İstanbul Culinary Industry

ABSTRACT

This study is intended to contribute to the use of talent as a powerful development tool in the innovation process in businesses through the assessment of correlation between talent and innovation. Conceptually, the use of innovation was introduced during 1980's and observed as an effective management tool in performance

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İşletme Bölümü, necmiyeirge@aydin.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9936-6229>

** İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yönetimi Doktora Programı, yukselyalcin@stu.aydin.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9743-9399>

*** İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yönetimi Doktora Programı, yasaruysal@stu.aydin.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5141-9931>

management since 2000's. In recent years, innovation in products and services have assumed a gripping role in the market and has been transformed to be reason of existence for businesses in strategic contemplation. The necessity to efficiently manage human resources in terms of the strategic competition of businesses ,talent that the core structure of resource, is selected as a topic of this field research.Industrial Kitchen sector is preferred with the anticipation that innovation is turn out to be a strategic supremacy with characteristics such a multifunctionality,energy saving,environmental sensitivity,ergonomic distinction and service friendliness. The study was conducted at a company in İstanbul from September to December 2019 by means of the convenience sampling method on 218 individuals employees.The collected data were investigated through index reliability and confirmatory factor analysis in the software SPSS 22. Based upon the results of single and multiple regression analysis,the variable of talent management is demonstrated to significant affect on the variable of innovation.

Keywords: *Talent, Talent Management, Innovation, Industrial Kitchen*

GİRİŞ

Endüstriyel ekosistemin gelişimi örgütsel disiplinleri de etkilemiştir. Bu disiplinlerde birçok süreç değişime uğrasa da, tarihsel akışta insan hep merkezde kalmıştır. Başarılı işletmelerin iş yaşam öykülerinde, insan kaynakları departmanlarının iç süreçleri de nitelik açısından önemli değişimler geçirmiştir. Rekabetçi küresel pazar, işletmelerde insan kaynakları yönetimlerinde, daha fonksiyonel, esnek, eğitim tabanlı ve yenilikçi yaklaşımları gerekli kılmıştır. Bu yeni nesil kaynak yönetimlerinde, operasyonel mükemmellik için “yetenek yönetimi” öncelikli bir konuma taşınmıştır.

İşletmelerin, yönetsel süreçlerde daha verimli insan kaynakları programları için, daha nitelikli ve tecrübeli kaynak tahsisine ya da mevcut kaynakların kişisel becerilerini geliştirmeye dönük programlara yöneldiği gözlemlenmektedir. Uluslararası markalara sahip işletmeler, nitelikli insan kaynakları planlamasında eğitimi, yetenekleri geliştiren bir araç olarak görüp, iş programlarının bir parçası saymaktadırlar.

Ürün ve hizmetteki katma değeri yüksek farklılaştırma politikaları, karlılık ve rekabet üstünlüğü açısından önemli bir güce dönüşmüştür. Bu bağlamda “ticari getirisi yüksek yenilikçilik” anlamına gelen inovasyonun, sistematik ar-ge uygulamalarının bir unsuru olarak piyasada markaları sürükleyici bir güce dönüştürdüğü yönetim bilimcilerinin yaygın kanaatleri arasındadır.

Bu çalışma temelinde, yetenek yönetiminin, işletmelerin tüm birimlerinde inovasyon süreçlerine kazandıracığı katma değerlerle, kurumların başarısındaki rolünün daha da iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sonuç kısmında, yetenek yönetiminin inovasyon süreçlerinde daha etkin bir şekilde uygulanması ve yön vermesi amacıyla öneriler de sunulmuştur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür taramasında yetenek yönetimi ve inovasyon kavramlarının başka değişkenlerle ilişkilerinin araştırıldığı birçok çalışmaya rastlanmıştır. Bu araştırmaların bazıları aşağıda ele alınmaktadır.

Vatan'ın (2010) yaptığı araştırmada İstanbul'da beş yıldızlı konaklama işletmelerinde inovasyon eğilimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin yeniliğe yönelik zorunluluklarının farkında olduğu ve yenilik ile ilgili esnek ve açık bir yönetim sergiledikleri belirlenmiştir. Turizm işletmelerinin farklılığını oluşturan temel unsurlar olan ürün ve hizmet inovasyonunun daha zor olması, işletmelerin süreç ve pazarlamaya ilişkin inovasyonu tercih etmelerine neden olmaktadır. Konaklama işletmelerinde yeni bir hizmet süreci geliştirmenin zor olması var olan hizmet ve ürünlerin farklı yönlerinin öne çıkarılarak pazarlama süreçlerinde inovasyonu etkili kılmaktadır. Bunun yanında hizmetlerin sunulmuş biçimlerindeki yeniliklerinde zaman maliyeti açısından kolay olması inovasyonun bu alanda da öne çıkmasına neden olmaktadır. Araştırma sonucunda, turizm işletmelerinde temel olarak süreç ve pazarlama inovasyonunun görüldüğü tespit edilmiştir.

Özdevecioğlu ve Biçkes (2012) araştırmalarında inovasyon türleri arasında bulunan örgütsel öğrenme inovasyonu ile ürün, süreç, strateji ve pazar inovasyonu arasında aynı yönlü bir ilişki bulunduğunu belirlemişlerdir. İşletmelerde örgütsel öğrenmenin, ürün, süreç, strateji ve pazar inovasyonu tarafından olumlu bir şekilde etkilendiği, örgütsel öğrenme düzeyi yüksek olan işletmelerin inovasyona yönelik taleplerinin ve inovasyon düzeylerinin de yüksek olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır.

Arshi (2013) çalışmasında örgütsel kültürün inovasyon ile ilişkisini araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, örgütsel kültürün geliştirilmesi için inovasyon yatırımlarının gerekli olduğu ve inovasyonun örgütsel kültürü olumlu olarak etkilediği tespit edilmiştir. Örgütsel kültürde geleceğe yönelik belirsizliklerin kabul edilmesi, risklerin tespit edilmesi ve belirlenmesi, paydaşların geri bildirim sürecine aktif katılımı, örgütsel yaratıcılığa yönelik örgüt ikliminin desteklenmesi inovasyon ile desteklendiğinde yararlı olacaktır. Bu süreçte, inovasyon çalışmalarının kurum içi sürekli eğitim, ödüllendirme ve inovasyonun gerçekleştirilmesi için gerekli bilgi altyapısının sağlanması ve dengeli bir inovasyon politikasının oluşturulmasının önemi ortaya konulmuştur.

Güner (2016) çalışmasında işgörenlerin yetenek yönetimi faktörlerinden iş tatmini ve yetkinlik algıları üzerinden olduğu belirlenmiştir. İşgörenlerin yeteneklerinin desteklenmesi ve geliştirilmesinin iş doyumunu ve motivasyonunu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, işgörenlerin içsel motivasyonlarının kurum desteği ve operasyonel uyum, yetkinlik ve kuruma güven algıları ilişkili olduğu saptanmıştır. İşgörenlerin dışsal motivasyonu ile yetenek yönetimi algıları arasındaki ilişkiler incelendiğinde sırasıyla kurum desteği ve operasyonel uyum, öz yeterlilik ve kuruma güven algılarının dışsal motivasyonlarını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Kadın ve erkek işgörelere göre yetenek yönetimi algılarında farklılık belirlenmezken diğer demografik özelliklere göre yetenek yönetimi

algıları farklılaşmaktadır. Araştırmada ayrıca, işgörenlerin işletme içinde iş pozisyonlarının kuruma güven algılarını farklılaştırdığı ancak yetenek yönetimi açısından etkili olmadığı da belirlenmiştir.

Kanap Güngör'ün (2013) yapmış olduğu çalışma ile yetenek yönetimi uygulamalarının çalışanların performansı üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu ortaya konmuştur. Çalışanların performanslarının artırılmasında kuruma güven algılarının oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Kişisel-mesleki özellikleri ve eğitim-deneyimleri ile kurumda bulunduğunu düşünen çalışanlar, işletme için daha faydalı olabilmektedirler. Kurumsal destek ve uyumun çalışan performansı ile ilişkileri incelendiğinde işletme yönetiminin çalışanların kişisel gelişimleri ile mesleki gelişimlerine destek verilmesi, hizmet içi eğitimler ile gelişimlerinin güçlendirilmesi ve maddi ödüllere yönelik algılarının çalışan performansını arttırdığı belirlenmiştir.

Genel olarak güven duygusunun bireyin başta kendisini gerçekleştirmesinde, yeteneklerinin keşfinde, ikili ve toplumsal ilişkilerde, en önemlisi psikolojik faktörler içerisinde kritik bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Günümüzde kurumsal işletmelerde ve örgüt yönetimlerindeki başta yönetici ve lider pozisyonundaki çalışanlara güven olgusunun, bireysel yeteneği güçlendiren önemli bir unsur olduğu görüşü önem kazanmıştır. Yöneticiye güven ve kaliteli lider-üye etkileşimi çalışanların motivasyonlarını artırmaktadır (İrge, 2016:54).

Altınöz (2018) araştırmasında 4 yıldızlı otellerdeki yetenek yönetimi uygulamalarının 5 yıldızlı otellere göre daha etkili olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre 4 yıldızlı otel yöneticilerinin işgörenlerini destekleme düzeylerinin daha yüksek olduğu, karar alma süreçlerinde çalışan katılımına önem verdikleri ve işgörenleri motive etme düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşılık turizm sektöründe yetenekli personelin sahip oldukları özellikler ve beklentileri nedeniyle 5 yıldızlı işletmeleri tercih ettikleri, 5 yıldızlı otellerin güçlü marka imajlarını yetenekli personeli çekme konusunda avantaj sağladığı belirlenmiştir. 4 yıldızlı firmaların bünyelerinde düzenledikleri eğitimlerle işgörenlerin gelişimine önem verdikleri ve iç kaynaklara başvurulmasıyla yetenekli işgörenleri iç bünyelerinden tedarik etmeyi planladıkları düşünülmektedir.

Bu çalışma için yapılan literatür taramasında yetenek yönetiminin inovasyona etkisini araştıran ve her iki değişkeni bir arada inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırmalarda da yer aldığı üzere, çalışanları daha başarılı kılmak açısından “Yetenek Yönetimi”nin, sürdürülebilir gelişim ve rekabet için “İnovasyon Yönetimi”nin işletmeler için çok önemli iş modelleri haline geldiği görülmektedir.

1.1. Yetenek Kavramı ve Yetenek Yönetimi

Türk Dil Kurumu (TDK) Genel Türkçe Sözlüğü'nde yetenek; “bir kimsenin bir şeyi anlama veya yapabilme niteliği, kabiliyet, istidat”; “bir duruma uyma konusunda organizmada bulunan ve doğuştan

gelen güç, kapasite”; “kişinin kalıtıma dayanan ve öğrenmesini çerçeveleyen sınır” ve “dışarıdan gelen etkiyi alabilme gücü” şeklinde ifade edilmektedir. (<http://www.tdkterim.gov.tr>). Başka bir bakış açısıyla yetenek, bir kişinin tekrarlanan duygu, düşünce veya davranış kalıplarını verimli bir şekilde kullanabilmesi becerisidir. Bu tanımla birlikte, empati, incelik, tez canlılık, odaklanma, rekabetçilik, stratejik düşünme gibi beşeri özellikler de bir yetenektir (Buckingham ve Vosburgh, 2001: 21).

Yetenek, "bir kimsenin bir şeyi anlayarak yapabilme niteliği, birden fazla konuya da spesifik alanda sahip olunan içsel doğal kabiliyet, eğitim ve deneyimle, ileri düzeyde yeterliğe ulaşabilen, özel bir alandaki üst düzey kabiliyet" olarak tanımlanmaktadır (Akar, 2015: 17). Bu tanımlar, yeteneğin, bireyin doğuşuyla başlayan beşeri niteliklerini özel alanlarda güçlü bir şekilde gösterebilme kapasitesi ve yetkinliği olarak tanımlanabilir. Yetenek ayrıca, sosyo-psikolojik bakımdan bilim insanları tarafından inceleme alanındadır. Kurumsal yapılarda yetenek, organizasyonların stratejik açıdan daha güçlü avantaj elde edebilmeleri için, insan kaynaklarını daha verimli kullanmak ve yetenek faktörünü kurum içi faydaya dönüştürerek bir rekabet avantajı elde etmeye dönük çabalar olarak değerlendirilebilir (Ağraş ve Kılınç, 2014: 3).

Bir kuruluşun iç yetenek potansiyelinden tam olarak yararlanabilmesi için, kurum içerisinde, performansı farklı ve güçlü şekilde etkileyebilecek potansiyellerin tanımlanmaları gerekir. Böylelikle, yetenek esaslı kaynaklar bu pozisyonlar için hazır hale geçebilir. Bu bağlamda, asıl önemli olan bu kritik pozisyonları doldurmak için yüksek potansiyelli ve yüksek performanslı çalışanlardan oluşan yetenek havuzları oluşturmaktır. Dolayısıyla, bu yetenek havuzlarından yararlanma potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için, kurum içinde daha nitelikli insan kaynakları mimarisi, kaynak ihtiyaçlarına verimli bir altyapı oluşturabilir (Collings ve Mellahi, 2009: 27).

İnsan kaynaklarında yetenek ve yetenek yönetimi, 2000’li yıllara yaklaştığımız dönemlerde “çalışanların yetkinliği” konusu ile gündeme gelmiştir. “Yetkinlik, büyük ölçüde başarı ile ilgili psikolojik ya da davranışsal nitelikler olarak değerlendirilmekte olup, bireyin herhangi bir işteki veya durumdaki etkili veya üstün sonuca ulaştıran temel özelliği şeklinde tanımlanmıştır” (Budak ve Akyol, 2013: 157). Yetenek yönetiminin, örgütsel bağlılık ve proje yönetimi performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu yapılan araştırmalar arasındadır. Bu konuda Mahdiyeh ve arkadaşlarının SMART PLS yazılımı kullanarak yaptıkları çalışmada, proje tabanlı bir organizasyonda yeteneklerin, projelerin durumu üzerindeki stratejik yönetiminin rolü bireysel yönlemlere, memnuniyet, motivasyon ve örgütsel bağlılığa dayalı olarak analiz edilmiş, sonuç olarak, proje tabanlı organizasyonlarda stratejik yetenek yönetimi ile proje başarısı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. “Stratejik yetenek yönetimi ile örgütsel bağlılık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ve bu da stratejik yetenek yönetiminin varlığını gösterir” (Mahdiyeh vd.,2018: 9).

Ticari firmalar, kararlı çalışanları elde tutmaya yardımcı olacak çeşitli politikalar, stratejiler ve eylemler üreterek performansı artırma eğilimindedir. Yetenek yönetimi, organizasyonel başarının önemli bir belirleyicisidir (Oludayo vd., 2018: 1).

Yetenek yönetimi akademik araştırmalarda kavramsal olarak incelendiğinde; ileri yeteneklilerin seçimi, çalışanlara eğitim ve geliştirme alanları sağlanması, yetenekli çalışanlara koçluk, yetenekli çalışanların değerlendirilmesi ve bu çalışanları elde tutma stratejilerini içerdiği görülür. Yetenekli çalışanların elde tutulma sürecine ilişkin olarak çalışanların özendirilmesi, motivasyon araçlarının kullanılması, yetenekli çalışanlara kapsamlı destekler sağlanması, uygun çalışma koşullarının oluşturulması, ve kişiye uygun işler sağlanması, ana çıktılar arasındadır. Bu alt çıktılara yönelik en çok yorum ise motivasyon programlarına odaklanmadır (Gündüzalp, Boydak, 2019: 10).

Yetenek yönetimi, herhangi bir özel sektör firmasında uygulanmadan önce, toplumun kültürü ve değerleri ile ilgili zorluklar dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra yetenek yönetiminin doğasının ve kilit paydaşların rolünün de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Foteini ve Kravariti, 2020: 86).

Demografik özellikler, teknoloji ve küreselleşmeye paralel olarak 4. Sanayi Devrimi, iş yapma biçimini çalışanlarla birlikte muazzam çıkarımlarla dönüştürdü. İnsan kaynaklarının yetenek yönetimini yeniden keşfetmesi ve yeniden yapılandırması, firmalara benzersiz fırsatlar yanında bir takım zorluklar da getirdi. Klasik İK modellerini benimseyen şirketlerin, iş modelleri bu hızla değişmeye devam ettikçe bunların kısa ömürlü olması da muhtemeldir. Akademisyenler, yeteneklerin elde edilmesini ve performansını etkileyen eğilimleri belirleyerek, öngörerek ve araştırarak profesyonel yetenek yönetimi uygulamalarını destekleyebilirler (Claus, 2019: 213)

Yetenek Yönetiminin sistematik alt süreçleriyle birlikte ele alınması nedeniyle kapsamlı olmasından hareketle, sürecin başarısı açısından kurum içinde ilk önce yetenek yönetimi anlayışının içselleştirilmesi gerekmektedir. Yönetici ve çalışanlar boyutunda bu sürecin benimsenmemesi durumu, rutin verimi de başarısızlığa uğratabilir (Öner, 2014: 31).

1.2. İnovasyon

İnovasyon; farklı, değişik ve yenilikçi fikirler geliştirerek bunların iş yaşamında uygulanması olarak ifade edilebilir. İnovasyon, teorik kavram, teknik yenilik ve ticari uygulamaların bir toplamı olarak değerlendirilmektedir. Yaygın kanaatle ise, yeni ve yenilikçi düşüncelerin, uygulanabilir bilginin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesidir (Savaşçı, 2004: 517).

İnovasyonun tanımı incelendiğinde icat (buluş) ile önemli farklılıklara sahip olduğu görülmektedir. İşletmeler açısından üretim, dağıtım ve pazarlama alanında yeni buluşların yararı tartışılmazdır. Ancak, buluş, iş anlayışı açısından yeni bir düşüncenin geliştirilmesi ve bulunması iken, inovasyon bu

düşüncenin ticari bir yararının elde edilmesi sürecidir. Görüldüğü gibi buluş ile inovasyon arasında önemli bir ilişki bulunmasına karşılık farklılıklar bulunmaktadır (Fagerberg, 2003: 3). Bu anlamda icat (buluş) ile inovasyon arasındaki farkı ortaya koyabilmek oldukça basittir. İşletmelerin üretimde yeni bir yöntem ya da ürün geliştirmesi ile yaşanan teknik değişim icat olarak tanımlanabilir. Buluşun bir farklılık oluşturacak şekilde ticari hayatta kullanılması ve farklı bir bakış açısı ile uygulamaya konulması ise icadın yeniliğe dönüşmesini ifade etmektedir.

İnovasyon kavramsal tanımının yanında uygulama biçimi itibarıyla, belli aşamalardan oluşan bir süreçtir. Öncelikle inovasyon fikrinin üretilmesi ve seçiminde, fikre konu olan içeriğin iç ve dış araştırmalarla başlayan yapısı tanımlanır. İnovasyona konu olan fikir, tedarik zinciri süreçlerinden, teknolojik kaynaklı konulardan veya pazarın taleplerinden doğabilir. Fikre konu olan çalışmanın teknoloji pazarla ilgili fizibilitesinin yapılması ve muhtemel ekonomik başarılarının değerlendirilmesi önemlidir. Neticede, ürün halini alan bu fikir ticarileştirildiğinde inovasyon gerçekleştirilmiş olmaktadır. (Sattler, 2011, s.12).

İnovasyonu, sadece ürün gelişimi olarak görmemek gerekir. İşletme genelindeki tüm süreçlerde yenilik; örgütsel tasarım, süreç tasarımı, teknolojik yenilikler, ücret sistemleri, bilgi ve veri tabanı yönetimi, kaynak performansları yönetimi, ürün geliştirme, pazar geliştirme gibi ilerlemeyi içerir. Büyük ölçekli başarılı kurumsal firmalar inovasyonu tüm süreçlerinde uygulama eğilimindedir. İşletmeler yeniliklere, daha yüksek performans ve daha fazla verim için dikkatle takip edilecek bir süreç ve faaliyetler dizini olarak yaklaşmaktadır. İnovasyon ve stratejik değişim konusunda başarılı şirketler, ürün ve süreç inovasyonuna paralel şekilde kültürel inovasyonu da takip etmektedir. İnovasyonun rekabetçi ve finansal faydalarının yanı sıra, diğer stratejik avantajları, örgütün stratejik vizyonuna kazanımları, verimliliği sürdürülebilir kılması ve yetenekleri geliştirmesi gibi katkıları çok önemlidir (Mische, 2001:129).

İnovasyon, bilim insanları ve araştırmacılar tarafından değişik perspektiflerden incelenmiş, araştırılmış ve farklı bakış açılarıyla tanımlanmıştır. Drucker'a (2003) göre inovasyon; girişimciliğin bir aracıdır ve daha yüksek seviyede verim için yeni fırsatlar ve kapasite oluşturan kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir yönetim aracıdır. Porter inovasyonun küresel pazarda rekabet üstünlüğü oluşturan, yeni teknolojileri ve yenilikçi iş yapma metotlarını kapsadığını ifade etmiştir. Rogers (1995), inovasyonu yeni olarak kabul edilen bir düşünce veya eylem yöntemi olarak ifade etmektedir. Trott (1998) inovasyonu, yönetimin bir fonksiyonu olarak ele almıştır. Damanpour (1991) ise inovasyonu; düşünce oluşturma, teknoloji geliştirme, iyileştirilmiş bir ürünün ya da üretim süreçlerinin, pazarlama, satış ve sonrasındaki müşteri memnuniyeti dahil tüm faaliyetlerdeki yenilikçi yaklaşım olarak değerlendirmiştir (Ecevit, 2010:119).

Stratejik inovasyon, işletmelerde bilgi akışı, iletişim teknolojileri, eğitim süreçleri, müşteri ve tedarikçiler, insan kaynakları, finansal kaynaklar ve örgüt yapısının yanında, yönetsel kararlar ve bütünleşik süreçlerde değişimi işaret etmektedir. İnovasyonun kurumsal kültür haline gelmesi, için tüm fonksiyonlar tarafından desteklenmesi, karar destek süreçlerinde inovatif uygulamalara yer verilmesinde tepe yönetimin güçlü desteği ve teşvik etmesi ise son derece önemlidir. Kapsam, süreç ve bağlam olmak üzere üç temel unsuru bulunan stratejik inovasyonun, rekabet süreçlerinde stratejik yol haritasının belirlenmesi ve doğru pozisyon almaları önem arz etmektedir. İş süreçlerindeki yenilikçi uygulamalar aynı zamanda rakipler karşısında işletmeyi daha güçlü kılan, finansal başarı, yüksek hissedar kazancı ve kar elde edilerek rekabet avantajları sağlayacaktır (Hancıoğlu, Yeşilaydın:120,121).

Günümüz iş dünyasında inovasyon işletmelere önemli yararlar sağlamaktadır. İnovasyonun stratejik bir yönetim aracı olarak kullanılması, öncelikle üretim, dağıtım, tutundurma ve pazarlama gibi faaliyetlerin yeniden kurgulanmasını ve süreklilik sağlayacak şekilde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Üretim ve dağıtımdaki yeniliklerin işletme performansına olan etkisi maliyetlerin azalmasına ve kaynakların optimum kullanılmasına olanak sağlar. Bu sürecin en temel özelliği yeniliğin yatırıma dönüştürülmesi ve işletme karlılığı üzerindeki etkisinin olumlu olmasıdır (www.innovation.net, 2020).

İnovasyon uygulamalarının temel özelliği işletmelere katma değer oluşturmalarıdır. Günümüzde rekabet avantajı sağlayan inovasyon işletmelerin karlılığında önemli bir etkiye sahiptir. Üretim süreçlerinin kısılması, etkinliği ve verimliliği inovasyon ile sağlanmakta, işletmelerin yeni pazarlara sürdürülebilir rekabet ile girmesi inovasyon ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla, yönetim performansı ve inovasyon arasında dinamik bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkündür. İnovatif bakış açısı ve süreç modelleme ile işletme performansında daha verimli çıktılar beklemek anlamlıdır. Bu kaynakların bir kısmının tekrar inovasyon sürecine aktarılması halinde, bu döngü sürdürülebilir bir yapıda seyredecektir (Tokmak, 2008: 109-110).

İşletme yöneticilerin inovasyona yönelik tutumları yönetim süreçlerini etkilemektedir. İşletmelerde inovasyon sürecinin sürdürülmesi yöneticilerin yeniliği kabullenmeleri, ticari açıdan değerlendirilmesi ve risk almasına göre belirlenmektedir. Kuşkusuz her inovasyon başarılı olmamaktadır. Bununla birlikte inovasyona yönelik yaklaşımların esnek olması işletmenin inovasyon yeteneğini arttırmakta ve performansına katkı sunmaktadır. İnovasyon performansı; yeni ürünlerin, süreçlerin ve fikirlerin işletmeye sağladığı yüksek katma değer veya yüksek miktardaki ticari avantaj olarak ifade edilmektedir (Ertuğ, 2015: 149).

Günümüz iş dünyasında maliyet unsuru tek bir faktör olarak rekabet stratejisini belirlememektedir. Müşteri beklentilerini karşılayan hatta aşan ürün ve hizmet kalitesi diğer işletmelerden farklılaşmanın ve rekabetin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, inovasyon işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını korumak ve geliştirmek için önem vermesi gereken bir zorunluluktur. Küresel ekonomide inovasyona önem veren işletmeler, inovasyon politikalarını bu anlayış ile düzenlemektedir (Elçi, 2006: 27-28).

Örgütsel öğrenmenin en önemli fonksiyonu, öğrenmenin işletmenin bütün kaynaklarının en etkin şekilde kullanılabilmesini sağlamaktır. Örgütsel öğrenmenin yeniden düzenlenmesi ve çağdaş bir yaklaşım ile yürütülmesi süreçlerin sürekli iyileştirilmesini sağlamaktadır (Hamel ve Prahalad, 1990). Küresel piyasalarda teknolojik yeniliklerin kabul edilmesi ve işletme açısından ticari bir ürün olarak kullanılabilmesi inovasyon performansını oluşturmaktadır. İnovasyon performansı, bilgi ekonomisinin temel özelliği olan bilginin koordine edilmesi, paylaşılması ve yeni bilgilere ulaşılması için geliştirilmesi tüm yönetsel fonksiyonlar ile doğrudan ilişkilidir (Günday vd., 2011). Örgütsel öğrenme, inovasyon uygulamalarının kalitesini artırırken bir yönü ile rekabet stratejinin esnekliğini ve etkinliğine de katkıda bulunmaktadır (Yam vd., 2011).

Kaynak tahsis yeteneği ise işletmenin en önemli kaynağı olan insan kaynağının ve sermaye birikiminin inovasyon süreçlerinin nasıl etkinleştirileceğini kapsamaktadır. Her işletmenin inovasyon politikasına uygun olarak kaynak tahsis yeteneğine yönelik farklı stratejiler uygulanmaktadır. Klingebiel ve Rammer (2014) kaynak istihdam stratejilerinin farklı seçeneklerden işletmenin rekabet avantajına en etkin katkıyı yapan alternatiflerin belirlenmesi ve inovasyon performansı üzerine çalışmalar yapmışlardır. Araştırmacılar, örgütlerin inovasyon beklentilerinde, kaynak tahsisinin önemli olduğunu, başarılı tercihlerin (tahsislerin) inovasyon performansını olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Özellikle yenilikçi ürünlerin geliştirilmesinde bu uygulama verimli bir strateji olarak görülmektedir. Buna göre, kaynak tahsis yeteneğinin temel belirleyicileri, işletmenin sahip olduğu insan kaynağının geliştirilmesi, planlı ve sistemli çalışmalar bütünü ile fonksiyonel bölümlerde çalışacak personelin seçiminde dikkatli davranılmasıdır. Bu insan kaynakları politikalarına ek olarak inovasyon uygulamalarının sürdürülebilmesi için yeterli sermayenin aktarılması da oldukça önemlidir (Yam vd., 2011).

Yapılan literatür taramalarında işletmeler açısından sürdürülebilir rekabet ve gelişim için inovasyonun hayati önem taşıdığı, başarılı bir inovasyon süreci için daha nitelikli insan kaynağı gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir. Bu çalışmada, iş süreçlerinde başarılı bir şekilde yönetilmesi gereken iki önemli kavram olan yetenek yönetimi ve inovasyon ilişkisi incelenmiş ve yetenek yönetiminin

inovasyona etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda ortaya konan araştırma modeli ve hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın evrenini İstanbul ili Avrupa yakasında endüstriyel mutfak ekipmanları sektöründe faaliyet gösteren bir firmada çalışan 520 kişi oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan çalışan sayısı aşağıdaki formül ile hesaplanabilmektedir. Belirlenen evrenden örneklem hacminin hesaplanması için kullanılan formül aşağıdaki gibidir (Büyüköztürk vd., 2018).

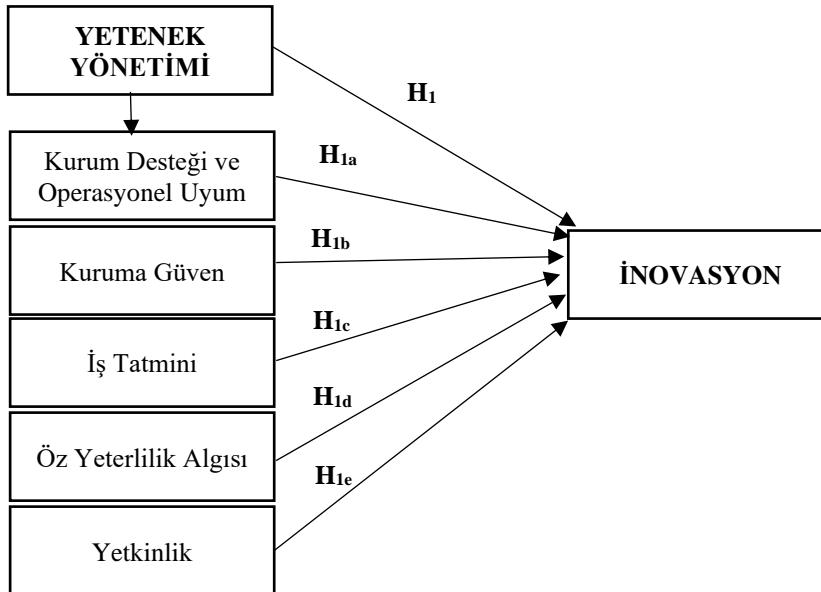
$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq}$$

n= Örneklem büyüklüğü, N= Anakütle (evren) (210), p= Olayın gerçekleşme olasılığı (0,5), q= Olayın gerçekleşmeme olasılığı (0,5), t= t test düzeyi (1,96), d= Hata payı (%5).

%5 hata payı ile ana kütle (evreni) temsil edecek örneklem büyüklüğünün minimum 221 çalışan olması gerektiği hesaplanmıştır. 2019 yılının Eylül-Aralık ayları arasında, kolayda örneklem yöntemi ile anketler bu firmanın çalışanlarına elden dağıtılarak ve dijital ortamda paylaşılarak ulaşılmıştır. 221 çalışandan geri dönüş alınmıştır. Ancak 4 anket eksik ve/ya hatalı olduklarından çıkarılarak toplam 218 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Toplanan verilerle yetenek yönetiminin inovasyona etkisi belirlenmek amaçlanmıştır. Araştırma aşağıda tasarlanan modele göre şekillenmiştir ve yazılan hipotezler ispat edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada, örneklemden verilerin toplanmasında “survey modeli (saha taraması)” kullanılmıştır. Saha taramasında katılımcıların görüşlerinin yazılı şekilde alındığı anket tekniği tercih edilmiştir.

Çalışmadaki anket, geniş bir literatür taraması neticesinde geçerlilikleri ve güvenilirlikleri daha önce yapılan çalışmalarda onaylanmış ölçekler kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışanların yetenek yönetimi algısını belirlemek için “Yetenek Yönetimi Ölçeği” Leyla Erat (2019)’ın yüksek lisans tezinden alınarak kullanılmıştır. Bu ölçeğin kuruma güven, öz yeterlilik algısı, kurum desteği ve operasyonel uyum, iş tatmini ve yetkinlik olmak üzere beş boyutu bulunmaktadır. İnovasyon ölçeği ise, Lina Karabetyan (2019)’ın doktora tezinden alınarak kullanılmıştır. Ölçekte hizmet inovasyon performansı tek boyutta 14 ifade ile ölçülmektedir. Araştırma verileri 2020 öncesi toplandığı için ayrıca anket etik iznine başvurulmamıştır.

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir.

H1: Yetenek yönetimi ve inovasyon istatistik anlamlı ilişkilidir.

H1a: Kurum desteği ve operasyonel uyum istatistik anlamlı ilişkilidir.

H1b: Kuruma güven ve inovasyon istatistik anlamlı ilişkilidir.

H1c: İş tatminini ve inovasyon istatistik anlamlı ilişkilidir.

H1d: Öz yeterlilik algısı ve inovasyon istatistik anlamlı ilişkilidir.

H1e: Yetkinlik ve inovasyon istatistik anlamlı ilişkilidir.

Araştırmanın analizleri SPSS 22 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.1. Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Çalışanlara uygulanan inovasyon ve yetenek yönetimi ölçeklerinin geçerliliğini ve güvenilirliğini tespit etmek için açıklayıcı faktör analizi ile güvenilirlik analizi gerçekleştirilmektedir.

Çizelge 1. İnovasyon Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Faktör Yükleri	Varyans Yüzdesi	Cronbach Alfa	n
7. Bu kurum yeni hizmetler geliştirmek için uygun bir ortam sunmaktadır.	0,732			
9. Yeni hizmet projeleri yürürlüğe konulduğunda, yöneticiler ve ön plandaki hizmet personeli yakın işbirliği içerisindeyler.	0,727			
13. Çalıştığım bölüm, yeni hizmetler geliştirilmesinde profesyoneldir.	0,724			
4. Kurumumda, yenilikleri uygulamak için gerekli olan kaynakları güvence altında tutmaya çalışırım.	0,716			
8. Bu kurumda tüm bölümler yeni işler geliştirmek için iyi bir etkileşime sahiptir.	0,706			
11. Bu kurum, yeni hizmet geliştirilmesi için bazı kaynaklarını tahsis etmektedir.	0,692			
14. Çalıştığım bölüm tarafından geliştirilen yeni hizmetler, kaynakların kullanım bakımından etkin olur.	0,690	44,697	0,901	14
5. Kurumumda, yeni fikirler geliştirmek için, uygulanabilir bir plan oluştururum.	0,658			
3. Kurumumda, yaratıcı fikirlerimi çalışma arkadaşlarıma anlatırım.	0,658			
1. Çalışırken işle ilgili yeni hizmet tekniklerini araştırırım.	0,628			
10. Bu kurumda yeni işlerin geliştirilmesinde başarılı olan çalışanlar ödüllendirilir.	0,615			
2. Çalışırken yenilikçi düşünceler üretirim.	0,600			
12. Bu kurumun mevcut insan gücü, hizmetlerin geliştirilmesi için yeterlidir.	0,599			
6. Genel olarak kendimi çalıştığım bölümün yaratıcı bir üyesi olarak görürüm.	0,587			
Kaiser Meyer Olkin (KMO)	0,863			

Çizelge 1’de görüldüğü üzere KMO testi %86,3’dür. %86,3>0,50 olduğu için veri seti faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. İkinci olarak bakılan test ise Bartlett testidir. Yapılan analiz sonucunda bu testinde anlamlı olduğu sonucuna varıldı (p=0,000<0,01). Bu sonuç boyutlar arasındaki yüksek korelasyonun varlığını ortaya koymaktadır. Yani veri seti faktör analizi için uygundur. Güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen genel Cronbach alfa katsayısı 0,901 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuç ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda tek faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Faktör yükleri 0,732-0,587 arasında değişmektedir ve varyans yüzdesi de 44,697’dir.

Çizelge 2. Yetenek Yönetimi Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

		Faktör Yükleri	Varyans Yüzdesi	Cronbach Alfa	n
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	14. Çalıştığım kurum kişisel eğitimim için yeterli desteği sağlar.	0,888	19,894	0,877	4
	13. Çalıştığım kurum personelin gelişimine yönelik eğitimler düzenler.	0,879			
	15. Çalıştığım kurum yeterli maddi olanaklar sağlar.	0,787			
Kuruma Güven	1. Çalıştığım kurum, işimi daha iyi yapmam konusunda bana destek olur.	0,723	14,707	0,786	4
	8. Çalıştığım birime uygun olarak, yeteneklerimi tam kapasite ile kullandığımı düşünüyorum.	0,754			
	5. Çalıştığım kurum yönetiminin yeteneklerimden yararlandığını düşünüyorum.	0,744			
	6. Genel olarak işimden doyum sağladığımı düşünüyorum.	0,694			
İş Tatmini	4. Çalıştığım kurum yönetimi, sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmektedir.	0,624	14,657	0,802	3
	20. İşim benim için önemlidir.	0,857			
	19. İşimi başarılı bir şekilde gerçekleştirdikten sonra kendimi mutlu hissederim.	0,849			
Öz Yeterlilik Algısı	18. Çalıştığım kurumun sektör içinde iyi bir yerde bulunması, üzerimde olumlu etki uyandırır.	0,735	12,946	0,784	3
	11. Çalıştığım birimde mesleki yeterliliklerim nedeniyle görev yapmaktayım.	0,849			
	10. Çalıştığım birimde eğitim ve deneyimlerim nedeniyle görev yapmaktayım.	0,846			
Yetkinlik	12. Çalıştığım birime uygun olarak, kendimi yetenekli buluyorum.	0,604	10,260	0,745	2
	21. İşim için gereken becerilere uzmanlık seviyesinde sahibim.	0,805			
	22. Bulduğum birimde yeni fikirler geliştirip uygulardım.	0,776			
Kaiser Meyer Olkin (KMO)		0,828			

Çizelge 2’de görüldüğü üzere KMO testi %82,8’dır. %82,8>0,50 olduğu için veri seti faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. İkinci olarak bakılan test ise Bartlett testidir. Analiz sonucuna göre test anlamlıdır (p=0,000<0,01). Yani veri seti faktör analizi için uygundur. Güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen genel Cronbach alfa katsayısı 0,874 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuç ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda faktör yükü 0,50’nin altında (Kalaycı, 2008: 329) ve güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach alfa değeri 0,20’nin altında olan altı ifade analize dahil edilmemektedir.

Bu ifadeler olmadan yapılan faktör analizi sonucunda beş faktör ortaya çıkmıştır. İlk faktör kurum desteği ve operasyonel uyum faktörüdür, faktör yükleri 0,888-0,723 arasında değişmektedir ve varyans yüzdesi de 19,894'dür. Bu boyutun Cronbach alfa katsayısı 0,877 ile yüksek güvenilirlidir. İkinci faktör kuruma güven faktörüdür, faktör yükleri 0,754-0,624 arasında değişmektedir ve varyans yüzdesi de 14,707'dir. Bu boyutun Cronbach alfa katsayısı 0,786 ile güvenilirlidir. Üçüncü faktör iş tatmini faktörüdür, faktör yükleri 0,857-0,735 arasında değişmektedir ve varyans yüzdesi 14,657'dir. Bu boyutun Cronbach alfa katsayısı 0,802 ile yüksek güvenilirlidir. Dördüncü faktör öz yeterlilik algısı faktörüdür, faktör yükleri 0,849-0,604 arasında değişmektedir, varyans yüzdesi de 12,946'dir. Bu boyutun da Cronbach alfa katsayısı 0,784 ile güvenilirlidir. Beşinci ve son faktör yetkinlik faktörüdür, faktör yükleri 0,805-0,776 arasında değişmektedir. Bu boyutun da Cronbach alfa katsayısı 0,745 ile güvenilirlidir. Tüm faktörler toplam varyansın %72,5'ini (72,464) açıklamaktadır.

2.2. Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık ve Basıklık

Değişkenlerin ortalama ve standart sapmaları ile normal dağılıma uygunluğunun tespiti için çarpıklık ve basıklık değerlerine çizelge 3'de yer verilmektedir.

Çizelge 3. Değişkenlerin Ortalama, Standart Sapma, Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	\bar{X}	SS	Çarpıklık		Basıklık	
			İstatistik	ϵ_{sh}	İstatistik	ϵ_{sh}
İnovasyon	3,83	0,618	-0,515	0,165	0,240	0,328
Yetenek Yönetimi	3,99	0,520	-0,621	0,165	0,647	0,328
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	3,38	0,970	-0,575	0,165	-0,230	0,328
Kuruma Güven	3,80	0,715	-0,779	0,165	1,105	0,328
İş Tatmini	4,66	0,412	-0,682	0,165	-1,223	0,328
Öz Yeterlilik Algısı	4,26	0,593	-0,282	0,165	-0,700	0,328
Yetkinlik	4,30	0,611	-0,416	0,165	-0,704	0,328

İnovasyon değişkeni ortalama değeri $3,83 \pm 0,618$, yetenek yönetimi değişkeni ortalama değeri $3,99 \pm 0,520$, kurum desteği ve operasyonel uyum faktörü ortalama değeri $3,38 \pm 0,970$, kuruma güven faktörü ortalama değeri $3,80 \pm 0,715$, iş tatmini faktörü ortalama değeri $4,66 \pm 0,412$, öz yeterlilik algısı faktörü ortalama değeri $4,26 \pm 0,593$ ve yetkinlik faktörü ortalama değeri $4,30 \pm 0,611$ olarak belirlendi. Tüm bu değişken ve faktörlerin basıklık ve çarpıklık değerleri $\pm 1,5$ aralığında yer aldığı için normal dağılıma yakındır (Kalaycı, 2008: 6). Bu sonuç fark testlerinde uygun olan parametrik testler kullanılması gerektiğini vermektedir.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Sorulara İlişkin Bulgular

Çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, işyerindeki pozisyon, işyerindeki çalışma süresi ve toplam iş tecrübesinin frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmektedir. Elde edilen sonuçlar da değerlendirilmektedir.

Çizelge 4. Demografik Dağılım

		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	71	32,6
	Erkek	147	67,4
	Toplam	218	100,0
Yaş	25 yaş ve altı	35	16,1
	26-30 yaş	53	24,3
	31-40 yaş	83	38,1
	41 yaş ve üzeri	47	21,6
	Toplam	218	100,0
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	44	20,2
	Üniversite	141	64,7
	Yüksek Lisans ve Sonrası	33	15,1
	Toplam	218	100,0
İşyerindeki Pozisyon	Çalışan	120	55,0
	Alt Kademede Yönetici	38	17,4
	Orta Kademede Yönetici	49	22,5
	Üst Kademede Yönetici	11	5,0
	Toplam	218	100,0
İşyerindeki Çalışma Süresi	1 yıldan az	37	17,0
	1-3 yıl	37	17,0
	4-6 yıl	59	27,1
	7 yıl ve üzeri	85	39,0
	Toplam	218	100,0
		3 yıl ve altı	35
	4-6 yıl	34	15,6
	7 yıl ve üzeri	149	68,3
	Toplam	218	100,0

Çalışanların %67,4'ü (n=147) erkek iken %32,6'sı (n=71) kadındır. Bu kişilerin yaş dağılımlarına bakıldığında, %38,1'i (n=83) 31-40 yaş arasında, %24,3'ü (n=53) 26-30 yaş arasında, %21,6'sı (n=47) 41 yaş ve üzeri, geriye kalan %16,1'i de (n=35) 25 yaş ve altıdır. Eğitim düzeyi dağılımı için değerlendirme şu şekilde olmaktadır. Çalışanların %64,7'si (n=141) üniversite, %20,2'si (n=44) lise ve altı mezunu, %15,1'i (n=33) yüksek lisans ve sonrası mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların %55,0'ı (n=120) çalışan, %22,5'i (n=49) orta kademede yönetici, %17,4'ü (n=38) alt kademede yönetici, geriye kalan %5,0'ı (n=11) üst kademede yönetici olarak görev almaktadır. Çalışan kişilerin %39,0'ı (n=85) 7 yıl ve üzeri, %27,1'i (n=59) 4-6 yıl arasında, %17,0'ı (n=37) 1-3 yıl arasında, %17,0'ı (n=37) 1 yıldan az işyerinde çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Toplam çalışma süreleri incelendiğinde, çalışanların %68,3'ü (n=149) 7 yıl ve üzeri, %16,1'i (n=35) 3 yıl ve altı, %15,6'sı (n=34) 4-6 yıl arasında, geriye kalan %15,6'sı (n=34) 4-6 yıl arasında toplam iş tecrübesine sahiptir.

3.2. Fark Testleri

İnovasyon ve boyutları, yetenek yönetimi ve boyutlarının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, işyerindeki pozisyon, işyerindeki çalışma süresi ve toplam iş tecrübesine göre anlamlılığı Bağımsız Grup T testi ve Tek Yönlü Varyans (ANOVA) analizi yapılarak tespit edilmektedir.

Çizelge 5. Cinsiyete Göre Değişkenlerin Farklılığı

	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	t	p
İnovasyon	Kadın	71	3,82	0,632	-0,179	0,858
	Erkek	147	3,83	0,613		
Yetenek Yönetimi	Kadın	71	4,01	0,515	0,275	0,784
	Erkek	147	3,99	0,525		
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	Kadın	71	3,44	0,999	0,641	0,522
	Erkek	147	3,35	0,958		
Kuruma Güven	Kadın	71	3,84	0,659	0,589	0,557
	Erkek	147	3,78	0,742		
İş Tatmini	Kadın	71	4,61	0,438	-1,333	0,184
	Erkek	147	4,68	0,397		
Öz Yeterlilik Algısı	Kadın	71	4,24	0,555	-0,273	0,785
	Erkek	147	4,27	0,613		
Yetkinlik	Kadın	71	4,29	0,607	-0,235	0,814
	Erkek	147	4,31	0,615		

Bağımsız Grup T Testi sonucunda, cinsiyete göre inovasyon, yetenek yönetimi, kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini, öz yeterlilik algısı, yetkinlik değişkenleri ortalama puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilemedi ($p \geq 0,05$).

Çizelge 6. Yaşa Göre Değişkenlerin Farklılığı

	n	\bar{X}	SS	Homojenliğin Levene Testi		ANOVA	
				Levene İstatistiği	p	F	p
İnovasyon	25 yaş ve altı	35	3,80	0,429	0,732	2,238	0,085
	26-30 yaş	53	3,66				
	31-40 yaş	83	3,88				
	41 yaş ve üzeri	47	3,95				
	Toplam	218	3,83				
Yetenek Yönetimi	25 yaş ve altı	35	3,98	0,324	0,808	1,88	0,134
	26-30 yaş	53	3,92				
	31-40 yaş	83	3,97				
	41 yaş ve üzeri	47	4,15				
	Toplam	218	3,99				
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	25 yaş ve altı	35	3,59	1,968	0,120	2,483	0,062
	26-30 yaş	53	3,22				
	31-40 yaş	83	3,27				
	41 yaş ve üzeri	47	3,63				
	Toplam	218	3,38				
Kuruma Güven	25 yaş ve altı	35	3,82	1,757	0,156	0,949	0,418
	26-30 yaş	53	3,75				
	31-40 yaş	83	3,74				
	41 yaş ve üzeri	47	3,95				
	Toplam	218	3,80				
İş Tatmini	25 yaş ve altı	35	4,67	0,844	0,471	0,030	0,993
	26-30 yaş	53	4,65				
	31-40 yaş	83	4,67				
	41 yaş ve üzeri	47	4,65				
	Toplam	218	4,66				
Öz Yeterlilik Algısı	25 yaş ve altı	35	4,05	1,633	0,183	3,448	0,018
	26-30 yaş	53	4,18				
	31-40 yaş	83	4,31				
	41 yaş ve üzeri	47	4,43				
	Toplam	218	4,26				
Yetkinlik	25 yaş ve altı	35	4,06	1,726	0,163	2,793	0,041
	26-30 yaş	53	4,29				
	31-40 yaş	83	4,34				
	41 yaş ve üzeri	47	4,44				
	Toplam	218	4,30				

Tek Yönlü Varyans (ANOVA) analizi sonucunda yaşa göre inovasyon, yetenek yönetimi, kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini değişkenlerinin ortalama puanları arasında

anlamli bir farklılık tespit edilmezken ($p \geq 0,05$), yaşa göre öz yeterlilik algısı ($p = 0,018 \leq 0,05$) ve yetkinlik ($p = 0,041 \leq 0,05$) faktörlerinin ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlendi. Yaşa göre öz yeterlilik algısı ve yetkinlik faktör değişkenlerinin homojenliğine ilişkin Levene testi sonucu anlamlıdır ($p \geq 0,05$). Bu sonuç yaş grupları arasında karşılaştırma yapılacağı anlamına gelmektedir. İlk önce öz yeterlilik algısının yaş grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak Scheffe kullanılmaktadır. Bu model 25 yaş ve altı çalışanların öz yeterlilik algısı 45 yaş ve üzeri çalışanlara göre farklılık olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ortalama değer incelendiğindeyse 45 yaş ve üzeri çalışanların öz yeterlilik algısının 25 yaş ve altı çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmekte ve daha tecrübeli olmalarının bu algıyı artırdığı düşünülebilir.

Son olarak da yetkinliğin yaş grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak Tukey kullanılmaktadır. Bu model 25 yaş altı çalışanların yetkinliğinin 45 yaş ve üstü çalışanlara göre farklılık olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ortalama değer incelendiğindeyse 45 yaş ve üstü çalışanların 25 yaş ve altı çalışanlara göre iş tecrübesi, o süreçte alınan iş ile ilgili eğitimler vb. yetkinliklerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 7. Eğitim Düzeyine Göre Değişkenlerin Farklılığı

		n	\bar{X}	SS	Homojenliğin Levene Testi		ANOVA	
					Levene İstatistiği	p	F	p
İnovasyon	Lise ve altı	44	3,80	0,606	0,730	0,483	0,779	0,460
	Üniversite	141	3,81	0,611				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	3,95	0,665				
	Toplam	218	3,83	0,618				
Yetenek Yönetimi	Lise ve altı	44	4,00	0,485	1,213	0,299	0,032	0,969
	Üniversite	141	3,99	0,517				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	4,01	0,592				
	Toplam	218	3,99	0,520				
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	Lise ve altı	44	3,45	0,962	0,496	0,610	0,418	0,659
	Üniversite	141	3,39	0,940				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	3,25	1,115				
	Toplam	218	3,38	0,970				
Kuruma Güven	Lise ve altı	44	3,86	0,582	2,922	0,056	0,547	0,579
	Üniversite	141	3,81	0,708				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	3,69	0,897				
	Toplam	218	3,80	0,715				
İş Tatmini	Lise ve altı	44	4,61	0,443	5,034	0,007	1,730	0,180
	Üniversite	141	4,65	0,416				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	4,78	0,330				
	Toplam	218	4,66	0,412				
Öz Yeterlilik Algısı	Lise ve altı	44	4,16	0,591	1,604	0,204	1,927	0,148
	Üniversite	141	4,25	0,573				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	4,42	0,663				
	Toplam	218	4,26	0,593				
Yetkinlik	Lise ve altı	44	4,35	0,687	2,371	0,096	1,664	0,192
	Üniversite	141	4,25	0,596				
	Yüksek Lisans ve üzeri	33	4,45	0,550				
	Toplam	218	4,30	0,611				

ANOVA testi sonucunda eğitim durumuna göre inovasyon, yetenek yönetimi, kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini, özyeterlilik algısı, yetkinlik değişkenlerinin ortalama puanları arasında anlamlı farklılık belirlenmedi ($p \geq 0,05$).

Çizelge 8. İşyerindeki Pozisyona Göre Değişkenlerin Farklılığı

		n	\bar{X}	SS	Homojenliğin Levene Testi		ANOVA	
					Levene İstatistiği	p	F	p
İnovasyon	Çalışan	120	3,77	0,600	0,837	0,475	1,760	0,156
	Alt Kademede Yönetici	38	3,76	0,686				
	Orta Kademede Yönetici	49	3,96	0,626				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,06	0,416				
	Toplam	218	3,83	0,618				
Yetenek Yönetimi	Çalışan	120	3,94	0,508	1,187	0,316	2,209	0,088
	Alt Kademede Yönetici	38	3,98	0,578				
	Orta Kademede Yönetici	49	4,08	0,517				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,29	0,331				
	Toplam	218	3,99	0,520				
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	Çalışan	120	3,29	0,995	2,103	0,101	2,4	0,069
	Alt Kademede Yönetici	38	3,32	1,018				
	Orta Kademede Yönetici	49	3,52	0,890				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,02	0,586				
	Toplam	218	3,38	0,970				
Kuruma Güven	Çalışan	120	3,78	0,709	1,561	0,200	0,394	0,757
	Alt Kademede Yönetici	38	3,76	0,786				
	Orta Kademede Yönetici	49	3,84	0,739				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,00	0,387				
	Toplam	218	3,80	0,715				
İş Tatmini	Çalışan	120	4,63	0,422	6,651	0,000	1,435	0,233
	Alt Kademede Yönetici	38	4,60	0,466				
	Orta Kademede Yönetici	49	4,75	0,344				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,76	0,336				
	Toplam	218	4,66	0,412				
Öz Yeterlilik Algısı	Çalışan	120	4,20	0,612	0,641	0,589	1,315	0,270
	Alt Kademede Yönetici	38	4,36	0,545				
	Orta Kademede Yönetici	49	4,28	0,595				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,48	0,503				
	Toplam	218	4,26	0,593				
Yetkinlik	Çalışan	120	4,20	0,636	0,607	0,611	2,806	0,041
	Alt Kademede Yönetici	38	4,45	0,579				
	Orta Kademede Yönetici	49	4,43	0,550				
	Üst Kademede Yönetici	11	4,41	0,539				
	Toplam	218	4,30	0,611				

Test sonucunda, pozisyona göre inovasyon, yetenek yönetimi, kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini, öz yeterlilik değişkenlerinin ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmedi ($p \geq 0,05$). Çalışanın pozisyonuna göre yetkinlik değişkeninin ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlendi ($p = 0,041 \leq 0,05$).

Pozisyona göre yetkinlik faktör değişkeninin homojenliğine ilişkin Levene testi sonucu anlamlıdır ($p \geq 0,05$). Bu sonuç pozisyon grupları arasında karşılaştırma yapılacağı anlamına gelmektedir. Yetkinliğin pozisyon grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak LSD kullanılmaktadır. Bu model çalışanın yetkinliğinin alt kademede yöneticinin yetkinliğine göre ve çalışanın yetkinliğinin orta kademede yöneticiye göre farklılık olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ortalama değer incelendiğindeyse alt kademede yöneticinin yetkinliğinin çalışana göre ve orta kademede yöneticinin çalışana göre yetkinliğinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 9. İşyerindeki Çalışma Süresine Göre Değişkenlerin Farklılığı

		n	\bar{X}	SS	Homojenliğin Levene Testi		ANOVA	
					Levene İstatistiği	p	F	p
İnovasyon	1 yıldan az	37	3,71	0,575	0,496	0,686	1,824	0,144
	1-3 yıl	37	3,68	0,668				
	4-6 yıl	59	3,91	0,600				
	7 yıl ve üzeri	85	3,89	0,616				
	Toplam	218	3,83	0,618				

Yetenek Yönetimi	1 yıldan az	37	3,86	0,527	0,432	0,731	3,949	0,009
	1-3 yıl	37	3,80	0,503				
	4-6 yıl	59	4,07	0,499				
	7 yıl ve üzeri	85	4,09	0,513				
	Toplam	218	3,99	0,520				
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	1 yıldan az	37	3,31	1,002	0,333	0,801	1,412	0,240
	1-3 yıl	37	3,11	0,912				
	4-6 yıl	59	3,48	0,937				
	7 yıl ve üzeri	85	3,46	0,995				
	Toplam	218	3,38	0,970				
Kuruma Güven	1 yıldan az	37	3,71	0,749	0,315	0,815	1,915	0,128
	1-3 yıl	37	3,60	0,673				
	4-6 yıl	59	3,82	0,760				
	7 yıl ve üzeri	85	3,91	0,673				
	Toplam	218	3,80	0,715				
İş Tatmini	1 yıldan az	37	4,65	0,415	0,779	0,507	1,145	0,332
	1-3 yıl	37	4,57	0,422				
	4-6 yıl	59	4,64	0,391				
	7 yıl ve üzeri	85	4,71	0,418				
	Toplam	218	4,66	0,412				
Öz Yeterlilik Algısı	1 yıldan az	37	4,08	0,626	0,147	0,932	3,199	0,024
	1-3 yıl	37	4,11	0,634				
	4-6 yıl	59	4,39	0,547				
	7 yıl ve üzeri	85	4,31	0,569				
	Toplam	218	4,26	0,593				
Yetkinlik	1 yıldan az	37	4,00	0,540	1,753	0,157	6,905	0,000
	1-3 yıl	37	4,11	0,689				
	4-6 yıl	59	4,42	0,556				
	7 yıl ve üzeri	85	4,44	0,581				
	Toplam	218	4,30	0,611				

Yapılan analiz sonucunda elde edilen değerler yukarıdaki çizelgede yer almaktadır. İnceleme sonucunda işyerindeki çalışma süresine göre inovasyon, kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven ve iş tatmini değişkenlerinin ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmezken, işyerindeki çalışma süresine göre yetenek yönetimi ($p=0,009 \leq 0,01$), öz yeterlilik algısı ($p=0,024 \leq 0,05$), yetkinlik ($p=0,000 \leq 0,01$) ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edildi.

İşyerindeki çalışma süresine göre yetenek yönetimi değişkeninin, öz yeterlilik algısı ile yetkinlik faktörlerinin homojenliğine ilişkin Levene testi sonuçları anlamlıdır ($p \geq 0,05$). Bu sonuç işyerindeki çalışma süresi grupları arasında karşılaştırma yapılacağı anlamına gelmektedir.

İlk önce yetenek yönetimi değişkeninin işyerindeki çalışma süresi grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak Tukey kullanılmaktadır. Bu model 1-3 yıl arasında işyerinde çalışanların yetenek yönetiminin ile 7 yıl ve üzeri işyerinde çalışan yetenek yönetimine göre farklılık olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ortalama değer incelendiğindeyse 7 yıl ve üzeri işyerinde çalışanların yetenek yönetiminin 1-3 yıl arasında işyerinde çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

İkinci olarak öz yeterlilik algısının işyerindeki çalışma süresi grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak LSD kullanılmaktadır. Bu model, 1 yıldan az işyerinde çalışanların öz yeterlilik algılarının 4-6 yıl arasında işyerinde çalışanlara göre; 1-3 yıl arasında işyerinde çalışanların öz yeterlilik algılarının 4-6 yıl arasında işyerinde çalışanlara göre

farklılık gösterdiği sonucunu vermektedir. Tablodaki ortalama değerler incelendiğindeyse, 4-6 yıl arasında işyerinde çalışanların 1 yıldan az işyerinde çalışanlara göre öz yeterlilik algıları; 4-6 yıl arasında işyerinde çalışanların 1-3 yıl arasında çalışanlara göre yeterlilik algıları daha yüksek olduğu görülmektedir. Son olarak yetkinliğin işyerindeki çalışma süresi grupları arasındaki karşılaştırılması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak Tukey HSD kullanılmaktadır. Bu model, 1 yıldan az işyerinde çalışanların yetkinliklerinin 4-6 yıl arasında işyerinde çalışanlara göre; 1 yıldan az işyerinde çalışanların yetkinliklerinin 7 yıl ve üzeri işyerinde çalışanlara göre farklılık gösterdiği sonucunu vermektedir. Ortalama değerler incelendiğinde, 4-6 yıl arasında işyerinde çalışanların 1 yıldan az işyerinde çalışanlara göre; 7 yıl ve üzeri işyerinde çalışanların 1 yıldan az işyerinde çalışanlara göre yetkinlikleri daha yüksektir.

Çizelge 10. Toplam İş Tecrübesine Göre Değişkenlerin Farklılığı

		n	\bar{X}	SS	Homojenliğin Levene Testi		ANOVA	
					Levene İstatistiği	p	F	p
İnovasyon	3 yıl ve altı	35	3,76	0,607	1,347	0,262	3,775	0,024
	4-6 yıl	34	3,59	0,710				
	7 yıl ve üstü	149	3,90	0,586				
	Toplam	218	3,83	0,618				
Yetenek Yönetimi	3 yıl ve altı	35	3,86	0,513	1,548	0,215	3,536	0,031
	4-6 yıl	34	3,86	0,616				
	7 yıl ve üstü	149	4,06	0,489				
	Toplam	218	3,99	0,520				
Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum	3 yıl ve altı	35	3,44	0,918	0,719	0,489	0,679	0,508
	4-6 yıl	34	3,21	1,044				
	7 yıl ve üstü	149	3,41	0,967				
	Toplam	218	3,38	0,970				
Kuruma Güven	3 yıl ve altı	35	3,76	0,786	0,527	0,591	1,901	0,152
	4-6 yıl	34	3,60	0,718				
	7 yıl ve üstü	149	3,86	0,693				
	Toplam	218	3,80	0,715				
İş Tatmini	3 yıl ve altı	35	4,59	0,421	0,408	0,666	0,943	0,391
	4-6 yıl	34	4,62	0,427				
	7 yıl ve üstü	149	4,68	0,406				
	Toplam	218	4,66	0,412				
Öz Yeterlilik Algısı	3 yıl ve altı	35	3,92	0,499	3,06	0,049	7,720	0,001
	4-6 yıl	34	4,23	0,665				
	7 yıl ve üstü	149	4,35	0,571				
	Toplam	218	4,26	0,593				
Yetkinlik	3 yıl ve altı	35	3,87	0,668	1,589	0,207	13,248	0,000
	4-6 yıl	34	4,22	0,654				
	7 yıl ve üstü	149	4,42	0,538				
	Toplam	218	4,30	0,611				

Analiz sonucunda, toplam iş tecrübesine göre kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven ve iş tatmini değişkenlerinin ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık rastlanmamaktadır ($p \geq 0,05$). Toplam iş tecrübesine göre inovasyon ($p=0,024 \leq 0,05$), yetenek yönetimi ($p=0,031 \leq 0,05$), öz yeterlilik algısı ($p=0,001 \leq 0,01$) ve yetkinlik ($p=0,000 \leq 0,01$) değişkenlerinin ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmektedir.

İşyerindeki toplam iş tecrübesine göre inovasyon ve yetenek yönetimi değişkeninin, yetkinlik faktörlerinin homojenliğine ilişkin Levene testi sonuçları anlamlıdır ($p \geq 0,05$). Sadece toplam iş tecrübesine göre yetkinlik faktörünün homojenliğine ilişkin Levene testi sonuçları anlamlı değildir.

($p \leq 0,05$). Anlamlı Levene testi sonuçlarına göre toplam iş tecrübesi grupları arasında karşılaştırma yapılacağı anlamına gelmektedir.

İlk önce inovasyon değişkeninin toplam iş tecrübesi grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak Tukey HSD kullanılmaktadır. Bu model 4-6 yıl arasında toplam iş tecrübesine sahip çalışanların inovasyona yönelik algılarının 7 yıl ve üzeri toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre farklılık gösterdiği sonucunu ortaya koymaktadır. Ortalama değer incelendiğindeyse 7 yıl ve üzeri toplam iş tecrübesine sahip çalışanların inovasyona yönelik algılarının 4-6 yıl arasında toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

İkinci olarak yetenek yönetiminin toplam iş tecrübesi grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak LSD kullanılmaktadır. Bu model, 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanların yetenek yönetimlerinin 7 yıl ve üzeri toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre farklılık gösterdiği sonucunu vermektedir. Tablodaki ortalama değerler incelendiğindeyse, 7 yıl ve üstü toplam iş tecrübesine sahip çalışanların 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre yetenek yönetimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Üçüncü olarak öz yeterlilik algıları değişkeninin toplam iş tecrübesi grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. İstatistik anlamlı farklılık çıktığında, hangi grupların birbirinden farklı olduğuna bakmak için post-hoc testlerini kullanmak gerekmektedir. Eğer gruplararası varyanslar eşit değilse Tamhane's T2 testine başvurulur. Bu karşılaştırmada grup varyansları eşit olmadığı için Tamhane's T2 kullanılmıştır. Bu model, 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanların öz yeterlilik algılarının 7 yıl ve üzeri toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre farklılık gösterdiği sonucunu vermektedir. Tablodaki ortalama değerler incelendiğinde ise, 7 yıl ve üstü toplam iş tecrübesine sahip çalışanların 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre öz yeterlilik algıları daha yüksek olduğu görülmektedir.

Son olarak yetkinlik değişkeninin toplam iş tecrübesi grupları arasındaki karşılaştırması değerlendirilmektedir. Çoklu karşılaştırma modeli olarak Tukey HSD kullanılmaktadır. Bu model, 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanların yetkinliğinin 4-6 yıl arasında toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre; 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanların 7 yıl ve üzeri toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre farklılık gösterdiği sonucunu vermektedir. Tablodaki ortalama değerler incelendiğindeyse, 4-6 yıl arasında toplam iş tecrübesine sahip çalışanların 3 yıl ve altı toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre; 7 yıl ve üstü toplam iş tecrübesine sahip çalışanların 3 yıl ve altı

toplam iş tecrübesine sahip çalışanlara göre yetkinliklerinin daha yüksek olduğu, genel olarak tüm farklılık olanlarda iş tecrübesi önemli fark yaratıyor görünüyor.

3.3. Basit ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Çalışanların yetenek yönetiminin inovasyona etkisini belirlemek için Basit Doğrusal Regresyon analizi yapılmaktadır.

Çizelge 11. Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayı		Standartlaştırılmış Katsayı	t	p
		A	ϵ_{S_h}	β		
İnovasyon	(Sabit)	0,338	0,220		1,532	0,127
	Yetenek Yönetimi	0,873	0,055	0,736	15,971	0,000

Yetenek yönetimi inovasyonun %53,9'unu açıklamaktadır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösteren model, ANOVA testi sonuçlarına göre anlamlıdır ($p=0,000 \leq 0,01$). Yukarıdaki tabloya göre sabitdeğer anlamlı değilken, bağımsız değişkenin katsayısı anlamlı olduğu görülmektedir ($p=0,000 \leq 0,01$). Yetenek yönetimi değişkenine ait regresyon yükü 0,873 ve standartlaştırılmış regresyon yükü de 0,736'dır. Yetenek yönetimi çalışanlardaki inovasyon algısını 0,873 puan yükseltmektedir. Yetenek yönetimi değişkeni inovasyon değişkenini anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

Basit doğrusal regresyon modeli: $\text{İnovasyon} = 0,736 * \text{Yetenek Yönetimi}$

Çizelge 12. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayı		Standartlaştırılmış Katsayı	t	p
		B	ϵ_{S_h}	β		
İnovasyon	(Sabit)	0,559	0,328		1,707	0,089
	Kurum Desteği Operasyonel Uyum	0,331	0,034	0,520	9,753	0,000
	Kuruma Güven	0,164	0,049	0,190	3,321	0,001
	İş Tatmini	0,161	0,076	0,107	2,105	0,036
	Öz Yeterlilik Algısı	-0,032	0,055	-0,031	-0,576	0,565
	Yetkinlik	0,211	0,055	0,209	3,852	0,000

Kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini ve yetkinlik değişkenleri birlikte inovasyonun %57,2'sini açıklamaktadır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösteren model, ANOVA testi sonuçlarına göre anlamlıdır ($p=0,000 \leq 0,01$). Yukarıdaki tabloya göre sabit değer anlamlı değilken, bağımsız değişkenlerden kurum desteği ve operasyonel uyum ($p=0,000 \leq 0,01$), kuruma güven ($p=0,001 \leq 0,01$), iş tatmini ($p=0,036 \leq 0,05$) ve yetkinlik ($p=0,000 \leq 0,01$) değişkenlerinin katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Kurum desteği ve operasyonel uyum değişkenine ait regresyon yükü 0,331 ve standartlaştırılmış regresyon yükü de 0,520; kuruma güven değişkenine ait regresyon yükü 0,164 ve standartlaştırılmış regresyon yükü de 0,190; iş tatmini değişkenine ait regresyon yükü 0,161 ve standartlaştırılmış regresyon yükü de 0,107; yetkinlik değişkenine ait regresyon yükü 0,211 ve standartlaştırılmış regresyon yükü de 0,209'dur.

Kurum desteği ve operasyonel uyum çalışanlardaki inovasyon algısını 0,331, kuruma güven çalışanlardaki inovasyon algısını 0,164, iş tatmini çalışanlardaki inovasyon algısını 0,161 ve yetkinlik çalışanlardaki inovasyon algısını 0,211 puan yükseltmektedir. Kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini ve yetkinlik değişkenleri birlikte inovasyon değişkenini anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

Çoklu doğrusal regresyon modeli: İnovasyon= 0,520*Kurum Desteği ve Operasyonel Uyum + 0,190*Kuruma Güven + 0,107*İş Tatmini + 0,209*Yetkinlik

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada insan kaynakları yönetiminde yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkan yetenek yönetimi kavramının, işletmelerde inovasyon üzerine etkisi ele alınmıştır. Saha çalışmasında yapılan ölçümler tutarlılık analizi ile değerlendirilmiştir. Bu analizden hareketle, yetenek yönetiminin anket evreninde kavramsal olarak iyi bilindiği, inovasyonun yeni gelişen bir süreç olarak algılandığı gözlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre yetenek yönetiminin alt boyutları olan kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini ve yetkinlik değişkenleri birlikte inovasyon değişkenini açıklamaktadır.

Araştırma kapsamında, anket yapılan endüstriyel mutfak firmasının yetenek yönetiminin etkin bir şekilde uygulandığı ancak inovasyon çalışmalarındaki süreçlerde geliştirilebilir bir seviyede olduğu görülmektedir. Çalışmada, araştırmacıların kendi çalışmalarında yararlanmaları açısından örnek bir model oluşturulmuştur. Demografik veriler cinsiyet, yaş, eğitim ve deneyime dayalı bilgilerin yanı sıra yetenek yönetimi uygulamaları ve inovasyon performansı ile ilgili sorular sorulmuştur. Bu makaledeki araştırma yapısı, örneklenen sektörün özelliklerine ve yetenek yönetimi ve yenilik performans sonuçları uygulamalarına hitap eden literatüre uygun olarak oluşturulmuştur. Alt kademedeki yönetici yetkinliğinin orta ve st kademedeki yöneticilere göre daha yüksek olduğu, 7 yıl ve üzeri çalışanların yetenek yönetiminin 1-3 arasındakilere göre daha yüksek olduğu ve yine, 7 yıl ve üzeri çalışanların inovasyon algılarının 4-6 yıl arası çalışanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, toplam iş tecrübesi arttıça çalışanların yönetici yetkinliği ve inovasyon algısı daha da güçlenmektedir. Kurumsal verimlilik açısından ise, rekabet şartlarının yoğun seyrettiği sektörde inovasyonun itici bir unsur olarak firmayı geliştirebilmesi için inovasyonun destekleyici anahtarlarından biri olan yetenek yönetiminin başarılı bir şekilde kurgulanması ve başarılı inovatif çıktılar için başarılı bir yetenek yönetiminin gerekliliğinin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Yetenek yönetimi sistematik alt süreçleriyle birlikte kapsamlı bir süreç olduğu için firmaların, bu süreci başarılı yürütebilmesi için kurum içinde ilk önce yetenek yönetimi anlayışını iselleştirilmeleri

gerekmektedir. Yönetici ve çalışanlar boyutunda bu sürecin benimsenmemesi durumunda verimde başarısızlık görülmeye başlar. İşte bu noktada firmalar üstün yetenekli çalışanları seçmeli, çalışanlara eğitim ve geliştirme alanları sağlanmalı, yetenekli çalışanlara koçluk yapmalı, yetenekli çalışanları değerlendirmek ve bu çalışanları elde tutmak bilinciyle hareket etmelidir. Yetenekli çalışanların elde tutulmasına ilişkin olarak çalışanlar özendirilmeli, motivasyon araçları kullanılmalı, yetenekli çalışanlara kapsamlı destekler sağlanmalı, uygun çalışma koşulları oluşturulmalı ve kişiye uygun işler sağlanmalıdır. Bu sayede firmalar yetenek yönetimini doğru uygulayıp inovasyon süreçlerini hızlı ve kaliteli bir şekilde yürütebileceklerdir.

Yetenek değişkeninin alt boyutları kurum desteği ve operasyonel uyum, kuruma güven, iş tatmini ve yetkinliğin inovasyon değişkenini anlamlı bir şekilde etkilediğinden hareketle, başarılı bir inovasyonun yürütülmesinde yeteneğin çok önemli bir faktör olduğu ifade edilebilir. Buna dayanarak gerek kamu gerekse özel sektörde işe alım ve iş yapış süreçlerinde yetenek faktörünün kurum başarısına etkisinden hareketle, bu faktörün önemle dikkate alınması önerilmektedir. Bu çalışmanın kısıtı araştırmanın belli bir sektörde ve belli bir sayıda katılımcı ile yapılabilmesidir. Saha araştırmasının, daha fazla sektörde ve daha çok sayıda veri ile ve/ya bölgesel veya küresel çapta yapılması hem literatüre hem de sektörel çalışma alanlarına katkı sağlayacaktır. Hatta araştırmaların üretim ve hizmet sektörü veya bölgesel tabanlı mukayeseli çalışmalara dönüştürülmesi ve yaygınlaştırılmasının işletmelerin başarılarına katkı sağlaması bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca günümüzde dijitalleşmenin işletme performansları açısından çok önemli hale gelmesi ve dijitalleşme eğilimli inovasyon tabanlı çalışmalarını daha güçlü rekabet unsuru haline dönüştürmesinin, inovatif süreçleri geliştirecek yetenek faktörünün önemini daha da artıracığı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağraş, S. ve Kılınç İ. (2014). "Örgütsel Yeteneklerin Türkiye'deki Otel İşletmeleri Bağlamında Analizi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), s. 1-35.
- Akar, F. (2015). *Yetenek Yönetimi*. Ankara, İmge Kitabevi Yayınları 17-20.
- Altınöz, M. (2018). "Yetenek Yönetiminin Algılanması Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, s. 85-95.
- Arshi, T. (2013). "Can Organizational Culture Influence Innovation? An Empirical Study on Organizational Culture Characteristics and Innovative Intensity", *Scottish Journal of Arts, Social Sciences and Scientific Studies*, 10 (2), p. 3-17.
- Buckingham, M. ve Vosburgh, R. M. (2001). "The 21st century human resourcesfunction: It's the talent, stupid!", *Human Resource Planning*, 24 (4), p.17-23.
- Budak, G. ve Akyol Mayatürk, E. (2013). "Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi: Çok Uluslu Bir Firma Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 150-160.
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç, Çakmak, E. Akgün, Ö. E., Kardeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: PEGEM Yayınevi.
- Claus, L. (2019). "HR Disruption Time Already to Reinvent Talentmanagement", *Business Research Quarterly*, p. 207-2015.
- Collings, D.G. ve Mellahi, K. (2009). "Strategic Talent Management: A Review and Research Agenda", *Human Resource Management Review*, 19(4), p. 304–313.
- Damanpour, F. (1991). "Organizational Innovation: A Meta Analysis of Effects of Determinants and Moderators", *Academy Of Management Journal*, Vol.34, No.3, p. 555-590.
- Drucker, P. F. (2003). *Yenilikçilik İçerisinde Yenilikçilik Disiplini*, (Çev Kardam, A.) İstanbul: MESS Yayınları.
- Ecevit, S. Z. (2010). "Yenilik Yönetimi" (Ed. Odman, F. ve Çelikçapa Kaygusuz, S.) içinde "Teknoloji Yönetimi" Bursa: Dora Yayıncılık., s.119.
- Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*, Ankara: Nova Basım, Yayın Dağıtım
- Ertuğ, K. Z. ve Bülbül, M. E. (2015). "İnovasyon Performansı Değerlendirme Sürecinde AHS ve GİA Bütünleşik Yaklaşımı: Süt Ürünleri Sektöründe Bir Uygulama", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, s. 149-160.
- Fagerberg, J. (2003). *Innovation A Guide to Literature*, Center for Technology Innovationand Culture, Oslo October

- Foteini, K. ve Johnston, K. (2020). "Talent Management: A Critical Literature Review and Research Agenda for Public Sector Human Resource Management", *Public Management Review*, 22(1), p.75-95.
- Gunday, G., Ulusoy, G., Kilic, K. ve Alpkan, L. (2011). "Effects of Innovation Types on Firm Performance". *International Journal of Production Economics*, 133(2), p. 662-676.
- Gündüzalp, S. ve Boydak, Ö. (2019). "Akademisyenlerin Yetenek Yönetimi Algısı", *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), s. 1-14.
- Güner, M. B. (2016). "Çalışanların Yetenek Yönetimi Algısının İş Motivasyonuna Etkisi", (Yüksek Lisans Tezi), Doğu Üniversitesi SBE.
- Hamel, G. ve Prahalad, C. K. (1990). "The Core Competence of the Corporation", *Harvard Business Review*, 3, p. 79-92.
- Hancıoğlu Y, Yeşilaydın G, (2016) ,"Stratejik Yönetimde Yeni Bir Rekabet Yaklaşımı" : Stratejik İnovasyon, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 12, Sayı 29, 2016: s: 120,121
- İrge, N. Tülin, (2016). "Yöneticiye Güvenin Çalışanın Motivasyona Etkisinde Lider Üye Etkileşiminin Rolü: Farklı Analiz Teknikleri ile Uygulamalı Örneği". *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journals*. s. 54-76
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Kanap Güngör, M. (2013). "Bilgi Çağında İnsan Kaynakları Yönetimine Bakış: İşletmelerde Yetenek Yönetimi ve Çalışan Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi SBE.
- Klingebiel, R. ve Rammer, C. (2014). "Resource Allocation Strategy for Innovation Portfolio Management", *Strategic Management Journal*, 35(2), p. 246-268.
- Karabetyan, L. (2019). *Örgütsel Öğrenme, Bilgi Yönetimi ve İnovasyonun Örgütsel Performansa Etkisi: Hizmet İşletmelerinde Bir Uygulama*, Doktora Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erat, L., (2019). *Yetenek yönetimi uygulamalarının çalışanların kariyer planlaması üzerindeki etkisi: Konya ilindeki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde bir araştırma*, Y.Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mahdiyeh, M., Atashsokhan, S., Khalilzadeh, M., Aghajanloo, A. ve Zohrehvandi, S. (2018). "Linking Project Success" and "Strategic Talent Management", *Department of Industrial Engineering, Science and Research*,764-774.
- Mische, A. M. (2001). *Strategic Renewal Becoming a High Performance Organization*, 129(2).

- Öner, E. (2014). "Bankacılık Sektöründe Yetenek Yönetimi ve İlişkilendirildiği İnsan Kaynakları Fonksiyonları: Bir Uygulama", (Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi SBE.
- Özdevecioğlu, M. ve Biçkes, D. M. (2012). "Örgütsel Öğrenme ve İnovasyon İlişkisi: Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39, s. 19-45.
- Rogers, E.M. (1995). Diffusion of Innovations. The Free Press. New York.
- Salau, O., Osibanjo, A., Adeniji, A., Oludayo, O., Falola, H., Igbinoba, E. ve Ogueyungbo, O. (2018). "Data Regarding Talent Management Practices and Innovation Performance of Academic Staff in Atechnology-Driven Private University", Covenant University, Nigeriaarticle, 18 April 2018
- Sattler, M. (2011). Excellence in Innovation Management: A Meta-Analytic Review on the Predictors of Innovation Performance. Springer Science & Business Media, s.12
- Savaşçı, İ. , Kazançoğlu, Y. (2004), Firmaların Yenilik Yaratma Sürecinde Serbest Bölgelerin Rölü, İİBF (www.ogu.edu.tr /kongre bildirileri) s. 517
- Tokmak, İ. (2008). "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İşletmelerin Yenilikçilik Yeteneğine Etkisi ve Elektronik Sanayisine Yönelik Bir Araştırma", (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE.
- Vatan, A. (2010). "Turizm İşletmelerinde İnovasyon: İstanbul'daki 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma", (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi SBE.
- Yam, R. C., Lo, W., Tang, E. P. ve Lau, A. K. (2011). "Analysis of Sources of Innovation, Technological Innovation Capabilities, and Performance: An Empirical Study of Hong Kong Manufacturing Industries", Research Policy ,40(3), p.391-402
- Trott, P. (1998). Innovation Management and New Product Development. Prentice Hall, London.
- TDK. <http://www.tdkterim.gov.tr>., Erişim : 09.09.2020.
- İnovasyon Nedir?, www.inovation.net., Erişim: 09.09.2020

John Locke'un Mülkiyet Kavramına Yönelik Bir Değerlendirme¹

Araştırma Makalesi/Research Article

Ahmet TUNÇ* Tuğçe KURTAĞZI** Süleyman EKİCİ***

ÖZET

17. yüzyıl İngiltere'sinde yaşayan John Locke'un siyaset felsefesinin tesiri yaşadığı yüzyılı aşmış, liberal toplumlarının dayandığı ilkelerin temelini oluşturmuştur. Mülkiyet, siyaset felsefesinin özgeğinde yer alan konulardan biridir. Locke, doğa durumundan kaynaklandığını ileri sürdüğü mülkiyet kavramına Hükümet Üzerine İkinci İnceleme'sinde "yaşam, özgürlük ve mülk" şekilde geniş bir anlam vermektedir. Toplum sözleşmesi ile kurulan devletin vazifesi ise mülkiyeti korumaktır. Çalışmanın amacı Locke'un mülkiyet kavramı ve liberalizmin ortaya çıkışı ile arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Bu bağlamda Locke'un liberal teoriye atıkları, mülkiyet anlayışı, mülkiyet hakkı, direnme hakkı ve özel mülkiyetin temeli tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğa Durumu, Mülkiyet, Servet, Liberalizm*

An Evaluation of John Locke's Concept of Property

ABSTRACT

The effects of the political philosophy of John Locke, who lived in England in the 17th century, exceeded the age he lived and formed the basis of the principles on which liberal societies were based. Property is one of the issues at the center of political philosophy. He gave a broad meaning to the concept of property, which he claimed was due to the state of Nature, as "life, freedom and property" in his Two Treatises of Government. The duty of the state established by the social contract is to protect the property. The aim of the study is to explain the connection between Locke's concept of property and the emergence of liberalism. In this context, the contributions of Locke to liberal theory, the understanding of property, the right to property, the right of resistance and the basis of private property were discussed.

Keywords: *State of Nature, Property, Estate, Liberalism*

¹ Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından kabul edilen "John Locke'un Siyaset Felsefesinde Mülkiyet Kavramı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, ahmet.tunc@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0106-2599>

** Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, tugcekurtagzi@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6932-0585>

*** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, slymne@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8477-000X>

GİRİŞ

Sınırlı devlet, bireysel özgürlük ve serbest piyasa ekonomisi ilkelerine dayanan liberalizm, ortaya çıkışından itibaren dünya siyasetini derinden etkilemiştir. Liberal toplumlarda mülkiyet, bireyin devlet de dahil olmak üzere gerçek ve tüzel kişilere karşı korunan özel alanıdır. Özgür insan, vicdani ve ekonomik kısıtlamalara tabii olmamalıdır. Bu nedenle mülkiyet haklarına müdahale ve kısıtlama teşebbüsü liberal özgürlüğe saldırı anlamına gelmektedir. Mülkiyet, siyasal liberalizmin babası kabul edilen John Locke'un siyaset teorisi içerisinde merkezi bir konuma sahiptir.

Locke mülkiyeti doğa durumundan kaynaklanan bir hak olarak görmektedir. Doğa yasası ile yönetilen doğa durumu ise, siyasal toplum öncesi bir insanlar arası eşitlik halindedir. Doğa durumunda insanlar özgür ve eşittir. Ancak bahsi geçen özgürlük istenilen her türlü eylemde bulunmak anlamına gelmemektedir. Başkalarının hayatına, özgürlüğüne, mallarına, bedenine zarar vermek doğa yasası tarafından yasaklanmıştır ve cezalandırılmayı gerektirmektedir. Ancak doğa durumunda tarafsız bir yargıcın yokluğu doğa yasasının ihlali halinde doğan cezalandırma hakkının belirsizliğine sebep olmaktadır. Bu nedenle insanlar toplum sözleşmesi ile siyasal toplum altında birleşmekte, doğa yasasını yürütme iktidarlarını devlete devretmektedir. Locke için devletin görevi ve kuruluş amacı mülkiyet haklarını muhafaza etmek, üyelerinin güvenliğini sağlamaktır.

Bu çalışmanın ana konusunu Locke'un mülkiyet kavramına atfettiği geniş kapsamın ve liberal teoriye sağladığı katkının çözümlenmesi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Locke'un başta "Hükümet Üzerine İkinci İnceleme" olmak üzere eserleri incelenmiş, mülkiyet anlayışı, liberalizmin gelişimiyle paralel olarak incelenmiştir.

1. KLASİK LIBERALİZM VE JOHN LOCKE

Siyaset yazınında kullanılan diğer birçok kavrama nispeten oldukça yeni olan liberalizm, Latince "eleutheria" sözcüğünden gelmektedir. Kavram siyaset terminolojisine 19. yüzyılda girmiştir. İngilizceye İspanyolcadan geçmiş bir kavram olmasına rağmen, sonraki dönemlerde İspanyollar tarafından İngiltere kaynaklı politikalardan bahsedilirken kullanılmıştır. Locke'cu parlamenter sistem ve anayasal monarşi ilkelerini savunan vekiller "liberales" olarak isimlendirilmiştir (Yayla, 2002: 15-16).

Klasik liberalizm özgürlük, bireycilik, hukukun hakimiyeti ve sınırlı devlet, sözleşme özgürlüğü ve piyasa ekonomisi ilkelerine dayanmaktadır. 17. yüzyılda siyasi bir doktrin olarak ortaya çıkan ve günümüze kadar gelişimini sürdüren liberalizm, ortaya çıkışından çok sonraları ancak 19. yüzyılda siyasi bir hareketin ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere'de liberalizm sözcüğü ancak 1840 yılında İngiliz Liberal Partisinin isminde kullanılmıştır (Hayek, 2009: 199).

Locke ile başlayan fikrin orijinal yorumu klasik liberalizmdir. Liberalizmin sınıflandırılması, ilerleyen yıllarda fikrin farklı ilkeler içeren türlerinin ortaya çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Klasik liberalizmin farkı, siyasi otoriteye çok kısıtlı bir rol vermesi ve birey özgürlüğüne sıkıca bağlı oluşudur. Devletin tek vazifesi özel mülkiyeti korumak ve özgürlüklere yönelik saldırıları engellemektir. Conway'e göre klasik liberalizm ve ilkeleri ilk tasvirlerini Locke'un Hükümet Üzerine İkinci İnceleme'sinde bulmaktadır. 1689 yılında, İngiliz Devriminden bir yıl sonra yayınladığı eserinde Locke, bireylerin haklarını korumak için siyasi düzenin nasıl kurulması gerektiğinden bahsetmektedir (Conway, 2011: 85-86). Locke'un düşünceleri bireysel özgürlük yanlıları ve mutlakiyet karşıtlarının sesi olduğu için ünlenmiştir (Cranston, 1968: 51).

Liberalizm, Batı Avrupa'da ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkmıştır. Liberalizm düşüncenin temeli ortaçağın yapısını değiştiren faktörlerde aranmalıdır. Ortaçağ düzenindeki değişim, özgür düşüncenin temellerinin atıldığı ve dinde özgürleşmenin önündeki engellerin kaldırıldığı Rönesans-Reform başlamış, Fransız Devrimi ile hızlanmıştır. Sanayi Devrimi, sürecin son katmanı olarak görülmektedir. Ekonomik ve vicdani özgürlüğe dair fikirler toplumun tamamında yayılım göstermiştir (Yüksel, 2014: 270).

Rönesans, reform'un ardından meydana gelen sanayi devrimi Batı'da yaşanmakta olan dönüşümü hızlandırmıştır. Batı medeniyetlerini dünyanın önde gelen güçleri olmaya götüren süreçte hem toplumsal hem de teknolojik anlamda birçok değişim yaşanmıştır (Belli ve Aydın, 2018: 64). Avrupa'da insan aklına verilen değer, evrensel insan ve hümanizm fikirleri yükselişe geçmiştir. Rönesans ve Reformla birlikte yeni insan, yeni toplum ve yeni ekonomik düzen anlayışının temelleri atılmıştır. Dinde çeşitlenme artmış, ulusallaşmaya giden yol açılmıştır (Yalçınkaya, 2013: 79-82).

Rönesans ve Reformun merkezi Avrupa kentleri, 16. yüzyılda günümüz kentleriyle kıyaslanamayacak derecede küçüktür. Kent kavramının tanımı ekonomik, işlevsel ve yönetsel olarak farklı ölçütler içermektedir. Yönetsel ölçüt kentte yaşayan nüfus miktarıyla alakalı iken, işlevsel ölçüt nitel özellikleri dikkate almaktadır. Kentin kırdan ayrılan yönü tarımsal üretimin yerini sanayinin almasıdır (Tunç, Belli ve Aydın, 2017: 1674- 1675).

Önemli olan kentin niceliksel büyüklüğü değil, yeni sınıfın ve siyasal çekişmelerin ortaya çıktığı yer olmasıdır. Niteliksiz ve cansız oldukları feodal dönemin ardından kentler ticaretle zenginleşen burjuvazinin siyasi mücadelelerinin ve paranın merkezi durumuna gelmeye başlamıştır (Yalçınkaya, 2012: 81- 83).

Wood; 16. yüzyılı takip eden süreçte İngiltere'nin yeni bir yönde geliştiğini söylemektedir. Bahsi geçen gelişim ıslah ideolojisi ve çitleme hareketinden ileri gelmektedir. İngiltere giderek artan biçimde

merkezi yönetime kavuşmuştur. Hızla büyüyen Londra, ulusal pazarın merkezi durumuna gelmiştir. Toprak merkezleştirilmiştir. Büyük toprak sahipleri, toprağını işlemesi için çiftçilere kiralamakta, üretimi arttırma ve maliyeti düşürme konusunda onları zorlamaktadır. Çiftçinin vazifesi toprağı ıslah etmektir. İngiltere’de ıslah, daha iyi duruma getirilmiş toprağı, ıslahçı ise boş arazileri çitleyerek tarıma uygun hale getiren ve kar etmek maksadıyla kullanan kişiyi anlatmak için başvurulan terimlerdir. Ancak terimler daha ileri bir anlama da gelmektedir: “yeni mülkiyet biçimi”. 16. ve 17. yüzyıllarda meydana gelen çitleme hareketi sadece tarım alanlarının dört bir yanını çitle çevrelemek anlamına gelmemektedir. Asıl olan, insanların tarım alanları üzerinde, müşterek olan mülkiyet haklarından dışlanmış olmalarıdır. Daha az üreten çiftçi toprağını kaybetmiş ve mülksüzleşmiştir. Bu süreç; rekabetçi piyasada üretken tarımı, toprakla uğraşmayan bir ücretli işçi sınıfını, ucuz tüketim malları için iç piyasayı ve kentlere göçen büyük mülksüz kesimi yaratmıştır. 18. yüzyılda yaşanan parlamenter çitleme ise üretim araçlarının sahiplerinin birikimlerini engelleyen, müşterek mülkiyet haklarının ortadan kaldırılmasının yasalaşmasıdır. İşte İngiliz sanayi kapitalizminin temelini bu süreç oluşturmaktadır (Wood, 2003: 106-144).

17. yüzyıla gelindiğinde toprak sahiplerinin yönetime katılması alışlageldik bir durum haline gelmiş, karşı bir girişim mülkiyet hakkına saldırı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bu sınıfın taleplerinin dikkate alınmaması iç savaş ile sonuçlanmıştır. İngiliz devrimi ile mülkiyet haklarını koruma altına almış, kralların mutlak egemenliği sona ermiştir (Kaymak, 2011: 172).

Ticaretin gelişmesi ve sanayinin kurulmaya başlaması, feodal mülkiyet biçimi ile toplumdaki üretim güçlerini çelişkiye düşürmüştür. Ortaya çıkan yeni sınıf, yeni bir sosyal düzen kurarken, iktidarın kullanımını kendi çıkarına göre düzenlemek istemektedir (Sarıca, 1983: 66-68).

Burjuvazi devleti ele geçirmesinin ardından, güçlü krallıkların yerini anayasal yönetimlerin alması gerektiğini, temsili demokrasiyi ve bireysel özgürlükleri savunmuştur. Özgürlük bireysel alanın yanı sıra, ekonomik alanda da hakim düşünce haline gelmiştir. Liberaller, ekonomik alanın devletin müdahalesinden bağımsız olması gerektiğini savunmuştur. Serbest piyasa düşüncesi sermaye birikimi ve sanayileşmeye giden süreci yaratmıştır (Gökçe, Tunç ve Koçak, 2015: 238)

Yeni sınıfın düşünce biçimi yeni bir ekonomik kuram ve sosyal dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu düşünce biçimine Aydınlanma felsefesi denilmektedir (Sarıca, 1983: 91). Locke’un fikirleri İngiltere’de devrimin ardından kurulan parlamenter monarşinin, Amerikan Bağımsızlık savaşının nedeni olan direnme hakkının felsefi temelini oluşturmaktadır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi hazırlanırken de Locke’un düşünceleri temel alınmıştır. Bireyi kısıtlayan siyasal ve dini baskılara karşı olan Locke, Aydınlanma Felsefesinin en önemli isimlerinden biridir (Ağaoğulları, 2011: 148).

Var olan düzene karşı gerçekleştirilen eylemler olarak tanımlanan devrimler, insanlık tarihindeki hayati değişimlerin önünü açmıştır. Devrimlerin etkileri kimi zaman buldukları toplumla sınırlı kalmış kimi zaman ise tüm dünyada etkili olmuştur (Ağır, 2019: 325). Prelot, etkileri tüm dünyada hissedilen üç büyük devrim olan Fransız, Amerikan ve İngiliz Devriminin Locke'un fikirleri ve doğal hukuk kavramsallaştırmasına dayandığını ileri sürmektedir. Locke'un eserleri yaşadığı dönemin şartlarına, isteklerine ve siyasal gelişmelerine paralel bir yön izlemekte, İngiliz devriminin teorik temelini oluşturmaktadır (Göze, 2015: 192).

Aydınlanma felsefesinde John Locke'un "yaşam, özgürlük, mülkiyet" düşüncesi kilit rol oynamaktadır. Mutluluğu temel alan düşünce herkesin arzularının peşinden gitme, kendi kaderini tayin etme hakkını siyasetin merkezine koymaktadır. Aydınlanmanın temelinde Locke'un ampirizmiyle güçlenen bireycilik bulunmaktadır. Locke 17. ve 18. yüzyıl düşüncesine egemen olan birey fikrinin sahibidir. Halkı yönetme yetkisinin tanrı tarafından bir kişiye verildiği görüşünü reddeden ve yönetimin özgür insanların rıza ile katıldıkları bir sözleşme yoluyla kurulduğunu savunan aydınlanma düşüncesinde, birey artık üzerinde soyluların, kralların bulunduğu zavallı bir varlık değildir. Devletin vazifesi artık bireylere ahlaki, dini gerçekler dayatmak değil; ona hizmet etmek, yaşam ve mülkiyet haklarını güvence altına almaktır. Aydınlanma liberalizmi bireyi yalnızca siyasi değil, ahlaki, ekonomik anlamda da özgürleştirmeyi, serbest girişimlerin önündeki kısıtları kaldırmayı amaçlamaktadır. Bireyin kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda özgürce hareket ettiği serbest piyasa düşüncesini savunmaktadır (Cevizci, 2017: 38-40).

Klasik liberalizmin temeli John Locke'un insanlar "eylemlerini uygun gördükleri biçimde düzenlemek, mülk ve kişileri uygun gördükleri biçimde kullanmak üzere tam bir özgürlük durumunda aynı zamanda bir eşitlik durumunda" doğar sözlerine dayanmaktadır (Goodin vd., 2016: 509).

İnsanın doğası gereği özgür olduğu düşüncesine dayanarak meşru hükümet ile despotizmi birbirinden ayıran kriterleri ortaya koymaya çalışmıştır. Onun fikirleri, liberal teoriyi ve doğal özgürlük düşüncesini eleştirenlere karşılık, liberal ilkelere dayanan meşru hükümetlerin farklı topluluklarda istikrarlı ve sürekli olabileceğini gösteren bir savunma olarak düşünülmektedir. Meşru iktidarın kurallarına uyma görevini yerine getiren insanların, iktidarın meşruiyetini kaybetmesi halinde direnme hakkına sahip olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır (Grant, 1987: 198-203).

Locke, Hükümet Üzerine Birinci İnceleme'sinde eşitlik ve bireyciliğe dair görüşlerine yer vermektedir. Bireylere rasyonel varlıklar olarak eşit davranılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, sosyal ve siyasal konularda aklın kuralları doğrultusunda hareket edilmelidir. (Peters, 1995: 72). Tanrı tarafından verilen doğal egemenlik hakkının reddi konusundaki fikirlerini Robert Filmler'a karşı

ileri sürdüğü savlarda bulmak mümkündür. Filmer, Adem'in doğal hükümdarlık hakkını savunurken, Locke Tanrının yarattığı tüm insanlara eşit egemenlik hakkı verdiği fikrini savunmaktadır (Zorzi, 2019: 193).

Locke'a göre herhangi bir gerekçeye dayanmayan ve doğal olarak ortaya çıkmış herhangi bir iktidar bulunmamaktadır. "Siyasi otorite, yalnızca siyasi toplum üyelerinin korunmasına yönelik olmalıdır. Doğal yasadan çıkarılan bu ilke, siyasi ilişkiler dedahil olmak üzere tüm sosyal ilişkilerdeki meşru ve gayri meşru güç uygulamalarını ayırt etmek için temel taşlarıdır. Yöneticilerinin yararına vatandaşlarının güvenliğini ve refahını feda eden herhangi bir hükümet bir zulümdür. Halkın rızası olmadan çalışan herhangi bir hükümet eşit derecede gayri meşrudur. Devlet ve iktidar tamamen onu meydana getirenlerin rızasına dayanmalıdır. Rıza şartı doğrudan özgürlük ilkesinden gelir, çünkü otorite doğal bir dayanak olmadan, yalnızca eşitler arasındaki anlaşmadan kaynaklanabilir." Hükümet vatandaşlarının ortak rızasına dayanmalı ve kamu yararına yönelik hareket etmelidir (Grant, 1987: 200).

Locke'un liberal teorisinin temel noktası bir şeyden özgürlük anlamına gelen "freedom from" ilkesidir. Klasik liberalizm, negatif özgürlüğü ve temel insan haklarını koruma altına almayı amaçlamaktadır. Kolektifi oluşturan birey toplumdaki daha üstün bir varlıktır. Siyasal iktidarın egemenliği doğal haklarla sınırlandırılmıştır (Ekmekçi, 2013: 72).

Bireylerin özgürlüğü fikrine sıkı sıkıya bağlı olan Locke için kavram, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, mülk edinme özgürlüğü, ekonomik özgürlüğü kapsamaktadır. Devletin birincil vazifesi vatandaşlarının bahsi geçen özgürlüklerini korumaktır. Devletin egemenlik yetkilerinin sınırlandırılması bireylerin gönüllü işbirlikleri geliştirmelerine, avantajlı ve rasyonel ekonomik ilişkiler kurmalarına olanak tanımaktadır. Locke'un özgürlüğün garantisi olan sınırlı devlet ve meşruiyetini kaybetmiş devlete karşı direnme hakkı fikirleri günümüze değin üzerinde tartışılan konular olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Mack, 2013: 4).

Locke'un doğal haklar ve mülkiyete dair fikirleri liberalizmin ilkeleri olan kendiliğinden düzen ve piyasa ekonomisinin temelini oluşturur. Her insanın kendi kaderini belirleme ve yaşamını devam ettirmek için istediği eylemi yapma hakkı bulunmaktadır. Doğal haklar yoluyla devletin kısıtlamalarına karşı korunan bireyin, özgürlükleri ile yaratılan özel alanındaki ekonomik eylemleri "doğal, kendiliğinden bir düzen" içinde gerçekleşmektedir (Çetin, 2001: 226).

Locke'un özel mülkiyete dair fikirleri liberalizmin ekonomik yönüne temel oluşturmuştur. İlerleyen süreçte görünmez el ve bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler anlayışı liberalizmin şartı haline gelmiş, ekonomik hayata devlet müdahalesine karşıtlık şeklinde formüle edilmiştir (Evren, 2015: 11).

Bir merkantilist olan Locke, uluslararası ticaret üzerine tartışmakta, devletin gücünün ticaret hacmi, altın-gümüş miktarına bağlı olduğunu düşünmektedir. Ticaret, zenginlik ve gücü beraberinde getirmekte, hem stok hem de nüfusu artımını sağlamaktadır. Locke, 1691 yılında Faiz Düşürmenin ve Paranın Değerinin Artırılmasının Sonuçları Üzerine Bazı Hususlar'ı yayımlamıştır. Para piyasasının siyasi kontrolüne karşıdır ve piyasa fiyatlarının, bütün malların (para dahil) değerini belirlemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Emek-değer teorisi ekonomistlerin aşına olduğu arz-talep yasası olarak öngörülmektedir. Değer alışverişi teorisi görünmez el düşüncesine benzemektedir. Klasik iktisadın öncüsü Adam Smith, Milletlerin Zenginliği isimli eserinde Locke'un para ve piyasa üzerine düşüncelerine başvurmuştur (Parsons, 1969: 390-393).

Ekonomik ilerlemenin dini çatışmalar tarafından yavaşlatıldığını düşünen Locke, dini hoşgöründen yanadır. Dogmatik yargılar ve kralın keyfi iradesine karşılık insan aklından yana tavır takınmaktadır. Mülkiyet haklarına ve insanın kendi kaderini tayin etme özgürlüğüne saygı duyulmasını talep ederken, kuvvetler ayrılığına dayanan anayasal iktidar fikrini savunmaktadır (Ünaldı, 2002: 24).

Hoşgörü Üzerine Bir Mektup isimli eserine hoşgörünün verimliliği arttırdığı ve dikkatle üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu söylemektedir (Boullion, 1998: 4). Locke'un liberal düşünceleri dine bakış açısında ve söylemlerinde de görülmektedir. Özgürlük savunucusu olan Locke, dinde de hoşgöründen yana tavır takınmaktadır. Dini, devletin yetkisinin dışında bir alan olarak kabul etmektedir (Didier, 2009: 74). Din ve vicdan özgürlüğü, insanın insan olmasından kaynaklı olarak sahip olduğu temel haklardan biridir. Bu sebeple hukuk kuralları her inancın, dinin, kimliğin korunmasını ve her inançtan insana eşit muamele edilmesini sağlamalıdır (Özipek, 2011: 208).

Locke'un yaşadığı dönem, eserleri ve hayatı incelendiğinde insan haklarına bakış açısıyla, sosyal sözleşme teorisiyle, bireyi algılayış biçimiyle, kuvvetler ayrılığına yaptığı vurguyla, mülkiyet hakkına ve insan aklına verdiği önemle, sınırsız devlet iktidarına karşı duruşuyla bir aydınlanma filozofu ve liberalizmin kurucusu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2. JOHN LOCKE'UN SİYASET FELSEFESİNDE MÜLKİYET KAVRAMI

Locke mülkiyetten bahsederken, "Hükümet Üzerine İkinci İnceleme'sinde" "property" ve "estate" olmak üzere iki farklı kavram kullanmaktadır. Estate daha dar anlamda servet anlamına gekirken, propertyserveti de kapsar biçimde geniş anlamda "yaşam, özgürlük, mülkiyet" anlamına gelmektedir.

Locke mülkiyetin yaşam, özgürlük ve serveti içine alan tanımı yaparken "insan ...mülkiyetini; yani yaşamı, hürriyeti ve servetini başkalarının vereceği zararlara ve saldırılara karşı koruma iktidarına sahip kılınmamıştır" (Locke, 2012: 57) demektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasasının oluşum sürecine katkı sağlayan John Adams, özgürlüklerin mülkiyet muhafaza edildiği sürece var olabileceğini söylemiştir. Thomas Jefferson'un 1776 yılında yayımlanan Özgürlük Bildirgesinde Locke'un "yaşam, özgürlük ve mülkiyet" ilkesine yer verilmektedir (Kama, 2009: 72).

Locke'un mülkiyete dair fikirlerini anlamak ve çözümleyebilmek için öncelikle doğa durumu ve doğa yasası kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Locke, mülkiyeti doğa durumundan kaynaklanan bir hak olarak görmekte, doğa yasası ile temellendirmektedir. Mülkiyet hakkındaki fikirlerini yorumlayabilmek için doğa durumu ve doğa yasası teorisi incelenmelidir.

2.1. Doğa Durumu

Doğa yasası, tüm evrende ve herkes için geçerli, insanların birbirleri ve kurumlar arasındaki uyumu, adaleti sağlayan, ahlaki ilkeler üzerinde kurulu kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Düşüncenin asıl kaynağı adalet arayışıdır (Türkeri, 2005: 140).

Locke'un siyasal toplumun kuruluşunu, görevlerini, sınırlarını ve mülkiyet hakkını dayandırdığı doğa yasası birçok farklı düşünür tarafından tartışılmış, farklı tanımları yapılmıştır. Tarih boyunca Stoacılardan toplum sözleşmecilerine kadar birçok düşünürün felsefesinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Düşüncenin temellerini Platon, Aristoteles ve Cicero'da bulmak mümkündür (Bix, 2004: 292-294).

Locke'a göre insanlar siyasal toplum öncesinde eylemlerini kimsenin isteğine bağlı olmaksızın düzenledikleri, doğa yasası tarafından yönetilen bir doğa durumunda yaşamaktadır. Doğuştan eşit olan insanlar arasında tüm güç ve yetki karşılıklıdır. Doğa yasasının çizdiği sınırlar dahilinde her insan mülkü ve kişiliği üzerinde dilediği tasarrufta bulunabilme özgürlüğüne sahiptir. Ancak kişinin kendisine ya da bir başkasının varlığına zarar vermesi daha yasası tarafından yasaklanmıştır (Locke, 1993: 263). Bir siyasal toplum ve yazılı kurallar bütünü olmaması doğa durumunun kanunsuzluk hali olduğu anlamına gelmemektedir. Doğa yasası doğa durumunda yaşayan tüm insanları eşit derecede bağlamaktadır. Bireylere haklar tanıyan doğa yasası beraberinde sorumluluklarda getirmektedir (Syneder, 1986: 730).

Locke yaratılmış tüm insanların benzer özelliklere sahip olduğunu ve dünyanın nimetlerinden faydalanma konusunda eşit haklara sahip olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla aralarında birinin diğerine tabii olacağı, hizmet edeceği ya da özgürlüğünü kısıtlayacağı bir ilişki yoktur (Locke, 2004: 7).

İnsanlar arasındaki ilişkinin ve devletin dayanağı doğa yasasıdır. Yasanın yok sayılması, devleti kuran toplum sözleşmesinin dolayısıyla devletin de ortadan kalkması sonucunu doğuracaktır. Egemenlik

sahipleri kendi keyfi iradeleri ile kanun yapmaları ve toplumun üyelerini bu kanunlara uymaya zorlamaları halinde bireylerin menfaatlerin söz etmek mümkün olmayacaktır. “Eğer toplumu meydana getiren insanlar yalnızca yöneticilerin itaatkarı olacaksa topluma üye olmakta ne gibi bir karları olduğu söylenebilir?” (Locke, 1999: 23).

Doğa yasası insanlara yaşamlarına ve mülklerine yöneltilen saldırıları cezalandırma hakkı vermektedir. Cezalandırmaya maruz kalmak istemeyen kişi doğa yasası tarafından verilen sorumluluklara uymalı, başkalarının haklarına ve mülkiyetlerine saldırıdan kaçınmalıdır (Copleston, 1998: 136).

Locke’a göre, doğa durumundaki eşitlik, özgürlük durumu “insanların büyük bölümü, insaf ve adaletin kuvvetli gözetleyicisi olmadığından, bu durumda insanın sahip olduğu mülkiyetin kullanımı oldukça güvensiz ve korumasızdır” (Locke, 2004: 103). İnsanlar yaşamlarını ve mülklerini korumak için bir toplum sözleşmesi altında birleşmekte, siyasal toplumu kurmaktadır. Siyasal toplumun amacı mülkiyet haklarını korumaktır. Dolayısıyla mülkiyetin henüz doğa durumundayken, siyasal topluma geçilmeden önce edinilmiş bir hak olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.2. Mülkiyet Hakkı

Locke, avcı toplayıcı toplumdan başlayarak ticaret toplumlarına giden süreçte, bireylerin gelişimine, kendi kaderinin tayin edicisi oluşuna ve mülkiyet hakkının temeline varan bir tartışma yürütmektedir (Brubaker, 2012: 216).

Mülkiyet hakkı insana mülklerini kullanma, kullandırma, devretme ve dışlama hakları tanımaktadır. Dışlama mülkiyetin ilk ve en temel ilkesidir. Bir şeyin kullanımının herkese açık ve müdahalenin serbest olduğu durumlarda mülkiyetten bahsetmek mümkün değildir. Locke’un mülkiyet kavramı yalnızca mal sahipliğinden ibaret değildir. Kişi kendi bedeninin, yaşamının ve benliğinin de malikidir (Jasay, 2004: 57). Locke’un mülkiyete atfettiği geniş kapsamda ilk bileşen yaşamdır. Kişilik de mülkiyetin vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsanın kendi benliği ve kişiliği üzerindeki mülkiyet hakkı devredilemez niteliktedir.

Locke’çu mülkiyette ikinci bileşen özgürlüktür. Kendi yaşamının ve benliğinin maliki olan insan, bununla bağlantılı olarak özgürlüğünün de maliki durumundadır. Zira kendi bedenine ve dolayısıyla bedeninin emeğine sahip olmayan insan için özgürlükten bahsetmek oldukça güçtür.

Yaşam ve özgürlüğün ardından bahsi geçen üçüncü bileşen mal-mülk, edinimlerdir. Locke “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” isimli eserinin beşinci bölümünde mal-mülk anlamında mülkiyeti, doğal haklardan referanslar vererek, Tanrı tarafından insanların kullanımı için yaratılmış dünya nimetleri olarak tanımlamaktadır. Tanrı tarafından verilen nimetlerden faydalanarak yaşam koşullarını

iyileştirmek doğal bir haktır (Azizova, 2018: 99). Locke’a göre, dünya üzerindeki nimetlerin bireye yararlı olabilmesi için müşterek olmaktan çıkarılması ve özel mülkiyetlere bölünmesi gerekmektedir (Boullion, 1998: 15).

Locke’un mülkiyet tanımının üçüncü bileşeni olan edinim diğer iki bileşenin aksine devredilebilir ve yabancılaşabilir. Bu ayrımı yaptıktan sonra Locke, Tanrının yarattıklarına müşterek olarak bahsettiği dünya nimetleri üzerinde meşru özel mülkiyetin nasıl kurulacağını açıklamaya girişmektedir. Müşterek mülkiyetten ayrılan bir parça için toplumun geri kalanının rızasını almanın gerekli olmadığını ileri sürmektedir (Artur, 1980: 3). Locke’a göre, herkesin tek tek rızasını almak zorunlu olsaydı, tanrının verdiği sınırsız nimetlere rağmen insan açıklıktan ölmeye mahkum olurdu (Locke, 2012: 25).

Locke, servet anlamında mülkiyeti anlatırken mal-mülk edinenin nasıl, ne şekilde ve hangi meşru temele dayanarak gerçekleştirildiğini açıklamaktadır. Edinim, insanın kendi bedeni ve emeği üzerindeki sahiplik hakkıyla yakından bağlantılıdır. Locke bir malı elde etmenin ve üzerinde sahiplik kurmanın emek ile mümkün olduğunu söylemektedir. Edinime doğa yasası tarafından sınırlamalar getirilmektedir. Başkaları için de yeterince iyi kaynak bırakmak edinime getirilen ilk kısıtlamadır. Bu sınır, yaşam hakkına duyulan saygıdan ile ilişkilidir. Bu anlamda mülkiyet tanımının her bileşeni birbiriyle ilişkili görünmektedir.

2.3. Mülkiyetin Meşru Temeli ve Sınırları

John Locke’a göre dışlama ile yakından ilişkili olan mülkiyetin meşru temelini anlayabilmek için “herkesin ortak kullanımında olan toprağa sahiplik iddiası hangi argüman ile meşrulaştırılmıştır?” sorusu sorulmaktadır (Schmitz, 2009: 6).

Tanrı dünyayı insanlara ortak olarak vermiştir. Dünya üzerindeki nimetler insanlara ortak olarak ait olmasına rağmen insan kendi bedeni ve emeği üzerindeki tek maliktir. Özel mülkiyete temel argümanı sağlayan da bu öz sahipliktir. Toprak üzerinde herkese ait olan bir bölümü özel mülk haline getirmek, emek karıştırmayla açıklanmaktadır. Kişinin ağaçtan topladığı meyveler ya da yakaladığı bir hayvan, ekim yaptığı toprak onun mülkiyeti haline gelmektedir. Emek karıştırılarak edinilen bu mallar üzerinde geriye kalan herkesin mülkiyet hakkı ortadan kalkmaktadır (Locke, 2012: 24).

Locke’a göre emek katma yoluyla mülk edinmek tüm toplumun yararındadır. Toprağı işleyen kişi kendisinin yanı sıra toplumun geri kalanı için de refah kaynağı ve ürün üretmektedir. Edinimler, malları azaltmamakta aksine yeni kaynaklar üretilmesini ve ticarete katılmasını yanı sıra stoklarda artışı sağlamaktadır. geçmiş nesillerin toprağı işlemesi sayesinde, gelecek nesiller bol kaynak, imkan ve yeni mallara sahip olabilmektedir (Schmitz, 2009: 9).

Toprak insanlara, ıslah etmeleri, geçimlerini sağlamaları ve kendilerini yokluktan korumaları için Tanrı tarafından verilmiştir. Toprağı refah kaynağı haline getiren şey emektir. Toprağın bir kısmını çeviren ve işleyen kişi, başkaları için de yeterince iyi derecede toprak bıraktığı müddetçe kimseye zarar vermiş değildir. Tanrı torağı insanlara işlenmemiş bırakmaları için değil, ekip biçerek yaşam koşullarını iyileştirmeleri için vermiştir. Doğa durumunda, insanların emeğinin toprağın sadece çok az bir miktarını ıslah edebildiği dönemlerde, insanoğlu için yararlı olan edinme yasasıdır. Henüz paranın kullanımda olmadığı, sınırsız edinimlerin önündeki engellerin kalkmadığı toplumlarda herkes başkalarına zararı olmaksızın, gücünün yettiği derecede ve miktarda toprağı işleyebilir (Locke, 2012: 27-29).

Locke mülk edinmeye sınırlamalar getirmektedir. Bunlar, çürüme sınırı ve başkaları için de “yeterince iyi ve yeterli kaynak bırakılması” şartıdır (Lowe, 2005: 182).

İnsanın edinebileceği sadece tüketebileceği kadarıdır. Kullanacağı ölçüde mal edinen insan, başkalarının yoksulluğuna neden olacak miktarda biriktirme yapamayacağından, mülk kaynaklı bir çekişme de doğmayacaktır (Locke, 2012: 26).

Doğa yasası sınırları dahilinde edinilen mal çürüyüp telef olmamalıdır. Toplumdaki insanları açlığa sürükleyecek birikim yaşam haklarına saldırı sayılmaktadır. Başkaları için de yeterince iyi miktarda toprak bırakılması şartı yaşam hakkından ileri gelmektedir (Wood, 2016: 297).

Paranın icadı ile birlikte mülk edinmeye getirilen sınırlamalar geçerliliklerini yitirmektedir. Paranın bir değişim aracı, soyut değer olarak kabul edilmesiyle sınırsız birikimin önü açılmıştır (Rupert, 2017:4-5).

Locke, paranın kullanımıyla, sınırsız birikimin yolunun açıldığı ve başkaları için yeterli ölçüde iyi kaynak bulmanın artık mümkün olmayacağı konusunda oldukça açıktır. Paranın mübadele aracı olarak kullanımı ve değeri hakkında yapılan anlaşma doğa durumunda yaşayanlar arasında yapılan ilk anlaşmadır, ikincisi ise devlet çatısı altında birleşme ile alakalıdır. Paranın kullanımının toplum üyelerinin ortak rızasıyla kabul edilmesi, mülk edinme hakkındaki sınırları ve kabulleri değiştirmektedir. Doğa yasası tarafından getirilen çürüme sınırlaması, çürümeyen-bozulmayan, bu yolla daha büyük miktardaki malların edinilmesini mümkün hale getiren para ile aşılabilmektedir (Gronow, 2016: 227-228).

2.4. Siyasal Toplumda Mülkiyet ve Direnme Hakkı

Doğa durumunda edinilen mülkiyet hakkı, siyasal toplumun kökenlerini oluşturan temel argümanı oluşturmaktadır. Doğa durumu mülkiyet haklarına saldırı halinde ortak ve tarafsız bir yargıcın eksikliği nedeniyle güvensiz duruma gelmektedir. Locke, bu güvensizlik halini insanların adaletin kuvvetli

gözetici olmaya ve paranın kullanımıyla birlikte ortaya çıkan sınırsız edinime dayandırmaktadır (Ward, 2010: 92-95). Ortak ve tarafsız bir yargıcın eksikliği, doğa yasasını yürütme ve suçluyu cezalandırma iktidarını herkesin kendi eliyle kullanmasını zorunlu kılmaktadır (Toku, 2003: 76-78).

Locke'a göre, bir anlaşmazlık durumunda kendi davalarının yargıçları olan insanlar kendi çıkarlarına göre karar verme eğiliminde olacaktır. Bu sebeple herkes için geçerli bir hukuk sistemi ve tarafsız yargıcın varlığı kararların adil ve ölçülü olarak verilmesini sağlayacaktır (Zelgüt, 2010: 73).

İnsanlar kendisinde olandan fazlasını başkasına veremeyeceğinden, siyasal topluma katılmış çoğunluk tarafından yönetilmeyi kabul etmiş insanlar üzerinde hükümetlerin yetkisi doğal haklarla sınırlı kalacaktır. Devletin organları ve yöneticilerin gücü, toplumun üyelerinin servetleri, yaşamları, özgürlükleri üzerinde tehdit oluşturmamalı, amacı insanların huzur içinde yaşaması ve kamu yararından fazlası olmamalıdır. Devletin yasalar sadece doğa yasasına uygun olması halinde meşru kabul edilmektedir. Yöneticilerin doğa yasasına dayanan ve toplumun tamamının iyiliğini garanti eden yasalar dışında, keyfi yasalar yapmaları meşruiyetlerini kaybetmelere sebep olacaktır (Hamilton, 1932: 868).

Standart ve herkes için geçerli, mülkiyet hakları garanti altına almayı amaç edinen yasalar olmadığı takdirde insanların doğa durumunda sahip oldukları özgürlükten vazgeçmeleri için hiçbir neden yoktur. Bir yöneticiye yaşamı, özgürlüğü e malları üzerinde sınırsız tasarruf yetkisi vermek kimse için akıllıca bir tercih değildir. Bu durum keyfi kurallar koyan bir egemen güç karşısında tamamen korunmasız kalmak anlamına gelmektedir (Locke, 2012: 90).

Rasyonel kararlar verebilen insan kendisini doğa durumundaki tehlikelerden korumak için siyasal topluma katılmaktadır. İnsanlar haklarından vazgeçmek ve durumlarını kötüleştirmek amacıyla hareket etmediklerine göre, meşru yönetimlerin sınırları doğa durumundaki özgürlükler ile çizilmektedir. İnsanların maksadı haklarını mutlak hükümdara koşulsuz devretmek değil, mülkiyetlerinin güvenliğini sağlayacak bağımsız bir yargıç yaratmaktır. Yetkilerinin sınırlarını aşan yönetimler direnme ile karşılaşacak, yetkiler insanlara geri dönecektir (Wood, 2016: 291). Direnme hakkına başvuran insanlar haklarını ihlal eden yönetimin hakimiyetinden çıkmakta, devletin içten çözülmesi halinde yasama gücü el değiştirmektedir. Direniş ve hükümetin çözülmesi, yönetimlerin vatandaşlarının geniş anlamda mülkiyet haklarını ihlal etmesi sonucu gerçekleşmektedir (Coplston, 1998: 144-145).

Mülkiyet kişinin hem tüzel hem de özel kişilere karşı korunmakta olan dokunulmaz alanıdır. Devletlerin en önemli maksadı ise bireylerin mülkiyetlerini korumaktır. Sözleşme yolu siyasal toplum altında birleşen insanlar yasama haklarını devlete devrederken amaçları mülkiyetlerinin her türlü

tehdide karşı korunmasıdır. Görevini yerine getirirken yöneticiler yetkilerini doğa yasasının insanlara tanıdığı özgürlükleri ihlal etmeyecek şekilde düzenlemelidir (Raynaud, 2003: 548).

SONUÇ

17. yüzyılda yaşamış olan Locke'un etkileri günümüze değin varlığını ve etkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Siyaset felsefesinin önemli kavramlarından olan mülkiyet hakkı Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Amerikan Anayasası gibi birçok tarihi metinde yer almıştır. Mülkiyete verdiği önem ve mülkiyet hakkına dair çözümlenmeleri "mülkiyet filozofu" olarak tanınmasına neden olmuştur.

Çalışma Locke'un mülkiyet kavramından ne anladığını ve siyaset felsefesindeki yerini araştırmayı maksat edinmiştir. Avrupa'da feodal düzenin çözülmesi, kilisenin gücünü kaybetmesiyle başlayan süreçte değişen mülkiyet ilişkileri ve liberal düşüncenin ilkeleri Locke'un felsefesi özelinde ele alınmıştır.

Avrupa'da siyasal iktidara bakışı kökünden değiştiren, Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayan, Aydınlanma ile ivme kazanan ve liberalizmin tarih sahnesine çıkmasıyla tepe noktasına ulaşan süreç günümüzde hala gelişimini sürdürmektedir. John Locke, başta özgürlük olmak üzere, eşitlik, direnme hakkı, dinsel hoşgörü gibi konulardaki görüşleri ile siyasal liberalizmin fikir babası olarak kabul edilmektedir.

Locke'un mülkiyet kavramsallaştırması yaşam, özgürlük, serveti içermekte, insanın kendi bedeni ve emeği üzerindeki sahipliğini, dini özgürlük fikriyle laik devleti, yönetimin gücünü doğal hukuk ile sınırlamasıyla sınırlı devlet ve kuvvetler ayrılığı ilkelerini kapsamaktadır. Kavram, devlet fikrinin merkezinde yer almaktadır. Locke'un düşünceleri İngiltere'den başlayarak, Avrupa burjuvazisinin sesi olması nedeniyle ünlenmiştir.

Locke'un edinime dair düşüncelerinin yanında mülkiyet, günümüzde temel insan hakları içinde kabul ettiğimiz özgürlük ve yaşamı da kapsamaktadır. Minimal devlet ve direnme hakkı ilkelerinin çözümlenebilmesi için metinlerinin geniş mülkiyet tanımı temelinde okunmasıyla gerekmektedir. Locke mülkiyeti anlatmaya doğa durumu ile başlamaktadır. Doğa durumu tüm insanların eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu, doğa yasası tarafından yönetilen bir barış halidir. Mülkiyet doğa durumunda edinilmiş bir haktır. Locke'un mülkiyeti doğa durumu ile açıklaması, hakkın devletten kaynaklanmayan aksine ondan bağımsız ve dokunulmaz bir alan olduğu vurgusuna neden olmaktadır.

Devlet bireylerin mülkiyetlerine müdahale etmemelidir. Çünkü mülkiyet siyasal toplum öncesi doğal bir haktır ve devletin yasaları doğa yasaları üzerine şekillenmektedir. Doğa yasasını kavrama kabiliyetine (akla) sahip her insan için siyasal toplumdaki elde edilen menfaat mülkiyetin güvenliğinin

sağlanmasıdır. Locke mülkiyet kelimesini sürekli olarak bu bilinç ile kullanmıştır. Locke'un ayırt edici özelliği, bireylerin maddi olmayan mülkleri, kendi bedenleri üzerindeki sahiplikleri ve doğal hakları yoluyla siyasi çıkara haiz olduğu şeklindeki fikirlerinin tutarlılığından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2011). Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali; Yalçınkaya, Ayhan (2013). Siyasal Düşünceler Tarihi, (Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ağır, Osman (2019). Dünya Siyasetini Etkileyen Devrimlerin Uluslararası Sonuçları: 1917 Bolşevik Devrimi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (1), 325-342.
- Azizova, Dilyara (2018). Locke and Hume on Property, Liberal Düşünce Dergisi, 23(90), 97-107.
- Belli, Aziz; Aydın, Abdullah (2018). Türkiye'deki Sivil Toplum Anlayışına 15 Temmuz Darbe Girişimi Üzerinden Bakış, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 15, 63-78.
- Bouillon, Hardy (1998). John Locke, (Çev. Ali İbrahim Savaş), Ankara: Liberte Yayınları.
- Brubaker, Stanley (2012). Coming in to One's Own: John Locke's Theory of Property, God, and Politics, The Review of Politics, 74, 207-232.
- Bix, Brian (2004), Doğal Hukuk: Modern Gelenek, (Çev. Ertuğrul Uzun), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(2), 291-343.
- Cevizci, Ahmet (2017). Aydınlanma Felsefesi, İstanbul: Say Yayınları.
- Cranston, Maurice (1968). Büyük Düşünürlerin Politika Felsefeleri, İstanbul: Milliyet Kültür Kulübü.
- Copleston, Frederick (1998). Copleston Felsefe Tarihi Hobbes Locke, (Çev: Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.
- Çetin Halis (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1). 219-237.
- Didier, Jean (2009). John Locke, (Çev. Atakan Alınörs), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Gronow, Jukka (2016). On the Formation of Marxism: Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy, Boston: Brill Press.
- Gökçe, Fuat; Tunç, Ahmet; Koçak, Yüksel (2015). Sosyalizmden Kapitalizme, Geçiş Ekonomilerinin Hukuki Normlarında Neo-Liberal İzler: Azerbaycan, I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi. Kars-Türkiye, 1- 3 Ekim 2015, 235-248.
- Grant, Ruth (1987). John Locke's Liberalism, Chicago: University of Chicago Press.

- Goodin Robert; Pettit, Philip; Pogge, Thomas (2016). Çağdaş Siyaset Felsefesi Klavuzu, (Çev. Simten Coşar), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Göze, Ayferi (2015). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul: Beta Yayınları.
- Ekmekçi, İdil Su (2013), John Locke'un Liberalizm Kuramı Üzerine, TBB Dergisi, 106, 205-214.
- Evren, Mehmet (2015). John Locke ve John Rawls Liberalizminin Karşılaştırılması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Hamilton, Walton (1932). Property According to Locke, The Yale Law Journal, 41(6), 864-880.
- Hayek, Friedrich August Von (2009). Liberalizm, (Çev. Ünsal Çetin), Liberal Düşünce Dergisi, 14(55), 197-224.
- Jasay, Anthony (2004). Property And Its Enemies, Philosophy Journal, 79, 57-66.
- Kama, Özge (2009). Kurumlar ve Mülkiyet Hakları İktisadı: Üç Deneme, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Kaymak, Muammer (2011). "Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi", (Der. Hakan Mıhçı) İktisada Dokunmak, Ankara: Phoenix Yayınevi, 163-185.
- Locke, John (1993). Political Writings, Harmands worth: Penguin Books.
- Locke, John (1999). Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler, (Çev. İsmail Çetin), İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Locke, John (2012). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme, (Çev. Fahri Bakırcı), Ankara: Ebabil Yayınları.
- Locke, John (2004). Hükümet Üzerine İkinci İnceleme. (Çev. Fahri Bakırcı), Ankara: Babil Yayıncılık.
- Lowe, Jonahtan (2005). Locke, Oxon: Taylor and Francis Group.
- Mack, Eric (2013). John Locke,(Ed.John Meadowcroft), New York: Bloomsbury Academic and Professional.
- Özipek, Bekir Berat (2011). Din ve Vicdan Özgürlüğü: Türkiye İçin Bir Anayasal Çerçeve Önerisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 207-219.
- Parsons, John (1969). Locke's Doctrine of Property, Social Research, 36(3), 389-411.

- Peters, Richard (1995). Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri, (Çev. Nejat Muallimoğlu), (Ed. Maurice Cranston), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Raynaud, Philippe (2003). Siyaset Felsefesi Sözlüğü, (Haz. Stephane Rials), (Çev. Necmettin Kamil Sevil), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rupert, Charles (2017). Locke, Marx, and Two Theories of Labor, https://thenextsystem.org/sites/default/files/2017-07/Rupert_GraduateFirst.pdf, (Erişim Tarihi: 02.04. 2020).
- Sarıca, Murat (1983). 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Schmitz, David (2009). Mülkiyet Kurumu, (Çev. Bican Şahin), Liberal Düşünce Dergisi, 53(54), 5-23.
- Syneder, David (1986). Locke on Natural Law and Property Rights, Canadian Journal of Philosophy, 16(4), 723- 750.
- Toku, Neşe (2003). John Locke ve Siyaset Felsefesi, Ankara: Liberte Yayınları.
- Tunç, Ahmet; Belli, Aziz; Aydın, Abdullah (2017). Kent Kimliği İle İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 22, Kayfor15 Özel Sayısı, 1673-1688.
- Türkeri, Mehmet (2005). Etik Tarihindeki Temel "Doğal Yasa" Anlayışları ve Bu Anlayışlardaki Dini Unsurlar, D.E U.İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22, 135-164.
- Ünaldı, Elif Yeşim (2002). Liberal Düşüncenin Temeli Olarak John Locke'ta Devlet Fikri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yayla, Atilla (2002). Liberalizm, Ankara: Liberte Yayınları.
- Yüksel, Hasan (2014). Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 257-273.
- Zelgüt, Solmaz (2010). Dört Adalı Hobbes- Locke- Berkeley- Hume, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Zorzi, Graedon (2019). Liberalism and Locke's Philosophical Anthropology, The Review of Politics, 81(2), 183–205.
- Ward, Lee (2010). John Locke ve Modern Yaşam, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wood, Ellen (2003). Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış, (Çev. Cevdet Aşkın), Ankara: Epos Yayınları.

Wood, Ellen (2016). *Özgürlük Ve Mülkiyet : Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev. Oya Köymen), İstanbul: Yordam Kitap.

Kamu Yönetimi Reformlarının Dönüşümü

Araştırma Makalesi/Research Article

S. Mustafa ÖNEN* Mehmet Seyda OZAN**

ÖZET

Geçmişten günümüze gelinceye kadar her ülkede kamu yönetiminin asli görev ve sorumluluğu, ülkenin mevcut imkân ve kaynaklarını en iyi kullanarak vatandaşlara en iyi kamu hizmetini sunmaktır. Günümüzde Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) anlayışının öngördüğü yönetimin merkeziyetçi ve hantal yapısına karşı kamu yönetiminde reform olarak daha çok esnek ve katılımcılığı esas alan Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışı uygulamaları düşünülmektedir. Kamu yönetiminde reform; kamu yönetiminin yapısında, halkla olan ilişkilerinde, hizmet tercihlerinde ve karar verme sürecinde yaşanan sıkıntı, eksiklik ve yetersizliklere karşı alternatif olarak düşünülen etkili, kalıcı ve verimli tedbirler ve yöntemler bütünüdür. Aslında kamu yönetiminde reform hareketleri ülkelerin farklı sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve yönetsel ihtiyaç ve koşullarına göre ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de reform girişimlerini tetikleyen güçler esas olarak ekonomik krizler ve YKY anlayışı kapsamında atılan adımlar olmaktadır. Bu çalışmada kamu yönetimi reformlarının dönüşümü, dünyada reformlara örnek gösterilen belli başlı ülkelerin deneyimleri ile Türkiye’de cumhuriyet dönemi reformları çerçevesinde ele alınmıştır. Bundan dolayı çalışmanın iki temel amacından söz etmek mümkündür: Bunlardan birincisi, GKY anlayışından YKY anlayışına geçiş sürecinde dünyada kamu yönetimi reformlarını başarılı uygulayan ABD, İngiltere, AB, Avustralya ve Yeni Zelanda örneklerini incelemek; ikincisi ise Türkiye’de kamu yönetimi reformlarının tarihsel dönüşümünü belli dönemler altında değerlendirmektir. Çalışma, betimleyici kapsamda nitel ve dolaylı araştırma yöntemine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Geleneksel Kamu Yönetimi, Yeni Kamu Yönetimi, Reform, Kamu Yönetiminde Reform.*

The Transformation of Public Administration Reforms

ABSTRACT

From the past to the present, the fundamental duty and responsibility of public administration in every country is to provide the best public service to citizens by utilizing the best available resources and opportunities of the country. Today, the practice of New Public Administration (NPA), which is more flexible and based on participation, is considered as an administrative reform against the centralized and cumbersome structure of administration envisaged by the Traditional Public Administration (TPA). Reform in Public Administration is a set of effective, permanent and efficient measures and methods, which are considered an alternative to the problems, deficiencies and inadequacies experienced in the structure, relations with the public, service preferences, and decision-making process of public administration. In fact, although reform movements in public administration vary from country to country according to different social, cultural, economic, political

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, mustafa.onen@inonu.edu.tr,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7284-2616>

** Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, mseydaoan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1821-0287>

and managerial needs and conditions of countries, the forces that trigger reform initiatives are mainly economic crises and the steps taken within the NPA framework. In this study, transformation of public administration reforms was discussed within the framework of the experiences of the notable countries shown as an example of reforms in the world and republic period reforms in Turkey. Therefore, the study has two main objectives: the first of these is to review the examples of US, UK, EU, Australia and New Zealand, which implemented the public administration reforms during the process of transition from TPA understanding to the NPA; and, the second is to evaluate the historical transformation of public administration reforms in Turkey based on certain periods. The study is based on descriptive, qualitative and indirect research design.

Keywords: *Traditional Public Administration, New Public Administration, Reform, Reform in Public Administration.*

GİRİŞ

Kamu yönetiminde reform insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların belli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iş birliğine dayalı örgütlendikleri bilinmektedir. Bu örgütlenme, toplumun en temel çekirdeğini oluşturan aileden başlayarak toplumun en üst meşru gücünü oluşturan devlete kadar uzanmaktadır. Devlet insanların egemenlik haklarından vazgeçerek toplumdaki anlaşmazlıkları çözen, kamu hizmetlerini üreten ve yöneten en üst meşru güç konumundadır. Kamu yönetimi ise, devletin bir uzantısı olarak yürütme organına bağlı ve onun belirlediği politika, ilke ve esaslar çerçevesinde örgütlenen ve kendisine verilen görevleri yerine getiren kamu görevlilerinin oluşturduğu bir yapıdır. Kamu yönetimi toplumun ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamak ve kamu hizmetlerini vatandaşlara en uygun yöntemlerle sunmak için kendini sürekli yenilemek zorundadır. Bu açıdan kamu yönetiminin değişen koşullara ayak uydurması için reforma başvurması kaçınılmaz bir süreçtir.

Reform, kamu yönetiminin kendi kendini yenileme ihtiyacının bir sonucudur. İnsanlık kadar eski olan reform, toplumsal düzenin devamı ve korunması açısından her dönemde ve her coğrafyada farklı amaçlara hizmet etmektedir. Reform, en genel anlamda değişime ayak uydurmak için başvurulmuş bir yöntem olmasına rağmen, her uygulanan tedbiri de bu anlamda reform olarak saymak mümkün değildir. Dolayısıyla, her reform bir değişime dayansa da her değişimin reform olarak nitelendirilebilmesi için planlı, bilinçli ve köklü değişikliklere ihtiyaç gözükmektedir. Kamu yönetiminde reform ise, devletin yapısında, niteliğinde ve işlevlerinde köklü değişiklikler demektir. Reform sayesinde kamu yönetiminin siyasi ve iktisadi ilişkileri başta olmak üzere karar verme süreçleri, halkla olan ilişkileri, personel sistemi ve hizmet sunma biçimleri gibi birçok yönden gözden geçirilmesi sağlanır; mevcut sorunlarının teşhis edilmesi kolaylaşır ve ilgili sorunlara karşı hangi etkili tedbirlerin alınması gerektiği açığa çıkar.

Her ülkede kamu yönetimlerinin vatandaşlara en iyi hizmeti sunabilmek için değişik yöntemlere başvurduğu bilinmektedir. Zaman içerisinde maruz kalınan ekonomik krizler veya kötü yönetimler nedeniyle yaşanan aksaklık ve sıkıntılara karşı etkili reform tedbirlerinin uygulanması da kaçınılmazdır. Reformun başarısı öncelikle yapılacak reformun amaç ve kapsamının belirlenmesine

ve buna yönelik etkili bir yol haritasının uygulanmasına bağlıdır. Dolayısıyla reformda sorunun öncelikle doğru tespit edilmesi yanında sorunun çözüme yönelik doğru adımların atılması da son derece önemlidir. Ayrıca bu süreçte gelecek tepkiler ve değişime dirençler de hesaba katılmalıdır. Hatta her coğrafyanın kendine özgü siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve dinamikleri dikkate alınarak her ülkeye ait ihtiyaç, beklenti ve yönetim tarzına uygun reform biçiminin seçilmesi gerekmektedir. Zira bir ülkede geçerli olan bir reform tarzı, bir başka ülke için aynı etkiyi doğurmayabilir veya istenilen başarıya ulaşması söz konusu olmayabilir.

Bu çalışmanın esas amacı, reform ihtiyacına bağlı olarak küresel ve ulusal dinamikler çerçevesinde dünyada ve Türkiye’de kamu yönetimi reform hareketlerinin dönüşümünü genel hatlarıyla incelemektir. Çalışmada reformu doğuran faktörler ve bunların yansımaları daha çok Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) anlayışından Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışına doğru bir perspektif altında açıklanmıştır. Bu kapsamda çalışmada önce GKY’den YKY’ye geçiş zemin hazırlayan nedenler ile YKY ve reform ilişkisi; sonrasında ise, dünyada ve Türkiye’deki başlıca reform uygulamaları ele alınmıştır. Çalışmada dünyada kamu yönetiminde başarılı reform uygulamaları ile dikkat çeken ABD, İngiltere, Avrupa Birliği (AB), Avustralya ve Yeni Zelanda örneklerine değinildikten sonra, Türkiye kısmında ise, kamu yönetimi reformları 1930-1960 dönemi, 1960-2000 dönemi ve 2000’li yıllar dönemi olmak üzere üç dönem altında açıklanmıştır. Bu sayede çalışmada kamu yönetimi reformlarının dünyada ve Türkiye’de çıkış noktaları, uygulama şekilleri ve sonuçları açısından dikkati çeken ortak özellikleri ortaya konulmaktadır.

1. GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNDEN YENİ KAMU YÖNETİMİNE GEÇİŞ

Kamu yönetimi disiplini Woodrow Wilson’ın kurucu makalesi olarak ifade edilen “Yönetimin İncelenmesi” eserinin yayınlanması kapsamında 1887 yılına kadar uzanmaktadır. Bu anlamda kamu yönetimi genç bir disiplin olmakla birlikte tek bir kamu yönetimi teorisi yoktur. Kamu yönetimi belirli teorilerin belirli dönemlerde katkıda bulunduğu bir bilgi birikiminden meydana gelmektedir. (Frederickson, 1999: 701-707).

Kamu Yönetimi disiplini tarihsel akış içerisinde üç baskın dönemden geçmiştir (Osborne, 2006: 377):

- 1900’lerin başından 1980’lere kadar daha uzanan seçkin ve Geleneksel Kamu İdaresi;
- 1980 sonlarından 2000’lere kadar Yeni Kamu Yönetimi;
- ve son zamanlarda ortaya çıkan Kamu Yönetişimi dönemi.

Bu kapsamda geleneksel Kamu Yönetiminin (GKY) temelleri Max Weber bürokrasinin ilkeleri ile şekillenmiştir ve bu ilkeler aşağıda ifade edilmiştir (Weber, 1952: 18-25):

- tanımlanmış resmi yetki sınırları;
- yerleşik kural ve kaideler;
- uzmanlaşma;
- koordinasyonla sağlama yöntemi olarak hiyerarşi;
- sürekliliği sağlamak için yazılı kayıtlar;
- dikey iletişim kanalları;
- değişime karşı direnme.

19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan GKY anlayışı ile devletin sorumluluk alanı genişlemiştir. Bu kapsamda GKY müdahaleci bir rol üstlenmiştir (Van Kersbergen vd., 2014: 884-886). Buna karşın devletlerin büyümesi toplum nezdinde hoş karşılanmamıştır. Devletin büyümesiyle verimsizlik, kırtasiyecilik ve hantallık artmıştır. Artan hantal bürokrasi ise devlet-vatandaş ilişkilerini zedelemiştir. Bu doğrultuda 1970’li yılların sonlarında İngiltere ve ABD’de muhafazakâr iktidarların yapmış olduğu reformlar GKY’yi derinden sarsmış ve YKY anlayışının temellerini atmıştır. Yapılan bu reformları yorumlayan ve çalışmalar yapan bilim adamları ise YKY’nin teorik altyapısının oluşumunda öncü rol üstlenmişlerdir (King, 1987: 116-153). Bu kapsamda YKY’nin ortaya çıkışı reformlar sayesinde filizlenmiş ve bu reformlar üzerine yapılan çalışmalar ile geliştirilmiştir. Bu hususta Osborne ve Gaebler’in 1992 yılında yayımlanan “Kamu Yönetiminin Yeniden İcadı (Reinventing Government)” adlı eseri YKY’nin temel kitapları arasında gösterilmektedir (Osborne ve Gaebler, 1992: 1-3).

GKY’nin açmazına karşı YKY’nin uygulamaya koyduğu reform stratejileri ile yenilikçi yönetim felsefeleri ve yaklaşımları kamu yönetimine uyarlanmış olmaktadır. Bu stratejiler arasında stratejik yönetim ve planlama anlayışı, kalite yönetimi, piyasa mekanizması, yerinden yönetimleştirme ve performans yönetimi gibi teknikler sayılabilir (Sözen, 2005: 75).

YKY’nin temel ilkelerini aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Osborne, 2006: 379):

- Yönetimde özel sektör tekniklerinin benimsenmesi
- Vatandaşların müşteri olarak görülmesi
- Sonuç ve çıktı odaklılık
- Performans yönetimi ve değerlendirmesi
- Katı kural ve prosedürlerin yerine misyon ve vizyon odaklı esneklik
- Hizmet birimi bazlı maliyet muhasebesi
- Kamu hizmetlerinde kaynak tahsisi ve hizmet sunumu için pazar rekabetinin ve sözleşmelerinin kullanılması

YKY en genel tanımıyla özel sektör yönetim tekniklerinin kamu yönetimi tekniklerine olan üstünlüğünü ve bu tekniklerin kamu hizmetlerinin sunumunun verimliliğinde ve etkililiğinde gelişmelere yol açacağını kabul eden bir anlayıştır. Bu anlamda GKY'yi 'tez' YKY'yi ise 'antitez' olarak ifade edilebilmek mümkündür.

2. YENİ KAMU YÖNETİMİ VE REFORM İLİŞKİSİ

Reformun en genel tanımı; mevcut olanı iyileştirme gayesiyle yeni bir forma (şekle) dönüştürmek veya kusurlu ve yozlaşmış olanın düzeltilmesi veya değiştirilmesi olarak ifade edilebilir (Merriam Webster, 2021). Bu kapsamda kamu yönetimde reform, yönetimlerin ulusal çıkarlarını maksimize edebilmesi için hız, verimlilik ve kalite odağında hizmet sunması ve bu hizmetlerin sürdürülebilirliğini sağlama adına yapmış olduğu iyileştirme çabalarının bütünüdür (Önen ve Kurnaz, 2017: 53). Diğer bir deyişle kamu yönetiminde reform ya da yeniden yapılanma; yönetimin yapısına, hizmet sunma biçimine, personel rejimine, işin yapılma biçimine, karar verilmesi sürecine, siyasi sistem ile ilişkilere ve sistemi harekete geçiren dürtülere yönelik köklü değişikliklerdir (Tutum, 1994: 6).

Günümüzde yönetim kavramı kamu ve özel sektör için “sevk ve idareden yönetişime” (from administration to management) doğru bir eğilim göstermektedir. Bu kapsamda salt olarak sevk ve idarenin hâkim olduğu geleneksel idari devlet; süreç, girdi odaklılık, hiyerarşi ve hizmet sunumunda kamu sektörünün hakimiyeti gibi özellikleri ile Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) teorisini desteklemektedir. Diğer yandan yönetim olgusunun merkezine yönetişim kavramını koyan ve yönetsel süreçleri “managerialism” yani “işletmecilik yaklaşımı” ile açıklayan piyasa yönelimli işletmeci devlet modeli ise Yeni Kamu Yönetimi (YKY) teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda geleneksel yönetim anlayışından yönetişim esaslı yeni yönetim anlayışına geçiş sürecinde kamusal reformlar kilit bir rol oynamaktadır (Aulich vd., 2001: 13-15). Nitekim bu geçiş sürecinde dünya geneline bakıldığında kamu sektörü reform süreçlerinin farklı hizmet alanlarında geniş bir değişim yelpazesi içinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tüm bu reform hareketlerindeki temel ortak unsur devletin kürek çekmekten ziyade dümen tutması yönündedir. Diğer ortak unsurlar; katı hiyerarşik yapıların azaltılması, kamu-özel sektör iş birliğinin artırılması, şeffaflık-hesap verebilirlik, hizmet sunumunun/kalitesinin sürekli iyileştirilmesi, çok yönlü paydaş etkileşimi ve operasyonel verimlilik şeklindedir. Bu kapsamda modern bir yönetim anlayışı olan YKY kamu reformlarını hem zorunlu kılmakta hem de bu zorunluluğun kapsamına kendi ilkeleri ile yön vermektedir (Chowdhury ve Shil, 2017: 3-4). Reformlara yönelik üretilen çözümler arasında benzer sorunlara ortak çözüm yolları tasarlanmaktadır (Kutlu, 2004: 45). Bu bağlamda reform olarak önerilen yöntem ve araçların günümüzde YKY stratejilerinin genellikle parçası oldukları, diğer bir deyişle bu iki kavramın büyük ölçüde birbirlerini tamamladıkları fark edilmektedir.

YKY kavramını ilk kullanan kişi olan Hood (1995: 4-5) 'a göre YKY'nin reformu gerekli kılan 7 temel değişim boyutu bulunmaktadır. Bunlar;

1. Şirketleşmiş yapılara doğru geçiş (corporatization)
2. Kamu-özel sektör arasındaki rekabet faktörünün belirginleştirilmesi
3. Özel sektörün kurumsal yönetim uygulamalarına geçiş
4. Kaynak kullanımında verimlilik ve disiplinin artırılması
5. Üst yönetim için daha fazla şeffaflık
6. Daha açık, ölçülebilir ve kontrol edilebilir performans standartlarının ortaya konulması
7. Sonuç ve çıktı odaklılığın geliştirilmesi

Bu kapsamda YKY reform konusunda yerleşik avantajlara sahip olmanın yanında kamu sektörü kuruluşlarını yeniden organize etmenin de önemli bir aracıdır. (Dunleavy ve Hood, 1994: 9-10). Dolayısıyla kamu yönetiminde reform YKY'nin öngördüğü düşünce ve yaklaşımlarla daha anlamlı bir hale gelmektedir.

3. DÜNYADA BAŞLICA KAMU YÖNETİMİ REFORMU UYGULAMALARI

Çalışmanın bu kısmında dünyada başarılı kamu yönetimi reformu uygulamaları kapsamında sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Avrupa Birliği (AB), Avustralya ve Yeni Zelanda örnekleri açıklanmaktadır.

3.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1970'li yılların sonlarında Yeni Sağ partinin iktidara gelmesiyle birlikte dönemin başkanı Ronald Reagan devletin küçültülmesi ve yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalarda bulunmuştur. ABD kamu yönetimindeki kapsamlı reformlar ise 1993 yılında Clinton-Gore yönetiminin Ulusal Performans İncelemesi (National Performance Review) raporunu yayınlamasıyla başlamıştır. ABD'de "hükümetin yeniden icadı (reinventing government)" olarak adlandırılan bu reform girişimi YKY hareketinin bir parçası olarak görülmektedir. Bu süreçte kamu kurumlarını performans odağıyla ilişkilendirme çabaları ön plana çıkmıştır. 2001 yılında göreve gelen Başkan George W. Bush da benzer YKY hedeflerini sürdürmüştür. Clinton-Gore ve George W. Bush dönemleri YKY ekseninde ABD tarihindeki en kapsamlı ve yoğun idari reform dönemleri olarak kabul edilmektedir (Rosenbloom ve Piotrowski, 2016: 1). Bu reformların temel konusu kamusal işleyiş ve hizmetlerde verimliliği sağlamak ile vatandaş/müşteri memnuniyetini sağlamak olmuştur.

Clinton-Gore Yönetimi (1993-2001): Clinton-Gore yönetimi için YKY reformlarının ilk hedefi kamu yönetiminde maliyet etkinliğinin sağlanması olmuştur. Bu kapsamda federal kurumların

küçültülmesiyle maliyet tasarrufuna ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (Gore, 1993: 3). Bu dönemde reformlarla birlikte daha iyi idari performansın kamu güveni inşasını sağlayacağı da düşünülmüştür (American Enterprise Institute 2003: 9). 1993 tarihli Hükümet Performansı ve Sonuçları Yasası (Government Performance and Results Act) ile YKY'nin performans yönü vurgulanmıştır. Bu yasa ile birlikte 1990 Finans Direktörleri Yasası kamu kurumlarının genel bir mali yönetim sistemine, stratejik plana, yıllık performans planları ve raporlarına sahip olmalarını zorunlu kılmıştır. Bunun yanında bu yasa ile federal kurumların stratejik plan ve yıllık performans ölçümü yapmaları zorunlu kılınmıştır (Kravchuk ve Schack, 1996: 348-351). Clinton-Gore yönetiminin YKY kapsamında reform stratejileri; kırtasiyeciliği ve gereksiz harcamaları azaltmak, vatandaş/müşteri odaklılığı sağlamak, sürekli iyileştirmeyi teşvik etmek, kurumlar için net bir misyon duygusu oluşturmak, devlet yönetiminde daha az kürek çekmek, sonuç elde edebilmek adına yetki ve sorumlulukları devretmek, sonuçlara göre bütçe geliştirmek ve performans yönetimine geçmek olmuştur (Watkins ve Arrington, 2007: 38-50).

George W. Bush Yönetimi (2001-2009): Bush döneminde de maliyet etkinliği ve performansı ile ve vatandaş/müşteri odaklı güçlü bir yönetim anlayışı desteklenmiştir (Aberbach, 2005: 134-140). Bu dönemde hükümet 2002 yılı İç Güvenlik Yasası ile İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) reformları gerçekleştirmiştir. (Brook ve King, 2007: 400-405). Bush yönetimi özel sektörün her durumda kamu kurumlarından daha iyi performans gösterdiğini ve bu nedenle kamusal işleyiş ve hizmetlerin mümkün oldukça özelleştirmelerle desteklenmesi gerektiğini ifade ederek özelleştirmelerin önünü açmıştır. Bu dönemde yapılan en önemli reformlardan biri de bir YKY girişimi olan FirstGov Portalı olmuştur. E-devlet girişimlerinin öncüsü olarak kabul edilen FirstGov vatandaşların, işletmelerin, kâr amacı gütmeyen kuruluşların ve federal çalışanların resmi hükümet bilgilerine ulaşmalarını sağlayan bir portaldır. FirstGov vatandaşların çevrimiçi olarak hükümet kanalıyla iş bulmasından 180 milyon sayfalık hükümet kaynaklarından kapsamlı bilgi edinmesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. FirstGov ile ABD hükümetinin daha şeffaf ve vatandaşa karşı daha duyarlı-sorumlu hale getirilmesi hedeflenmiştir (U.S. General Services Administration, 2021) Ayrıca RegulationsGov portalı da vatandaşların bazı Federal hükümet kurumlarının karar alma süreçlerine katılmasına olanak tanıyan bir web sitesi olarak işlev görmektedir (RegulationsGov, 2021).

3.2. İngiltere

İngiltere'de 1970'li yılların sonlarında Yeni Sağ partinin iktidara gelmesiyle birlikte dönemin başbakanı Margaret Thatcher devletin küçültülmesi ve yeniden yapılandırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Kamu yönetiminin yapısal yönüne yönelik yapılan bu faaliyetler ile Yeni Sağ politikalar hayata geçirilmiş ve kamusal işleyişte köklü bir değişim süreci başlamıştır. Bu hareket ve süreç aynı zamanda yönetsel reformu ve YKY'nin ortaya çıkışını tetikleyen düşünce arka planı

olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda İngiltere YKY ile ilişkili unsurların birçoğunu benimseyen ve bu kapsamda reformlar gerçekleştiren öncü ülkelerden biri olmuştur (Kajimbwa, 2013: 64-67). İngiltere’de 1979-2006 yılları arasında YKY kapsamında köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Margaret Thatcher, John Major ve Tony Blair dönemlerinde gerçekleştirilmiş reformların dönüşümüne aşağıda değinilmiştir.

Margaret Thatcher dönemi:

- 1979 - Verimlilik (‘Rayner’) İncelemeleri: Bu incelemeler sonucunda idari prosedürlerin basitleştirilmesine, iş gücünün azaltılmasına ve örgütsel esnekliği tespit etmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır (National Audit Office, 1986a). Bu düzenlemeler Rayner Verimlilik İncelemeleri olarak da bilinmektedir.

- 1982 - Finansal Yönetim Girişimi: Bu girişim ile tüm kamu kurumları için çıktı ölçü/standartlarının ayarlanması, kamusal işleyiş ve hizmetlere yönelik delegasyon atamalarının yapılması ve kamu yöneticilerinin sorumluluğunun artırılması hususlarında düzenlemeler yapılmıştır (National Audit Office, 1986b). Böylece hesap verebilirlik ve şeffaflık da vurgulanmıştır.

- 1984–94 - Devlete Ait İşletmelerin Özelleştirilmesi: Bu kapsamda; British Airways (1981), British Telecom (1984), British Gas (1986), British Airports Authority (1987), Electricity (1987), Water (1989/91) ve British Rail (1993/94) gibi kamu işletmeleri özelleştirilmiştir (Wegrich, 2009: 142). Bu köklü ve sembol işletmelerin özelleştirilmesi dikkat çeken reform hareketlerinden olmuştur.

- 1987 - Performans Esaslı Ödeme: 1985’te pilot programların başlamasının akabinde sendikalarla da anlaşarak performansla esaslı ödeme sistemine geçilmiştir (Matthews ve Minford, 1987: 71). Bu kapsamda Performans Yönetimine geçiş süreci başlamıştır.

- 1988 - Sonraki Adımlar Programı: Bu program kapsamında kamu hizmetlerinin sunumu ve kamu politikalarının uygulanmasından sorumlu 100’den fazla Yürütme Ajansının kurulmuş; kamu politikalarının oluşturan kesim ile bu politikaların uygulayan kesim ayrıştırılmış; sözleşme esaslı rekabetçi ücret politikasına geçilmiş ve kamu kurumlarının stratejik yönetim/performans konularına odaklanması sağlanmıştır (Drewry ve Giddings, 1995: 3-11). Bu program Ibbs Raporu olarak da bilinmektedir.

John Major dönemi:

1991 – Citizen’s Charter (Vatandaşlık Beyannamesi/Sözleşmesi): Bu beyanname ile İngiltere’de yönetimleri daha hesap verebilir ve kullanıcı odaklı hale getirilmesi; şeffaflığı ve bilgi edinim hakkını kolay bir şekilde sağlanması; kamusal işleyişte performansın artırılması ve paydaş yaklaşımının

benimsenmesi amaçlanmıştır (History & Policy, 2017). Bu yönleriyle kapsamlı ve önemli bir reform girişimi olmuştur.

1991 – Serbest Pazar Karşılaştırması: Bu düzenleme ile kamu kurumlarının çeşitli sözleşmelere imza atmadan önce mukayeseli piyasa araştırmaları yapma şartı getirilmiştir (Wegrich, 2009: 142). Böylece kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması hedeflenmiştir.

1994 - Özel Finans Girişimi: Bu düzenleme ile özel yatırımların ve Kamu-Özel Ortaklıklarının sağlanması konusuna yönelik yasal altyapı güçlendirilmiştir (Policy Navigator, 1997). Bu girişim ile özelleştirmelerin yanında iş birliği vurgusu da yapılmıştır.

1994 - Kaynak Muhasebesi ve Bütçeleme - Beyaz Kitap (White Paper): Yayınlanan bu Beyaz Kitap ile tahakkuk esaslı muhasebeye geçilmiş ve yeni muhasebe standartlarının uygulanmaya başlanmıştır (Wegrich, 2009: 143). Tahakkuk esaslı muhasebe YKY'nin temel ilkeleri arasında yer almaktadır.

Tony Blair dönemi:

1998 - Kapsamlı Harcama İncelemesi / Kamu Hizmeti Sözleşmeleri (PSA): Bu inceleme ve sözleşmeyle bütçe tahsisleriyle bağlantılı kurumlar için performans ve harcama incelemeleri hedeflerinin belirlenmesi öngörülmüştür (Institute for Government, 2003). Bu kapsamda kaynak kullanımı ve performans dengesinin sağlanması hedeflenmiştir.

1999 - Beyaz Kitap: Devletin Modernleştirilmesi: Bu Beyaz Kitap ile kamu kurumları ve kamu-özel sektör kuruluşları arasında koordinasyon ve katılım ihtiyacını vurgulayan genel reform programı açıklanmıştır. Kitap kamusal işleyiş için e-devlet girişimlerini de vurgulamıştır (Practical Law, 2021). Bu yönleriyle kapsamı geniş bir reform programıdır.

1999 - Kamu Hizmeti Reform Raporu: Bu raporda 2002 yılına kadar ücret ve performans değerlendirme sistemi reformunun gerçekleştirilmesi hedefi açıklanmıştır (Institute for Government, 2017). Bu kapsamda performans esaslı ödeme ilkesine vurgu yapılmıştır.

2004 - Gershon İncelemesi: Bu inceleme kamu sektörü çalışma prosedürlerinin gözden geçirilmesi ve kamu sektörü işgücünde önemli azaltmalar yaparak BİT kullanımı ve idari prosedürlerin otomatikleştirilmesini vurgulamıştır (UK Parliament, 2005). Bu anlamda verimlilik iyileştirmesi ve yönetsel süreçlerin otomasyonuna yönelik bir reform hareketidir.

2006 - Birleşik Krallık Hükümeti Kamu Hizmeti Reformu: Bu reform ile performans yönetimi ve reform gündeminin kilit bir bileşeni olarak kamu hizmeti sağlayıcılarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır (TUC, 2009). Bu kapsamda kamusal işleyiş ve sürdürülebilirlik hususları vurgulanmıştır.

3.3. Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Birliği ülkelerin fiziksel ve teknik engellerin her geçen gün ortadan kaldırıldığı ve ortak özelliklerin vurgulandığı bir kurum haline gelmektedir. Yasal düzenleme ve uygulamalarda ülkesel ve kurumsal farklılıklar gözlemlense de ortak bir kültürel ve yasal zemin oluşturmanın amaçlandığı göze çarpmaktadır (Kurnaz, 2020a: 25). Bu sebeple AB idari reformları kendi idari kurumlarında uygulanabildiği gibi, daha çok AB entegrasyonu kapsamında ye ve aday ülkelerde gözlemlenen idari reformlar şeklinde de gerçekleştirilmektedir.

AB ye lkelerinde YKY kapsamında gerçekleştirilen çoklu reformları beş temel ortak hususta ifade etmek mümkündür. Bunlar; devletin küçültülmesi, işletmeci yaklaşıma geçiş (managerialism), kamu hizmetleri için rekabetçi ihale usulleri, müşteri odaklılık ve daha az hiyerarşiyi n gören esnek istihdam uygulamalarıdır (Hammerschmid, 2019: 4-7).

Devletin Küçültülmesi: 1980’li yıllarda YKY’nin ortaya çıkışının doğrudan habercisi Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletlerindeki Yeni Sağ siyasi partilerinin devleti kltme girişimleri olmuştur (Hood, 1991: 6). Bu nedenle neredeyse Avrupa’daki tüm YKY reformlarının odak noktası geleneksel bürokrasinin savurgan-verimsiz olduğu savı ve bu kapsamda devletin küçültülmesi olmuştur. Devletin küçültülmesi ve kalite iyileştirmeleriyle etkinlik-verimliliğin artacağı düşüncesi reformların temel amaçlarından biri olarak görülmüştür (Osborne ve Gaebler, 1993). Günümüzdeki Avrupa ve AB reformlarının da bu temel vizyona hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

İşletmeci-Ajanslaşma Yaklaşımına Geçiş (Managerialism and Agencification): Avrupa’daki YKY reformlarından bir diğerisi olan işletmeci ve ajanslaşma yaklaşımına geçiş ile büyük devlet kuruluşlarının daha kk ve yarı özerk birimlere ayrılması amaçlanmaktadır. Bu yapısal reform hantal bürokratik örgütleri bürokratlardan ziyade profesyonel kişilerin yönetmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu kişilerin kamusal işleyiş ve hizmet sunum sorunlarına daha verimli-yenilikçi zmler sunacakları varsayılmaktadır (Osborne ve Gaebler, 1993). Ayrıca bu yaklaşımın temel argümanlarından biri de daha sağlam bir hesap verebilirlik zemini oluşturarak kamu kaynaklarının kullanımı hususunda bir baskı unsuru oluşturulabilmektir.

Rekabetçi İhale Usulleri: Devletlerin kamusal hizmetleri özel sektöre devretmesindeki temel gaye bu durumun maliyetleri düşüreceğine olan inançtır. Kamu tercihi ve mülkiyet hakları gibi teoriler hizmet üretimi ve sunumunun kamu sektörü tekeline rekabetçi bir pazara aktarılması gerekliliğini verimlilik artışı ile açıklamışlardır. (Domberger ve Jensen, 1997: 68-73). Bu kapsamda Avrupa ve AB’de kamusal hizmetler için rekabetçi ihale usullerine yönelik YKY reformları 1980’lerden günümüze dek sürdürülmüştür.

Müşteri Odaklılık: Avrupa ve AB’de YKY ile bağlantılı önemli bir yönetim reformu olan müşteri odaklılık kamu görevlilerini vatandaşlara müşteri/tüketici olarak davranmaya teşvik etmektedir (Aberbach ve Christensen, 2005: 226-229). Kamu kuruluşlarının bu müşteri yönelimini geliştirme çabaları YKY’nin temel argümanlarından (Osborne ve Gaebler, 1993). Genel olarak kamu hizmeti kullanıcılarının daha iyi bilgilendirildiği ve kamu hizmeti sağlayıcılarıyla daha iyi iletişim ve etkileşim kurabildiği ortamların geliştirilmesi YKY kaynaklı reform hareketleriyle ilişkilendirilmektedir.

Esnek İstihdam Uygulamaları: Pek çok Avrupa ülkesi ve AB’de YKY reformları geleneksel kariyere dayalı kamu istihdam modelini daha esnek istihdam koşullarına sahip pozisyon temelli bir modele kaydırmaya odaklanmıştır (Bach vd., 1999: 94-98). Esnek veya pozisyon temelli personel sistemleri; rekabeti, esnek çalışma düzenlemelerini, performansla ilgili ödülleri ve sürekli ilerlemeyi/iyileştirmeyi vurgulamaktadır (Van de Walle vd., 2015: 834-839). Esnek istihdam uygulamaları ile kamu çalışanlarının daha güçlü kariyer planlamaları yapabilmeleri, nitelik kazanabilmeleri ve daha motive olabilmeleri hedeflenmiştir.

3.4. Avustralya

1980’li yıllardan itibaren Avustralya kamu sektöründe süreç ve girdi odaklılıktan ziyade sonuç ve çıktılara odaklanmayı öngören mali ve idari bir reform hareketi başlamıştır. Bu reform hareketlerinin nihai hedefi kamu sektörü için proaktif bir anlayış benimsenmesi ve geleneksel yönetim anlayışının dışına çıkılması olmuştur (Yeatman, 1994: 287). Geleneksel yönetim ile kastedilen Max Weber tarafından ortaya konulan bürokratik yapı ve otoriteye dayalı idari yaklaşımdır. Avustralya’da reformların konusunu bu geleneksel yaklaşımın yerine sonuç ve çıktılara odaklanan çağdaş yönetim modellerinin benimsenmesi oluşturmuştur. Kamu yöneticilerinin faaliyetlerinde daha sorumlu hale getirilmesi, kaynak kullanımlarında daha etkili ve verimli olunması, personel yönetimi kararlarında daha az ayrımcı olma, karar alma mekanizmalarında daha katılımcı hale gelmek ve hizmet sunumunda müşteri odaklı olmak bu yönde gerçekleştirilen reformların içeriğini oluşturmaktadır (Chowdhury ve Shil, 2017: 5-7). Avustralya’da bu reform hareketlerinden en önemlileri; mali yönetimi iyileştirme programı, ulusal rekabet politikası, kamu sektörünün ticarileştirilmesi, işletmeciliğe geçiş ve “operation sunlight” girişimidir.

Mali Yönetimi İyileştirme Programı (Financial Management Improvement Program- FMIP): 1983 yılında başlatılan program Avustralya’daki reform programının merkezinde yer almaktadır. Bu programın temel amacı kamu sektörü kaynak yönetimi kapsamında kamu kaynaklarının daha etkin/verimli kullanılması, kamu kaynak tahsislerinin belirli standartları karşılayıp karşılamadığının denetlenmesi ve hesap verebilirliğin geliştirilmesi olmuştur. Programda bahsi geçen diğer reform hususları; kamu sektöründe ‘liderlik’ anlayışının benimsenmesi, performans yönetimi sürecine

geçilmesi, uzun dönemli kurumsal planların hazırlanması, maliyet kontrol-bütçe sistemlerinin geliştirilmesi ve süreçten ziyade sonuç odaklılık olarak ifade edilebilir (Barton, 2009: 226).

Ulusal Rekabet Politikası (National Competition Policy): 1995-2005 yıllarını kapsayan bu politikanın Avustralya refahına önemli ölçüde katkıda bulunduğu kabul edilmektedir. Bu politikanın temel amacı rekabetin vatandaşa/müşterilere daha düşük fiyat, daha iyi seçenek, daha fazla verimlilik ve bir bütün olarak ekonomi için daha iyi istihdam fırsatları sunmasıdır. Bu politikada kamu kesiminin sorumlulukları; özel sektörle aynı araçları kullanması ve rekabet tarafsızlığını güvenceye almasıdır (Productivity Commission, 2005).

İşletmecilik (Managerialism) Yaklaşımına Geçiş Kapsamındaki Reform ve Düzenlemeler: 1970'lerle birlikte ortaya çıkan küresel yapılanmanın Avustralya üst düzey hükümet yetkililerinin reform düşüncelerini etkilediğini gözlemlemiştir. Bu kapsamda “yönetim” kavramına yüklenen anlam idareden işletmeciliğe doğru kaymıştır. Bunun yanında küresel bir trend olarak Yeni Sağ hükümetlerinin kamu hizmetleri yaklaşımları da benimsenmiş ve bu kapsamda ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Chowdhury ve Shil, 2017: 8).

“Operation Sunlight” Girişimi: 2007 yılında İşçi Partisi hükümetinin başlatmış olduğu reform paketidir. Bu reform gündemi ile iyi yönetim uygulamalarını teşvik etmek ve bütçe şeffaflığını artırmak hedeflenmiştir (The Sydney Morning Herald, 2013).

3.5. Yeni Zelanda

Çoğu ülkelerde kamu yönetimi reform girişimleri daha az sistematik iken, Yeni Zelanda'da reformlar daha düzenli, homojen ve sistemli olmuşlardır. Yeni Zelanda, kamu yönetimi reformlarının dönüşümünde küçük ülke olmanın avantajına da sahiptir (Al, 2008: 227). Yeni Zelanda'nın kamu sektöründe 1980-2000 yılları arasında YKY kapsamında köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar genel olarak finansal yönetim, kurumsal değişim ve verimlilik arayışı konuları üzerine yoğunlaşmıştır.

YKY reformları ile kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, kurumsal performans yönetimine geçiş, kıdemli personel için performansa dayalı sözleşmeler yapılması, insan kaynakları yönetiminin özerkleştirilmesi, girdi tabanlı raporlamalardan çıktı tabanlı raporlamalara geçiş ve stratejik planlamanın etkin olarak kullanılması gibi hedefler gerçekleştirilmiştir. Yeni Zelanda ekonomisini daha rekabetçi hale getirme yönündeki genel istek kamu sektörünü daha verimli hale getirmeyi zorunlu kılmış ve reformlara yön vermiştir. Yeni Zelanda'daki reformlar büyük ölçüde YKY ve kısmi olarak kamu tercihi teorisi üzerinden gerçekleştirilmiştir (Mulgan, 2008: 1-10). Yeni Zelanda'da YKY kapsamında ortaya çıkan reformların dönüşümüne aşağıda değinilmiştir:

Finansal Yönetim: Yeni Zelanda 1980'li yıllarda yönetim ve mali raporlama hususunda önemli reformlara imza atmıştır. Bunlardan en önemlileri 1988 Eyalet Sektörü Yasası ve 1989 Kamu Maliyesi Yasasıdır. Eyalet Sektörü Yasası ile kamu yöneticilerinin rolleri ve sorumlulukları yeniden tanımlanmıştır. Kanun üst yöneticilere kendi personelini atama yetkisi tanırken üst yöneticilerin istihdamını sözleşme esasına dayandırarak olası başarısızlık durumlarında fesih yoluna gidilmesinin önünü açmıştır. 1989 tarihli Kamu Maliyesi Yasası ise kurumların performansını izlemeye yönelik düzenlemeler getirerek hesap verebilirliğe ve şeffaflığa vurgu yapmıştır. Ayrıca bu vurgu 1994 tarihli Mali Sorumluluk Yasasıyla devam etmiştir (Goldfinch 1998: 205).

Kurumsal Değişim: YKY ile kamu sektörü ve hizmetinde bir dizi kurumsal değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler; kamu hizmet temininin özelleştirilmesi, kurumsal yapılarının ayrıştırılması, politika faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve fon sağlayıcılarının ayrıştırılması olarak ifade edilebilir. Kamu hizmet temini ve sunumunun özelleştirilmesi 1986 tarihli Devlet İşletmeleri Yasası ile resmileştirilmiştir. Fon sağlayıcılarının ayrıştırılması ise ilk olarak Yeni Zelanda Sağlık Bakanlığı üzerinden gerçekleştirilmiştir (New Zealand Legislation, 2001).

Verimlilik Arayışı: Verimlilik en genel ifadeyle kıt girdilerden mümkün olan en yüksek çıktıyı alabilmek anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda Yeni Zelanda YKY kapsamında yapmış olduğu verimlilik düzenlemeleri ile 1984 yılından 1996 yılına kadar kamu çalışanlarının sayısını %50'den fazla azaltmıştır. Bu azalma durumu çoğu denetçi ve bağımsız araştırma grubuna göre kamu sektörü mal ve hizmetlerinin maliyetini, kalitesini ve miktarını pozitif yönde etkilemiştir. Ayrıca Yeni Zelanda Ekonomik Araştırma Enstitüsü yedi büyük Kamu İktisadi Teşebbüsü gelirin 1988'den 1992'ye kadar %15 arttığını, vergi sonrası kârların ise 262 milyon Yeni Zelanda dolarından 1.023 milyar Yeni Zelanda dolarına yükseldiğini ve aynı dönemde personel sayısının yüzde 53 azaldığını açıklamıştır. 1996 yılında reform değerlendirilmesi olarak yayınlanan Schick raporu da yapılan düzenlemelerin verimliliği artırdığını göstermiştir (Goldfinch, 1998: 212).

4. TÜRKİYE'DE KAMU YÖNETİMİ REFORMLARININ DÖNÜŞÜMÜ

Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı'dan kalma yönetim sistemi üzerine inşa edilmişti. Cumhuriyetin ilanı ile önemli yasal ve kurumsal düzenlemeler Cumhuriyet dönemindeki bürokrasiye geçmişti. Bu dönemin bürokrasisinin iki temel misyonu vardı (Eryılmaz, 2006: 228): Bunlardan biri, reformları geliştirerek sürdürmek ve yerleştirmek; diğeri ise, ekonomik kalkınmaya devletin öncülük etmesiydi. Bu yüzden bürokrasiye geniş imkânlar ve hukuksal güvenceler tanınarak dönemin devletçilik politikalarının da etkisiyle kamu yönetimi önemli sosyal ve ekonomik reformları yaşama geçirmek zorunda kalmıştı. Ayrıca bu yıllarda yönetimin yapısındaki değişikliklere paralel olarak sosyal, siyasal ve iktisadi yapıdaki hızlı değişiklikler kamu bürokrasisinin reforma yönelmesine neden olmuştur.

Aslında Türkiye’de kamu yönetimi reformları üzerinde belirleyici iki önemli faktörden söz etmek mümkündür: Birincisi, devletin temel ilke ve politikalarını küresel gelişmeleri de dikkate alarak adeta yukarıdan aşağıya doğru olacak tarzda halka benimsetilmesini ve uygulanmasını sağlamak; ikincisi ise, halkın daha çok ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda yani aşağıdan yukarıya doğru olacak biçimde onların beklenti ve istekleri doğrultusunda refah, huzur ve güvenlik başta olmak üzere tüm ilgili politika, strateji ve uygulamaları devreye aktarmak ve kamu yönetimini buna göre yeniden yapılandırmaktır.

Türkiye’de modern anlamda kamu yönetimi reformları Cumhuriyet dönemine rast gelmektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar çeşitli dönemler altında ele alınsa da aslında reformların belli başlı özellikleri dikkate alınarak 1930’lı yıllardan itibaren en genel anlamda üç döneme ayırmak mümkündür: (1) 1930-1960 dönemi, (2) 1960-2000 dönemi ve (3) 2000’li yıllar dönemidir. Türkiye’de 1930-1960 dönemi, özellikle devletçi politikalar ışığı altında kalkınma hamlelerinin artırılmaya çalışıldığı ve daha çok yabancı uzmanların hazırladığı reformlarla dikkat çekmektedir. 1960-2000 dönemi, her ne kadar 1960-1980 dönemi ve 1980-2000 dönemi olarak iki alt dönem altında düşünülebilse de bu dönemin temel özelliği planlı kalkınma anlayışına ve liberalleşme çabalarına dayalı reformlardan oluşması nedeniyle tek dönem altında incelenebilir. 2000’li yıllar dönemi ise, Türkiye’de özellikle Yeni Kamu Yönetimi anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen reformlarla kendini göstermektedir.

4.1. 1930-1960 Dönemi Reformları

1930’lu yıllar Türkiye’de iktisadi olarak devletçiliğin, idari olarak ise planlamanın uygulanmaya çalışıldığı dönemdir (Yılmaz, 2012: 73). Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen dönemde kamu yönetimini değişen koşullara ayak uydurmak için çok sayıda değişiklik ve düzeltmeler yapılmış ve bu değişikliklerin toplu etkileri açısından önemli gelişmeler yaşanmışsa da bunlar hizmetlerin yürütülüşünde sorun çözüme başvurulanan tedbirlerden öteye geçememiş; çoğu zamanda rastgele ve düzensiz çabalar olarak kalmışlardır (Sürgit, 1972: 164).

1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de devletçi politikalar uygulanmıştır. Her ne kadar 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi’nde devletin özel teşebbüse dayalı ekonomi politikaları izlemesi gerektiği ısrarla savunulmuşsa da küresel ekonomik kriz nedeniyle bu düşünceler bir türlü hayata geçirilememiştir. Ayrıca Türkiye’de Batılı ülkelerin aksine ciddi bir sermaye birikiminin olmaması da kalkınmanın devletin gözetimi ve denetimi altında yapılmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla hem küresel düzlemde yaşanan ekonomik kriz hem de savaş sonrası Osmanlı’dan kalma tahribat ve yeterli sermaye eksikliği nedeniyle ülkede devletçi politikaların sürdürülmesine neden olmuştur.

Devletçi politikaların uygulandığı bir dönemde ilk defa 1933 yılında Dorr başkanlığında Amerikalı uzmanlardan oluşan “Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Bir Tetkiki” adlı bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor ülkemizde bilinen ilk reform çalışmasıdır. Rapor devletçilik politikalarının uygulandığı bir dönemde hazırlanmasına rağmen, raporda devletçilik politikalarına ilişkin ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır. Raporda Türkiye’nin sanayileşme hamlesi istek ve arzuları dikkate alınmayarak, tarıma dayalı kalkınma reçetesi izlemesi gerektiği özellikle savunulmuştur (Yayman, 2008: 94). Bunun yanı sıra raporda serbest piyasa kuralları çerçevesinde özel teşebbüse ağırlık verilmesi gerektiği, kırtasiyeciliğin kalkınmanın önünde bir engel oluşturduğu ve bu kapsamda memur sayısının azaltılması, yetki devrinin kolaylaştırılması, çalışanların isteklendirilmesi ve işlerin uzman kişilere bırakılması da ileri sürülmüştür.

Dorr Raporu’ndan sonra 1949 yılında hazırlanan Thornburg Raporu ise en kapsamlı reform çalışmalarındandır. Dorr Raporu gibi Thornburg Raporunda da iktisadi olarak liberal politikalar savunulmuş, sanayileşmenin yavaşlatılması ve sanayi yerine tarıma ağırlık verilmesi, ağır sanayi yerine tarıma dayalı hafif sanayiye geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dorr Raporu’nda önerilen bazı sanayi yatırımlarına karşı çıkılarak, Türkiye’nin Devletçilik politikalarından hızla vazgeçmesi ve liberal politikalara ağırlık vermesi gerektiği dile getirilmiştir. Raporla asıl istenen Türkiye’nin batıya bağımlı bir tarım ülkesi kalmasıdır.

1949 yılında Fritz Neumark tarafından hazırlanan ve kısaca Neumark Raporu olarak da anılan raporda ise, diğer raporlarda olduğu gibi olumsuz bir üslup yer almamış; aksine bazı hususlarda yapıcı eleştirilerle sorunların çözümüne katkıda bulunulmak istenmiştir. Raporda Türk personel sistemi incelenerek mevcut sorunlara dönük teftişin güçlendirilmesi, kamu personelinin dengeli dağılımının sağlanması, maaş sisteminin düzenlenmesi, personel harcamalarında gerekli kısıtlamaya gidilmesi gibi birtakım önerilere de yer verilmiştir (T.C. Devlet Personel Başkanlığı, 2016).

Benzer öneriler 1951 yılında James M. Barker başkanlığında hazırlanan ve Barker Raporu olarak da adlandırılan raporda da aynı şekilde vurgulanarak memur sayısı ve niteliğinin yetersizliği, kurumsal yapıdaki eksiklikler, kanunların etkisizliği, kırtasiyecilik ve teftiş ile denetimden kaynaklı sorunlar ön plana çıkarılmıştır (İktisat Sözlüğü, 2016). Barker Raporu ile eş zamanlı yürütülen Martin-Cush Raporu ise Maliye Bakanlığı’nın yapısını ve Türk yönetim sistemiyle dönemin ekonomik ve sosyal sorunlarının ele alındığı bir çalışma olmuştur. Ayrıca kamu yönetimine yönelik Gruber Raporu’nda (1952) kamu yönetiminin genel yapısı ve personel sorunları; Baade ve Chailloux-Dantel Raporlarında (1959) personel sorunları; Mook Raporu (1962) ile Podol Raporunda (1963) ise yöneticilere birtakım tavsiyeler yer almıştır.

4.2. 1960-2000 Dönemi Reformları

Türkiye’de 1960’ta DPT’nin, 1962’te ise Devlet Personel Dairesi’nin kurulması kamu yönetimi alanında reformların uygulanması ve hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1961’te TODAİE tarafından hazırlanan “İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor” ile idari reform ve reorganizasyonun anlamına ilişkin olarak gerçekçi bir görüşe ulaşmak amacıyla reformun hangi alanları kapsayacağı ve bunun nasıl sağlanacağı öngörülmüştür (TODAİE, 1965: 3-4). Bu raporda benimsenen kamu kuruluşlarının örgütsel yönü ve personel sisteminin geliştirilmesi ile kamu hizmetlerinde hız, kalite ve tasarrufun sağlanmasına ilişkin önerilerin bir kısmı 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve yıllık programlara yansımışsa da sonrasında bunlara dayalı hazırlanan yasa tasarıları bir türlü çıkarılamamıştır (Saran, 2004: 149). Öyle olunca kalkınma planında belirlenen amaç ve hedeflerin somut adımlarla desteklenmesi söz konusu olmamıştır.

1960 sonrası dönemde idarenin plan hedefleri doğrultusunda düzenlenmesine büyük önem verilmesine rağmen, merkez örgütü, taşra örgütü, yerel yönetimler ile KİT’lerde yapılan temel araştırmalar dışında ilgili çalışmalarda etkinlik yeterince sürdürülememiştir. 1964-1971 arasındaki dönemde yıllık programlarda belirtilen işlerin ya hiç ele alınmadığı ya da çok sınırlı gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (İdari Reform Danışma Kurulu Raporu, 1972: 25).

1960’ta Devlet Personel Dairesi kurularak personel reformu konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır. 1962’te “Devlet Personel Rejimi Hakkında Ön Rapor” hazırlanarak devlet memurlarının çalışma usul ve esasları bu sayede düzenlenmiştir. Aynı yıl DPT’nin isteği ve TODAİE’nin uzmanları tarafından gerçekleştirilen ön hazırlık uyarınca kısaca MEHTAP araştırması olarak da anılan merkezi hükümetin yeniden düzenlenmesine ilişkin bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda (MEHTAP, 1974: 11) idarenin modernleştirilmesinin sağlanmasına ve bunun için mevzuat değişikliğinin bir defada sonuçlanmamasına yönelik olarak idari reformun sabır gerektirdiği ve reformun da belli programa bağlı bir görev olması gerektiği özellikle önerilmiştir. 1965’te ise çok önemli bir adım atılarak şuan yürürlükte olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çıkarılmıştır.

1980’li yıllar devletin iktisadi politikalar çerçevesinde neoliberalizm veya yeni sağ olarak da anılan uluslararası eğilimler doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ithal ikameci sanayileşme modeli yerine dışa açılma ve ihracata dayalı bir sanayileşme modeline geçilmiştir (Erkan, 2000: 99; Turan, 2015: 294). Dışa dönük sanayileşme stratejileri olarak ihracat mevzuatı basitleştirilmiş, bazı bürokratik engeller kaldırılmış, ihracat yapan şirketler özendirilmiş ve yurt dışı ziyaretlerinde de ticaret heyetlerinin sayısı artırılmıştır (Şenses, 1999: 30).

1988'te DPT TODAİE'den 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda Kamu Yönetimi Araştırma (KAYA) Projesi adıyla anılan kamu yönetiminde iyileşmeyi sağlamak, kamu hizmetlerini etkili ve ekonomik sunmak ve aynı türden hizmetleri tek çatı altında toplamak üzere bir reformun hazırlanmasını istemiştir. KAYA Projesi ile kamu yönetimi teşkilat yapısı içinde merkezi ve taşra kuruluşları yanında yerel yönetimlerin etkili, hızlı, ekonomik ve verimli bir yapıya kavuşturulması, kamu kuruluşlarının görev, yetki ve sorumluluklarıyla örgüt yapıları, personel sistemi, kaynak kullanımı ve yönetimi, mevzuatı, iletişim ve halkla ilişkileri konusunda yaşanan her türlü sorun ve eksiklikler yanında bunların çözümüne ilişkin öneriler sunulması esası benimsenmiştir (KAYA, 1991). Bu proje de diğer reform girişimleri gibi uygulanması sınırlı düzeyde kalmış ve mevcut sorunların analizini yapmaktan öteye geçememiştir.

4.3. 2000'li Yıllar Dönemi Reformları

Türkiye'de 2000'li yıllar özellikle Geleneksel Kamu Yönetiminin içe dönük kapalı yapısına karşı alternatif olarak Yeni Kamu Yönetimi (YKY) anlayışı ile yönetimin dışı açık, rekabet edebilirlik çerçevesinde geleceğe ilişkin amaç ve hedeflerinin gözden geçirilmesiyle anılmaktadır. 2003'te 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile KYK çerçevesinde yönetimin yapısında ve işleyişinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İlgili kanunla bütçenin hazırlanmasında ve uygulanmasında etkinlik artırılmış, mali yönetimde şeffaflık sağlanmış, hesap verme sorumluluğu kapsamında yetki ile sorumluluk arasındaki denge yeniden sağlanmış, güçlü bir iç kontrol sistemi oluşturulmuş ve bu sayede çağdaş gelişmelere bağlı olarak kamu yönetiminde yeni bir mali sistem kurulmuştur (Lamba, 2014: 140). Türk kamu mali yönetim sistemi, ilk defa 5018 sayılı Kanun'la iç denetim kurumuyla tanışmış ve tüm kamu idarelerinde kaynakların ekonomik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre kullanılması sağlanmıştır.

İç denetim; bağımsız, nesnel ve danışmanlık faaliyeti olarak kabul edilmektedir. İç denetim ile kamu idarelerinde ilk kez bir risk ve süreç yönetiminin uygulanması devreye konularak, bu sayede kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre kullanılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla iç denetim sistemi, iç denetçilerin kaynakların kullanımında ve değerlendirilmesinde yöneticilere birtakım tavsiyelerde bulunmakta ve bu yönüyle yönetimin kendi kendini denetlemesine ve geliştirmesine zemin hazırlamaktadır. Bu denetim türüyle kamu idareleri, kıt olan kaynaklarını gelecekte en iyi kullanabilecekleri stratejilerini uygulama imkânı sağlamaktadırlar.

Türkiye'de özellikle 2000'li yıllar dönemi ile yaşanan değişimle beraber KYK anlayışının sembollerinden kabul edilen stratejik yönetim ve stratejik planlama anlayışıyla kamu kurum ve kuruluşlarının daha etkin ve verimli hale dönüştürülmesi mümkün hale gelmiştir (Tunç, 2015: 84). Ayrıca 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun 2/d maddesine göre yönetimin hesap verme sorumluluğu

çerçevesinde önceden belli hedef ve göstergeler doğrultusunda faaliyet sonuçlarında ölçülmesinin yapıldığı performans denetimi uygulamasına geçilmiştir. Bu sayede kamu görevlilerinin daha üretken ve verimli çalışmaya başlamasıyla kamuda da özel sektör yönetiminde olduğu gibi, yenilikleri yakından takip etme fırsatı ve kabiliyeti yakalanmıştır.

Kamu kesiminde özel sektörde olduğu gibi kamu idarelerinin kendi analizini yapması, kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemesi ve gelecekte karşılaşılabileceği fırsat ve tehditleri kendi lehine çevirmesi ve buna göre hareket etmesi stratejik planlarla söz konusu olmuştur. Bu kapsamda 5018 sayılı Kanun ile kamu idarelerinin gelecekte kaynaklarını rasyonel ve verimli kullanması sağlanmıştır. İlgili kanun ile kamu idareleri yanında nüfusu 50 bin ve üzerindeki belediyeler ile büyükşehir belediyelerinin de stratejik plan hazırlaması yükümlülüğü getirilmiştir.

2003'te çıkarılan 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nda herkesin bilgi edinme hakkına sahip olduğu demokratik, şeffaf ve açıklık anlayışı çerçevesinde kendileriyle ilgili bilgiyi kamu kurum ve kuruluşlarından isteyebilecekleri taahhüt altına alınmıştır. Aynı yıl Başbakanlık tarafından "Değişimin Yönetimi ve Yönetimin Değişimi" adlı bir rapor yayınlanarak, kamu yönetiminin yeniden yapılanması sürecine yardımcı olmak ve rehberlik etmek üzere amaçlanmıştır (Başbakanlık, 2003: 14). Raporda ayrıca dünyada YKY uygulamalarına başlıca örnek gösterilen ülke deneyimlerinden de bahsedilmiştir.

5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulmasına ilişkin Kanun 2004'te yürürlüğe girmesiyle kamu görevlilerinin etik davranış ilke ve esaslara göre davranması gerektiği kabul edilmiş ve bunun sağlanması için Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulmuştur. Bu kurul kamu görevlilerinin etik davranışlara uymaları için gerekli ilke ve standartları belirleyerek, bu konuda çeşitli araştırma ve incelemelere destek vermektedir. Kamu görevlilerinin etik ilke ve kurallara göre hareket etmesi, kamu hizmetinin daha iyi yerine getirilmesine ve kamu yararının gözetilmesinde saydam, tarafsız, hesap verebilir ve dürüst bir yönetimin sağlanmasına neden olmaktadır.

Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki görev, yetki ve sorumlulukların yeniden paylaşımına ilişkin olarak 2004'te "Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı" çıkarılmış; ancak bu tasarı sonradan kanunlaşmışsa da dönemin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Bu tasarının Türk kamu yönetimi açısından önemi katılımcılık, saydamlık, hesap verebilirlik ve hak ve özgürlükler ile kamu hizmetlerinde adalet, hız, kalite, etkinlik ve verimliliğin dikkate alındığı modern kamu yönetimi kapsamında merkezi yönetimin yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesiyle ilgili olmasıdır. Tasarıda (md.4) kamu yönetiminin amacı ve görevi, halkın önündeki her türlü engelin kaldırılması; huzur, refah ve hayat kalitesinin geliştirilmesi olarak kabul edilmiştir.

Yerel yönetimlere ilişkin belki de en somut adım 2005'te çıkarılan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'dur. Bir önceki tarihli İl Özel İdaresi Kanunu'nun temelini oluşturan "geçici kanun" olarak da anılan 1913 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı" ile bir önceki 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu tamamen değiştirilerek yerel halkın katılımı, açıklık, hesap verebilirlik ve özerklik uygulamaları bu kanunlarla artırılmış; vesayet sınırlandırılmış, esnek örgütlenme benimsenmiş ve stratejik yönetim ile norm kadro uygulamasına yerel yönetimlerde ilk defa geçilmiştir. Bu sayede yerel müşterek ihtiyaçların daha iyi saptanması ve ilgili kararların daha isabetli alınması kolaylaşmıştır.

2006'ta yürürlüğe giren 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun sayesinde yerel halk ile kamu ve özel sektör kuruluşlarının yönetişime dayalı bir biçimde kaynaklarını kullanması ve yerel potansiyeli harekete geçirmesi mümkün hale gelmiştir. Bölgesel düzeyde kalkınma ajanslarının kurulmasıyla bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, kaynakların ajansların rehberliğinde kamu ve özel kesim ile STK'lar arasında işbirliğine dayalı, etkin ve verimli kullanılması sağlanmaktadır. Şu anda Türkiye'de 26 Kalkınma Ajansı kendi bölgelerinin önceliklerini dikkate alarak kalkınmayı teşvik edici yönde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Anayasa'nın 74'üncü maddesi 12/09/2010 tarihinde referandumla Anayasa'da yapılan değişiklik ile "Bilgi Edinme Hakkı ve Kamu Denetçiliği" başlığı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu sayede kamu yönetiminin hukuka aykırı eylem ve işlemlerini önlemek, vatandaşların insan haklarına dayalı ve iyi yönetim anlayışı içinde yaşamasını sağlamak amacıyla Türk yönetim sistemi içinde ilk defa TBMM'ye bağlı, kamu tüzel kişiliğine haiz Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) kurulmuştur. Ardından 2012'te 6328 sayılı KDK Kanunu ile vatandaşlara kamu yönetiminin işleyişiyle ilgili olarak şikayet etme hakkı tanınmıştır. Her ne kadar KDK idareye karşı tavsiye niteliğinde kararlar alsada da yargının yükünü hafifletmekte ve ülkede insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. KDK genel nitelikli bir ombudsman olarak kurulmuşsa da zaman içinde özel nitelikli ombudsmanların önemi de her geçen gün artmaktadır. Ülkemizde ilk defa Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisine bağlı özel nitelikli bir ombudsman olan Yatırım Ombudsmanlığı kurulmuştur. Bu sayede yatırımcıların bürokratik işlemlerinin kısa sürede çözülmesi ve ülkeye daha çok yabancı sermayenin çekilmesi beklenmektedir.

21/01/2017 tarihinde yürürlüğe giren 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'yla Türkiye'de ilk defa Parlamenter Sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilerek kamu yönetiminin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Önceki sistemde yürütme yetkisi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşan ikili bir yapı tarafından kullanılır iken; yeni sistemde bu yetki tek elden, yani Cumhurbaşkanı eliyle kullanılmaya başlamaktadır. Cumhurbaşkanı yeni sistemle Anayasa ve

kanunlara uygun olarak yürütme yetkisini yerine getirmekten bizzat sorumlu hale gelmektedir. Önceki sistemde Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında zaman zaman uyumsuzluk ve çatışmalar yaşanırken, yeni sistemde Cumhurbaşkanının yürütmenin başı sıfatıyla doğrudan icracı bir makam haline gelmesiyle krizler de otomatikman ortadan kalkmıştır.

Türk tipi başkanlık diye de adlandırılan bu yönetim sisteminde bürokratik oligarşinin gücünün kırılması, kamu yönetiminde daha hızlı karar alınması ve kamu yönetiminin daha etkin bir yapıya kavuşturulması mümkün hale gelmiştir. Ayrıca yönetimde hızlı karar alabilmek için bakanlıkların sayısının azaltılmasıyla ve ABD'dekine benzer ofislerin kurulmasıyla klasik kamu yönetiminin yapısında ciddi değişiklikler olmuştur. Hatta Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bazı bakanlıkların birleştirilmesiyle çeşitli aktörlerin bir araya gelmesine fırsat sağlayan yönetişimin gerçekçi ve rasyonel politikalarla hayata geçirilmesi de önemli rol oynamaktadır (Güler, 2018: 319). Ayrıca kamu bürokrasisinin daha çok siyasetin dışına çıkarılmak istenmesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlı Kurullar, Ofisler ve ilgili kurum ve kuruluşlarla bakanlıkların daha uyumlu ve işbirliği içinde çalıştırılması mümkün hale gelmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde GKY anlayışından YKY anlayışına doğru yaşanan değişim süreci, kamu yönetiminin daha esnek, şeffaf, katılımcı, yerinden yönetimci, hesap verebilir ve yönetişimci boyutunun geliştirilmesi ile devletin daha minimal düzeye çekilmesi ve bireyle devlet arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ile sonuçlanmaktadır. Kamu yönetimi anlayışındaki kapalı ve değişime ayak uyduramayan yapının reformlarla kırılması düşünülmektedir. Ülkenin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısıyla yakından ilişkili olan ve bir bütün halinde sistemin parçası olarak yerine getirilmek zorunda olan kamu yönetimi reformlarının başarısı, kuşkusuz reformların gerçekçi amaç ve hedeflere yönelik olmasının yanı sıra toplumdaki çeşitli kesimlerin desteğine de bağlıdır. Ülkede izlenecek uygun politika ve stratejiler tek başına yeterli olmayabilir. Reformun yararlarının özellikle reform uygulanacak kimselere çok iyi anlatılması ve reform hakkında genel kanaatin olumlu bir havaya dönüştürülmesi gereklidir.

Reformların dünya genelinde hükümetler tarafından hazırlandıkları ve ciddi olarak desteklendikleri anlaşılmaktadır. Hatta birçok ülkede reformlar ülkenin adeta kurtuluş reçetesi olarak görülmesine rağmen, maalesef her reform girişimi aynı şekilde sonuçlanmamıştır. Bazı reformlar hükümetlerin ısrarlı politikalarıyla başarıya ulaşırlarken, bazı reformlar ise toplumsal ve siyasi desteği yeterince alamadıklarından kağıt üzerinde kalmaktan öteye geçememişlerdir. Kamu yönetiminde reform hareketleri her ülkede farklı yöntem ve enstrümanlar ile hayata geçirilmişlerse de reformların birtakım ortak yönleri dikkat çekmektedir. ABD, İngiltere, AB, Avustralya ve Yeni Zelanda örneklerine

bakıldığında YKY kapsamındaki reformların bazı ortak konular üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu ortak konular şunlardır:

- devletin küçültülmesi ve yeniden yapılandırılması,
- kamusal işleyiş ve hizmetlerde verimliliği sağlamak ,
- kamu işletmelerinin özelleştirilmesi,
- performans vurgusu ve performans yönetimine geçiş,
- vatandaş/müşteri odaklılık,
- hesap verebilirlik ve şeffaflık,
- işletmecilik (managerialism) yaklaşımına geçiş,
- kamu hizmetleri için rekabetçi ihale usulleri,
- süreç ve girdi odaklılıktan ziyade sonuç ve çıktılara odaklanma,
- kamu yönetiminin ve yöneticilerinin daha sorumlu hale getirilmesi,
- daha az hiyerarşiyi ön gören esnek istihdam uygulamaları,
- ve kamu sektörü için proaktif bir anlayış benimsenmesidir.

Bu kapsamda gelişmiş ekonomiler veya ülkeler sınıflandırmasında yer alan bu örneklerin reform hareketlerinde YKY ilkelerini kılavuz edindikleri de anlaşılmaktadır. Türkiye'deki kamu yönetimi reformlarına bakıldığında ise, reformların farklı dönemlerde farklı yöntem ve politikalarla hayata geçirildikleri fark edilmektedir. 1930-1960 döneminde reformlar, sanayileşme ve kalkınma çabaları doğrultusunda devletçi politikalar altında özellikle yabancı uzman raporları aracılığıyla uygulamaya konmuşlardır. Ancak bu raporların büyük çoğunluğu ülke gerçekleriyle fazla bağdaşmadıkları için istenildiği gibi sonuçlanmamışlardır. Hatta raporlarda yer alan bazı amaç ve hedeflerin gerçekçi olmaması nedeniyle de raporlar belli istek ve arzuların ötesine geçmekten de uzak kalabilmişlerdir.

1960'lı yıllar kamu yönetimi reformuna ilişkin olarak ciddi yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasıyla; özellikle DPT ve Devlet Personel Dairesinin kurulmasıyla dikkat çekmektedir. Reformların ulusal kalkınma anlayışının bir parçası olarak uygulanması gerektiği anlayışı bu dönemin temel karakteristiği olarak görülebilir. Ancak planlarda reform hedefleri genel hatlarıyla belirlendiğinden reformların planlar ile somut olarak gerçekleştirildiğini söylemek de güçtür.

Dünyada daha çok 1980'li yıllarda ön plana çıkan YKY anlayışı stratejilerinin Türkiye'de özellikle 2000'li yıllar itibarıyla somut olarak uygulandıkları görülmektedir. 2003'te çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile devletin mali yönetim sisteminde ilk defa ciddi değişikliklere gidilmiştir. Kamu idarelerinin stratejik planlama anlayışına dayalı olarak kaynaklarını ekonomik, etkili ve verimli kullanması; iç denetim sistemiyle yönetimde ilk kez risk ve süreç yönetiminin izlenmesi

kararlaştırılmıştır. Katılımcılık ve hesap verebilirlik uygulamalarına ağırlık verilmiş; bu kapsamda 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile herkesin bilgi edinme hakkına sahip olduğu ve bu hakkın geliştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Ayrıca kamu görevlilerinin uyması gereken etik ilke ve kuralları belli standartlara bağlanmıştır.

2005'te değiştirilen belediye ve il özel idaresi kanunlarıyla yerel katılımcılık uygulamaları artırılmış, yerel özerklik geliştirilmiş ve merkezin yerel yönetimler üzerindeki vesayet denetimi daha yumuşatılmıştır. 2006'ta yerel potansiyeli ve kaynakları daha iyi kullanmak ve değerlendirmek amacıyla ilk defa bölgesel düzeyde kalkınmayı sağlayacak ve gelişmişlik farklarını azaltacak yönde Kalkınma Ajansları kurulmuştur. 2010'ta Kamu Denetçiliği Kurumu kurularak vatandaşlara ilk defa kamu yönetiminin işleyişi konusunda şikayet etme hakkı tanınmış ve bu sayede ÷lkede demokrasinin geliştirilmesi ve insan haklarının korunmasına daha çok imkan tanınmıştır.

2017'te Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle yürütme yetkisi tek elde toplanmış; bundan dolayı önceki dönemlerde yaşanan hükümet krizleri de kendiliğinden sona ermiş, ÷lkede reformların uygulanması daha hızlı ve pratik bir hale gelmiştir. Ayrıca bu yeni sistemde bürokratik engeller daha çok kaldırılarak Cumhurbaşkanlığına bağlı Kurullar ve Ofisler aracılığıyla kararların daha isabetli ve yerinde alınması daha kolaylaşmıştır.

Günümüzde 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 küresel salgını sebebiyle kamu yönetiminde mevcut yönetim politikalarının gözden geçirilmesi de zorunlu hale gelmiştir (Kurnaz, 2020b:107). Ayrıca Türk kamu yönetiminin küresel salgınla mücadelesinde ulusal ve yerel aktörlerin yeniden yapılanması gibi birçok alanın düzenlenmesi gerekliliği, reformun hemen her alanda uygulanmasının ne kadar önemli ve etkili olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aberbach, J. D. (2005). The Political Significance of the George W. Bush Administration. *Social Policy & Administration*, 39(2), 130-149.
- Aberbach, J. D., & Christensen, T. (2005). Citizens and Consumers: An NPM Dilemma. *Public Management Review*, 7(2), 225-246.
- Al, H. (2008). *Yeni Kamu Yönetimi*. İstanbul: Değişim Yayınları. 1. Basım.
- American Enterprise Institute (2003). *Attitudes toward the Federal Government* (Updated August 6, 2003). Washington, DC: American Enterprise Institute.
- Aulich, C., Halligan J., & Nutley, S. (2001). Public Sector Management. In Aulich, C., Halligan, J. and Nutley, S. (Eds.), 'Australian Handbook of Public Sector Management'. NSW: Allen & Unwin.
- Bach, S., Bordogna, L., Della Rocca, G., & Winchester, D. (1999). *Public Service Employment Relations in Europe: Transformation, Modernization or Inertia?*. Psychology Press.
- Barton, A. (2009). The Use and Abuse of Accounting in the Public Sector Financial Management Reform Program in Australia. *Abacus*, 45(2), 221-248.
- Başbakanlık (2003). *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*. Ankara: Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 1, Ekim.
- Brook, D. A., & King, C. L. (2007). Civil Service Reform as National Security: The Homeland Security Act of 2002. *Public Administration Review*, 67(3), 399-407.
- Chowdhury, A., & Shil, N. C. (2017). Public Sector Reforms and New Public Management: Exploratory Evidence from Australian Public Sector. *Asian Development Policy Review*, 5(1), 1-16.
- Domberger, S., & Jensen, P. (1997). Contracting Out by the Public Sector: Theory, Evidence, Prospects. *Oxford Review of Economic Policy*, 13(4), 67-78.
- Drewry, G., & Giddings, P. (1995). *The Origins of the Next Steps Programme, In Parliamentary Accountability*. Palgrave Macmillan, London.
- Dunleavy, P., & Hood, C. (1994). From Old Public Administration to New Public Management. *Public Money & Management*, 14(3), 9-16.
- Erkan, H. (2000). *Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma: Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (2006). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Frederickson, H. G. (1999). The Repositioning of American Public Administration. *PS: Political Science and Politics*, 32(4), 701-711.

- Goldfinch, S. (1998). Evaluating Public Sector Reform in New Zealand: Have the Benefits been Oversold?. *Asian Journal of Public Administration*, 20(2), 203-232.
- Gore, A. (1993). *From Red Tape to Results: Creating a Government that Works Better and Costs Less: Report of the National Performance Review*. Diane Publishing.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 299-322.
- Halligan, J., (2009). "Performance and Public management in Australia and New Zealand", International Conference of the Institute of Public Administration, Riyadh - Kingdom of Saudi Arabia, 1-4 November 2009.
- Hammerschmid, G., Van de Walle, S., Andrews, R., & Mostafa, A. M. S. (2019). New Public Management Reforms in Europe and Their Effects: Findings from A 20-Country Top Executive Survey. *International Review of Administrative Sciences*, 85(3), 399-418.
- History & Policy (2017). The Citizen's Charter: Towards Consumer Service in Central Government. <http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/the-citizens-charter-towards-consumer-service-in-central-government>. (01.04.2021).
- Hood, C. (1991). A Public Management for All Seasons?. *Public Administration*, 69(1), 3-19.
- Hood, C. (1995). The New Public Management" in the 1980s: Variations on a Theme. *Accounting, Organizations and Society*, 20(2-3), 93-109.
- Institute for Government (2003). Public Service Agreements and the Prime Minister's Delivery Unit. <https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/case%20study%20psas.pdf>. (01.04.2021).
- Institute for Government (2017). Civil Service Reform in the Real World Patterns of Success in UK Civil Service Reform. <https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/260314%20CSRW%20-%20final.pdf>. (01.04.2021).
- İdari Reform Danışma Kurulu Raporu (İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler) (1972). Ankara: TODAİE, Yayın No: 123.
- İktisat Sözlüğü (2016). Barker Raporu Nedir? <http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-522-BARKER>. (20.02.2016).
- Kajimbwa, M. (2013). New Public Management: A Tribute to Margaret Thatcher. *Public Policy and Administration Research*, 3(5), 64-69.
- KAYA (Kamu Yönetimi Araştırması) (1991). KAYA Genel Rapor. Ankara: TODAİE Yay. No:238.

- King, D. S. (1987). *New Right: Politics, Markets and Citizenship*. Macmillan International Higher Education.
- Kravchuk, R. S., & Schack, R. W. (1996). Designing Effective Performance-Measurement Systems under the Government Performance and Results Act of 1993. *Public Administration Review*, 348-358.
- Kurnaz, S. (2020a), “Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi: Türkiye ve Avrupa Birliği Uygulamaları”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar Cilt-2* (Ed.A.Kara ve S.Sönmez), İzmir, Duvar Yayınevi.
- Kurnaz, S. (2020b), “Havacılık Sektöründe Kriz Yönetimi ve Covid-19 Pandemi Sürecinin Sektöre Etkileri”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar Cilt-1* (Ed.A.Kara ve S.Sönmez), İzmir, Duvar Yayınevi.
- Kutlu, Ö. (2004). *Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye’de Kamu Reformu ve Yönetimin Yeniden Düzenlenmesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 1. Basım.
- Lamba, M. (2014). Yeni Kamu Yönetimi Perspektifinden Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformları: Genel Gerekçeler Üzerinden Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 135-152.
- Matthews, K., & Minford, P. (1987). Mrs Thatcher’s Economic Policies 1979–1987. *Economic Policy*, 2(5), 57-101.
- MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi) Tavsiyelerinin Uygulanma Durumunu Değerlendirme Araştırması (1974). Ankara: TODAİE. Yayın No:143.
- Merriam Webster (2021). Reform. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/reform>. (01.04.2021).
- Mulgan, R. (2008). Public Sector Reform in New Zealand: Issues of Public Accountability. *Public Administration Quarterly*, 1-32.
- National Audit Office (1986a). Report by the Comptroller and Auditor General. <https://www.nao.org.uk/pubsarchive/wp-content/uploads/sites/14/2018/11/The-Rayner-Scrutiny-Programmes-1979-to-1983.pdf>. (01.04.2021).
- National Audit Office (1986b), The Financial Management Initiative. <https://www.nao.org.uk/pubsarchive/wp-content/uploads/sites/14/2018/11/The-Financial-Management-Initiative.pdf>. (01.04.2021).
- New Zealand Legislation (2001). State-Owned Enterprises Act 1986. <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1986/0124/latest/whole.html>. (01.04.2021).
- Osborne, D., & Gaebler, T. (1992). *Reinventing Government: The Five Strategies for Reinventing Government*. New York: Penguin.

- Osborne, D. & Gaebler, T. (1993). *Reinventing Government: How The Entrepreneurial Spirit Is Transforming The Public Sector*. Reading: Addison-Wesley.
- Osborne, S. (2006). The New Public Governance? *Public Management Review*, 8(3): 377–387.
- Önen, M. & Kurnaz, S. (2017). Kamu Yönetimi Reformlarında Yeni Perspektifler ve Arayışlar. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* , 4 (8) , 51-69
- Policy Navigator (1997). Private Finance Initiative (PFI) Schemes. <https://navigator.health.org.uk/theme/private-finance-initiative-pfi-schemes>. (01.04.2021).
- Potter, B. (2002). Financial Accounting Reforms in the Australian Public Sector. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 15(1), 69-93.
- Practical Law (2021). White Paper: Modernising Government (March 1999) The Government's Programme of Reform and Modernisation. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-106-4778?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-106-4778?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true). (01.04.2021).
- Productivity Commission (2005). Review of National Competition Policy Reforms. <https://ideas.repec.org/b/ris/prodir/33.html>. (01.04.2021).
- RegulationsGov (2021). About the eRulemaking Initiative and RegulationsGov. <https://www.regulations.gov/about>. (01.04.2021).
- Rosenbloom, D., & Piotrowski, S. (2016). Reflections on New Public Management-Style Reform in the US National Administration and Public Trust in Government. *Chinese Public Administration Review*, 4(1/2), 1-8.
- Saran, U. (2004). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma- Kalite Odaklı Bir Yaklaşım*. Ankara: Atlas Yayınları- Birinci Baskı.
- Sözen, S. (2005). *Teori ve Uygulamada Yeni Kamu Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık- Birinci Baskı.
- Sürgit, K. (1972). *Türkiye'de İdari Reform*. Ankara: TODAİE. Yayın No:128. Sevinç Matbaası.
- Şenses, Fikret (1999). *1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme*. Ankara: Verso Yayınları. Birinci Basım.
- T.C. Devlet Personel Başkanlığı (2016). *Kamu Personel Yönetiminin Tarihçesi*. <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/kurumsal/tarihce-ve-sunus>. (01.04.2021).
- The Sydney Morning Herald (2013). Whatever Happened to Operation Sunlight?. <https://www.smh.com.au/public-service/whatever-happened-to-operation-sunlight-20130503-2iz4e.html>. (01.04.2021).

- TODAİE (1965). Türkiye’de İdari Reform Çalışmaları İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor. İdari Reform Serisi:12, Kardeş Matbaası-Ankara.
- TUC (2009). TUC Response to the UK Government’s Approach to Public Service Reform. <https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/extras/psr.pdf>. (01.04.2021).
- Tunç, A. (2015). Türkiye’de Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Değişimin Bir Simgesi Olarak Stratejik Planlama ve Yönetimi. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, Sayı:3, 69-86.
- Turan, E. (2015). Kamu Yönetiminde Reform. Konya: Palet Yayınları.
- Tutum, C. (1994). Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma. Ankara: TESAV Yayınları-Yayın No:3.
- U.S. General Services Administration (2021), FirstGov.gov the U.S. Government's Official Web Portal Wins Prestigious Innovations in American Government Award. <https://www.gsa.gov/about-us/newsroom/news-releases/firstgovgov-the-us-governments-official-web-portal-wins-prestigious-innovations-in-american-government-award>. (01.04.2021).
- UK Parliament (2005). Public Services: Gershon Review. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/2004/may/17/public-services-gershon-review>. (01.04.2021).
- Van de Walle, S., Steijn, B., & Jilke, S. (2015). Extrinsic Motivation, PSM and Labour Market Characteristics: A Multilevel Model of Public Sector Employment Preference in 26 Countries. *International Review of Administrative Sciences*, 81(4), 833-855.
- Van Kersbergen, K., Vis, B., & Hemerijck, A. (2014). The Great Recession and Welfare State Reform: Is Retrenchment Really the Only Game Left in Town?. *Social Policy & Administration*, 48(7), 883-904.
- Watkins, A. L., & Arrington, C. E. (2007). Accounting, New Public Management and American Politics: Theoretical Insights into the National Performance Review. *Critical Perspectives on Accounting*, 18(1), 33-58.
- Weber, M. (1952). The Essentials of Bureaucratic Organization: An Ideal-Type Construction. In R. K. Merton (Ed.). *Reader in Bureaucracy*. Glencoe, Ill: Free Press.
- Wegrich, K. (2009). Public Management Reform in the United Kingdom: Great Leaps, Small Steps, and Policies as Their Own Cause. *International Handbook of Public Management Reform*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Yayman, H. (2008). Türkiye’nin İdari Reform Tarihi. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yeatman, A. (1994). The Reform of Public Management: An Overview. *Australian Journal of Public Administration*, 53(3), 287-295.

Yılmaz, A. (2012). Türkiye’de Planlama Politikası ve Yönetimi: Planlamanın Siyasal İktisadi ve Yönetimsel Kuruluşu (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Üretim ve Ticaret Üzerindeki Etkisi¹

Araştırma Makalesi/Research Article

Selçuk İPEK* Mehmet ÖKSÜZ**

ÖZET

Yerel yönetimler, halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra, kentin her anlamda gelişimi açısından da önemli aktörlerden birisidir. Bu sebeple, yerel yönetimlerin aldıkları kararlar, sundukları hizmetler ve yaptıkları harcamalar kenti çeşitli alanlarda etkilemektedir. Bu alanlardan birisi de kentin üretim ve ticaret kapasitesidir. Yerel yönetimler, özellikle sundukları altyapı hizmetleriyle hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde kentin üretim ve ticaret kapasitesini etkilemektedirler. Bu çerçevede, Türkiye özelinde yerel yönetimlerin harcamaları ile kentlerin üretim ve ticaret endeksi arasında istatistiki açıdan ilişki bulup bulunmadığının sınanması bu araştırmanın amacını oluşturmuştur. Bu ilişkiyi tespit edebilmek için panel veri analizi yöntemi uygulanmış ve elde edilen bulgulara göre yerel yönetimlerin cari harcamaları ile kentin üretim ve ticaret endeksi arasında istatistiki açıdan anlamlı pozitif bir ilişkisinin olduğu; buna karşılık yatırım harcamaları ve transfer harcamalarıyla ise istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yerel Yönetimler, Kamu Harcamaları, Altyapı, Üretim ve Ticaret*

The Impact of Local Governments on Production and Trade in Turkey

ABSTRACT

Local governments are also one of the important actors in terms of the development of the city in every sense in addition to meeting the local and common needs of the people, For this reason, the decisions taken by local governments, the services they offer and the expenditures they make affect the city in various areas. One of these areas is the production and trade capacity of the city. Local governments affect the production and trade capacity of the city both directly and indirectly, especially with the infrastructure services they provide. In this context, the purpose of this study is to test whether there is a statistical relationship between the expenditures of local governments in Turkey and the production and trade index of cities. In order to determine this relationship, panel data analysis method has been applied and according to the findings, it has been found that there is a statistically significant positive relationship between the current expenditures of local governments and the

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Selçuk İPEK danışmanlığında Mehmet ÖKSÜZ tarafından hazırlanan ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kurumu tarafından desteklen doktora tezinden üretilmiştir. Proje No: SDK-2020-3326

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Maliye Bölümü, selcukipek@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0540-793X>

** Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ayvacık MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, moksuz@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3298-0280>

production and trade index of the city; On the other hand, it has been determined that there is no statistically significant relationship with investment expenditures and transfer expenditures.

Keywords: *Local Governments, Public Expenditure, Infrastructure, Production and Trade*

GİRİŞ

Yerel yönetimler, sundukları çeşitli hizmetlerle halkın yerel nitelikteki ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan yerinden yönetim birimleridir. Ancak yerelleşmenin giderek daha önemli hale geldiği günümüzde bu birimler, yerel halkın temel ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra kentin sosyo-ekonomik yapısının iyileştirilebilmesi için de birtakım roller üstlenmektedirler. Bu rollerden birisi de kentin üretim ve ticaret kapasitesinin geliştirilmesidir. Yerel yönetimler, özellikle sundukları altyapı hizmetleri ile kentteki beşeri sermayenin ve yaşam kalitesinin yanı sıra kentin üretim ve ticaret kapasitesinin geliştirilmesini de sağlayabilmektedir. Böylece, sunulan bu hizmetler, vatandaşların iç göç kararına etki edebileceği gibi, özel sektör yatırımlarının kente çekilmesinde ve istihdam seviyesinin artmasında da etkili olmaktadır. Bu durum ise kentin cazibesini artırmakta ve sosyo-ekonomik gelişmişliğine katkıda bulunmaktadır.

Yerel yönetimler, üstlendikleri görevleri yerine getirirken çeşitli harcamalar yapmak durumundadırlar. Böylece, bu birimler tarafından sunulan hizmetlerin etkileri, pozitif ekonomik analiz ile değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada, panel veri analizi yöntemi kullanılarak Türkiye özelinde dönemler itibariyle gerçekleştirilen yerel yönetimlerin harcama miktarları ile kentin zaman içerisinde üretim ve ticaret kapasitesi gelişimi arasındaki ilişki araştırılacaktır. Böylece, yerel yönetim harcamalarının kentteki üretim ve ticarete etki edip etmediği istatistiki açıdan ortaya konulacaktır.

Çalışmanın devamında ilk olarak, yerel yönetimler ile üretim ve ticaret arasındaki ilişki teorik açıdan ele alınacaktır. İkinci olarak da Türkiye’de yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen harcamaların zaman içerisindeki durumu değerlendirilecektir. Daha sonrasında ise ampirik çalışmanın metodolojisi açıklanarak elde edilen bulgular ortaya konulacaktır.

1. YEREL YÖNETİMLER İLE ÜRETİM VE TİCARET İLİŞKİSİ

Yerel yönetimler, halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla kurulmuş idari birimlerdir. Ancak, kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda bu birimlerin, bazı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Başka bir deyişle, yerel yönetimler merkezi yönetime göre bazı durumlarda kaynakları daha etkin kullanabilirken, bazı durumlarda ise bunun tersi geçerli olmaktadır. Dolayısıyla, kaynakların etkin ve verimli kullanılabilmesi adına, sunulacak mal ve hizmetlerin yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında bölüşümü önem arz etmektedir. Bu bölüşümde dikkate alınacak unsurlardan birisi de sunulacak mal ve hizmetlerin niteliğidir. Ölçek ekonomileri yaklaşımına

göre, nüfus artıkça ve coğrafi alan genişledikçe, sunulan kamusal mal ve hizmetlerin birim maliyetleri düşüyorsa bu tür hizmetlerin merkezi yönetim tarafından; birim maliyetleri artıyorsa yerel yönetimler tarafından sunulmaları gerekmektedir (Akdemir, 2010: 162). Bu sebeple, ulusal nitelikteki mal ve hizmetlerin sunumunda merkezi yönetimin; yerel nitelikteki kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda ise yerel yönetimlerin daha etkin olduğu söylenebilmektedir.

Yerel kamusal mal ve hizmetler, faydası sınırlı bir alana yayılmış olan ve kamusal mal olmanın temel özelliklerini (rekabet etmeme ve tüketimden mahrum bırakılmama) taşıyan mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır (Savaşan, 2016: 207). Bu mal ve hizmetlerin bir kısmı ağır bir donanım ve büyük bir sermaye birikimi gerektirirken, diğer bir kısmı ise büyük çapta emek gerektirmektedir. Örneğin, sınai ve ticari nitelikte olan çöp toplama, su, kanalizasyon ve toplu taşıma gibi yerel kamusal mal ve hizmetlerin sunumu ağır bir donanım ve büyük bir sermaye birikimi gerektirmektedir. Bununla birlikte, yaşlı bakım evleri, kreşler, kütüphaneler, spor merkezleri, sosyal etkinlik merkezleri gibi sosyal ve kültürel alanlardaki yerel kamusal mal ve hizmetler ise büyük çapta emek gerektirmektedir (Levrat, 1995: 32-33). Yerel yönetim birimleri tarafından etkinlikle sunulabilen yerel mal ve hizmetler, kentte yaşayanlara yarar sağlamakta ve kentin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel gelişimi için büyük önem arz etmektedir (Gramzow, 2009: 16).

Yerel yönetim birimlerinin merkezi idareden bağımsız bir şekilde doğrudan sundukları bazı mal ve hizmetler bulunmaktadır. Bunlardan birisi yarı kamusal mal ve hizmetlerdir. Yerel yönetimler tarafından sunulan altyapı hizmetleri genellikle, yarı kamusal mal ve hizmetler sınıflandırması içerisinde yer almaktadır. Yoğun dışsal fayda sağlaması nedeniyle bu tür hizmetler, liyakat malları olarak da adlandırılmaktadır. Temel sağlık, eğitim, su, altyapı gibi hizmetler toplumun gözünde de kamu fonlarıyla sübvansede etmeye layık olarak görülmektedir (Shotton ve Winter, 2005: 46). Sosyal faydalar piyasa ekonomisinde dikkate alınmayacağından dolayı mal ve hizmetlerin özel faydası sosyal faydasından daha küçük olduğu durumlarda piyasa bu malı yeteri miktarda üretmeyecektir. Bu tür malların üretiminin gereğinden az olması da devletin müdahalesini gerektirmektedir. İlâveten, bu tür malların piyasa ekonomisinde üretilmesi durumunda, kaynakların etkin kullanımı ilkesinden uzaklaşabileceği de bilinmektedir (Varcan, 2019: 8). Bu tür mal ve hizmetler genellikle kamu iktisadi teşebbüsleri ve belediye şirketleri gibi kamu hizmeti yapan kuruluşlar tarafından sunulmaktadır (Şener, 2012: 45). Ayrıca, bu tür mal ve hizmetlerin kısmen de olsa fiyatlandırılması mümkün olduğundan, hizmetlerden doğrudan yararlananlar bedelini harç, fiyat ya da ücret şeklinde ödemekteyken; dolaylı şekilde yararlananlar ise ödedikleri vergilerle finansmana katılmaktadırlar. Yarı kamusal mal ve hizmetlere; su-kanalizasyon-yol altyapı hizmetleri, ücretli park ve bahçe hizmetleri, çöp toplama hizmetleri gibi ücret karşılığı işler örnek olarak gösterilebilmektedir (Çetinkaya, 2017: 67). Ayrıca,

ölçek ekonomileri yaklaşımına göre bu tür faaliyetler, belirli bir kapasiteyi aştıktan sonra, yerel yönetim birimlerince ortaklaşa yürütülmek zorunda olan hizmetlerdir.

Yerel yönetimler, sundukları altyapı hizmetleriyle kentlerdeki üretim ve ticaretin geliştirilmesinde önemli bir aktör konumunda yer almaktadır. Çünkü, özel kesimin üretim performansını destekleyen veya engelleyen ana değişkenlerden birisi mevcut altyapıdır (Dang ve Pheng, 2015: 69).

Altyapı yatırımları en basit haliyle, kamu bütçesinden ekonomik ve sosyal altyapı konusunda gerçekleştirilen sabit sermaye harcamaları şeklinde ifade edilmektedir (Batirel, 2017: 2). Altyapı yatırımları dar anlamda ulaşım ve haberleşme alanlarında iyileştirmeler olarak düşünülürken, geniş anlamda ise belirli bir ekonomik alanda üretim koşullarının yaratılması ya da geliştirilmesini sağlayan, ekonomik, kurumsal ve sosyal düzenin tümünü ilgilendiren her çeşit yatırım olarak düşünmek doğru olacaktır. Buna göre, ulaşım ve haberleşmenin yanı sıra su, eğitim, sağlık vb. gibi işgücünün verimini artıran tüm yatırımlar altyapı yatırımlarını ifade etmektedir (Dinler, 2012: 287). Görüldüğü gibi dar anlamda altyapı, maddi veya ekonomik altyapıyı ifade ederken; geniş anlamda altyapı ise ekonomik altyapının yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerini de kapsayan sosyal altyapıyı da içermektedir (Aktan ve Dileyici: 2005: 11).

Altyapı yatırımları, temel niteliklerinden ve yarı-tekelci statülerinden kaynaklanan bir dizi farklılaştırıcı özellik sergileme eğilimindedirler. Bu hizmetlerin en belirgin özellikleri temel hizmetlerden oluşması, uzun ömürlü ve fiziksel varlıklar şeklinde olması ve talebinin esnek olmamasıdır. Ayrıca bu hizmetler, istikrarlı ve öngörülebilir nakit girişi ile yüksek işletme marjları sağlayabilmesine rağmen giriş için büyük engeller de barındırmaktadırlar (Watson, 2019: 3).

Altyapı yatırımları temelde sosyo-ekonomik gelişmede rol oynayan etmenlere göre ve alansal dağılıma göre olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. İlk sınıflandırmaya göre altyapı yatırımları; mesleki formasyonla ilgili altyapı yatırımları, sosyo-kültürel altyapı yatırımları ve ekonomik altyapı yatırımları şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Mesleki formasyonla ilgili altyapı yatırımları kentin sosyal ve potansiyel kalitesine bağlı olarak yalnızca işçiler değil, yöneticileri ve hatta girişimcileri de içine alan her dereceden mesleki formasyon ve genel eğitimi kapsamaktadır (Dinler, 2012: 288-289). Sosyo-kültürel altyapı yatırımları da hastaneler, okullar, lojmanlar, mahkemeler, ceza ve tevkif evleri, stadyumlar gibi tesisleri kapsamaktadır. Sosyo-kültürel altyapı yatırımları kentte eksiksiz bir biçimde tamamlanmışsa, girişimciler için olduğu kadar sermaye ve işgücü için de cazip hale gelmiştir denilebilmektedir. Ekonomik altyapı yatırımları ise haberleşme (kablo ağları, uydu sistemleri, baz istasyonları vb.), ulaşım (otoyollar, köprüler, tüneller, limanlar, havaalanları, raylı sistemler, deniz ulaşımı vb.), enerji (doğalgaz dağıtım ve depolama, elektrik dağıtım ve depolama, yenilenebilir enerji,

su arıtma ve dağıtım, atık yönetimi vb.), organize sanayi bölgesi gibi yatırımları kapsamaktadır (Watson, 2019: 2).

İkinci sınıflandırma olan alansal dağılıma göre altyapı yatırımları ise işletmeyi ilgilendiren altyapı yatırımları, kentsel altyapı yatırımları, endüstriyel kullanıma yönelik yöresel altyapı yatırımları, genel kullanıma ait yerel altyapı yatırımları ve bölgesel altyapı yatırımları şeklinde beş gruba ayrılmaktadır. İşletmeyi ilgilendiren altyapı yatırımları kentte endüstriyel işletmeleri çekmek için yapılan organize sanayi bölgesi kurulması, arsa satın alınması, bir takım ön inşaatlar gibi yatırımlar olarak görülmektedir. Kentsel altyapı yatırımları ise kentte yaşayan halkın yararlandığı hizmetleri karşılamaya yönelik tüm belediye hizmetlerine ilişkin yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Bu yatırımların eksikliği yerleşim yerinin cazibesinin azalmasına neden olacağından, kentsel altyapı yatırımlarının sosyo-ekonomik gelişme açısından önemi de büyüktür. Endüstriyel kullanıma yönelik yöresel altyapı yatırımları, kentte endüstriyel faaliyette çalışanların sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılamaya ve ayrıca mesleki formasyon vererek nitelikli işgücü yetiştirmeye yönelik olan sosyal konutlar, mesleki eğitim kursları ve mesleki sergi gibi yatırımlardır. Genel kullanıma ait yerel altyapı yatırımları da halkın hizmetine sunulan belediye otobüsleri, metro, banliyö trenleri ile genel eğitim ve sağlık hizmetleri olarak ifade edilmektedir. Son olarak bölgesel altyapı yatırımları ise yüksek düzeydeki eğitimin yanı sıra su kanalları, otoyollar, demiryolları, köprüler ve havayolları gibi yatırımlar olarak görülmektedir (Dinler, 2012: 291). Eberts (1990, 24-26) yaptığı çalışmasında altyapının güçlendirilmesinin; hane halkının göç kararında, özel sektörün yatırım kararında ve işsizlik üzerinde etkileri olduğunu, dolayısıyla altyapı yatırımlarının hem üretim ve ticareti hem de sosyo-ekonomik gelişmişliği etkilediğini ortaya koymuştur. Açıkça görüldüğü gibi yerel yönetimler, çok çeşitli alanlarda yaptıkları altyapı yatırımları ile beşeri sermayenin geliştirilmesinde, kentin yaşanabilirliğinin artırılmasında, üretim ve ticaretin geliştirilmesinde ve dolayısıyla sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasında oldukça önemli bir noktada bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM HARCAMALARI

Yerel yönetimler gerek hizmetlerin faydalarının yayıldığı alan gerekse ölçek ekonomileri gibi sebeplerle yerel ihtiyaçların giderilmesinde vazgeçilmez bir konumda bulunmaktadır. Bu birimlerin varlığını sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirebilmesi için kendilerine ayrılmış olan kaynakları kullanmaları gerekmektedir. Çünkü, yerel yönetimlerin üstlendikleri görevlerin büyük bir kısmı, bu birimleri harcama yapmaya zorlamaktadır.

Kamu harcamaları özellikleri itibariyle; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu harcama türlerinin birbirinden farklı sosyo-ekonomik etkileri

bulunmaktadır. İlk olarak cari harcamalar, iktisadi gelişimi pozitif yönde etkilemekle beraber, milli hasılayı ve istihdam seviyesini de artıran harcamalardır. Ayrıca, üretim faktörlerine yapılan ödemeler niteliğinde olan cari harcamaların, doğrudan olmasa bile, sermaye birikimi üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır (Eğilmez, 2015: 34). İkinci olarak yatırım harcamaları da ekonomik faaliyetleri geliştirip canlandırdığı için iktisadi gelişimin sağlanmasında ve işsizliğin azaltılmasında önemli katkılar sunmaktadır (Batirel, 2017: 2). Bu harcamalar, sermaye birikimini doğrudan pozitif yönde etkileyen harcamalar olarak görülmektedir. Ayrıca, Dang ve Pheng (2015: 67) ticaretin geliştirilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanabilmesi adına özellikle altyapı hizmetlerine yönelik yatırım harcamalarının artırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Son olarak, transfer harcamaları ise genellikle gelirin yeniden dağılımını düzenlemeye, dolayısıyla gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaya yönelik yapılan harcamalar olarak kabul edilmektedir (Eğilmez, 2015: 35). Tüketim, üretim ve birikim üzerinde yönlendirici etkileri olan bu tür harcamalar, bir anlamda negatif vergiler olarak da görülmektedir. (Akdoğan, 2020: 88). Ayrıca, bu harcamalar, milli gelir üzerinde dolaylı etki yaratan harcamalardır. Bu etki ancak, transfer harcamalarının yapıldığı kişi ve kuruluşların elde ettikleri kaynakları (geliri), tüketim harcamalarında kullanmaları durumunda ortaya çıkmaktadır (Çetinkaya ve Aslantaş, 2019: 43).

Tablo 1. Türkiye’de 2006-2019 Döneminde Yerel Yönetim Harcamaları

Yıllar	Cari Harcamalar (Bin TL)	Cari Harcamaların Toplam İçindeki Payı (%)	Yatırım Harcamaları (Bin TL)	Yatırım Harcamalarının Toplam İçindeki Payı (%)	Transfer Harcamaları (Bin TL)	Transfer Harcamalarının Toplam İçindeki Payı (%)	Toplam Harcamalar
2006	18.007.233	54,55	12.255.992	37,13	2.745.572	8,32	33.008.797
2007	20.447.634	51,92	15.771.294	40,05	3.164.470	8,04	39.383.398
2008	24.643.941	53,64	17.390.963	37,85	3.906.651	8,50	45.941.555
2009	26.482.903	54,91	15.331.530	31,79	6.412.686	13,30	48.227.119
2010	30.087.094	57,61	16.391.304	31,39	5.747.907	11,01	52.226.305
2011	35.268.581	57,81	19.780.146	32,42	5.962.609	9,77	61.011.336
2012	40.357.045	58,24	23.315.323	33,64	5.626.331	8,12	69.298.699
2013	47.398.740	54,11	33.577.382	38,33	6.613.472	7,55	87.589.594
2014	48.064.667	57,10	28.644.198	34,03	7.464.118	8,87	84.172.983
2015	58.394.219	58,59	32.797.067	32,91	8.468.277	8,50	99.659.563
2016	67.818.865	55,96	41.778.167	34,47	11.587.056	9,56	121.184.088
2017	79.291.939	52,42	59.625.810	39,42	12.345.163	8,16	151.262.912
2018	93.467.911	50,89	74.982.741	40,83	15.207.355	8,28	183.658.007
2019	100.200.826	61,42	44.962.194	27,56	17.975.353	11,02	163.138.373

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1’de Türkiye’de yerel yönetimlerin yıllar itibariyle cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları miktarları ile bu harcamaların toplam harcamalar içerisindeki büyüklüğü gösterilmektedir. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde yerel yönetimlerin toplam harcama

miktarının sürekli bir şekilde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, harcamaların bileşimine bakıldığında ise cari harcamaların miktarının sürekli bir biçimde artış göstermesine karşın, yatırım harcamaları miktarı ile transfer harcamaları miktarında bazı dönemler düşüşler yaşandığı görülmektedir. Toplam harcamalar içerisinde en büyük paya sahip olan harcamaların cari harcamalar olduğu görülürken, onu sırasıyla yatırım harcamaları ve transfer harcamaları takip etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bir toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için özel ve kamu sektörleri çeşitli mal ve hizmetler üretmekte ve halka sunmaktadır. Gerek özel gerekse kamu sektörü tarafından yapılmış olsun üretim; büyüme ve sosyo-ekonomik gelişme için temel göstergelerin başında yer almaktadır. Üretimi etkileyen faktörlerin başında ise sermaye, eğitilmiş işgücü ve teknoloji gelmektedir. Yerel yönetimler, sundukları hizmetler ve bunun karşılığında gerçekleştirdikleri harcamalar ile bu faktörleri, doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu araştırmanın amacı, yerel yönetimler tarafından yapılan harcamalar ile kentlerin üretim ve ticaret endeksi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilebilmesidir.

Yerel yönetimler; belediyeler, il özel idareleri ve köylerden oluşmaktadır. Türkiye’de 81 ilde yer alan belediyeler ve il özel idarelerinin harcamaları araştırmaya dahil edilmişken; köy bütçeleri 5018 sayılı Kanun kapsamında olmadıklarından araştırmanın dışında bırakılmıştır. Türkiye’de 2019 verilerine göre toplam 1.389 belediye ve 51 il özel idare bulunduğü görülmektedir (ÇŞB, 2020: 31-32). Bu kapsamda, Türkiye’deki 1.389 belediye ve 51 il özel idarenin harcamaları araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmada bazı kısıtlar bulunmaktadır. İlki, ekonomik sınıflandırma verileri kullanılarak cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde yeniden sınıflandırma uygulanmış olmasıdır. İkincisi, araştırmanın kapsadığı dönemdir. Buna göre, araştırmada kullanılan veriler 2013-2017 yılları ile sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni ise verilerin yalnızca bu yıllar için var olmasıdır.

Araştırmada çok sayıda birim ve zaman serisi dahil edildiğinden, en uygun yöntemin panel veri analizi olacağı görülmüştür. Bu sebeple, yerel yönetim harcamaları ile kentlerin üretim ve ticaret endeksi arasındaki ilişkinin tahmin edilebilmesi için şu şekilde bir model oluşturulmuştur:

$$UTE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CH_{it} + \beta_2 \ln YH_{it} + \beta_3 \ln TH_{it} + v_{it} \quad (1)$$

Oluşturulan bu modelde *UTE* değişkeni, iller bazında üretim ve ticaret endeksini; *lnCH* değişkeni, doğal logaritması alınmış il bazında yerel yönetim cari harcamalarını; *lnYH* değişkeni, doğal logaritması alınmış il bazında yerel yönetim yatırım harcamalarını; *lnTH* değişkeni, doğal logaritması alınmış il bazında yerel yönetim transfer harcamalarını ifade etmektedir.

Modele dahil edilen değişkenlerden UTE değişkeni, URAK tarafından hazırlanan “İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2018” adlı araştırmadan alınmıştır. İller bazında yerel yönetim harcamaları verileri ise Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020)’nden elde edilmiştir. Ayrıca, analizin gerçekleştirilmesinde STATA 16 programı kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Analizde çok sayıda zaman serisi bulunduğundan, ulaşılan sonuçların yanıltıcı olmaması adına, birim kök testi yapılması gerekmektedir. Ancak, panel veri analizinde birinci nesil mi yoksa ikinci nesil birim kök testi mi kullanılacağına karar verebilmek için öncelikle yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Buna göre, yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu aşamada, ilk olarak yatay kesit bağımlılığı olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Veri setine bakıldığında birim sayısının, zaman serisinden daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sebeple, Pesaran CD (2004) testi tercih edilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran CD (2004) Test	22,672	0,000

Tablo 2’de ilk kurulan sabit etkiler modeline göre oluşturulan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları gösterilmektedir. Buna göre, test istatistiği 22,672 ve anlamlılık değeri de yaklaşık 0 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu söylenebilmektedir. Bu sebeple, birim kök testi seçimi sırasında ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir.

Tablo 3. Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	CIPS Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)	Kritik Değerler		
		%1 için	%5 için	%10 için
UTE	-2,036	-1,71	-1,53	-1,43
lnCH	-2,190	-1,71	-1,53	-1,43
lnYH	-2,258	-1,71	-1,53	-1,43
lnTH	-2,201	-1,71	-1,53	-1,43

Tablo 3’te her bir birim için tahmin edilen modelde içerilen maksimum gecikme uzunluğu 1 iken birimler bazında uygun gecikmeye F testi ile karar verildiği ve otokorelasyon mertebesinin 1 olduğu durumda Pesaran’ın panel birim kök testi (CIPS Test) sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Buna göre; UTE, lnCH, lnYH ve lnTH değişkenleri %99 güven düzeyinde durağan olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Hausman Testi Bulguları

Değişkenler	b Sabit Etki	B Rassal Etki	(b-B) Farklar
lnCH	1,41365	2,44101	-1,02737
lnYH	-0,06775	-0,29712	0,22957
lnTH	0,36040	0,45262	-0,09222
Chi ² = 1138,73		Prob>Chi ² = 0,000	

Birim kök testi sonrasında oluşturulacak modelin; sabit etkiler modeli şeklinde mi, yoksa rassal etkiler modeli şeklinde mi olacağına karar verebilmek adına Hausman testi uygulanması gerekmektedir. Tablo 4’te Hausman testinin sonuçları gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre, test istatistiği 1138,73 ve anlamlılık değeri ise yaklaşık 0 olarak bulunmuştur. Buna göre, boş hipotez %99 güven düzeyinde reddedilerek, sabit etkiler modelinin geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 5. Panel Veri Analizi Bulguları

UTE	Standart Model			Düzeltilmiş Model		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
lnCH	1,4136	0,4447	0,002	1,4136	0,3135	0,011
lnYH	-0,0675	0,2124	0,711	-0,0675	0,2923	0,829
lnTH	0,3604	0,1957	0,066	0,3604	0,1996	0,145
Sabit	6,0272	1,8160	0,001	6,0272	3,0698	0,121
R ²	0,1257			0,1257		
F-Test	15,39		0,000	24,33		0,005
Değiştirilmiş Wald Testi	4272,15		0,000			
Durbin-Watson Testi	1,5678					
Pesaran CD Testi	22,672		0,000			

Tablo 5’te ilk kurulan sabit etkiler modeline ilişkin bulgular, modelin çeşitli varsayımlarına ilişkin testler ve düzeltilmiş modele ilişkin bulgular gösterilmektedir. Kurulan ilk sabit etkiler modelinde, lnCH değişkeninin UTE değişkenini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Buna göre, lnCH değişkenindeki bir birimlik artışın, UTE değişkenini yaklaşık 1,41 birim artıracığı tahmin edilmiştir. Ayrıca, modelin sabitine ilişkin katsayı yaklaşık 6,03 ve anlamlılık değeri ise 0,001 olarak bulunmuştur. Buna göre, yerel yönetim harcamalarının sıfır olduğu durumda bile üretim ve ticaretin yaklaşık %6 artacağı tahmin edilmiştir. Diğer yandan, ln YH ve lnTH değişkenlerine bakıldığında ise UTE değişkeni ile istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı görülmüştür. İlk kurulan sabit etkiler modelinin geçerli olabilmesi için varsayımların sınanması gerekmektedir. Bu sebeple, değişen varyans sorununun test edilmesi için değiştirilmiş Wald testi, otokorelasyon sorununun test edilmesi için Durbin-Watson testi ve yatay kesit bağımlılığı sorununun test edilmesi için de Pesaran CD testi kullanılmıştır. Değiştirilmiş Wald testi anlamlılık değeri yaklaşık 0 olarak bulunmuş, boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Böylece, modelde değişen varyans sorununun bulunduğu tespit edilmiştir. Durbin-Watson test katsayısı da 1,56 olarak bulunmuştur. Bu değer 2’nin altında olduğu

durumlarda otokorelasyon sorununun önemli olduğu söylenebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 214). Böylece, standart modelde otokorelasyon sorununun da bulunduğu görülmüştür. Son olarak, yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Pesaran CD testi anlamlılık değeri yaklaşık 0 olarak bulunmuş, boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, standart modelde yatay kesit bağımlılığı sorununun da bulunduğu tespit edilmiştir. Varsayımlardan sapmalar tespit edildiğinden dirençli tahmincilerden Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, lnCH değişkeninin UTE değişkeni ile istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkisi olduğu; buna karşılık lnYH ve lnTH değişkenleriyle ise istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, düzeltilmiş modelde de lnCH değişkenindeki bir birimlik artışın, UTE değişkenini yaklaşık 1,41 birim artıracığı tekrar tahmin edilmiştir. İlâveten, değiştirilmiş modelde belirlenme katsayısı 0,1257 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, kentlerdeki üretim ve ticaret endeksinde yaşanan değişimlerin yaklaşık %12,57'sinin yerel yönetimler tarafından yapılan harcamalardan kaynaklandığı söylenebilmektedir.

SONUÇ

İlin üretim ve ticaret kapasitesi, kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen altyapı hizmetleri, vergisel teşvikler, kentin ulaşılabilirliği, doğal kaynaklara yakınlık gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Çalışmada, bu faktörden birisi olan altyapı hizmetlerinin önemine değinilmiştir. Kamu kesimi tarafından sunulan bu tür hizmetler, hizmetin niteliğine göre merkezi yönetim veya yerel yönetim birimleri tarafından sunulmaktadır. Bu sebeple, altyapı hizmetlerinin sunumu konusunda önemli aktörlerden birisi olan yerel yönetimlerin, kentin üretim ve ticaret kapasitesini geliştirebileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle çalışmada, yerel yönetimlerin harcamalarıyla kentin üretim ve ticaret endeksi arasında istatistiki açıdan bir ilişkinin bulunup bulunmadığı test edilmiştir. Türkiye'deki tüm belediye ve il özel idarelerin dahil edildiği bu araştırmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yerel yönetimler tarafından yapılan cari harcamaların, kentlerin üretim ve ticaret endeksini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Buna göre, yerel yönetimlerin cari harcamalarında yaşanan bir birimlik artışın, kentlerin üretim ve ticaret endeksini yaklaşık 1,41 birim artıracığı tahmin edilmiştir. Buna ek olarak, çok çeşitli faktörlerden etkilenen üretim ve ticaret endeksinde yaşanan değişimlerin yaklaşık %12,57'sinin yerel yönetim harcamalarından kaynaklandığı da söylenebilmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında, Türkiye'de yerel yönetimlerin özellikle; üretim faktörlerine yapılan ödemeler niteliğinde olan, fiziki ve beşeri sermaye birikimini olumlu yönde etkileyen, uyarılmış yatırımların doğumuna neden olacak cari harcamalarını artırmalarının kentteki üretim ve ticareti olumlu yönde etkileyeceği söylenebilmektedir. Böylece, kentteki üretim ve ticaretin artırılmasıyla

birlikte özel sektör yatırımlarının çekilebileceği ve kentteki istihdam seviyesinin artırılabilceği de öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, T. (2010). “Yönetimlerarası Görev ve Harcama Tahsisi: Teori ve Türkiye Uygulaması”, Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar, (Ed: Altuğ F., Çetinkaya Ö., İpek S.), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Akdoğan, A. (2020). Kamu Maliyesi. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aktan, C. C. ve Dileyici, D. (2005). “Genel Olarak Altyapı Hizmetleri”, Altyapı Ekonomisi: Altyapı Hizmetlerinde Serbestleşme ve Özelleştirme, (Ed: Aktan C.C., Dileyici, D. ve Vural, İ. Y.), Seçkin Yayınları, Ankara.
- Batirel, Ö. F. (2017). Kamu Altyapı Yatırımlarında Kalite ve Kamu-Özel Ortaklığı. Journal of Life Economics, 4(12), 1-8.
- Çetinkaya, Ö. (2017). Mahalli İdareler Maliyesi. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Çetinkaya, Ö. ve Aslantaş, M. F. (2019). “Merkezi Yönetim Cari Transfer Harcamalarının Mali Büyüklüğünün Değerlendirilmesi”. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2(1), 41-50.
- ÇŞB (2020). 2019 Yılı Mahalli İdareler Faaliyet Raporu. Erişim: 01.02.2021, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler//2019-yili-mahall-i-dareler-genel-faal-yet-raporu-18082020-20200818142825.pdf>
- Dang, G. ve Pheng, L. S. (2015). Infrastructure Investments in Developing Economies: The Case of Vietnam. Springer, Singapore.
- Dinler, Z. (2012). Bölgesel İktisat. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Eberts, R. W. (1990). Public Infrastructure and Regional Economic Development. Economic Review, Federal Reserve Bank of Cleveland, 26(Q1), 15-27.
- Eğilmez, M. (2015). Kamu Maliyesi. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gramzow, A. (2009). Rural Development as Provision of Local Public Goods: Theory and Evidence from Poland. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, No. 51, Halle: Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. Econometrica, 46(6), 1251-1271.
- Levrat, N. (1995). “Avrupa’da Yerel Kamu Hizmetlerinin Sağlanmasında Kamu-Özel Sektör Ortaklığı Deneyimleri”. (Çev. Mustafa Dönmez), Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 4(2), 31-45.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020). İller İtibariyle Mahalli Yönetim Bütçe İstatistikleri 2006-2018, <https://muhasebat.hmb.gov.tr/iller-itibariyle-mahalli-yonetim-butce-istatistikleri-2006-2018>. (23.01.2020).

- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2021). Mahalli İdareler Bütçe İstatistikleri. <https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri>. (25.03.2021)
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels. IZA Institute of Labor Economics, Discussion Paper Series, IZA DP No. 1240, <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf>. (20.12.2020).
- Pesaran, M. H. (2007). “A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence”. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2 Special Issue: Heterogeneity and Cross Section Dependence in Panel Data Models: Theory and Application), 265-312.
- Savaşan, F. (2016). Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına: Kamu Ekonomisi. Dora Yayıncılık, Bursa.
- Shotton, R. ve Winter, M. (2005). Delivering the Goods: Building Local Government Capacity to Achieve the Millennium Development Goals. United Nations Capital Development Fund, New York.
- Şener, O. (2012). Modern Public Finance. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- URAK (2019). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2018, http://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- Varcan, N. (2019). “Yerel Yönetimin Kavramsal Yapısı”, Yerel Yönetimler, (Ed: Hacıköylü C.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Watson, W. T. (2019). Infrastructure Investment: Challenges and Opportunities for Social Security Reserve Funds. International Social Security Association Technical Report, Geneva, <https://ww1.issa.int/sites/default/files/documents/publications/2-Infrastructure%20investment-258560.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı. Beta Yayıncılık, İstanbul.

Bir Grup Tarikat Sancağında Sanat ve Sembolizm

Araştırma Makalesi/Research Article

Ali Osman UYSAL* Elif CEYLAN EROL**

ÖZET

Tarih boyunca devletlerin, orduların, siyasi ya da dinî mahiyetteki akım ve grupların alâmetleri olarak karşımıza çıkan sancaklar, bazen bayrak ile örtüşen anlam ve işlevler de üstlenmişlerdir. Daha ziyade âskerî alanda ordu ve devlet simgesi niteliğiyle tanınan sancağın İslam sūfiliğinde tarikatlar tarafından da kullanıldığı dikkati çekmektedir. Tarikatlarda kullanılan sancaklar biçimsel açıdan diğer sancaklarla benzer olmakla birlikte ait oldukları tarikatlara dair semboller ve ibareler taşımaları bakımından farklılık göstermektedirler. Türk ve İslam toplumlarında farklı dönemlere ait sancakların biçimleri ve anlamlarına yönelik araştırma ve yayınlarda tarikat sancaklarına da değinilmiştir. Fakat bu çalışmalarda tarikat sancaklarının ikonografik ve Türk sanatındaki yeri konuları yeterince incelenmemiştir. Bu yönüyle ilgi çeken tarikat sancaklarından; Ankara Etnografya Müzesi, Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi ile Yozgat Müzesi'nde yer alan 17 adet örnek ayrıntılı biçimde incelenerek değerlendirilmişlerdir. Makalede sancağın tarikatlarda kullanımı hakkında bilgi verildikten sonra; adı geçen müzelerdeki sancaklar malzeme, teknik, süsleme açılarından tanımlanmışlar ve sembolik boyutlarıyla değerlendirilmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarına tarihlendirdiğimiz sancakların bir kısmında yazılar, bazılarında yazılarla birlikte geometrik motifler ve nesnelere yapılan süslemeler vardır. Bir grup sancak ise yazısız olup nesnelere yapılan süsleme mevcuttur. Sembolik açıdan ise; bir tarikat sancağı, sūfinin nefsinde karşı verdiği mücadeleyi yansıtır.

Anahtar Kelimeler: *Tarikat, Sancak, Süsleme, Sembolizm*

Art and Symbolism in a Group of Sect Banner

ABSTRACT

Throughout history, the banners are the signs of states, armies, political or religious movements and groups have sometimes assumed with meanings and functions that correspond to the flag. Rather, it is noteworthy that the banner, which is known as a symbol of the army and the state in the military field, is also utilized by religious sects in Islamic sufism. Although the banners used in the sects were similar to the other banners in terms of form, but they diverse in that they carry symbols and phrases for the sects they belong to. In the researches and publications on the forms and meanings of the banners belonging to different periods in Turkish and Islamic societies, sect banners also have been mentioned. However, in these studies, the iconographic and the place of sect banners in Turkish art were not sufficiently examined. Among the sect banners that attracted attention with these aspects, 17 samples were examined and evaluated in detail from Ankara Ethnography Museum, Akşehir Nasreddin Hodja Archeology and Ethnography Museum and Yozgat Museum. In the article, after giving information about the use of the banner in sects: the banners in the aforementioned museums have been defined

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. e-posta: aouysal@comu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2427-1791>

** Arş. Gör., Sanat Tarihi. e-posta: mgeceey@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6578-9925>

in terms of material, technique, and ornaments and evaluated in terms of their symbolic dimensions. Some of the banners, which we dated from the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century have inscriptions, some of them have geometric motifs with inscriptions and ornaments made with objects. In symbolic terms; a sect banner externalize the struggle of the Sufi against his soul.

Keywords: *Sect, Banner, Ornament, Symbolism*

GİRİŞ

Sancak kelime olarak Türkçe “batırıp saplamak” anlamındaki “sancmak” fiilinden türemiştir¹ ve “Bayrak”², “Alay bayrağı” olarak da tanımlanmaktadır³. Sancaklar büyük boyutlu ve gönderli olmaları bakımından bayraklardan ayrılırlar⁴. Bayrak ve sancaklar genellikle savaşlarda “devletlerin alametleri” olarak kullanılmıştır⁵. Eski dönemlerde bu amaçla madeni alemler kullanılırken Orta Çağ’la birlikte kumaştan üretilmiş bayraklar kullanılmıştır⁶.

Tarih boyunca farklı toplumlar tarafından kullanılan sancaklara Türk-İslam devletlerinde de rastlanmaktadır. Türklerde İslamiyet öncesinde de bayrak, tuğ kullanımı vardır. Bahaeddin Ögel Türklerde kullanılan bayrakların at kılları ya da bez ile sırttan oluşan bir maddenin ötesinde anlamları olduğunu ifade etmiş, Türklerde bayrak kullanımının ve bayrağa yüklenen anlamların eski din ve devlet inanışlarından kaynaklandığını belirtmiştir⁷. İslamiyet’in kabulünden sonra da Türkler arasında sancak kullanımı devam etmiş ve hakimiyet sembollerinden birisi olarak değerini korumuştur. Karahanlılar’da bayrak kırmızı renk olup savaşlarda orduda bayraklar da yer almaktadır ve bağımsızlık sembolüdür⁸. Büyük Selçuklu Devleti bünyesindeki farklı devletlerin hükümdarlarının kendilerine ait özel renklerde bayraklarının olması da buna örnektir⁹.

İslam toplumlarında sancaklara Hz. Peygamber’in kullandığı sancaklarla ilişkilendirilerek manevi bir anlam yüklenmiştir. Hz. Peygamber’in sancağı “Livâ-i Saadet, Livâ-i Şerif, Livâü’l Hamd” gibi isimlerle anılmaktadır¹⁰. Hz. Peygamber’in bu sancağı “mahşer gününde” taşıyacağı ve müminlerin bu sancak altında toplanacakları ifade edilmiştir. İslam devletlerinde de Hz. Peygamber’in taşıdığı sancaklara istinaden farklı renklerde sancaklar kullanılmıştır¹¹. Hz. Peygamber’in beyaz ve siyah

¹ Celal Esad Arseven, “Sancak”, **Sanat Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1975, s. 1760.

² Hasan Bey Hadi (Der.), “Sancaq”, **Divan-ü Lugat-it Türk’den Derlenmiş Etimolojik Sözlük**, Tebriz 2005, s. 639.

³ Ferit Devellioğlu, “Sancâk” **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2004, s. 919.

⁴ Celal Esad Arseven, **a.g.mad.**, s. 1760.

⁵ M. Zeki Pakalın, “Sancak”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, İstanbul 1993, s. 116.

⁶ Orhan F. Köprülü, “Bayrak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1992, s. 247.

⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 6, Ankara 2000, s. 1,9.

⁸ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara 2002, s. 94.

⁹ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1993, s. 12.

¹⁰ Safer Baba, **Tasavvuf Terimleri İstılâhât-ı Sofiye fi Vatan-ı Asliye**, (Ed. Derya Çakır Baş), İstanbul 1998, s. 241.

¹¹ Annamarie Schimmel, **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 58.

Bu konuda Hz. Peygamber’in şöyle söylediği rivayet edilmektedir: “Kıyamet gününde insanlar dirildiği zaman ilk dirilecek olan benim. Topluluklar halinde geldikleri zaman ben onlar adına konuşacağım. Ümitsizliğe düştükleri zaman ben onlara müjde vericiyim. Livau’l-Hamd benim elimdedir. Ben Rabbimin nezdinde ademoğlunun en şerefli siyem. Bunu iftihar için

renkte birçok sancağı olduğu ifade edilmektedir. Siyah olan “Ukâb” olarak adlandırılmaktadır ve Hz. Aşe'nin kapı perdesinden yapıldığı rivayet edilmektedir. Dört halife devrinde bu sancak seferlere götürülmüştür. Daha sonraki devirlerde Osmanlı'ya geçmiştir¹².

Türk-İslam toplumlarında sancakların askeri alan dışında özellikle de sembolik kullanımıyla ön plana çıktığı saha tarikatlarıdır. Tarikatlarda sancak, kaynağı Hz. Peygamber'in sancak kullanmasına dayanan, her tarikatın kendine özgü özelliklerini içeren tarikat eşyaları arasındadır¹³. Buna Orta Çağ'dan itibaren her tarikatın kendilerine ait farklı renklerdeki sancaklarla “şehirlerde geçit alaylarına” katılmaları örnektir¹⁴.

Tarikatlarda sancaklar genellikle tekkelerde mihrabın iki yanına, tarikat mensuplarına ait türbelerde sandukaların arkasına asılı olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra sembolik anlamlarıyla tarikatlara ait yazı-resimlerde de kullanılmıştır¹⁵.

Sancak kullanımının en fazla dikkat çektiği tarikatlar arasında Rifâiyye gelmektedir. Bu tarikatta sancak tarikatın piri olan Ahmed er-Rifâi'nin “atribüsü” olmuştur ve kendisi “ebu'l-alemeyn” olarak adlandırılmaktadır¹⁶. Kadiriyye tarikatının tekkelerinde sancak ya “tevhidhanede” mihrabın iki yanına ya da türbede sandukanın arka kısmına asılmıştır¹⁷. Sa'diyye tarikatında sancağın kullanıldığı özel bir tören vardır. Tarikatta biat sırasında şeyh ve dervişin başına sancak örtülerek “temsili mahfil” oluşturulmakta ve bu mahfilin altında şeyh müride “biatın esrarını” anlatmaktadır. Bektaşilikte halifeye verilen emanetler arasında sancak da yer almakta ve bu sancak üzerinde tarikata ait “esaslar” yazılmaktadır¹⁸.

Tarikatlarda sancak en belirgin anlamıyla “nefsin terbiyesi için cihada her an hazır olunması” anlamını ifade etmektedir¹⁹. Rifâiyye tarikatında sancak sembolizmi “bunlar işleri güçleri nefisle savaşmaktan ibaret olan dervişlerin fakr/Hakk'a muhtaçlık ordusunda duruş ve sebatlarına işaret eder. İslam

söylemiyorum” başka bir hadiste bu “kerem sancağı” olarak geçmektedir”. Kadı İyaz, **Şifa-i Şerif**, (Terc. Suat Cebeci), Ankara 2012, s. 135.

¹² M. Tayyib Gökbilgin, “Sancak-ı Şerif”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul 1979, s. 189.; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mukaddes Emanetler'in Anlamı ve İstanbul'u Şerefliendirmesine Dâir”, **Keşkül Dergisi**, S. 31, İstanbul 2014, s. 27.

¹³ Güldane Gündüzöz, “Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem ve Tuğ”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 85, 2018, s. 164.

¹⁴ Annamari Schimmel, **a.g.e.**, s. 58. Bu konuda minyatür örnekleri için bkz. Nurhan Atasoy, **Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi**, İstanbul 2016, s. 38, 45.

¹⁵ Hümevra Uludağ, “Tekke Yazılarında Sancak Sembolizmi”, **Keşkül Dergisi**, S. 9, İstanbul 2006, s. 107-108.

¹⁶ Hümevra Uludağ, 2006, **a.g.m.**, s. 108. Rifâiyyede Ahmed er-Rifâi'ye “ebu'l-alemeyn” adı verilmesinin sebebi olarak kendisine “Abdülkadir Geylani'den sonra gavsîyetin verilmesi ve bu yolla kutupluk ve gavsîlik makamlarının birleşmiş olması, zahir ve batın ilimlerde asırlarının tek büyüğü olarak görülmesi” gösterilmektedir. Ken'an er-Rifâi, **Seyyid Ahmed Er-Rifâi**, (Haz. Mustafa Tahralı), İstanbul 2015, s. 225i.

¹⁷ Hümevra Uludağ, “Kâdiriyye Tarikatında Sembolik Öğeler”, **Keşkül Dergisi**, S. 18, İstanbul 2011, s. 79.

¹⁸ Hümevra Uludağ, 2006, **a.g.m.**, s. 108.

¹⁹ Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul 1964, s. 165.

askerleri düşman karşısında nasıl sebat edip, onlara haddini bildirmeye kalkışırsa, dervişlerin de böylece insanın en büyük düşmanı olan nefs-i emmârenin terbiyesi için topluca gayrette bulduklarına bir delil demektir” şeklinde ifade edilmektedir²⁰. Bu anlamla ilişkili olarak da tarikat sancaklarına Kelime-i Tevhid, Fetih Suresi başta olmak üzere fetih ve zaferle ilgili ayetler, aktâb-ı erbaanın ve tarikat pirinin ismi, Zülfikâr, hilal, pençe-i âl-i aba gibi semboller işlenmiştir. Bunun yanı sıra bir tarikata mensup olan herkesin mahşerde pirinin sancağı altında toplanacağına ve o sancak altında Livâ’ül Hamd’a ulaşılacağına inanılmıştır²¹. Sancağın mihrabın yanına asılması ise “fethin kaynağı olan Allah’ın salike kapıları birer birer açarak maksada ulaştıracağına remiz” olmasına işaret etmektedir²².

Türk-İslam toplumlarında farklı dönemlerde kullanılan sancakların şekilleri ve anlamları hakkında kitap, makale, tez gibi muhtelif çalışmalarda bilgiler sunulmuştur²³. Sancaklar Türk-İslam sanatına ait önemli doküman örnekleri olarak tez çalışmalarında da yer almıştır²⁴. Tarikat sancaklarıyla ilgili özellikle sembolik anlamlarını ifade eden makale türünde yayınlar²⁵ mevcut olmakla birlikte bu sancakların Türk sanatındaki yeri ve sanat tarihi disiplini çerçevesinde incelenmesine dair çalışmaların eksikliği görülmektedir. Bu çalışmamızda Ankara Etnografya Müzesi, Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi ve Yozgat Müzesi’nde²⁶ yer alan 17 adet sancak malzeme-teknik, süsleme açısından incelenerek tanıtılmıştır. Eserlerden 13 adedi Ankara Etnografya Müzesi’nde, 2 adedi Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi’nde ve yine 2 adedi Yozgat Müzesi’nde bulunmaktadır.

²⁰ Ken’an Rifâi, **a.g.e.**, s. 223.i.

²¹ Anonim, “Sancak”, **Keşkül Dergisi**, S. 31, İstanbul 2014, s. 44.

Rivayete göre Bedeviyye tarikatının piri Ahmed el-Bedevi bir gün rüyasında kıyametin koptuğunu ve mahşerde olduğunu görmüştür. Hz. Peygamber kendisine “Sana kutlu olsun ey Ahmed” diye buyurmuş, “Ne ile kutluyorsun beni ey Allah’ın Resülü” diye sorunca “Seni başının üzerinde yükselen bu sancakla kutluyorum” cevabını almıştır. Ahmed el-Bedevi başını kaldırıncaya kadar nurla “Ahmed el-Bedevî ve müridlerinden ve sadık dervişlerinden O’nunla birlikte olanlar için Allah’ın yardımı ve fethi yakındır” yazılı büyük bir sancak görmüştür. Derya Baş, **Seyyid Ahmed el-Bedevî Tarikatı ve İstanbul’da Bedevîlik**, İstanbul 2008, s. 158.

²² Hümeysra Uludağ, 2011, **a.g.m.**, s. 79.

²³ Bu konudaki çalışmalara Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 6, Ankara 2000.; Mahmut Enes Soysal, “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 42, Erzurum 2010, ss. 209-239.; Elif Şahintürk, “16. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bayrak Üzerine Bir Araştırma (Bayrak-Flâma-Sancak)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2011. eserleri örnektir.

²⁴ Sancakların çalışıldığı tezlerde Aliye Çoban, “Tokat Müzesi’nde Bulunan İşlemeli Sancak Örnekleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı El ve Makine Nakışları Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2013. örnektir.

²⁵ Sancağın tarikatlardaki sembolik anlamlarına yönelik çalışmalara Hümeysra Uludağ, 2006, **a.g.m.**, s. 107-109.; Güldane Gündüzöz, **a.g.m.**, s.161-181. örnektir.

²⁶ Çalışma talebimize olumlu cevap veren ve çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen adı geçen müze müdürlüklerine ve personeline teşekkür ederiz.

Çalışmamızda incelenen on yedi adet sancak biçimsel olarak benzer olduklarından dolayı “yazılı” ve “yazısız” olmalarına göre kataloglanarak tanıtılmıştır. Eserlerden Kat. No. 1.-Kat. No. 14 (Resim 1-14) olan eserler yazılı; Kat. No. 15-Kat. No. 17 (Resim 15-17) olanlar ise yazısız sancaklardır.

1. ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ, AKŞEHİR NASREDDİN HOCA ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA MÜZESİ İLE YOZGAT MÜZESİ'NDE YER ALAN SANCAKLAR

1.1. Tarihlendirme ve Aidiyet

Sancaklardan bazılarında açık olarak tarih ibaresi yer alırken bazılarında ait oldukları tarikatın pirinin ismi ya da tarikata ait semboller işlenmiştir. Kat. No. 5 olan eserde H. 1294/M. 1877-1878 tarihinin yanı sıra Halvetiyye'nin Şabaniyye koluna ait olduğunu ifade eden ibare ve Halvetiyye tâc-ı şerifinin üstten görünüşü olan gül mühür (Resim 5), Kat. No. 6 olan sancağın üzerinde H. 1293/M. 1876-1877 tarihi ve sancağın Bedeviyye tarikatına ait olduğunu ifade eden ibareler ve bir de Bedeviyye tarikatında kullanılan gül mühür (Resim 6), Kat. No. 7 olan sancakta H. 1320/M. 1902-1903 tarihi (Resim 7), Kat. No. 9 olan eserde H. 1328/M. 1910-1911 tarihi (Resim 9), Kat. No. 13 olan sancakta H. 1313/M. 1895-1896 tarihi ve sancağın Rifâiyye tarikatına ait olduğunu ifade eden Ahmed er-Rifâî adı vardır. (Resim 13) Kat. No. 1 olan sancakta Dussukîyye tarikatının piri olan İbrahim Dussukî'nin (Resim 1), Kat. No. 3 olan sancakta Rifâiyye tarikatının piri olan Ahmed er-Rifâî'nin (Resim 3), Kat. No. 8 olan sancakta ve Kat. No. 14 olan sancakta Kadiriyye tarikatının piri olan Abdülkâdir Geylanî'nin adı ve tarikata ait gül mühür işlemesi yer almaktadır. (Resim 8, 14) Diğer sancaklarda tarikat ya da tarih işaret eden bir ibare yoktur.

İncelenen sancaklar arasında tarihini bildiğimiz en erken örnek Kat. No. 6 olup 1876-1877 tarihlidir. En geç tarihli örnek ise Kat. No. 9 olup H. 1328/M. 1910-1911 tarihlidir. Toplamda beş adet sancakta tarih ibaresi, yedi adet örnekte ise ait oldukları tarikata ait ibareler ve semboller varken diğerlerinde mevcut değildir. Eserlerden biri Bedeviyye (Kat. No. 6), birisi Halvetiyye-Şabaniyye (Kat. No. 5), birisi Dussukiyye (Kat. No. 1), ikisi Rifâiyye (Kat. No. 3, 13) ve ikisi de Kadiriyye (Kat. No. 8, 14) tarikatlarına aittir. Bu örnekler ve benzer sancaklar (Resim 18,19) dikkate alınarak değerlendirildiğinde 19. yüzyıl sonlarında sancaklarda yazılarla birlikte bir takım nesneli süslemenin de olduğu, 20. yüzyıl başlarında ise nesneli süslemenin daha da yaygınlaştığı görülmektedir. Bundan hareketle tarihi olmayan eserlerden yazının ağırlıkta olduğu örnekleri 19.yüzyıl sonu, nesnenin ağırlıkta olup yazının hemen hemen ortadan kalktığı örnekleri ise 20. yüzyıl başı ve sonrasına tarihlendirmek mümkündür.

1.2. Malzeme ve Teknik

İncelenen sancaklarda ortak malzeme kumaş, yapım tekniği ise dokumadır. Süsleme tekniği olarak aplike, baskı ve işleme görülmektedir. Sancakların kenar temizlemeleri ya farklı renk kumaş dikilerek ya da sancağın kenarının kıvrılması ile yapılmış, kenar temizlemelerinde bazı örneklerde süsleme görülürken bazıları boş bırakılmıştır.

Kat. No. 1, Kat. No. 2, Kat. No. 4, Kat. No. 8, Kat. No. 10, Kat. No. 13, Kat. No. 14, Kat. No. 15, Kat. No. 17 olan eserin kenar temizlemesi farklı bir kumaşın dikilmesiyle oluşturulurken, Kat. No. 5, Kat. No. 6, Kat. No. 7, Kat. No. 9, Kat. No. 11, Kat. No. 12 olan eserlerin kenar temizlemesi kenarların iplikle kıvrılmasıyla yapılmıştır. Kat. No. 3, Kat. No. 16 olan eserlerin kenar temizlemesi ise püsküldür. Kat. No. 3, Kat. No. 4, Kat. No. 14 olan eserlerde kenar temizlemelerinde yazı varken Kat. No. 10 olan eserde geometrik süsleme mevcuttur.

Süsleme tekniklerinde Kat. No. 4, Kat. No. 7, Kat. No. 9, Kat. No. 11, Kat. No.15, Kat. No. 16, Kat. No. 17 olan sancaklarda motifler; Kat. No.1, Kat. No. 5 olan sancaklarda yazılar; Kat. No. 6, Kat. No. 10, Kat. No. 12 olan sancaklarda yazılar ve motifler; Kat. No. 13 olan sancakta madalyonlar aplike tekniği ile uygulanmıştır. Kat. No.2, Kat. No. 7, Kat. No. 9 olan sancaklarda yazılar; Kat. No.5, Kat. No. 6 olan sancaklarda küçük yazılar ve gül mühürler; Kat. No. 8 olan sancakta gül mühür işleme tekniği ile yapılmıştır. Kat. No.3, Kat. No.8, Kat. No. 13 ve Kat. No. 14 olan eserlerde yazılar baskı tekniği ile uygulanmıştır. Kat. No. 4 olan eserde ise yazıların olduğu kumaşlar, harflerin içleri kesilerek, esas zeminine dilmiş böylece zeminde tezat renkte yazılar elde edilmiştir.

1.3. Süsleme

Araştırma kapsamında incelenen sancaklarda süsleme kompozisyonlarını yazı, geometrik motifler ve nesnelere oluşturmaktadır. Kat. No.1, Kat. No. 2, Kat. No. 13 olan eserlerde süsleme sadece yazı kompozisyonundan oluşmaktadır. Kat. No. 15, Kat. No. 16 ve Kat. No. 17 olan eserlerde yazı kompozisyonu yoktur, süsleme geometrik motifler ve nesnelere oluşturulmuştur. Diğer sancaklarda ise yazı, geometrik motifler ve nesnelere bezeme bir arada yer almaktadır. Bunun dışında herhangi bir adlandırma yapılamayacak kadar stilize motifler de süslemede yer almıştır.

Yazı kompozisyonlarının içeriğini ayetler, tarikat pirlilerinin adları, Kelime-i Tevhid, Esmâ'ül Hüsnâ, Besmele, aşere-i mübeşşere isimleri, on iki imam adları, dört halifenin isimleri, ehl-i beyt adları, bazı dua ve zikirler ile bazı sancaklarda da tarihler oluşturmaktadır. Ayetlerden Fatıha Suresi, Bakara Suresi 255. Ayet, Şûra Suresi 23. Ayet, Nasr Suresi 1. Ayet, Al-i İmran Suresi 126. Ayet, Saff Suresi 13. Ayet, Fetih Suresi 1. Ayet, Mearic Suresi 5. Ayet, Ahzab Suresi 33. Ayet, Yusuf Suresi 64. Ayet, tarikat pirlilerinden Abdülkâdir Geylanî, Ahmed er-Rifâî, Ahmed el-Bedevî, İbrahim Dussukî,

Sa’deddin Cibavî, Şeyh Şaban-ı Veli’nin adları, Esmâ-ül Hüsnalardan “Allah, Hu, Yâ Âfi, Yâ Kâfi, Yâ Şâfi, Yâ Mûafi”, dua ve zikirler arasında “Subhânallâhi velhamdulillâh ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahil aliyyil azim”, “Lâ ilahe illallahu Melikul Hakkul Mübin”, “Yâ Müfettiha’l-ebvâb iftah lena hayra’l-bâb” görülmektedir. Bu sancaklardan Kat. No.4’te Zülfikâr üzerinde “lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr” ve Kat. No. 10’da ise “aslan” ibareleri incelenen diğer sancaklardan farklıdır. Bu ayet, zikir ve dualar farklı tarikat sancaklarında bir arada ortak olarak yer almaktadır. Bunun yanı sıra tarikatlara ait olmayan sancaklarda da anlam ortaklığından dolayı bu ibarelerden bazılarının ortak olarak kullanıldığı görülmektedir²⁷. Aslan kelime olarak “korkusuzluk, mertlik, güç” gibi anlamları temsil etmektedir. Bunun yanı sıra “Allah’ın aslanı” Hz. Ali için kullanılan bir tabirdir²⁸.

Sancaklarda yer alan bu yazıların Hz. Peygamber dönemindeki sancaklarda da mevcut olduğu kaynaklarda geçmektedir. Mekke’nin fethi sırasında Mirdas oğlu Abbas ve Hz. Ali’nin sancaklarında Saff Suresi 13. Ayetin ve yine aynı fetihde taşınan sancaklardan birinin üzerinde Fetih Suresi 1. Ayetin olduğu,²⁹ Huzeyl Kabilesine yapılan sefer sırasında Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye üzerinde Kelime-i Tevhid, Avvam oğlu Zubeyr’e Saff Suresi 13. Ayet, Esved oğlu Mikdad’a Al-i İmran Suresi 18. Ayet, Mirdas oğlu Abbas’a “Eşhedü en lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlüh”, Ubade oğlu Sad’a İsrâ Suresi 81. Ayet, Amr oğlu Ka’kaa’ya ise Fetih Suresi yazılı sancak verdiği rivayet edilmektedir³⁰.

Yazı istiflerinde yazı-resim grubunda olan örnekler de süsleme açısından önemlidir. Kat. No. 3, Kat. No. 8 ve Kat. No. 14 olan eserlerde “Ali” istiflerinin “ye/ع” harfleri Zülfikâr şeklinde sonlanmaktadır. Kat. No. 8 ve Kat. No. 14 olan eserlerde ortada tarikat pirinin adının yazıldığı istifler ise tâc-ı şerif şeklindedir.

Geometrik motifleri hilal, beş-sekiz-on iki ya da on altı kollu yıldızlar, madalyonlar, daireler oluşturmaktadır. Bu motifler bazı sancaklarda uygulanırken bazılarında uygulanmamıştır. Kat. No. 10 olan eserde bordürde çengel motifi yer almaktadır. Kat. No. 5 olan eserde yazılar arasında Halvetiyye tâc-ı şerifinin üstten görünüşü olan gül mühür işlenmiştir. Kat. No. 6 olan eserde Mühr-i Süleyman içerisinde Bedeviyye tarikatında kullanılan gül mühür yer almaktadır. Kat. No. 8 ve Kat. No. 14 olan eserlerde ise on sekiz tıgılı Kadiriyye gülü işlenmiştir.

²⁷ Bu konuda örnekler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Naci Bakırcı, “Mevlâna Müzesindeki Sancaklar”, **Mevlâna Ocağı/ Mevlâna’nın Doğumunun 800. Yılına Armağan**, (Mehmet Bayyigit Ed.) Konya 2007, s. 241-257.; Aliye Çoban, “Tokat Müzesi’nde Bulunan İşlemeli Sancak Örnekleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı El ve Makine Nakışları Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2013.

²⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, “Arslan”, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İstanbul 1977, s. 26-27.

²⁹ Erzurumlu Mustafa Darir Efendi, **Büyük İslam Tarihi**, (Çev. M. Faruk Görtunca), C. 6, İstanbul t.y., s. 571-574.

³⁰ Erzurumlu Mustafa Darir Efendi, **a.g.e.**, C. 5, s.116-120.

Tarikatlarda gül mühürler Kadiriyye ve Nakşibendiyye’de tâc-ı şeriflerin kubbe merkezlerine, Rifâiyye, Sa’diyye, Bedeviyye’de ise arakiyyelerin tepesine işlenmektedir. Bu gül mühürlerin kaynağı Hz. Peygamber’e dayandırılmaktadır ve birçok sembolik anlam yüklenmektedir³¹. Kat. No. 6 olan sancaktaki Bedeviyye gül mührü üç daireden oluşmaktadır. Ortada altı kollu yıldızla on iki dilim, diğer iki halkada ise okunamayan ibareler vardır. Bu tarikatta kullanılan gül mühründe Rifâiyye ve Sa’diyye tarikatlarında olduğu gibi Celcelûtiyye Vefki olduğu için okunamayan kısımlarda bu vefkin yazılı olduğu düşünülmektedir³². Kat. No. 8 ve Kat. No. 14 olan sancaklardaki gül mühürler on sekiz tıgılı İsmaili güldür³³. Kat. No. 5 olan sancaktaki Halvetiyye gül mührünün içinde kufi hatla kelime-i tevhid yazılı olduğu ifade edilmektedir³⁴.

Mühr-i Süleyman şekil olarak “birinin tepesi diğerinin tabanına geçmiş iki eşkenar üçgenden” oluşmaktadır³⁵. Hz. Süleyman “Allah tarafından verilen insanüstü kuvvet ve ilme” sahiptir. İç içe ters olarak geçmiş iki üçgenden oluşan Mühr-i Süleyman da bu kuvvetin sembolü ve kaynağı olarak görülerek tarikatlara ait farklı eserler üzerinde uygulanmıştır³⁶.

Nesnelerden oluşan süslemede el/pençe-i âl-i abâ, hançer/Zülfikâr, muhafazasında asılı vaziyette Kur’an-ı Kerim sıklıkla uygulanmıştır. Kat. No. 9 olan eserde teber, Kat. No. 10 olan eserde ibrik, Kat. No. 11 olan eserde ise cami motifleri görülmektedir.

El motifi tasavvuf kültüründe “pençe-i âl-i abâ/hamse-i âl-i abâ” kavramları ile ifade edilmektedir. Pençe-i âl-i abâ, Hz. Peygamber, kızı Hz. Fatıma, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i temsil etmektedir³⁷. Toplam beş kişi oldukları için el şeklinde tasvir edilmişlerdir³⁸. Bu kavram bütün tarikatlarda önemli olmuştur ve âl-i abâ sevenleri kendilerine “bende-i âl-i abâ” demişlerdir³⁹. Anadolu’da halk kültüründe de el önemli bir simgedir ve duvarlara, bayraklara yapılan el işaretlerinin ya da el şeklindeki muskaların koruyucu bir tılsım olarak algılandığı da görülmektedir⁴⁰.

Zülfikâr, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye verdiği iki tarafı keskin bir kılıçtır. Değişik rivayetler olmakla birlikte bu kılıcın Uhud’da Hz. Ali’ye hediye edildiği bu sırada da “Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr

³¹ Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm**, (Ed. Yusuf Özbek), İstanbul 2002, s. 203. Sembolik anlamlar için bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **a.g.e.**, s. 203-215.

³² Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **a.g.e.**, s. 208.

³³ Sembolik anlamları için bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **a.g.e.**, s. 199.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **a.g.e.**, s. 212.

³⁵ İskender Pala, “Mühr-i Süleyman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul 2006, s. 524.

³⁶ Sadi Bayram, “Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültürü’ndeki Yeri”, **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan**, Ankara 1993, s. 63.

³⁷ Cahid Baltacı, **Tasavvuf Lügati**, İstanbul 2011, s. 26.; Safer Baba, **a.g.e.**, s. 14.

³⁸ Ekrem Işın, Selahattin Özpallabıyıklar, “**Hoş Gör Yâ Hü**” **Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesnelere**, İstanbul 1999, s. 65.

³⁹ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2016, s. 36.

⁴⁰ Malik Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, İstanbul 2010, s. 74.

nidası duyulduğu” kabul edilmektedir. Zülfikâr İslam coğrafyasında edebiyattan resme birçok alanda sevilerek kullanılan bir motif olmuştur⁴¹. Osmanlı ordusunda da bu motif yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle 35-36-100 cemaat ortalarının ve 40. bölüğe ait bölük ortalarının çeşitli formlarda Zülfikâr işaretleri mevcuttur⁴².

Teber, bir sapa geçirilmiş tek ya da çift yüzlü baltaya verilen isimdir⁴³. Tarikatlarda teber kullanımı Hassân b. Sâbit’in sünneti olarak görülmektedir. Hassân b. Sâbit, Habeş Meliki Necâşi’nin kölesiyken, Hz. Peygamber’e hediye edilmiş, Hz. Peygamber’de kendisine bir nize hediye ederek bunu taşımasını öğütlemiştir. Rivayete göre Hz. Ali’de bu öğüde uyararak teber taşımıştır⁴⁴. Tarikat mensuplarının teber kullanmaları Hz. İbrahim’in putları kırmasıyla da ilişkilendirilmektedir⁴⁵.

İbrîk, İslam toplumlarında kişisel temizlikte ve namaz başta olmak üzere ibadetlerin ön şartı olan abdest almayla ilişkili bir nesnedir⁴⁶. Tasavvuf ekollerinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde yolculuk sırasında sufilerin yanlarında taşıdıkları eşyalardan birisidir⁴⁷. Bektaşîyye tarikatında “İkrar Ayini”nde talibe rehber olan kişi leğen ve ibrik ile su dökerek abdest aldırılmaktadır. Bu abdestten önce ise “leğen ibrik tercümanını” okumaktadır.⁴⁸ Bunun yanı sıra diğer tarikatlarda da ibadetle bağlantılı olarak ibrikler kullanılmıştır. Ayrıca bu motif İslam sanatında birçok malzemede, farklı eserler üzerinde “nazarlık, bereket, su, temizlik, ruhsal ve bedensel arınma, doğum-ölüm, Tanrı’nın nûru, cennet, evren, ibadet” gibi çeşitli sembolik anlamlarla kullanılmıştır⁴⁹.

Ku’an-ı Kerim, son semavi kitap olup Hz. Peygamber’e gönderilmiştir. Bunun yanı sıra “cem ve icmal makamı, insan” gibi anlamları da temsil etmektedir. Hz. Peygamber ve insan-ı kâmil “alemdaki dağınık olarak mevcut olan şeyleri” topladığı için Kur’an olarak adlandırılmaktadır⁵⁰. Sancaklarda Kur’an-ı Kerim’in muhafazası ile asılı vaziyette işlenmesinin belirli ayetlerin yerine tüm ayetleri toplayan Kur’an’ın gösterilmesi olarak yorumlanması da mümkündür.

Cami kelime olarak “cem olunan, toplanılan yer, içinde namaz kılınan ibadet yeri” olarak bilinmektedir.⁵¹ Cami İslam dininin sembolü olan bir bina olması nedeniyle sembolik açıdan da

⁴¹ Mustafa Öz, “Zülfikâr”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul 2013, s. 553-554.

⁴² T. Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar**, Ankara 1993, s. 66.

⁴³ Abdülbâki Gölpınarlı, “Teber”, **a.g.e.**, s. 328.

⁴⁴ Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, **a.g.e.**, s. 223.; Anonim, “Teber”, **Keşkül Dergisi**, S. 31, İstanbul 2014, s. 71.

⁴⁵ Sırrî Kalender, **Keşkül-i Sırrî**, İstanbul 2012, s. 148.

⁴⁶ Semiha Altier, “Osmanlı Sanatı’nda İbrîk Tasvirleri ve İkonografisi”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 26, 2019, s. 153.

⁴⁷ Ethem Cebecioğlu, “İbrîk”, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul 2014, s. 230.

⁴⁸ Bedri Noyan, **Bektaşîlik Alevilik Nedir?**, İstanbul 1995, s. 274.

⁴⁹ Semiha Altier, **a.g.m.**, s. 172.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, “Kur’ân”, **a.g.e.**, s. 220-221.

⁵¹ Ferit Devellioğlu, “Câmi”, **a.g.e.**, s. 124.

önemlidir. Bir hadiste geçen “İslâm’ın binası tek olan Allah’a iman ile dört rükûn yani namaz, oruç, zekât ve haccı kapsamaktadır”⁵² ifadesi bu hususta önemlidir. İslam’ın emirlerinden en önemlilerinden olan namazın kılındığı cami ile “İslam binası” arasında bu bakımdan bağlantı kurmak mümkündür. Bu motifin sancak üzerinde bulunması ise sancakların askeri kullanım amaçları dikkate alındığında İslam dini ve cihad kavramı arasındaki bağlantıyı düşündürürken tarikatlardaki kullanımı dikkate alındığında camilerin dini ibadetlerin yapıldığı ve bu yolla Allah’ın zikredildiği yerler olmasından dolayı dervişin seyr-i sülûku ile dini kaidelere bağlılığı arasındaki ilişkiyi düşündürmektedir. Bektaşilik ikonografisinde “her insan cami, her insan yüzü de mihraptır; mihrab da o insanın mürşidinin yüzüdür” şeklinde bir sembolik ifade vardır⁵³.

2. KATALOG

2.1. Yazılı Sancaklar:

Kat. No. 1.-Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Env. No. 585 Olan Sancak: 170x180cm ölçülerindedir. Sarı renkli sancağın dört yanında kırmızı kenar temizlemesi vardır. Sancaktaki üç satırlık yazıdan orta satır siyah üst ve alt satırlar ise kırmızı renkli kumaştan applike olarak uygulanmıştır. Sancakta “Bismillâhirrahmânirrahîm Lâ İllâhe İllallah Muhammedün Resûlullah Seyyid İbrahim Dussukî” yazılıdır. (Resim 1)

Kat. No. 2.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 4382 Olan Sancak: 217x131cm ölçülerindedir. Kırmızı renkli sancağın üç yanında açık yeşil, göndere takılan yanında ise kamuflaj yeşili renkte kenar temizlemesi vardır. Sancağın üzerinde uçları dilimli kemer biçiminde sonlanan dört adet kartuş içerisine beyaz renkli ipliklerle yazılar işlenmiştir. Birinci kartuşun sağ köşesinde “Talhâ radiyallahu anh”, sol köşesinde “Zeyd radiyallahu anh”; son kartuşun sağ köşesinde “Abdurrahman radiyallahu anh”, “Sa’d radiyallahu anh”, sol köşesinde “Ubeyd radiyallahu anh”, “Saîd radiyallahu anh”; kartuşların içerisinde Bakara Suresi 255. Ayet olan “Bismillâhirrahmânirrahîm Allâhü lâ ilâhe illâ hüvel hayyul kayyûm lâ te’huzühû sinetüv velâ nevm lehû mâ fis semâvâti ve mâ fil ard men zellezî yeşfeû indehû illâ bi iznih ya’lemü mâ beyne eydîhim ve mâ halfehüm ve lâ yühiytüne bi şey’im min ilmihî illâ bi mâ şa’ vesia kürsiyyühüs semâvâti vel ard ve lâ yeûdühû hıfzühümâ ve hüvel aliyyül azıym” yazılıdır. (Resim 2)

Kat. No. 3.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 7837 Olan Sancak: 141x190cm ölçülerindedir. Siyah renkli sancağın dört yanında yeşil renkli kenar temizlemesi mevcuttur. Sancaktaki yazılar siyah ve

⁵² Sadık Kılıç, **İslâm’da Sembolik Dil**, İstanbul 2016, s.208.

⁵³ Frederick de Jong, “Bektaşilik’te İkonografi”, **Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali**, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2014, s. 273.

beyaz renkli olup baskı tekniği ile uygulanmıştır. Kenarlarda yer alan yazılardan soldaki tahrip olduğu için okunamamıştır. Sağ kenardan başlayan alt ve sol kenarın baş kısmını da içeren yazılarda Fatiha Suresi'nin ayetleri olan “Bismillâhirrahmânirrahîm El hamdü lillâhi rabbil âlemîn er rahmânir rahîym mâliki yevmid dîn iyyâke na'büdu ve iyyâke nesteıyn ihdinas sırâtal müstekıym sırâtallezîne en'amte aleyhim ğayril mağdübi ve aleyhim veled dâllîn.”; üst kenarda Şûra Suresi 23. Ayetin bir bölümü olan “kul lâ es'elüküm aleyhi ecran illel meveddete fil kurbâ”, “Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Resûlullah” ve bunun üzerinde “Hu Allah” yazılıdır. Sancağın ortasında büyük bir istifle “Ya Ali” yazılmıştır ve “ye/ی” harfi uzatılarak kabzası iki yana çıkıntı yapan çift ağızlı Zülfikâr şeklinde sonlanmıştır. Bu istifin altında “Yâ Hazret-i Pir Şeyh es-Seyyid Sultan Ahmed er-Rifâî”, üstünde “Hu Allah Muhammed Fatıma” sağ yanında “Hasan”, sol yanında “Hüseyin” yazılmıştır. Zeminin dört köşesinden sağ üstte “Ebubekir”, sol üstte “Ömer”, sağ altta “Osman”, sol altta ise “Ali” yazılıdır. Sağda yer alan kartuşlardan birinde “Bismillâhirrahmânirrahîm” diğer kartuşlarda ise üstten alta doğru sırayla “Cafer-i Sadık, Zeynel Abidin, Ali Rıza, Ali Naki, Muhammed Mehdi”, sol kartuşlarda üstten alta doğru sırayla “Muhammed Bakır, Musa Kazım, Muhammed Taki, Hasan Askeri,...” İsimleri yer almaktadır. Bu kartuşlar ile kenar arasında ise Nasr Suresi 1. Ayet olan “İzâ câe nasrullâhi vel'feth” yazılıdır. (Resim 3)

Kat. No. 4.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 3052 Olan Sancak: 170x170cm ölçülerindedir. Beyaz renkli sancağın dört yanında kırmızı renkli kenar temizleme mevcuttur. Kenarlıklarda yer alan yazı kuşakları harflerin sınırlarının kesilerek esas zemin renginin ortaya çıkarılmasıyla oluşturulmuştur. Sancakta farklı renk ve boyutlardaki motiflerin applike olarak uygulanmasıyla süsleme yapılmıştır. Kenarlıklar ile zemin arasında bir sıra açık mavi renkli dairesel bezeme mevcuttur. Zeminin ortasında ise nazar boncuğunu andırır şekilde iç içe mavi-kırmızı-beyaz, kırmızı-mavi-beyaz, kırmızı-beyaz daireler yer almaktadır. Sancağın tam ortasında kabzası iki yana çıkıntı yapan, iki uçlu büyük bir Zülfikâr motifi ve bunun altında el/pençe-i âl-i abâ yer almaktadır. Elin yanında duran motif ise merkezde beyaz dairenin etrafında kırmızı renkli on dört köşeli ve bunun etrafında mavi renkli on yedi köşeli geometrik bir motiftir. Sancağın sağ üst köşesinde “Ebubekir”, sol üst köşesinde “Ömer”, sağ alt köşesinde “Ali”, sol alt köşesinde “Osman”; Zülfikârın bir ağzında “lâ fetâ illâ Ali” diğer ucunda “lâ seyfe illâ Zülfikâr”, elin içinde ise “Allah” yazılıdır. Kenarlıklarda sağ yanda “Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Resûlullah”, sol yanda Al-i İmran Suresi 126. Ayetin bir kısım olan “ve men nasru illâ min ındillâhil azîzil hakîm”, üstte Saff Suresi 13 Ayet olan “Nasrum minallâhi ve fethûn karîb ve beşşiril mü'minîn” ve “ya Muhammed”, alt kenarda Fetih Suresi 1. Ayet “Bismillâhirrahmânirrahîm İnnâ fetahnâ leke fetham mübînâ” yazılıdır. (Resim 4)

Kat. No. 5.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 4038 Olan Sancak: 185x150 ölçülerindedir. Yeşil renkli sancağın yanları iplikle kıvrılarak kenar temizlemesi yapılmıştır. Sancağın üzerindeki yazılar beyaz renkli kumaşların aplike olarak uygulanmasıyla oluşturulmuştur. Birinci ve ikinci satır arasına ise “gül mühür” işlenmiştir. Sancağın üzerinde “Eûzubillâhimineşşeytânirracîm, Ya Allah Bismillâhirrahmânirrahîm Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Resulullah sallallahu teala aleyhi ve sellem, Ebubekir radiyallahu anh Ömer radiyallahu anh Osman radiyallahu anh Ali radiyallahu anh Hasan radiyallahu anh Hüseyin radiyallahu anh, Şah Şabandır pirimiz Rahi Hakka Rehberimiz, Hüda yoluna serimiz tarik-i Halvetidir bu, sene 1294” yazılıdır. (Resim 5)

Kat. No. 6.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 4054 Olan Sancak: 150x125cm ölçülerindedir. Yeşil sancağın yanları iplikle kıvrılarak kenar temizlemesi yapılmıştır. Yazılar beyaz renkli kumaştan aplike olarak, “gül mühür” motifi ise işleme yöntemiyle uygulanmıştır. Sancağın ortasında merkezinde gül mühür olan bir Mühr-i Süleyman ve bunun etrafını “U” şeklinde saran yazılar yer almaktadır. Mühr-i Süleyman’ın içinde kenarlarda sırasıyla “Ya Allah”, “Ya Muhammed”, “Ebubekir, “Ömer”, “Osman”, “Ali” yazılmıştır. Zemindeki yazılardan birinci satırda “Yâ Hazret-i Abdulkâdir Geylanî Bismillâh (ince yazı Maşallahu kâne) Errahman” bu satırın bitiminde “Yâ Hazret-i Pir Ahmed er-Rifâî”, ikinci satırda Fetih Suresi 1. Ayet olan “Bismillâhirrahmânirrahîm İnnâ fetahnâ leke fetham mübînâ errahîm”, yıldızın etrafını dolaşan üçüncü satırda Bakara Suresi 255. Ayetin bir bölümü olan “Allâhü lâ ilâhe illâ hüvel hayyul kayyûm lâ te’huzühû sinetüv velâ nevm lehû mâ fis semâvâti ve mâ fil ard men zellezî”, en altta “sene 1293 Zilka’de Ahmed Bedevi Dervîşi” bunun sağında ise “Yâ Hazret-i Pir Ahmed Bedevî”, solda “Yâ Hazret-i Pir Sa’deddîn Cibâvî” yazılıdır. Kenarlık ile yıldız arasında yatay olan yazılarda birinci satırda Saff Suresi 13 Ayetin bir kısmı olan “Nasrum minallâhi ve fethûn karîb”, ikinci satırda “...”, üçüncü satırda Mearic Suresi 5. Ayet olan “Fasbir sabran cemîlâ” yazılmıştır. (Resim 6)

Kat. No. 7.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 8983 Olan Sancak: 145x170cm ölçülerindedir. Sancak ortada beyaz yanlarda kırmızı olmak üzere üç şeritten oluşmaktadır. Yanların kıvrılmasıyla kenar temizlemesi yapılmıştır. Üç kenarda yer alan yazılar işleme, motifler ise aplike tekniği ile oluşturulmuştur. Sancağın ortasına hilal ve sekiz kollu stilize yıldız motifi yer almaktadır. Bunun devamında kabzasında altı kollu yıldız olan bir hançer ile el/pençe-i âl-i abâ motifi işlenmiştir. Elin üzerinde de hilal ve dokuz kollu yıldız motifi vardır. Kılıcın üzerinde 1320 tarihi yer almaktadır. Üst kenarda Fetih Suresi 1. Ayet olan “Bismillâhirrahmânirrahîm İnnâ fetahnâ leke fetham mübînâ” ve “maşallahu kâne”, bu satırın sağ altında “Yâ Allah celle celâluh”, sol altında “Yâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem” yazılmıştır. Sol yan kenarda Saff Suresi 13. Ayetin bir bölümü olan “Nasrum minallâhi ve fethûn karîb” ve “Hasbünallâhu ve ni’mel vekîl tebarekellezi”, alt kenarda

“Subhânallâhi velhamdulillâh ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahil aliyyil azim”, bu satırın altında ise sağdan sola doğru “Hasan Hüseyin radiyallahu anh, Ali radiyallahu anh, Osman radiyallahu anh, Ömer radiyallahu anh, Ebubekir radiyallahu anh” yazılmıştır. (Resim 7)

Kat. No. 8.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 10088 Olan Sancak: 159x143cm ölçülerindedir. Yeşil sancağın dört yanında kahverengi kenar temizlemesi mevcuttur. Yazılar sarı ve beyaz renkli olup baskı tekniği ile yapılmıştır. Kenar temizlemesi ile zemin arasında sarı şerit mevcut olup dört köşe üçgen şeklinde bölünmüş ve içlerine yazı işlenmiştir. Sağ üst köşede “Yâ Şâfi”, sol üst köşede “Yâ Kâfi”, sağ alt köşede “Yâ Âfi”, sol alt köşede “Yâ Muâfi” yazılıdır. Bunların altında sağ üste “Yâ Hazret-i Pir Seyyid Ahmed er-Rifâi”, sol üstte “Yâ Hazret-i Pir Seyyid Ahmed el-Bedevî”, sağ altta “Yâ Hazreti Pir İbrahim Dussûki”, sol altta “Yâ Hazreti Pir Seyyid Sa’deddin Cibâvi” yazılıdır. Zeminin ortasında müsenna “Ali” yazılarının “ye/ع” harfleri karşılıklı iki adet Zülfikâr şeklinde olup kabzalar iki adet eşkenar dörtgen ile belirtilmiştir. “ayn/ع” harflerinin altında “Fatıma” yazılıdır. “Ali” yazısının üzerindeki tâc-ı şerif şeklindeki istifte “Yâ Bâzü’l-eşheb Hazret-i Şeyh Sultan Abdülkâdir Geylânî”, bu istifin en üstünde sarı renkle “Yâ Allah Yâ Muhammed” yazılmıştır. Ortadaki bu yazı kompozisyonunun sağ üstünde sarı renkle “Ebubekir”, sol üstünde “Ömer”, sağ altında “Osman”, sol altında “Ali” yazılıdır. Zemindeki on bir adet dilimli kartuştan sağdakilerde üstten alta doğru “İmam Hüseyin r.a, İmam Hasan r.a, İmam Zeynel Abidin r.a, İmam Muhammed Bakır r.a”, alttaki kartuşlarda “İmam Cafer Sadık r.a , İmam Musa El Kâzım r.a , Ali Musa İmam Rıza r.a”, soldakilerde alttan üste doğru “İmam Muhammed Taki r.a, İmam Ali Naki r.a, İmam Hasan Askeri r.a, İmam Muhammed Mehdi r.a.” yazılıdır. Solda kenar ile kartuşlar arasında Fetih Suresi 1. Ayet olan “İnnâ fetahnâ leke fetham mübînâ” yazılıdır. Burada bir de gül mühür işlenmiştir. Sağda kenar ile kartuşlar arasında Ahzab Suresi 33. Ayetin bir bölümü olan “innemâ yurîdullâhü li yüzhibe ankümür ricse” yazılıdır. (Resim 8)

Kat. No. 9.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 11218 Olan Sancak: 169x161cm ölçülerindedir. Beyaz zeminli sancağın yanlarının kıvrılmasıyla kenar temizlemesi yapılmıştır. Sancağın üzerindeki motifler kırmızı, mavi, sarı, pembe renkli kumaşlarla aplike tekniği ile oluşturulmuştur. Yazılar siyah renkli iplikle suzeni dikişlerle işlenmiştir. Sancağın yanları içe doğru düzgün olmayan geometrik şekillerle süslenmiştir. Sancağın ortasında büyük bir madalyon olup bunun merkezinde sırasıyla nokta şeklinde kırmızı kumaşın etrafında siyah daire şeklinde bir kumaş, sarı renkli sekiz kollu yıldız ve mavi renkli sekiz kollu en dışta ise on altı kollu bir uygulama vardır. Madalyonun üst ve altında yer alan oval kuşaklarda yazılar mevcuttur. Üsttekinde “lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahil aliyyil azim”, alttakinde “Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Resûlullah” yazılmıştır. Madalyonun solunda yer alan küçük bir kuşakta ise “sene 1328” tarihi vardır. Zeminde dağılık halde el/pençe-i âl-i abâ, muhafazası

ile asılı Kur'an-ı Kerim, hançer, teber, hilal ve stilize yıldız, stilize geometrik motifler yer almaktadır. (Resim 9)

Kat. No. 10.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 11220 Olan Sancak: 159x146cm ölçülerindedir. Beyaz renkli sancağın üç yanında kırmızı renkli kenar temizlemesi mevcuttur. Sancağın üzerine kırmızı ve mavi renkli kumaşların applike olarak uygulanması ile motifler ve yazılar oluşturulmuştur. Kenarlık ile zemin arasında kırmızı şeritle oluşturulan bordür üst kenar dışında çengel ve aralarında stilize palmet motifleriyle doldurulmuştur. Zemin üst kısımda iki yandan gelen mavi şeritler ve bunların birleştiği yerdeki kırmızı renkli hilal ile iki üçgen parçaya bölünmüştür. İki üçgene de sekiz kollu yıldız ve yazılar işlenmiştir. Sağ tarafta "Allah", "Muhammed", "Aslan", "Allallah", sol tarafta "Muhammed s.a.v.", "İllallah alallah esvelehüm" yazılıdır. Sancağın merkezinde büyük bir sekiz kolu yıldız olup bunun merkezinde daha küçük sekiz kollu bir yıldız ve etrafında beş adet elibeline motifi yer almaktadır. Yıldız motifinin etrafında üstte iki adet el/pençe-i âl-i abâ, sağ ve solunda dört adet ibrik, iki yanda kılıç, hilal motifleri vardır. En altta ise "Bismillâhirrahmânirrahîm" yazılmıştır. (Resim 10)

Kat. No. 11.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 11241 Olan Sancak: 164x157cm ölçülerindedir. Beyaz sancağın yanları kıvrılarak kenar temizlemesi yapılmıştır. Sancağın üzerine yeşil, sarı, kırmızı renkte kumaşların applike olarak uygulanmasıyla motifler ve yazı oluşturulmuştur. Sancak sağ kenar dışında üç yönde sarı-kırmızı ve yeşil renkli elibeline motifiyle çevrilmiştir. Merkezde üzerinde on bir adet sarı ve yeşil nokta olan kırmızı dairenin içinde tek kubbeli, çift minareli bir cami motifi yer almaktadır. Bunun sağ yanında kılıç motifi sol yanında hilal ve sekiz kollu yıldız görülmektedir. Bunun altında "Allah" yazısı mevcuttur. Sancağın sağ üst köşesinde asılı vaziyetteki Kur'an-ı Kerim'in yanında "Allah ..." yazılıdır. Sancağın alt kısmında ise hançer ve el/pençe-i âl-i abâ motifleri yer almaktadır. (Resim 11)

Kat. No. 12.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 11253 Olan Sancak: 142x140cm ölçülerindedir. Beyaz renkli sancağın yanları kıvrılarak kenar temizlemesi yapılmıştır. Sancağın üzerinde kırmızı, mavi ve sarı renkli kumaşlardan motifler ve yazılar applike tekniği ile uygulanmıştır. Sancak üç yönde kırmızı renkli elibeline motifi ile çevrilmiştir. Sancağın ortasındaki kırk kollu madalyonun merkezinde hilal etrafında 14 kollu yıldız ve bunu çeviren beş adet elibeline yer almaktadır. Madalyonun etrafında el/pençe-i âl-i abâ, kılıç, hilal gibi motifler vardır. Alt kenarda ise büyük harflerle "Lâ İlâhe İllallah Muhammedün Resûlullah s.a.v" yazılıdır. (Resim 12)

Kat. No. 13.-Yozgat Müzesi Env. No. 1034 Olan Sancak: 155x125cm ölçülerindedir. Yeşil renkli sancağın yanlarında beyaz renkli kenar temizlemesi vardır. Zeminde üst ve alt kenarlarda dört adet

yuvarlak, ortada bir büyük yuvarlak ile iki yanındaki oval beyaz madalyonlar aplike tekniği ile yapılmıştır. Bunların içinde siyah renkli baskı tekniğinde yazılar mevcuttur. Üst kenarda yer alan madalyonlardan sağ köşedeki “Ali radiyallahu anh”, sol köşedeki “Ebubekir radiyallahu anh” ortadakilerde “Allah celle celâluhu”, “Muhammed sallallahu aleyli vessellem” yazılıdır. Alt kenarda yer alan madalyonlarda sağ köşede “Osman radiyallahu anh”, sol köşede “Ömer radiyallahu anh” ortadakilerde ise “Hasan radiyallahu anh”, “Hüseyn radiyallahu anh” yazılıdır. Zeminin ortasında yer alan büyük madalyonun içindeki istifte “el meded Yâ Ebü'l Alemeyn Pir Ahmed er-Rifâi kuddise sirruh, 1313” ibareleri ve tarih kısmının iki yanında ay-yıldız motifi yer almaktadır. Bu madalyonun sağında yer alan madalyonda Saff Suresi 13. Ayet olan “Nasrum minallâhi ve fethûn karîb ve beşşiril mü'minîn” ve “Yâ Muhammed”, soldaki madalyonda ise Fetih Suresi 1. Ayet olan “İnnâ fetahnâ leke fetham mübînâ” yazılmıştır. (Resim 13)

Kat. No. 14.-Yozgat Müzesi Env. No. 1035 Olan Sancak: 170x170cm ölçülerindedir. Yeşil sancağın üç yanında kahverengi kenar temizlemesi mevcuttur ve yazılar beyaz renkli baskı ile işlenmiştir. Kenar temizlemelerindeki yazılardan bir kısmı silinmiştir. Bu kısımda köşelerde daire içinde altı kollu yıldız formunda hat istifi mevcuttur. Bunların arasında kalan madalyonlardan üst kenarda sağdan sola doğru “İmam Hasan Askeri, İmam Muhammed'ül Mehdi, Fatmat'üz Zehra” okunabilmiştir. Bu da diğer madalyonlarda on iki imamın isimlerinin yazılmış olduğunu göstermektedir. Sancağın sağ üst köşesinde “Allah”, sol üst köşesinde “Muhammed”, sol kenarında “Osman”, sağ alt köşede “Ali”, sol alt köşede “Ebubekir” yazılıdır. Yine dört köşede dört adet dilimli kartuş içerisinde de yazılar vardır. Sağ üst kartuşta Saff Suresi 13. Ayetin bir kısmı olan “Nasrum minallâhi ve fethûn karîb” sol üst kartuşta aynı ayetin devamı olan “ve beşşiril mü'minîn” ve “Yâ Muhammed”, sağ alt köşedeki Fetih Suresi'nin 1. Ayeti olan “İnnâ fetahnâ leke fetham mübînâ”, sol alt köşedeki “Ya Müfettiha'l-ebvâb iftah lena hayra'l-bâb” yazılıdır. Sancağın ortasında müsenna “Ali” hattı olup “ye/ى” harfleri kabzaları iki eşkenar dörtgen şeklinde dışa taşıntı yapan Zülfikâr şeklinde sonlanmaktadır. Bu hattın üzerindeki tâc-ı şerif şeklindeki istifte “Yâ Bâzü'l-eşheb Hazret-i Şeyh Sultan Abdülkâdir Geylânî” yazılıdır. Bunun üzerinde “Bismillâhirrahmânirrahîm”, sağında “Lâ ilahe illallahu Melikul Hakkul Mübin” ve kırmızı kufî hatla “Ya Allah”, sol tarafında “Muhammed resûlullah hakkan ve sıdkan” yazılıdır. En altta ise Yusuf Suresi 64. Ayet olan “fellâhü hayrun hâfizav ve hüve erhamür râhimîn sadakallahülazim” yazılıdır. Sol yanda yazılar ile kenar arasında gül mühür yer almaktadır. (Resim 14)

2.2. Yazısız Sancaklar

Kat. No. 15.-Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Env. No. 584 Olan Sancak: 152x164cm ölçülerindedir. Zemin kırmızı, yeşil ve beyaz renkli üç şerit halinde olup alt kenarda düz, diğer üç kenarda ise dilimli motifleri olan kenar temizlemesi vardır. Beyaz olan zemin boşken diğer

şeritlerin üzerinde beyaz renkli kumaştan applike yöntemiyle süsleme oluşturulmuştur. Sancağın üzerinde üç adet iki hilal arasında on iki ve on altı kollu yıldız, iki adet el/pençe-i âl-i abâ, bir adet hançer ve bir de muhafazasında Kur'an-ı Kerim işlenmiştir. (Resim 15)

Kat. No. 16.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 8982 Olan Sancak: 135x115cm ölçülerindedir. Beyaz sancağın yanlarında püskül şeklinde kenar temizlemesi vardır. Sancağın üzerinde kırmızı, mavi, sarı, yeşil kumaşların applike olarak uygulanmasıyla motifler oluşturulmuştur. Zeminin etrafı farklı renkte, iki yanı dilimli kumaşlarla çevrilmiştir. Merkezde hilal ve beş kollu yıldız vardır. Bunun solunda hançer motifi olup sancağın üzerinde el/pençe-i âl-i abâ motifinin yanı sıra tam olarak anlamlandıramadığımız farklı şekiller de mevcuttur. (Resim 16)

Kat. No. 17.-Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 11239 Olan Sancak: 143x143cm ölçülerindedir. Beyaz zeminli sancağın yanlarında sade ve motifli, farklı renklerde kumaşlarla kenar temizlemesi vardır. Sancağın üzerine kırmızı, pembe ve mavi başta olmak üzere sade ve desenli kumaşlardan motifler applike olarak uygulanmıştır. Merkezde otuz bir dilimli karenin içinde siyah şeritle sol üst köşe üçgen şeklinde kesilmiştir. Merkezde kare kırmızı kumaşın üç köşesinde mavi bir köşesinde siyah kumaş, bunun da içinde mavi, kırmızı ve siyah kumaşlar vardır. Sağ kenarda iki uçta karşılıklı hilal ve yıldız motifleri mevcuttur. Alt kenarda alt alta asılı iki adet muhafazalı Kur'an-ı Kerim yer almaktadır. (Resim 17)

SONUÇ

Tarih boyunca farklı medeniyetler tarafından devletlerin ve toplumların ayırt edici simgelerinden birisi olarak kullanılan sancaklar Türk-İslam devletlerinde de önemli bir yere sahip olmuştur. İslam toplumlarında kaynağını ve kutsallığını Hz. Peygamber'in kullandığı sancaklardan alan bu eser türü askeri alanın dışında tarikatlarda da kullanılmıştır.

Tarikatlarda kullanılan sancaklar biçimsel özellikleri açısından diğer sahalarda kullanılan sancaklara benzemekle birlikte ait oldukları tarikatlara dair sembol ve ibarelerle farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra bu sancaklara birçok sembolik anlam da yüklenmektedir. Tarikatlarda kullanılan sancakların en belirgin sembolik özelliği bir devletin düşmana karşı giriştiği mücadelede sancak açması gibi tarikat mensubunun da nefsine karşı giriştiği mücadeleyi temsil etmesidir.

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz sancak örneklerinde malzeme kumaş yapım tekniği ise dokumadır. Süslemede applike, baskı ve işleme teknikleri kullanılmıştır. İncelenen sancaklardan üç adedinde yazı mevcut değildir. Süslemeyi oluşturan kompozisyonlar ise yazı, geometrik motifler ve nesneli bezemeden oluşmaktadır. Yapılan değerlendirmede incelediğimiz tarikat sancaklarındaki yazıların içeriğinin çoğunlukla dini ibarelerden oluştuğu ve farklı sancak örnekleri ile taşıdıkları

anlamdan dolayı benzer olduğu, nesnelere yapılan süslemede Zülfikâr, el/pençe-i âl-i abâ gibi sembollerin de diğer sancaklarda kullanıldığı görölmektedir. Bunun yanı sıra tarikat pirlere ait isimlerinin ya da tarikata ait gül mühürlerin işlenmesi bu sancakların tarikatlara aitliğini belirten ve diğer sancak örneklerinden ayıran en önemli unsurlardır.

Çalışmamızda yer alan 19. yüzyılın ikinci yarısına ve 20. yüzyıl başlarına ait olan sancak örnekleri tarikatlardaki kullanımları ile birçok sembolik anlamı ifade etmelerinin yanı sıra sanat tarihi ve kültür tarihi açısından önemli etnografik eserler olarak dikkat çekmektedir. Malzeme-teknik, süsleme bakımından ve sembolik açıdan değerlendirildiğinde tarikat sancakları Türk-İslam dokuma sanatının kıymetli örneklerindendir.

KAYNAKÇA

- Aksel, Malik, Anadolu Halk Resimleri, İstanbul 2010.
- Altier, Semiha, “Osmanlı Sanatı’nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, S. 26, 2019, s. 149-202.
- Anonim, “Sancak”, Keşkül Dergisi, S. 31, İstanbul 2014, s. 44.
- Anonim, “Teber”, Keşkül Dergisi, S. 31, İstanbul 2014, s. 71.
- Arseven, Celal Esad, “Sancak”, Sanat Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul 1975, s. 1760-1762
- Atasoy, Nurhan, Derviş Çeyizi: Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi, İstanbul 2016.
- Bakırcı, Naci, “Mevlâna Müzesindeki Sancaklar”, Mevlâna Ocağı/ Mevlâna’nın Doğumunun 800. Yılına Armağan, (Ed. Mehmet Bayyigit) Konya 2007, s. 241-257.
- Baltacı, Cahid, Tasavvuf Lügatı, İstanbul 2011.
- Baş, Derya, Seyyid Ahmed el-Bedevî Tarikatı ve İstanbul’da Bedevîlik, İstanbul 2008.
- Bayram, Sadi, “Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültürü’ndeki Yeri”, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan, Ankara 1993, s. 61-72.
- Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 2014.
- Çoban, Aliye, “Tokat Müzesi’nde Bulunan İşlemeli Sancak Örnekleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı El ve Makine Nakışları Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013.
- Devellioğlu, Ferit, “Sancâk” *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2004, s. 919.
- Eralp, T. Nejat, Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar, Ankara 1993.
- Erzurumlu Mustafa Darir Efendi, Büyük İslam Tarihi, (Çev. M. Faruk Görtunca), C. 5-6, İstanbul t.y.
- Genç, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Ankara 2002.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Sancak-ı Şerîf”, MEB İslâm Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul 1979, s. 189-191.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977.
- Gündüzöz, Güldane, “Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem ve Tuğ”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 85, 2018, s. 161-181.

- Hasan Bey Hadi (Der.), Divan-ü Lugat-it Türk'den Derlenmiş Etimolojik Sözlük, Tebriz 2005.
- Işın, Ekrem, Özpallabıyıklar, Selahattin, "Hoş Gör Yâ Hü" Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesnelere, İstanbul 1999.
- Jong, Frederick, "Bektaşîlik'te İkonografi", Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2014, s. 251-276.
- Kadı İyaz, Şifa-i Şerif, (Terc. Suat Cebeci), Ankara 2012.
- Ken'an er-Rifâi, Seyyid Ahmed Er-Rifâi, (Haz. Mustafa Tahralı), İstanbul 2015.
- Kılıç, Sadık, İslâm'da Sembolik Dil, İstanbul 2016.
- Köprülü, Orhan F. "Bayrak", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul 1992, s. 247-254.
- Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1993.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mukaddes Emanetler'in Anlamı ve İstanbul'u Şerefliendirmesine Dâir", Keşkül Dergisi, S. 31, İstanbul 2014, s. 21-28.
- Noyan, Bedri, Bektaşîlik Alevilik Nedir, İstanbul 1995.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, C. 6, Ankara 2000
- Öz, Mustafa, "Zülfikar", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 44, İstanbul 2013, s. 553-554.
- Pakalın, M. Zeki, "Sancak", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul 1993, s. 116-119.
- Pala, İskender, "Mühr-i Süleyman", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 31, İstanbul 2006, s. 524-526.
- Safer Baba, Tasavvuf Terimleri İstılâhât-ı Sofiye fi Vatan-ı Asliye, (Ed. Derya Çakır Baş), İstanbul 1998.
- Schimmel, Annamari, Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul 2004.
- Sırrî Kalender, Keşkül-i Sırrî, İstanbul 2012.
- Soysal, Mahmut Enes, "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 42, Erzurum 2010, s. 209-239.
- Şahintürk, Elif, "16. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bayrak Üzerine Bir Araştırma (Bayrak-Flâma-Sancak)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964.

Uludağ, Hümeýra, “Tekke Yazılarında Sancak Sembolizmi”, Keşkül Dergisi, S. 9, İstanbul 2006, s. 107-109.

Uludağ, Hümeýra, Kâdiriyye Tarîkatında Sembolik Ögeler, Keşkül Dergisi, S.18, İstanbul 2011, 74-80.

Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 2016.

Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, (Ed. Yusuf Özbek), İstanbul 2002.

RESİMLER

Resim 1: Kat. No. 1 (Ceylan Erol, 2018)

Resim 2: Kat. No. 2 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 3: Kat. No. 3 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 4: Kat. No. 4 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 5: Kat. No. 5 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 6: Kat. No. 6 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 7: Kat. No. 7 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 8: Kat. No. 8 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 9: Kat. No. 9 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 10: Kat. No. 10 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 11: Kat. No. 11 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 12: Kat. No. 12 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 13: Kat. No. 13 (Yozgat Müzesi Arşivi)

Resim 14: Kat. No. 14 (Yozgat Müzesi Arşivi)

Resim 15: Kat. No. 15 (Ceylan, 2018)

Resim 16: Kat. No. 16 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 17: Kat. No. 17 (Ankara Etnografya Müzesi Arşivi)

Resim 18: Konya Mevlâna Dergâhına Ait Sancak (Konya Mevlâna Müzesi Env. No. 3865, 19. Yüzyıl Naci Bakırcı, a.g.m, s. 247)

Resim 19: Konya Mevlevî Sancağı (Naci Bakırcı, a.g.m, s. 242)

Bir Dergi Köşesinin Millî Ruhu Canlı Tutma Gayreti: Türk Ruhu Dergisi “Edebiyat San’at” Köşesi Örneği

Araştırma Makalesi/Research Article

Yavuz Selim UĞURLU*

ÖZET

Türk edebiyatının başlangıcından bugününe dergiler önemli görevler üstlenmiştir. Türk kültür hayatında önemli bir yeri olan dergiler hem bağlı buldukları dönemlerin tarihî olaylarını; fikir, siyaset ve edebiyat dünyasını; kültür faaliyetlerini yansıtan hem de düşünce hayatına yön vermeye çalışan yayın organlarıdır. 1950’li yıllar Türkiye’de siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerin gerçekleştiği yıllardır. Türk Ruhu Dergisi yayımlandığı dönemde (15 Aralık 1957-4 Temmuz 1958, 14 sayı) sanat ve edebiyat başta olmak üzere içinde bulunulan dönemle ilgili birçok konuya değinerek kendini Türk milletine karşı sorumlu sayar. Bu makalede Türk Ruhu Dergisi’ndeki “Edebiyat San’at” başlıklı köşede yer alan yazılar üzerine bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Bu makale çalışmasıyla “Edebiyat San’at” üst başlığı altında yayımlanan yazılardan yola çıkılarak bu köşenin millî ruhu canlı tutma gayreti başta olmak üzere Türk Ruhu Dergisi’nin amacı, edebî faaliyetleri ve edebiyatımızdaki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Ruhu Dergisi, millilik, 1950’li yıllar*

**The Effort Of A Journal Column For Keeping Alive The National Soul:
Example Of “Edebiyat San’at” Column Of Journal Of Türk Ruhu**

ABSTRACT

Türk Journals have assumed significant tasks from the beginning of Turkish literature to today. Journals that have key position in Turkish culture life, both reflect the historical events; world of thoughts, politics and literature, cultural activities of the period which they relate and are media organs which try to direct the life of thought. 1950s are the years when the political, social and economical changes occurred. Journal of Türk Ruhu holds itself responsible against Turkish nation, by referring to many subjects related to the period included, especially art and literature during its publication period (15 December, 1957-4 July, 1958, 14 issue). This article tries to examine on writings in the column named “Edebiyat San’at” of Journal of Türk Ruhu. In this article, it has been tried to present the objective, literary activities and literary position of Journal of Türk Ruhu, particularly the effort of this column for keeping alive the national soul by starting out from the writings published under the main heading of “Edebiyat San’at”.

Keywords: *Journal of Türk Ruhu, nationalism, 1950s*

* Dr., Ordu Fen Lisesi, yavuzs.ugurlu52@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5289-227X

GİRİŞ

Dergiler dönemlerine ayna tutan yayın organlarıdır. Fikir ağırlıklı yayın yapan dergileri yayımlandıkları dönemin siyasal, sosyal, düşünsel ve ideolojik ortamıyla birlikte ele almak gerekir çünkü dönemin şartları kaçınılmaz olarak dergilere yansımaktadır. Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nde yayımlanan dergiler için de geçerlidir.

1950'lerin başında Türkiye'deki siyasal ortam köklü bir değişime uğrar. Bu değişimin etkisini toplumun birçok alanında görmek mümkündür. Kültür, sanat ve edebiyat da bu alanlardandır. Çok Partili Dönem'in başlaması ve hemen ardından sanat ve edebiyatta çok sesliliğin gelişmesi bu durumun örneğidir. Bu dönemde genç kesimin çıkardığı çok sayıda dergi, bu ortamın zenginleşmesine katkı sağlar ancak bu dergilerin pek çoğunun yayın hayatı kısa soluklu olur (Akbay, 2019: iv). Daha önceki yıllarda ortaya çıkan sağ-sol kamplaşmaları bu dönemde daha fazla görülmeye başlar. İdeolojileri savunan yeni dergiler okuyucularıyla buluşur (Özdemir, 2013: 8).

Türkiye'de çıkan süreli yayınlar üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, 1950'li yıllardan sonra süreli yayın sayısında önemli bir artışın olduğunu göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasındaki olumsuz koşullar, süreli yayın faaliyetlerini etkiler. Tek Partili Dönem sonrasında Basın Kanunu'nda değişiklikler yapılır. Çoğulcu demokrasiye geçme çabalarından süreli yayınlar da etkilenir. Bu dönemde yayımlanan dergiler çoğunlukla toplumsal konuları ele almayı tercih eder (Cem Yay. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi c. 4 s. 1166'dan aktaran; Çetin Baycanlar, 2007: 9). Bu dergilerden biri de Türk Ruhu Dergisi'dir. Dergi döneminin edebiyat ortamını; fikir dünyasını; tarihî, siyasî, kültürel ve sosyal olaylarını sayfalarına taşır. Türk Ruhu Dergisi'nde en fazla yer verilen konu ise günümüzde de gündemde olan "Kıbrıs meselesi"dir.

1. 1950-1960 DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNE GENEL BİR BAKIŞ

1950'li yıllar Türkiye'de ve dünyada ekonomik, sosyal ve kültürel değişimin kendini hissettirdiği bir dönemdir. 1945'te çok partili hayata geçilmesi ve ardından Demokrat Parti iktidarıyla birlikte yeni bir siyasal dönem başlar. Bu dönemdeki diğer önemli gelişmelerse tarımda makineleşme, Kıbrıs meselesi, 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı'dır.

1945-1960 döneminde Türkiye'de çok partili rejime geçişle birlikte partilerin ve düşünürlerin birdenbire içine daldığı çoğulcu ortamda ağırlık; yazma ve söyleme özgürlükleri üzerinde yoğunlaşır. Bu dönemde 1908'dekine benzer bir olayla karşılaşılır, ülkenin dört bir yanında yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlar (Koloğlu, 1992: 68).

1950'lerde dünya değişir, Türkiye daha da değişir. Türkiye; ziraat, sanayi gibi konularda gelişir. Traktörün kullanılmaya başlaması kırsal bölgelerde köklü değişikliklere sebep olur. Geleneksel köy

ağalığı bazı bölgelerde yerini çiftlik zenginliğine bırakır. Kasabalarda tüketimin artmasıyla birlikte bir taşra burjuvası ortaya çıkmaya başlar. İmparatorluk eğitiminden gelme teknisyen birikimi yeni zenginliğin hizmetine girince Türkiye sanayileşmeye başlar. Türk toplumunda tüketim artmaya bunun yanı sıra bilinçli tüketim de yerleşmeye başlar. İkinci hatta üçüncü kuşak sanayici ve tüccarların sayısı artar (Ortaylı ve Küçükkaya, 175-180: 2012).

1821 yılında Osmanlı'ya karşı başlatılan Yunan İsyanı'ndan beri devam eden Kıbrıs meselesi 1950-1960 Dönemi'nde de Türkiye gündemini meşgul eden meselelerin başında gelir. Bu uyuşmazlığın sebebi ise Rumların Ada'yı Yunanistan'la birleştirmeye (ENOSIS) çalışması, Türklerin ise Türkiye'nin güvenliğini ve Ada'daki Türk topluluğunun varlığını korumak için bu birleşmeye karşı çıkmasıdır. Kıbrıs meselesi 1954'ten başlayarak Türkiye'nin gündemine girmeye başlar. Kıbrıs Rumları Ada'nın Yunanistan'a bağlanması (ENOSIS) için kanlı eylemler ve çeşitli gösteriler yapmaya başlar. İngiltere konuyu incelemek üzere Londra'da bir konferans toplar (1955). Bu sırada 6 Eylül 1955 tarihinde İstanbul'da çıkan bir gazete Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberini okuyucularına verir. O akşam İstanbul genelinde Rumlara ait binlerce ev ve işyerine, kilise ve mezarlıklara çeşitli saldırılar düzenlenir. İstanbul genelinde gerçekleşen bu olayların aynı anda patlak vermesi bu olayların altında bir "düzen" olduğu izlenimini vermektedir. Olaylar, gece yarısı ordu birlikleri tarafından bastırılır. Sıkıyönetim ilan edilir. 13 ve 19 Şubat 1959'da yapılan Zürih ve Londra antlaşmalarıyla Kıbrıs'ın bağımsız olmasına fakat Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Ada'da özel haklarının bulunmasına karar verilir (Akşin, 2007: 284-285; Eroğlu, 2002: 735; Yiğit Yüksel, 2009: 180).

2. 1950-1960 DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİNE VE DERGİCİLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'de dergiciliğin geçmişi 1700'lü yılların sonlarına kadar gitmektedir. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği tarafından 1795'te yayımlanan "Bulletin de Nouvelles" isimli dergi Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı dildeki ilk süreli yayındır. Türkçe dergiler ise bu derginin yayımlanmasından 50 yıl sonra yayımlanmaya başlar (Al, 2007'den aktaran: Erol, 2009: 9).

Dergiler toplumların yaşam biçimlerini, devrin siyasal koşullarını, ülkelerin gelişim aşamalarını anlamak için gazeteler kadar önemli birer yayın organıdır. Dergilerin yayın politikaları çeşitli sebeplerle değişiklik göstermektedir. Türkiye'deki dergilerin yayın politikalarının belirlenmesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve kültürel ortam ve okurun beklentileri önemli konumdur. 1950'li yıllarda dergilerin daha çok siyasal amaçlı olarak yayımlandığı görülür. Demokrat Parti iktidarıyla dergicilik sektörü Batı'dan özellikle de Amerika'dan etkilenmeye başlar (Yapar Gönenç, 2007: 63-77).

14 Mayıs 1950 seçimleri Türkiye’de bir dönemin başlangıcı olur. Cumhuriyet Halk Partisi iktidar koltuğundaki yerini Demokrat Parti’ye bırakır. Demokrat Parti işbaşına geldikten sonra basın bütün sorunlarının çözüleceği kanısı vardır gazetecilerde. Demokrat Parti iktidarının ilk yılları basın için mutlu geçen bir dönemdir. Hükümetle gazeteciler yakın ilişkiler kurar. 1950’de yürürlüğe giren Basın Kanunu liberal bir kanundur. Hükümetin basın üzerindeki kontrolleri hemen hemen kaldırılmıştır. Bu Kanun gazetecilerin faydasına olacak birçok yeniliğin önünü açar. Bu yeniliklerden bazıları şunlardır: Gazete ve dergi çıkartmak için hükümetin izin ve ruhsatına gerek duyulmaması sadece bir bildiri vermenin yeterli olması, basın suçlarının özel mahkemelerde görülmeye başlanması böylece gazetecilerin yıllarca sürecekt davalardan ve uzun süren bürokratik işlemlerden kurtulmasıdır. 1956’da basın özgürlüğünü kısıtlayan iki kanun çıkartılır. 1954-1960 yıllarında basın ile hükümet arasında gerginlik artar. Bu dönemde çeşitli basın davaları görülür. Kovuşturma ve mahkûmiyetler olur (Topuz, 1973: 177-186).

1950’den sonraki dönemde Türkiye’de çıkan dergilerin okuyucu sayısında artış görülür. Bu dönemde dergiler daha da akademik bir yapıya bürünür ayrıca dergilerin hemen hepsi bir meselenin temsilcisi olma özelliğini taşır. Bu dönemin akademik nitelikli dergilerine örnek olarak Türk Dil Kurumu tarafından çıkartılan “Türk Dili” dergisi gösterilebilir. Bu dönemde yayın hayatına başlayan diğer önemli dergiler ise Mehmet Çınarlı’nın “Hisar” (1950), Hüsamettin Bozok’un “Yeditepe” (1950), Orhan Burian’ın “Ufuklar” (1952), Peyami Safa’nın “Türk Düşüncesi” (1953), Edip Özyürek’in “a” (1956) , Feyzi Halıcı’nın “Çağrı” (1957) adlı dergileridir (Subaşı, 1984: 448).

3. TÜRK RUHU DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Türk Ruhu Dergisi 15 Aralık 1957 tarihli birinci sayısıyla yayın dünyasına adım atar. Yayın hayatını İstanbul’da sürdüren derginin idarehanesi ilk 3 sayıda Kızılay Caddesi’nde yer alır. 4. sayı ve sonrasında Ankara Caddesi’nde yer alır. Derginin başlığının altında 1. ve 2. sayılarda “Siyasî-Edebî-İçtimaî-Dinî san’at ve kültür mecmuası” ibaresi yer almaktadır. Bu ibareye diğer sayılarda rastlanmamaktadır. 3. sayıdan itibaren dergiye bir logo eklenir ve bu logo devam eden sayılarda da kullanılır. Logonun altına 3-13. sayılarda “Fikirde, san’atta, ahlâkta ölçü” ibaresi konulur. Son sayıda bu ibare yer almaz. Derginin kimlik bilgilerinin yayımlandığı kısımda ise “Siyasî, Edebî, Haftalık Mecmua” ibaresi yer alır. Derginin sayfa sayısı bir sayı dışında -2. sayı- 16 sayfadır. Derginin sahibi ve Mesul Müdürü Ali Haydar Öztürk, Yazı İşleri Müdürü Mustafa A. Abamor’dur. İlk sayıda, derginin on beş günde bir yayımlanacağı belirtilir ama üçüncü sayıdan sonra haftada bir olmak üzere cuma günleri çıkmaya başlar. Birinci sayıda devamlı yazar kadrosu liste hâlinde verilir. Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, Dr. Nureddin Topçu, Şükufe Nihal bu listede yer alan kişilerden bazılarıdır. Bu yazarların haricinde Nihad

Sami Banarlı, Fethi Gemuhluoğlu, Peyami Safa, Yahya Kemâl, Necip Fazıl Kısakürek'in yazıları da dergide yayımlanır.

Türk Ruhu Dergisi çıkış amacını ilk sayısında belirtir. Derginin çıkış amacı, millî idealin kurulmasını sağlamaktır. Dergide çoğunlukla derginin ideolojisine uygun konuların ele alındığı görülür. Dergide röportajlar, anketler, araştırmalar, şiirler, hikâyeler, fikir yazıları vb. yer almaktadır. Türk Ruhu Dergisi'nde "Edebiyat San'at" köşesi dışında çeşitli köşeler yer almaktadır. Bu köşelerin isimleri "Ölçüler Manzumesi", "Şiir", "Anket" "Genç Kalemler", "Fikir Hareket Demektir", "Araştırmalar" "Röportaj", "Ana Davalarımız", "Haftanın Muhasebesi", "Haftanın Yazıları", "Sizinle Başbaşa" ve "Haberler"dir. Türk Ruhu Dergisi 4 Temmuz 1958 tarihli 14. sayısıyla birlikte yayın dünyasına veda eder.

Derginin ilk sayısının ilk sayfasındaki Ali Haydar Öztürk'e ait "Davet" başlıklı yazı derginin yayın politikasını okuyuculara sunması bakımından önemlidir. Bu yazıda ülkede gerçekleşen hadiseler karşısında herkesin kendi üzerine düşen görevi yapması gerektiği bildirilir. Millî idealin gerçekleşmesi amacıyla yediden yetmiş manavdan en üst ilim adamına kadar toplumun her kesiminden herkes göreve davet edilir. Bu yazıdan yola çıkılarak derginin "muhafazakâr-milliyetçi" bir yapıya sahip olduğu anlaşılabilir. Ayrıca derginin tüm sayılarının kapaklarında yer alan resimlere bakıldığında da bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. Dergide genel olarak muhafazakâr-milliyetçi yapının dengelenmeye çalışıldığı görülür. İlk sayıdan itibaren daha çok muhafazakâr düşüncenin, son sayılara doğru ise -özellikle Kıbrıs ve Patrikhane meselesinin ön planda tutulmasıyla bağlantılı olarak-milliyetçi düşüncenin daha fazla vurgulandığı görülür (Çakmak, 2011: 203-205).

Türk Ruhu Dergisi döneminin önemli siyasi, sosyal, kültürel vb. gelişmelerine yer veren bir yayın organıdır. Dergi özellikle "Kıbrıs meselesi"ne önemle eğilir. Derginin 12. sayısı "Kıbrıs Özel Sayısı"dır. Ayrıca derginin 7, 11 ve 14. sayısının kapağındaki resimler "Kıbrıs meselesi"yle ilgilidir. Dergi bu tutumuyla Kıbrıs'ın Türkler için ne derece önemli olduğunu ve dergi olarak bu soruna ne denli bir hassasiyetle yaklaşıldığını okuyucuya göstermeye çalışır.

4. "EDEBİYAT SAN'AT" KÖŞESİNDE YER ALAN YAZILAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dergi, ilk sayısından itibaren hikâyelere, şiirlere ve edebî konulara yer verir. "Edebiyat San'at" başlıklı köşe üçüncü sayıdan itibaren yer almaya başlar. Bu köşede çeşitli edebî türlere ait metinler yer alır. Bu köşe 12. sayfada yer alır. Derginin 10. sayısında bu köşeye ait olan "Edebiyat San'at" başlığı yer almaz ancak bu başlığa uygun -Mehmet Çavuşoğlu'nun İstanbul'un Fethi'nin 505. Yıldönümü münasebetiyle yazmış olduğu "Ulubatlı Hasan" isimli destanından parçalar- şiir metinleri bu köşede yer alır. Bazı sayılarda yazıların devamı başka bir sayfaya yerleştirilir.

Derginin 18 Nisan 1958 tarihinde yayımlanan 3. sayısında “Edebiyat ve San’at” köşesinde Fethi Gemuhluoğlu’nun “Merhaba” başlıklı yazısı yayımlanır. Yazı, bu yazının daha önce Arapgir Postası Gazetesi’nde yayımlanmış olduğu bilgisiyle başlar. Bu bilgi notunun ardından Gemuhluoğlu, insanın içine bir “merhaba” aşkı düştüğünü söyleyerek yazısına başlar. Zamanın geçtiğinden bahseden yazar; insanın içine bir tohum düşmesini, o tohumun yeşermesini, büyümesini, başağa durmasını ve hasat edilmesini ister. Vefasızlıklara, ihmâllere, ilgisizliklere, yalnızlıklara vb. kötü şeylere karşıdır bu merhaba. Gemuhluoğlu, yazısını “merhaba” ile ilintili mısralarla süsler. Yazıda Ahmet Paşa’nın “merhaba” redifli meşhur beyiti ayrıca Süleyman Çelebi’nin “Mevlid”inden, Yunus Emre’den, Mevlana’dan, Niyazi’i Mısri’den, Seyrânî’den mısralar yer alır.

Bu yazısıyla yazar, insanlığa bir nevi samimiyetten ve sevgiden ayrılmamayı öğütler. Yazarın “merhaba”sı kötülöklere karşı sıcacık bir “merhaba”dır hem de öyle uçsuz bucaksızdır ki herkesi kucaklamaya çalışır.

Derginin 25 Nisan 1958 tarihinde yayımlanan 4. sayısında “Edebiyat ve San’at” köşesinde yazar ismi belirtilmemiş olan “Mahalli Renkler/Yoğurt Bayramı” başlıklı yazı yayımlanır. Yazar, Batılıların yoğurdu Bulgarlardan aldıklarını zannettiklerini aslında onların yoğurdu Türklerden aldıklarını belirtir. Kayseri ilinin Bünyan kazasının bazı Türkmen köylerinde Rumi takvime göre nisan ayında gerçekleştirilen yoğurt bayramından bahsedilir. Yazar bu bayramla ilgili bilgileri bir arkadaşından alır. Halkın o gün ziyafetlerde bir araya geldiğinden, yoğurdun katıksız yenildiğinden, yoksullara yemek verildiğinden, yağmur suyundan yoğurt mayalandığından vb. den bahsedilir. Yazar son zamanlarda bu bayrama şehir idare amirlerinin de katıldığını belirtir. Bu bayram bir nevi baharı karşılama bayramı hüviyetindedir.

Bu yazıyla Türk halk kültürü içerisinde önemli bir yeri olan “yoğurt” ve onunla ilgili ritüeller okuyucuya anlatılmış ayrıca “Yoğurt Bayramı” gibi ilginç bir bayramın Anadolu’da kutlandığından okuyucu haberdar edilmiştir. Bu yazı sayesinde Türk halk kültürünün zenginliği vurgulanır.

2 Mayıs 1958 tarihinde yayımlanan 5. sayıda “Edebiyat ve San’at” köşesinde S. Şahin Öztürk’e ait “Cemile” adlı bir hikâyeye yer alır. Hikâyenin devamı derginin 13. sayfasındadır. Hikâyenin konusu, Fransız işgali altında yaşayan masum halka Fransız askerlerince yapılan zulümdür. Cemile adlı küçük kız çocuğu ve arkadaşları parkta Arapça özgürlük şarkıları söylemektedir. Bu şarkıları dinleyen, Fransız işgali altında yaşayan Cezayirli çok etkilenirler. Halka sürekli eziyet eden acımasız bir Fransız komutan, masum halkı askerleri vasıtasıyla bir yere toplar. Masum halkın üzerine top atışı yaptırarak onları ateşler içinde bırakır. Acımasız komutan onların kendisinden af dilemesini, kendisine

boyun eğmesini ister ama aralarından hiçbirisi ne ondan af diler ne de ona boyun eğer. O alevlerin içinden çıkan Cezayirli bir kahraman, duvarları ve tel örgüleri açarak acımasız komutanı öldürür.

Vatan sevgisi temalı bu hikâye aracılığıyla, Fransa'nın Cezayir'i işgal edip orada gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri ekseninde okuyucuya bir halk için özgürlük ve bağımsızlığın ne derece önemli olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır.

9 Mayıs 1958 tarihinde yayımlanan 6. sayıda "Edebiyat ve San'at" köşesinde Yahya Kemâl Beyatlı'nın "Ezansız Semtler" adlı yazısı "Yahya Kemâl'in Unutulmuş şaheseri" başlığıyla yayımlanır. Yazının devamı ise 16. sayfadadır. Bu yazı ilk defa 23 Nisan 1922 tarihinde Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayımlanmıştır. Yazı; "İstanbul'un şişli, Kadıköy, Moda gibi semtlerindeki çocukların milliyetlerinden tam olarak nasip alıyorlar mı?" sorusuyla başlar. Ayrıca yazar, o semtlerdeki ocukların İslam'ı nasıl yaşadıkları sorusunu da okuyucuya sorar. O semtlerde yaşayan çocukların ezanı, Ramazan ve Kandil gecelerini yeterince hissedemediklerini belirtir. Yahya Kemâl, o çocukların babalarının İslam'a ait unsurlarla birlikte yetişip Türk milletinin birer bireyi olduğunu belirtir. Yazar, şimdiki çocukların da eskisi kadar olmasa da Müslümanca yetiştiklerini ancak fazla medenileşen st tabakanın çocuklarının ezansız yeni semtlerde alafranga terbiye ile yetiştiklerini belirtir. Yazıdan alıntılanan aşağıdaki kısımda bu durum yazar tarafından şu şekilde okuyucuya aktarılır:

Bugünün çocukları büyük bir ekseriyetle yine Müslüman semtlerde doğuyorlar, büyüyorlar. Eskisi kadar derin bir teesssle değilse bile yine Müslümanlığı hissediyorlar. Fakat fazla medenileşen st tabakanın çocukları ezansız yeni semtlerde, alafranga bir terbiye ile yetişirken Türk ocukluğunun en güzel rüyasını görmüyorlar. Bu ocukların sütü çok temiz hilkatleri çok metin olmalı ki, ileride alafranga hayat Türklüğü büsbütün sardıktan sonra milliyetlerine bağlı kalabilsinler. Yoksa ne muhit, ne yeni yaşayış, ne semt, hiçbir şey, bu yavrulara Türklüğü hissettirmiyor (s. 12).

Yazar, İstanbul'da yaşayan eski nesillerin Galata ve Beyoğlu gibi semtlere yerleştiklerini, orayı İslami hayatın gereklerine göre düzenlediklerini belirtir. Yazar, Üsküdar-Kadıköy karşılaştırması yapar ve Kadıköy' alafranga bulur. Yahya Kemâl, halkın büyük çoğunluğunda arzulanan ruhun olduğunu ancak bu ruhun zaman içinde kopmaya başladığını belirtir.

Yazar, Büyükada gibi Frenk tarzı yaşamın yaygın olduğu bir yerde bayram namazına gittiğini belirtir. Camide gençleri göremediği için üzülür. Camide sanatçıyı görenler ona tuhaf gözlerle bakar. Yazının sonunda sanatçı, okuyucuya şu şekilde bir uyarıda bulunur:

Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük... O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık. Biz, böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz! Fakat, minaresiz,

ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlayamayacaklar!.. (s. 16).

Bu yazısıyla Yahya Kemâl, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocuklarının millî ve dinî bilinçten uzak kalacağı endişesini duyar ve bu endişesini çeşitli örnekler vermek suretiyle okuyucuya hissettirir.

Derginin 16 Mayıs 1958 tarihinde yayımlanan 7. sayısında “Edebiyat ve San’at” köşesinde Ord. Prof. Emin Onat’ın “Beklediğimiz Mimari” adlı yazısı yayımlanır. Genel anlamda yazının konusu Mimar Sinan’ın eserleri örneğinde Osmanlı mimarisinden hareketle mimari eserlerin oluşum sürecinde yapılması gerekenlerdir.

Yazar, büyük sanat eserlerindeki sadelik ve ahengi vurgular. Mimar Sinan’ın büyük eserlerinde bütüne ahenkli bir şekilde uydurulan ayrıntılara dikkat çeker. Yazar, mimaride inancın, samimiyet ve aşkın ne derece önemli olduğunu Mimar Sinan’ı örnek göstererek okuyucuya aktarır. Yazar, bu şaheserlerde sanatçının Kanuni Sultan Süleyman’ın kudretine inandığına ve o ruh hâliyle eserlerini oluşturduğuna şu şekilde dikkat çeker:

Mimarîde mahallî seciye; tabiat, iklim, malzeme ve ictimai bünye ile beraber San’atkârın inandığı hakikatleri, duyduğu inançları, ruhunda mevcut iman kaynaklarını, samimiyeti, aşkla kendisini zorlamadan ifade edebilmesinden doğar. Bir san’at eseri doğurabilmek için evvelâ inanmak, bu inancın verdiği kuvvetle her türlü tesirden sıyrılıp, bütün mevcudiyetiyle kendini ona verebilmek lâzımdır. Süleyman kudretine inanan Sinan, o kuvvetin ruhunda yaktığı alevle Süleyman’ın büyüklüğüne birer misal olacak şaheserlerini yaratmak ve cihanı sonsuz hayranlıklara düşürmek imkanını buldu (s. 12).

Yazıda, mimarinin düşkün devirlerinde eserlerin ayrıntıya boğulduğu bundan ders alınarak ilerleyen devirlerde mimaride ayrıntıda boğulmamak gerektiği belirtilir. Evlerden büyük yapılara kadar mütevazılık, asillik, sadelik ve ölçülü ruhun mimari yapılarda bulunması gerektiğine değinilir. Yazısının sonunda yazar, geçmişi aynen kopyalamadan geçmişten ilham alınarak mimari yapıların oluşturulması gerektiğini okuyucuya bildirir.

Bu yazısıyla yazar; Osmanlı mimarisinden ilham alınarak yeni şaheserler oluşturulabileceğini ayrıca mimari eserin oluşumunda sadeliğin, asilliğin, inancın, aşkın, ruhun ne derece önemli olduğunu okuyucuya aktarmaya çalışır.

Derginin 23 Mayıs 1958 tarihinde yayımlanan 8. sayısında “Edebiyat ve San’at” köşesinde Nafiz Sevilen’in “İstanbul Hayranları” adlı yazısı yayımlanır. İstanbul’un güzellikleri ve bu güzellikleri eserlerinde yansıtan sanatçılar bu yazının konusudur.

Yazar, yazısına divan edebiyatının 18. yüzyıldaki önemli isimlerinden olan Nedim'in "Bu şehri Sıtanbül ki bî-misl ü bahâdır/Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedadır" meşhur beyitiyle başlar. İstanbul'un güzelliklerini tasvir eden yazar, İstanbul'un sanatçılar için büyük bir ilham kaynağı olduğunu belirtir. Şehrin bazı köşelerine Bizans'ın 500 senelik iskeletinden İstanbul'un güzelliğini lekeleyen kirler saçıldığını söyleyen yazar, bu kirleri söküp atacak bir el beklemektedir. Birçok bestekâr İstanbul'un güzellikleri karşısında hayran kalmış ve ona duydukları hasret ve aşkı eserlerinde terennüm etmiştir. Bu bestekârlar arasında İtrî, Ahmet Râsim, Neyzen Tefik gibi birçok isim yer alır. Yazar; Tefik Fikret'in, "Sis" adlı şiirinde İstanbul'u bir öfke sağanağına tuttuğunu o şiirden bir mısra alıntıyla belirtir. İstanbul aşkını terennüm etmede başta Yahya Kemâl olmak üzere Münir Nurettin ve Hicri Çapanoğlu'nun diğer sanatçılara göre daha ön planda olduğu belirtilir. Yahya Kemâl'in İstanbul'un kara sevdalısı olduğunu söyleyen yazar; onun sadece İstanbul aşkıyla şiir yazmadığını, onun fethedilmesi için canını veren şehitlerimizi de unutmadığını Yahya Kemâl'in bu konuyla ilgili mısralarını alıntıyla belirtir. Yabancı yazarlardan Madam Montegü'nün de İstanbul âşığı olduğunu söyleyen yazar, "Boğaziçi Mehtapları" adlı eseriyle A. Şinasi Hisar'ı da anar. İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet minnet ve rahmetle anılır. Yazının sonunda ise Hazreti Muhammed'in (sav) İstanbul'un alınmasıyla ilgili hadisi hatırlatılır.

İstanbul'un çok güzel bir şehir olduğu, ona duyulan aşkla birçok sanatçının İstanbul'un güzelliklerinden ilham alarak İstanbul'un güzelliklerini eserlerine yansıttıkları bu yazıyla okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Derginin 30 Mayıs 1958 tarihinde yayımlanan 9. sayısında "Edebiyat ve San'at" köşesinde "Fatih'in San'at Anlayışı ve Ötesi.../Fatih Sultan Mehmed Han'da Dünya Görüşü ve Hamle Aşkî:/İstanbul İçin Kaside" adlı üç ayrı başlık altında şiirler yayımlanır.

"Fatih'in San'at Anlayışı ve Ötesi..." başlığı altında Fatih Sultan Mehmet'in bir muhammesi yer alır. Fatih'in bu muhammesi Ahmet Paşa'nın "gönül" redifli murabbasına bir naziredir. Bu şiirde Fatih'in aşk temasını nasıl ele aldığı görülür. Sevgiliye duyulan aşk divan şiirinin mazmunlarıyla ele alınmıştır.

"Fatih Sultan Mehmed Han'da Dünya Görüşü ve Hamle Aşkî:" başlıklı kısımda Fatih Sultan Mehmet'in bir gazeli yer alır. Bu gazelde fetihle ilgili Fatih'in duygu ve düşünceleri hissedilir. Gayretinin İslam'ın gayretiyle aynı doğrultuda olduğunu belirten Fatih, amacının din düşmanlarına ve zulme engel olmak olduğunu belirtir. Ayrıca Fatih'in fethi karşı duyduğu ümit de şiir boyunca hissedilir.

“İstanbul İçin Kaside” başlığı altında ise Nedim’in İstanbul’la ilgili bir kasidesinin ilk sekiz beyiti yer alır. Şiirde İstanbul’un güzellikleri başka memleketlerle kıyaslanarak etraflıca tasvir edilir ve bu güzellikler övülür.

Derginin “Edebiyat ve San’at” köşesinde yer alan bu üç şiir metniyle İstanbul ve İstanbul deyince akla ilk gelen isim olan Fatih Sultan Mehmet Han okuyucuya hatırlatılmıştır.

Derginin 13 Haziran 1958 tarihinde yayımlanan 11. sayısında “Edebiyat ve San’at” köşesinde Peyami Safa’nın “Şiirde Acaiplik” adlı yazısı yayımlanır. Yazının konusu genel olarak sembolizmle başlayan şiirdeki farklılaşmaya karşı, yazarın olumsuz bakışıdır.

Peyami Safa; şiirde acayıpliğin sembolizmle başladığını belirtir. 20. asır dünya şiirinin sembolizmin sisli manasıyla sürrealist ve dadaist manasızlık arasında sallandığına değinir. Safa, Türkiye’de o yıllardaki modern şiirin diğer memleketlere göre daha bayağı ve iğrenç olduğunu belirtir. Safa, Ümit Yaşar Oğuzcan’ın hazırladığı “Garip Şiirler Antolojisi”nde yer alan şiirlerde bayağılıklar bulunduğunu örnekler vererek açıklar.

Peyami Safa, bu yazısıyla kendi sanat anlayışı çerçevesinde modern şiiri değerlendirerek bir antoloji örneğinden hareketle okuyucularını bir nevi bu konuda uyarmaya çalışmıştır.

Derginin 20 Haziran 1958 tarihinde yayımlanan 12. sayısında (Kıbrıs Özel Sayısı) “Edebiyat ve San’at” köşesinde Nafiz Sevilen’e ait “San’at Âleminde Çöküntü” başlıklı yazı yayımlanır. Yazının devamı ise 16. sayfadadır. Türk sanatının şiir, musiki, mimari, roman ve film gibi kollarındaki genel durumu ve bununla ilgili değerlendirmeler yazının konusudur.

Yazar, yazısına “Şiir, musiki, mimari, roman ve filmcilik gibi sanat kollarındaki durumumuz nedir ve bu sanat dallarında herhangi bir duraklama ve gerileme yaşıyorsa bunun sebepleri nelerdir, güzel sanatlarda diğer ülkelere göre durumumuz nedir?” sorularıyla başlar ve bu alanlara ilişkin ayrı ayrı tespitlerde bulunup değerlendirmeler yapar. Şiir türünde durumun üzücü olduğunu belirten yazar, büyük şairlerin üst seviyelere çıkardığı halis Türk şiirinin bazı şairlerce perişan edilme tehlikesiyle baş başa kaldığına dikkat çeker. Türk musikisinin büyük üstatlar sayesinde 3. Selim Devri’ndeki ihtişamlı seviyesine döndüğünü, kozmopolitlerin bütün hile ve desiselerine rağmen ihtişamını koruduğunu belirtir. Roman türü hakkında da değerlendirmelerde bulunan yazar, roman yazımında Frenk dünyasından intihal sayılabilecek bir yöntemin kullanılmasının bir nevi suikast olduğunu söyler. Mimari alanındaysa tam bir çöküşe doğru sürüklenildiğini belirten yazar, Frenk tarzı mimarinin örnek alınmasıyla bu çöküşten kurtulunamayacağına da dikkat çeker. Şu an bir turiste gösterilecek çok az mimari eserin bulunduğunu söyleyen yazar, Mimar Sinan’ın ruhaniyetinden yardım beklemeye mecbur olduğunu da belirtir. Yazar; filmcilik alanında çok geride olduğunu, bu alanda bir

kurtarıcıya ihtiyaç duyulduğunu da söyler. Yazar, genel anlamda sanat hayatında bir kurtarıcıya şiddet ve hasretle ihtiyaç duyulduğunu belirterek yazısını bitirir.

Türk sanatının içinde bulunduğu durum hakkında genel değerlendirmeler yapılan bu yazıyla Türk sanatının istenilen seviyenin çok altında oluşu konusunda okuyucunun dikkati çekilmeye çalışılır.

Derginin 27 Haziran 1958 tarihinde yayımlanan 13. sayısında “Edebiyat ve San’at” köşesinde Osman Hanimoslu’nun “Türkçe ve Türkçeciler” başlıklı yazısı yayımlanır. Türkçenin içinde bulunduğu durum yazının konusudur. Yazar, Öztürkçecilik hareketini olumsuz bir şekilde eleştirir. Kelime uydurma ve ölmüş kelimelerin ihya edilmeye çalışılması vb. faaliyetleri zararlı bulur. Önceki dönemlerde dil alanında devlet eliyle gerçekleştirilen bazı faaliyetler hatırlatılır ve bu faaliyetleri devam ettirmek isteyenlerin varlığından söz edilir. Yazar, bu faaliyetlerin; eski ve yeni neslin birbirlerini anlayamamasına sebep olabileceğini belirtir. Varlık, Yeditepe ve Pazar Postası adlı dergileri örnek vererek onların dil hususundaki uygulamalarının okuyucuyu dil anlamında olumsuz etkilediğini belirtir. Ulus, Vatan, Dünya ve Akşam Gazetesi’nin “yeni dilciler” tarafından istila edilmiş olduğu da belirtilir.

Yazısının sonunda yazar, gazete sahiplerini ve okuyucuyu şu şekilde uyarır: “Dikkat et ey gazete sahibi.. Dikkat et ey okuyucu; Dilini bozan gazeteyi okuma; çünkü, onun gayesi dilimizden başlayarak aslında ruhumuzu bozmaktır” (s. 12).

Bu yazısıyla yazar, dilde yenileşme hareketi kapsamında gerçekleştirilen bazı uygulamaları kendi dil anlayışı çerçevesinde olumsuz bir şekilde eleştirerek gazete sahiplerini ve okuyucuyu uyarır.

Derginin 4 Temmuz 1958 tarihinde yayımlanan 14. sayısında -son sayı- “Edebiyat ve San’at” köşesinde S. Şahin Öztürk’e ait “Deniz ve Kan” adlı bir hikâyeye yer alır. Hikâyenin devamı derginin 14. sayfasındadır. Hikâyede, o dönemde gündemde olan Kıbrıs sorunu ana olay ekseninde işlenir.

Genç bir balıkçı ve Rum bir rahip etrafında gelişen hikâyenin olay örgüsü kısaca şu şekildedir: Uzun zamandan beri mutsuzluk ve hayal kırıklıkları içinde yaşayan Balıkçı Hamdi insanlara küsmüştür. Hamdi ve Rahip Romeo dost olur. Hamdi ve Romeo barışseverdir. Hamdi, Rahip Romeo’ya kendi hayat hikâyesini anlatır. Hamdi bir gece rüyasında köyün yandığını görür ve bunu Rahip’e anlatır. Bir gece yangın çıkar ve karanlık yüzlü kötü bir adam olan Papaz Dimitri, Rahip Romeo’yu ateşlerin içine iter. EOKA’lı Niko, Romeo’yu öldürür.

Rahip Romeo ölmeden hemen önce İslam’ın hak ve adalet için kılıç kaldırmasını sonunda anladığını şu şekilde belirtir:

İslamın cihad rüknünü bir türlü anlayamıyordum. Nihayet idrak ettim ki, yeryüzünde hak varsa zulüm de mevcuttur. Ve Hak'ın zulmü yok etmesinden daha tabi bir şey olmaz. Bu itibarla İslâmın Hak uğrunda havaya kalkmış kılıcını adalet terazisinin ibresi kadar doğru ve hak buluyorum (s.14).

Bu hikâyede, Rum bir rahiple Türk bir balıkçının dostluğundan hareketle Kıbrıs meselesi ele alınmıştır.

SONUÇ

Demokrat Parti iktidarının başladığı ve devam ettiği döneme de denk gelen 1950-1960 Dönemi “Kıbrıs meselesi” başta olmak üzere birçok önemli meselenin yaşandığı ayrıca sosyal, ekonomik ve kültürel değişimin Türkiye’de kendisini diğer dönemlere göre fazlaca hissettirdiği bir dönem olur. Bu dönemde Türkiye’de yayımlanan dergiler Türkiye ve dünyada yaşanan önemli olayları sayfalarına taşır. Ayrıca bu dönem, birçok derginin yayın hayatına başlaması yönüyle de dergicilik açısından üretken bir dönem olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmada, 1957-1958 yılları arasında haftalık yayımlanan Türk Ruhu Dergisi’nin tüm sayıları -14 sayı- içerisindeki yazılar “San’at Edebiyat” başlıklı köşedeki yazılar başta olmak üzere içerik olarak incelenmiştir. Türk Ruhu her ne kadar kısa soluklu bir dergi olmuşsa da konu çeşitliliği ve yazar kadrosunun niteliği açısından dikkat çekicidir.

Millî ve manevî değerlerin korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasını ve bu sayede millî ruhun canlı tutulmasını kendisi için önemli bir görev addeden Türk Ruhu Dergisi’ndeki bilinçlendirme gayreti dikkat çekmektedir. Dergi aracılığıyla Türk milletinin gelecek adına önemli işler başarması için ona canlılık verecek bir heyecanın kazandırılmaya çalışılması da bu dergi bağlamında dikkat çeken diğer bir husustur.

Derginin önemli köşelerinden biri olan “San’at Edebiyat”ta birçok yazı Türk edebiyatının önemli yazarlarınca kaleme alınır. Bu köşenin başlığı her ne kadar “Sanat Edebiyat” ise de bu başlık altında sanat ve edebiyat dışında kalan konulara bazı sayılarda yer verildiği görülür. Bu köşede kaleme alınan yazıların bir kısmı deneme, bir kısmı hikâyeye bir kısmı ise şiir türündedir. Bu köşedeki yazıların ortak özelliği ise bu yazılarda “millîlik” kavramının yazarlarca ön plana çıkarılması ve özellikle gelecekte kuşaklara millî değerlerin aktarılmaya çalışılmasıdır. “Millîlik” kavramı İslami değerlerle birlikte okuyucuya sunulmaya çalışılır. Ayrıca Türk milletinin karşı karşıya kaldığı geçmişteki ve hâlihazırdaki yanlışlıklar ve tehlikeler belirtilerek Türk milletine gelecekle ilgili çeşitli uyarılar yapılır, çeşitli hedefler gösterilir. Bu köşedeki yazılarda “millîlik” kavramının öne çıkarılmasında ve Türk milletinin geleceğine dair hedeflerin ortaya konulmasında derginin ideolojisinin önemli bir payı vardır.

Sonuç olarak “Türk Ruhu Dergisi”nde gerek “Sanat Edebiyat” köşesindeki yazılar gerekse derginin diğer köşelerindeki yazılar vasıtasıyla derginin ismiyle de müsemma olmak üzere “Türk Ruhu” canlı tutulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbay, F. (2019). *İstanbul San'at ve Edebiyat Dergisi (1953-1957) İnceleme-Dizin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akşin, S. (2007). Kısa Türkiye Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakmak, İ. (2011). "Türk Ruhu"nun Tefekkür Damlaları. *Türk Yurdu*, (285), 203-2012.
- Çetin Baycanlar, S. (2007). *Türk Edebiyatında 1951-1961 Yıllarında Edebî Eleştirisi (Kültür- San'at ve Edebiyat Dergileri)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Eroğlu, H. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihî Süreç ve Son Gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 735-793.
- Erol, A. (2009). *Dünyada ve Türkiye'de Elektronik Yayıncılık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gemuhluoğlu, F. (1958). Merhaba. *Türk Ruhu*, (3), 12.
- Hanimoslu, Osman. (1958). Türkçe ve Türkçeciler. *Türk Ruhu*, (13), 12.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mahalli renkler/Yoğurt Bayramı.(1958). *Türk Ruhu*, (4), 12.
- Onat, Emin. (1958). Beklediğimiz Mimarî. *Türk Ruhu*, (7), 12.
- Ortaylı, İ., Küçükkaya, İ. (2012). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özdemir, M. (2013). Osmanlıdan Günümüze Dergiler ve Dergicilik. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, (1), 7-58.
- Öztürk, S. Ş. (1958). Cemile. *Türk Ruhu*, (5), 12-13.
- . (1958). Deniz ve Kan. *Türk Ruhu*, (14), 12, 14.
- Peyami Safa (1958). Şiirde Acaiplik. *Türk Ruhu*, (11), 12.
- Sevilen, Nâfiz. (1958). İstanbul Hayranları. *Türk Ruhu*, (8), 12, 16.
- . (1958). San'at Âleminde Çöküntü. *Türk Ruhu*, (12-Kıbrıs Özel Sayısı), 12, 16.
- Subaşı, İ. (1984). 1983'te Dergiler, D. M. Doğan içinde, *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1984* (s. 446-456), Ankara: Yazarlar Birliği Yayınları

Topuz, H. (1973). 100 Soruda Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Yahya Kemâl. (1958). Ezansız Semtler. Türk Ruhu, (6), 12, 16.

Yapar Gönenç, A. (2007). Türkiye’de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (29), 63-78.

Yiğit Yüksel, D. (2009). Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958). Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18), 161-184.

Resim-1: Türk Ruhu Dergisi 5. Sayı (2 Mayıs 1958) Ön Kapağı

Resim-2: Türk Ruhu Dergisi 7. Sayı (16 Mayıs 1958) Ön Kapağı

Hikmet Temel Akarsu'nun “Konstantinopolis Kapılarında” Adlı Tarihî Romanında Mimari Mekân

Araştırma Makalesi/Research Article

Nevnihal ERDOĞAN*

ÖZET

Tarihi romanlar, mimari mekânlar hakkında özgün ve özellikli yorumlar sunarlar. Bu yaklaşımla ele alındığında Hikmet Temel Akarsu tarafından yazılan ve Özgürlerin Kaderi adlı romanın devamı niteliğinde olup tarihi İstanbul kentinin mekânlarını plato edinen Konstantinopolis Kapılarında adlı roman incelemeye değer mekânsal betimler içermektedir.

Yazarın, “Türk Ortaçağı” olarak adlandırdığı roman serisinin ikinci cildi olan Konstantinopolis Kapılarında romanında, bir bahadırılık serüveninin arka planı olarak Ortaçağ imparatorluğu Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in mimari tasvirlerini bulunur. Dönemin şehir kurgusunu, önemli binalarını, anıtsal yapıları ve mimari mekânları çok net olarak göz önüne getirir, Romanda, Konstantinopolis'in önemli anıtsal yapılarından mabetler, saraylar, zindanlar, manastırlar, yanısıra İmparatorluk yolları, Adalar, limanlar gibi Ortaçağ mimarisine ilişkin açık ve kapalı mekânlar betimlenmektedir.

Romanda geçen İznik (Nikaia), İzmit (Nikomedia) ve İstanbul (Konstantinopolis)'in dönemin kent ve mimarisine ilişkin özelliklerinin stilize bir şekilde verildiğini saptayabilir. Kitabın platosunu ve temalarını ağırlıklı olarak oluşturan önemli yerleşim alanları Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis ve Nikaia (İznik) kentleri ve dolayısıyla onların mimarisi ve peyzajıdır. Bu roman aracılığıyla kentin tarihi ve mekânları/yapıları farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

Makalenin sonucunda, planıcı ve tasarımcıların tarihi kentlerin ruhunu algılayabilmek ve bunları kendi tasarım ve yaratılarına yansıtılabilmek için sadece bilimsel materyallere, kalıtlara ve halihazırlara değil; bu tür hayal gücü ile desteklenmiş stilize yapıtlara da ihtiyaçları olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Konstantinopolis, Tarihi Roman, Mimari, Mekânsal Tasvir, Kentsel Mekânlar*

Architectural Space In Hikmet Temel Akarsu's Historocal Novel “At the Gates Of Constantinople”

ABSTRACT

Historical novels offer original and specific interpretations about architectural places. In this sense, the novel written by Hikmet Temel Akarsu, which is a continuation of the novel The Fate of the Free, and the places of the historical city of Istanbul, At the Gates of Constantinople, contains spatial descriptions worth studying.

At the Gates of Constantinople, which is the second volume of the novel series called “ Turkish Medieval Age” by the author, we find detailed architectural depictions of Constantinople, the capital of the Medieval empire,

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, nevnihal.erdogan@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2259-3962>

Byzantium, as the background of a primacy adventure. We can very clearly bring to our eyes the city setting, important buildings, monumental structures and architectural spaces of the period. In the book, the Wall and Gates of Constantinople, important axes, ports, hippodrome, all the magnificent temples, palaces, dungeons, especially Hagia Sophia, exiled prince islands, Imperial roads, Monasteries and many other medieval architectural sites are depicted.

As a result of the article, planners and designers not only use scientific materials, legacies and present ones in order to perceive the spirit of historical cities and reflect them to their designs and creations; It considers that they also need stylized works supported by this kind of imagination.

Keywords: *Constantinople, Historical Roman, Architecture, Spatial Description, Urban Spaces*

GİRİŞ

Konstantinopolis Kapılarında; mimarlık eğitimi almış bir romancı olan Hikmet Temel Akarsu'nun Özgürlerin Kaderi (Akarsu, 2008) adlı tarihi romanının devamı mahiyetindedir. Özgürlerin Kaderi adlı tarihi romanında Malazgirt Meydan Muharebesi'ni öncesi ve sonrası ile ele alan yazar devam cildi olan "Konstantinopolis Kapılarında" da öncü fütühatçı grupların Anadolu'yu boydan boya geçmesini ve Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in içine kadar sızarak Anadolu'da kurulan ilk Türk devleti olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin temellerini atmasını anlatır. Roman, takriben M.S. 1080 yıllarında arkaik Konstantinopolis kentinde geçtiği için tarihsel anlatıya arka plan olarak döneme ait ayrıntılı mimari tasvir ve tanımlamalar içerir. Bu tasvir ve tanımlamalar sadece tarih ve edebiyat değil; mimarlık kültürü açısından da önem arz eder.

Roman özünde Batıdaki şövalye romanslarını hatıra getirecek bir duygusallık içerse de daha ziyade Türk tarihine ait özellikler olan bahadırılık, özveri, kahramanlık, ülke ve millet sevgisi gibi unsurlar ön plandadır. Ancak roman örüntüsünün etkili ve güçlü olabilmesi için mimari mekânların analizlerine ve betimlemelerine ayrı bir önem verilmiştir. Yazarın mimarlık eğitimi almış bir romancı olması bu analiz ve betimlerde nitelikli metinlere ve bilgilere ulaşılmasına yol açar. Bu metinler sayesinde Ortaçağ İstanbul'una dair mimari bir tabloyu gözümüzün önüne getirmek mümkün olabilmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş öyküsü olarak adlandırabileceğimiz romanda İznik'in fethi ayrı bir önem taşır. Ancak fethine giden süreçte olaylar büyük oranda Ortaçağ İstanbul'u Konstantinopolis kentinde geçtiği için kentte yer alan pek çok mimari anıtsal yapı hakkında ayrıntılı betimlemeleri okumak fırsatı bulunur. Mimari binalardan kiliseleri, sarnıçları, zindanları, meydanları, sarayları vb. dahil olmak üzere makalenin gelecek bölümlerinde incelenecektir. Erdoğan araştırmasında, Şövalye romanslarının klasik özelliklerini yansıtan romanın en önemli yönü, mimari ve kentsel bağlamdaki arka plan ile olayları bağdaştırması ve Ortaçağ Konstantinopolis'ten ayrıntılı fasadlar sunduğu değerlendirmesini yapar (Erdoğan, 2015).

Kitabın ön sayfasında yer alan Konstantinopolis'in (İstanbul'un) o dönemki haritası aracılığıyla geçen olayları mekânsal olarak izlenir. Dönemin şehir kurgusunu, önemli binalarını, yönetsel fonksiyonları, anıtsal yapıları ve mimari mekânları hayal edilir. Romanda, Konstantinopolis'in surları ve kapıları, önemli aksları, limanları, hipodromu, başta Ayasofya olmak üzere tüm görkemli mabetleri, sarayları, zindanları, Prens Adaları (Başta Prinkipo-Büyükada olmak üzere), manastırlar, İmparatorluk yolları (Messe), sarnıçlar, ve daha pekçok Ortaçağ mimarisine dair mekân, mimar bakışıyla betimlenmektedir. Böylesi bir anlatı sonucunda Konstantinopolis'in tarihsel atmosferini tüm çarpıcılığı ve görkemi ile birlikte hayal edilmesi söz konusu olabilmektedir.

“Konstantinopolis Kapılarında” romanı İstanbul'un fethi hazırlıklarını anlatmasına paralel, dönemin önemli bir merkezi olan İznik kentinin fethini ana eksenine alır. Roman fütühat esnasındaki savaş tekniklerini ayrıntılarıyla anlattığı için tarihi adı Nikaia olan İznik'e dair mimari ayrıntılara da bir oranda verir. Bunun dışında İstanbul'a geçiş yolu olan Nikomedia'yı (İzmit) da küçük oranda dâhil edilir.

Romadaki Nikaia (İznik) ve Konstantinopolis'in mimari ve kentsel mekanları sosyal arka planı ile birlikte analiz edilmiştir. Makale; mimarlık-edebiyat ilişkisini inceleyen araştırmaların gözden geçirilmesi, romadaki kent ve mimari, romanda geçen mekanların sosyal arka planları, edebiyatta mimari değerler ve sonuç-tartışma bölümleri olarak planlanmıştır.

1. ÇOK DİSİPLİNLİ BİR ALAN OLARAK MİMARLIK-EDEBİYAT İLİŞKİSİ

Son dönemde mimarlık alanında çok disiplinli ilişkiler ön plana çıkmıştır. Mimarlık-Edebiyat ilişkisi (Algül, 2002; Çağlar ve Ultav, 2004; Şenel, 2010; Yücel, 2017; Çapkulaç, 2018; Hallaçeli, 2019) Mimarlık-Sinema ilişkisi (Allmer, 2010; Bunuel, 1996; Baweja, 2010; Ayna ve Postalıcı, 2020; Ünver, 2020; Horuz, 2010; Meterelliyoz, 2010), Mimarlık-Fotoğraf ilişkisi (Günay,2020; Turan, 2013; Yücel, 2012, Korumaz vd, 2011), Mimarlık-Felsefe (Şentürer vd, 2004) ilişkisi gibi temalar öne çıkarılarak bu alanda pek çok kapsamlı yayın yapılmaktadır. Kuşkusuz bu çokdisipliner ilişkilerin en önde geleni Mimarlık-Edebiyat ilişkisidir. Yukarda bahsedilen Mimarlık-Edebiyat ilişkisini inceleyen çalışmalar; Edebiyat'ın sözel, düşünsel, kurgusal, estetik, duygusal, insan ruhunu eksen alan yaratıcı dünyası ile mimarlık mesleğinin aynı amaca farklı yollardan ulaşmaya çalışan iki kadim disiplin olduğu ve bu iki disiplinin içinde birbirini besleyen sayısız unsur bulunduğu ortaya koyar. Ayrıca aynı araştırmaların tartışmalarında; mimarların, edebiyatın önemli yapıtlarında, önemli yazarlarca yaratılmış mekân kurgusunu içselleştirdikleri takdirde emsalsiz bir imge ve düş dünyasına ulaşacakları ve bu alanda buldukları ile yapıtlarını çok daha nitelikli ve değerli bir noktaya taşıyacaklarını da vurgularlar. Son dönemlerde mimarlık-edebiyat ilişkisi üzerine yapılan çalışmalardan bazı örnekler verilirse: Mimar Sinan'ın biyografisinden yola çıkarak tarihsel bir aşk hikâyesi yazmış olan Mimar Prof. Dr. Murat

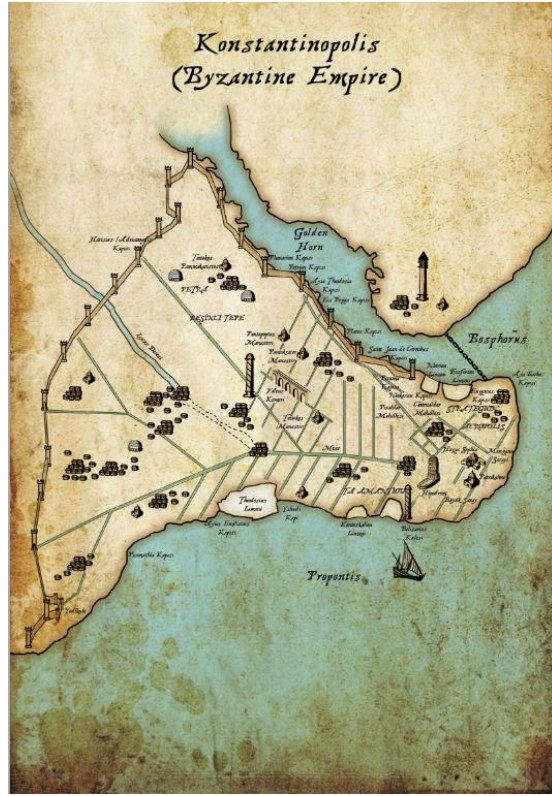
Erginöz'ün Mimari ve Aşk adlı romanında dönemin mimari kültürüne dair unsurları ayrıntılı bir şekilde bulabilmek mümkündür. (Erdoğan, 2019). Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın romanında kentsel dönüşümün genel çerçevesini ortaya konulur (Erdoğan, 2018a). Philip Mansell'in Levant kitabında Akdeniz kentsel kültürünü ve mimari özelliklerini görülür (Erdoğan, 2018b) . Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Sefaretnamesi'nde yine bir dönem mimarlığı değerlendirilmektedir.(Erdoğan ve Çağan, 2017)

“Konstantinopolis Kapılarında” yazarı Hikmet Temel Akarsu'nun eserinde mimari kültürel altyapı arkaplan olarak yoğun bir şekilde yer aldığından dolayı romanı inceleyen makaleyi ele alma yaklaşımı: Eserin mimarların dünyasına tuttuğu edebi yansıtma ele alınırken ilk başta roman hakkında özet bilgi verilmiş, daha sonra kurguda yer alan mekânların tasvirleri analiz edilmiş, ardından bunların olay örüntüsü içindeki işlevleri tartışılmış ve sonuçta edebi bir eser olarak Konstantinopolis Kapılarında romanının mimarların yaratım evrenine ne gibi bir katkı sunabileceği değerlendirilmiştir.

2. ROMANDAKİ KENT VE MİMARİ

'Konstantinopolis Kapılarında' romanında; Bizans şehirlerinden İznik (Nikaia), İzmit (Nikomedia) ve İstanbul (Konstantinopolis) hakkında, dönemin kent ve mimarisine dair bazı özellikleri stilize edilmiş bir şekilde bulabilmek mümkündür. Kitabın platosunu ve temalarını ağırlıklı olarak teşkil eden önemli yerleşim alanları Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis (İstanbul) ve Nikaia (İznik) kentleri ve dolayısıyla onların mimarisi ve peyzajıdır.

Kitap tarihi romanlarda ve Ortaçağ romanslarında görebileceğimiz türden stilize mekân tasvirleriyle bezelidir. Günümüzde İstanbul tarihi yarımadası adlandırılan Konstantinopolis'in kurulmuş olduğu bölgeye dair yoğun mimari ve kentsel mekân tasvirleri yer almaktadır.

Şekil.1. Romanda yer alan tarihi yarımada haritası (Kaynak: Akarsu, 2012:1, İllüstrasyon: Devrim Kunter)

“Konstantinopolis Kapılarında” romanında dönemin şehir kurgusunu, önemli binalarını, yönetsel fonksiyonları, anıtsal yapıları ve mimari mekânları çok net olarak gözleri önüne getirilebilmektedir. (Şekil 1). Romanda, Konstantinopolis’in surları ve kapıları, önemli aksları, limanları, hipodromu, başta Ayasofya olmak üzere tüm görkemli mabetleri, sarayları, zindanları, sürgün yeri Prens Adaları (Başta Prinkipo-Büyükkada olmak üzere), manastırlar, İmparatorluk yolları (Messe), daha pekçok Ortaçağ mimarisine dair mekân, mimar bakışıyla betimlenmektedir. Böylesi bir anlatı sonucunda Konstantinopolis’in tarihsel atmosferini tüm çarpıcılığı ve görkemi ile birlikte hayal edilebilmesi söz konusu olabilmektedir.

Konstantinopolis’i Küçük Asya’ya bağlayan Bizans seferi yolu üzerinde yer alan Nikomedia, aynı zamanda Bizans’ın Anadolu’ya açılan kapısıdır. Diğer bir geçiş alanı ise Propontis (Marmara) kıyılarından ve Nikomedia’nın güneyinden ulaşılan Nikaia (İznik) kentidir.

Romanda Türklerin, Bizans şehirlerinden İznik’in (Nikaia) fethi, Anadolu’da ilk Türk devletinin kurulması (Anadolu Selçuk Sultanlığı) ve öncü bahadır bir grubun İstanbul’da Bizans yönetimiyle karşılaşması ve mücadelesi ise takip eden bölümlerde roman sanatına dair özgün tekniklerle ve girift entrikalarla anlatılmaktadır (Akarsu, 2012, 68-72;102-106;107-111;120-124). Bununla birlikte İznik’in (Nikaia) fethi öncesi savaş stratejileri romanın önemli konularındandır.

Eserde, Bizans yönetimindeki Nikaia Hisarı ve burçlarının kuşatılması ve ele geçirilmesiyle; Nikaia'nın Türklerin Anadolu'daki başkenti olması; yürütülen savaş stratejisi ve mekân kurgusu bir bütün olarak ele alınmaktadır.(Akarsu, 2012, 23-43; 216-219)

Birbirini tamamlayan bu temalarla, Akarsu roman tekniğine yaslanarak mekânın kapsamlı bir çerçevesini kurgular. Böylece anlatılan öykünün platosunu, tarihsel mekânlarını ve mimari arka planını oluşturur.

3. SOSYAL ARKA PLANLARIYLA MEKÂNLARIN AÇIKLANMASI

Hikmet Temel Akarsu romanında yaptığı mimari betimlemelerle Ortaçağ kent yaşamına dair mekân kullanımına okuyucuyu tanık etmektedir. Örnek olarak:

- Gözlerine mil çekilmiş sürgünlerin lanetli adası Prinkipo'da çanlar kulaklarımızda çınlarken Haç yortusu için Hıristiyanlarla birlikte bizi bazilikaya doğru yürütmekte:
Küçük balıkçı köyünün lodos almayan kuzey kıyılarına kurulu yerleşimlerinden yola çıkan Hristiyanlar ağır adımlarla Haç yortusu için ayın yapılacak küçük bazilikaya doğru yürüyorlardı. Sayısı pek az olan cemaatin yanında yöresinde belirmiş körler, sakatlar, dilenciler, yüzü gözü yara dolmuş fukaralar sanki kendilerine de manastırda yer bulunabilirmiş, sanki onlar için de şefaahat olabiliymiş gibi çan seslerine doğru yürüyorlardı. (Akarsu, 2012:7)
- Şehirdeki günlük yaşam örneklerinden olmak üzere bizi Konstoskalion Limanı ile Julian Limanı arasında kalan Ta Amantiou köle pazarına götürmekte: *Kara cübbeleri içindeki papazlar telaşla kiliseye koşturuyorlardı. Hipodrom'un denize inen yamaçlarının hemen aşağısında Konstoskalion Limanı ile Julian Limanı arasında kalan, Ta Amantiou'daki köle pazarında ise her sabahki gibi işkilli bir kalabalık toparlanmaktaydı.* (Akarsu, 2012 :12)
- Messe Yolu ve Hipodrom'daki yarışmalar, toplantılar ve nümayişlere iştirak ettirmekte: *Konstantinopolis'in bütün insanları Hipodrom'a doğru akmaktaydı. Sabah çanları Kutsal Hikmet Kilisesi'nin üzerinden çınlayıp, martıları açık denizlere sürerken kalbi pır pır atan Bizanslılar bir araya toplanıyordu. Mese Yolu insan seli olmuş Konstantin Forumu üzerinden Argyroprateia'ya oradan da Hipodrom'a akıyordu.* (Akarsu, 2012 :82-83)
- Yedikule zindanlarının kale duvarlarındaki sessizliğe karşın içerdeki çığlıkları dinletmekte: *Kor-tigin olsa olsa Yedikule Zindanları'nda olabilirdi. Bir gece yüksek duvarlara, kancalı ip atıp, surlarından içeri girdiler mi Kor-tigin'i oradan çıkarmaları ve kaçmaları mümkündü.* (Akarsu, 2012 :104)

- Sayısız limanları ve kapılarıyla kentin hem korunması hem de dışa açılmasının nasıl sağlandığını göstermekte: *Lakin her iki kapıdan çıkışta da liman yok. En yakın liman Galata'nın karşısındaki Neorion Limanı. Orası da biraz içerlek kalır. Açık denize gider tacir gemileri Fosforoin Limanı'ndadır. Oraya kadar koşacağız sur diplerinden.* (Akarsu, 2012:200)
- Nikaia'daki Tekfur sarayından, Philadelphion'daki nemli ve pis han odalarına geçip oradan da Süleyman Şah otağına kadar vardırırmakta: *Hipodrom'da, Aya Sofya'da, Mese Yolu'nda, hanlarının bulunduğu Philadelphion'da, Cenovalılar Mahallesi'ndeki mezat pazarlarında dolaşmaları, kalabalıklara saklanmaları bir başına yeterli olmuyordu.* (Akarsu, 2012 : 33)
- Kutsal Hikmet Kilisesi Ayasofya'da ayin betimlemeleriyle de ayrı bir mimari mekân duygusunu yansıtıyor: *Nitekim; yediden yetmişe neredeyse Konstantinopolis'in bütün insanları Hipodrom'a doğru akmaktaydı. Sabah çanları Kutsal Hikmet Kilisesi'nin üzerinden çınlayıp, martıları açık denizlere sürerken kalbi pır pır atan Bizanslılar bir araya toplanıyordu. Mese Yolu insan seli olmuş Konstantin Forumu üzerinden Argyroprateia'ya oradan da Hipodrom'a akıyordu.* (Akarsu, 2012 : 82-83)

Romanda geçen bazı mekânlar ve sosyal arka plan aşağıdaki örneklemlerle biraz daha detaylı analiz edilmiştir:

Hipodrom: Konstantinopolis limanlarından halkın protokol yoluyla, coşkuyla Hipodrom'a akması ve şatafatlı törenler için kuşamlı muhafızların, atlı savaş arabalı generallerin, tüm resmi kortejin arkasında yürüyüp mekânı doldurması ve imparator Mikhael Dukas'ın maiyetiyle birlikte Hipodrom'a girmesi; bunlara ek olarak, selamlamalar, seremoniler ve halkı galeyana getirip bu sayede düşmanlara gözdağı verilmesi bu gösteri alanlarını antik Roma'daki arenalarla eşdeğer konuma taşımaktadır (Akarsu, 2012: 82-86), (Şekil 2).Tüm bu aktiviteler mimari mekânın kurgusu ile sağlanmaktadır.

Şekil 2. Hipodrom(Kaynak: Akarsu, 2012 :122 ,İllüstrasyon: Devrim Kunter)

Prinkipo (Büyükada): Prens Adaları'nın Bizans'ın sürgün yeri olduğunu bilinmektedir. Taç kavgalarından yenik düşmüş, kaybeden tarafta yer almış, mağlup olmuş ya da başka bir şekilde gözden düşmüş, o nedenle gözlerine mil çekilmiş Bizans soylularının, prenslerinin ve generallerinin acılar içinde ölmeleri için gönderildikleri mekândı söz konusu adalar. (Akarsu, 2012: 7-11)

Buna dair anlatılar sırasında sadece mimari elemanlar ve unsurlar kullanılmamakta; yaşam tarzı ve ritüeller aracılığıyla da mekânın duygusu aktarılmaktadır: *“Bu lanetli adanın balıkçıları, keşişleri, ruhbanları ve muhafızları bu asil sürgünlere yaklaşmazlardı, yardım etmezlerdi ve yiyeceklerini bölüşmezlerdi. Herkes onlardan cüzamlı gibi kaçardı.”*(Akarsu, 2012:8)

Tarihi yarımadanın bir kaç fersah uzağındaki Prinkipo Adası sürgün hayatıyla başlayan romandaki betimlemelere örnek olarak: *“Konstantinopolis'in bir kaç fersah ötesindeki Prinkipo Adasının'da çanlar çalıyordu. Çam ağaçları arasına gömülmüş bodur manastırın kubbesindeki haç sanki uzak Asya'dan gelen bozkır savaşçılarının toynaklarından doğan yer sarsıntılarını duyumsuyormuş gibi titriyordu. Oysa dimağları dağıtan lodos rüzgârından başka bir şey değildi manastır çanını titreten. Küçük balıkçı köyünün lodos almayan kuzey kıyılarına kurulu yerleşimlerinden yola çıkan Hıristiyanlar ağır adımlarla Haç yortusu için ayın yapılacak bazilikaya doğru yürüyorlardı.../..*(Akarsu, 2012:7).

Yedikule Burçları ve Zindanı: Bugün hâlâ ayakta olan Yedikule surları Konstantinopolis Kapılarında romanının cereyan ettiği mimari platoların bir diğeridir. Romanda da stilize bir şekilde anlatıla geldiği gibi, Yedikule Zindanları'nın çevresiyle mimari tezatlığını ise romanda şu cümlelerde bulunur: *“Asude*

ve dingin Propontis sularına bakan massif taştan yapılmış dev kale duvarları arasında nasılda bir tezat hüküm sürüyordu! Dışarda mavilikler; engin deniz, yemyeşil bodur ağaçlar ve bulutsuz gökte kanat çırpan martılar; içeride karanlık ve nem; taş duvarların soğuğu, dar işkence hücreleri; canhıraş çığılıkların yükseldiği infaz odaları, tunçtan kargıların taş zeminlere vuruşuyla tavanları çınlatan gardiyan geçişleri ve burçlarda gezen muhafızların avazeleri...(Akarsu, 2012:68).(Şekil 3.)

Şekil 3. Yedikule surları (Erdoğan, 2015 :61, illüstrasyon:Türkiz Özbursalı)

Ayasofya (Kutsal Hikmet Kilisesi):Konstantinopolis Kapılarında romanında kilisede ayinin verilışı etkili bir mimari mekân ruhu yansıtmaktadır.

Bugün de yaşamakta olan Ortodoks ritüellerinden yola çıkılarak Ayasofya'nın mimari görkemi birleştirilmiş ve ortaya etkileyici bir mekânsal tasvir çıkarılmıştır. Roman sanatının vurgusu mimari elemanlar ve betimlemeler aracılığıyla yükseltilmiştir.

Yine romanda Konstantinopolis'in "Kutsal Hikmet Kilisesi" yani Ayasofya'nın çalan çanları ve kara cübbeli papazların telaşla kiliseye koşuşturmaları da şu şekilde anlatılıyor: "Kutsal Hikmet Kilisesi'nde toplanmış halk kaygı içinde, Pazar ayininde önemli bir konuşma yapacak olan Patrik'i bekliyordu. Dünyanın en büyük kilisesinin kubbesini ve pandantiflerini içten kaplayan Pantokrator mozayiklerindeki figürler adeta altında yer alan tebaanın kaygılarına iştirak edercesine acıyla bakıyordu. Neredeyse Konstantinopolis'in bütün ileri gelenleri Pazar Ayini için kilisedeki yerlerini almıştı. Altı atın çektiği arabasıyla Patrik, Fener'den yola çıktığında Başkentin bütün çanları aynı anda çalmaya başladı. Kara kaftanı içindeki Patrik, silindir şapkası başında olmak üzere Kutsal Hikmet Kilisesi'nin kapısında belirdeğinde çan sesleri doruğa çıktı. Çan sesleriyle bütün Konstantinopolis boydan boya inliyordu. İki tarafa açılan cemaat saygıyla yerlere eğildi. Patriğin iki yanında yer alan papazlar buhurlukları sallaya sallaya yolu açıyorlardı. Buhurlar, dumanlar, tütsüler yayılıyordu kilisenin kapısında. Etrafi tütsü kokusu sarmıştı.Boynunda asılı İstavroz'u tuttu ve kaldırıp

öptü Patrik. Ardından kendisi de bir tütsü buhurluğu alıp sallaya sallaya ilerlemeye başladı. O ilerledikçe kalabalık saygıyla iki yana açılıyordu. Yüksek sesle dualar ediyordu Patrik ve çevresindeki refakatçi papazlar. Onların ardından İstavroz taşıyan oğlan çocukları geliyordu. Tam kiliseden içeri girdiklerinde bütün kalabalık ayağa kalktı ve kilise korosu ilahiler okumaya başladı. İlahiler çan seslerine karıştı. Gözyaşına boğuldu bütün Hıristiyan'lar. Patrik VIII. Ioannis, ayini yöneteceği yere geldi. (Akarsu, 2012 :17).

Hikmet Temel Akarsu'nun romanındaki Konstantinopolis'teki güncel yaşam betimlemelerine örnek olarak da bir köle pazarındaki anlatıda: *"Hipodrum'un denize inen yamaçlarının hemen aşağısında Konstoskalion Limanı ile Julian Limanı arasında kalan, Ta Amontiou'daki köle pazarında ise her sabahki gibi işkilli bir kalabalık toplanmaktaydı. Kırk iki buçuk milletten, bin bir çeşit insan biraradaydı. Taştan kemerli, önü demir kafeslerle kapatılmış küçük hücrelerde, seyyar ahşap kafeslerde ya da prangalara vurulmuş, zincirlenmiş olarak yerlerde, envai çeşit köle sergileniyordu."*(Akarsu, 2012 :12).

Nikaia surları: Romanda Nikaia'ya (İznik) dair mimari betimlemeler daha ziyade savaş stratejisini anlatırken verilmiştir.

"Nazende ve mübbit bir ovada, bir göl kenarına kurulmuş Nikaia'nın sadece yüce yüce surları yoktu. O nedenle, Son-tigin'in önderliğinde taarruza kalkan bozkırların ordusu ok menziline girmeden durdu. Kaleyi savunanlara üzerinde psikolojik baskı yapacak şekilde kösler vurulmaya, borular çalınmaya, naralar atılmaya başlandı. Kargılar kalkanlara vuruldu. Toprak güm güm dövüldü. Mancınıklar öne çekildi. Hendeklerin üzerini örtüp, piyadeye geçit verecek tahta köprüler, tekerlekli kuşatma kulelerinin önüne bağlandı"(Akarsu, 2012:39).

Mekan kurgusunun aktarıldığı (mimari, kent, peyzaj) bilgileri veren anlatımlara roman içerisinde çok yerde rastlamak mümkündür. Konstantinopolis'e yakın Nikaia tekfurunun sarayı... Philadelphion'daki fare pislikleri ile dolu, nemli han odası. Bizans halkının *"zafer kutlamaları"* adını verdiği görkemli ve heyecanlı yarışların sergilendiği Hipodrom... Messe Yolu... Sayısız limanlar, kapılar, manastırlar, saraylar, sarnıçlar ve daha niceleri. Bunların yanısıra bozkır hakanlarının otağlarından manzaralar: Anadolu'dan Konstantinopolis kapılarına gelen Kutalmışoğlu Süleyman Şahın Nikaia'daki otağı gibi.

Görüldüğü üzere; kale kuşatması sırasında yaşananların anlatıldığı bu pasajlardan yola çıkarak dönemin kale mimarisine ve savaş tekniklerine dair nitelikli bilgi edinmek mümkündür.(Akarsu, 2012: 23-27). Bu bağlamda bakıldığında; şövalye romanslarının klasik özelliklerini yansıtan romanın tasarımcılara ve tasarıma ilgi duyan kişileri ilgilendiren yönü ortaya çıkmaktadır: Mimari ve kentsel

bağlamdaki arka plan ile olayların bağdaştırılması ve Ortaçağ İznik, İzmit ve İstanbul'undan ayrıntılı tasvirler sunulması. Bu mimari mekân kurgusu, tasvirleri ve betimlemeleri, mimarlık sanatı açısından bakıldığında, tarihsel izlek, mekân analizi ve mimari plato yaratılması anlamında değer ifade etmektedir.

4. EDEBİYATTA MİMARİ DEĞERLER

Edebiyatın mimari değerleri açıklamak için bir araç olduğu ve mimarının birikimlerini öncelikle edebiyatta açığa vurduğu söylenebilmektedir (Erdoğan, 2018a). Gündelik hayatın değişik mekânlarda yaşanması bunun yazıyla ifade edilmesi, mimari ve kentsel mekânların niteliklerinin yeniden yorumlanmasında yeni perspektiflere yol açmaktadır. Bu anlayışı destekleyen çalışmalarda; Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* romanında İstanbul'un tarihi semtlerinde yaşanan olaylar ve karakterler üzerinden mekânsal okumalar yapılmıştır—(Özdemir, vd, 2015). Baş ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanında (kentsel) ütopya olarak bir tarihsel çözümleme yapmış ve içerdiği mekânsal öğeleri sergilemiştir (Baş, 2015). Cao Xue-Gin'in yazdığı *Kırmızı Odanın Rüyası* adlı klasik eser Çin kültüründe edebi ve mimari alanların birbirine dokunmasıyla bilinir. Çin mimarisindeki mekân ve özellikle de bahçe mekânı hakkında bilgiler sunar (Xiaodong ve Shua, 2002).

Konstantinopolis Kapılarında tarihi romanında da Ortaçağ romanslarında görebileceğimiz türden mekân betimlemeleri sıklıkla yer almıştır. O mekânsal betimlemeler okuyucuyu önemli bazı tarihi mekânların köklerindeki yolculuğa çıkarmakta ve kent mimarisinin yüzyıllar içinde geçirdiği evrime dair önemli veriler sunmaktadır. Türk edebiyatında, kahramanlığı önceleyen tarihi eserler veren diğer yazarlara baktığımızda benzeri türden bir mekân betimleme çabası ön planda değildir. Örneğin türün popüler yazarlarından Aptullah Ziya Kozanoğlu'nda eserlerinde hiç gözükmez (Kozanoğlu, 1973;Kozanoğlu, 1964). Nihal Atsız'da da benzer şekilde mekân kaygısı ön planda değildir (Atsız, 2018), diğer popüler yazarların (Ergül, 2000; Akgün, 2017; Çamuroğlu, 2009) eserlerinde de mekân birincil unsur değildir. Teoman Ergül ve Aptullah Ziya Kozanoğlu'nun birer mimar-yazar olduğu da bilinir. Kemal Tahir ve Tarık Buğra gibi çok önemli yazarlarda bile mekân betimlemeleri üzerinde fazlaca durulmaz (Tahir, 1967; Buğra, 2020). Sadece son dönem bazı post-modern yazarların eserlerinde çoğunlukla kale, kuşatma ve saray mimarisi üzerine nitelikli betimlemeler bulunur (Anar, 2021; Pamuk, 1998; Çıracıoğlu, 1999). Dolayısıyla, günümüzde tarihsel romanlara arka plan olarak seçilen mekânlarda, geniş araştırma ürünü, nitelikli mimari analizler ve betimlemeler her zaman bulunmuyor. Eserler vücuda getirilirken yüzeysel, kurgusal ve görsel bir imgecilik ön plana çıkmıştır. Bu da başarılı bir edebi ürün ve nitelikli bir kültürel birikimin ortaya çıkmasını ve yapıtların mimari ve tarihi verilere ve olgulara uygun bir şekilde oluşturulmasını engellemektedir. Bu eksikliklerin

ancak, nitelikli mekânsal tasvirlerle dayalı, mimari analiz yetkinliğine sahip, inceleme ağırlıklı bir edebiyatla giderilebileceği açıktır.

SONUÇ

“Konstantinopolis Kapılarında” romanı, önde gelen tarihi romanlarda (Malory, 2015), fantezi edebiyatta (Tolkien, 2016) ve şövalye romanlarında (Dumas 2011, 2019; Zevaco, 2006)) görülebilen türden mekânsal tasvir zenginliğiyle doludur. Ancak örneği verilen diğer tarihi romanlardan farkı somut ve kesif bir mimari arka plana yaslanmasıdır. Kuşkusuz bu roman ne bir fantastik romandır ne de bir şövalye romanıdır. Çünkü fantastik edebiyatta örneğin Yüzüklerin Efendisi romanında doğüstü olaylar ve karakterler ve fantazi ürünü kaleler (Minas Tirith), kuleler (İkiz Kuleler), Kentler (Gondor) ve Harry Potter’de şatolar (Hogwart Şatosu) söz konusudur. Şövalye romanlarındaki mimari tasvirler ise çok daha, flu, yüzeysel ve ayrıntısızdır. “Konstantinopolis Kapılarında” romanında yazarın, mimari ilgisi dolayısıyla olay örgüsünde yer alan yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi esere farklı bir boyut katmaktadır. Yazar şövalye romanlarında gördüğümüz sadelik, duygusallık ve romantizmle eserini oluştururken son derecede bildik mekânların ayrıntılı betimlemelerine girerek gerçeklik duygusunu yükseltmekte ve kurgusal bir tür olan roman sanatına “gerçeklik-inandırıcılık-ikna edicilik- etkileyicilik” unsurlarını katmaktadır. Bunu yaparken de sahip olduğu mimarlık kültürüne yaslanmaktadır. Bu teknik özellik “Konstantinopolis Kapılarında” romanını diğer tarihi romanlardan farklı; mimari ayrıntıcılıkla bezeli, özgün bir yere taşımaktadır.

Yazar, eserinde nitelikli mimari bilgi içeren tasvirlerle, masif taşlarla uygulanan Ortaçağ kale mimarisine dair uzun uzadıya bilgiler sunar. “Tarihi Yarımada” dediğimiz Konstantinopolis’in kurulmuş olduğu bölgeye dair yoğun mimari anlatımlar ve kurgular kitapta yer almakta. Ayasofya’daki ayinlerin verilişi yine mimari betimler sayesinde kuvvetli bir mimari mekân duygusunu yansıtır, Hipodrom’daki yarışmalar, toplantılar ve infazlar da Ortaçağ kent yaşamına dair mekân kullanımına okuru da içine alır. Yedikule Surları, Messe Yolu, Hipodrom kitabın girişindeki tarihi haritada verilmiş olan kapılar, surlar, kiliseler, sarnıçlar teknik ayrıntıcılıkla betimlenir. Sonuçta yazarı mimar olan bir tarihi roman okumak bir anlamda özgün bir mekânsal animasyonla, yarı gerçek yarı kurgusal bir canlandırmayla karşı karşıya kalınır. Bunların dışında köle pazarları, saray bahçeleri, hanlar, manastır bahçeleri ve sarnıçlar romanın arka planını etkili bir mimari karaktere bürünür. Benzer şekilde Nikaia surları, kale kuşatmaları, surlara kuşatma kuleleriyle hücum, Nikaia’daki Koimesis Kilisesi ancak bir mimardan okuyabileceğimiz tarzda bir imgesellikle anlatılır. Yazar, günümüzde de ayakta olan, tarihsel mimari mirasımız hakkındaki betimlemelerini somut ve ayrıntılı bir şekilde dile getirirken bugün yok olmuş mekânlarda (Fosforion Limanı, Neorion Limanı, Kostaskalion Limanı, hanlar, zindanlar vs.) kurgusallığa sığınarak imajinasyon dünyasından kimi fanteziler sunsa da bunlar

muhtemel gerçekliğin çok uzağında gözükmemektedir. Dolayısıyla yazar, hakkında somut bilgi sahibi olunmayan bazı mekânları anlatırken roman sanatının hayalciliğine ve tasavvurlarına başvurmadan kaçınmamaktadır.

Bu bağlamda, bu tür çalışmalarda benzer bir yöntem kullanılan incelemeler Mimarlık-Edebiyat arakesitinde her iki disiplinin yararlanabileceği çeşitli açılımlarda üretmektedir (Palmore, 1990; Hasırcı ve Ultav, 2012). Bu çalışmada ise mimar bir yazara ait imajinasyon dünyasından çıkıp gelmiş bir tarihi romanın okurda hayal gücünü arttırdığını ve imgelere güç verdiği açıktır. Dolayısıyla bu tür edebiyat yapıtları mimarlık sanatı ile uğraşan kişilerde ilhamlar ve yepyeni imgeler yaratabilecek potansiyele sahiptir.

Bu roman aracılığıyla kentin tarihi ve mekânları/yapıları apayrı bir gözle okunur. Gerçeklik, duygusallık ve imajinasyonun karışımı olan bu tarz, sadece roman sanatı için değil mimarlık sanatı için de anlamlıdır. Plancı ve tasarımcıların tarihi kentlerin ruhunu algılayabilmek için sadece bilimsel materyallere, kalıtlara ve halihazırlara değil; bu tür hayal gücü ile desteklenmiş stilize yapıtlara da ihtiyaçlar duyulur. Bu sayede mesleki dersler çıkarmak konusunda daha yetkin olabilecekler; tasarım ve uygulamalarında daha güçlü imgelere sahip olabileceklerdir.

KAYNAKLAR

- Akarsu, H.T. (2008). Özgürlerin Kaderi, 1. Baskı, Nefti Yayıncılık, İstanbul.
- Akarsu, H.T. (2012). Konstantinopolis Kapılarında,1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Akgün, M.(2017). Alparslan-Şafak Malazgirt'te Sökmüştür, Panama Yayıncılık, İstanbul.
- Algül, N.(2002).Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Yazılarında İstanbul'daki Mimarlık Yapıtlarının Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Allmer A. (2010). Sinemekan – Sinemada Mimarlık, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Anar, İ.O.(2021).Puslu Kıtalar Atlası, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ayna, A.ve Postalıcı, İ.E.(2020).Bilim Kurgu Filmlerinde 60'lardan Günümüze Beden ve Mekan Algısına Dair Bir Okuma, Yıldız Journal of Art and Design, 7(1), 1-29.
- Atsız, H.N.(2018).Bozkurtlar, Ötüken Neşriyat Yayınevi, İstanbul.
- Baş, Y. (2015). "Ütopya Olarak 'Ankara' Romanı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (32:2), 79-98.
- Baweja,V.(2015). Architecture and Urbanism in Slumdog Millionaire: From Bombay to Mumbai, Traditional Dwellings and Settlements Review (TDSR), Volum XXVI, Number II, 7-24.
- Buğra, T.(2020).Küçük Ağa/Toplu Eserleri 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bunuel, L.(1996). Introduction", Film Architecture: Set Designs From Metropolis To Blade Runner, Dietrich Neumann, Prestel-Verlag, Munich.
- Çağlar, N.ve Tuna Ultav, Z.(2004)."Emile Zola Yazınında Mimari/Kentsel Mekana dair Okumalar ve Düşünceler", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 21(2), 43-60.
- Çamuroğlu, R.(2009).Son Yeniçeri, Everest Yayınları, İstanbul.
- Çapkulaç, A.(2018). Kafkaesk Mekân Algısının "Dönüşüm" Eseri Üzerinden İrdelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Selçuk Üniversitesi.
- Çıracıoğlu, V.(1999).Kara Büyülü Uyku, Can Yayınları, İstanbul.
- Dumas, A.(2011).Monte Kristo Kontu, İskele Yayıncılık, İstanbul.
- Dumas, A.(2019).Üç Silahşörler, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul.
- Erdoğan, N. (2019). "Bir Bildungsroman Kahramanı Olarak Saray Mimarbaşı Sinan", Hürriyet Gösteri Dergisi, Nisan-Mayıs Haziran, Sayı:327, 70-78.

- Erdoğan, N. (2018 a). "İstanbul : Mega Kentten Küreselleşen Kente-Kırmızı Saçlı Kadın", Gösteri Dergisi, Mart-Nisan-Mayıs, Sayı:325, 62-68.
- Erdoğan, N.(2018b). "Günümüz Küresel Kentlerin Öncülleri: Osmanlı Döneminde Levant Liman Kentleri", Yapı, Sayı:438, 58-63.
- Erdoğan, N. ve Çaçan, B.(2017). "Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Paris Sefaretnamesi ve Tarih, Edebiyat ve Mimarlık Bağlamındaki Yansımaları", Yapı, Sayı:433, 58-72.
- Erdoğan, N. (2015). "Bir Tarihi Roman Arkaplanı Olarak Mimarlık", Gösteri Dergisi, Aralık-,Ocak, Sayı:316 60-62.
- Ergül, T.(2000). Nurbanu, İnkilap Yayınevi, İstanbul.
- Hallaçeli, E.(2019).Kent İmgelerinin Edebi Metinler Üzerinden Araştırılması: Zıkkımın Kökü Romanı Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Çukurova Üniversitesi.
- Hasırcı, D.ve Tuna Ultav,Z. (2012). "An Interdisciplinary Approach to the Design Studio: Poetry as a Complementary Feature to the creative Process", Procedia-Social and Behavioral Science, (51), 618-634.
- Horuz, S.(2010).The Book, the Body and Architectural History in Peter Greenaway's Cinematography .(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Middle East Technical University.
- H Turan, M.(2013). Mimari Fotogrametri Alanındaki Çağdaş Gelişmelerin Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(1), 42-50.
- Günay, R.(2020).Mimarlık Fotoğrafı, Yem Yayın, İstanbul.
- Korumaz, A.G. Dülgerler, O. N. Yakar, M.(2011). Kültürel Mirasın Belgelenmesinde Dijital Yaklaşımlar, S.Ü Müh-Mim.Fak.Derg., 26 (3), 67-83.
- Kozanoğlu, A.Z.(1973).Battal Gazi Destanı, Atlas Yayınevi, İstanbul
- Kozanoğlu, A.Z.(1964).Kızıl Tuğ, Atlas Yayınevi, İstanbul
- Malory, S.T.(2015). Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Meterelliyoç, M.(2010). Ridley Scott Sinematografisinde Mekan Kullanımı.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Özdemir, N. Akgül, R ve Açıkgöz, C.H. (2015). "Yaşar Kemal'in Deniz Küstü Romanında Kent Mekanı ve İnsan", Mimarlık, Eylül-Ekim, 60-64.

- Palmore, M.J.(1990). "Diagramming Calvino's Architecture", Forum Italicum: A Journal of Italian Studies, 24(1), 25-39.
- Pamuk, O.(1998).Benim Adım Kırmızı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rowling, J.j.K.(2016). Harry Potter ve Felsefe Taşı, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şenel, A.N.(2010). A Reading of the Late 19th Century Istanbul Public Life and Space Through The Tanzimat Novels. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Izmir Institute of Technology.
- Şentürer, A; Ural, Ş; Atasoy, A (2004), Mimarlık ve Felsefe, 2.Baskı, Yapı Yayın, İstanbul.
- Tahir, K.(1967).Devlet Ana, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Ünver, B.(2020). Distopik Bilim Kurgu Sinemasında Gelecek Mekanları ve Mimari Öngörüler, Yedi: Sanat,Tasarım ve Bilim Dergisi, Sayı:24,95-111.
- Xiaodong, L ve Shua, Y.K. (2002). "The Propensity of Chinese Space: Architecture in The Novel Dream of the Red Chamber,Traditional Dwellings and Settlements Review, vol.XIII, No.II Spring, 49-62.
- Yücel, A.G.(2017).Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şehir İmgesi ve beş Şehir Kitabı, İstanbul Bölümü Üzerine İçerik Analiz Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Yücel, T.(2012). Mimari Fotoğraf, Restorasyon Yıllığı Dergisi, Sayı:4, 146-160.
- Zevaco, P.(2006). Pardayanlar, Erko, İstanbul.

Edirne'nin İlk Kurtuluş Yıldönümü Töreni ve TBMM Heyeti

Araştırma Makalesi/Research Article

Serkan TUNA*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi'nin ardından 25 Kasım 1922'de Yunan işgalinden kurtulan Edirne'de, bu gelişmenin yıldönümü olan 25 Kasım 1923 tarihinde bir tören düzenlenmiştir. Bu törene, elli bini aşkın bölge halkının yanı sıra TBMM Başkanı Fethi Bey'in başkanlığında bir heyet ile İstanbul'dan da önemli sayıda kişi katılmıştır. Törene katılmayan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa da özel bir mektup göndermiştir. Törene katılmadan önce İstanbul'a uğrayan ve burada çeşitli etkinliklerde bulunan heyet, büyük sevgi gösterileri eşliğinde Edirne'ye ulaşmıştır. TBMM Heyeti, başarıyla gerçekleştirilen törende hazır bulunmuş ve ardından bir dizi etkinliğe katılarak tekrar İstanbul'a dönmüştür. İkinci kez geldiği İstanbul'da da çeşitli faaliyetlerde bulunan milletvekili heyeti, üstlendiği görevi olumlu bir şekilde tamamlayarak 4 Aralık 1923'te Ankara'ya dönmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Edirne, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey, İstanbul, Trakya.*

Edirne's First Anniversary of Liberation Ceremony and Delegation of Grand National Assembly of Turkey (GNAT)

ABSTRACT

Edirne was liberated from the Greek occupation on 25 November 1922, following the Mudanya Armistice, and a ceremony was held here on 25 November 1923, which is the anniversary of this incident. This ceremony was attended by more than fifty thousand people from the region, as well as a delegation headed by Parliament Speaker Fethi Bey and a significant number of people from İstanbul. President Gazi Mustafa Kemal Pasha, who could not attend the ceremony, also sent a special letter. The delegation, who stopped by İstanbul before attending the ceremony and attended various activities there, reached Edirne with great affectionate shows. The GNAT delegation was present at the ceremony which was held successfully and then returned to İstanbul after participating in a series of events. The delegation consisting members of the parliament engaged in various activities in İstanbul, where it visited for the second time, and returned to Ankara on 4 December 1923 by completing its task successfully.

Keywords: Edirne, Ghazi Mustafa Kemal Pasha, Fethi Bey, İstanbul, Thrace.

* Doç Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, E-Posta: serkan.tuna@istanbul.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7514-7328>

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmasının yanında ticari açıdan da öneme sahip olan Edirne, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Yunan tehdidiyle karşılaşmıştı. Bu tehdidin önlenmesine yönelik tüm çabalara karşın, şehir 25 Temmuz 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiş ve 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla da Doğu Trakya Yunanistan'a verilmişti. Ancak Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla Edirne'nin iki yılı aşan işgal dönemi sona ermişti. Antlaşma hükümleri uyarınca Yunan kuvvetleri 21 Kasım 1922'de Edirne'den ayrılmış, 25 Kasım'da imzalanan tesellüm tutanağıyla da şehir geri alınmıştı.¹

Edirne'nin kurtarılmasından bir yıl sonra, 25 Kasım 1923'te ilk kurtuluş yıldönümü töreni düzenlenmişti. Bu tören bölge halkının büyük ilgisine yol açmasının yanı sıra TBMM tarafından bir heyet Edirne'ye gönderilmiş, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa özel bir kutlama mektubu hazırlamış ve İstanbul'dan da katılım sağlanmıştı. Bu gelişmeler törene siyasi açıdan önem kazandırırken, TBMM Heyeti Edirne'ye gidiş ve dönüşünde İstanbul'a uğrayarak bir dizi etkinlikte bulunmuştu. Bu durum, İstanbul'a verilen önemi gösterdiği gibi özellikle heyet başkanı Fethi Bey'in gerek İstanbul gerekse Edirne'deki açıklamaları, Batı Trakya da dâhil olmak üzere gündemdeki siyasi ve ekonomik konulara dair Ankara'nın bakışını yansıtmaya adanmıştı. Bu çalışmada, Edirne'nin ilk kurtuluş yıldönümü törenindeki gelişmeler ve TBMM Heyetinin faaliyetleri incelenmiştir. Bu bağlamda heyetin belirlenerek İstanbul'a gelişi ve buradaki çalışmaları değerlendirilmiş, Cumhurbaşkanı'nın ilk kez bu çalışmada yayımlanan mektubuna da yer verilerek Edirne'deki törenin ayrıntıları aktarılmış ve son olarak heyetin Ankara'ya dönüş sürecine değinilmiştir.

1. TBMM HEYETİNİN BELİRLENMESİ VE İSTANBUL'A GİDİŞİ

Edirne'de düzenlenmesi öngörülen kurtuluş yıldönümü töreni için şehirde çeşitli hazırlıklar yapılmasının yanı sıra Edirne Belediyesi Ankara ve İstanbul'dan çeşitli kişi ve kuruluşları davet etmişti.² Bu bağlamda Edirne Belediye Başkanı İbrahim Bey imzasıyla TBMM'ye gönderilen telgrafta, 25 Kasım 1923 Pazar günü yapılacak törene milletvekillerinin de katılmaları rica edilmişti. Meclis'in 17 Kasım 1923'teki oturumunda görüşülen bu talep milletvekillerince uygun bulunmakla

¹ Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 1-7, 57-60, 89-158; Bilgen Bayın, *Millî Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2005, s. 7-18, 42-112; Özgür Mert, "İşgalden Kuruluşa Doğu Trakya", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 15, Sayı 58, 2016, s. 123-176; Emre Madaş, *Birinci Mecliste Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s. 16-50.

² "Edirne'nin Kurtuluşu Münasebetiyle", *İkdam*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 3; "Edirne'nin Kurtuluş Bayramı Şenliği", *Vakit*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

birlikte Meclis Başkanı Fethi Bey, milletvekili çoğunluğu konusundaki sıkıntıyı gündeme getirmişti. Zira son günlerde İstanbul ve İzmir'e kura ile onar kişilik iki heyet gönderilmişti ve Edirne'ye de on kişinin gitmesi halinde milletvekili çoğunluğu konusunda problem yaşanabilecekti. Bununla birlikte Fethi Bey kararın Meclis'e ait olduğunu da vurgulamıştı. Bunun üzerine milletvekilleri, Edirne'yi diğer şehirlerden ayırmanın doğru olmadığından hareketle buraya da on kişilik bir heyetin gönderilmesini istemişlerdi. Buna ilişkin bir önerenin kabul edilmesiyle nizamname gereği kura çekilerek on milletvekilinin ismi belirlenmişti. Buna göre İzmir milletvekili Osmanzade Hamdi, Karesi milletvekili Haydar Adil, Bozok milletvekili Ahmed Hamdi, Niğde milletvekili Halit, Ertuğrul milletvekili Halil, Kütahya milletvekilleri Ragıp ve Nuri, Kangırı milletvekili Mustafa Abdülhâlik, Tokat milletvekili Emin ve Malatya milletvekili Mahmud Nedim Beyler heyete dâhil olmuşlardı. Kırkkilise milletvekili Dr. Fuad Bey, bu isimlerin dışında Batı Trakya milletvekillerine de izin verileceğini açıklamıştı.³ Belirlenen isimlere Meclis Başkanı Fethi Bey ile Divan-ı Riyaset kâtiplerinden Bolu milletvekili Falih Rıfki, Zonguldak milletvekili Ragıp ve Sivas milletvekili Rasim Beyler de eklenmişler ve böylece heyet on dört kişiye çıkmıştı.⁴

Bu gelişmenin ardından Meclis Başkanı Fethi Bey imzasıyla Başvekâlete gönderilen yazıda, Edirne'deki kutlama törenine katılmak üzere on dört kişiden oluşan bir heyetin yola çıkacağı bilgisi verilmişti.⁵ Nitekim Fethi Bey başkanlığındaki heyet resmî uğurlama töreniyle 20 Kasım'da Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. 21 Kasım sabahı Pendik'e ulaşan heyet gazeteciler tarafından karşılanmış ve saat on birde Haydarpaşa istasyonuna varılmıştı. Ardından Sirkeci'ye geçen heyet oradan da kendileri için ayrılan Tokatlıyan Oteli'ndeki dairelere giderek dinlenmeye çekilmişti.⁶

Heyeti taşıyan tren İstanbul'a yaklaşırken Fethi Bey gazetecilerin farklı konulara yönelik sorularını cevaplandırmıştı. Bu kapsamda bir soru üzerine, İstanbul'da bir iki gün kalarak Edirne'ye gideceklerini söylemişti. Edirne'den döndükten sonra İstanbul'da on gün kadar kalarak seçmenleriyle görüşüp ihtiyaçlar hakkında incelemede bulunacaktı.⁷ Bunun ardından kendisine siyasi gündeme yönelik sorular yöneltilmişti. Öncelikle başında bulunduğu kabinenin istifasına yönelik söylentilere değinilerek bunun nedeni sorulunca, Meclis'in daha fazla desteğine layık ve daha güçlü bir kabinenin

³ T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt 8, Elli Dördüncü İçtima, 17 Teşrinisani 1339, s. 411.

⁴ "Edirne'nin İstihlas Bayramı'na İştirak İçin Millet Meclisi Bir Heyet Gönderiyor", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 3.

⁵ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Yer Bilgisi 197-351-5, Dosya Ek 233, 19.11.1923.

⁶ "Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi", *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Heyet-i Mebuse Şehrimizde", *Tanin*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Heyet-i Mebuse Dün İstanbul'a Geldi", *Vatan*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁷ "Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi", *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Heyet-i Mebuse Şehrimizde", *Tanin*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

kurulabilmesi için istifa ettiği yönünde karşılık vermişti. Böylece daha başarılı olabilecek bir hükûmetin önü açılmıştı ve nitekim o gün itibariyle bu tür bir kabine kurulmuştu.⁸ İstifasının Cumhuriyet'e taraftar olmadığı için gerçekleştiği yönündeki söylentilerin aktarılması üzerine, bunun yanlışlığını dile getirmiş ve aslında Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı tarihten itibaren Cumhuriyet'in başladığını vurgulamıştı. Cumhuriyet'e taraftar olduğunu açık bir şekilde ifade eden Fethi Bey, bu nedenle ilgili söylentilerin birçok propagandacı tarafından üretilen yanlış düşünceler olduğunu kaydetmişti.⁹ Bu çerçevede Cumhuriyet'in ani bir şekilde ilan edildiğine dair fikirlere de katılmadığını ifade ederek, ilanının tam zamanında gerçekleştiğini hatta bunun biraz da ertelendiğini belirtmişti.¹⁰

Bir diğer konu Halife'nin istifa edeceğine dair söylentilerdi. Bu haberlerin tamamen gerçek dışı olduğunu ve bu konunun Ankara'nın gündeminde yer almadığını öne süren Fethi Bey, söylenti resmen tekzip edilmemekle beraber Meclis'in bu konuyu çözümlendiğini vurgulamıştı. Halife'yi muhafaza eden Türkiye Cumhuriyeti olduğundan onu seçecek tek yetkili organ da TBMM'ydı. Ona göre Hilafet İslam dünyasına ait bir makam olmakla birlikte bu makamın başkanını bir hak olarak Meclis seçmekteydi ve bu hak hiçbir yere verilemezdi.¹¹ Büyük Millet Meclisi'nin faaliyet amacının öğrenilmek istenmesi üzerine, Meclis'in ve Halk Fırkası'nın o gün her zamankinden daha fazla millete dayandığını söylemiş ve fırkanın en büyük ilkesinin yekvücut bir millet görmek olduğunu vurgulamıştı.¹²

Fethi Bey'in İstanbul hakkındaki duyguları ve İstanbul-Ankara konusu da sorular arasındaydı. Kendisi bunları cevaplandırırken, beş yıldan beri sadece ismiyle yaşadıkları bu güzel şehre kavuştuğu için

⁸ “Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi”, *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey'in Beyanati”, *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanati”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2. İkinci Dönem TBMM Seçimlerinden sonra 14 Ağustos 1923'te Fethi Okyar Hükûmeti kurulmuştu. Bu hükûmet, artan eleştirilerin de etkisiyle 26 Ekim 1923'te çekilmişti. Bu gelişmeden sonra 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa tarafından İsmet Bey ilk Cumhuriyet hükûmetini kurmakla görevlendirilmişti. Fethi Bey ise TBMM Başkanı seçilmişti. (İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 176, 191-198).

⁹ “Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi”, *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Şehrimizde”, *Tanin*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanati”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

¹⁰ “Heyet-i Mebuse Dün İstanbul'a Geldi”, *Vatan*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

¹¹ “Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi”, *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi”, *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey'in Beyanati”, *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Heyet-i Mebuse Şehrimizde”, *Tanin*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanati”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Heyet-i Mebuse Dün İstanbul'a Geldi”, *Vatan*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, Hilafet makamına yönelik tartışmalar başlamış ve İstanbul'daki bazı basın organlarında Halife'nin istifa edeceğine dair haberler çıkmıştı. (Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)*, Genişletilmiş 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 156-157).

¹² “Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi”, *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Şehrimizde”, *Tanin*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

duyduğu mutluluğu dile getirmiş ve İstanbul'a bir heyet halinde gelmelerinin burayı ne denli sevdiklerinin bir işareti olduğunu belirtmişti. Siyasi bağlamda ise kendileri açısından bir İstanbul ve Ankara meselesinin bulunmadığına ve her iki yerin de vatanın parçaları olduğuna dikkat çekmişti. Gazi Paşa'nın İstanbul'u ziyaretine dair bir soruyu da, kendisinin İstanbul'u her zaman ziyaret etmek istediğini ve bazı engellerin ortadan kalkmasının ardından bu isteğini gerçekleştireceğini belirterek cevaplandırmıştı. Bu engellerin ne olduğu sorulduğunda ise, henüz yabancı gemilerin İstanbul'dan tamamıyla ayrılmadıklarına dikkat çekmişti.¹³ Bu sırada Gazi Paşa'nın rahatsızlığı¹⁴ sorulmuş ve Fethi Bey buna cevaben, Gazi'nin rahatsız olmakla birlikte artık sağlığına kavuştuğunu ve doktorların tavsiyesiyle dinlendiğini söylemişti.¹⁵

İstanbul açısından gündeme gelen bir konu da Şehremini'nin halk tarafından seçilmesiydi. Buna izin verilip verilmeyeceği yönündeki soruyu cevaplandırırken, İstanbul'un diğer illerle kıyaslanmayacak derecede farklı olduğuna işaret etmiş ve burada aydın bir halk ile büyük bir kamuoyu bulunduğunu söylemişti. Ancak Şehremini'nin hükûmet tarafından belirlenmesi halka özgürlük verilmediğini ya da halkın istenen seviyeye ulaşamadığını göstermezdi. Nitekim Paris Şehremini de hükûmet tarafından atanmaktaydı. Bununla birlikte seçimin yöntemi konusunda henüz bir karar verilmediğinden, hükûmet gerektiği takdirde Şehremini'nin halk tarafından seçilmesine izin verecekti.¹⁶ Yine İstanbul'la bağlantılı olarak dünyanın hiçbir yerinde mezarlıkların şehrin içinde olmadığını belirtmiş ve bunların şehirlerden uzak yerlere nakledileceğini açıklamıştı.¹⁷

Bunun dışında kendisinin Paris'e elçi atanması da dâhil olmak üzere gündemde bulunan elçilik tayinleri hakkında, sadece Yusuf Kemal Bey'in Londra'ya tayin edildiği bilgisini paylaşmıştı. Diğerlerine ilişkin bir bilgisi olmadığı gibi, kendisinin Paris elçiliğine atandığı yönündeki haberleri de gazetelerden öğrenmişti.¹⁸

¹³ "Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi", *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Fethi Bey'in Beyanatı", *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; "Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal Paşa, 11 Kasım 1923 günü Çankaya'daki öğle yemeğinden sonra bir koroner spazmı geçirmiş ve Dr. Refik Bey tarafından tedavi edilmişti. Ancak 13 Kasım 1923'te tekrar aynı rahatsızlığı geçirmesi üzerine İstanbul'dan Prof. Dr. Neşet Ömer Bey Ankara'ya çağırılmıştı. Muayeneden sonra İstanbul'a dönerek gazetecilere konuşan Neşet Ömer Bey, Gazi'nin çok çalışmaya bağlı yorgunluk nedeniyle bir rahatsızlık geçirmesine karşın altı günlük bir dinlenme sonucunda sağlığına kavuştuğunu açıklamıştı. (Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 344-345).

¹⁵ "Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi", *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Edirne'ye Gidecek Olan Büyük Millet Meclisi Heyeti Şehrimizde", *Vakit*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1-2.

¹⁶ "Fethi Bey'in Beyanatı", *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

¹⁷ "Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi", *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

¹⁸ "Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi", *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi", *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Fethi Bey'in Beyanatı", *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2. Fethi Bey, ikinci Başvekillik döneminin sona ermesinden sonra, 8 Mart 1925'te Paris Büyükelçiliği'ne tayin edilecekti. (Balkaya, *a.g.e.*, s. 235).

Siyasi gündemin dışında, kendisine iki ekonomik konu sorulmuştu. O sırada tartışılan Men-i Müskirat Kanunu'ndaki¹⁹ değişikliğe yönelik bir soruyu, bu konuda bir tasarı hazırlandığını, kendisinin kanun değişikliğine taraftar olduğunu ve değişiklikle birlikte kanunun çok daha yararlı bir hale dönüşeceğini söyleyerek cevaplandırmıştı.²⁰ Fethi Bey, borçlanma konusundaki söylentilere ilişkin soruya ise: “*Bir istikraz akdine ihtiyaç dahi olsa katıyyen istikraz akd edilmeyecek ve bu husustaki prensibimiz muhafaza olunacaktır*” sözleriyle cevap vererek borçlanmaya gidilmeyeceğini açıklamıştı.²¹

Dış politika açısından merak edilen konu ise henüz çözümlenmeyen Musul'du. Bu konunun halen Lozan'daki durumunu koruduğunu ve henüz hiçbir görüşmenin yapılmadığını açıklayan Fethi Bey, orada yaşayanların büyük bir kısmının Türk olduğunu hatırlatarak Musul'un anavatana katılacağına dair hiçbir kuşkusunun bulunmadığını belirtmişti.²² Bu çerçevede: “*Musul bizimdir. Bizim olacaktır*” şeklinde net bir ifade kullanmıştı.²³

İstanbul'a varışının ardından otelde bir süre dinlenen TBMM Heyeti, daha sonra Şehremaneti tarafından şereflerine düzenlenen öğle yemeğine katılmıştı. Yemek sırasında İstanbul Valisi ve Şehremini Vekili Haydar Bey, şehrin bir yıllık çalışma programı hakkında bilgi vermiş, Men-i Müskirat Kanunu'nun tekrar gündeme gelmesi üzerine Fethi Bey, olumlu sonuç vereceği düşüncesiyle kanundaki değişikliğe taraftar olduğu görüşünü yinelemişti. Öğle yemeğini takiben heyet resmî makamlara ziyarette bulunmuştu.²⁴

2. TBMM HEYETİNİN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

21 Kasım'da İstanbul'a gelen heyet üç gün burada kalmış ve çeşitli etkinliklere katılarak gündemdeki konulara dair açıklamalarda bulunmuştu. Bu bağlamda Tevhid-i Efkâr gazetesi muhabiri üç milletvekiliyle görüşerek kendilerinin gündeme dair görüşlerini almıştı. Bu isimlerden birisi olan Kırkkilise milletvekili Fuad Bey, Men-i Müskirat Kanunu hakkında konuşurken zararlarından ötürü

¹⁹ Alkollü içki yapımı ve kullanımının yasaklanmasını öngören Men-i Müskirat Kanunu, 28 Nisan 1920'de Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in kanun teklifiyle gündeme gelmiş ve 14 Eylül 1920'de kabul edilmişti. (*Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, Haz., Fahri Çoker, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No 4, Ankara t.y., s. 127-130; Onur Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasası (Men-i Müskirat Kanunu)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2008, s. 10-73.) Daha sonra, kanuna yönelik değişiklik tartışmaları başlamış ve sonunda 9 Nisan 1924 tarihli kanunla içki konusunda yasaklama yerine izin alınması yönünde bir değişikliğe gidilmişti. 22 Mart 1926 tarihinde ise kanun yürürlükten kaldırılmıştı. (Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 141-162).

²⁰ “Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanati”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Edirne'ye Gidecek Olan Büyük Millet Meclisi Heyeti Şehrimizde”, *Vakit*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

²¹ “Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi”, *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

²² “Fethi Bey'in Beyanati”, *İleri*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Heyet-i Mebuse Şehrimizde”, *Tanin*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanati”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

²³ “Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'na İştirak Edecek Heyet-i Mebuse Bugün Saat On Birde Geldi”, *Akşam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

²⁴ “Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi”, *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey'in Bir Muharririmize Mühim Beyanati”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Edirne'ye Gidecek Olan Büyük Millet Meclisi Heyeti Şehrimizde”, *Vakit*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

hiçbir zaman alkole taraftar olmadığını söylemişti. Hükûmetin mali gerekçeler nedeniyle kanunda değişikliğe gitmek istemesi halinde de, ağır vergiler konularak alkol kullananların sayısı azaltılmalı ve başta köylüler olmak üzere kültür düzeyleri düşük kesimlerin içkiye yönelmeleri engellenmeliydi. Bu şekilde mali gelirleri artırmanın mümkün olabileceğini kaydeden milletvekiline göre, Meclis'teki genel kanı da kanunun ancak bu şekilde değiştirilmesi yönündeydi. Reji İdaresi konusunda, bu işletmenin kaldırılmasına dair Meclis içerisinde önemli bir görüş bulunduğunu dile getirerek, tütün üretiminin serbest bırakılması ve üretime göre vergilendirme yapılmasının ülkenin lehine olacağını savunmuştu. Milletvekilliğiyle askerlik ve elçilik görevlerinin birlikte yürütülmesi hakkında ise, bu konuya ilişkin henüz belirgin bir karar alınmadığından bir açıklama yapamayacağını söylemişti. Heyete daha sonra katılan Tekfurdağı milletvekili Faik Bey de, içkiye yönelik karşıtlığını belirtmiş, o dönemde hazırlanan bazı kanunlar hakkında bilgi vermiş, Reji'ye karşı durmakla birlikte bu tür büyük kuruluşların hazırlık yapılmadan kaldırılmasına taraftar olmadığını kaydetmiş ve Halk Fırkası'nın yönetimine zayıflık addetmenin yanlış olduğunu belirtmişti. İsmi açıklanmasını istemeyen bir diğer milletvekili ise, Meclis içerisinde bazı konularda tartışmalar yaşanmasına karşın bunların zararlı değil aksine yararlı olacağını öne sürmüştü, Halk Fırkası ilkelerine uygun bir şekilde çalışan Meclis'in modern kanunları çıkarabilmek için yoğun bir çaba harcadığını açıklamıştı. Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa'nın sağlık durumuna yönelik bilgi vererek kendisinin iyileşmekle beraber halen dinlendiğini söylemişti. Hilafet konusunda ise, Fethi Bey'le aynı görüşü paylaştığını ifade edip Hilafet'in İstanbul'da kalması gerektiğini vurgulamıştı. Hilafet makamının Anadolu'ya nakledilmesi bazı kişiler tarafından öne sürülmüşse de, o gün için bunu gerektirecek bir durum olmadığından Hilafet İstanbul'da kalmalıydı.²⁵

Bu süreçte TBMM Heyeti bir dizi etkinlikte bulunmuştu. Bu çerçevede Fethi Bey 21 Kasım akşamı Müdafaa-i Hukuk'u ziyaret etmiş,²⁶ 22 Kasım sabahı ise heyet halinde Darülfünun'a bir ziyaret yapılmıştı. Heyet Darülfünun'a geldikten sonra bir süre dinlenip ziyarete başlamış ve önce yeniden düzenlenen İbrahim Hakkı Paşa Kütüphanesi'ni gezmişti. Fethi Bey fakülteye değerli bir hediye olan kütüphanedeki kitapların düzenini takdir etmişti. Bundan sonra Hukuk Fakültesi'nin çalışma salonu ile iç kütüphane gezilmiş ve ardından Fen Fakültesi'ne geçilmişti. Burada Hayvan Müzesi incelendikten sonra Refik Bey'in ders yaptığı dershaneye girilmişti. Bu sırada Fethi Bey'le görüşen Refik Bey laboratuvarındaki alet ve makinelerin eksikliğine değinince, Fethi Bey bunların giderilip Darülfünun'un çok daha üstün bir düzeye ulaştırılacağını söylemişti. Buradan Edebiyat

²⁵ “İki Mebusumuz İle Mühim Bir Mülakat”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1-2. Gazete başlığında iki milletvekiliyle görüşüldüğü yazılsa da, isminin açıklanmasını istemeyen bir milletvekilinin eklenmesiyle bu sayı üç çıkmıştı.

²⁶ “Fethi Bey Müdafaa-i Hukukda”, *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

Kütüphanesi'ne geçilerek Fethi Bey'e yazma kitaplar gösterilmiş, kendisi de bu değerli eserlerin bir yangından korunabilmeleri için demir kütüphaneler yapılması hakkında Darülfünun Emni Besim Ömer Paşa ile fikir alışverişinde bulunmuştu.²⁷

Heyet daha sonra, Felsefe Şubesi'nden mezun olacak ilk kız öğrenci unvanını alacak olan Türkan Hanım'ın savunmasını ayakta dikkatli bir şekilde izlemiş ve başta Fethi Bey olmak üzere kendisine takdirlerini iletmişti. Ardından, bir dershaneye gidilerek karşılaştırmalı hukuk dersi dinlenmiş, buradan çıkıldıktan sonra Hukuk Fakültesi Başkanı Hasan Tahsin Bey kız öğrencilerin okuldaki son yılları olduğunu söyleyince, Fethi Bey öğrencilerin mezun olduktan sonra ne şekilde çalışmak istediklerini sormuştu. Buna karşılık Hasan Tahsin Bey, kız öğrencilerin dava vekilliği yapmak istedikleri ve bu konunun yakında Müderrisin Meclisi'nde görüşüleceği cevabını vermişti. Medeni Hukuk'un kadınların dava vekilliği yapmalarına engel bir kayıt barındırmadığını belirten Hasan Tahsin Bey, bununla birlikte konunun toplumsal açıdan düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştı. Buna karşın Medeni Hukuk'un kadınların hâkimlik yapmalarına izin vermediğini, ancak kendilerinin bu konuda da girişimlerde bulunacaklarını belirtmişti.²⁸ Bu sırada Fethi Bey, kadınların dava vekilliği görevini yapıp yapamayacakları yönünde bir soru yöneltmiş ve buna heyetteki bir milletvekili şu sözlerle cevap vermişti: “*Ağaoğlu Ahmed Bey'in kızı Süreyya Hanım herhalde erkeklere galebe çalar.*”²⁹

Hukuk Fakültesi'nden sonra Müderrisin Meclisi Salonu gezilmiş ve heyet hocalar tarafından uğurlanarak aşağıya inmişti. Heyet ayrılmadan hemen önce Darülfünun Talebe Birliği adına bir kişi Fethi Bey'le konuşarak Darülfünun'un ihtiyaçlarını bildirmiş, Fethi Bey de konuyu görüşmek üzere bir temsilcinin Tokatlıyan Oteli'ne gelmesini istemişti.³⁰ Milletvekillerinin otomobillerine binecekleri sırada da bir muhabir, heyetin içindeki en yaşlılara ziyarete yönelik düşüncelerini sormuştu. Milletvekilleri, ziyaretten çok memnun kaldıklarını söylemekle beraber öğrenci azlığına dikkat çekerek bunun sebebini öğrenmek istemişlerdi. Bunun üzerine muhabir, Dünya Savaşı ile İstiklal Savaşı'nda birçok öğrencinin şehit olduğunu hatırlatmıştı. Muhabirin ortak eğitimi nasıl gördükleri sorusunu Ertuğrul milletvekili Halil Bey, bir iki defa başını sallayarak uygun bulduğu ancak fazlasından her zaman çekindiği şeklinde cevaplandırmıştı.³¹

²⁷ “Heyet-i Mebuse Darülfünun'da”, *İkdam*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebusenin Darülfünun'u Ziyareti”, *Vakit*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Heyet-i Mebusenin Darülfünun'u Ziyareti”, *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

²⁸ “Heyet-i Mebuse Darülfünun'da”, *İkdam*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebusenin Darülfünun'u Ziyareti”, *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2. Osmanlı Devleti'nde dava vekilliğinin gelişimi hakkında bkz., Seda Örsten Esirgen, “Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 63, Sayı 4, 2014, s. 739-752.

²⁹ “Heyet-i Mebusenin Darülfünun'u Ziyareti”, *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

³⁰ A.g.y.

³¹ “Heyet-i Mebuse Darülfünun'da”, *İkdam*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

22 Kasım gecesi, heyet şerefine Şehremaneti tarafından Fatih Belediye Dairesi'nde bir ziyafet de verilmişti. Ziyafetin sonlarına doğru heyete hitaben bir konuşma yapan İstanbul Valisi ve Şehremini Vekili Haydar Bey, milletvekillerini aralarında görmekten duydukları memnuniyeti sergilemiş, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşa gibi Millî Mücadele kahramanlarına yönelik övgülerini dile getirmiş ve heyetten, Edirne'ye İstanbul'un saygılarını iletmelerini istemişti. Valinin bu sözlerine karşılık Fethi Bey, heyete gösterilen ilgiye teşekkür etmiş, İstanbul halkının işgal döneminin en zor anlarında dahi Ankara Hükûmetinin başarısından ümidini kesmediğini ve vatanın mutluluğu için elinden geleni yaptığını söylemişti. Bununla birlikte Dünya Savaşı ve sonrasındaki işgal dönemi İstanbul'un iktisadi yaşamına büyük zarar verdiğinden, bunun giderilmesi için barış dönemine ve sürekli bir çalışmaya ihtiyaç vardı. Buna karşın İstanbul Şehremaneti'nin kısa bir süre zarfında kaydettiği gelişme ve bir yıldan az zamanda belediye gelirinin neredeyse bir kat artması, İstanbul'un geleceğine dair ümitli olunması gerektiğini göstermekteydi. Bu kapsamda Cumhuriyet'i de öven Fethi Bey'e göre millî egemenlik ilkesine dayanan bu sistemde özgürlük esastı ve bu kapsamda millet uygulanan politikaları iyi ve kötü olmaları bağlamında değerlendirip eleştirebilirdi. Bunu milletin bir hakkı olmasından öte görevi olarak tanımlayan Fethi Bey, Cumhuriyet'in en büyük silahını tartışma özgürlüğü olarak belirtmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de kişilere özgür bir gelişme zemini hazırlamasından dolayı, Türk milletinin yakın bir gelecekte hak ettiği saygın yeri alacağını kaydetmişti.³²

Heyet 23 Kasım'da da Darülelhan'ı ziyaret etmişti. Ziyaretçiler kuruma geldiklerinde, Darülelhan yöneticileri tarafından karşılanıp özel olarak hazırlanmış salona alınmışlardı. Burada Darülelhan Heyeti, bir saati aşkın süren bir konser vermiş ve konser arasında bir çay ziyafeti düzenlenmişti.³³ Bu sırada bir konuşma yapan Darülelhan Müdürü Musa Süreyya Bey, heyeti ağırlamaktan duydukları memnuniyeti ortaya koymuş, kendilerinin yardım ve fedakârlıkları sayesinde ülkenin barışa kavuştuğunu ve böylece musiki yaşamındaki gelişmenin de önünün açıldığını şükran duygularıyla belirtmişti. Bundan hareketle Darülelhan da, halkın ruhiyatını ifade eden şarkıları toplayıp incelemeye karar vermiş ve böylece musikinin gelişmesini sağlamak yanında halkın ruhuna ve diline uygun şarkıları oluşturmayı öngörmüştü. Musa Süreyya Bey'in ardından konuşan Fethi Bey, konserden duydukları memnuniyeti belirterek musiki yaşamının düzene girmesinden duyduğu sevinci dile getirmişti. Musikiyi "*vahdet-i medeniyetin lisani*" olarak tanımlayan Fethi Bey'e göre, değerli müzisyenler sayesinde Darülelhan milletin birliği için gereken adımları atacak ve kısa bir zamanda

³² "Heyet-i Mebuse Şerefine Ziyafet", *İkdam*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Dün Gece Heyet-i Mebuseye Şehir Namına Ziyafet Verildi", *Vakit*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "İstanbul, Fethi Bey Heyeti Şerefine Dün Fatih Dairesi'nde Bir Ziyafet Verdi", *Akşam*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

³³ "Heyet-i Mebuse Darülelhan'da", *Vatan*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

ülkenin kahramanlık destanını ortaya çıkaracaktı. Konuşmaları takiben devam eden ziyafet sırasında da musiki konusu görüşülmüş ve daha sonra grup halinde fotoğraflar çekilmişti.³⁴

3. HEYETİN EDİRNE'YE GİDİŞİ VE KURTULUŞ YILDÖNÜMÜ TÖRENİ

Fethi Bey başkanlığındaki TBMM Heyeti İstanbul'da üç gün kaldıktan sonra, yapılan resmî töreni takiben Edirne'ye gitmek üzere 24 Kasım 1923 sabahı özel bir trenle yola çıkmıştı.³⁵ Bu süreçte Edirne'ye gidecek heyete bazı yeni isimler de eklenmişti. Bu bağlamda Edirne'ye Fethi Bey dışında yirmi iki milletvekili, Kâzım Karabekir ve Şükrü Naili Paşalar ile maiyetleri, heyete refakat edecek olan Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürü Ercümen Ekrem Bey ile Köprüler Müdürü Mehmed Ali Bey, kurayla belirlenen dört Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyesi, Harbiye Kumandanlığı adına bir subay, TBMM Heyetini karşılamak üzere İstanbul'a gelmiş olan Trakya Cemiyeti üyeleri, Selimiye Camii'nde mevlit okuyacak hafızlar, müfettişlik bando takımı ve gazetecilerin yer aldığı kalabalık bir topluluk gitmişti.³⁶

Kurtuluş yıldönümü töreni için Edirne'de yetkili makamlar tarafından çeşitli hazırlıklar yürütülmüş ve bir de program oluşturulmuştu. Buna göre TBMM Heyeti istasyonda Edirne Valisi ve memurlarıyla halk tarafından karşılanacak ve oradan Belediye Dairesi'ne gidilecekti. Fethi Bey, aynı zamanda Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerini de temsil ettiğinden Divan-ı Riyaset üyelerinin ikameti için Belediye Dairesi, milletvekilleri için de Trakya Kulübü hazırlanmıştı. Kâzım Karabekir Paşa ise Evkaf Dairesi'nde kalacaktı. Törenin yapılacağı 25 Kasım Pazar günü bütün dükkânlar kapalı olacak, sabahleyin saat sekizde tüm öğrencilerle esnaf cemiyetleri ve halk Türk Ocağı önünde toplanarak hükümet dairesine gidecek, orada yapılacak konuşmayı takiben askerî daireye geçilip orduya teşekkür edilecekti. Aynı topluluk daha sonra Belediye önüne gidecek ve burada Belediye Meclisi üyeleriyle misafirlerin dâhil olmasının ardından Selimiye Camii'ne geçilecekti. Caminin önündeki konuşmalardan sonra içeriye girilip, özel olarak davet edilmiş bulunan hafız tarafından “*menkıbe-i risalet-penahi*” okunacaktı. Gece de tüm halkın katılımıyla büyük bir fener alayı ve şenlik

³⁴ “Heyet-i Mebuse Darüelhan'ın Konserinde”, *Vakit*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Darüelhan'da”, *Vatan*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

³⁵ “Heyet-i Mebuse Bu Sabah Edirne'ye Gitti”, *Akşam*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne Heyeti ve Kâzım Karabekir Paşa”, *İkdam*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

³⁶ “Bir Teşyi ve Bir İstikbal Merasimi”, *İkdam*, 22 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebusenin Darülfünun'u Ziyareti”, *Vatan*, 23 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “İstanbul, Fethi Bey Heyeti Şerefine Dün Fatih Dairesi'nde Bir Ziyafet Verdi”, *Akşam*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Fethi Bey Heyeti Gidiyor”, *İkdam*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne Heyeti”, *İleri*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne Heyeti ve Kâzım Karabekir Paşa”, *İkdam*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Dün Edirne'ye Gitti”, *Vatan*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

gerçekleştirilecekti.³⁷ Yine hazırlıklar kapsamında, TBMM Heyeti gelmeden önce şehrin çeşitli yerlerinde zafer takları inşa edilmiş ve caddeler baştanbaşa bayraklarla donatılmıştı.³⁸

TBMM Heyeti, kısa duraklamaların dışında sekiz saati aşan bir tren yolculuğunun ardından akşam saat altıda Edirne'ye varmıştı. Yolculuk sırasında tren Yunan sınırına geldiğinde, o zamana kadar sevinçli olan yolcular sıkıntılı bir ruh haline bürünürlerken, trenin kapıları kilitlenmiş ve kimsenin inmemesi istenmişti. Beş dakikalık bir bekleyişin ardından da tren tekrar hareket etmişti. Kâzım Karabekir ve Şükrü Naili Paşalar Alpullu'da trenden inerek otomobille Edirne'ye gelirlerken, Edirne Vali Vekili Naci Bey heyeti Alpullu'da karşılamış ve Edirne'ye gelindikten sonra şehre varıldığı Ankara'ya telgrafla bildirilmişti. Heyetle birlikte yolculuk yapan gazetecilerin izlenimlerine göre tren yolculuğu boyunca misafirlere büyük bir tezahürat yapılmıştı.³⁹ Aynı şekilde heyetin Edirne'ye girişinde de büyük bir coşku söz konusuydu. Şehirde gerçekleştirilen karşılama törenindeki atmosfer şu sözlerle aktarılmıştı: *“Ortalık iyice karardığı için etrafımızı göremiyoruz. Fakat yanan fenerlerden, çıkan gürültülerden anlıyoruz ki istasyonda binlerce halk var.. Mızıkalar, marşlar ve yaşa sesleri arasında evvelce ihzar edilen arabalara binerek Belediye Dairesi'ne geldik. Yollar müteaddit tak-ı zaferlerle süslenmişti.”*⁴⁰

Heyet, şehre vardıktan sonra yarım saat kadar dinlenmiş ve ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenen ziyafete katılmıştı.⁴¹ 25 Kasım sabahı ise, hazırlanan programa uygun bir şekilde kurtuluş yıldönümü töreni gerçekleştirilmişti. Tören nedeniyle sabah erken saatlerden itibaren halk sokaklara çıkmış ve çevre bölgelerden gelen binlerce kişinin de katılımıyla toplanan kitle elli bini geçmişti. Öncelikle, içerisinde öğrencilerin, çeşitli cemiyet üyelerinin, esnaf temsilcilerinin ve halkın diğer kesimlerinin bulunduğu büyük bir kalabalık Belediye Dairesi önünde toplanmıştı. Saat dokuzda Belediye Dairesi'nde Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından resmî kabul yapılmış, daha sonra davetliler balkona çıkarak Belediye önünde toplanmış bulunan Edirnelileri selamlamışlardı. Bu sırada Belediye Başkanı ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve bir Darülmualimin hocası konuşma yaparak zaferin tarihçesini ortaya koyup vatan sevgisini öne çıkarmışlar, Edirne Vilayet Meclisi üyelerinden Ekrem Bey de paşaları ve milletvekillerini Edirneliler adına selamlamıştı. Alkışlar

³⁷ “Edirne'nin Kurtuluşu Münasebetiyle”, *İkdam*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 3; “Edirne'nin Kurtuluş Bayramı Şenliği”, *Vakit*, 20 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Bugün Gidiyor”, *Vatan*, 24 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

³⁸ “Edirne'mize Kavuştuğumuz Günün Senesi”, *Anadolu'da Yenigün*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne'de İstihlas Gününü Tesid İçin Hazırlıklar”, *Vakit*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

³⁹ “Heyet-i Mebuse Edirne'ye Vardı”, *İkdam*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Edirne'ye Vasıl Oldu”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Heyet-i Mebuse”, *Tanin*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; Burhaneddin Ali, “Edirne'de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁴⁰ Burhaneddin Ali, “Edirne'de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁴¹ “Heyet-i Mebuse Edirne'ye Vasıl Oldu”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Heyet Altıda Edirne'ye Muvasalat Etti”, *Vakit*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

arasında konuşmasını gerçekleştiren Fethi Bey ise o günkü kadar şanlı, aziz, sevinçli ve kıymetli bir göreve davet edilmediğini söylemiş ve yapılan tezahüratı Gazi Paşa'ya iletteğinden dolayı övünç duyduğunu kaydetmişti. Belediye'deki tören sona erdikten sonra TBMM Heyeti ve vilayet erkânı, sabahtan itibaren dolmuş olan Selimiye Camii'ne gitmişti. Burada Darülmualimat öğrencileri milletvekillerine çelenkler sunmuş ve Belediye Başkanı cami önünde hazırlanan kürsüye çıkarak Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen mektubu⁴² coşkulu alkışlar eşliğinde okumuştur.⁴³

Edirne Belediyesi'ne hitaben kaleme aldığı mektubunda Cumhurbaşkanı şu ifadeleri kullanmıştı:

“Edirne Belediye Riyaset-i Âliyesine

Davetnamenizi memnuniyet-i mahsusa ile aldım. Düşman elinde bulunduğu felaketli günlerde elem ve hüznü candan ve derinden hissettiğimiz sevgili Edirne'mizin halas gününe tesadüf eden yevm-i mesudda aranızda bulunmayı cidden arzu ederdim. Hasbelmazeret bu şereften mahrumiyetimden dolayı pek müteessirim. Meclis-i Millimizden izam buyurulan Heyet-i Mebusenin reisi Fethi Beyefendinin benim de vekilim olarak kabul buyurulmasını rica eder ve güzel şehrinizin muhterem ahalisi için ebedi refah ve saadet temenni eylerim efendim.

Türkiye Reis-i Cumhuri

Gazi Mustafa Kemal”⁴⁴

Belediye Başkanı mektubu okuduktan sonra, Edirnelilerin davetlerinin bu şekilde karşılık bulmasından dolayı Gazi Paşa'ya ve Büyük Millet Meclisi'ne saygılarını iletmişti. Ardından Belediye Meclisi üyesi ve Türk Ocağı Başkanı Haşim Bey bir konuşma yapmış ve Yunan mezaliminden söz edip bu sevinçli günü tebrik ettikten sonra sözü Batı Trakya'daki Türklere getirmişti. Bu bağlamda Edirne'nin düşman istilasına altında birçok felakete maruz kaldığını ve bu sırada halkın gömleği dışında tüm varlığını

⁴² Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi bir değeri bulunan bu mektubu, Atatürk'ün söylev ve demeçlerini içeren eserlerde bulunmamaktadır. Dönemin İstanbul basınında mealen verilen mektubun tam metnine Vakıf gazetesinden ulaşılmıştır.

⁴³ “Heyet-i Mebuse Edirne'ye Vasil Oldu”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Edirne'nin Kurtuluş Bayramı Bugün Elli Bin Kişiden Fazla Bir Halk Tarafından Tesid Edildi”, *Akşam*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne'de Muhteşem Bir Resmî Kabul ve Muazzam Miting”, *İkdam*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne'de Dünkü Merasim ve Mühim Bir Nutuk”, *Vatan*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; Burhaneddin Ali, “Edirne'de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁴⁴ “Edirne, Meriç'in Ötesinden Gelen Boğuk Kardeş Sesleriyle İnlüyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1-2.

kaybettiğini vurgulamıştı.⁴⁵ Tüm sıkıntısına karşın Edirne halkının Batı Trakya'sı için bunu da feda etmekten çekinmeyeceğini belirten Haşim Bey: “*Büyük Millet Meclisi'ne söyleyiniz; Garbi Trakya'mızı istiyoruz*” sözleriyle konuşmasını tamamlamıştı.⁴⁶

Dinleyiciler arasında büyük bir heyecana yol açıp birçok kişinin ağlamasına neden olan bu sözlerden sonra kürsüye çıkan Fethi Bey, uzun bir konuşma yaparak tarihi Edirne'den söz etmiş ve şehrin çok eziyet çektiğini ancak artık rahat edeceğini vurgulamıştı.⁴⁷ Konuşmasının son kısmında ise Haşim Bey'e cevaben şu sözlerle kararlılık mesajı vermişti:

“Temin etmek isterim ki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin arkadaşlarımızın işkencede kalmalarına nihayetsiz sabır göstereceğini zannedenler aldanıyorlar ve acı nedametlere [pişmanlıklara] uğrayacaklardır. Muahedata [antlaşmalara] ne kadar riayetkâr isek karşımızdakilerin de muahedata aynı hürmetle sadakat göstermesini istemek en sarih bir hakkımızdır. Eğer bu hak ayaklar altına alınırsa Türkiye Cumhuriyeti icap eden mukabeleyi tatbikte asla mesuliyet kabul etmeyecektir.”⁴⁸

Fethi Bey'den sonra söz alan Kâzım Karabekir Paşa ise, Edirnelilerin son dönemde büyük acılar yaşamasına karşın bundan sonra mutlu olacaklarına yönelik ümidini dile getirmiş ve Batı Trakya ile Makedonya'daki Müslümanlar için akan gözyaşlarının dineceğini kaydetmişti. Ülkeyi kurtaran gücün Türklük birliği olduğunu vurgulayan Kâzım Karabekir Paşa, bu sayede savaşı kazanıp barışı gerçekleştirdiklerini ifade etmiş ve bundan sonraki en önemli görevi, aynı birlik anlayışı içerisinde çalışıp çağın gerektirdiği ilerlemeyi gerçekleştirmek olarak açıklamıştı.⁴⁹ Bu sözlerinin ardından Paşa: “*Kuvvetliyiz. Kuvvetimiz, dinimiz, birliğimizdir. Sultan Selim Camii şerifimizin ilahi sakfına [çatısına] bütün ruhumuzla sığınalım*” ifadesiyle konuşmasını tamamlamıştı.⁵⁰ Bu konuşmaları takiben önce Mustafa Şerif Efendi bir dua okumuş, daha sonra da Selimiye Camii'nde mevlit okunmuştu. Öğle vakti de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce 200 kişilik büyük bir ziyafet verilmiş, ardından heyet şehrin önemli

⁴⁵ “Edirne'nin Kurtuluş Bayramı Bugün Elli Bin Kişiden Fazla Bir Halk Tarafından Tesid Edildi”, *Akşam*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Edirne, Meriç'in Ötesinden Gelen Boğuk Kardeş Sesleriyle İnlüyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; Burhaneddin Ali, “Edirne'de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁴⁶ “Edirne'de Muhteşem Bir Resmî Kabul ve Muazzam Miting”, *İkdam*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁴⁷ “Edirne, Meriç'in Ötesinden Gelen Boğuk Kardeş Sesleriyle İnlüyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; Burhaneddin Ali, “Edirne'de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁴⁸ “Edirne'de Muhteşem Bir Resmî Kabul ve Muazzam Miting”, *İkdam*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁴⁹ “Heyet-i Mebuse Dün Avdet Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Edirne, Meriç'in Ötesinden Gelen Boğuk Kardeş Sesleriyle İnlüyor”, *Vakit*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁵⁰ “Edirne'de Kurtuluş Günü Nasıl Tesid Edildi?”, *Tevhid-i Efkâr*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

yerlerini gezmiş ve gece fener alayı düzenlenmişti.⁵¹ Aynı akşam Belediye tarafından da bir ziyafet verilirken, burada Fethi Bey'in dışında konuşan Kütahya milletvekili Ragıp Bey Trakya merkezinin Meriç'in ötesine gideceğini öne sürmüştü, Kâzım Karabekir Paşa ise işçilere seslenerek onları övmüştü ve ülkenin ümidinin işçilerin kollarında olduğunu söylemişti.⁵² 26 Kasım akşamı ise, heyet için bu kez Türk Ocağı'nda bir ziyafet düzenlenmişti.⁵³

Kutlamalar sırasında, gerek Edirneliler gerekse Edirne Hahambaşısı Musevileri göçmenlere yardım etmeye davet eden çağrılarda bulunmuşlardı.⁵⁴ Yine kutlamalar sırasında, Darülmualimatlı hanımlar tarafından işlenmiş olan ve Selimiye Camii'ni tasvir eden bir levha Fethi Bey'e hediye edilmişti. Bu hediyeyi teşekkür ederek kabul eden Fethi Bey levhayı Meclis salonuna asacağını söylemişti.⁵⁵

Heyet Başkanı Fethi Bey ile Belediye Başkanı İbrahim Bey Edirne'deki kutlamalar hakkında Cumhurbaşkanı'na birer telgraf göndermişlerdi. Fethi Bey telgrafında, Cumhurbaşkanı'nın gönderdiği mektubun Edirne halkına Belediye Başkanı tarafından alkışlar eşliğinde okunduğunu belirterek herkesin Cumhurbaşkanı'na saygı dileklerini ilettiğini söylemiş ve Edirne'den İstanbul'a dönüş tarihlerini bildirmişti. Edirne Belediye Başkanı da, kurtuluş gününü anmak ve Trakya'da kalan Türklerin kurtuluşunu dilemek amacıyla toplanan halka kendisinin gönderdiği mektubu okuduğunu belirtmiş, Cumhurbaşkanı'nı aralarında görememekten duydukları üzüntünün Fethi Bey'in temsiliyle kısmen giderildiğini ifade etmiş ve bütün Trakyalıların teşekkürlerini aktarmıştı.⁵⁶

Edirne'deki kutlama töreni, İstanbul basınında da yankı bularak çeşitli değerlendirmelere konu olmuştu. Bunlardan birinde, kısaca kurtuluşun tarihçesinden söz edilerek kamuoyu bilgilendirilmişti. Buna göre, Yunanlılar teslim tutanağının imzalandığı 25 Kasım 1922'nin dört beş gün öncesinde şehri tahliye etmişlerdi. Ancak Yunanlılar çekilince yönetimi üstlenecek kimse kalmadığından, birçok tehlikeyi göze alarak tahliyeden önce şehre giren Lütfi Arif Bey Edirne'deki bazı kişilerin katılımıyla geçici bir hükûmet kurmuş ve Türk ordusu şehre girinceye kadar yönetimi üstlenmişti. Bu geçici hükûmet askerleri karşılamak için hazırlıklar yapmış, gelecek heyetlere yer hazırlamış ve güvenliğin teminine çalışmıştı. Yunanlılar şehirde kırmızı kumaş bırakmadıklarından Lütfi Arif Bey ve

⁵¹ "Edirne'de Muhteşem Bir Resmî Kabul ve Muazzam Miting", *İkdam*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Edirne'de Dünkü Merasim ve Mühim Bir Nutuk", *Vatan*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; Burhaneddin Ali, "Edirne'de İki Gün", *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁵² "Edirne Halasını Tesid Ediyor", *Tanin*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁵³ "Heyet-i Mebuse Bugün Geliyor", *Vatan*, 27 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 3.

⁵⁴ "Edirne Halasını Tesid Ediyor", *Tanin*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; "Heyet-i Mebuse Bugün Geliyor", *Vatan*, 27 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 3.

⁵⁵ "Edirne Darülmualimatının Hediyesi", *Tanin*, 2 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

⁵⁶ "Trakya'nın Gazi Reisimize Tazimatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

arkadaşlarının yardımıyla bazı çarşafklar ve patiskalar kırmızıya boyanarak yeterli derecede bayrak hazırlanmış ve her tarafa zafer takları dikilmişti.⁵⁷

Tarihsel özetin yanında kurtuluş gününün önemine de değinilmişti. Bu kapsamda Edirne'nin kurtuluşunun, Türkleri bir daha Avrupa'ya ayak bastırmamak kararında olanlara karşı Türk milletinin azimli bir şekilde karşı çıkışını ve düşmanların yenilgisini simgelemesi nedeniyle hiçbir zaman unutulmaması gerektiği vurgulanmıştı.⁵⁸ Benzer bir değerlendirmede, Edirne'nin son on yıllık zaman diliminde iki büyük işgal felaketi yaşadığı ve geçen yıl Yunan işgalinden kurtularak son felaketini de atlattığı kaydedilmişti. Edirneliler bu felaketleri ortaya koydukları büyük cesaret ve mücadele ile atlatırken, coşkuyla kutlanan kurtuluş bayramı günü artık şehrin yeni felaketlerle karşılaşmayacağı günün de başlangıcını temsil ediyordu.⁵⁹

Kutlamalara yönelik bu değerlendirmelerin dışında şehrin yapısına yönelik izlenimler de kaleme alınmıştı. Bu çerçevede Falih Rıfki, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını kastederek o sırada Edirne'de otuz bin mesken bulunmasına karşın bu sayının sekiz on bin eve kadar düştüğünü ve bunun da ancak üç binde oturulduğunu belirtmişti. Aynı şekilde Dünya Savaşı'nın başlangıcında doksan beş bin olan nüfus otuz bine kadar gerilemiş ve şehrin ekonomisinde büyük bir yeri bulunan esnaf ocakları da önemli bir darbe almıştı. Edirne'nin Yunanistan'la olan sınır komşuluğuna da değinen yazar, gelecekte yaşanabilecek bir anlaşmazlığa karşı sınır güvenliğinin önemine işaret etmişti.⁶⁰ Şehre dair başka bir gözlemde de okullara vurgu yapılarak, buralarda yoğun bir faaliyetin yaşandığı ve bunun Darülmualimin ve Darülmualimat gibi yüksek kurumlarda çok daha açık bir şekilde görüldüğü ifade edilmişti. Nitekim İstanbul Darülfünunundan mezun birkaç genç kız ve erkek aktif bir şekilde çalışmaktaydı. Bu iki kurumun dışında Sanayi Mektebi'nin önemi vurgulanmış ve burada çalışanların başarılarını meydana getirdikleri eserlerle kanıtladıkları belirtilmişti. Öyle ki Edirne'nin bütün sanayi ihtiyacını bu mektep karşılamaktaydı. Buna karşılık şehirde bazı yetersizlikler de göze çarpıyordu. Bu çerçevede Tunca ve Meriç'in çerçevelediği araziden daha fazla yararlanılması gereği öne çıkarken, şehrin en büyük eksikliği ekmek noktasındaydı. Bu bağlamda Edirne halkının çok fazla ekmek tükettiği bilgisi aktarılarak, bu konunun bir akşam Edirneli bir avukat tarafından Fethi Bey'e şikâyet olarak ifade edildiği ve bunun üzerine bu avukat ile Edirne milletvekili Faik Bey arasında küçük bir tartışma yaşandığı ifade edilmişti. Bunun dışında Edirne'de nüfusun çok az olduğu ve bunun iş

⁵⁷ "Edirne'mizin Tahliyesinin Sene-i Devriyesi", *Vatan*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁵⁸ "Edirne'nin Sene-i Devriye-i İstihlası", *İleri*, 25 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁵⁹ "Edirne Halasını Tesid Ediyor", *Tanin*, 26 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁶⁰ Falih Rıfki, "Edirne, Serhad...", *Akşam*, 29 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

hayatına da yansıdığı öne sürülerek şu tespitte bulunulmuştu: “*Diyebilirim ki koca Edirne bomboştur. Nereye elinizi uzatsanız karşınıza Musevi tüccar çıkar.*”⁶¹

4. HEYETİN GÖREVİNİ TAMAMLAMASI

TBMM Heyeti 27 Kasım sabahı Edirne’den törenle uğurlanarak ayrılmış, yol boyunca süren sevgi gösterileri eşliğinde akşam altıda Sirkeci istasyonuna ulaşmış ve karşılama töreninin ardından Tokatlıyan Oteli’ne geçmişti.⁶² Heyet Edirne sınırından ayrılıp Çerkezköy’e geldiğinde Edirne Belediye Başkanı tarafından çekilen telgrafi almıştı. Burada, kurtuluş bayramı törenine katılımlarından dolayı heyete teşekkür edilmiş ve Edirne halkının Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya yönelik saygılarının iletilmesi rica edilmişti. Bu telgrafa verdiği cevapta Fethi Bey, gördükleri misafirperverlikten dolayı teşekkür etmiş ve Edirne’de iken ziyaret ettikleri eğitim kurumlarındaki olumlu faaliyetten dolayı övgülerini aktarmıştı.⁶³

TBMM Heyeti tekrar geldiği İstanbul’da 3 Aralık gününe kadar kalarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu. Bu çerçevede 29 Kasım’da, önce Vali Haydar Bey’in daveti üzerine Karaağaç Mezbahası’nı denetleyip burada öğle yemeği yemiş ve mezbahadaki düzenden dolayı takdirlerini iletmişti. Heyet daha sonra da Harbiye Mektebi’ni ziyaret etmişti.⁶⁴ Saat üçte Harbiye Mektebi’nin Taksim kapısında karşılanarak ziyaretine başlayan heyet bir süre dinlendikten sonra dersaneleri gezmiş, ardından hastane ile mektebin diğer tüm kısımları görülmüştü. Heyete müdür odasında bir çay ziyafeti verildikten sonra Fethi Bey, mektebin bahçesinde toplanmış bulunan subay ve öğrencilere bir konuşma yaparak, Harbiye Mektebi’nin askerliğin çekirdeğini oluşturduğunu kaydetmiş ve gerek mektepteki düzenin gerekse öğrencilerdeki zekânın kendisini mutlu ettiğini belirtmişti. Ona göre buradan yetişecek subaylardan oluşacak ordunun düzen ve mükemmeliyeti ülkenin düşmanları açısından büyük bir caydırıcılık teşkil edecekti. Heyet, Fethi Bey’in konuşmasının ardından saat dört buçukta ziyaretini tamamlamıştı.⁶⁵

TBMM Heyeti 30 Kasım’da, kendi adlarına Union Française’de gerçekleştirilen operaya katılırken, heyetteki birçok milletvekili 1 Aralık günü Beyoğlu’ndaki bir Fransız mağazasında çıkan yangına şahit olmuş ve olaydan tam altı dakika sonra müdahaleye başlayan itfaiyenin başarısından ötürü Vali Haydar

⁶¹ Burhaneddin Ali, “Edirne’de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁶² “Heyet-i Mebusenin Avdeti”, *Tanin*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; Burhaneddin Ali, “Edirne’de İki Gün”, *İkdam*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁶³ “Edirne Heyeti’nde”, *Akşam*, 29 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1.

⁶⁴ “Heyet-i Mebuse Mezbaha’da”, *Tanin*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Pazartesi Günü Gidiyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2; “Fethi Bey Heyeti”, *Vakit*, 30 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 2.

⁶⁵ “Heyet-i Mebusenin Harbiye Mektebi’ni Ziyareti”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1.

Bey ile itfaiyecileri tebrik etmişti. Bu aşamada, aynı zamanda İstanbul milletvekili olan Fethi Bey de şehre dair birçok konuyu inceleyerek bunlar hakkında ayrıntılı bilgi edinmişti.⁶⁶

Fethi Bey ile Divan-ı Riyaset'ten Rasim Bey, 2 Aralık günü önce Vaniköy'de eski Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey'le öğle yemeği yemişler,⁶⁷ daha sonra milletvekilleriyle birlikte Tıp Medresesi Talebe Cemiyeti'nin davetine uyarak Tıp Fakültesi'ni ziyaret etmişlerdi. Saat dörtte Haydarpaşa'daki fakülteye gelen milletvekilleri doğrudan Konferans Salonu'na alınmışlardı. Heyet salona geldikten sonra Talebe Cemiyeti Başkanı son sınıf öğrencisi Hüseyin Bey ve askeriyeden bir kişi konuşma yapmışlardı. Hüseyin Bey konuşmasında, heyetin ziyaretine teşekkür edip büyük fedakârlıklar sonucunda bağımsızlığın kazanıldığını açıkladıktan sonra yeni dönemde doktorlara büyük bir görev düştüğünü söylemiş ve bunun yerine getirilebilmesinin öncelikle doktorların varlığına bağlı olduğunu vurgulamıştı. Bu bağlamda kendilerinden çok ülkeyi düşünerek ve gözlemlerine dayalı bir şekilde bazı olumsuzlukları gündeme getirmişti. Buna göre istatistikler, özellikle doktorluk eğitimine karşı günden güne artan bir ilgisizlik yaşandığını ortaya koymaktaydı. Doktorluğun uzun yıllar sabırlı bir şekilde çalışmayı gerektirdiğini kaydeden öğrenciye göre, her türlü zorluğu yenmesini bilen Türk'ün bu mesleğe ilgisizliği “*maneviyatındaki hastalıktan*” değil, maddi ihtiyaçlarını temin edebilecek kaynaklara sahip olamamasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte ülke sağlığının korunup geliştirilebilmesi adına bu ilgisizlik çok ciddiye alınmalı ve kısa süre zarfında doktorsuz kalınma ihtimali, ülkenin geleceğini belirleyen milletvekilleriince önemsenmeliydi. Hüseyin Bey konuşmasının sonunda, doktorların mecburi hizmet kanununu gündeme getirerek öğrencilere destek olunması gereğinden söz etmiş ve tüm bu konularda heyetin yardımını rica etmişti.⁶⁸

Daha sonra konuşan Fethi Bey, cemiyetin davetini memnuniyetle karşıladıklarını ve buna icabet etmekten şeref duyduklarını belirterek sözlerine başlamış ve Hüseyin Bey'in açıklamasını destekleyerek, dinç ve sağlam bireyler yetiştirebilmek adına tıp biliminin ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu bilim olduğunu dile getirmişti. Kendileri yaşları gereği sadece siyasi düşmanlarla mücadele etme fırsatını yakalamış ve bunda da başarı gösterip ülkeyi düşmanlardan kurtarmışlardı. Doktorlara düşen görev ise çok daha zor ve ağırdı. Ancak bu zorlukların sonucunun başarı olduğunu öne süren Fethi Bey, bunu elde etmeye aday öğrencileri tebrik etmiş ve kendilerinin zekâ ve vatan sevgileriyle bu başarıyı kazanacaklarını ifade etmişti. Bu açıdan gençliğe düşen görev ümitli ve azimli olmalı. Zira ümitsizlik tümüyle olumsuzluklara yol açacağından uygun bir davranış değildi. Konuşmasının

⁶⁶ “Heyet-i Mebusenin Ziyaretleri”, *İleri*, 1 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3; “Heyet-i Mebuse Bugün Gidiyor”, *İleri*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

⁶⁷ “Heyet-i Mebuse”, *İkdam*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Bugün Gidiyor”, *İleri*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

⁶⁸ “Heyet-i Mebusenin Tıp Fakültesi'ni Ziyareti”, *Vatan*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse, Tıp Fakültesi'nde..”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1-2.

sonunda, Türk milletinin gelecekte başarıdan başarıya yürüyeceği öngörüsünü ortaya koyan Fethi Bey, 1923 yılının yarısının savaş atmosferiyle geçtiğini ancak bundan sonra barış devresine girilmesiyle birlikte gerek ülkenin gerekse öğrencilerin refahını yükseltme yollarının aranacağını söylemiş ve davet için arkadaşları adına bir kez daha teşekkür ederek sözlerini tamamlamıştı. Ziyaret kapsamında son olarak heyet için bir çay ziyafeti verilmişti.⁶⁹ Aynı gün milletvekillerinin bir kısmı ise Taksim Stadyumu'nda yapılan futbol karşılaşmalarını izlemişti.⁷⁰

Bu süreçte, TBMM Heyetinin kaldığı Tokatlıyan Otel'i'ne dair de ilginç bir değerlendirme kaleme alınmış ve şu sözlerle otelin değişen konumuna işaret edilmiştir: *“Bu otel, mazinin karanlık hatıratından sıyrılarak, şayan-ı hüürmet misafirlerine lazım gelen ihtimamı göstermiştir. Sevimli, Türk bayrakları ile süslenen Tokatlıyan, heyete ait hususi daireleriyle, fesli garsonları ile ve Şark taaminin [yemek] nefis numuneleri ile mümtaziyeti göstermiştir.”*⁷¹

TBMM Heyeti İstanbul'daki faaliyetlerinin ardından 3 Aralık 1923 sabahı, eski Sıhhiye Vekili Rıza Nur ve diğer bazı milletvekilleriyle birlikte İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya hareket etmişti. Saat altı buçukta Tokatlıyan Otel'i'nden yola çıkarak köprüye gelen heyet oradan Haydarpaşa'ya geçmişti. Heyet Haydarpaşa istasyonunda, askerî ve mülki erkânın katıldığı kalabalık bir topluluk tarafından resmî selamlama ile uğurlanmıştı. Heyete, mihmandarı Ercümen Ekrem Bey'in yanı sıra Tokatlıyan Otel'i Direktörü ve gazeteciler Pendik'e kadar refakat etmişlerdi. Bu sırada Fethi Bey Ercümen Ekrem Bey'e, İstanbul halkı ile Vali Haydar Bey'e iletmek üzere selam ve teşekkürlerini belirtmiş, imzalı bir fotoğrafını Haydar Bey'le Ercümen Ekrem Bey'e kendi adına, heyet adına ise Ercümen Ekrem Bey'e bir altın kol saati hediye etmişti. Aynı şekilde milletvekilleri de İstanbul'da gördükleri misafirperverlikten dolayı teşekkür etmişlerdi.⁷²

Fethi Bey bu sırada gazetecilerin yönelttikleri soruları da cevaplamıştı. Gezinin nasıl geçtiği yönündeki soruya, gerek İstanbul gerekse Edirne'den çok iyi duygularla ayrıldığı karşılığını vermişti. İşgal döneminin en olumsuz günlerinde olağanüstü bir dayanaklılık gösterip millî hükûmetin başarısına karşı büyük bir umut besleyen İstanbul halkı arasında bulunmanın kendisinde ve arkadaşlarında kıvanca yol açtığına değinen Fethi Bey, yeni Cumhuriyet hükûmetinin İstanbul için her türlü çabayı

⁶⁹ “Heyet-i Mebusenin Tıp Fakültesi'ni Ziyareti”, *Vatan*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2; “Heyet-i Mebuse, Tıp Fakültesi'nde..”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

⁷⁰ “Heyet-i Mebuse”, *İkdam*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Bugün Gidiyor”, *Vakit*, 3 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1.

⁷¹ “Heyet-i Mebuse Yarın Avdet Ediyor”, *İleri*, 2 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. 1897 yılında İstiklal Caddesi'nde açılan Tokatlıyan Otel'i, Mütareke döneminde İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarla azınlıkların kaldıkları bir yer olmuştu. (Çağdaş Turan, Serap Özdemir Güzel, Merve Baş, “Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Otel'i”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, Sayı 34, 2016, s. 408, 413).

⁷² “Heyet-i Mebusenin Ankara'ya Hareketi”, *İleri*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebusenin Avdeti”, *Tanin*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1-2; “Heyet-i Mebuse Dün Hareket Etti”, *Vatan*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1.

harcayacağını vurgulamıştı. Bu bağlamda İstanbul'un başta imar olmak üzere her alanda gelişeceğine yönelik öngörüsünü dile getirmiş ve idaredeki karışıklık söylentilerine karşı şehrin her tarafına en fazla on sekiz dakikada ulaşabilen itfaiye heyetinin gösterilebileceğini belirtmişti. Bir soru üzerine İstanbul ile Edirne'yi de karşılaştırmış ve eğitim açısından eksiklikleri bulunmakla beraber İstanbul'un Trakya'ya göre daha iyi durumda olduğunu açıklamıştı. Bu eksikliklere karşın, eğitim yaşamının büyük bir ilerleme kaydedeceğine yönelik inancını vurgulamış ve bu alanda Cumhuriyet'in hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını ifade etmişti. Bu süreçte yetişecek gençler de Edirne'nin geçmişten gelen yaralarının sarılmasında öncü bir rol oynayacaklardı. Yine gelen bir soru üzerine, Doğu Trakya'nın bir diğer eksikliğini nüfus olarak belirtmiş ve burada köklü bir nüfus politikası izlemek gerektiğini söylemişti. Bu kapsamda yeni okullar açılmasının yanında hastalıklarla mücadele edilecek ve Rumeli'den gelen göçmenlerin bir kısmı Trakya iskân bölgesine yerleştirilecekti. Ancak büyük acılar yaşayarak anavatana gelen bu kişileri sadece ikamet ettirmek yeterli değildi. Bu insanları aynı zamanda faydalı birer üretici konumuna getirmek, onların emniyetli bir şekilde ve refah içerisinde çalışmalarını sağlamak gerekliydi. Tüm bunlar hükûmetin görevidi ve hükûmet bu konuda üzerine düşeni yerine getirecekti. Fethi Bey'e göre, on on beş yıllık bir barış döneminde gösterilecek çalışmayla nüfus bir kat oranında artabilecekti. Edirne'nin iktisadi yapısına da değinen Fethi Bey, koşullar gereği şehrin ekonomisinde tarımın ön plana çıkacağını söylemiş ve nakliyat açısından Anadolu'ya avantajından dolayı gelişiminin sağlanabileceği ümidini dile getirmişti. Türkiye'nin güvenliğine dair bir soruyu da, Türkiye Cumhuriyeti'nin başta Edirne olmak üzere tüm sınırlarını büyük bir kararlılıkla koruyacak güce sahip olduğunu belirterek cevaplandırmıştı. Son olarak Halk Fırkası programı ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişikliğe yönelik soruya, on beş günden bu yana Ankara dışında olduğundan kapsamlı bir açıklama yapamayacağı cevabını vermişti. Fethi Bey Pendik'te bulunduğu sırada, İstanbul Valisi Haydar Bey'e ve Şehremaneti'ne birer telgraf göndererek İstanbul'da gördükleri saygıdan ve iyi ağırlandılarından dolayı teşekkür etmişti.⁷³

Tanin gazetesi muhabirine konuşan Bozok milletvekili Avni Bey ise gazeteye dair özel bir açıklamada bulunmuştu. Tanin gazetesinin cesur ve içten eleştirilerini hiçbir zaman kızgınlıkla karşılamadıklarını söyleyen milletvekiline göre, aksine zekice kavrayışlara dayalı düşünceler saygı ve takdir görmekteydi. Ancak gazetenin, Meclis'in boyun eğen bir kurumdan ibaret olduğu şeklindeki imaları kabul edilemezdi. Zira Cumhuriyet'in ilanı acele bir şekilde olmadığı gibi belki geç bile kalınmıştı.

⁷³ “Heyet-i Mebusenin Ankara'ya Hareketi”, *İleri*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebusenin Avdeti”, *Tanin*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; “Heyet-i Mebuse Dün Hareket Etti”, *Vatan*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1.

Tanın'ın içten eleştirilerini takdirle karşıladıklarını bir kez daha vurgulayan milletvekili, Yenigün gazetesinin ise hiçbir zaman Halk Fırkası'nı temsil edemeyeceğini belirtmişti.⁷⁴

İstanbul'dan 3 Aralık'ta ayrılan TBMM Heyeti 4 Aralık sabahı Ankara'ya varmıştı. İstasyonda vekiller ve milletvekilleri tarafından karşılanan heyet böylece Edirne gezisini ve İstanbul'daki faaliyetlerini başarılı bir şekilde tamamlayarak başkente dönmüştü.⁷⁵

SONUÇ

Millî Mücadele'yi askerî anlamda başarıya ulaştıran Mudanya Mütarekesi'yle Yunan işgalinden kurtulan Edirne'de, kurtuluşun ilk yıldönümü olan 25 Kasım 1923 günü bir kutlama töreni düzenlenmiştir. Bölge halkının büyük bir ilgi gösterdiği törene, TBMM Başkanı Fethi Bey başkanlığında bir milletvekili heyeti gönderilmiş, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından özel bir kutlama mektubu hazırlanmış ve İstanbul'dan da katılım sağlanmıştır. Böylece kutlama töreni siyasi anlamı da olan geniş bir katılıma sahne olmuştur. Fethi Bey başkanlığında toplam on dört kişiden oluşan TBMM Heyeti Edirne'ye gitmeden önce 21 Kasım 1923'te İstanbul'a uğrayarak şehre verilen önemi göstermiş ve burada kaldığı üç gün zarfında önemli etkinliklerde bulunmuştur. Bu bağlamda Fethi Bey, gündemdeki siyasi ve ekonomik konulara ilişkin açıklamalarda bulunarak bir anlamda Ankara'nın görüşlerini ortaya koymuş, heyet de kendisi adına düzenlenen bir ziyafete katılmasının yanında Darülfünun ve Darülelhan'ı ziyaret ederek İstanbul'daki eğitim ve kültür yaşamına yönelik ilgi ve desteğini sergilemiştir.

İstanbul'daki katılımlarla kapsamı genişleyen heyet, 24 Kasım günü Edirne'ye hareket ederek büyük sevgi gösterileri eşliğinde şehre varmış ve ertesi gün program çerçevesinde yapılan kurtuluş yıldönümü törenine katılmıştır. Elli bini aşkın kişinin katılımıyla büyük bir coşku içerisinde gerçekleştirilen törende, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kutlama için gönderdiği özel mektup okunurken, yapılan konuşmalarda Edirne'nin tarihi önemi, yaşadığı sıkıntılar ve kazanılan başarıyla birlikte Batı Trakya Türkleri de gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Batı Trakya'daki Türklerin anavatanına katılması gerektiği vurgulanırken, Fethi Bey bu konuda Türkiye'nin hukuki haklarını kararlılıkla koruyacağı mesajını vermiştir. Tören İstanbul basınında da yankı bulmuş ve gerek kutlamanın ayrıntıları gerekse Edirne'ye yönelik izlenimler kamuoyuyla paylaşılmıştır. Törenin ardından 27 Kasım'da tekrar İstanbul'a dönen TBMM Heyeti 3 Aralık'a kadar burada kalarak Harbiye Mektebi ve Tıp Fakültesi

⁷⁴ "Heyet-i Mebusenin Avdeti", *Tanın*, 4 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı üzerine kamuoyunda, İstanbul ve Ankara basınına da kapsayan bir tartışma yaşanmıştı. Bu çerçevede Cumhuriyet'in ani bir şekilde ilan edildiği iddiası da dâhil olmak üzere bazı eleştiriler dile getirilmiş, Anadolu'da Yenigün gazetesi başyazarı Yunus Nadi bu eleştirilere karşı çıkmıştı. (Nurettin Gülmez, "Yeni Gün'de Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 62, 2005, s. 635-663).

⁷⁵ "Heyet-i Mebuse Dün Şehrimize Avdet Etti", *Anadolu'da Yenigün*, 5 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

ziyaretleri gibi etkinliklerde bulunmuştur. Heyet, üstlendiği görevi başarıyla tamamladıktan sonra 4 Aralık 1923'te Ankara'ya dönmüştür.

Tüm bu yönleriyle Edirne'nin ilk kurtuluş yıldönümü töreninin, halkın bağımsızlık bilincini yansıttığını, Edirne ve İstanbul'a verilen siyasi önemi gösterdiğini, Batı Trakya Türklerine yönelik hassasiyeti ortaya koyduğunu ve Ankara'nın Fethi Bey üzerinden gündeme dair görüşlerini aktarmasına zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akgün, S. K. (2006). Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928), Genişletilmiş 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul.

Akın, V. (1996). Trakya'nın Türklere Devir Teslimi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara.

Balkaya, İ. S. (2005). Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bayın, B. (2005). Milli Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer Bilgisi 197-351-5, Dosya Ek 233, 19.11.1923.

Esirgen, S. Ö. (2014). "Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63(22), 737-778.

Gülmez, N. (2005). "Yeni Gün'de Cumhuriyet", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXI (62), 613-665.

Karahanoğulları, O. (2008). Birinci Meclisin İçki Yasağı (Men-i Müskirat Kanunu), Phoenix Yayınları, Ankara.

Kocatürk, U. (1999). Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Madaş, E. (2019) Birinci Mecliste Edirne Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mert, Ö. (2016). "İşgalden Kuruluşa Doğu Trakya", Atatürk Yolu Dergisi, 15(58), 123-176.

Turan, Ç. ve Özdemir, S. G. ve Baş, M. (2016). "Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Oteli", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(34), 400-418.

Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, (t.y.). I. Cilt, Haz., Fahri Çoker, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No 4, Ankara.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 8, Elli Dördüncü İçtima, 17 Teşrinisani 1339.

Akşam
Anadolu'da Yenigün
Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
İleri
Tanin

Tevhid-i Efkâr
Vakit
Vatan

EK-1: Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Edirne'nin Kurtuluş Yıldönümü Töreni Mektubu (*Vakit*, 28 Teşrin-i sani 1339/1923, s. 1-2).

رئيس جمهور حضرتلرينك مکتوبلری
بلدیهدن بیاض قانادلی برکوجوک ظفر بریسی
طاشیان بر آرابا اوکده اولدینی حالده سلطان
سلیم جامنه کیدیلش ، جامک اوکنده احضار
ایدیلن کرسیده بلدیهدن بریسی ، غازی پاشا
حضرتلرينك ادرنه لیره شو مکتوبنی او قومشدر :
اورنه بلدیهدن ریاست علییه
دهوتنامه کزی ممنونیت مخصوصه ایله آلدیم .
دوشبان ائنده بولوندینی فلاکتلی کونلرده الم

وحزنی جاندن ودریندن حس ایتدیکنز سوکیلی
ادرنه نیک خلاص کونته تصادف ایدهن یوم
مسهودده آرا کزده بولونما بی جدا آرزو ایدردم .
حسب المعذره بوشرفدن محرومیتدن دولابی یک
منآرم . مجلس ملیجزدن اعزام بو بورولان هیئت
میسونه نیک رئیس قنچی یک افندی نیک بنمده وکیلیم
اولارق قبول بو بورولاسنی رجا ایدهر وکوزمل
شهریکزک محترم اهابسی ایچین ابدی رفاه و سعادت
تمنی ایله رم افندیم . نورکیا رئیس جمهوری
غازی مصطفی کمال

Ege Denizi'nde Egemenliği Belirsiz Coğrafi Oluşumlar Sorunu'nu Ortaya Çıkaran Kardak Krizi; Türkiye ve Yunanistan'daki Etkileri¹

Araştırma Makalesi/Research Article

F. Nesrin ÖZGÖR*

ÖZET

1996 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında, Ege Denizi'nde Yunanistan'a ait Kalimnos Adası yakınında bulunan Kardak (Yunanca İmia) Kayalıkları yüzünden bir kriz yaşandı. Türk bandıralı Figen Akad isimli bir yük gemisi Kayalıklar'a oturdu, geminin kurtarılması sırasında Kayalıklar'ın hangi ülkeye ait olduğu konusunda anlaşmazlık yaşandı. Anlaşmazlık kısa sürede tırmanarak krize dönüştü ve iki ülkeyi sıcak savaşın eşiğine taşıdı. Amerika Birleşik Devletleri'nin arabuluculuğu ile yatıştırılan bu kriz, Ege Denizi'nde bulunan bazı coğrafi oluşumların yasal statüsünü de tartışmaya açtı. Bu çalışmada; Kardak Krizi bağlamında egemenliği belirsiz coğrafi oluşumlar sorununa, bir deniz kazasının krize dönüşüm sürecine, tarafların yaklaşımlarına, krizin Yunanistan ve Türkiye'deki etkilerine kısaca değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kardak Krizi, Figen Akad, Türkiye, Yunanistan, ABD

The Kardak Crisis Which Is Revealing The Problem Of Uncertain Sovereignty Geographical Formations In The Aegean Sea; Effects In Turkey And Greece

ABSTRACT

In 1996, a crisis happened in the Aegean Sea between Turkey and Greece because of The Kardak Rocks (Greek Imia) which are located near the Kalymnos Island of Greece. A Turkish cargo ship named Figen Akad sat on the Rocks, during the rescue of the ship a conflict occurred about which country the Rocks belonged to. The conflict escalated in a short time, turned into a crisis and brought the two countries to the brink of a hot war. The crisis which calmed down by the mediation of the United States, also opened up to the discussion of the legal status of some geographical formations in the Aegean Sea. In this paper; in the context of the Kardak Crisis, the uncertain sovereignty geographical formations problem, the transformation process of the sea accident to the crisis, the approaches of the parties and the effects of the crisis in Greece and Turkey are briefly mentioned.

Keywords: Kardak Crisis, Figen Akad, Turkey, Greece, USA

¹ Bu çalışma yazarın 12 Haziran 2019 tarihinde İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen Yakın Dönem Türkiye Tarihi II. Öğrenci Sempozyumu'nda sunduğu aynı başlıklı sözlü bildirisinin genişletilmiş ve yeniden yazılmış halidir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, gul1962@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0210-3359>

GİRİŞ

Yunanistan ve Türkiye, Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde kurulan ilk ve son bağımsız devletlerdir. Farklı etnik köken, dil ve dine sahip milletlerden oluşan Osmanlı Devleti idaresi altında 19. yüzyıla kadar yaşayan Yunanlarda Fransız İhtilali'nden (1789) sonra Avrupa'da yayılan ve güçlenen milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Yunan ulus bilinci gelişmişti. Günümüz Yunanistan anakarasında, Ege Adaları'nda, Girit'te yaşayan Yunanlar Osmanlı Devleti'ne karşı birçok kez isyan etmişler ve dönemin büyük devletlerinin desteğiyle 1821 Mora Ayaklanması'nda başarıya ulaşarak 1829'da bağımsız Yunanistan'ı kurmuşlardır¹. Bağımsızlığı 1830'da tanınan² Yunanistan, 1840'lı yıllarda ilan ettiği ve yayımlamaya dayanan büyük ülküsü "Megali İdea" bağlamında bazı topraklarda coğrafi, tarihi, etnik tezlerle savunduğu hak iddialarında bulunmakta ve bu toprakların büyük kısmı da Osmanlı Devleti sınırları içinde yer almaktaydı. Kısaca tanımlayacak olursak Megali İdea ; kaybedilen ancak unutulmayan toprakları yeniden ele geçirme isteği ve köle durumundaki Hıristiyan Ortodoks Yunanların özgürleştirilmesi olarak ifade edilir. Yunanistan için bu topraklar; Teselya ve Epir bölgesi, Trakya, Batı Anadolu sahilleri, Karadeniz'de Trabzon ve dolayları, Ege Adaları, İyonya Denizi'nde Yedi Adalar, Kıbrıs, Girit ve İstanbul'dur. Yunanistan'ın genişlemesi 1864'de İngiltere'nin Yedi Adalar'ı vermesi ile başlamış, en son Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nden aldığı topraklarla da yüzölçümü ve nüfusu kurulduğu tarihe göre yaklaşık iki katına çıkmıştır. Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti büyük devletlerin baskısıyla Meis hariç Oniki Ada'yı İtalya'ya, Gökçeada ve Bozcaada hariç bütün Ege Adaları'nı Yunanistan'a bırakmıştı³. Ancak Yunanistan'ın genişlemesi, Megali İdea'yı gerçekleştirme yolundaki son adımı olan "Anadolu Harekâtı" ile kesintiye uğramış ve Yunanistan, Türkiye'ye yenildiği bu savaş sonunda 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Lozan Antlaşması bağımsız Türkiye'nin de kuruluşunun belgesidir.

Lozan Barış Antlaşması sonrası Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların bir kısmı çözümlenmiş olmasına rağmen bazı konularda anlaşmazlıklar devam etmiş ancak barış ortamı dönemin devlet adamları ve yönetiminin kararlılığı sayesinde korunmuştur. Megali İdea'nın en büyük savunucularından Elefterios Venizelos'un 1930'lu yıllara yaklaşıldığında Avrupa'da güçlenen Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikalarına karşılık Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirme adımları atması, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün Misâk-ı Milli sınırları dışındaki topraklara yönelik yayılcı siyasetten kaçınmaları iki ülke arasında barışı korumaya ve işbirliklerine

¹ Herkül Milas, Geçmişten Bugüne Yunanlılar-Dil, Din ve Kimlikleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 211-213.

² Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 165-184.

³ Yunan tarih yazımında bazı adaların Osmanlı ve İtalya idaresinde kalmasının "ulusal bütünleşme (ethniki oloklirosi) için önemli bir adım atılmışsa da tüm ulusal ülkülerin gerçekleşmediği" şeklinde yorumlandığı görülür. (Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923, Derlem Yayınları, İstanbul, 2017, s. 84.)

büyük katkı yapmıştır⁴. Yunanistan'ın son toprak kazanımı Osmanlı Devleti tarafından Balkan Savaşları sonunda İtalya'ya bırakılan Ege Adaları'nın 1947'de Yunanistan'a devredilmesi ile olmuştur (Paris Barış Antlaşması)⁵.

Ancak iki ülke arasında; Azınlıklar, Patrikhanenin statüsü, Heybeliada Ruhban Okulu meselesi, Kıbrıs Sorunu, Ege Denizi Sorunları gibi anlaşmazlıklar halen devam etmektedir. Anlaşmazlıkların bazıları kimi zaman ciddi boyutlara ulaşmış ve iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Örnek olarak 1974 yılında Türkiye'nin Ada'ya askeri müdahalede bulunmak zorunda kaldığı Kıbrıs Sorununu⁶, Ege Denizi'nde ve Akdeniz'de petrol arama faaliyetlerinden kaynaklanan anlaşmazlıkları⁷ verebiliriz.

Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunların önemli bir kısmını Ege Denizi ile ilgili olanlar oluşturmaktadır. Bunlar; Karasuları ve Kıta sahanlığı, Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsü, bazı coğrafi formasyonların yasal statüsü, Arama Kurtarma (Search and Rescue-SAR) faaliyetleri, Ulusal Hava Sahası ve Uçuş Bilgi Bölgesi Sorumluluğu (FIR hattı) sorunlarıdır⁸. Günümüzde bu sorunlara Doğu Akdeniz'de bulunan doğal gaz kaynaklarından faydalanma anlaşmazlığı da eklenmiştir.

1996 yılında yaşanan Kardak Krizi, Ege Denizi'nde egemenliği açık olarak Yunanistan'a bırakılmayan birçok adacık ve coğrafi oluşumla ilgili anlaşmazlık kapsamındadır.

Türk-Yunan ilişkileri ve mevcut sorunlar Yunanistan'ın 1981'de Avrupa Birliği'ne (AB) –o zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)- üye olması ile ikili ilişkilerden çıkmış ve Türkiye-Yunanistan-AB arasında ele alınmaya başlanmıştır. AB üyeliğine adaylıkları süresince Türkiye ile Yunanistan'ın arasındaki sorunlara tarafsız yaklaşan AB, Yunanistan'ın üye olduğu 1981'den sonra, üye ülke olan Yunanistan'ı desteleyecek yönde taraf olmuş, Yunanistan da Türkiye ile AB ilişkilerinde, o anki siyasi duruma göre genelde Türkiye'yi engelleyecek yönde davranmıştır⁹.

Bu çalışmada Türkiye ve Yunanistan'ı sıcak savaşın eşiğine getiren Kardak Krizi bağlamında Ege Denizi'nde egemenliği belirsiz coğrafi oluşumlar hakkında bilgi vermek ve krizin iki ülkedeki etkilerini incelemek amaçlanmıştır. İnceleme yapılırken öncelikle egemenliği belirsiz coğrafi oluşumlar kavramının tarihi, hukuki ve uluslararası ilişkiler alt yapısı araştırılmış, Kardak Kriz'inin

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Damla Demirözü, Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

⁵ Erdem Denk, Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma Kardak Kayalıkları ve Spratly ve Senkaku/Diaouyu Adaları Örnekleri, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 87.

⁶ http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (02.04.2018).

⁷ <http://www.denizhaber.com/dogu-akdenizde-enerji-savaslar-makale,100905.html> (02.04.2018).

⁸ <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (14.03.2018).

⁹ M. Murat Erdoğan; Hüseyin Bağcı; F. Seda Kundakçı, TBMM Tutanaklarında Türk-Yunan İlişkileri ve "Avrupalaşma" 1994-2006, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 4-5.

ortaya çıkışı, tırmanışı ve sonlanması kronolojik olarak ortaya konmuş, krize tarafların yaklaşımları ve gerek gerçekleştiği dönemdeki gerekse günümüzdeki etkileri ele alınmıştır. Araştırma kaynağı olarak Türk ve Yunan basın organları, akademik makaleler ve krizin özellikle birincil aktörlerinin açıklamaları, TBMM tutanakları, Dışişleri Bakanlıkları bilgi notları, kitaplar, tezler, ansiklopedi maddeleri kullanılarak bütüncül bir tablo ortaya konulmuştur.

1. EGEMENLİĞİ BELİRSİZ COĞRAFI OLUŞUMLAR HAKKINDA

Kardak Kayalıkları Krizi'nin Türkiye ve Yunanistan'daki etkilerine geçmeden önce krize neden olan Ege Denizi'ndeki sorunun tarihi, hukuki ve uluslararası ilişkiler açısından kökeni hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Coğrafi yönden kendine has özellikleri bulunan Ege Denizi'nde çoğunluğu Yunanistan'a ait olan bazı ada, adacık ve kayalıklar Türkiye anakarasına çok yakın bulunmakta ve kuzeyden güneye bir dizi halinde uzanmaktadır. Herhangi bir saldırı durumunda stratejik önem taşıyacak bu ada, adacık ve kayalıklar Türkiye için önemli bir güvenlik problemi oluşturmaktadır.

Ege Denizi, Doğu Akdeniz'in kuzeyinde, Anadolu Yarımadası'nın batı sahilleri ve Balkan Yarımadası'nın doğu sahilleri arasında bulunan yarı kapalı¹⁰ bir deniz olup yüzyıllarca Osmanlı egemenliğinde kalmış ve o dönemde "Adalar Denizi" olarak isimlendirilmişti. Bazı kaynaklarda "Adalar Arası" deyimine de rastlanmaktadır, bu isimlendirme muhtemelen yakın zamana kadar Batı dünyasında kullanılan "Archipel (Takımadalar) Denizi" deyiminin karşılığıdır¹¹. 1940'lı yıllarda Yunanistan tarafından Adalar Denizi adı yerine -uydurma olduğu ileri sürülen mitolojik bir hikâyeye dayandırılarak- Ege Denizi adı kabul ettirilmiştir¹². Ege Denizi'nin en önemli özelliği kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması ve üzerinde çok sayıda ada, adacık ve kayalıklar bulundurmasıdır. Çoğunluğu kayalık olan adalardan 24 tanesinin yüzölçümü 100 km²'den büyük olup tüm adaların toplam alanı yaklaşık 23 000 km²'dir. Yunan kaynaklarında Ege Denizi'ndeki ada, adacık ve kayalık sayıları farklı verilmekte olup (2000, 2000'den fazla, 2000 kadar, 3000 gibi), Türkiye bu sayıyı 1800 civarında vermektedir. Büyük çoğunluğu insan yaşamasına uygun olmayıp meskûn olanlar yaklaşık 100 tanedir. Adalar, coğrafi ve stratejik konumları, tarihsel egemenlik durumları ve Ege Denizi ile ilgili uluslararası

¹⁰ "Yarı-kapalı deniz" kavramı, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122. maddesinde şöyle tanımlanmıştır: "İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz." Aydoğan Özman, **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi**, İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1984, s. 34.

¹¹ "Adalar Denizi", Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Cilt I, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 70. : "Ege Denizi", Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Cilt IV, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 93; 20A no.lu "Ege Denizi, Genel" seyir haritası, ölçek 1:750 000, T.C. Dz.K.K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Seyir Haritaları ve Notik Yayınlar Kataloğu, İstanbul, 2020, s. 14-15.

¹² Ramazan Özey, "Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında", Marmara Coğrafya Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, İstanbul, 2001, s. 27-36.

antlaşmalar yönünden 5 gruba ayrılmaktadır: Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları, Menteşe Adaları (Oniki Adalar veya Güney Sporad Adaları), Kuzey Sporad Adaları, Kiklat Adaları¹³.

Kuzey Sporad ve Kiklad Adaları ile daha güneyde yer alan Girit Adası konusunda Türkiye ve Yunanistan arasında egemenlik anlaşmazlığı yoktur. Boğazönü, Saruhan ve Menteşe Adaları ise Doğu Ege'de yer almakta ve Türkiye için güvenlik yönünden büyük önem taşımaktadır. Krize konu olan Kardak Kayalıkları Menteşe Adaları ya da yaygın ismiyle Oniki Adalar grubunda bulunmakta olup, kuzey-güney yönündeki denizyollarını kontrol altında tutarak, sahillerine yakınlığı sebebiyle Anadolu'ya yapılacak bir saldırıda potansiyel tehlike oluşturmaktadır. Menteşe Adaları grubunda gerçekte yirmiden fazla ada ile bunlara bağlı çok sayıda adacık ve kayalık bulunmaktadır¹⁴.

Menteşe Adaları'nın bazıları Trablusgarp'ı ele geçirmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne 29 Eylül 1911'de savaş ilan eden İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir (1911). İşgal edilen adaların Uşi Antlaşması (18 Ekim 1912) ile Osmanlı Devletine iadesine karar verilmiş, ancak İtalya, Türk kuvvetlerinin Trablus'u boşaltmadıkları bahanesi ile adaları geri vermemiş, ardından başlayan Balkan Savaşı yüzünden İtalyan işgali devam etmişti. Yunanistan'ın Megali İdea kapsamında adaları sahiplenme arzusunu bilen Osmanlı Devleti İtalyan işgaline savaş sonrası adaları almak kaydı ile razı olmuştu¹⁵. Ancak savaş sonrasında önce Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ardından Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) ve Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile Menteşe Adaları grubu içinde ismi sayılan 13 ada ve bunlara bağlı adacıklar İtalya'ya devredilmiş, Yunanistan henüz barış antlaşmaları yapılmadan bu adaları (Rodos hariç) kendine bağlamak üzere 1919 ve 1920'de İtalya ile mutabakatlar imzalamış ise de adaları alma konusunda başarılı olamamıştır. Bu antlaşmalardan Sevr Türkiye tarafından onaylanmadığı için adaların durumu esas olarak Lozan Antlaşması ile düzenlenmiştir¹⁶.

Yunanistan adaları elde etme konusunda girişimlerini daha sonra çeşitli uluslararası sahalarda sürdürmüş ve II. Dünya Savaşı sonrası Müttefikler ve İtalya ile yapılan müzakereler sırasında (1946)

¹³ Ali Kurumahmut, Ege'de Temel Sorun-Egemenliği Tartışmalı Adalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.1-4.

¹⁴ Ali Kurumahmut,, a.g.e., s. 5 : Kardak Kayalıkları Doğu ve Batı Kardak olmak üzere iki kayalıktan oluşmakta ve Türkiye kıyılarına uzaklığı yaklaşık 4 (Doğu Kardak 3,6 ve Batı Kardak 3,9) deniz mili, Yunanistan'a ait Kalimnos Adası'na uzaklığı ise yaklaşık 6 (Doğu Kardak 5,65 ve Batı Kardak 5,45) deniz milidir. Erdem Denk, a.g.e., s. 52.

¹⁵ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s. 27-29.; Fahir Armaoğlu, a.g.e, s. 634-643.

¹⁶ Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 101-128.: 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Ege Denizi'nde yer alan adaların statüsünü 12-16. maddeler düzenlemektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın, Kardak Kayalıkları'nın hukuki durumuna ilişkin olarak farklı yaklaşımları da bu maddelerin yorumundan kaynaklanmaktadır. Lozan Barış Antlaşması ilgili maddeler için bkz. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler, Takım II, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001, s. 5-7.

Menteşe Adaları bölgesinin tamamını talep etmiştir. Görüşmeler sırasında 4 Ocak 1932’de Meis bölgesinin statüsünü düzenleyen bir sözleşmeye ve 28 Aralık 1932 tarihli bir teknisyenler zaptına dayanarak Yunanistan’a devredilecek adalar için bu belgelere atıf yapılmasını istemiştir. Bunun gerekçesi Mentşe Adaları bölgesinde Türk–İtalyan sınırının özellikle teknisyenler zaptı ile belirlenmiş olması ve bu sınır çizgisinin antlaşmaya eklenmesidir. Adaların devrini düzenleyen komite Yunanistan’ın sunduğu belgeleri kabul etmiş, ancak Sovyetler Birliği 28 Aralık 1932 tarihli teknisyenler zaptının Milletler Cemiyeti tarafından tescil edilmediği ve yayınlanmadığı gerekçesi ile karara itiraz etmiştir. Tartışmalar sonrası Yunanistan’ın sınır koyma isteği reddedilmiş ve İtalya Paris Barış Antlaşması (1947) ile Lozan Antlaşmasınının 15. maddesi ile kendisine devredilmiş Mentşe Adaları bölgesinde isimleri belirtilen 13 adayı ve bağlı adacıklarını silahsızlandırılmış olmaları şartıyla Yunanistan’a devretmiştir¹⁷.

Ege Denizi’nin statüsünü belirleyen uluslararası antlaşmalar Türkiye ve Yunanistan arasında bir sınır belirtmemesine rağmen Yunanistan aksini iddia etmekte ve yukarıda bahsedilen 28 Aralık 1932 teknisyenler zaptına dayanarak, devredilen 13 ada ve bağlı adacıkları için sınırlandırma yapıldığını ileri sürmektedir. Türkiye ise Osmanlı Devleti döneminde egemenlik sınırları dâhilinde olan ada, adacık ve kayalıkların Osmanlı Devleti yerine 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin mülkiyetine geçtiğini ve hiçbir uluslararası hukuk belgesi ile bunun değişmediğini savunmaktadır. Burada problem “egemenliği antlaşmalarla devredilmeyen coğrafi oluşumlar” dan kaynaklanmakta ve Kardak Kayalıkları bu tanıma girmektedir¹⁸.

Yunanistan ilerleyen yıllarda görüşlerini kabul ettirmek için AB nezdinde de çalışmalarına devam etmiş, kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu çabalar neticesinde AB 23 Aralık 1992 tarihli “Ege Denizi’nde Yunan Adaları” isimli bir rapor yayınlamıştır. Bu rapora göre Yunanistan Ege Denizi’nde 130’u meskûn 1000 adaya sahiptir. Ancak Yunanistan’ın meskûn olduğu iddiasında bulunduğu 130 adanın çoğu gayri meskûndur ve Gökçeada ve Bozcaada’dan başka Anadolu sahillerinden 3 deniz mili mesafe dışında kalan bütün adalar Yunan egemenliğinde gösterilmektedir¹⁹.

2. KARDAK KAYALIKLARI KRİZİ (25 Aralık 1995-31 Ocak 1996)

25 Aralık 1995’de Figen Akad isimli Türk bandıralı bir yük gemisinin Türkiye’nin Bodrum sahiline yaklaşık olarak 4, Yunanistan’a ait Kalimnos Adası’na ise 6 deniz mili mesafede bulunan Kardak (Yunanca İmia) Kayalıkları’na oturması olayın başlangıcıdır. Kaptan, Yunan Sahil Güvenlik botunun

¹⁷ Ali Kurumahmut, a.g.e., s. 5-10.

¹⁸ Erdem Denk, a.g.e., s. 57; Egemenliği Belirsiz Coğrafi Oluşumlar ve Ege’deki Sorunlar hakkında geniş bilgi için bkz: Sevin Toluner, Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye’nin Bazı Dış politika Sorunları, Beta Yayınları, İstanbul, 2004. ; Sevin Toluner, Geçmiş Anımsayıp Geleceği Yönlendirme, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁹ Ali Kurumahmut, a.g.e., s. 10-11.

yardım teklifini Türk Karasuları'nda oldukları gerekçesi ile reddetmiş, gemi kendi imkânları ile kurtulmayı başaramayınca, 26 Aralık'ta Kalimnos Adası Liman İdaresi, Yunanistan ve Türk Dışişleri Bakanlıklarına, gemiye müdahale edilmesi gerektiğini, aksi halde durumun tehlike arz edeceğini bildirmiştir²⁰. Türk Dışişleri Bakanlığı ile Ankara'daki Yunanistan Büyükelçiliği yetkilileri arasındaki bir dizi görüşmeden sonra, gemi kurtarılarak Bodrum Güllük Limanı'na çekilmiştir²¹. Bir Yunan haber sitesine göre²²; bu görüşmelerde Türk Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan Büyükelçisi'ne gemiyi kimin kurtaracağından bağımsız olarak kayalıkların durumu ile ilgili bir sorun olduğunu bildirmiş ve karşılıklı teati edilen notalardan sonra Kardak Kayalıkları'nın egemenliği konusundaki anlaşmazlık resmî nitelik kazanmıştır. 29 Aralık tarihinde de Türk Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'a Kardak Kayalıkları'nın Muğla ilinin Bodrum ilçesinin tapu kadastro bölgesinde kayıtlı olduğunu ve Türkiye'nin mülkiyetinde olduğunu belirten bir nota vermiş ve bu nota Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından 9 Ocak 1996'da reddedilmiştir²³.

Henüz krize dönüşmeyen olay iki ülke arasında karşılıklı nota alışverişi şeklinde çözülmeye çalışılırken, hem Türkiye hem de Yunanistan'ın iç siyasetlerinde çalkantılı bir dönem yaşanıyordu. Türkiye'de 1990'ların başından itibaren siyasal İslam'ın yükselişi, ekonomik istikrarsızlıklar, terör problemi, kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinin yarattığı sorunlar iç siyaseti hassas hale getirmişti. Yoğun seçim kampanyalarının yürütüldüğü 24 Aralık 1995 seçimleri yapılmış, hiçbir partinin tek başına hükümet kurmaya yetecek çoğunluğu sağlayamadığı bu seçim sonucunda, en fazla milletvekili çıkaran *Refah Partisi* (RP), *Anavatan Partisi* (ANAP), *Doğru Yol Partisi* (DYP), *Demokratik Sol Parti* (DSP) ve *Cumhuriyet Halk Partisi* (CHP) arasında koalisyon hükümeti kurulması tartışmaları gündemi meşgul etmişti. Olayın meydana geldiği tarihte görevde bulunan DYP-CHP koalisyon hükümetinde Başbakan Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Deniz Baykal'dı.

Aynı dönemde Yunanistan'da ise milliyetçi söylemleri ile ön plana çıkan *Panhelenik Sosyalist Hareket Partisi* (PASOK) Başkanı ve Başbakan Andreas Papandreu hastalanmış ve 16 Ocak'ta da istifa etmişti. Bunun üzerine PASOK içinde muhtelif başbakan adayları çıkmış ve hükümet krizi başlamıştı²⁴. 19 Ocak'ta adaylardan Kostas Simitis başbakan seçildi. Daha önce 1993'den 1995'e kadar Sanayi, Enerji,

²⁰ <http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018).

²¹ Aydın Şihmantep, "Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi", Güvenlik Stratejileri, Yıl 9, Sayı 17, s. 128-155.

²² www.iefimerida.gr (28.02.2018)

²³ <http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018).

²⁴ Hürriyet, 17 Ocak 1996.

Araştırma ve Teknoloji ve aynı zamanda Ticaret Bakanı olarak görev yapan Simitis²⁵, Papandreu'ya göre daha ılımlı bir kişiliğe sahipti ve bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu²⁶.

Her iki ülke de kendi iç siyaset sorunlarına odaklanmışken, Kardak olayı ilk kez 25 Ocak 1996'da Türk ve Yunan gazetelerinde yer aldı²⁷. Hürriyet gazetesinin en arka sayfasında yer alan Marina Sotropa-Atina kaynaklı kısa bir haberde; özel TV kanalı Antenna'nın haberine göre Türk Dışişleri'nin 29 Aralık 1995'de Yunan Dışişleri'ne yolladığı mesajda; Kalimnos Adası ile Türkiye arasında bulunan ve üzerinde insan yaşamayan Kardak (İmia) Adası'nın Muğla'nın Karaköy'üne bağlı olduğunu bildirdiği, buna itiraz eden Yunanistan'ın 29 Aralık'tan bu yana Türkiye ile mesaj teatisini sürdürdüğü ve Türkiye'nin, Yunanistan'daki yönetim boşluğundan faydalandığı belirtiliyordu. Hürriyet haberi "*Ege'de ıssız ada krizi*" ve "*Simitis'in ilk işi*" başlığı ile vermişti. Bir gün sonra ise Cumhuriyet gazetesinin "*Ege'de Toprak Sayımı*" başlığı ile birinci sayfadan verdiği haberle olayın beklenmedik bir şekilde büyümeye başladığı görülmüştü, çünkü Kalimnos Belediye Başkanı, bir rahip ve adanın iki sakini Doğu Kardak Kayalığı'na çıkararak Yunan bayrağı dikmişlerdi²⁸. 27 Ocak'ta Hürriyet gazetesinde "*Ege'de Restleşme*" başlığı altında; Yunanistan'da işbaşına gelen yeni hükümetin sudan bir sebepten kriz çıkardığı, Türk karasularından 3 mil uzakta bulunan bir kayalığın kendi toprağı olduğunu savunduğu, Yunanistan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos'un "*Türkiye ilk kez toprak talebinde bulundu*" dediğini yazıyordu. Pangalos basın toplantısında, "*olayın tesadüf olarak meydana geldiğini kanısında olduklarını*" söyleyerek kayalığın "*Yunan toprağı*" olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin bir hata yaparak "*kayalığın Türk toprağı olduğunu açıkladığını*" düşündüklerini, uluslararası antlaşmalara göre kayalığın "*Yunanistan'a*" ait olduğunu belirtmişti²⁹. Ayrıca haberde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın Ankara'ya protesto notası verdiği ve bunun Ankara'yı endişelendirdiği de belirtilmekteydi. Mart 1987'de Ege'de petrol arama ve sondaj hakları yüzünden iki ülkenin savaşın eşiğine geldiği hatırlanacak olursa bu kayalıklar nedeni ile bir kriz çıkması olasılığı herhalde yüksek görülmekteydi³⁰.

Kayalıklara Yunan bayrağı dikilmesinden bir gün sonra, 27 Ocak'ta Hürriyet gazetesinin İzmir bürosundan iki gazeteci ve bir özel televizyon ekibi helikopterle Büyük Kardak Kayalıkları'na gidip Yunan bayrağını indirerek yerine Türk bayrağı çektiler. Haber, 28 Ocak'da "*Bayrak Savaşı*" başlığı ile Hürriyet gazetesinde manşetten verildi, aynı günün akşamı televizyonlarda gösterildi. Bu durum

²⁵ <http://www.costassimitis.gr/cv> (19.03.2018).

²⁶ Burcu Sunar, "Türk Dış Politikasında Bir Karar Alma Organı Olarak Medyanın Rolü:Kardak Krizi Örneği", SOBIAD II. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı, İzmir, 2009, s. 241-242.

²⁷ Hürriyet, 25 Ocak 1996.

²⁸ Cumhuriyet, 26 Ocak 1996. ; <http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018).

²⁹ Hürriyet, 27 Ocak 1996.

³⁰ Cumhuriyet, 29 Mart 1987. ; <https://tdpkrizleri.org/index.php/1987-aegean-continental-shelf-crisis> (27.12.2020).

Yunanistan tarafında; Türkiye’de TV kanalında Yunanistan’ın yenilgisinin kutlandığı, Türkiye’nin Yunan topraklarına göz diktiği şeklinde yer aldı³¹. Yunan Dışişleri Bakanı Pangalos’un “Ankara, Ege’deki tüm kayalıklar ve ıssız adacıklar için Yunanistan’ı müzakere masasına çekmeyi hedefliyor. Endişeliyim. Türklerle masaya oturalım diyenler umarım hatalarını anladı.” şeklinde yaptığı açıklama da Türk basınında yer alıyordu. Pangalos’un bu açıklamasına karşılık Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı İnal Batu Türkiye’nin yaklaşımını: “Bu soruna bayrak savaşı haline getirilerek ve zor kullanarak bir çözüm bulunması olanaksız. Türkiye konunun diplomatik yollardan, barış yolları kullanılarak çözülmesinden yana. Şimdiye kadar ki tavır da bu olmuştur.” şeklinde belirtmişti³².

Bu arada Yunanistan’da yeni göreve başlayan Başbakan Kostas Simitis, mecliste programını açıkladıktan sonra, Türkiye’ye bir mesaj göndererek, Yunanistan’ın her türlü görüşme davetine hızlı ve etkin bir şekilde cevap vereceğini söylemişti. Türkiye Başbakanı Tansu Çiller de karşılık olarak Ege Adaları’nın statüsü konusunda görüşmeler istedi. Bütün bu olumlu yöndeki gelişmelere rağmen 28 Ocak akşam saatlerinden itibaren olay krize dönüştü. Yunan donanmasına ait bir devriye gemisi kayalıklara yaklaştı ve Yunan askerler Büyük Kardak Kayalıkları’na çıkararak Hürriyet gazetesi ekibinin çektiği Türk bayrağını indirdi, yerine Yunan bayrağını çekti³³. Bunun üzerine Türk ve Yunan sahil güvenlik botları kayalıkların etrafında birbirine karşı konuşlandı. Yunanistan’ın Kardak Kayalıkları’nı üç sahil güvenlik botu ile kuşatarak asker çıkarması, Türk bayrağını indirmesi ve kendi bayrağını çekmesinden sonra kriz uluslararası boyuta taşınmanın da ilk işaretlerini vermişti. Yunanistan, Trakya sınırındaki birliklerini teyakkuza geçirdi, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı da Türk Büyükelçisi’ni çağırarak Türkiye’yi protesto etti. Yunanistan Amerika, Rusya ve AB Büyükelçileri’ne de Türkiye’yi şikâyet ederek Türkiye’nin toprak talebinde bulunduğunu iddia etti. Ankara ise karşılık olarak Yunanistan Büyükelçiliği kanalı ile Atina’ya soğukkanlılık tavsiyesinde bulundu, krizi tırmandırmaması önerildi ve bunun yol açacağı ciddi gelişmelere de dikkat çekti³⁴.

Kardak Kayalıkları’ndaki Türk bayrağını indiren Yunanistan, buna ilaveten bir grup sivil ve silahlı kişileri de kayalıklara çıkarınca gerginlik daha da arttı. Ankara’ya ulaşan bilgilere göre Yunanistan, kayalıklara 12 asker çıkararak geçici karakol oluşturmuştu. Yunanistan bunların asker değil televizyon ekibi ve bazı Yunan vatandaşları olduğunu iddia etti. Ankara, bölgedeki Türk botlarından rapor istedi. Saat 19.00’da alınan son istihbarat raporunda kayalıklarda bazı sivillerle 12 silahlı askerin bulunduğu video ile tespit edildi. Bunun üzerine Başbakan Tansu Çiller başkanlığında üst düzey komutanların da

³¹ <http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018)

³² Hürriyet, 28 Ocak 1996.

³³ <http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018)

³⁴ Hürriyet, 29 Ocak 1996.

katıldığı acil güvenlik toplantısı yapılarak Türkiye'nin fiili durumu kabul etmeyeceği yönünde karar alındı ve Türkiye'nin atacağı adımlar tartışıldı. Buna göre, Türkiye meseleyi önce diplomatik yolla çözmeye çalışacaktı. Yunanistan kayalıklardan askerini çekmediği takdirde, Türkiye'nin de tutumu sertleşecek, kayalıkları ablukaya alarak, Yunan gemilerine kapatacaktı. İkinci plana göre ise, Türkiye aynı kayalıkların diğer tarafına ya da çevredeki aynı durumda bir başka kayalığa asker çıkaracaktı. Toplantı sonunda Başbakan Çiller, gazetecilere yaptığı açıklamayı bitirirken şöyle diyecekti: “*Kardak Kayalıkları Türkiye'nin parçasıdır, O bayrak oradan inecek. Asker çekilecek.*” Çiller ilaveten, Türkiye'nin sorunu müzakere yolu ile çözmek istediğini belirterek, NATO ve Birleşmiş Milletler'e gidileceğini belirtmiş, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Deniz Baykal da Yunan askerinin en kısa sürede kayalıklardan çekilmesini istemişti³⁵. Ankara'nın bu çağrılarına karşılık Yunanistan meydan okumayı sürdürmüş ve Başbakan Simitis “*her olasılığa hazırız*” diyerek savaş imasında bulunmuştu³⁶.

30 Ocak'ta Başbakan Simitis, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Bill Clinton ile bir telefon görüşmesi yaparak, Yunanistan'ın gerginlik istemediğini, ancak kışkırtma yapılırsa aktif olarak karşılık verileceğini belirtti. Yunan hükümeti olarak krizi bitirmeye hazır olduklarını, fakat Yunan bayrağını indirmeyeceklerini vurgulamıştı. Buna karşılık Türk Dışişleri Bakanlığı, Ege'de yasal statüsü belirsiz başka adalar olduğunu ve Yunan önerisini kabul etmediğini açıklamıştı³⁷. Yunanistan'da yayımlanan Rizospastis gazetesi de aynı tarihli sayısında Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün “*Kardak Kayalıkları Türkiye'ye aittir*” dediğini, Türkiye'nin Yunanistan'a diyalog çağrısı yaparak Yunanistan aleyhine kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığını, Başbakan Simitis'in sert bir açıklama yaparak, “*Yunanistan'ın Uluslararası Antlaşmalardan doğan haklarının olduğunu, Türkiye'de milliyetçi çevrelerin tutumunun Türk-Yunan ilişkilerini gerdiğini, konuyu Birleşmiş Milletler'e ve NATO'ya götüreceklerini*” söylediğini yazmıştı³⁸.

Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre Kardak Kayalıkları'nın bulunduğu bölgede Yunanistan'ın iki fırkateyn, bir destroyer, üç hücumbotu, Türkiye'nin ise üç fırkateyn, bir destroyer ve iki hücumbotu bulunmaktaydı. Türkiye F-4 savaş uçaklarını Antalya ve Akhisar'da konuşlandırmıştı. ABD Başkanı Bill Clinton aynı gün Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Tansu Çiller'le de telefonda bir görüşme gerçekleştirmiş, Demirel, muhatabına verdiği cevapta görüşmelerin başlayabilmesi için

³⁵ Hükümetin krizi müzakere yolu ile çözmek istemesi, NATO ve Birleşmiş Milletlere gidileceğini ifade etmesi TBMM'de muhalefet partilerinin eleştirilerine sebep olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz: TBMM Tutanakları, Cilt 1, 30.01.1996, 6. birleşim, 1. oturum, s. 74-90.

³⁶ Hürriyet, 30 Ocak 1996.

³⁷ <http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018)

³⁸ Rizospastis, 30 Ocak 1996 (<https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=30/1/1996&id=7130&pageNo=5>) (03.03.2018)

kayalıktaki askerlerin çekilmesi ve bayrağın indirilmesi gerektiğini söylemişti. Bu arada ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke da “*İlk ateş açan büyük sorumluluk alır*” şeklinde bir açıklama yapmıştı³⁹.

Bu sırada Yunanistan’ın Ankara Büyükelçisi Dimitrios Nezeritis, Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen ile görüşmüş ve “*Kardak’ı ablukaya alırsanız havadan, denizden yararız*” diyerek meydan okumuştı. Nezeritis 30 Ocak’ta Türkiye’nin Yunan tarafına resmen ilettiği müzakere önerisini de reddetmişti. Büyükelçi, Kardak Kayalıkları’nın Yunanistan’a ait olduğunu ifade ederek, “*Egemenlik haklarımızı müzakere etmemiz kesinlikle söz konusu değildir*” demiş, Milli Savunma Bakanı Arsenis de “*çatışmanın kaçınılmaz olduğunu*” söylemişti. Bunlara karşılık Onur Öymen, Yunanistan’ın Türkiye karasularındaki gemilerini derhal geri çekmesi talebini tekrarlayarak, ancak bu takdirde iki hükümet arasında meselenin diplomatik düzeyde görüşülebileceğini bildirmişti⁴⁰.

Diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine 30 Ocak gecesi ikinci plan devreye sokuldu. Türk Su Altı Taarruz (SAT) Komandoları, gece yarısı “*Yunus-1*” adı verilen harekât ile Kardak’ın ikinci kayalığına (Batı Kardak) çıkarak Türk bayrağını dikti. Operasyondan sonra Atina’da bazı radyolar Yunanistan’ın kısmi seferberlik ilan ettiğini duyurmasına rağmen, Yunan hükümeti bu konuda resmi bir açıklama yapmadı⁴¹.

ABD Başkanı Bill Clinton ve Dışışleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke’un taraflarla yürüttüğü telefon diplomasisi sonunda anlaşma sağlanmıştı. Krizi sonlandırmak için bulunan formül; Yunanistan’ın Doğu Kardak Kayalıkları’na bayrak dikmesinin ardından, Türk tarafının da Batı Kardak Kayalıkları’na kendi bayrağını dikmesi ve iki ülke arasındaki durumun eşitlenmesiydi. Eşitlik gerçekleşikten sonra iki taraf da kendi kuvvetlerini geri çekmeyi ve kayalıklar üzerinde herhangi bir askerî faaliyette bulunmamayı kabul etmişler, 31 Ocak 1996 sabahı önce Yunan askerleri ardından Türk SAT komandoları kayalıklardan ayrılmıştı⁴².

3. KRİZİN ARDINDAN TÜRKİYE VE YUNANİSTAN

Olayın görüşmelerle çözülemeyip uluslararası krize dönüşmesinde o dönemde iki tarafta da yaşanan iç siyaset problemleri, medyanın yüksek tonlu ve milli duyguları aşırı uyaran yayınları, geçmişten gelen çözümlenememiş başka sorunların ortaya sürülmesi (Yunanistan’ın Türkiye’yi saldırganlıkla ve

³⁹ Cumhuriyet, 31 Ocak 1996.

⁴⁰ Hürriyet, 31 Ocak 1996.

⁴¹ Hürriyet, 31 Ocak 1996.

⁴² Hürriyet, 1 Şubat 1996; Cumhuriyet, 1 Şubat 1996.

topraklarında gözü olmakla suçlaması)⁴³ de rol oynamıştır. Gerek Yunanistan gerek Türkiye karşı tarafın iç politika sorunlarının buna yol açtığını iddia ederek birbirlerini suçlamışlardır⁴⁴.

İç politika ile ilgili olarak karşılıklı suçlamalarda haklılık payı bulunmaktadır. Kriz sırasında Yunanistan'da yeni bir başbakan seçilmesi partide ve ülkede bir karmaşa yaratmıştır. Türkiye'de ise 1995 senesinde yapılan seçimlerde tek başına iktidar için hiçbir partinin çoğunluk sağlayamaması siyasi ortamın istikrarsız ve karmaşık olmasına neden olmuştur. Seçimlerde beklediği sonucu alamayan Tansu Çiller yeni hükümet kuruluncaya kadar geçici olarak iktidarda kalmıştı. Çiller'in 6 Mart 1996 tarihine kadar sürecek bir azınlık hükümetinin başbakanı olması Kardak olayına büyük bir heyecanla yaklaşmasına neden olmuş, bu durum krizi daha da tırmandırmıştır. AB'nin girişimlerinin de sonuçsuz kalması üzerine ABD devreye girerek krizin sonlanmasını sağlamıştır⁴⁵.

Dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Deniz Baykal'ın ifadesine göre “*Bu vesileyle, Kardak Kayalıkları'nın egemenlik durumu ile ilgili olarak, Türkiye ve Yunanistan'ın arasındaki bir ihtilafın su yüzüne çıkması durumu*” gerçekleşmiştir⁴⁶. Bu ihtilafın temeli, Ege Denizi'nde Yunanistan'a devredilmemiş, halen Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı olarak kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğinde bulunan ve kimi zaman “coğrafi formasyonlar” olarak da adlandırılan pek çok adacık ve kayalıkların egemenlik sorunudur⁴⁷. Bu adacık ve kayalıklar Kardak Kayalıkları ile aynı hukuksal statüye sahiptir. Bunun sebebi Ege Denizi'ndeki coğrafi oluşumların hangi devlete ait olduğunu belirleyen antlaşmaların ve belgelerin (Esas olarak 1923 Lozan Barış Antlaşması, 4 Ocak 1932 tarihli Türkiye –İtalya Sözleşmesi, yine iki ülke arasında aynı tarihli mektup teatisi, 28 Aralık 1932 tarihli metin, 1947 Paris Antlaşması) Kardak Kayalıkları'nı da içeren benzer coğrafi oluşumlarla ilgili düzenleme yapmasıdır⁴⁸.

Kriz sırasında arşiv ile ilgili bazı sorunlar da yaşanmış ve bu konuda gerek Başbakan'ın gerekse Dışişleri Müsteşarı'nın açıklamaları olmuştu. Antlaşmalarla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen “*Ege'nin 80 yılını tarıyoruz*” diyerek Ege Denizi'ndeki tüm adacık ve kayalıkların hukuki statülerinin belirlenmesi için seksen yılı kapsayan belgelerin inceleneceğini, Başbakan Tansu

⁴³ Cumhuriyet, 8 Şubat 1996.

⁴⁴ Rızospastis, 30 Ocak 1996. ;TBMM Tutanakları, C. 1, 30 Ocak 1996, 6. birleşim, 1.oturum, s. 74-90.

⁴⁵ Hürriyet, 1 Şubat 1996; M. Murat Erdoğan, Hüseyin Bağcı, F. Seda Kundakçı, a.g.e., s. 34.

⁴⁶ TBMM Tutanakları, C. 1, 30.01.1996, 6. Birleşim, 1.oturum, s. 74-90.

⁴⁷ Ulvi Keser; Gökhan Ak, “Ege'de Yunanistan'ın Türk Adaları: Unutulmayanlar”, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 2013-2 (Temmuz-Aralık) (Kıbrıs Özel Sayısı-II), s. 146-166. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: Erdem Denk, a.g.e.

⁴⁸ Antlaşmalar ve sözleşmeler hakkında geniş bilgi için Bkz Ulvi Keser, Gökhan Ak, a.g.m.; “Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001”, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 466-467.

Çiller de Dışişleri arşivinde bazı eksiklikler olduğunu, ancak diğer arşivlerde belgelerin bulunduğunu, kriz sırasında bu durumun fark edildiğini ve giderilmesi için çalışmalara başlandığını bildirmişti⁴⁹.

Kriz, “çözülmesi mümkün ancak savaşa açık bir uyumsuzluktur. Kökü eskiye dayanan bir uyumsuzluk krize dönüşebileceği gibi ansızın ortaya çıkan gelişmelerin bir krize dönüşmesi de mümkündür.”⁵⁰.

Kardak Krizi, Ege Denizi ile ilgili Türkiye ve Yunanistan arasında çözüme kavuşturulmamış sorunların kontrolden çıkması olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda bizzat kendi ortaya çıkardığı sonuçlar çerçevesinde de tartışılabilir bir olaydır⁵¹. Kardak Kayalıkları bağlamında ortaya çıkan egemenlik sorununun, sıcak savaş noktasına gelmesi konunun her iki ülke için de hayati öneme sahip olduğunu göstermiştir.

Kardak Krizi Türkiye-AB ilişkilerinde de bir dönüm noktası olarak görülebilir. Yunanistan’ın birliğe üye, Türkiye’nin ise aday ülke konumunda olması Türkiye’nin aleyhine olmuş, Yunanistan, bu durumu avantaja çevirerek AB’yi kendi lehine etkilemiş, AB sert açıklamalarla Türkiye’yi kınarken Yunanistan’ı desteklemiştir. Zira AB, Yunanistan’ın birliğe üye olması sebebi ile Yunanistan topraklarını aynı zamanda üye ülke toprakları olarak kabul edip, Türkiye’nin davranışının yalnızca Yunanistan’a değil, aynı zamanda kendi topraklarına yönelik olduğu yönünde uyarıda bulunmuştur. Kriz Türkiye’yi sadece söylem olarak etkilememiş, AB’nin Türkiye’ye yapacağı mali yardımların da bloke edilmesine sebep olmuştur. Türkiye üye olmadığı AB ile Gümrük Birliği oluşturduğu için geçiş döneminde yapılması öngörülen mali yardımları alamamıştır⁵². Türkiye o tarihte anlaşmazlığın iki ülke arasında müzakere ile çözülmesinden yana olduğunu açıklamalarına rağmen, ABD’nin konuyu Lahey Adalet Divanı’na götürme önerisi AB tarafından da desteklenmiş, böylece anlaşmazlık uluslararası platforma taşınma sürecine girmiştir⁵³. İlaveten AB siyasi ve askeri açıdan yetersiz davranmış, ortak politika geliştirip eyleme geçmemiştir⁵⁴.

Krizin sonlanması için arabuluculuk yapan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke, 10 Mayıs 1998’de Yunan Vima gazetesinde yayınlanan söyleşisinde, o tarihte kimsenin iki NATO müttefikinin birkaç dönüm için savaşacağına inanmadığını, ancak kolayca savaşa dönüşebilecek bir olayı önlemenin 18 saatlik bir uğraş gerektirdiğini söylemişti. O sırada Bosna konusu ile uğraşırken,

⁴⁹ Cumhuriyet, 4 Şubat 1996

⁵⁰ Haydar Çakmak, Uluslararası İlişkiler: “Giriş, Kavram ve Teoriler”, (Ed. Haydar Çakmak), Barış Kitapevi, Ankara, 2007, s. 34.

⁵¹ S. Gülden Ayman, “Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi”, Foreign Policy, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 1998, s. 112. ; Kriz tanımı, özellikleri ile ilgili geniş bilgi için: Cumhur Mumcu, “Askeri-Güvenlik Krizlerinin Analizi Ve Kardak Krizi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1999.

⁵² M. Murat Erdoğan; Hüseyin Bağcı; F. Seda Kundakçı, a.g.e., s. 34-35.

⁵³ Hürriyet, 9 Şubat 1996.

⁵⁴ M. Murat Erdoğan; Hüseyin Bağcı; F. Seda Kundakçı, a.g.e., s. 87.

“70 koyunun yaşadığı” kayalıklar meselesinin içine çekilmişlerdi. Kriz sonlanmış ancak sarsıntıları doğrudan ve dolaylı olarak hem Bosna meselesini hem de Doğu Akdeniz’i etkilemişti⁵⁵.

Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis, 16 Ekim 2002’de “*Avrupa ve Dünya’da Güçlü Bir Yunanistan İçin*” adlı kitabının tanıtım konuşmasında:

“Özellikle Kardak olayından sonra ülkenin yıkımın eşiğine geldiğini, hükümetin Türkiye’ye sürekli taviz vermekle suçlandığını, ancak kendilerinin bu bölgesel uzmanlık problemlerini geniş bir Avrupa çerçevesinde ele almak istediklerini ve bunu başardıklarını, diğer Balkan ülkeleri ve Türkiye ile ilişkilerini barış ve işbirliği içinde yürütmek arzusunda olduklarını” belirterek o günlerde yoğun eleştiriler aldıklarına değinmişti⁵⁶.

Simitis’in bu ifadesi AB’nin o dönem güttüğü politika ile – iki ülke arasındaki bölgesel sorunun AB sorunu haline getirilmesi- örtüşmektedir. Kriz’in sonlanmasından sonra Yunanistan’da iç siyasette bunalım çıkmış, Genelkurmay Başkanı Amiral Hristos Limberis görevden alınmış, Başbakan Simitis ve Dışişleri Bakanı Pangalos da Yunan kamuoyundan yoğun eleştiriler almıştı. Örneğin Rizospastis gazetesi, Yunanistan Komünist Partisi (KKE) Merkez Komitesi Genel Sekreteri Aleka Pappariga’nın, hükümetin izlediği politikanın savaşı caydırıcı olmadığını, NATO ve AB politikalarının hem barışı hem de Yunanistan’ın bağımsızlığını tehdit ettiğini söylediğini yazmıştı⁵⁷.

“*Ege’de Türk-Yunan Anlaşmazlığı: Hayali Düşmanlar*” kitabının da yazarı olan Pantion Üniversitesi Politik Bilimler ve Tarih Bölümü’nde, “Uluslararası İlişkiler, Çatışmalar” konusunda uzman öğretim üyesi ve yazar Aleksis İraklidis’in 9 Şubat 2016 tarihinde bağımsız bir haber sitesinde yayınlanan makalesinde kriz şöyle değerlendirilmiştir:

“*Tansiyonun yükselmesinden Kostas Simitis’den çok iç siyasetteki kaygıları yüzünden Türk Başbakanı Tansu Çiller sorumludur. İlaveten Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen de esas sorumlulardan biridir. Çünkü Başbakan Simitis, krizin Türkler tarafından kasıtlı çıkarılmayıp Genelkurmay Başkanı Limberis ve Milli Savunma Bakanı Arsenis’in tavırlarının krizde payı olduğunu fark edince kendini kontrol altına almış ancak Çiller tonunu azaltmamıştı.*”

Yazar bu düşüncesini bazı Türk Dışişleri uzmanlarına ve eski büyükelçilere de teyit ettirdiğini belirtmekte ve ayrıca Çiller’in davranış biçiminin, rakibi ve daha sonra başbakan olan Mesut Yılmaz,

⁵⁵ Aleksis Papahelas, “İ Nihta Ton İmion”, <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=99051>. (23.02.2018).

⁵⁶ Kostas Simitis, 6 Ekim 2002, “Avrupa ve Dünya’da Güçlü Bir Yunanistan İçin” adlı kitabının tanıtım konuşması, <http://www.costassimitis.gr/2002/10/16/ομιλία-στην-εκδήλωση-που-πραγματοποι/> [Kostas Simitis, Omilia stin ekdilosu pu pragmatopiitike me tin efkeria tis parusiasis apo tis «Ekdosis Kastanioti» tu tritomu ergu me titlo: «Ya mia ishiri Ellada stin Evropi ke ston kosmo»](08.04.2018).

⁵⁷ Rizospastis, 1 Şubat 1996.

Refah Partisi Başkanı Necmettin Erbakan, Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı İnal Batu tarafından da eleştirildiğini eklemiştir⁵⁸. Kriz sonunda yatışmış olmasına rağmen, Ege'deki ihtilaflara hâlâ çözülememiş bir yenisi eklenmiş, Yunan tarafında Ege'de Türk yayılmacılığı, Türk tarafında da Yunan yayılmacılığı korkusu güçlenmiş ve Türkiye'yi "gri alanlar" olarak ifade edilen egemenliği tartışmalı bölgeler hakkında tartışmaya yönlendirmiştir. Ancak krizin olumlu bir tarafı da olduğunu belirterek, makalesini yazdığı tarihte (2016), bunun Ege'deki son kriz olduğunu, anlaşmazlığın henüz çözülememiş olmasına rağmen, o tarihten beri iki tarafın da konuyu akliselikle ele aldığını ifade etmiştir⁵⁹.

Yunanistan'ın o dönemdeki Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos Kardak Krizi'nden 22 yıl sonra 27 Mart 2018'de kişisel internet sitesinde yayınladığı "*Kardak ve Gerçek*" başlıklı makalesinde kriz gecesini anlatmış, o tarihte muhalifleri tarafından çok eleştirildiğini ve kınandığını ancak bunun haksız olduğunu, çünkü aldığı ve uyguladığı hiçbir kararın kendi seçimi olmadığını belirtmişti. Pangalos'a göre her şey Genelkurmay Başkanı Amiral Limberis'in hatasıydı.

Pangalos'un ifadesi ile o gece Başbakanlık ofisinde, Başbakan Simitis, Milli Savunma Bakanı Yerasimos Arsenis, İçişleri Bakanı Akis Çohaçopoulos, Başbakanlık Danışmanı Nikos Temelis, Genelkurmay Başkanı Amiral Limberis ile birlikteydiler. Türklerin daha küçük adaya çıkararak bayrak diktiklerini öğrendiklerinde herkes donakalmıştı. O sırada Washington'dan Richard Holbrooke aramış, iki tarafın da kuvvetlerini çekerek kayalıkları boşaltacağını ve status quo ante'ye (önceki durum) döneceğini söylemişti. Pangalos'a göre; status quo ante'ye dönmüş, ancak "*gri alan*"⁶⁰ artık yerleşik olarak kalmıştı. Pangalos bunu olumsuz olarak yorumlamaktadır çünkü ona göre daha evvel kayalıklarda zaten bir Yunan varlığı bulunuyordu. Bu olay Yunan egemenliğini tartışmalı hale getirmişti⁶¹.

Elefteria gazetesinin internet sitesinde 23 Şubat 2018 tarihinde Larisa milletvekili Hristos Kellas imzasıyla yayınlanan "*Kardak ve Türkiye, Uluslararası Hukuka Karşı Güç Politikası*" isimli makalede Yunanistan ve Türkiye'nin stratejileri karşılaştırılmıştır. Makalede Yunanistan'ın stratejisini hukuk ve AB'deki konumuna göre, Türkiye'nin ise güç politikası üzerine kurduğu belirtilerek bu durumun Türkiye'nin bulunduğu bölgeden ve sorunlarından kaynaklanmakla birlikte, Ege ve Doğu Akdeniz için

⁵⁸ Aynı sözcüklerle olmasa da hükümetin politikası;RP sözcüsü Şevket Kazan'ın 2 Şubat 1996 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin 29. sayfasındaki ve ANAP Başkanı Mesut Yılmaz'ın 30 Ocak 1996 tarihli Hürriyet Gazetesinin 21. sayfasındaki beyanatlari ile eleştirilmişti.

⁵⁹ Aleksis İraklidis, "İ Krişi Ton İmion" <http://www.efsyn.gr/arthro/i-krisi-ton-imion> (23.02.2018).

⁶⁰ Yunanca metinde "η γκριζα ζώνη (i yikriza zoni)". Kardak Krizi sonrası Türkiye, Silahlı Kuvvetlerin başlattığı bir çalışma ile antlaşmalarda yer almayan adacık ve kayalıkların envanterini çıkardı ve hukuksal- siyasal tabanını oluşturduğu "gri alanlar" tezini oluşturdu. Bu tez ile Ege Denizi'nde iki tarafa da ait olmayan aidiyetleri henüz belirsiz adacıklar olduğu ve Yunanistan'ın hak iddia ettiği bazı yerlerin bu ülkeye ait olmadığı kastediliyordu. Baskın Oran, a.g.e., s. 466.

⁶¹ Teodoros Pangalos, "Ta İmia Ke İ Alitheia", <http://pangalos.gr/portal/2018/03/27/τα-ιμια-και-η-αλήθεια/>(08.04.2018).

tehdit oluşturduğu ileri sürülmüştür. Yazara göre uluslararası hukuka olan tek boyutlu bağlılık, Türk genişlemeci özelemlerini engellemek için yeterli olmamaktadır. Türk stratejisi Kardak örneğinde görüldüğü gibi zaman içinde artan ve Ege deniz ve hava sahasında, hatta Ege Adaları'nda bile Yunanistan'ın egemenlik haklarının sorgulanmasını ve onların askersizleştirilmesini talep eden, Yunanistan'a karşı sert bir iddia biçimidir. Üstelik Türkiye geçmişte Lozan Antlaşması'na ve antlaşmanın belirlediği bölgesel düzene de itiraz etmiştir. Yazara göre, Türkiye uluslararası hukuku ve özellikle de deniz yasalarını zorlamaktadır, buna karşılık Yunanistan'ın da uluslararası hukuka başvurması ve Kıbrıs ile birlikte İsrail, Mısır ve Ürdün ile "üçlü ittifaklar" yapması gereklidir. Yunanistan egemenlik haklarının müzakere edilmesine izin vermemelidir⁶².

Yunanistan Kardak Krizini müteakip Kardak Kayalıkları ve Ege'de egemenliği uluslararası antlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş bazı ada, adacık ve kayalıkları siyasi saiklerle AB Natura 2000 çevre programına dâhil ettirmiş, Türkiye bu konuda AB Komisyonu nezdinde yazılı ve sözlü girişimlerde bulunarak Yunanistan'ın statüsü tartışmalı coğrafi formasyonlar üzerinde yaratması muhtemel fiili durumları kabul etmediğini belirtmiştir⁶³. Türkiye'nin önerisi üzerine, iki ülke arasında 2000 yılı sonlarında bir dizi GAÖ (Güven Arttırıcı Önlem) üzerinde görüşmelere başlanarak Ege'de çatışma riskinin azaltılması ve karşılıklı güvenin artırılması hedeflenmiş ve bugüne kadar toplam 29 GAÖ üzerinde mutabık kalınmıştır⁶⁴.

SONUÇ

Bir gemi kazası ile başlayan ve uluslararası boyuta taşınan Kardak Krizi, Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir ihtilafı su yüzüne çıkarmış ve "gri alanlar" olarak tanımlanan egemenliği belirsiz coğrafi oluşumları gündeme getirmiştir. Kazadan sonra bir ay boyunca Türkiye ve Yunanistan arasında konu ile ilgili diplomatik görüşmeler yapılmasına rağmen kamuoyu bundan haberdar olmamış, ancak kaza her iki tarafın basın organlarında yer aldıktan sonra, yerel bazı müdahaleler ile krize dönüşmüştür. Medyanın krize dahil olması, hatta yönlendirmesi de krizin büyümesinde dikkati çeken unsurlardan biridir. Her iki tarafın o dönemde iç siyasetlerinde yaşadıkları sorunların da etkisi ile kriz tırmanarak savaşın eşiğine gelmiş ve barışı sağlamak için ABD'nin arabuluculuk yapması gerekmiştir. Kardak Krizi, Ege'de sınırlı ya da topyekûn potansiyel bir askeri çatışma riskinin var olduğunu göstermiştir. Genel olarak Yunanistan tarafında Türkiye; güç kullanma arzusu, bölgesel düzeni bozması, uluslararası yasaları zorlaması konularında eleştirilmiştir. Ayrıca hükümet yoğun eleştiriler almış, bazı

⁶² Hristos Kellas, "Ímia Ke Tourkia, Politiki Tis Íshios Enantion Tou Dietnous Dikeiou"
<http://www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/191339-μία-και-τουρκία-πολιτική-της-ισχύος-εναντίον-του-διεθνούς-δικαίου.html> (23.02.2018)

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı SC-28, 31 Mart 2018 tarihli açıklama.

⁶⁴ <http://www.mfa.gov.tr/ege-sorunu-ile-ilgili-son-gelismeler.tr.mfa> (13.06.2020)

sorumlular istifa etmiştir. Yunanistan'da başbakan Andreas Papandreu'nun istifası sonrası dış politika yönünden AB ile daha yakın çalışmayı hedefleyen Kostas Simitis'in başbakan seçilmesi, krizi hızla ikili ilişkilerden AB meselesi noktasına taşımıştır. Bu yönden Yunanistan'ın başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Türkiye tarafında ise; iç siyasette 1995 seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidar için gereken çoğunluğu sağlayamaması yüzünden kısa süreliğine azınlık hükümeti başbakanı olan Tansu Çiller'in krize yaklaşımının gerginliği arttırdığı, bu konuda eleştirildiği görülmektedir. Ancak uzun vadede Türkiye'yi etkileyen daha önemli bir konu, Türkiye'nin AB geçiş sürecinde alması planlanan mali yardımları Yunanistan'ın etkisi ile alamamasıdır, üstelik AB'nin ve ABD'nin de tepkilerine maruz kalmıştır. AB ve Türkiye İlişkileri bağlamında Kardak Krizi bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Kriz arabulucusu ABD ise iki NATO müttefikinin savaşına engel olmuş ancak krize yoğunlaştığı için o sırada sürmekte olan Bosna ve Doğu Akdeniz sorunları ile yeterince ilgilenememiştir.

Günümüzde Yunanistan uluslararası antlaşmalardan doğan egemenlik hakları olduğu konusunda ısrarını sürdürerek uyuşmazlığı AB gündeminde tutma çabalarına devam etmekte (Natura 2000 çevre programı gibi çeşitli fırsatları kullanarak), Türkiye ise soruna ikili görüşmelerle çözüm bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bu konuda Türkiye'nin önerisi ile iki ülke arasında bir dizi görüşme başlatılmış olmasına rağmen Kardak Kayalıkları ve benzer coğrafi oluşumların ihtilafı henüz çözülememiştir. Bunun en önemli sebebi tarafların konu ile ilgili antlaşmaları farklı şekilde yorumlamasıdır. Kriz sırasında Türk Dışişleri arşivlerinde bir düzenleme yapılması gerekliliği de fark edilmiş ve çalışmalara başlanması kararı alınmıştır, bunu krizin sebep olduğu olumlu bir sonuç olarak yorumlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (1997). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Çakmak, H. (2007). Uluslararası İlişkiler: “Giriş, Kavram ve Teoriler”, (Ed. H. Çakmak), Barış Kitapevi, Ankara.
- Demirözü, D. (2007). Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Denk, E. (1999). Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma Kardak Kayalıkları ve Spratly ve Senkaku/Diaouyu Adaları Örnekleri, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erdem, N. (2017). Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923, Derlem Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. M.ve Bağcı, H. ve Kundakçı, F. S. (2008). TBMM Tutanaklarında Türk-Yunan İlişkileri ve Avrupalılaşıma: 1994-2006, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara.
- Kurumahmut, A. (1998). Ege’de Temel Sorun-Egemenliği Tartışmalı Adalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Meray, S. L. (2001). Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler, Takım II, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Milas, H. (2014). Geçmişten Bugüne Yunanlılar-Dil, Din ve Kimlikleri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (Ed.) (2001). Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özman, A. (1984). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Toluner, S. (2004). Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye’nin Bazı Dış politika Sorunları, Beta Yayınları, İstanbul.
- Toluner, S. (2017). Geçmiş Anımsayıp Geleceği Yönlendirme, Beta Yayınları, İstanbul.
- Turan, Ş. (1991). Türk Devrim Tarihi I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Ayman, S. G. (1998). “Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi”, Foreign Policy, Ankara, Cilt 1, Sayı 2, 112.
- İnce, F. (2013). “Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 101-128.

Keser, U. ; Ak, G. (2013-2, Temmuz- Aralık, Kıbrıs Özel Sayısı-II). “Ege’de Yunanistan’ın Türk Adaları: Unutulmayanlar”, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 146-166.

Özey, R. (2001). “Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında”, Marmara Coğrafya Dergisi, İstanbul, Cilt:1, Sayı:3, 27-36.

Sunar, B. (2009). “Türk Dış Politikasında Bir Karar Alma Organı Olarak Medyanın Rolü: Kardak Krizi Örneği”, SOBİAD II. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı, İzmir, 241-242.

Şihmantepe, A. (2013). “Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi”, Güvenlik Stratejileri, Yıl 9, Sayı 17, 128-155.

Mumcu, C. (1999). Askeri-Güvenlik Krizlerinin Analizi ve Kardak Krizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı.

Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi (1969 ve 1971). Cilt I ve Cilt IV. Meydan Yayınevi, İstanbul.

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 30.01.1996, 6. birleşim, 1.oturum.

T.C. Dz.K.K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Seyir Haritaları ve Notik Yayınlar Kataloğu, İstanbul, 2020.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı SC-28, 31 Mart 2018 tarihli açıklama

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Hürriyet

İnternet Kaynakları

<http://www.costassimitis.gr/2002/10/16/ομιλία-στην-εκδήλωση-που-πραγματοποι/08.04.2018>

<http://www.denizhaber.com/dogu-akdenizde-enerji-savaslari-makale,100905.html> (02.04.2018)

<http://www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/191339-ιμια-και-τουρκια-πολιτική-της-ισχύος-εναντίον-του-διεθνούς-δικαίου.html> (23.02.2018)

<http://www.efsyn.gr/arthro/i-krisi-ton-imion> (23.02.2018)

<http://www.iefimerida.gr/news/393006/imia-22-hronia-meta-tin-krisi-oi-toyrkikes-prokliseis-poy-akoloythisan-lista> (28.02.2018)

<http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (14.03.2018)

http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (02.04.2018)

<http://www.mfa.gov.tr/ege-sorunu-ile-ilgili-son-gelismeler.tr.mfa> (13.06.2020)

<http://pangalos.gr/portal/2018/03/27/τα-ίμια-και-η-αλήθεια/>(08.04.2018)

<https://www.rizospastis.gr/> (03.03.2018)

<http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=99051> (23.02.2018)

<https://tdpkrizleri.org/index.php/1987-aegean-continental-shelf-crisis> (27.12.2020)

EKLER

EK 1: Hürriyet, 28 Ocak 1996.

EL FENERİ
günde elinizde, 2 günde cebinizde...
İLK KUPON YARIN...

PORSELEN YEMEK TAKIMI
SADECE 189 KUPONA
İLK 2 KUPON BUGÜN

Hürriyet
28 Ocak 1996 Pazartesi
Fiyatı 1000 Lirası
P. 0312 24 24 24

Bayrak savaşı

Yunanlılar, Bodrum'daki Kardak kayalıklarına dün kendi bayraklarını dikme düretini gösterdi. Hürriyet ekibi hemen kayalığa çıkıp Yunan bayrağını indirdi ve yerine Türk bayrağını koydu.

Kayısı 400 inşaatçısı 100 kişi...
Yunanlılar kayalığa...
Sakallıları Lütfettiler...
Amerya...

Boş okyanus Kanak D'ün yayıncı

Çiller de kuramadı

Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...
Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...
Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...

Görevi iade edin

Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...
Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...

ABD'li kimya devi güreşçiyi öldürdü

Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...
Yenişehir Çiller gözetimci dün 10 rüküde bir...

ÖNE YERİNİ ALANLAR

SILVER STAR
CAYAL KASIK BICAK TABANI
Misofine bu token yakılır,
topluca bu token çıkar...
Tel: 0312 421 10 10
421 10 10

İŞTE OLAY!
HERKESE
İTHAL
EL FENERİ
3 SANS İÇİN
İLK KUPON
YARIN
2 günde elinizde, 3 günde cebinizde...

Hürriyet
1 Ocak 1996
Cuma, 30 Ocak 1996, Sayı 10.000

0 bayrak inecek

ABD'den İtidal tevsiyesi

ABD'den İtidal tevsiyesi...
ABD'den İtidal tevsiyesi...
ABD'den İtidal tevsiyesi...

Kardak Kayalıkları'ndaki Türk bayrağını indiren Yunanistan, dün de adaya bir grup sivil Yunanlı ile silahlı kişileri çıkınca hava aniden gerginleşti.

Ada ya silahlı Yunanlılar çıkarıldı mı?

ABD'den İtidal tevsiyesi...
ABD'den İtidal tevsiyesi...
ABD'den İtidal tevsiyesi...

Milli Piyango çekildi

Milli Piyango çekildi...
Milli Piyango çekildi...
Milli Piyango çekildi...

Eservit: İyi ki gazeteciler var...
Eservit: İyi ki gazeteciler var...
Eservit: İyi ki gazeteciler var...

Ablukaya alınabilir

Ablukaya alınabilir...
Ablukaya alınabilir...
Ablukaya alınabilir...

Ada'da Yunan marşı...
Ada'da Yunan marşı...
Ada'da Yunan marşı...

Ada'da Yunan marşı

Ada Turizmi Açısından Destinasyon Çekiciliği ve Destinasyon Marka Kimliği Ölçeklerinin Türkçeye Uyarlaması

Araştırma Makalesi/Research Article

Gülşay KESKİN* Ayşe AKYOL**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, adalarda turizm kavramını inceleyerek Liu vd. (2017) tarafından geliştirilen destinasyon çekiciliği ölçeği ile Tsaur vd. (2016) tarafından geliştirilen destinasyon marka kimliği ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Araştırmada ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile ölçeklerin yapı geçerlikleri incelenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda destinasyon çekiciliği ölçeği için toplam varyansın %62,968'ini açıklayan 3 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Destinasyon marka kimliği ölçeği için toplam varyansın %62,038'ini açıklayan 6 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ardından doğrulayıcı faktör analizi (DFA) çalışması yapılarak, ölçeklerin model uyum indeksleri ve güvenilirliği hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre destinasyon çekiciliği ölçeğinin model uyum indekslerinin ($X^2=279,615$; $X^2/df =1,877$; $RMSEA=0,074$; $GFI=0,854$; $CFI=0,929$; $SRMR=0,0609$) geçerli düzeyde olduğu bulunmuştur. Destinasyon marka kimliği ölçeği DFA analizinde model uyum indekslerinin ($X^2=547,486$; $X^2/df =1,935$; $RMSEA=0,077$; $GFI=0,856$; $CFI=0,912$; $SRMR=0,0588$) kabul edilebilir uyum sınırları dahilinde yer aldığı bulunmuştur. Güvenirlik analizleri sonucunda destinasyon çekiciliği ölçeğinin hesaplanan (α) değerinin 0,872; destinasyon marka kimliği ölçeğinin (α) değerinin 0,810 olduğu ve ölçeklerin güvenilir olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgular sonucunda iki ölçeğinde uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ve tüm faktörlerin birbiriyle olumlu ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ada Turizmi, Destinasyon Çekiciliği, Destinasyon Marka Kimliği, Ölçek Uyarlama*

Adaptation of Destination Fascination and Destination Brand Identity Scales to Turkish in Terms of Island Tourism

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the concept of tourism in the islands and adapt the Destination Fascination Scale developed by Liu et al. (2017) and the Destination Brand Identity Scale developed by Tsaur et al. (2016) into Turkish. The construct validity and reliability of the research scales were examined. The construct validity of the scales was examined by Explanatory Factor Analysis (EFA). As a result of the explanatory factor analysis (EFA), for destination fascination scale a 3-factor structure that explains 62,968% of the total variance was obtained. For the destination brand identity Scale, a 6-factor structure that explains

* Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada Meslek Yüksekokulu, gulaykeskin@comu.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0003-2706-8868

** Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ayseakyol@arel.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-4039-5823

62,038% of the total variance was obtained. Subsequently, by conducting a confirmatory factor analysis (CFA) study, the model fit indexes and reliability of the scales were calculated. According to the confirmatory factor analysis (CFA) results, it was found that the model fit indexes of the destination fascination scale ($\chi^2=279,615$; $\chi^2/df=1,877$; RMSEA=0,074; GFI=0,854; CFI=0,929; SRMR=0,0609) were at a valid level. In the destination brand identity scale CFA analysis, it was found that the model fit indexes ($\chi^2=547,486$, $\chi^2/df=1,935$; RMSEA=0,077; GFI=0,856; CFI=0,912; SRMR=0,0588) were within the acceptable fit limits. As a result of the reliability analysis, it was found that the calculated (α) value of the destination fascination scale was 0,872 the (α) value of the destination brand identity scale was 0,810 and the scales were reliable. As a result of the findings, it was determined that the fit indexes on the two scales were at an acceptable level and all factors were positively and significantly related to each other.

Keywords: *Island Tourism, Destination Fascination, Destination Brand Identity, Scale Adaptation*

GİRİŞ

Turizm destinasyonu markalaması, bir ülke veya bölge tarafından turist ziyaretlerini çekmek için gerçekleştirilen bir pazarlama stratejisidir. Destinasyonlar sahip oldukları tarihleri, doğal potansiyelleri ve kültürel miraslarını turistik cazibe ve potansiyel çekici unsurlar olarak kullanmaktadır (Hasyim vd., 2020: 1). Son derece rekabetçi bir ortamda daha fazla turist çekmek için destinasyonlar güçlü destinasyon markaları oluşturmaya ve onları tüketicilerin zihninde doğru bir şekilde konumlandırarak destinasyon marka kimliği yaratmaya çalışmaktadır (Frere vd., 2021: 193). Gittiği destinasyonlardan memnun ayrılan turistler, o destinasyonları tekrar ziyaret ederek çevrelerine bu destinasyonlarla ilgili tavsiyeler vermekte destinasyonların bilinirliğinin artmasına ve destinasyonların marka kimliğinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Destinasyonlar, yarattıkları ve sundukları çekiciliklerle kendi başına bir talep oluşturan ve temel ziyaret amacı sırasında ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması için planlamayı gerektiren bir yer parçası şeklinde tanımlanmaktadır (Aksu, 2015: 4). Destinasyonlar gezip, görülebilen, içinde turistleri çeken farklı unsurların bulunduğu çeşitli cazibe merkezleridir. Adalar doğaları, bitki örtüleri, temiz denizleri, biyoçeşitlilikleri, kültürel, tarihi zenginlikleri, farklı etnik gurupların bir arada kurmuş oldukları dostane ilişkiler ile eşsiz çekici unsurları içinde bulunduran destinasyon merkezleridir.

Bu araştırmanın amacı, Liu vd. (2017) tarafından geliştirilen destinasyon çekiciliği ölçeği ve Tsaur vd. (2016) tarafından geliştirilen destinasyon marka kimliği ölçeğini Türkçeye uyarlamak ada turizmi kavramını ele alarak ada turizmi ve turizmde destinasyon pazarlaması üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır. Liu vd. (2017) tarafından geliştirilen destinasyon çekiciliği ölçeği daha önce Karadamar vd. (2018) araştırmalarında “destinasyon hayranlığı” olarak Türkçeye uyarlamışlardır. Bu araştırmada “destinasyon çekiciliği” adı altında tekrar ele alınarak geçerlik ve güvenilirliği incelenecektir. Tsaur vd. (2016) tarafından geliştirilen Türkçe alan yazında destinasyon marka kimliğini ölçen ilk Türkçe ölçek olarak alan yazına kazandırılması amaçlanmaktadır.

Araştırma Gökçeada'ya gelen turistler üzerinde iki farklı örneklemden (n1:220, n2:160) toplanarak yürütülmüştür. Öncelikle ölçeklerin dil geçerliği sağlanmıştır. Dil geçerliği sağlandıktan sonra ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirlikleri incelenmiştir. İlk örneklem üzerinde açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanarak ölçeklerin yapı geçerlikleri incelenmiştir. Aynı dönemde Gökçeada'ya gelen ve veri toplanan ikinci örneklem grubundan elde edilen veri setine doğrulayıcı faktör analizi (DFA) çalışması yapılmıştır. Ölçeklerin model uyum indeksleri incelenerek güvenilirlikleri hesaplanmıştır.

1. ADA TURİZMİ

Ada turizmi yeni bir turizm türü değildir. Adalar binlerce yıldır dinlenme ve rahatlama yeri olarak kullanılmaktadır. Romalılar, Capri Adası'nı iki bin yıl önce bir tatil beldesi olarak kullanmışlardır. Akdeniz, Atlantik ve Pasifik'teki adalar insanların rahatlamak ve gençleşmek için gittikleri yerler olarak bilinmektedir (Stylidis ve Terzidou, 2007: 955).

Adalarda turizm, belirli coğrafi mekânlarda yer alan doğal kaynaklarla ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir ticari uğraştır. Özellikle, "ada turizmi" terimi, bir adada aile pansiyonları, kurumsal oteller ve diğer ilgili ticari alanların kurulmasının yanı sıra adanın doğal noktaları ve gelişmelerinin entegrasyonunu ilerleterek turizmin gelişmesi sağlamaktadır. Bu da adanın yerel nüfus artışını, çevresel iyileştirmeyi, tesislerin artmasını ve işlevsel iyileştirmeyi etkilemektedir (Yang vd., 2016: 261). Ayrıca adalarda gerçekleştirilen turizm faaliyetleri, bu destinasyonların ticari gelişimini, ekonomik büyümesini sağlamakta, aynı zamanda ev sahiplerinin refahını artırmaktadır.

Ada ekosistemleri, çeşitli ekosistemlerin çoğu tarafından paylaşılan çok spesifik fiziksel, ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklere sahiptir. Bu özellikler, daha fazla izolasyona, ekonomik olarak yararlanılabilir kaynakların yokluğuna, tüketim için büyük dış bağımlılığa, yüksek benzersizlik düzeyine sahip kültürel ve doğal mirasa ve yüksek yoğunlukta endemik bitki ve hayvan türlerine yol açan iyi tanımlanmış coğrafi sınırları içermektedir (Rio-Rama, 2020: 1).

Adalar, günlük yaşamdan farklı yaşam tarzları sağlayabildiğinden turistler arasında cazip yerler olarak kabul edilmektedir. Bir ada destinasyonunun romantizm, kaçış ve egzotizm duyguları yaratması, değişik deneyimler sunması, kültürel yapısından fiziki konumundan kaynaklanan benzersizliği adalara gelmek için geçerli neden olarak görülmekte ve turistleri etkilemekte önemli rol oynamaktadır (Moon ve Han, 2018: 71). Adaların sahip oldukları özellikler; (turistler tarafından uzak bir cennet olarak algılanmaları, turistlerde romantizm duygusu uyandırması, rahatlatıcı psikolojik etkileri), doğal güzellikleri, çevresel cazibe kaynakları ve yerel bağlamda eşsiz doğaları ile bu destinasyonlarda turizmi artırmaktadır.

2. DESTİNASYON ÇEKİCİLİĞİ

Destinasyon kavramı literatürde çekim yeri, turizm bölgesi ve turistik yer şeklinde ifade edilebilmektedir. Destinasyon, turistik ürünlerle birlikte turistlere deneyimler sunan ülke, ada veya şehir gibi iyi tanımlanmış coğrafik alanlardan oluşmaktadır (Davras ve Uslu, 2019: 681). Ayrıca, Gönenç (2010:7) destinasyonu; yörenin dışından gelen yabancıların, kalacakları süre içerisinde alacakları turistik mal ve hizmetlerin sunulduğu, doğal güzellikleri ve çekicilikleri olan bir alan, çeşitli turistik mal ve hizmetlerin ve o yöreden elde edilen, kazanılan ve tatil sonrasında hafızada kalan deneyimlerin, bir potada eritilmiş bir birleşimi olarak ifade etmektedir. Destinasyon çekiciliği; bir destinasyonun, turistlerin ilgi alanlarına göre destinasyondaki ayrıntıları keşfetmeleri ve destinasyonun sahip olduğu özellikleri özgürce ve kişisel olarak deneyimlemeleri olarak tanımlanır (V.G. vd., 2021: 2). Bir destinasyon, turistlerin ihtiyaçlarını ne kadar karşılayabiliyorsa, o kadar çekici olarak algılanmakta ve belirli bir destinasyonun seçilme olasılığı o kadar artmaktadır (Song vd., 2020: 511). Çekicilik, turizm etkinliğinin oluşmasında aktif rol oynayan faktörlerden birisidir. Demir (2010), Dalyan'a özgü çekici faktörlerin turistlerin tatil yeri seçimindeki etkisini belirlemeye yönelik araştırmasında, çekici unsurları; tarihi ve doğal çekicilikler, rekreasyonel çekicilikler, konaklama ve ulaşım olanakları ve sosyo-kültürel değerlere ilişkin destinasyon çekicilik unsurları olarak tanımlamıştır. Vengesayi vd. (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre, destinasyonların sahip olduğu kültür, doğa, tarih, mimari yapılar, yemek kültürü, geleneksel sanatlar gibi unsurlar destinasyon çekicilik unsurlarının belirleyicileridir.

Liu vd. (2017) geliştirdikleri ölçekte destinasyon çekicilik unsurlarını çok boyutlu bir kavram olarak ele alarak; gizem (mystique), zenginlik (richness), cazibe (attractiveness), benzersizlik (uniqueness), uygunluk (fitness) ve sıcakkanlılık (friendliness) olarak açıklamaktadır. Destinasyon çekiciliği unsurları aşağıda incelenmektedir:

2.1. Gizem

Gizem; destinasyonların sahip olduğu hikayelerin, turistlerin araştırma ve keşfetme motivasyonlarını ne ölçüde artırdığı olarak tanımlanabilir. Gizemli destinasyonlar turistlerin deneyimlerine ve destinasyonlara hayranlık duymalarına katkıda bulunur (Liu vd., 2017: 257).

Mitolojik öyküler ve efsaneler, masalsı anlatımlarıyla, olağanüstü yeteneklere ve özelliklere sahip kahramanlarıyla, ilgi çekici ve insanı sürükleyen olay örgüleriyle insanları cezbedebilmektedir. Dolayısıyla mitolojik öyküler ve efsanelerde ismi geçen yerler de bu ilgiden etkilenmektedir. Anadolu coğrafyası da başta Yunan mitolojik öykü ve hikâyeleri olmak üzere pek çok mitolojik öyküler ve efsanelerin doğuş yeri olarak dikkat çekmektedir (Sezer, 2020: 2463). Ayrıca Türkiye'deki Ege adalarının çoğunda Yunan mitolojisi hakimdir. Diğer adaların birçoğunda da efsaneler, masallar

geçmişten günümüze kadar anlatılmakta, gizemli, büyüleyici yönleriyle turistlerde merak uyandırmaktadır.

2.2. Zenginlik

Turizm destinasyonlarındaki temel kaynak ve çekiciliklerin en önemlisi; insanların herhangi bir katkısı ve emeği olmadan meydana gelmiş olan doğal ya da fiziksel zenginliklerdir. Bu zenginlikler destinasyonun iklim yapısı, doğal güzellikleri, görünümü, manzarası, flora ve faunası, bozulmamış doğası ile ulusal parklar ve alanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, tarihi eserler, dinsel yapılar ve anıtlar, sanatsal ve mimari özellikler, geleneksel sanatlar ve bölgenin yerel kültürü gibi faktörler de temel kaynak ve çekicilikler kapsamındadır (Eren vd., 2017: 482).

Doğal, tarihi ve kültürel kaynakların zenginliği, iklim ve coğrafi koşulların farklı turizm ürünleri açısından elverişliliği, misafirperverlik, güçlü bir turizm endüstrisi, Türk turizminin güçlü yönleridir. Yedi coğrafi bölgemizin her biri kültürleri ve kültürel çekicilikleri ile ayrı bir öneme sahiptir (Emekli, 2005:103). Geçmiş medeniyetlerin kalıntıları ve o dönemde yaşayan insanların, makinelerin olmadığı zamanlarda ulaştıkları teknolojik düzey turistleri etkileyebilmektedir. Gelenek ve görenekler, kültürel varlıklar gibi faktörler de sosyo-kültürel unsurlar olarak seyahat edilecek yeri çekici kılan önemli unsurlardır (Aktaş ve Batman, 2010: 378).

2.3. Cazibe

Kentlerin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan gelişimi, turizm açısından bir cazibe merkezi yaratmada destinasyon pazarlamasının önemini artırmaktadır. Bu gelişmeyi kavrayan ve uygulayabilen kentler, bölgeler veya ülkeler sahip oldukları çekicilik unsurlarını doğru anlamda kullanarak fark yaratabilmeye çalışmaktadır (Çiçek ve Pala, 2017: 26). Destinasyonların kendine has farklı tarihi, kültürel, sosyal cazibe unsurları bulunmaktadır. Şengül ve Türkay (2016: 3) yapmış oldukları çalışmada destinasyonların sahip oldukları cazibe unsurlarından birinin de yöresel mutfak kültürleri olduğunu açıklamışlardır. Mutfak son zamanlarda turizm hareketi içinde dikkat çeken unsurlar arasında yer almaktadır. Her destinasyon, turistlere sahip olduğu çekiciliklerinin yanı sıra bölgede yaşayan insanların mutfak kültürlerini de deneyimleme imkânı sunmaktadır.

2.4. Benzersizlik

Kaplan'a (1995) göre, destinasyon çekiciliği; benzersiz bir şeyin istem dışı dikkat çekmesi ve turistlerin büyüleyici bir deneyim süreciyle karşılaşarak bir destinasyonun benzersizliğini keşfetmesi olarak açıklamaktadır. Echtner ve Ritchie (1993), benzersizliğin destinasyon imajının anahtar ölçüsü olduğunu, destinasyonlar arasındaki farklılıkları şekillendirdiğini ve turistlerin bir destinasyon hakkında neyin özel olduğunu anlamalarını sağladığını belirtmişlerdir. Destinasyonun benzersizliği,

turistlerin günlük hayatta deneyimlenemeyen özel bir şey deneyimlemelerini sağlayarak destinasyon çekiciliklerini arttırmaktadır.

2.5. Uygunluk

Uygunluk, turistlerin benlik imajları ile destinasyon arasındaki uyuma ilişkin subjektif algıları olarak tanımlanabilir. Turistlerin destinasyondaki deneyimlerinin kendi benlik imajlarıyla uyumlu olduğunu hissetmeleri ile ilgilidir (Karadamar vd., 2018: 13). Sirgy ve Su (2000) turistlerin kendileri ile destinasyon arasındaki uyumluluğunun destinasyon seçimlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermişlerdir. Ayrıca ziyaret edilen destinasyonun turistlerin kişilik özelliklerine, beğenilerine uygun olması turistlerin o destinasyon ile aralarında bağ kurarak orayı yeniden ziyaret etmelerini sağlamaktadır.

2.6. Sıcakkanlılık

Samimi davranışlar; sıcakkanlı olma, empatik, hoş sohbet, cana yakın olma, enerjik, insancıl, heyecanlı, konuşkan, iyimser olma gibi duyguları kapsar (Kozak ve Güçlü, 2008: 43). Bir destinasyonda yerel halkın turistlerle olan etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda yerel halkın turistlere karşı kibar, saygılı, sıcakkanlı olması turizmin başarısı açısından gereklidir. Dolayısıyla yerel halkın turizme yönelik tutum ve algıları ile bunların yaşam kalitelerinin üzerindeki etkileri sürekli olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur (Ayazlar ve Ayazlar, 2016: 1452). Ayrıca bir destinasyonda çalışan personelin samimi ve sıcakkanlı olması, turistlerin kendilerini orada rahat ve güvende hissetmelerini sağlayarak o destinasyona olan talebi artırmaktadır.

3. DESTİNASYON MARKA KİMLİĞİ

Marka kimliği; ürünün tüketicilerin gözünde nasıl algılandıklarının özü olarak ifade edilmektedir. Güçlü bir marka kimliği, ürünün değerini ve önemini artıran bir olgu olarak görülmektedir (Aaker, 1995: 209). Marka kimliğini oluşturan unsurlar; marka ismi, sembol, logo, slogan, renkler, ambalajlama / paketleme olarak sıralanabilir (İnce ve Uygurtürk, 2019: 226). De Cahernatony (1999) çalışmasında marka kimliği unsurları olarak; marka vizyonu, marka kültürü, marka konumlandırması, marka kişiliği, marka unsurlarını belirlemiştir. Florek vd. (2006) çalışmalarında, Klage'nin (1991) işletmeler için belirlediği marka kimliği unsurlarını; destinasyon tasarımı, destinasyon davranışı ve destinasyon iletişimi olarak inceleyerek destinasyonlar için uyarlamışlardır.

Tsaur vd. (2016) destinasyon marka kimliğini ölçmek için geliştirdikleri ölçekte, marka kimliği unsurlarını; destinasyon imajı (destination image), destinasyon kalitesi (destination quality), destinasyon kişiliği (destination personality), destinasyon farkındalığı (destination awareness) ve destinasyon kültürü (destination culture) olarak belirlemiştir. Destinasyon marka kimliği unsurları aşağıda incelenmektedir:

3. 1. Destinasyon İmajı

Marka imajı; ürün varlığının ve marka kişiliğinin yansıması olan, tüketicilerin düşüncelerinde, hislerinde ve beklentilerinde marka ile ilgili inançlarını gösteren, satın alma kararında etkili olan, markanın insanların zihnindeki algılanış düzeyidir (Gülmez ve Dörtyol, 2013: 208). Destinasyon imajı ise, bir kişinin veya bir grup insanın bir destinasyon hakkındaki inanç, fikir ve izlenimlerinden oluşmaktadır (Özdemir, 2019: 66). İmaj, zihnin algılaması ve analitik süreç ile ilgili iken, imaj oluşumu, iç ve dış faktörlerden etkilenen bir unsurdur. İç faktörler, müşterinin kişisel özelliklerini kapsamakta, dış faktörler ise ürün özelliklerini ve imaj yaklaşımlarını içermektedir (Koubaa, 2008: 140). Turizm sektöründe olumlu bir destinasyon imajı, müşterilerin satın alma tercihlerini olumlu yönde etkilemekte ve bu destinasyondaki işletmelerin rekabet gücünü artırmaktadır (Gül vd., 2019: 58). Destinasyon imajı ayrıca turistlerin beklentilerini, ziyaret niyetlerini, memnuniyetini, destinasyondaki davranışını ve genel destinasyon deneyimini de şekillendirmektedir.

3. 2. Destinasyon Kalitesi

Pike vd. (2010), turizm ve ağırlama endüstrisinde, destinasyon kalitesini; bir destinasyonun altyapısı, ağırlama hizmeti, konaklama konforu gibi hizmetler üzerine algıladıkları kalite ile ilgili olduğunu açıklamışlardır. Algılanan kalite, niyet edilen amaca uygun şekilde bir mal veya hizmetin tüm kalite ve üstünlükleri üzerinde tüketicilerin algıları olarak tanımlanmaktadır. Bir destinasyon için algılanan kalite ise, tüketicilerin o destinasyon ile ilgili beklentilerin karşılanması ya da aşılması olarak görülmektedir (Çetinsöz ve Karakeçili, 2018: 129). Destinasyonlarda üretilen tüm ürün ve hizmetlerin kalitesi, destinasyon kalitesinde belirleyicidir. Turizm destinasyonlarında sunulan ürün ve hizmetler, destinasyonda yer alan tüm turizm işletmeleri tarafından sunulan ürün ve hizmetleri kapsamaktadır. Dolayısıyla her işletme destinasyon kalitesinden sorumludur. Çünkü destinasyonda turizm işletmelerince sunulan ürün ve hizmetlerin kalitesi, genel destinasyon kalitesini oluşturmaktadır (Güneş, 2018: 425).

3.3. Destinasyon Kişiliği

Marka kişiliği, Aaker (1997) tarafından “Bir markayla bağdaştırılan insani özelliklerin bir kümesi” olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre markalar ve tüketiciler arasında bir bağ kurulmaktadır. Markaların canlı ve hayat dolu olduğu düşünülmektedir (Ülkü ve Bişkin, 2020: 128). Zhang ve Bai (2011), marka kişiliğinin işlevsel niteliklerle karşılaştırıldığında ürünün kültürünü, duygusunu, değerini ve sembolik anlamlarını taşıdığını ifade etmektedirler. Destinasyonların kişileştirilmesi, marka değerinin anlaşılmasına ve gelişimine yardımcı olur. Dolayısıyla destinasyonların sahip olduğu özelliklerin çok iyi belirlenmesi ve rekabet üstünlüğü sağlayan yönlerinin öne çıkarılması için destinasyon kişiliklerinin de tespit edilmesi gerekmektedir (Dülgeroğlu ve Atay, 2019: 149).

3.4. Destinasyon Farkındalığı

Marka farkındalığı; markanın tanınması, pazarda veya reklamda tüketici tarafından görülmesi ve tüketicinin markayı gördüğünün farkında olması şeklinde tanımlanabilmektedir (Söylemez ve Duygum, 2020: 261). Marka farkındalığı bir markanın adının, logosunun, ambalajının, karakterinin, sunduğu faydaların, biçimsel ve içeriksel işlevlerin kategori gereksinimi ile birleşimlerinden oluşur (Öcel, 2020: 261). Günümüzde yoğun rekabet içeren pazarlarda marka kalabalığı içerisinde kaybolmaya yönelik olarak marka farkındalığı oluşturmanın markalara fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca marka farkındalığı, tüketicilerin satın alma kararları ve tüketim tercihleri üzerinde etkili olan bir olgudur (Torlak vd., 2014: 149). Destinasyonlarda ise destinasyonların benzerlerinden ayrılmak üzere yürüttükleri her türlü planlama, strateji, faaliyet ve bir destinasyonun markası ile ilgili turistlerin sahip oldukları olumlu veya olumsuz bilgilerin tamamı destinasyon marka farkındalığı olarak ele alınmaktadır (Ünal, 2020: 14). Turistlerin seyahat davranışlarında, destinasyon hakkında sahip oldukları bilginin etkisi bulunmaktadır. Bir turizm destinasyonu ile ilgili turistlerin nezdinde olumlu algı oluşturabilmek ve farkındalık yaratabilmek destinasyon çekiciliği oluşturmak açısından oldukça önemlidir (Şengül ve Türkay, 2018: 225).

3. 5. Destinasyon Kültürü

Kültür, toplumdaki farklı davranış kalıplarının birikimini temsil etmektedir. Ekonomik, yasal, politik ve teknolojik yönler olarak adlandırılan farklı makro-çevresel unsurların tümü, farklı davranış kalıplarını etkiler. Tarihsel olarak, antropolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte, kültür terimi, bir toplumda yaşayanların gelenekleri ve davranış kalıplarıyla ilişkilendirilmiştir (Kumar ve Dhir, 2020: 2).

Bir destinasyonda yaşayanların gelenek görenekleri, inançları, yaşayış tarzları, tutamları o destinasyonun kültürünü oluşturur. Destinasyonların kültürel özellikleri, turist memnuniyetini etkilemektedir. Kültürel ve tarihi mekanlar, festivaller, sanat gibi marka varlıkları, destinasyon marka imajının önemli belirleyicileridir. Turizm faaliyetleri, bir destinasyonun kültürü üzerinde olumlu etkiler yaratabilirken kültürel ve tarihi alanların korunmaması gibi olumsuz etkiler de yaratabilir (Lee ve Xue, 2020: 394). Kültür, destinasyonlara olumlu bir imaj sunmakta daha fazla turist çekmekte ve daha fazla iş için yeni kapılar açmaktadır. Ayrıca destinasyonların sahip olduğu kültürel miras, turistleri etkilemekte ve o destinasyonları seçmelerinde belirleyici rol almaktadır (Herlina, 2020: 27).

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada Liu vd. (2017) tarafından geliştirilen destinasyon çekiciliği ölçeği ve Tsaur vd. (2016) tarafından geliştirilen destinasyon marka kimliği ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliklerini test etmek, faktör yapılarını belirlemek ve Türkçe uyarlamasının kullanılabilirliğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın ana kütlesini Türkiye'deki destinasyon merkezlerini ziyarete gelen turistler oluşturmaktadır. Ada destinasyonlarının önemi son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de her geçen gün artmaktadır. Gökçeada yüz ölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük adası olup, eşsiz doğası, alternatif turizm imkanları ile turistlerin cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu nedenle yapılan araştırmada ada turizmi ele alınarak Gökçeada'ya gelen turistler örneklem olarak seçilmiştir.

Araştırma öncesinde ölçeğin güvenilirliğini test etmek amaçlı bir ön test uygulanır. Ön-testin nedeni ölçeğin önceki aşamalarda gözden kaçmış olabilecek kimi eksiklerin muhtemel cevaplayıcılarla aynı özellikleri taşıyan küçük veri gurubu üzerinde denenmesidir. Ön-test verileri betimsel analiz, iç tutarlılık analizi ve madde-toplam korelasyonu analizine tabi tutulmakta ve böylece ölçeğin güvenilirliğini düşüren ifadeler gözden geçirilerek, gerekirse elenmektedir (Erdemir, 2018: 13). Bu nedenle araştırma öncesinde Gökçeada'ya gelen 30 turist üzerinde ön test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde destinasyon çekiciliği ölçeği yer almaktadır. Ölçekte, destinasyon çekiciliği unsurları çok faktörlü bir kavram olarak ele alınarak; gizem, zenginlik, cazibe, benzersizlik, uygunluk ve sıcakkanlılık olarak açıklanmıştır. Araştırma öncesinde yapılan ön test aşamasında ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Destinasyon çekiciliği ölçeğinde sıcakkanlılık faktörü altındaki maddeler yeterli faktör yükü değeri taşımadığı için (FY <0,45; Karagöz, 2019: 676) araştırmadan çıkarılmış ve ölçek, gizem, zenginlik, cazibe, benzersizlik ve uygunluk olmak üzere beş faktör olarak değerlendirilmiştir. Ölçek 25 maddeden oluşan 5'li likert tipi ölçektir. Anketin ikinci bölümünü 32 maddelik 5'li likert tipi olarak hazırlanan destinasyon marka kimliği ölçeği oluşturmaktadır. Destinasyon marka kimliği ölçeği; destinasyon imajı, destinasyon kalitesi, destinasyon kişiliği, destinasyon farkındalığı ve destinasyon kültürü olarak beş faktör altında incelenmiştir. Ölçeklerin yapı geçerliğini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi, temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınarak ölçeğin kaç faktörden meydana geldiği ve maddelerin faktör yükleri belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen faktör yapıları doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sürecinde öncelikle modele ilişkin ki-kare (χ^2) değerinin serbestlik derecesi ve bir dizi uyum iyiliği indeksleri değerlerinin yeterlilik düzeyleri incelenmiştir. Son olarak Türkçeye uyarlanan ve faktör yapısı belirlenen faktörler ve alt faktörler için ölçek maddelerinin birbirleriyle tutarlılığını test edebilmek amacıyla, güvenilirlik çalışması kapsamında alt faktörleri ve ölçeklerin tümü için Cronbach Alfa (α) değerleri hesaplanmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma için hazırlanan anket formu, Gökçeada'ya tatil amaçlı gelen iki ayrı örneklem üzerinde uygulanmıştır. İki ayrı örneklemin kullanılmasındaki amaç bir örnekleme elde edilen bulguların,

farklı bir zamanda ayrı bir örneklem grubunda da denenerek, bulguların genellenebilirliğinin artırılmasıdır (Basım ve Beğenirbaş, 2012: 81). Birinci araştırma grubu (n1) 220 turistten oluşmaktadır. Birinci araştırma grubuna açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanarak ölçeklerin yapı geçerlikleri incelenmiştir. Aynı dönemde Gökçeada'ya gelen (n2) 160 kişiden oluşan araştırma grubuna doğrulayıcı faktör analizi (DFA) çalışması yapılmıştır. Ölçeklerin model uyum indeksleri incelenerek güvenilirliği hesaplanmıştır.

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yapılan araştırmalar sonucunda turistlerin demografik özelliklerinden; yaşları, cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim düzeyleri, kişisel gelirleri, meslekleri ve ikamet ettikleri iller belirlenmiş, her bir değişkene ait, frekans ve yüzde değerleri incelenmiştir. Bu değerler, Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Birinci ve ikinci Veri Setinde Katılımcıların Demografik Özellikleri

		1. Veri Seti (n ₁ :220)		2. Veri Seti (n ₂ :160)		
		n ₁	%	n ₁	%	
Yaş	18-25 yaş	74	33,8	97	60,6	
	26-45 yaş	84	38,4	44	27,5	
	41-65 yaş	59	26,9	19	11,9	
	66 yaş ve üzeri	2	0,9			
Cinsiyet	Kadın	115	52,3	91	56,9	
	Erkek	105	47,7	69	43,1	
Medeni Durum	Bekar	134	60,9	110	68,8	
	Evli	106	39,1	50	31,2	
Eğitim Düzeyi	Okur Yazar Değil	1	0,5	1	,6	
	İlköğretim	35	15,9	9	,6	
	Önlisans	51	23,2	68	2,5	
	Lisans	103	46,8	65	0,6	
	Yüksek Lisans	27	12,3	13	,1	
	Doktora	3	1,4	4	,5	
Kişisel Gelir	1000 TL veya daha az	44	20,0	50	31,2	
	1001 TL-2500 TL	40	18,2	20	12,5	
	2501 TL-4000 TL	37	16,8	39	24,4	
	4001 TL-5500TL	38	17,3	18	11,2	
	5501 TL-7000 TL	30	13,6	20	12,5	
	7001 TL ve üzeri	31	14,1	13	8,1	
		1. Veri Seti (n₁:220)		2. Veri Seti (n₂:160)		
		n₁	%	n₂	%	
Meslek	Akademisyen	7	3,2			
	Asistan	3	1,4			
	Asker	1	,5			
	Avukat	4	1,8			
	Bankacı	4	1,8			
	Doktor	5	2,3			
	Emekli	3	1,4			
					Meslek	
				Sekreter	2	1,3
				Akademisyen	3	1,9
				Asker	1	,6
				Avukat	3	1,9
				Bankacı	1	,6
				Diyetisyen	2	1,3
				Doktor	1	,6

İkamet Edilen İl	Esnaf	5	2,3	İkamet Edilen İl	Eczacı	3	1,9
	Ev Hanımı	10	4,5		Emekli	3	1,9
	Fotoğrafçı	1	,5		Esnaf	2	1,3
	Gastronom	3	1,4		Ev Hanımı	4	2,5
	Gazeteci	4	1,8		Gastronom	3	1,9
	Gıda Teknikeri	3	1,4		Hemşire	3	1,9
	Hemşire	4	1,8		İşçi	4	2,5
	İşçi	7	3,2		Memur	7	4,4
	Kaptan	1	,5		Muhasebeci	9	5,6
	Laborant	1	,5		Öğrenci	61	38,1
	Memur	11	5,0		Öğretmen	8	5,0
	Mimar	6	2,7		Psikolog	3	1,9
	Muhasebeci	7	3,2		Satış Danışmanı	6	3,8
	Mühendis	16	7,3		Sekreter	1	,6
	Öğrenci	60	27,3		Serbest Meslek	17	10,6
	Öğretmen	24	10,9		Teknisyen	4	2,5
	Özel Sektör	2	,9		Turizmci	1	,6
	Psikolog	1	,5		Tüccar	2	1,3
	Ressam	1	,5		Yönetici	6	3,8
	Satış Danışmanı	8	3,6				
	Sekreter	2	,9				
	Serbest Meslek	6	2,7				
	Sosyolog	1	,5				
	Şöför	1	,5				
		1. Veri Seti (n₁:220)				2. Veri Seti (n₂:160)	
		n₁	%			n₂	%
	Adana	2	,9		Ardahan	1	,6
	Ankara	4	1,8		Artvin	2	1,3
	Antalya	1	,5		Balıkesir	3	1,9
	Aydın	6	2,7		Bursa	5	3,1
	Balıkesir	2	,9		Çanakkale	24	15,0
	Bursa	7	3,2		Denizli	1	,6
	Çanakkale	32	14,5		Edirne	1	,6
	Edirne	1	,5		Eskişehir	4	2,5
	Eskişehir	1	,5		Gaziantep	1	,6
	Gaziantep	1	,5		Gelibolu	1	,6
	Hatay	3	1,4		Hatay	2	1,3
	İstanbul	99	45,0		İstanbul	66	41,3
	İzmir	21	9,5		İzmir	8	5,0
	Kırklareli	2	,9		Kars	1	,6
	Kocaeli	3	1,4		Kırklareli	1	,6
	Ordu	1	,5		Kocaeli	3	1,9
Rize	2	,9	Manisa	1	,6		
Tekirdağ	28	12,7	Muğla	3	1,9		
Trabzon	3	1,4	Ordu	1	,6		
Zonguldak	1	,5	Sakarya	2	1,3		
Adana	2	,9	Samsun	3	1,9		
Ankara	4	1,8	Tekirdağ	26	16,3		
Antalya	1	,5					
Aydın	6	2,7					
Balıkesir	2	,9					
Bursa	7	3,2					
Çanakkale	32	14,5					
Edirne	1	,5					

Eskişehir	1	,5
Gaziantep	1	,5
Hatay	3	1,4
İstanbul	99	45,0
İzmir	21	9,5
Kırklareli	2	,9
Kocaeli	3	1,4
Ordu	1	,5
Rize	2	,9
Tekirdağ	28	12,7
Trabzon	3	1,4
Zonguldak	1	,5

5.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı (açımlayıcı, keşfedici) faktör analizi (AFA); çok sayıdaki değişkeni, belirli sayıda gruplara ayırarak, her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum; gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak, grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür (Karagöz, 2019: 671). Faktör analizinin belirli hedefleri; gözlenen değişkenler arasındaki korelasyon kalıplarını özetlemek, büyük sayıdaki gözlenen değişkenleri daha az sayıda faktörlere dönüştürmek, gözlenen değişkenleri kullanarak temel işlemler için operasyonel bir tanım (bir regresyon denklemi) oluşturmak ya da süreçlerin doğası hakkındaki bir teoriyi test etmektir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 612). Araştırmacılar faktör analizi kullanarak veride yer alan bir dizi faktörü veya faktörün teorik açıdan yorumlanabilir olup olmadığını belirleyebilmektedir. Diğer taraftan AFA, p değişkenli bir olayda birbirleri ile ilişkili değişkenleri bir araya getirerek, az sayıda ancak önemli, yeni ilişkisiz değişkenler bulmayı hedeflemektedir (Çokluk vd., 2016: 185).

Tablo 2. Destinasyon Çekiciliği Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analiz Tablosu

Ölçekler	Faktör Yükleri	Varyans %	Özdeğer
Destinasyon Çekiciliği (DÇ) KMO: 0,948; Bartlett'in Küresellik Testi; ($\chi^2=4108,634$; $df=300$; $p=0,000$)			
Uygunluk (UYG)		29,915	7,479
UYG23: Burası gerçekten kişisel tarzımın bir kısmını yansıtıyor.	0,828		
UYG21: Burası hayat tecrübelerimle ve tarzımla uyumludur.	0,828		
UYG24: Burası gerçek beni yansıtıyor.	0,825		
UYG25: Bu ada benimle ve yapmak istediklerimle uyumludur.	0,801		
CZB14: Burada daha uzun kalmak isterim.	0,791		
UYG22: Buradaki atmosfer, sevdiğim tarzda.	0,780		
CZB13: Adada güzel duygular hissediyorum.	0,705		
CZB12: Adada sunulan duygusal deneyimler beni cezbediyor.	0,610		
CZB11: Ruh halimi burada değiştirebilirim.	0,589		
ZNG9: Adada kalırken sıkılmadım.	0,542		
ZNG8: Ada bana farklı duygular ve deneyimler sağlıyor.	0,513		

Benzersizlik (BNZ)		21,122	5,280
BNZ18: Bu adanın diğerlerinden farklı olduğunu düşünüyorum.	0,831		
BNZ17: Ada görsel açıdan diğer adalardan farklı görünüyor.	0,798		
BNZ16: Burası eşsiz bir tarz yaratıyor.	0,641		
BNZ19: Adanın kendine has yerel özellikleri var.	0,635		
GZM3: Ada gizemli bir yer.	0,591		
BNZ15: Burası benzersiz deneyimler sunuyor.	0,557		
GZM1: Adayı gezerken buraya olan merakım arttı.	0,532		
ZNG6: Adayı ziyaret ederken farklı duygular yaşayabilirim.	0,521		
GZM2: Ada, keşif yapmak için kayda değer bir yer.	0,500		
ZNG5: Adada keşfetmeye değer birçok yer var.	0,495		
Zenginlik (ZNG)		11,931	2,983
ZNG7: Ada çeşitli eğlence imkânları ve faaliyetler sunmaktadır.	0,599		
GZM4: Ada günlük hayatımdan farklı deneyimler sunuyor.	0,596		
C10: Adada, tadını çıkarabilecek birçok yer bulabilirim.	0,591		
B20: Adanın özel temalı alanları var.	0,513		
Toplam		62,968	

Faktör Çıkarma Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.

Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalizasyonu ile Varimax. Rotasyon 5 iterasyonda yakınsadı.

Çalışma grubundan elde edilen verilerin açıklayıcı faktör analizine uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi ile açıklanabilir. Kaiser-Meyer Olkin değerinin yüksek olması, ölçekteki her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelir. KMO testinin değeri 0 ile 1 aralığında olmalıdır. KMO, testinde bulunan değer 0,50'nin altında ise kabul edilemez. 0,50 zayıf; 0,60 orta; 0,70 iyi; 0,80 çok iyi; 0,90 mükemmeldir (Tavşancıl, 2002:50). Bu doğrultuda Tablo 2 incelendiğinde destinasyon çekiciliği ölçeği için yapılan KMO testi sonucu bulunan katsayı (0,948) olduğundan verilerin faktör analizi için “mükemmel” düzeyde uygun olduğu görülmektedir. Ayrıca Bartlett küresellik testi sonuçları incelendiğinde ki-kare ($\chi^2=4108,634$; $df=300$; $p<0,000$) değerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. P (sig) $0,000<0,005$ olduğundan Bartlett küresellik testi sonucu da anlamlı olarak tespit edilmiştir. Yani değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur ve veriler çoklu normal dağılımdan gelmiş demektir. Elde edilen her iki bulguya göre veriler faktör analizi için uygundur (Karagöz, 2019: 680).

Faktör yükleri, her bir faktör oluşmasında değişkenlerin, maddelerin katkılarını, ağırlıklarını belirtir. Faktör yüklerinin genelde 0,50 veya daha yüksek olması uygun olmakla birlikte 0,45 olmasının yeterli olacağını hatta ölçekteki madde sayısı az ise 0,30 olabileceği söylenmektedir. Faktör yük değerlerinin 0,45'in (0,30-0,50) altında olan maddeler analizden çıkarılmalıdır. Çıkarılma işlemi yapılırken değeri en düşük madde ile başlanmalıdır. En düşük değer analizden çıkarıldıktan sonra analiz tekrar edilmelidir. Bu işlem 0,45'ten küçük olan bütün maddeler analizden çıkarılana kadar işlem tekrar eder (Karagöz, 2019: 676). Yapılan AFA sonucunda Tablo 2'ye göre faktör yüklerinin 0,45 ve üzerinde

değerler aldığı görülmektedir. Bu nedenle ölçekteki maddelerin analizden çıkarılmaması uygun görülmüş ve tüm maddelerin 3 faktör altında dağılım gösterdiği gözlenmiştir. 1. Faktör: Uygunluk (UYG), 2. Faktör: Zenginlik (ZNG), 3. Faktör: Benzersizlik (BNZ) olarak adlandırılmıştır. Faktör sayısının belirlenmesinde özdeğer istatistiğinden yararlanılmaktadır. Özdeğer istatistiği 1'e eşit veya daha büyük olan faktörler anlamlı kabul edilmektedir. Söz konusu değer 1'den küçük olduğu takdirde faktörler dikkate alınmamaktadır (Sayar vd., 2020: 5). Özdeğerler, faktörlerce açıklanan varyansı hesaplamada ve faktör sayısına karar vermede kullanılmaktadır. Dolayısıyla faktör analizinde sadece özdeğerleri 1 ve 1'in üzerinde olan faktörler kararlı olarak kabul edilir. Özdeğer yükseldikçe, faktörün açıkladığı varyans da yükselir (Kayapınar, 2018: 589). Literatürde genellikle toplam varyans açıklama yüzdesinin 60 ve üzeri olması istenmektedir (Alpar, 2013: 296). Açıklanan toplam varyans yeterli büyüklükte ise oluşturulan ölçeğin yapı geçerliliği var demektir (Karagöz, 2019: 674). Faktörlerin özdeğerleri; uygunluk faktörü için 7,479; benzersizlik faktörü için 5,280 ve cazibe faktörü için 2,983 olarak tespit edilmiştir. Faktörlerin toplam varyans açıklama oranları; uygunluk faktörü için %29,915; benzersizlik faktörü için %21,122 ve cazibe faktörü için %11,931 olarak tespit edilmiştir. Destinasyon çekiciliği ölçeğinin toplam varyans açıklama oranı %62,968 olarak bulunmuştur.

Tablo 3. Destinasyon Marka Kimliği Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Tablosu

Ölçekler	Faktör Yükleri	Varyans %	Özdeğer
Destinasyon Marka Kimliği KMO: 0,924; Bartlett'in Küresellik Testi; ($\chi^2=5440,709$; $df=171$; $p=0,000$)			
Destinasyon Kalitesi (DKA)		13,626	4,561
DKA39: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adadaki turizm mekanları son derece temizdir.	0,706		
DKKL57: Ziyaret edilen diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, adada zengin yerli sanatlar (örneğin opera, el sanatları) bulunmaktadır.	0,687		
DKA38: Ziyaret edilen diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, adada yüksek kaliteli altyapı (ulaşım, kamu tesisleri) hizmetleri bulunmaktadır.	0,669		
DK40: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada turizm ortamının yüksek seviyede güvenliği bulunmaktadır.	0,606		
DKA37: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada yüksek kalitede konaklama tesisleri vardır.	0,581		
Dİ36: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada çeşitli festival etkinlikleri ve aktiviteleri bulunmaktadır.	0,574		
DKA43: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla kıyaslandığında, adada iletişimle ilgili az sorun yaşanmaktadır.	0,550		
DKL54: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adalı insanlar karakteristik bir yaşam tarzı sergilemektedir.	0,531		
Destinasyon Kültürü (DKL)		11,051	4,440
DKL55: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla kıyaslandığında adadaki tarihi yapılar karakteristiktir.	0,772		
Dİ26: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada güzel görüntüler var.	0,742		
Dİ33: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada ilginç kültürel cazibe alanları var.	0,699		

Dİ2: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada ilginç tarihi yerler var.	0,685		
DKL53: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada cazip bir gelenek ve kültür var.	0,599		
DKL56: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada çeşitli alt kültürler bulunmaktadır.	0,550		
DKİ48: Ziyaret edilen diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, adada büyüleyicidir.	0,501		
Destinasyon Kişiliği (DKI)		10,435	3,660
DKİ46: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada dostçadır.	0,771		
Dİ35: Ziyaret edilen diğer ülkelerle karşılaştırıldığında adadaki insanlar daha dostça davranıyor.	0,738		
Dİ29: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla kıyaslandığında, adada memnun edici bir hava var.	0,724		
Dİ46: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada iyi bir kamu güvenliği var.	0,627		
DKİ7: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada güvenilirdir.	0,590		
Destinasyon İmajı (DI)		9,765	3,092
Dİ28: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada meyve çeşitliliği fazla.	0,640		
DKA41: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada yüksek kalitede resepsiyon hizmetleri bulunmaktadır.	0,614		
Dİ31: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada rekreasyon faaliyetleri (örneğin, eğlence parkı, kuş gözlemciliği, golf sporu, vb.) için iyi fırsatlar bulunmaktadır.	0,611		
Dİ27: Ziyaret edilen diğer destinasyonlara göre adada yemek çeşitliliği bulunmaktadır.	0,608		
DKA44: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada iyi alışveriş olanakları bulunmaktadır.	0,569		
Dİ30: Tavsiye edilen diğer destinasyonlarla kıyaslandığında, adada güzel gece hayatı ve eğlence bulunmaktadır.	0,521		
Destinasyon Bilgisi (DB)		9,011	2,092
DKA45: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla kıyaslandığında, adada paranın değeri yüksektir.	0,692		
DF49: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adayı daha sık duydum.	0,559		
DF50: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada temsili semboller bulunmaktadır.	0,511		
Destinasyon Farkındalığı (DF)		8,150	1,665
DKA42: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada çekici yerel yemekler bulunmaktadır.	0,755		
DF52: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada tanıtım materyallerinde etkileyici bir logo bulunmaktadır.	0,746		
DF51: Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adanın tanıtım materyallerinde etkileyici bir slogan var.	0,593		
Toplam		62,038	

Faktör Çıkarma Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.

Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalizasyonu ile Varimax. Rotasyon, 13 yinelemede yakınsadı.

Destinasyon marka kimliği ölçeği için yapılan KMO testi sonucu bulunan katsayı (0,924) olduğundan veriler faktör analizi için “mükemmel” düzeyde uygundur. Ayrıca Bartlett Küresellik Testi sonuçları incelendiğinde ki kare ($\chi^2=5440,709$; $df=171$; $p=0,000$) değerinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

P (sig) 0, 000<0,005 olduğundan Bartlett Küresellik Testi sonucu da anlamlıdır. Yani değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur ve veriler çoklu normal dağılımdan gelmiş demektir. Elde edilen her iki bulguya göre veriler faktör analizi için uygundur (Karagöz, 2019: 680).

Yapılan AFA sonucunda faktör yüklerinin 0,45 ve üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Bu nedenle ölçekteki maddeler analizden çıkarılmamıştır. Ayrıca ölçekte tüm maddeler 6 faktör altında dağılım göstermiştir. 1. Faktör: Destinasyon Kalitesi (DKA), 2. Faktör: Destinasyon Kültürü (DKL), 3. Faktör: Destinasyon Kişiliği (DKI), 4. Faktör: Destinasyon İmajı (DI), 5. Faktör: Destinasyon Bilgisi (DB), 6. Faktör: Destinasyon Farkındalığı (DF) olarak adlandırılmıştır.

Faktörlerin özdeğerleri; destinasyon kalitesi faktörü için 4,561; destinasyon kültürü faktörü için 4,440; destinasyon kişiliği faktörü için 3,660; destinasyon imajı faktörü için 3,092; destinasyon bilgisi faktörü için 2,092; destinasyon farkındalığı faktörü için 1,665 olarak tespit edilmiştir. Faktörlerin toplam varyans açıklama oranları; destinasyon kalitesi faktörü için 13,626; destinasyon kültürü faktörü için 11,051; destinasyon kişiliği faktörü için 10,435; destinasyon imajı faktörü için 9,765; destinasyon bilgisi faktörü için 9,011; destinasyon farkındalığı faktörü için 8,150 olarak hesaplanmıştır. Destinasyon marka kimliği ölçeğinin toplam varyans açıklama oranı %62,038 olarak olduğundan ölçeğin yapı geçerliliği var demektir.

6. Doğrulayıcı Faktör Analizi

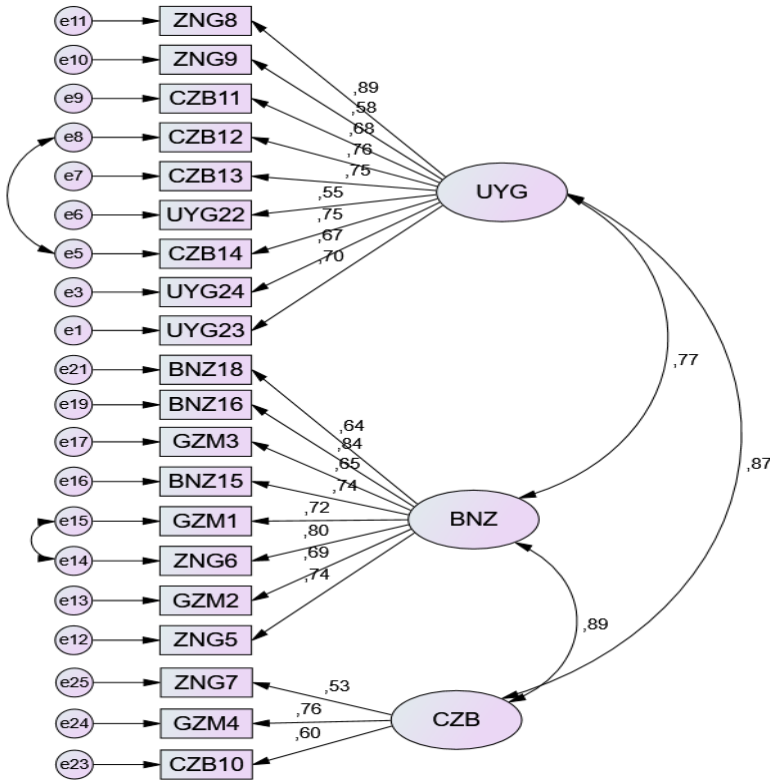
Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uyum istatistiklerine dayanan gelişmiş bir hipotez testidir. DFA, verinin temelindeki yapıyı değerlendiren açıklayıcı faktör analizinin (AFA) uzantısıdır (Erkorkmaz vd., 2013: 211). Açıklayıcı faktör analizi, bir veri matrisinde yer alan temel yapıyı tanımlamayı ve bu yapıyı oluşturan her bir boyutu ayrı ayrı belirlemeyi amaçlar (Hair vd., 1998: 90). Doğrulayıcı faktör analizi ise önceden belirlenmiş bir ilişkiyi test etmede kullanılan çok değişkenli bir tekniktir (Hair vd., 1998: 579). Özellikle ölçek geliştirme çalışmaları kapsamında toplanan veriler genellikle açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin birlikte uygulanmasını gerektirmektedir. Literatürde bazı çalışmalarda geçerlilik ve güvenilirlikleri daha önce saptanmış olan çalışmalarda direkt doğrulayıcı faktör analizlerinin uygulanması tavsiye edilmesine rağmen özellikle sosyal bilimlerde, böyle ölçeklerin kullanılmasında örneklemelerin, zamanın, kültürlerin ve yaşam biçimlerinin farklılık gösterebilmesinden dolayı iki analizin de uygulanması gerekmektedir. Ayrıca faktör analizlerinde genellikle yapısal geçerliliğin ölçülmesi, iki faktör analizinin de birlikte uygulanması gerektiğini dolayısıyla yapının örnekleme uygunluğunun test edilmesini ve doğrulanması gerektiğini göstermektedir (Kayapınar, 2018: 587).

Çalışmada açıklayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra verilerin oluşan yapıya uygunluğunun kontrol edilmesi gerekmektedir. Bunun içinde doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla AMOS 20 programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile kuramsal yapıya uygun olarak geliştirilen ölçme aracından elde edilen veriler doğrultusunda, söz konusu yapının doğrulanıp doğrulanmadığı test edilmiştir.

6.1. Destinasyon Çekiciliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapılan DFA sonucunda 25 maddeli ve 5 faktörlü olarak tanımlanan destinasyon çekiciliği ölçeği maddelerinden faktör yükleri ($FY < 0,50$) olan 5 madde elenmiştir. BNZ17: “Ada görsel açıdan diğerlerinden farklı görünüyor.”, BNZ19: “Adanın kendine has yerel özellikleri var.”, BNZ20: “Adanın özel temalı alanları var.”, UYG21: “Burası hayat tecrübelerimle bağlantı kurabilir.”, UYG25: “Burayı ziyaret etmek, nasıl olmak istediğimi temsil etmekte.” maddeleri elenmiştir. Analizde yer alan 25 madde ile ölçek açıklayıcı faktör analizinde yer aldığı gibi 3 faktör olarak analiz edilmiştir. Destinasyon çekiciliği ölçeğinde faktör yükleri (0,530; 0,880) aralığında yer almaktadır.

Şekil 1. Destinasyon Çekiciliği Ölçeği DFA Faktör Yapısı

Tablo 4. Destinasyon Çekiciliği Ölçeği DFA Uyum İndeksleri Sonuçları

İndeks	χ^2	χ^2/df	RMSEA	GFI	CFI	SRMR
Destinasyon Çekiciliği Ölçeği	279,615	1,877	0,074	0,854	0,929	0,0609

Öngörülen model ile gözlenen değişkenler arası uyum bazı referans değerler ile kıyaslanarak değerlendirilir. Bu değerlerden ilki yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA)'dür. RMSEA araştırmacıya bilinmeyen fakat optimum şekilde planlanmış olduğu parametrelerin, ana kütleli kovaryans matrisi ile ne derece uyumlu olup olmadığı hakkında bilgi veren bir istatistiktir (Byrne, 2011: 664). RMSEA'nın %95 güven aralığında alabileceği değerler 0,03 ile 0,08 aralığında olabilir, 0,08'in üzerindeki değerler kötü bir model uygunluğuna işaret edecektir (Rigdon, 1996: 369-379). Bu bağlamda kullanılan diğer bir ölçüt ise ki-kare değerinin serbestlik derecesine bölünmesidir. Ki-kare değeri (CMIN ve CMIN/DF) modelin genel uygunluğunu test etmek amacıyla kullanılan en temel ölçümdür. Bu değer örnek kovaryans matrisi ve model tarafından uyarlanmış olan (modellenen) kovaryans matrisi arasında fark olup olmadığını değerlemeye yaramaktadır (Hu ve Bentler, 1999:2). Uygun bir modelin $p < 0.005$ 'de anlamsız sonuçlar vermesi beklenmektedir (Barrett, 2007: 815- 824). Uyum iyiliği indeksleri olarak ifade edilen, karşılaştırmalı uyum endeksi (Comperative Fit Index; CFI), uyum iyiliği endeksi (Goodness of Fit Index; GFI) en az 0,90 olması gerektiği ifade edilirken 0, 95-1,00 arası değerler mükemmel uyuma işaret ettiği ifade edilmektedir (Hu ve Bentler, 1999:5).

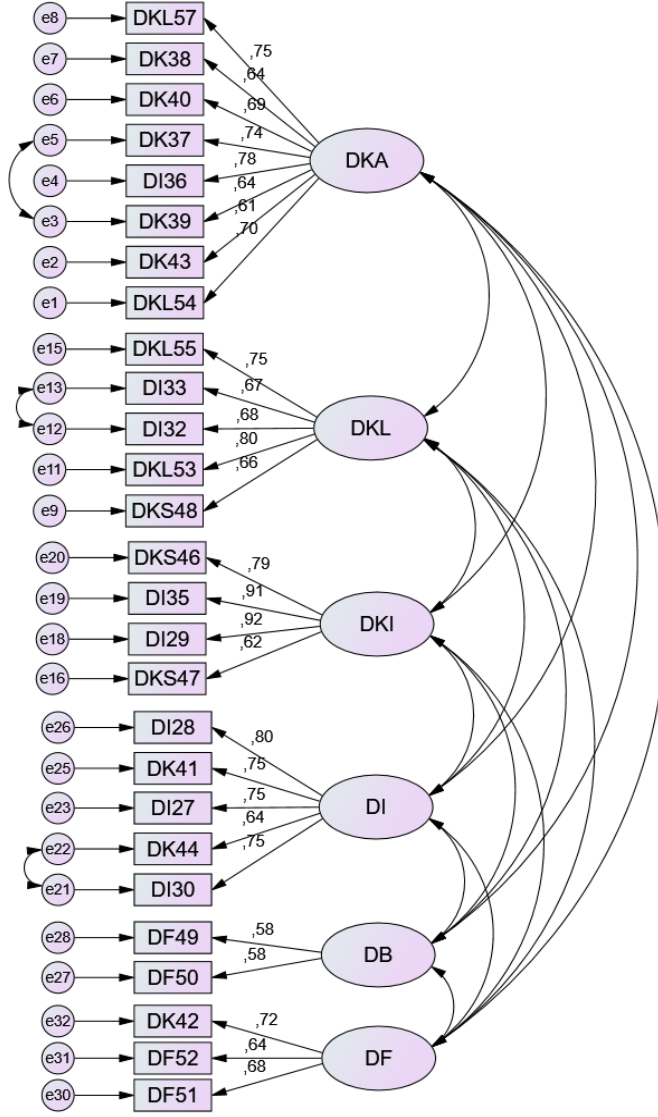
Destinasyon Çekiciliği ölçeği DFA analizinde model test değerleri kabul edilebilir uyum sınırları dahilinde yer aldığından destinasyon çekiciliği ölçeğinin, doğrulayıcı faktör analizinin araştırmanın örnekleminde geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

6.2. Destinasyon Marka Kimliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Literatürde 32 maddeli ve 5 faktör olarak tanımlanan destinasyon marka kimliği ölçeği maddelerinden faktör yükleri ($FY < 0,50$) olan 5 madde elenmiştir Dİ26: “Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada güzel görüntüler (doğal güzellikler, tarihi yapılar, manzaralar) var.” Dİ31: “Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada rekreasyon faaliyetleri (örneğin su sporları (windsurf, kitesurf, dalış), doğa sporları (kuş gözlemciliği, trekking) için iyi fırsatlar bulunmaktadır.” Dİ34: “Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında ada güvenli bir yer.” DKA45: “Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında, adada paranın değeri yüksektir.” DKL56: “Ziyaret edilen diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığında adada çeşitli alt kültürler bulunmaktadır.” Maddeleri elenen maddelerdir. Analizde yer alan 27 madde ile ölçek 6 faktörlü olarak

analiz edilmiştir. Destinasyon marka kimliği ölçeğinde faktör yükleri (0,580; 0,920) aralığında yer almaktadır.

Şekil 2. Destinasyon Marka Kimliği Ölçeği DFA Faktör Yapısı

Tablo 5. Destinasyon Marka Kimliği Ölçeği Uyum İndeksleri Sonuçları

İndeks	χ^2	χ^2/df	RMSEA	GFI	CFI	SRMR
Destinasyon Marka Kimliği Ölçeği	547,486	1,935	0,077	0,856	0,912	0,0588

Destinasyon marka kimliği ölçeği DFA analizinde model test değerleri kabul edilebilir uyum sınırları dahilinde yer aldığından destinasyon marka kimliği ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizinin

araştırmanın örnekleminde geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda DFA'dan elde edilen katsayıların detayları yer almaktadır.

Tablo 6. Destinasyon Çekiciliği ve Destinasyon Marka Kimliği Ölçeklerinden Hesaplanan Alpha, AVE ve CR Değerleri

Ölçek	Boyut	CRA	AVE	CR
Destinasyon Çekiciliği	UYG (Uygunluk)	0,911	0,506	0,900
	BNZ (Benzerlik)	0,891	0,533	0,895
	CZB (Cazibe)	0,782	0,452	0,708
Destinasyon Marka Kimliği	DKA (Destinasyon Kalitesi)	0,894	0,484	0,881
	DKL (Destinasyon Kültürü)	0,821	0,511	0,839
	DKI (Destinasyon Kişiliği)	0,893	0,674	0,890
	DI (Destinasyon İmajı)	0,813	0,548	0,858
	DB (Destinasyon Bilgisi)	0,762	0,541	0,702
	DF (Destinasyon Farkındalığı)	0,709	0,461	0,719

CRA: Cronbach's Alpha CR: Birleşik Güvenilirlik AVE: Açıklanan Ortalama Varyans

Cronbach's Alpha (α) değerinin faktör altındaki soruların toplamdaki güvenilirlik seviyesini göstermektedir. Alfa katsayısı, ölçek içinde bulunan maddelerin iç tutarlılığının bir ölçüsüdür. Alfa katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği 0,80-1,00 arası “yüksek güvenilirlik”, 0,60-0,80 arası “oldukça güvenilir”, 0,40-0,60 arası “güvenilirlik düşük”, 0,40'dan aşağısı “güvenilir değil” şeklinde yorumlanmaktadır (Kalaycı, 2006: 405).

Araştırmada yer alan destinasyon çekiciliği (0,872), destinasyon marka kimliği (0,810) her iki ölçekte (CRA>0,80) olduğundan yüksek güvenilirlik seviyesindedir. Destinasyon çekiciliği ölçeğinde hesaplanan alt faktörlerdeki güvenilirlik değerlerinde Cronbach's Alpha (CRA) değerleri uygunluk, benzersizlik ve cazibe faktörlerinde (CRA>0,80) bulunduğundan yüksek güvenilirlik düzeyindedir. Destinasyon marka kimliği ölçeğinde hesaplanan alt faktörlerdeki güvenilirlik değerlerinde CRA değerleri, destinasyon kalitesi, destinasyon kültürü, destinasyon kişiliği, destinasyon İmajı faktörlerinde (CRA>0,80) bulunduğundan yüksek güvenilirlik düzeyindedir. Sadece destinasyon bilgisi ve destinasyon farkındalığı faktörlerinde (CRA>0,60) bulunduğundan “oldukça güvenilir” düzeydedir.

Yapı güvenirlilik değerleri (CR) için ise kabul edilebilir değer 0,70 ya da 0,70'in üzerinde olması gerekmektedir. Yapı güvenirlüğünde 0,60 ile 0,70 arasındaki değerler de kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Hair vd., 2009: 708-710). Birleşik güvenilirlik değeri (CR \geq 0,70) olduğunda birleşik güvenilirlik şartı sağlanmaktadır.

Yakınsama geçerliliğinin göstergesi açıklanan ortalama varyans (AVE) değeridir. Yakınsama geçerliliğinin teyit edilebilmesi için açıklanan ortalama varyansın (AVE \geq 0,50) olması gereklidir. Ancak birleşik güvenilirlik değerlerinin tüm boyutlarda (CR \geq 0,70) olması durumunda AVE değerlerinin (AVE \geq 0,40) olması yeterli sayılmıştır (Fornell ve Larcker, 1981: 39). Fornell ve Larcker

'a (1981) göre, AVE değerleri 0,50 'ten küçük, ancak birleşik güvenilirlik değerleri 0,60'tan büyükse, yapısal geçerlilik için bileşik güvenilirlik değerleri incelenir (Kayapınar ve Lorcu, 2020: 120). Destinasyon marka çekiciliği ölçeğinde uygunluk ve benzersizlik faktörlerinde açıklanan ortalama varyans değerleri ($AVE \geq 0,50$), cazibe faktörünün açıklanan ortalama varyans değeri ise ($AVE \geq 0,40$) bulunmuştur. Birleşik güvenilirlik değerlerinin tüm faktörlerde ($CR \geq 0,60$) olması durumunda açıklanan ortalama varyans değerinin ($AVE \geq 0,40$) olması yeterli sayılmıştır. Destinasyon marka kimliği ölçeğinde açıklanan ortalama varyans değerlerinin ($AVE \geq 0,50$) olduğu faktörler, destinasyon kültürü, destinasyon kişiliği, destinasyon imajı, destinasyon bilgisi faktörleridir. Destinasyon kalitesi ve destinasyon farkındalığı faktörlerinde ise ($AVE \geq 0,40$) bulunmuştur. Birleşik güvenilirlik değerlerinin tüm boyutlarda ($CR \geq 0,60$) olması durumunda açıklanan ortalama varyans değerlerinin ($AVE \geq 0,40$) olması yeterli sayılmıştır. Bu nedenle her iki ölçek için de yakınsama geçerliliğinin sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Liu vd. (2017)'nin destinasyon çekiciliği ve Tsaur vd. (2016)'nın destinasyon marka kimliği ölçeklerinin Türkçeye uyarlanması amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın, sadece metodolojik bir çalışma değil, aynı zamanda adalarda turizm, destinasyon çekiciliği, destinasyon marka kimliği gibi kavramları açıklayarak literatüre kazandırılması açısından önemi bulunmaktadır.

Bu çalışma, Gökçeada'ya tatil amaçlı gelen turistler üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada yer alan turistlerin demografik özellikleri incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ölçeklerde yer alan ifadelerin hem faktör hem de madde bazında geçerlik ve güvenilirlikleri ortaya koyulmuştur. Destinasyon çekiciliği ölçeğinden 5 madde, destinasyon marka kimliği ölçeğinden 5 madde elenmiş ve oluşan yeni faktör yapılarıyla içeriklerin geçerlik ve güvenilirlik açısından uygulanabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Destinasyon çekiciliğini ölçeğinin toplam güvenilirlik değeri (α) 0,872; destinasyon marka kimliği ölçeğinin güvenilirlik değeri (α) 0,810 olarak bulunmuştur. Her iki ölçekte yüksek güvenilirlik seviyesindedir. Bu durum ölçeklerin farklı katılımcı kitlelere uygulanması sonucunda farklı sonuçlara ulaşabileceğini göstermektedir. Elde edilen bulgular sonucunda iki ölçeğinde uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ve tüm faktörlerin birbiriyle olumlu ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu ölçeklerin Türkçe uyarlamalarının ülkemizde destinasyon markalaması konusunda yapılacak araştırmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

Doğal güzellikleri bakımından zengin, sakin, huzur veren zengin manzaraların olduğu ada destinasyonlarına olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Adalar, içinde barındırdıkları çeşitli çekicilik unsurları ve kendilerine has kimlikleri ile turistler tarafından daha sık ziyaret edilen destinasyonlar haline gelmeye başlamışlardır. Bu nedenle gelecek araştırmalarda ada destinasyonları üzerinde daha

farklı araştırmalar yapılarak bu destinasyonlarda turizmin canlandırılmasına yönelik katkılarda bulunulması önerilmektedir. Ayrıca farklı destinasyonlarda, destinasyon çekiciliği ve destinasyon marka kimliği ile ilgili çalışmalar yapılarak, daha fazla turiste ulaşılması ve bu destinasyonlar arasındaki farklılıkların ortaya çıkarılması önerilmektedir. Bu konuya ilişkin gelecek araştırmalarda, farklı destinasyon çekiciliği ve destinasyon marka kimliği ölçeklerinin Türkçeye uyarlanması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. (1995). *Strategic Market Management*, New York: John Wiley&Sons, Inc.
- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of Brand Personality. *Journal of Marketing Research*, 34 (3), 347-356.
- Aksu, M. (2015). *Bozcaada Destinasyonu*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aktaş, S. ve Batman, S. (2010). Efsanelerin Turistik Çekicilik Üzerine Etkileri: Profesyonel Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5 (4), 367-395.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayazlar, R. ve Ayazlar, G. (2016). Yerel Halkın Turizmin Etkilerine Yönelik Tutumunda Aidiyet Duygusu ve Yaşam Tatmininin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 1451-1470.
- Barrett, P. (2007). Structural Equation Modelling: Adjudging Model Fit. *Personality and Individual Differences*, 42 (5), 815-824.
- Basım, N. ve Beğenirbaş, M. (2012). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *Yönetim ve Ekonomi*, 19 (1), 77-90.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2011). *Structural Equation Modeling with AMOS Basic Concepts, Applications, and Programming (Multivariate Applications Series)*, Routledge, New York.
- Çetinsöz, B. C. ve Karakeçili, G. (2018). Turistik Destinasyonlarda Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçülmesi: Anamur Üzerine Bir Araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1), 126-138.
- Çiçek, E. ve Pala, U. (2017). Destinasyon Markalaşması Üzerine Bir Araştırma: Tarsus Örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 25-47.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dahiya, K., S., Batra, K., D. ve Kumar, V. (2020). Antecedents and Consequences of Destination Brand Experience (DBE): A Conceptual Framework. *International Journal of Hospitality & Tourism Systems*, 13 (1), 61-67.
- Davras, Ö. ve Uslu, A. (2019). Destinasyon Seçimini Belirleyen Faktörlerin Destinasyon Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Fethiye’de İngiliz Turistler Üzerinde Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 679-696.

- De Charnatony, L. (1999). Brand Management Through Narrowing The Gap Between Brand Identity and Brand Reputation. *Journal of Marketing*, 15 (1/3), 157-179.
- Demir, Ş. (2010). Çekici Faktörlerin Destinasyon Seçimine Etkisi: Dalyan Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 10 (3), 1041-1054.
- Dülgeroğlu, O. ve Atay, L. (2019). Troya Ören Yeri'nin Destinasyon Kişiliği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (1), 147-161.
- Echtner, C. M., ve Ritchie, J. R. B. (1993). The Measurement of Destination Image: An Empirical Assessment. *Journal of Travel Research*, 31(4), 3-13.
- Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde Turizm Politikaları ve Türkiye'de Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14 (2005), 99-107.
- Erdemir, E. (2018). Yönetim Araştırmalarında Ölçek Kullanımı. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*. 3 (2), 5-32.
- Eren, D., Yılmaz, İ. ve Atasoy, F. (2017). Turizmde Destinasyon Seçimini Etkileyen Çekici Faktörler: Yozgat Üzerinde Bir Değerlendirme. II. Uluslararası Bozok Sempozyumu. 480-490.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, Y., S. (2013). Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum Endeksleri. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 33 (1), 210-223.
- Florek, M., Inch, A. ve Gnoth, J. (2006). City Council Websites As A Means of Place Brand Identity Communication. *Place Branding*, 2 (4), 276-296.
- Fornell, C. ve Larcker, F.D. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Freire, J., R. ve Gertner, R., K. (2021). The Relevance of Food for The Development of a Destination Brand. *Place Branding and Public Diplomacy*, 17, 193–204.
- Gönenç, Güler, E. (2010). Destinasyon Pazarlamasında Edirne Markalama Süreci. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gül, M., Gül, K. ve Saçkes, E. (2019). Termal Turizmde Ziyaretçilerin Destinasyon İmajı Algısı: Sındırgı Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 9 (2), 57-63.
- Gülmez, M. ve Dörtyol, İ.T. (2013). Açıklamalı Pazarlama Sözlüğü. 2. Baskı, Detay Yayıncılık.
- Güneş, E. (2018). Destinasyon Kalite Unsurlarının Analizi: Antalya Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (2), 423-442.

- Hair, J. F., Black, W., Babin, B., Anderson, R. (2009). *Multivariate Analysis*. N.J: Prentice Hall.
- Hair, J.F. Jr., Anderson, R.E. Tahtam, R.L ve Black, W.C. (1998). *Multivariate Data Analysis (5th Ed.)*. New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Hasyim, M., Arafah, B. ve Kuswarini, P. (2020). The New Toraja Destination: Adding Value 'Toraja Coffee' of The Sustainable Tourism Development. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 575, 1-10.
- Herlina, A. (2020). City Branding and Destination Branding in Urban Cultureview. *Journal of Advanced Management and Business*, 1 (1), 26-29.
- Hu, L. ve Bentler, P., M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modelling A Multidisciplinary Journal*, 6 (1),1-55.
- İnce, M. ve Uygurtürk, H. (2019). Marka Kimliği, Marka Kişiliği, Marka İmajı ve Marka Konumlandırma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Yönelik Bir İnceleme. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 224-24.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kaplan, S. (1995). The Restorative Benefits of Nature: Toward An Integrative Framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15(3), 169-182.
- Karadamar, A., A., Öztürk, O. ve Taşkın, Ç. (2018). Turizmde Destinasyon Hayranlığı Modelinin Uygulanması: Uludağ Destinasyon Örneği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-27.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS AMOS META Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, 2. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kayapınar, Ö. (2018). Pazarlamada Güncel Gelişmeler, 21. Bölüm: Pazarlama Araştırmalarında Güncel Gelişmeler, 571-607, 1. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kayapınar, Ö. ve Lorcu, F. (2020). *Handbook of Research on Sustainable Supply Chain Management for the Global Economy*, Chapter 6: The Role of Technology Level and Logistics Performance on the Relationship Between Logistics Service Quality and Firm Performance, 107-135, 1. Basım, IGI Global.
- Klage, J. P. (1991). *Corporate Identity im Kreditwesen*. Deutscher Universitäts Verlag, Wiesbaden.
- Koubaa, Y. (2008). Country of Origin, Brand Image Perception and Brand Image Structure. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 20 (2), 139-155.

- Kozak, A., M. ve Güçlü, N. (2008). Turizm İşletmelerinde Duygusal Çaba Faktörlerinin İş Alma Sürecinde Kullanılması Üzerine Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 39-56.
- Kumar, S., Dhir, A. (2020). Associations Between Travel and Tourism Competitiveness and Culture. *Journal of Destination Marketing & Management*, 18, 1-11.
- Lee, S., W. ve Xue, K. (2020). A Model of Destination Loyalty: Integrating Destination Image and Sustainable Tourism. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25 (4), 393-408.
- Liu, C.R, Wang, Y.C, Haung, W.Ş. ve C, S.P. (2017). Destination Fascination: Conceptualization and Scale Development. *Tourism Management*, 63, 255-267.
- Moon, H. ve Han, H. (2018). Destination Attributes Influencing Chinese Travelers Perceptions of Quality and Intentions for Island Tourism: A case of Jeju Island. *Tourism Management Perspectives*, 28, 71-82.
- Öcel, Y. (2020). Sosyal Medya Kullanımı ile Marka Farkındalığı ve Marka Sadakati Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi. *Turkish Studies- Social*, 15(2), 257-279.
- Özdemir, O. (2019). Destinasyon İmajının Turistlerin Memnuniyetine ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Mardin İli Üzerine Bir Araştırma. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1 (1), 65-77.
- Pike, S., Bianchi, C., Kerr, G. and Patti, C. (2010). Consumer-Based Brand Equity for Australia As A Long-Haul Tourism Destination in An Emerging Market. *International Marketing Review*, 27 (4), 434-449.
- Putra, R., P. and Razi, A., A. (2019). Value Proposition of Instagrammable Digital Tourism in Forming Brand Identity”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 2nd Social and Humaniora Research Symposium (SoRes), 409, 163-166.
- Rigdon, E. E. (1996). CFI Versus RMSEA: A Comparison of Two Fit Indexes for Structural Equation Modeling. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 3(4), 369-379.
- Rio-Rama, M., Maldonado-Erazo, C., P., Álvarez-Garcia, J. and Duran-Sanchez, A. (2020). Cultural and Natural Resources in Tourism Island: Bibliometric Mapping. *Sustainability*, 12 (724), 1-26.
- Sayar, H., G., Ünübol, H., Ünal, T., H. ve Tarha, N. (2020). Salgın Hastalık Kaygı Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12 (1), 1-15.
- Sezer, İ. (2019). Mitolojik ve Efsanevi Unsurların Turistik Çekicilik Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi: Giresun Adası Örneği. *Turkish Studies Social Sciences*, 14 (5), 2463-2500.

- Sirgy, M. J. ve Su, C. (2000). Destination İmge, Self-Congruity, and Travel Behavior: Toward An İntegrative Model. *Journal of Travel Research*, 38(4), 340-352.
- Song, H., Chen, M., J. ve Chen, Y. (2020). Mediating and Moderating Effects in Golf Tourism: Evidence from Hainan Island. *Tourism Economics*, 1(17), 510-526.
- Söylemez, S. ve Duygum, A. (2020). Sosyal Medya Kullanıcıları Açısından Satın Alma Sonrası Marka Farkındalığı ve Tüketici Davranışları Arasındaki İlişki. *Journal of Business in The Digital Age*, 3(1), 50-62.
- Stylidis, D., Terzidou, M. ve Terzidis, K. (2007). Island Tourism and its Socio-Economic Impacts, *MIBES*, 954-967.
- Şahin, H.İ. (2009). Dalyan ve Köyceğiz Çevresinde Gelenek, Turizm ve Folklorizm. *Milli Folklor Dergisi*, 21(82), 50-58.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2016). Yöresel Mutfak Unsurlarının Turizm Destinasyonu Seçimindeki Rolü (Mudurnu Örneği). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (29), 63-87.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2018). Yöresel Mutfak Marka Değeri Algısının Destinasyon Farkındalığı ve Destinasyon Sadakati Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 223-235.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6 ed.). Boston: Pearson.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Yayıncılık.
- Torlak, Ö., Doğan, V. ve Özkara, B., Y. (2014). Marka Farkındalığı, Marka İmajı, Markadan Etkilenme ve Markaya Güvenin Marka Bağlılığı Üzerindeki Görece Etkilerinin İncelenmesi: Turkcell Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9 (1), 147-161.
- Tsaur, S., H., Yen, C., H. ve Yan, Y., T. (2016). Destination Brand Identity: Scale Development and Validation. *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 21 (12), 1310-1323.
- Ülkü, A. ve Bişkin, F. (2020). Destinasyon Kişiliği ve Benlik Uyumunun Turistlerin Davranışsal Niyetleri Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 127-142.
- Ünal, A. (2020). Sosyal Medyanın Destinasyon Marka Farkındalığı ve Kalitesi Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 2 (1), 13-24.
- V.G., G., Park, E. ve Lee, C-K. (2020). Testing the Influence of Destination Source Credibility, Destination Image, and Destination Fascination on the Decision-Making Process: Case of the Cayman Islands. *International Journal of TourismResearch*, 1–12.

- Vengesayi, S., Mavonda, F. ve Reisinger, Y. (2009). Tourism Destination Attractiveness: Attractions, Facilities, and People As Predictors. *Tourism Analysis*, 14 (5), 621-636.
- Yang, J., Ge, Y., Ge, Q., Xi, J., ve Li, X. (2016). Determinants of Island Tourism Development: The Example of Dachangshan Island. *Tourism Management*, 55, 261-271.
- Zhang, C., Bai, K. (2011). Rural Tourism Destination Brand Personality and Tourist Loyalty- Place Dependence As Intermediary Variable. *Journal Tourism Tribune*, 26 (2), 49-57.

Turist Rehberlerinin İş-Aile ve Aile-İş Çatışması, Kişilik Özellikleri ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

Araştırma Makalesi/Research Article

Mustafa BOZ* Bekir EŞİTTİ** Çiğdem ÖZKAN***

ÖZET

Turist rehberliği mesleği, yoğun çalışma gerektiren, mesai saatleri uzun bir meslek olarak bilinmektedir. Bu nedenle turist rehberlerinin iş-aile ve aile-iş dengesini sağlamaları konusunda daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği düşünülebilir. Bireylerin yaşamında, kişilik özellikleri, kişinin tüm yaşamı boyunca sosyal ilişkilerini, seçeceği mesleği ve iş yaşamını etkileyen önemli bir faktördür. Bu çalışmada amaç, turist rehberlerinin kişilik özellikleri, iş-aile ve aile-iş çatışma boyutları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Bunun için, kişilik özellikleri, iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemeye yönelik bir anket formu hazırlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların çoğunluğunun 1-5 yıl aralığında mevcut işyerinde çalıştığı, çalışma saati bakımından katılımcıların çoğunun 9-12 saat aralığında çalıştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmada, örgütsel bağlılık ile kişilik özellikleri arasında, kişilik özellikleri ile aile-iş ve iş aile çatışması arasında, örgütsel bağlılık ile aile-iş ve iş-aile çatışması arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca sonuçlara göre; turist rehberlerinin örgütsel bağlılık düzeylerindeki artış iş-yaşam ve yaşam-iş çatışması, kişilik özellikleri tarafından açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Turist Rehberleri, İş-aile, Aile-iş Çatışması, Kişilik Özellikleri, Örgütsel Bağlılık*

A Study to Determine the Relationships Between Work-Family and Family-Work Conflict, Personality Traits and Organizational Commitment Levels of Tourist Guides

ABSTRACT

The tourist guiding is known as a profession that requires intensive work and long working hours. For this reason, it can be thought that tourist guides should make more efforts to balance family-work and work-family life. Personality traits in the lives of individuals are an important factor affecting the social relations, profession and business life of a person throughout the life. The purpose of this study is to reveal the relationships between

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, m.b.istanbul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8899-274X>

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşl. ve Turizm Reh., bekiresitti@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5240-9233>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ayvacık Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hiz.Böl., cigdemozkan@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9823-4117>

tourist guides' personality traits, work-family and family-work conflicts and organizational commitment levels. For this purpose, a questionnaire was prepared to determine the levels of personality traits, work-family, family-work conflict, and organizational commitment. According to the results; the majority of the participants worked in the current enterprise for 1-5 years, and most of the participants worked between 9-12 hours in terms of working hours. Significant and positive relationships were found in the study between organizational commitment and personality traits, personality traits and family-work and work-family conflict, and organizational commitment, and family-work and work-family conflict. Also according to the results; the increase in organizational commitment levels of tourist guides is explained by work-life and life-work conflict and personality traits.

Keywords: *Tour Guides, Work-Family, Family-Work Conflict, Personality Traits, Organizational Commitment*

GİRİŞ

Turist rehberleri, turizm endüstrisinde anahtar rolü olan kişilerdir. Turist rehberleri, destinasyonlar ve kültür hakkındaki bilgi ve yorumlarının, hizmet ve iletişim becerilerinin yanı sıra, turistlerin ziyaretlerini deneyime dönüştürme yeteneğine sahip olması gereken veya olan kişilerdir (Değirmencioğlu, 2003; Ahipaşaoğlu, 2001). Turist rehberi, buldukları bölgeyi yerli ve yabancı turistlere en iyi şekilde tanıtan, onlara gezinin başlangıcından bitimine kadar yardımcı olan, doğru ve eksiksiz bilgiyi verebilen donanıma sahip kişidir (TUREB, 2006: 246). Başka bir tanıma göre ise; turist rehberleri, turistlere rehberlik yapan, buldukları bölgenin tarihi ve kültürel mirasını onlara eksiksiz anlatan ve buldukları bölgenin belirlediği standartlara haiz kişilerdir (<http://www.wftga.org>). Yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere turist rehberleri alanında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip, gerekli mesleki eğitimleri almış, ülkesi ve gittiği bölgeyi tanıtan kişiler olarak ifade edilmektedir.

Örgütsel bağlılık gerek örgütler gerekse de bireyler açısından önemli bir konudur. Birey bağlılık hissettiği örgütte amaç ve hedeflere ulaşmak için daha fazla çaba harcamak isterken, örgütlerin bağlılığı yüksek bireyler ile çalışması sonucunda verimliliğin arttığına dair yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Kişisel açıdan ait olma, güvenlik, kariyer gelişimi ve içsel ödülleri gelişir. Örgütsel açıdan ise çalışanların işinde kalması, eğitim, işçi bulma maliyetlerinin azalmasına ve örgütsel verimliliğin artmasına katkı sağlar (Mowday vd., 1982). Örgütsel bağlılık, örgütsel amaç ve hedeflerin benimsenmesi ve bütünleşmesi, örgütün başarısı için çaba gösterme, kendi yararına olacağını düşündüğü durumlarda bile duygusal ve ahlaki değerleri göz önüne alarak örgütü bırakmamasıdır (Perçin ve Özkul, 2008: 23). Mowday vd., (1982: 27)'e göre örgüt ve bireyin zaman içerisinde bütünleşmesi olarak ifade etmektedir. Örgütsel bağlılığın temelinde kişinin her ne olursa olsun örgütten ayrılmaması vardır (Balay, 2000: 55).

Kişilik özellikleri, önemi temel yönleriyle insan hayatında yeni bir alan değildir. Bireyin sahip olduğu kişilik özelliklerinin, yaşamında birçok alanı etkilediği bilinmektedir. Kişilik özellikleri; bireyin başkalarına davranışını, örgüt içerisinde iletişimini etkilemektedir (Olivares, 2003; Cooper, 2003: 41). Kişileri birbirinden ayıran temel farklılıklarının kişilik özellikleri olduğu ifade edilmektedir. Kişinin

eğilimleri, özellikleri, tutumları kişinin belirli bir davranış sergilemesini sağlamaktadır (Mahdiuona vd., 2010: 179). Kişilik özellikleri düşünsel, davranışsal ve duygusal açıdan kişileri birbirinden ayıran yönleri olarak tanımlanabilir (McCrae ve Costa, 1997). Kişilerin kişisel özelliklerini belirleyebilmek ve anlayabilmek için kişilik özellikleri ölçekleri önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır (John ve Srivastava, 1999: 2). Bu nedenle örgütsel davranış alanında kişilik özellikleri ölçeklerinden yararlanıldığı bilinmektedir. Kişilik özellikleri ile işe ilişkin tutum ve davranışlar arasında güçlü bir ilişkinin olduğu birçok çalışmada vurgulanmaktadır (Barrick ve Mount, 1991; Receptoğlu vd. 2013: 603; Erhart, 2006: 193; Erdheim vd., 2006: 959; Gelade vd., 2006: 542; Allen ve Meyer, 1996: 252; Mowday vd., 1982; Tandırverdi, 2012: 189; Panaccio ve Vandenberghe, 2012: 647).

İş yaşamı çalışan kişinin günlük zamanın yaklaşık 3'te 2'sini kaplamaktadır. Çalışan kişilerin uyku dışındaki zamanın büyük çoğunluğunu iş yerinde geçirdikleri düşünüldüğünde aile ayrılan zamanın tam zamanlı işlerde işe ayrılan zamandan daha az olduğu düşünülebilir (Özkan, 2019). Bu nedenle kişinin iş yaşamındaki zamanı etkin ve verimli kullanması, iş dışında kalan zamanını aile hayatındaki işlere ve kişilere ayırabilmesi için bir uyum yakalaması ve işleri dengede tutabilecek bir duruma getirebilmesi gerek çalışan kişi gerekse de çalışan kişinin ailesi için oldukça önemlidir. Tüm meslek gruplarında olduğu gibi turist rehberlerinin de kendine has birtakım zorlukları ve mesleki gereklilikleri mevcuttur. Genel anlamda kabul görmüş bir bilgi olarak turist rehberlerinin alan bilgisine sahip olmaları, kişisel olarak iletişim becerilerinin güçlü olması ve sorumluluk bilincine sahip olmaları gerekliliktir.

Bir mesleğe başlama, icra etme, devamlılık ve verimlilik sağlamak için gerek kişisel gerekse de örgütsel bir takım motivasyon kaynaklarının olması gerekmektedir. Örgütsel bağlılık, örgütsel güven aidiyet, sadakat, iş-aile yaşamı dengesini sağlayabilme, örgütsel destek, bazı kişisel özellikler gibi kavramlar örgütsel davranış alanında yapılan çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışmada, örgütsel bağlılık, kişilik özellikleri ve iş-aile, aile-iş çatışması arasındaki ilişkiler turist rehberliği mesleğini icra edenler özelinde araştırılacaktır. Çalışmada kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılık, kişilik özellikleri ile iş-aile, aile-iş çatışması, örgütsel bağlılık ile iş-yaşam ve yaşam-iş çatışması arasında ilişkiler analiz edilecektir. Çalışmanın amacı turist rehberlerinin örgütsel bağlılık düzeylerinin kişilik özellikleri, iş-aile ve aile-iş çatışmasından etkilenme düzeyinin olup olmadığının araştırılmasıdır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe faaliyet yürüten turist rehberleri, gerek çalışma saatlerinin uzunluğu, esnek ve düzensiz çalışma saatleri gerekse de insan ilişkileri yoğunluğu nedeniyle bazı kişilik özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Pelit ve Kabakulak (2019) turist rehberleri üzerine yaptıkları çalışmada sorumluluk ve geçimlilik kişilik özelliklerinin en baskın kişilik

özelliği olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Özkan (2017) otel işletmelerinde çalışanların dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık ve sorumluluk kişilik özelliklerine sahip bireylerden oluştuğu sonucuna ulaşmıştır.

Alan yazında kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılık arasında ilişkinin olduğuna dair birçok çalışmanın olduğu görülmektedir (Allen ve Meyer, 1996: 252; Barrick ve Mount, 1991; Erdheim vd., 2006: 959; Erhart, 2006: 193; Mowday vd., 1982; Panaccio ve Vandenberghe, 2012: 647; Reçepoğlu vd., 2013: 603; Tandırverdi, 2012: 189). Örgüt ve çalışanlar arasındaki ilişkiyi etkileyen değişkenlerin başında örgütsel bağlılığın geldiği ifade edilmektedir. Bağlılığı yüksek çalışanın yüksek sadakat, daha verimli ve istekli çalışma, sorumluluklarını yerine getirmede gönüllü olduğu yönünde yaygın bir kanı vardır (Lee 2007: 37). Bağlılığı yüksek çalışanın düşük çalışana kıyasla örgüte pozitif anlamda katkı sunduğu ve örgütte yenilikçi ve yaratıcı davranış sergilediği ifade edilmektedir (Mathieu ve Zajac, 1990).

Bazı kişilik özelliklerinin bazı iş kollarında daha fazla aranan özellikler olduğu bilinmektedir. Örneğin ciddiyyet, sorumluluk sahibi olma, öfke kontrolü yapabilme, enerjik, düzenli, kurallara uyan kişilerin otel işletmelerinde aranana özelliklere sahip kişiler olduğu bilinmektedir (Olalı, 1973: 551-552). Bu nedenle insan kaynakları departman yöneticileri, bir örgüte eleman almadan önce kişilik özelliklerini de dikkate almaya başlamışlardır (Sears ve Rowe, 2003).

Köroğlu (2014) turist rehberliği öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerinin baskın kişilik özelliklerinin “Gelişime Açıklık” ve “Öz-Denetim Sorumluluk” olduğu, ayrıca meslek seçimi ile kişilik özellikleri açısından olumlu düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Turist rehberliği mesleğinde uzun süreli çalışma saatleri, özellikle paket turlarda sürekli seyahat edilmesi ve konaklamanın olması, aile ilişkilerini olumsuz etkileyen bir faktör olarak görülmektedir. Böylece kadın rehber sayısının az olması sonucunu doğurmaktadır (Özoğul, 2017).

İş-aile ve aile-iş atışması konusunun psikolojik, sosyolojik, ekonomik, davranışsal ve örgütsel birçok boyutunun olması dolayısıyla farklı iş kollarında ve farklı disiplinlerde konuya ilgi gösterildiği bilinmektedir. Disiplinler arası bu çeşitliliğin olması iş-aile yaşamının ve ilişkisinin karmaşıklığını anlamak açısından faydalı iken, bilimsel anlamda geniş kapsamlı araştırmalar yapılmasını sağlamıştır (Voydanoff, 2008: 37).

Özkan (2019) üniversite personeli üzerine yaptığı çalışmada, kadınların erkeklere göre daha fazla iş-aile atışması yaşadığı, 3 çocuğu olanların 2 çocuğu olanlara kıyasla daha fazla iş-aile atışması yaşadığı, ev işleri için yardımcısı olanların olmayanlara kıyasla daha fazla iş-aile ve aile-iş atışması yaşadığı ve ocuk bakımı için yardımcısı olanların olmayanlara kıyasla daha fazla aile-iş atışması yaşadığı ortaya çıkmıştır. Özdevecioğlu ve Aktaş (2007) turistik tesislerde çalışanlar üzerinde

yaptıkları çalışma sonucunda duygusal, normatif ve devam bağlılığının yaşam tatmini üzerinde dolaylı etkileri olduğu, iş-aile çatışmasının yaşam tatminini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

2. YÖNTEM

Betimsel nitelikte olan ve nicel araştırma yöntemlerine dayanan bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Hazırlanan anket formları Çanakkale ve İstanbul bölgelerinde görev yapan turist rehberlerine uygulanmıştır. Bu çalışmanın alan araştırmasında Çanakkale ve İstanbul illerinin tercih edilmesinin nedeni, turist rehberlerinin büyük çoğunluğunun bu bölgelerde sürekli çalışıyor olmalarıdır. Bu bağlamda çalışmanın ana kitlesini bu illerde çalışan rehberler oluşturmaktadır. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme metodu tercih edilmiştir (Altunışık vd., 2012: 142). Hazırlan anket formu Haziran-Eylül 2020 tarihleri arasında katılımcılara gönderilmiştir. Araştırma kapsamında toplamda 350 anket formu dağıtılmış, eksik ve/veya yanlış doldurulan 45 anket formu değerlendirme dışı bırakılmış, nihai olarak veri sağlamaya elverişli 247 anket formu elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir.

2.1. Hipotezler

H1: Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile iş-yaşam ve yaşam-iş çatışması yaşama durumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Turist rehberlerinin iş-aile ve aile-iş çatışması yaşama durumları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Kişilik özelliklerinin turist rehberlerinin örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H5: Turist rehberlerinin İş- aile çatışması yaşama durumlarının örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H6: Turist rehberlerinin Aile -iş çatışması yaşama durumlarının örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Ölçme Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek için 11 soru sorulmuştur. Anket formunun ikinci bölümünde Örgütsel Bağlılık ölçeği yer almıştır. Söz konusu ölçek Allen ve Meyer (1991) tarafından geliştirilmiştir. Örgütsel bağlılık ölçeği bağlılığı duygusal, devam ve normatif bağlılık şeklinde sınıflandırmaktadır. Ölçeğin Wasti (2002) tarafından Türkiye’de geçerlik ve güvenirlik analizi yapılmıştır. ‘Örgütsel Bağlılık’ ölçeği beşli likert formatındadır. Özkan ve Boz (2018) tarafından yapılan çalışmada örgütsel bağlılık ölçeğinin Cronbach’ s alfa katsayıları duygusal bağlılık için 0.82, devamlılık bağlılığı için 0.74 ve normatif bağlılık için 0.83’tür.

Anket formunun üçüncü bölümünde katılımcıların kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla Gencöz ve Öncül (2012) tarafından geliştirilen 45 madde ve altı boyuttan oluşan ve beşli likert formatında olan ‘Kişilik Özellikleri’ ölçeği kullanılmıştır. Yeni ölçeğin ön testi Özkan ve Boz (2018) tarafından yapılmış ve geçerli bir yapıya (Cronbach’s alfa = 0,748) sahip olduğu belirlenmiştir. Özkan ve Boz (Kişilik özellikleri ölçeğinin tüm boyutlar düzeyindeki Cronbach’s alfa değerini 0,695 ve 0, 850 aralığında bulmuştur. Bu sonuçlar tüm boyutlar düzeyinde ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Anket formunun son bölümünde katılımcıların İş-yaşam ve Yaşam-iş çatışma düzeyleri ölçülmüştür. Katılımcıların İş-yaşam çatışması düzeylerini ölçmek üzere Netemeyer vd., (1996) tarafından geliştirilen iş-aile yaşam çatışması ölçeği kullanılmıştır. Netemeyer vd., (1996) tarafından geliştirilen iş-aile yaşam çatışması ölçeği, çalışanların iş yaşamından kaynaklanan iş-aile çatışması ve aile yaşamından kaynaklanan aile-iş çatışması düzeylerini ölçmeyi amaçlayan iki alt ölçekten oluşmaktadır. Söz konusu her iki ölçek de çatışma durumunu belirlemeye yönelik 5 maddelik yargı cümlelerinden oluşmaktadır. Ölçeklerin güvenilirlik analizleri konusunda Netemeyer vd., (1996) iş yaşamı kaynaklı iş-aile çatışması ve aile yaşamı kaynaklı aile-iş çatışması ölçekleri için Cronbach’s alfa değerleri sırasıyla 0,88 ve 0,89 olarak tespit etmişlerdir. Her iki ölçek de Beşli Likert formatında hazırlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak katılımcıların sosyo-demografik özellikleri incelenmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında ele alınan ölçeklerin Doğrulamalı Faktör Analizleri (DFA) ve hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri sıklık analizi ile belirlenmiş ve Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

	Frekans	Oran		Frekans	Oran
Cinsiyet					
Kadın	128	52	Erkek	118	48
Yaş					
18-25	21	8,5	46-55	66	26,8
26-35	48	19,5	56 ve üstü	38	15,4
36-45	73	29,7			
Medeni Durum					
Evli	170	69,1	Bekar	67	27,2

Boşanmış	9	3,7			
Çocuğunuz var mı?					
Evet	153	62,2	Hayır	93	37,8
Çocuğunuz var ise sayısı kaçtır?					
1	94	38,2	2	53	21,5
3	6	2,4	Cocuğum yok	93	37,8
Evinizde bakıma muhtaç var mı?					
Var	24	9,8	Yok	222	90,2
Evinize temizlik elemanı alıyor musunuz?					
Evet	99	40,2	Hayır	147	59,8
Ev de yemek işleri için yardımcı alıyor musunuz?					
Evet	13	5,3	Hayır	223	94,7
Ev de çocuk bakımı için yardımcı alıyor musunuz?					
Evet	96	39,0	Hayır	150	61,0
Normal bir çalışma gününde kaç saat çalışıyorsunuz?					
8 ve altı saat	56	22,8	9-12 saat	114	46,3
13 -18 saat	76	30,9			
Mevcut işvereniniz için kaç yıldır çalışıyorsunuz?					
1 yılın altı	53	21,5	1- 5 yıl	105	42,7
6-10 yıl	54	22,0	11- 14 yıl	24	9,8
15-19 yıl	8	3,3	20 yıl ve üzeri	2	,8

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında %52'sinin kadın %48'inin ise erkek olduğu, çoğunluğunun 36-55 yaş aralığında (%56,5) ve evli oldukları görülmektedir. Çocuğunuz var mı? sorusuna katılımcıların çoğunluğunun (%62,2) evet cevabını verdiği ve yine çoğunluğun 1 veya 2 çocuğunun bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu evde bakıma muhtaç bir yakınlarının bulunmadığı (%90,2), çoğunluğun çocuk bakımı için yardım almadıkları (%61), eve temizlik elemanı almadıkları (%59,8) ve evde yemek işleri için yardım almadıkları (%94,7) görülmüştür. Bununla beraber normal bir çalışma gününde katılımcıların 8 saat ve altı ile 12 saat aralığında çalıştıkları ve mevcut işlerinde 1 yıl altı ve 5 yıl aralığında (%64,2) buldukları görülmektedir.

3.1. Açıklayıcı Faktör Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçekler için ilk olarak Açıklayıcı (keşfedici, exploratory) Faktör Analizleri uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi, sosyal bilimlerde sıklıkla ölçek geliştirmede ve uygulanan ölçeğin mevcut örneklem üzerinden yapı geçerliğini incelemek için kullanılan bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2010). Bir ölçeğin için gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizinde dört temel aşama takip edilmelidir. Bunlar, veri setinin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesi, boyutların (faktörlerin) elde edilmesi, faktörlerin rotasyonu ve isimlendirilmesidir (Kalaycı, 2010: 321).

Veri setinin ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olup olmadığının tespit edilmesinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısına ve Bartlett'in küresellik test istatistiğine bakılmaktadır. Veri setinin açıklayıcı faktör analizine uygun olabilmesi için KMO değerinin 0,50'ye eşit veya büyük olması gerekmektedir. Bartlett küresellik testi ise ölçekte yer alan değişkenler arasında yeterli oranda ilişki olup olmadığını gösterir. Bartlett küresellik testinin p değeri 0,05 anlamlılık derecesinden düşük ise değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde bir ilişki vardır. Eğer testin sonucu anlamlı değilse değişkenler faktör analizi yapmaya uygun değildir (Durmuş VD., 2011: 79). Bu bilgiler ışığında iş yaşam ve yaşam iş ölçekleri için iş-yaşam-iş ölçeği şeklinde değerlendirilmiş ve gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizinde KMO değeri 0,898 olarak ve Bartlett küresellik testi (Yaklaşık ki kare değeri: 2298,494, df= 45, p=,000) anlamlı bulunmuş böylelikle değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Temel bileşenler analizi yöntemi ve varimax eksen döndürmesi ile elde edilen açıklayıcı faktör analizi sonuçları incelendiğinde, orijinal ölçekte yer alan iş yaşam ve yaşam iş ifadelerinin faktör yüklerinin aynı boyutlar altında ve anlamlı değerler aldıkları görülmüştür. Bu iki faktörlü ölçeğe ilişkin toplam varyans %78,514 değeri ile ölçeği açıklamaktadır. Altunışık vd. (2007: 233) göre çok faktörlü ölçeklerde açıklanan toplam varyans oranının % 60' dan büyük olması beklenmektedir. İş-yaşam ve yaşam-iş çatışması ölçeğinin açıklanan toplam varyansın yüksek olması, ölçeği oluşturan kavram ya da yapının iyi ölçüldüğünü ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan kişilik özellikleri ölçeği için gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizinde ölçeğin Dışa Dönüklük boyutunun yapısını bozduğu görülen DD1, DD3, DD4 ve DD8 ifadeleri, Duygusal Tutarlılık boyutunu bozduğu görülen DT1, DT8, DT9 ifadeleri, Uyumluluk boyutunun yapısını bozan UY6 ifadesi, Sorumluluk boyutunun yapısını bozduğu görülen SO7 ifadesi ve Gelişime Açıklık boyunun yapısını bozan GA5 ifadesi analiz dışı bırakılmıştır. Böylelikle kişilik özellikleri ölçeği için KMO değeri 0,585 ve Bartlett küresellik testi (Yaklaşık ki kare değeri: 2091,569, df= 66, p=,000) anlamlı bulunmuş böylelikle değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda ölçeği oluşturan boyutların

(Dışadönüklük, Sorumluluk, Uyumluluk, Duygusal tutarlılık, Gelişime Açıklık ve Olumsuz değerlilik) dağılımının orijinal ölçekteki gibi gerçekleştiği görülmüştür. Kişilik ölçeğini oluşturan söz konusu altı boyut toplam varyans %80,493 değeri ile ölçeği açıklamaktadır. Bu sonuçları dikkate alarak kişilik özellikleri ölçeğinin boyutlarının ölçeği oluşturan kavram ya da yapıyı iyi ölçüldüğü sonucu çıkarılabilir.

Örgütsel bağlılık ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına bakıldığında ölçeği oluşturan boyutların (Duygusal bağlılık, Normatif Bağlılık, Devam Bağlılığı) dağılımının orijinal ölçekteki gibi gerçekleştiği görülmüştür. Ancak ölçekte bulunan bazı ifadeler (DEB1, NB2, DB1 ve DB3) düşük faktör yükü olarak uyumu bozduğundan işlem dışı bırakılmıştır. Analizler sonucunda örgütsel bağlılık ölçeği için KMO değeri 0,652 ve Bartlett küresellik testinin (Yaklaşık ki kare değeri: 2041,134, df= 66, p=,000) anlamlı olduğu görülmüş ve değişkenler arasında yeterli düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık ölçeğini oluşturan söz konusu üç boyutun toplam varyansı %72,124 değeri ile ölçeği açıklamaktadır. Bu bağlamda örgütsel bağlılık ölçeğini oluşturan boyutlarının ölçeği oluşturan ifade ya da yapı ile iyi ölçüldüğü sonucu çıkarılabilir.

3.2. Korelasyon Analizi

Çalışmanın bu bölümünde iş-aile, aile-iş çatışması, kişilik özellikleri ve örgütsel bağlılık değişkenleri aralarındaki ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemek amacıyla kullanılan korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir (Durmuş vd., 2011: 143). Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkinin büyüklüğünü, yönünü ve önemini ortaya koyan bir yöntemdir. Korelasyon analizi türlerinden biri olan Pearson Korelasyon Katsayısı “r” harfiyle sembolize edilmekte olup, r, -1 ile +1 arasında değişmekte ve 1’e yaklaşması iki değişken arasındaki ilişkinin gücünün arttığını, 0’a yaklaşması ise ilişkinin kuvvetinin azaldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tablo 2’de korelasyon analizinin yanı sıra çalışmanın konusunu oluşturan ölçeklerin Cronbach’s Alpha (α) güvenilirlik katsayıları ve aldıkları değerlerin aritmetik ortalamaları yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları

Değişkenler		\bar{X}	S.S.	1	2	3	4
1	Örgütsel Bağlılık	3,3249	,6861	($\alpha = ,836$)			
2	Kişilik Özellikleri	3,1828	,3268	,208**	($\alpha = ,844$)		
3	İş Aile Çatışması	3,7065	1,086	,302**	,305**	($\alpha = ,915$)	
4	Aile İş Çatışması	2,8943	1,242	,244**	,404**	,741**	($\alpha = ,939$)

Korelasyon ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır. Ölçekler 5'li Likert Ölçeği şeklinde tasarlanmıştır. Tablo 2'de değişkenlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri ve değişkenler arasındaki korelasyon sonuçları görülmektedir. Öncelikle örgütsel bağlılık ölçeğinin ortalamasına bakıldığında ($\bar{X} = 3,32$) çalışanların örgütsel bağlılık algılarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Kişilik özellikleri açısından katılımcıların algılarının orta düzeyde ($\bar{X} = 3,18$) gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların iş aile çatışması algılarının ortanın üzerinde yüksek olduğu ($\bar{X} = 3,71$) ve aile iş çatışması algılarının ($\bar{X} = 2,89$) ise orta seviyede olduğu görülmektedir.

Değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldığında; örgütsel bağlılık ile kişilik özellikleri ($r = ,208$; $p < 0,01$); iş aile çatışması ($r = ,302$; $p < 0,01$) ve aile iş çatışması ($r = ,244$; $p < 0,01$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Aynı şekilde kişilik özellikleri ile İş-aile çatışması ($r = ,305$; $p < 0,01$) ve Aile-iş çatışması ($r = ,404$; $p < 0,01$) arasında anlamlı ve orta düzeyde pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca iş aile çatışması ve aile iş çatışması ($r = ,741$; $p < 0,01$) arasında da anlamlı pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki söz konusudur. Bu bulgular ışığında H1, H2, H3 hipotezleri kabul edilmiştir.

3.3. Regresyon Analizi

Bu çalışmada turizm rehberlerinin önemli bir algısal durumunu gösteren ve örgütsel bağlılığın üzerinde etkisi olduğu düşünülen iş-aile çatışması, aile iş çatışması ve kişilik özelliklerinin etkileme gücü ve yönünü ölçmek amacıyla bir regresyon modeli kurulmuştur. Regresyon analizi ise bir değişkenin (Bağımlı) diğer değişken (bağımsız) tarafından nasıl açıklandığı (etkilendiği) belirlenmeye çalışır (Durmuş vd. 2011: 154).

Tablo 3. Regresyon Analizi Modeli

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler				
	Örgütsel Bağlılık				
	β	t	R	R ²	p
Kişilik Özellikleri	,133	2,050	,381	,145	,041
İş -Aile Çatışması	,398	4,490			,000
Aile -İş Çatışması	,485	5,258			,000
F	13,672				

Tablo 3'te görüldüğü üzere kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($F = 13,672$; $p = ,000$). R² değeri bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından ne kadar açıklanabildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda turist rehberlerinin örgütsel bağlılıklarındaki artışın %14,5'i kişilik özellikleri, iş aile

çatışması ve aile iş çatışması tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuçlara bakılarak H4, H5 ve H6 hipotezlerinin kabul edildiği söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Profesyonel turist rehberlerine yönelik yapılan bu çalışma da zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik sebeplerinden dolayı örneklem alma yöntemi ile araştırma yapılmıştır. Araştırmanın Çanakkale ve İstanbul illerinde faaliyet yürüten turist rehberleri ile sınırlı kalması araştırmanın kısıtları arasındadır.

Çanakkale ve İstanbul illerindeki turist rehberleri özelinde gerçekleştirilen bu çalışmada, öncelikle katılımcılara ilişkin genel değerlendirmeler ile betimleyici istatistiklere yer verilmiştir. Çalışmada katılımcıların cinsiyet bakımında eşit düzeyde olduğu, yarısının 36-55 yaş aralığında ve evli olduğu, yarısında fazlasının çocuğunun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun 1-5 yıl aralığında mevcut işyerinde çalıştığı, çalışma saati bakımından katılımcıların çoğunun 9-12 saat aralığında çalıştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgulardan farklı olarak Özoğul (2017) turist rehberlerine yönelik yaptığı çalışmada yarından fazlasının erkek olduğu, yaş aralığı bakımından 26-35 yaş aralığında olduğu, mesleki deneyim bakımından 6-10 yıl ve 16 yıl üzeri çalışanların yoğunlukta olduğu sonucuna ulaşmıştır. Demirbulat (2014) rehberler üzerine yaptığı çalışmada erkek turist rehberi sayısının kadınlardan fazla olduğu, 25-36 yaş aralığında olanların diğerlerine kıyasla daha fazla olduğu, araştırmaya katılanların yarından biraz fazlasının bekar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde korelasyon ve regresyon analizinden faydalanılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda; örgütsel bağlılık ile kişilik özellikleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü, kişilik özellikleri ile aile-iş ve iş aile çatışması arasında anlamlı ve pozitif yönlü, örgütsel bağlılık ile aile-iş ve iş-aile çatışması arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Buna göre; duygusal, normatif ve devam bağlılığı boyutları arttıkça iş-aile ve aile iş çatışması yaşama düzeyi azalmaktadır. Elde edilen bu sonuç örgütsel bağlılığın işletmeler ve çalışanlar için önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılabilir. Benzer şekilde, kişilik özellikleri boyutlarından dışadönüklük, uyumluluk, gelişime açıklık, sorumluluk gibi olumlu kişilik özelliklerinin iş-aile ve aile-iş çatışması yaşama düzeylerini azalttığı sonucu çıkarılabilir. Bunun aksi olarak, olumsuz kişilik özellikleri olan duygusal tutarsızlık ve negatif değerlilik düzeyi arttıkça iş-yaşam ve yaşam-iş çatışması yaşama düzeyini arttırdığı sonucuna ulaşılabilir. Olumlu kişilik özelliklerine sahip kişilerin örgütsel bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu, aksine olumsuz kişilik özelliklerine sahip kişilerin bağlılık düzeylerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Özkan (2017) otel çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada örgütsel bağlılık boyutları ile kişilik özellikleri boyutları arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmada yapılan regresyon analizi sonucunda; turist rehberlerinin örgütsel bağlılık düzeylerindeki artış iş-yaşam ve yaşam-iş çatışması, kişilik özellikleri tarafından açıklanmaktadır. Benzer şekilde Özoğul (2017) rehberlere yönelik yaptığı çalışmada kişilik özellikleri boyutları ile örgütsel bağlılık boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Demirbulat (2014) profesyonel turist rehberleri üzerine yaptığı çalışmada, iş yaşamının turist rehberlerinin kendilerine zaman ayırmaları konusunda engel teşkil etmediği, aile yaşantılarını olumsuz etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak turist rehberlerinin. iş ve aile ilişkilerine yönelik algı ve tutumlarının olumlu olduğu, çatışma yaşamadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre ise, katılımcıların iş- aile çatışma düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu, aile-iş çatışması ortalamasının ise düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen bir diğer bulgu ise katılımcıların örgütsel bağlılık düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğudur.

Turist rehberlerine yönelik yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde demografik ve kategorik özellikler bakımından her çalışmanın farklılık içerdiği görülmektedir. Çalışmaların yapıldığı yıl, bölge ve örneklem grubunun farklı olması sonuçlarının da farklı olmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle profesyonel turist rehberlerine yönelik yapılan bu çalışmanın sonuçlarını turist rehberleri için genellemek doğru olmayacaktır.

Bu çalışmanın ışığında turist rehberlerine yönelik yapılacak diğer çalışmalarda örneklem boyutu daha geniş tutularak ülkesel düzeyde çalışmalar yapılarak turist rehberlerinin işe ilişkin genel tutumları hakkında bilgi sahibi olunabilir.

KAYNAKÇA

- Ahipaşıoğlu, H. Suavi (2001). Turizmde Rehberlik, Ankara,1.Baskı,Detay Yayıncılık.
- “Altunışık, R”., “Coşkun, R”., “Bayraktaroğlu, S” ve “Yıldırım, E”. (2012). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Geliştirilmiş 7. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Allen, Natalie J. ve John P. Meyer. (1996). “Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: An Examination of Construct Validity”, Journal of Vocational Behavior, 49, 252-276.
- Allen, Natalie J. ve John P. Meyer. (1991). “Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment”, Human Resource Management Review, 1(1), 61-89.
- Balay, R. (2000). Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Barrick, Murray. R.; Mount, M. K. (1991). “The Big Five Personality Dimensions and Job Performance: A Meta-Analysis”, Personnel Psychology, 44, 1-26.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Cooper, D. (2003). “Psychology, Risk & Safety: Understanding How Personality & Perception Can Influence Risk Taking”, Professional Safety, 48, 39-46.
- Değirmenciöğlü Ö. (2003). Anadolu’da Turizm Rehberliği Temel Bilgileri: Ders Notları, Gazi Kitabevi, Ankara
- Demirbulat, Ö. G. (2014). “Profesyonel Turist Rehberliği Mesleğinin Aile Yaşantısı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir İnceleme”, Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(2), 21-40.
- Durmuş, B. Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2011). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, 4.Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Erdheim, J., Wang M. ve Zickar M. J. (2006). “Linking the Big Five Personality Constructs to Organizational Commitment”, Personality and Individual Differences, 41(5), 959-970.
- Erhart, K. H. (2006). “Job Characteristics Beliefs and Personality as Antecedents of Subjective Person-Job Fit”, Journal of Business and Psychology, 21(2),193-226.
- Gencöz, T. ve Öncül, Ö. (2012). “Examination of Personality Characteristics in a Turkish Sample: Development of Basic Personality Traits Inventory”, The Journal of General Psychology, 139(3),194–216.

- John, Oliver P. ve Srivastava Sanjay. (1999). The Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives. Handbook of Personality: Theory and Research (2nd ed.). Guilford, New York.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 5. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Köroğlu Ö. (2014). “Meslek Seçimi ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turizm Rehberliği Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi”, 19 (2),137-157.
- Lee, Hui-Fang. (2007). The Relationships Among Personality Traits, Self-Efficacy, and Organizational Commitment in Fitness Center Staff, A Dissertation Submitted to the Faculty of the College of Education Spalding University,(in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Education).
- Mahdiuona, R., Ghahramanib M. ve Sharif Ali R. (2010). “Explanation of Organizational Citizenship Behavior with Personality”, Procedia Social and Behavioral Sciences, 178–184.
- Mathieu, J. E.; Zajac, D. (1990). “A Review and Meta-Analysis of The Antecedents, Correlates, and Consequences of Organizational Commitment”, Psychological Bulletin, 108, 171–194.
- McCrae, R. R. ve Costa P. T. (1997). “Personality Trait Structure as Universal”, American Psychologist, 52, 509-516.
- Mowday, R., Porter, L. ve Steers, R. (1982). Employee Organizations: The Psychology of Commitment, Absenteeism, and Turnover. Academic Press, New York.
- Netemeyer, R.G., J.S. Boles ve R. Mcmurrrian (1996), “Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales”, Journal of Applied Psychology, 80, 400-409.
- Olahı, H. (1973). Otel İşletmeciliği ve Yönetimi, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.
- Olivares, O. J. (2003). “Selecting for Safety”, Occupational Health & Safety, <http://www.ohsonline.com>. 7(9), 46-48.
- Özkan, Ç. (2019). “İş-Aile ve Aile-İş Çatışması: Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(1), 574-596.
- Özkan, Ç. (2017). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Kişilik Özelliklerinin Rolü: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ABD Doktora Tezi.
- Özkan Ç. ve Boz M. (2018). “Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Kişilik Özelliklerinin Rolü: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma”, UIİİD-IJEAS, 2018 (17. UIK Özel Sayısı):245-264 ISSN 1307-9832.

- Özoğul, G. (2017). Profesyonel Turist Rehberlerinin Kişilik Özellikleri ile Mesleki Bağlılık Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Sermayenin Aracılık Etkisi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ABD.
- Özdevecioğlu M. ve Aktaş A. (2007). Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-aile Çatışmasının Rolü, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28, 1-20.
- Panaccio, A.; Vandenberghe C. (2012). “Five-Factor Model of Personality and Organizational Commitment: The Mediating Role of Positive and Negative Affective States”, Journal of Vocational Behavior, 80, 647–658.
- Perçin, N. Şahin ve Özkul E. (2009). Turizm İşletmelerinde Örgütsel Bağlılık Bölümü, Sabuncuoğlu (Ed: Zeyyad.S.), Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış, MKM Yayınları, Bursa.
- “Recepoğlu, E.”, “Kılınç A. Ç.”, “Şahin F.” ve “Er, E.” (2013). “Öğretim Elemanlarının Kişilik Özellikleri ile Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.8(6), 603-617.
- Sears, G. J.; Rowe P. M. (2003). “A Personality-Based Similar-To-Me Effect İn The Employment Interview: Conscientiousness, Affect-Versus Competence-Mediated Interpretations, And The Role of Job Relevance”. Canadian Journal of Behavioural Science, 35(1), 13-24.
- Tanrıverdi, H. (2012). “Kişilik Özelliklerinin İş Değerlerine ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 16 (2), 189-210.
- TUREB (Turist Rehberleri Birliği). (2006). Turist Rehberleri Kataloğu, 2. Baskı, TUREB Yayını, İstanbul.
- Voydanoff, P. (2008). A Conceptual Model Of The Work-Family Interface: 37-55. In Lero, D., Korabik, D.S., Karen, K. (Eds), Handbook of Work-Family Integration: Research, Theory, and Best Practices, Whitehead, E-Book, Academics. Elde edilme tarihi: 20.09.2020. <http://www.wftga.org>.

Turizmde Çekicilik Unsuru Olarak Dağistan Mutfağı: Güneyköy Örneği

Araştırma Makalesi/Research Article

Hatice GÜÇLÜ NERGİZ* Evrim KARACA**

ÖZET

Yemek ve mutfak kültürü, toplumların kimliğini ve özelliklerini yansıtan kültürel miras unsurlarındandır. Aynı zamanda, mutfak kültürü turizm ürününde önemli bir çekicilik unsurudur. Çekicilik bir bölgeye veya mekâna turistlerin gidip gitmemesinde etkili olan yöreye özgü cezbedici faktörler olarak tanımlanabilir. Bu çekicilik faktörleri arasında yöresel mutfaklar artan bir öneme sahiptir. Günümüzde kültürel miras ögesi olarak yöresel yiyecekler ve ürünlerin sürdürülebilir bir boyutta ele alınarak, gelecek nesillere aktarılması da son derece önem taşımaktadır. Araştırma konusunu teşkil eden Dağistan mutfağı Türk mutfak kültürünü etkileyen ana etnik topluluklardan biridir. Yalova ilinde yaşayan ve bu yörenin mutfak kültürünün şekillenmesinde rol oynayan topluluklardan biri Dağistanlılardır. Bu çalışmada, Yalova ili Güneyköy’de bulunan Dağistanlıların yemek kültürü ve özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, Güneyköy’de Dağistan göçmenleri ile yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen bilgiler sunulmuştur. Sonuçlar, Yalova Güneyköy’de Dağistan mutfağında üzüm sirkesi ve sarımsağın ağırlıklı olarak kullanıldığını, hamur işlerinin fazla tercih edildiği bu mutfakta yapılan geleneksel lezzetlerin yöreye gelen ziyaretçiler tarafından da tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yemek Kültürü, Yöresel Mutfak, Dağistan Mutfağı, Güneyköy.*

Dagestan Cuisine as an Element of Attraction in Tourism: A Case Study of Guneykoy Village

ABSTRACT

Food and cuisine culture is one of the cultural heritage elements that reflect the identity and characteristics of societies. Cuisine culture is also an important element of attraction in tourism product. Attraction can be described as region-specific attraction factors that are effective on whether a tourist can go to a region or place. Local cuisines, one of these attraction factors, are of increasing importance. Nowadays, it is crucial that local dishes and products are handled in a sustainable dimension and transferred to the next generations as an element of cultural heritage. Dagestan cuisine being the subject of research is one of the main ethnic communities that affect Turkish cuisine culture. The people of Dagestan are one of the communities that live in Yalova province and play a role in shaping the cuisine culture of this region. The purpose of this study is to reveal the food

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, Kartepe/ Kocaeli, hg.nergiz@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8848-7014>

** Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sapanca Turizm Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Sapanca/ Sakarya, evrimkaraca@subu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2520-5195>

culture and characteristics of the people of Dagestan in Guneykoy in Yalova province. Using the qualitative research method, information obtained from face-to-face interviews with the migrants of Dagestan was presented in this study. The results have demonstrated that grape vinegar and garlic are used predominantly in Dagestan cuisine in Guneykoy in Yalova, and local tastes prepared in this cuisine, where pastries are highly used, are also preferred by visitors to the region.

Keywords: *Cuisine Culture, Local Cuisine, Dagestan Cuisine, Guneykoy.*

GİRİŞ

Yemek ve mutfak kültürü, toplumların kimliğini ve özelliklerini yansıtan kültürel miras unsurlarındandır. Geçmişten gelen mutfak kültürlerine ait pek çok özelliği bir bölümü nitelik değiştirerek, bir bölümü ise halen özelliklerini koruyabilmektedir. (Karaca ve Sarıışık, 2018: 2). Yöresel mutfak, yörenin diğer çekiciliklerini tamamlayıcı bir ürün olarak kabul görebileceği gibi, bağımsız olarak tek başına cazibe unsuru olarak da ele alınabilir (Okumus vd., 2013; Şengül ve Genç, 2016). Bir destinasyonun kimliğine katkıda bulunan yöresel mutfak, birçok gezgin için seyahat deneyiminin ayrılmaz bir parçasıdır (Jalis vd., 2014: 103). Yöresel mutfaklar günümüzde gastronomi turizmi kapsamında ele alınarak, turistik çekicilik unsuru olarak değerlendirilmektedir. Yöresel mutfakların kendilerine has özelliklerinin vurgulanması, farklılıklarının ön plana çıkarılması ile çekicilikleri artırılabilir. Böylece diğer rakip yöreler karşısında rekabet üstünlüğü sağlanabilir.

Son yıllarda yöresel ürünler giderek daha ilgi çekici olmaya başlamıştır. Seri üretimde elde edilebilen ürün çeşitliliğine rağmen, ürünün tüketicilerde yarattığı memnuniyet kalitesi eşit değildir. Yöresel ürünler, müşteriler tarafından değişik lezzette daha iyi ürünler olarak değerlendirilmektedir (Charzyński vd., 2017: 11). Bessiere (1998) geleneksel yemeklere ve mutfağa sahip kırsal destinasyonların önemli turistik yerler olabileceğini belirtmiştir. Long (2004: 2) "yiyecekleri turizm için hem bir varış noktası hem de bir araç olarak keşfedilmesi" gerektiğini ifade ederek, turizmde yiyeceklerin önemini vurgulamıştır. Buna benzer bir saptama Mil ve Denk (2015) tarafından da ifade edilmiştir. Araştırmacılar, turizm faaliyetlerini çeşitlendirmede kültürel özelliklere ve gastronomi kültürlerine önem verilerek turizm gelirlerinin artırılabilirliğini iddia etmiştir. Yöresel mutfağa ait niteliklere sahip mutfaklardan biri de Dağıstan mutfağıdır. Bu çalışmada, yöresel mutfaklar içinde Dağıstan mutfağının turizmde bir çekicilik unsuru olabilmesine yönelik ilk aşamayı oluşturan yöre mutfağının özelliklerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Eldarov vd. (2017), Dağıstan mutfağının sahip olduğu zenginliklere rağmen, henüz Dağıstan'ın bir mutfak markası olarak konumlandırılmadığını ifade etmektedir.

Günümüzde kültürel miras ögesi olarak yöresel yiyecekler ve ürünlerin sürdürülebilir bir boyutta ele alınarak, gelecek nesillere aktarılması da son derece önem taşımaktadır. Araştırma konusunu teşkil eden Dağıstan mutfağı Türk mutfak kültürünü etkileyen ana etnik topluluklardan biridir. Yalova ilinde

yaşayan ve bu yörenin mutfak kültürünün şekillenmesinde rol oynayan topluluklardan biri olan Dağıstan yemek kültürünün ve Dağıstan topluluğunun özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

1. ÇEKİCİLİK UNSURU OLARAK YÖRESEL MUTFAKLAR

Turizm kapsamında, bir yöredeki ürün ve hizmetlerin ilgi çekebilmesi önem taşımaktadır. Çekicilik; bireyin turizm amaçlı gitmek istediği yerler arasında tercih edip gitmesini sağlayan faktörler, olarak ifade edilmektedir (Kozak vd., 2008). Başka bir ifadeyle çekicilik; bir bölgede turistleri cezbedecek nedenlerdir. Bunlar; farklı doğal çekicilikler, kültürel çekicilikler, ekonomik çekicilikler, yiyecek-içecek çekicilikleri ve benzeri özellikleri sağlayan mekânlardır (Duman ve Öztürk, 2005). Turizm ürününde çekiciliği sağlayan başlıca beş faktör bulunmaktadır. Bunlar (Kozak vd., 2008):

Doğal Unsurlar: Bölgenin coğrafik durumu, iklimi, doğal güzellikleri, doğal kaynakları, güneşli gün sayısı ve yağmurlu gün sayısı. Kışın kar yüksekliği ve karın kış mevsiminde kalma süresi, hayvan türleri ve benzeri etkenlerdir.

Sosyo-Kültürel Unsurlar: Turizm amaçlı seyahat edilecek yerin kültürel değerleri bölgenin doğal güzellikleri kadar çekicilik unsuru oluşturmaktadır. Bölge halkının gelenek ve görenekleri (bayramlar, doğum, düğün vb.), kültürel varlıkları (anıtları, tarihi yapıları, ibadet yerleri, vb.) bölgenin sosyo-kültürel yapısı, tek başına ilgi odağı olabilecek etkenler şeklinde düşünülebilir.

Ekonomik Unsurlar: Bölgenin turizm ürünü açısından talep edilmesinde ve satın alınmasında o günün ekonomik koşullarına uygunluğu (turistik ürün fiyatı, ülkenin genel ekonomik durumu, paranın satın alma değeri, turizm ekonomisinin durumu) çekicilik unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Psikolojik Unsurlar: Ülkeler arasındaki siyasi, tarihsel ve kültürel ilişkiler, gelenek ve görenekler, toplumun davranış biçimleri, günün moda ve alışkanlıkları, sempati ve veya iticilikler ve benzeri faktörler psikolojik çekicilik unsurlarıdır.

Ulaşılabilirlik: Talep edilen bölgenin çekiciliğini oluşturabilecek bir diğer unsur ise turizm bölgesi için talep edilen yerin ulaşılabilirliği, ulaşım olanakları ve buna bağlı olarak ulaşılabilirlikte alt yapı düzeyi önemlidir. Satın alınacak turizm hizmeti için bölgenin ulaşılabilirlikteki çekiciliğinde; karayolu, denizyolu, havayolu gibi ulaşım ağının gidilecek hedefteki yere ulaşım ağının sağlanması açısından önemlidir.

Günümüzde sıralanan çekicilik faktörlerine ilave edilebilecek unsurlar arasında yöresel mutfaklar da yer edinmiştir. Yöresel mutfak, bir bölgeye, yöreye ait, yiyecek, içecek ve sofrası alışkanlıklarını ifade eden bir kavramdır. Yöresel mutfak, “özel bir yöreye ait olan, o yörenin kültüründen izler taşıyan, bölgeye özgü ürünler ve adetlerin birleşimiyle ortaya çıkan, yöre pişirme tekniklerinin kullanılması ile yapılan, dini ya da milli sebeplerle de oluşabilen, yöre insanları tarafından ayrıcalıklı tutulan

yemeklerin ve içeceklerin bütünü” dür (Şengül ve Türkay, 2015: 4). Cohen ve Avieli (2004) tek tek şehirlerin ve hatta bütün ülkelerin kendi benzersiz mutfaklarının çekici bir cazibe merkezleri olabileceğini iddia etmektedir. Jalis vd. (2014), yerel yemek ve mutfaklarla ilgili bilgiler ve görsellerin de turist destinasyonlarının pazarlama materyallerinde giderek daha fazla yer aldığını ifade etmektedir.

Yöresel mutfaklar, turizmde çekicilik unsuru olarak değerlendirilerek önemli bir rekabet aracı olarak kullanılabilir (Avcıkurt, 2005: 9). Selwood (2003), bir yöreyi ziyaret eden turistlerin, yöreye, bölgeye ait kültürel yemekleri, deneyimlemeleri turistik ziyaret sırasında yaptıkları faaliyetlerin başında geldiğini, Quan ve Wang (2004) ise yerel yemeklerin, turistlerin bir destinasyondaki tatillerine değer katan turistik deneyimlerinin önemli bir unsuru olduğunu saptamıştır. Yöreye özgü kültürel yiyecek-içecek mirasını diğer yörelerden ayıran, yörenin kendi mutfağıdır (Long, 2004). Yöresel mutfaklara ait olan unsurlar geçmişten günümüze değişime uğramadan ulaşabileceği gibi, yörede yaşayan farklı kültürlerin birleşimi ile de ortaya çıkabilmektedir (Şengül ve Türkay, 2014: 2). Bir bölgedeki yemek kültüründeki yaşam biçimi, yemeklerin hazırlanışı ve sunumunda kullanılan malzemeler önemli bir etkiye sahiptir. Yöresel mutfağın turizm çekiciliği; turizmdeki diğer seyahat çeşitlerine ve buradaki çekiciliklerinin tam tersine herhangi bir günün herhangi bir zamanında ve tüm hava koşullarında yapılabilmektedir (Kivela ve Crotts, 2009).

Gastronomi turizmi çerçevesinde değerlendirilen yöresel yiyecek ve içeceklerin tüketiminin, ziyaret edilen bölgenin kültürüne yakınlaşma ve ilgi uyandırma özelliğine sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca yerel halkın yaptığı, yöreye özgü yiyecek ve içecekler, turistlerin yöreyi diğer rakiplerinden farklı algılamasını sağlamaktadır (Haven-Tang ve Jones, 2006). Turizm pazarının önemli bir parçası haline gelen bu tercihlerin yerel halk ve ekonomi üzerinde etkileri bölge çapında önemli bir kazanç unsuru olabilmektedir (Şengül ve Türkay, 2015). Aynı zamanda yöresel gastronomik ürünler, kalış süresi ve sezon uzatıcı etkisinin yanı sıra turist harcamalarını da arttırıcı etki gösterebilmektedir (Çalışkan, 2013).

Bu nedenle, bir destinasyon imajının ürün ve deneyimlerin çeşitliliğinin bir parçası olarak yerel mutfağın kullanılması, bir turist destinasyonunun kimliğini ve rekabet gücünü güçlendirmeye yardımcı olabilmektedir (Jalis vd., 2014: 103).

Yöresel mutfaklar çekicilik unsuru olarak turizm deneyiminin bölünmez bir parçası olarak değerlendirilmelidir (McKrecher vd., 2008). Turistlerin aynı yöreyi tekrar tercih etmelerinde yöresel mutfak unsurları etkili olmaktadır. Ayrıca yöresel mutfak unsurları yörenin başka bir seyahat esnasında yakın bir çevrede ya da yol üstünde olması nedeni ile de tekrar tercih edilmesini sağlayabilmektedir (Şengül ve Türkay, 2018). Sonuç olarak yöreye gelen turistlere yöresel yemekleri tatma olanağı

sunabilen işletmelerde üretilen yöresel yemeklerin yöreyi ziyaret eden turistler için önemli bir çekim unsuru oluşturduğu söylenebilir (Hacıoğlu vd., 2009). Özbay ve Çekin (2020), Kars'a Doğu Ekspresi ile seyahat eden yolcular arasında yaptıkları bir araştırmada Kars'a gelen turistlerin konaklama tesislerinde oda-kahvaltı konakladıklarını ve şehirde geçirdikleri zaman içerisinde sabah kahvaltısı dışında diğer öğünlerini geleneksel restoranlardaki yöresel yemeklerden yemeyi tercih ettiklerini saptamışlardır. Bu bilgi de yöresel ürünlerin turizmde bir çekicilik unsuru olduğunu ve turistler tarafından tercih edildiğini destekleyen bir bulgudur.

Turistik ürünü oluşturan ve birleşik veya ayrı ayrı değerlendirildiğinde bir çekim unsuru olabilen tüm değerlerin ortaya çıkarılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması önem taşımaktadır. Bu açıdan ele alındığında özellikle doğal, kültürel, tarihi ve sanatsal varlıklar açısından Türkiye büyük kaynaklara sahiptir. Toplumların kültürel değerlerinden biri olarak algılanan yemek, insanın var olduğu tüm zamanlarda farklı nitelikler gösterse de hep var olmuş bir olgudur. Bu olgu, kültürel bir değer taşıdığı gibi aynı zamanda insanların birbirine yakınlaşmasında önemli bir köprü görevi de görmektedir. Turistik bir destinasyonu ziyaret eden turistler, söz konusu destinasyonun mutfak kültürünü de yakından tanıyabilme ve deneyimlemeyi arzu etmektedirler (Öney, 2013). Yemek kültürleri incelendiğinde, coğrafyanın yemek kültürünü yakından etkilediğini ifade etmek mümkündür. Anadolu'da farklı kültürel yapılardan olan insanların iç içe yaşamasının getirmiş olduğu zenginlik Türk mutfak kültürünü de olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye'de her yörede kendine has pişirme teknikleri ve yemek kültürü bulunmaktadır (Maviş, 2003). Bu farklılıklar yakın iller arasında bile değişiklikler gösterebilmektedir.

2. DAĞISTAN KÜLTÜRÜNÜN İZİNDE: YALOVA GÜNEYKÖY

Yalova, Prehistorik çağda bir geçit yeri konumunda olup, bölgede M.Ö.1200 yılında Frigler, M.Ö. 700 yıllarında Bitinyalılar egemen olmuştur. Bizanslılardan sonra bir süre Selçukluların yönetimine giren kasaba, Haçlı Seferleri zamanında ağır hasar almıştır. Daha sonra Osman Bey'in komutanlarından Yalvaçoğlunca ele geçirilen yöre 1867'de Hüdavendigâr (Bursa) Vilayet Merkez Sancağı'na bağlı bir kaza iken, 1901'de bağımsız İzmit Sancağı'na bağlanmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine 1930'da İstanbul'a bağlanmıştır. Yalova, 6 Haziran 1995'de il merkezi olarak ilan edilmiştir (Yalova Doğa Turizmi Master Planı, 2012). Merkez ilçeye bağlı bir köy olan Güneyköy, Yalova- Bursa karayolu üzerinde yer almaktadır. Yalova'nın en güney sınırını oluşturan bu köyün doğusunda Sugören köyü, batısında Samanlı Dağları ve Kurtköy, kuzeyinde Esadiye, güneyinde Orhangazi bulunmaktadır (Zengin, 1987).

Köy, 1884-1893 yıllarında Kafkasya'dan göç eden 60 ailenin bu bölgeye yerleştirilmesi ile kurulmuştur. Köyün kuruluşuna ilişkin tarihi belgelerden, köyün yüksek dağlar arasında sıkışmış, ufak

bir vadi üzerinde kurulduğu, etrafının taşlık ve pırnal ağaçları ile kaplı olduğu tespit edilmiştir. Arazinin, tarıma uygun olmaması nedeni ile köylülerin odunculuk ve kömür işi ile geçimini sağladığı yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Keskin, 2015). Sultan Reşat'ın köye olan özel ilgisi ve katkıları nedeniyle köyün ismi “Reşadiye” olarak değiştirilmiştir. 1934 yılına kadar bu adla bilinen köyün adı İstanbul il sınırlarının en güney kısmında kalması nedeni ile daha sonra “Güneyköy” olarak değiştirilmiştir. Yalova’ya yerleştirilen Kafkasyalı bir kabile olan Dağıstanlılar, Güneyköy’ü planlı bir şekilde kurmuşlardır (Kılıç, 2020: 69).

Güneyköy’de bulunan eski eserler arasında Sultan Reşat adına yaptırılan Sultan Reşat Çeşmesi’dir (Resim 1). Yüksekliği:3 metre 65 cm, genişliği ise 2 metre 20 cm. olan çeşme çift taraflı, hazneli, semerdam çatılıdır. Sivri kemerli olan çeşmede “denizlerin ve karaların padişahı Sultan Reşat hakkın dostu ve tevkifine mazhar bütün himmeti şahanesi hayra yakın cenabı hak onu hayırların ecrine nail etsin bu çeşmeden su içenler şad olsun şifaya kavuşsun susayanlar su içmekten asla geri kalmasın” şeklinde yazılmıştır.

Çeşme Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 09.09.2008 tarih 530 sayılı kararı ile tescil edilmiştir (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yalova/kulturenvanteri/mehmet-resat-han-cesmesi>).

Güneyköy’de yer alan eski eserlerden bir diğeri ise köy meydanında bulunan binadır (Resim 2). Bu tarihi bina (14 pafta, 1176 parselde), Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2007 yılında tescil edilmiştir. Orta sofalı Türk evi plana sahip olan ev, iki katlıdır. Zemin katı kargir, üst katı ahşap karkas konstrüksiyonda yapılmıştır. Ön cephedeki balkon ve üst kat pencereleri geleneksel mimari tarzındadır (<http://yalovakentmuzesi.gov.tr/tarihi-eserler/yalova-merkez-ilce-guneykoyde-bina/>).

Kafkasya’dan göç eden ve kuyum işi ile ünlü olan Dağıstanlılar Güneyköy’de de bu el sanatlarına devam etmişlerdir (Resim 3). Yukarıda da ifade edildiği gibi arazinin tarıma uygun olmaması, halkın bu uğraşısına devam etmesinde de etken olduğu ifade edilebilir. Yörede, gümüş- bakır oksit ve boynuzdan takı yapımına devam edilmektedir. El işlemeciliğinde sığır boynuzları suda kaynatılarak iç dokusundan ayrıldıktan sonra, yapılacak dokuya göre dikey veya boydan boya iki parçaya ayrılarak sitrik asit, sülfürik asit karışımı suyla kaynatılarak yumuşatılması sağlanarak, presleme ile düzeltilmektedir. Yapılacak takılara göre şekil çizili kıl testere ile kesilmektedir. Bu işleme kaba işlem adı verilmekte, bir sonraki aşamada yapılacak şekillerin alt ve yanlarına gümüş uygulaması yapılarak kakma işlemine geçilmektedir. Kakmalara natürel mercan, firuze vb. taş 925 ayar sannel tabir edilen içi boş boru uygulanarak takı hazır hale getirilir. Ürünlerde kullanılan teknik yıldız el işçiliğidir.

Köyde Mehmet Atışan tarafından yapılan takılar T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından internet ortamında satışı yapılmaktadır (<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yalova/nealinir/boynuz-ve-gumus-sleme-takilar>). Halkın bir diğer geçim kaynağı ise kuyumculuk zahmetli bir iş olduğundan ustaların sayısı azalmıştır. Güneyköy’de sayıları azalan kültürel değerlerden biri olan bu el sanatının korunması için de çalışmaların yapılması önem taşımaktadır.

3. YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma yöntemine göre tasarlanmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve belge analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmaları” ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39).

Nitel araştırma yöntemlerine göre yürütülen araştırmada veriler görüşme (mülakat) tekniğiyle toplanmıştır. Görüşme “en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir (Büyüköztürk vd., 2019). Görüşme, “*katılımcıya bir dizi açık uçlu soruların sorularak belirli bir konu üzerindeki düşünceleri hakkında bilginin toplanması*” (Kozak, 2015: 89) olarak ifade edilmektedir. Sözlü iletişim yolu ile verilerin toplandığı bu çalışmada kavramsal çerçeveyi oluşturmak ve görüşme sorularını nitelikli hazırlamak amacıyla konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışmada, genel hatları ile görüşmede sorulacak sorular belirlenmiştir. Burada genel bir yol haritası çizilmiştir, ancak katılımcıların görüşmeye katılımlarına göre farklı soruların sorulması, ekleme ve çıkarmaların yapılarak konunun geniş bir boyutta ele alınması hedeflenmiştir.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmada görüşmeler Yalova iline bağlı Güneyköy’de yaşayan Dağıstan göçmenleri ile yapılmıştır. Köye ilk ziyaret öncesinde araştırmacılar tarafından köy hakkında bilgiler toplanmıştır. İlk ziyaret Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’ne gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretin ardından ikinci ziyaret ise çalışma sahası olan Güneyköy’de gerçekleştirilmiştir. İlk olarak köy muhtarlığı ziyaret edilmiş, araştırmacıların kendilerini tanıtmalarında sonra, çalışmanın amacı açıklanarak, araştırma hakkında ön bilgiler verilmiştir. Burada köydeki nüfus, geçim kaynakları ve köyün geçmişine ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Dağıstan kültürüyle özdeşleşmiş yemekleri daha geniş bir açıdan incelemek ve yemek geleneklerini tanımlamak için birbirinden bağımsız zaman dilimleri içerisinde araştırmaya katılmayı gönüllü kabul eden kişilerle yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar 2019 yılı Ekim ayı içerisinde katılımcıların belirledikleri tarih ve saatlerde kendi mekânlarında yapılmıştır. Katılımcılardan gerekli izin alınmıştır. Araştırma, 12 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsamı, sadece Yalova ili Güneyköy’de yerleşen Dağıstanlılar ile sınırlı tutulmuştur. Yapılan görüşmeler

neticesinde konu, başlıklar altında ele alınarak derlenmiştir. Kaynak kişilerden yemek tariflerine ilişkin alınan malzeme listeleri standart bir ölçü listesine göre yeniden düzenlenmiştir.

3.2. Araştırma Etiği

Araştırma etiği, “varsayımın belirlenmesinden yayının tamamlanmasına kadar geçen sürecin tüm aşamalarında, bilimsel ahlâka özen gösterme” (Boydak, 2011: 17) yi ifade eder. Bu araştırmanın tasarımından başlayarak, raporlaştırılmasına kadar geçen süreçte gerek atıf verme gerekse çalışmanın araştırma bölümünün hazırlanmasında bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Çalışmada yürütülen araştırmanın amacı, Güneyköy’de yaşayan Dağıstanlıların yemek kültürlerini ortaya koyabilmektir. Bu doğrultuda köyde yaşayan yerel halk ile gerçekleştirilen görüşmelerde gönüllülük esasının temel olduğu vurgulanmıştır. Ardından, çalışmanın amacına ulaşması için katılımcılardan içtenlikle soruları cevaplamalarının beklendiği ifade edilmiştir. Çalışma için etik kurul onayı alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı, “*Dağıstanlıların mutfak kültürü*”ne ilişkin bilgiler elde etmektir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak literatür taraması yapılarak şu soruların yer aldığı bir soru formu oluşturulmuştur. Dağıstanlıların sabah, öğle ve akşam öğünlerinde tüketilen yemekler, yemeklerin pişirilme teknikleri, özel günlerde yapılan yemekler, yemeklerin yapılışı, yapılan yemekleri geçmiş ve günümüz açısından değerlendirmeleri istenmiştir.

3.4. Bulgular

Gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen ham veriler bilgisayar ortamında yazıya geçirilerek, ardından sorular doğrultusunda veriler analiz edilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Dağıstan mutfağına özgü olarak Güneyköy’de hazırlanan yemeklerde kullanılan bazı özel ürünlerin olduğu saptanmıştır. Verilen bilgiler doğrultusunda bu ürünler:

Üzüm Sirkesi: Üzüm sirkesi köy kadınları tarafından kışlık hazırlık ürünleri için hazırlanan ve iç harcı etli hamur işi yemeklerinde bolca üzüm sirkesi kullanılır.

Sarımsak: Sarımsak Güneyköy halkı tarafından tüm öğünlerde yapılan yemeklerde yardımcı malzeme olarak oldukça fazla kullanılan lezzet verici üründür.

Güneyköy’de elde edilen bilgiler ışığında; köyde Dağıstanlılara özgü yemeklerin büyük bölümünün hala yapıldığı saptanmıştır. Geçmişte yapılan yemekler ile günümüzde yapılan yemekler arasında çok fazla fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Köy halkı kültürlerinde var olan yemekleri belli özel günlerde yapılan yemekler gibi kenara ayırarak yapımını bırakmamışlardır. Cenaze merasimlerinde, düğünlerde, mevlitlerde, günün diğer öğünlerinde de benzer yemekler yapılmaktadır. Pişirme

yöntemlerinde en çok haşlama yöntemi kullanılmakta olup, yağda kızartma tekniği ise genelde kullanılmamaktadır.

Güneyköy’de Dağıstan kültürüne özgü olarak Dağıstan helvası veya “*Bakuk*” olarak adlandırılan un helvası yapılmaktadır. Bakuk, gelenek olarak bayramlarda yapılan tatlı grubuna giren şekli kurabiyeyi andıran, şerbetsiz bir helva çeşididir. Bakuk, Dağıstan’da ölümlerde taziyeye gelen kişilere ikram edilmek üzere yapılmakta iken, Yalova’da bulunan Dağıstan kökenli halkın bu geleneği geçmişte yaparken, günümüzde sadece cenazelerde dağıtılan bir helva türü olmaktan çıktığı gözlemlenmektedir. Bazı kaynaklarda bu helva “Pakuk” olarak adlandırılmaktadır. Bu helvaya “*ölü helvası*” (Şutanrıkulu, 2015: 146) da denilmektedir. Helva, Osmanlı Mutfağı’nda da geleneksel tatlı kültüründe yaygın olan tatlı türlerinden biri olarak dikkat çekmektedir (Ünyay Açıkgöz, 2019).

Bakuk Dağıstan Helvası

Malzemeleri

- 1 kg un
- 500 gr tereyağı
- 750 gr elenmiş pudra şekeri

Yapılışı: Tereyağı geniş tencereye alınarak yağ erimedden üzerine un konur ve tahta bir kaşıkla sürekli kısık ateşte karıştırılarak bir buçuk saat kavrulur. Un rengi hafif pembemsi rengini alınca üzerine elenmiş pudra şekeri ilavesiyle kavrulmaya devam edilir. Kum görüntüsü şeklindeki helva, ayrı bir yerde üzerine hafif pudra şekeri serpilmiş tepsiye dökülür. Helva üzeri altı düz bir kap ile yüzeyi sıkıştırılarak düzleştiriliyor işlemi birkaç defa tekrarladıktan sonra helva yüzeyi düzeliyor ve helva soğumadan bıçak yardımıyla baklava dilimleri şeklinde kesiliyor ve bir gece soğumaya bırakılarak dinlendiriliyor. Ertesi gün, yağ ile un özleşerek birbirlerinden ayrılmadan kalıp şeklinde tutulacak hale geliyor ve bu şekilde servis ediliyor.

Karşı Dağıstan Muhallebisi

Malzemeleri

- 500 gr kuru kayısı
- 40 gr un
- Ketentohumu yağı
- 250 gr toz şeker
- 800 ml su

Yapılışı: Kayısı suyun bir kısmı ile haşlanır ve doğrayıcı ile ezilir. Ayrı bir tencerede un ve su karıştırılarak orta ateşte pişirilir daha sonra Karşı küçük servis kaplarına konarak ortaları açılır ve içine keten tohumu yağı yaklaşık bir çay kaşı kadar konularak servis edilir. Keten tohumuna Güneyköy’de “Çiko” denilmektedir.

Güneyköy mutfağında Dağıstan’a özgü geçmişten günümüze gelen diğer bir tatlı ise Karşı (Dağıstan Muhallebisi) dir. Karşı muhallebisi; özellikle Yalova Güneyköy kültüründe loğusa olan kadınlara çabuk toparlanmaları, sütlerinin olması ve belirli nedenlerden ameliyat olmuş kişilere iç yaralarının iyileşmesi için yedirilen bir neyi ilaç olarak tüketilmesi yanında hoş şekerli tadı ile de Güneyköy’de gelen misafirlere de ikram edilmektedir.

Hinkali Dağıstan Mantısı

Malzemeleri

İç Harç Malzemeleri

- 1 kg orta yağlı dana kıyması
- 1 kg kuru soğan
- 250 ml üzüm sirkesi
- 15 gr sarımsak
- Sıvı yağ
- Tuz
- Karabiber

Hamur Malzemeleri

- 1.5 kg un
- 30 gr tuz
- 50 ml üzüm sirkesi

Sos Malzemeleri

- Kırmızı toz biber
- Tereyağı
- Kuru nane
- Sarımsak
- İsteğe göre yoğurt
- Sirke

Yapılışı: Tencere içine yemeklik doğranmış kuru soğan ve sıvı yağ konur. Kıyma ve diğer malzemeler eklenerek iç harç kavrulur. Soğumaya bırakılır. Hamur malzemeleri karıştırılır ve sert bir hamur yapılarak dinlendirilir. Hamur, bezelere ayrılır ve bezeler merdane ile açılarak yuvarlak kalıpla daire şekli çıkarılır ve hamur içine iç harç konur. İç harç konan hamur aşağıdan yukarıya doğru iki uç kısmı birbirlerine alt üst gelecek şekilde örülür. Her bir örülen mantı yüzeyinde 18-20 arasında örgü izi oluşmalıdır. Hazır hale gelen hinkal suda haşlanır ve sudan süzülen hinkal tabaklara servis edilir üzerine ayrı yerde tereyağını eriterek üzerine toz biber ve nane kavrulur. İsteğe bağlı şekilde sarımsaklı yoğurt ve yağlı sosla tüketilir. Fakat Güneyköyde yöre halkı Dağıstan mantısı Hinkal'i yoğurt olmadan tüketirler. Üzüm sirkesi içine ezilmiş bol sarımsak, mantılar ister batırılarak ister Hinkal üzerine kaşık yardımıyla dökülerek yenmekte.

Dağıstan'a özgü Güneyköy 'de yapılan hamur işleri arasında yer alan bir mantı türü Hinkali'dir. Hinkal; tek lokmada yenen hamur olarak tanımlanmaktadır. Dağıstan mantısı; Hangel, Khinkali, Hingel, Xıngal, Hıngel/Hengel gibi teleffuzlara sahiptir. Hamur ile yapılan ve arasına et, patates, peynir konularak yapılan bir yemek olan etli mantı türüdür. Bu yemek, tereyağı sosu ile yenmektedir (Kemaloğlu, 2012).

Muçari (Tuzlu Kek)

Malzemeleri

- 1 küçük adet sakız kabak
- 1 küçük adet kuru soğan
- 20 gr iç yağ
- 100 gr sucuk
- 3 adet yumurta
- 40 ml ayçiçek yağı
- Kuru nane
- 280 gr un
- Kırmızı pul biber
- Tuz
- 15 gr. kabartma tozu

Yapılışı: Tüm malzemeler bir kap içinde karıştırılır ve yağlanmış kek kalıbına, hazırlanan harç dökülür ve 180°C ısıdaki fırında pişirilir.

Muçari, Güneyköy mutfağında yer alan Dağıstan'a özgü hamur işleri arasında yer alan ikinci çayı ile tüketilen mısır unu ve kabak ile yapılan pratik tuzlu bir kektir.

Natuh

Malzemeleri

- Beyaz susam 480 gr
- Toz şeker 180 gr
- Su; şekeri ıslatacak kadar
- Limon tuzu 1 kg

Yapılışı: Bir orta boy tencereye toz şeker konur, üzerine ıslatacak kadar su ilave edilir ve ikisi birlikte kaynatılır. Ayrı yerde bir çay tabağına su konur ve bu kaynatılan karışımdan tabağın içine bir damla akıtılır, dağılmadan sert bir şekilde suyun içine düşerse şeker su karışımı istenilen kıvamda olmuş demektir. Daha sonra limon tuzu karışıma ilave edilerek, soğumadan kavrulmuş susamın üzerine dökülür ve çok hızlı bir şekilde karıştırılır.

Yalova Güneyköy'de yapılan Dağıstan'a özgü Kafkas tatlılarından birisi Natuh'dur. Dağıstan'dan Yalova Güneyköy'e yerleşen halk geçmişten günümüze kadar kültürel lezzetlerini de korumuşlardır ve bugüne kadar Natuh tatlısı köy sakinleri tarafından özel günler dışında da yapılıp tüketilmektedir. Hafif nemlendirilmiş bir tepsi üzerine dökülür, yüzeyi düzeltilir ve tatlı yüzeyinin pürüzsüz olması sağlanır. Ilık iken küçük küpler halinde kesilerek şekil verilir. Tatlı, soğuduktan sonra cam kavanozlarda rutubetsiz bir yerde saklanır.

Natuh tatlısı için, susam yerine ceviz, fındık, fıstık, kabak çekirdeği içi, ay çekirdeği içi ve benzeri kuruyemiş ürünler kullanılabilir. Kuruyemişlerin hemen hemen hepsinin tatlıya katılmadan önce içindeki nemin yok edilmesi amacıyla kavrulur ve dış zarlarının çıkarılması gerekir. Bu şekilde hazırlandığında kavrulmuş kuruyemiş içinde kendi aromasını hapsetmiş olacak ve daha lezzetli bir tatlı haline gelmiş olacaktır.

Zuraced Pidesi

Malzemeleri

- Un 500 gr
- Yeterince ılık su ve tuz.

İç Harç Malzemeleri

- 500 gr kıyma

- Kuru soğan orta boy 5 adet
- Domates 200 gr
- Tuz 10 gr
- Karabiber 6 gr
- Üzüm sirkesi 10 ml
- Pideyi pişirmek için yeterince tereyağı.

Yapılışı: Hamur yoğurma kabına alınan tuz ve un karıştırılır, üzerine yeterince su ilavesi ile sert bir hamur yoğrulur. Hamurun dinlenmesi için üstü kapalı olarak bekletilir. Dinlenen hamurdan 15 gr kadar parçalar kesilir. Her birini yaklaşık 20 cm büyüklüğünde, kalınca açılır. İç malzemesi için kıymayı, rendelenmiş soğanı, sirkeyi, domatesi, tuzu ve karabiberi karıştırılır. Hazırlanılan iç harçtan yufkanın yarısına kadar konarak harç el yardımıyla yayılır. Diğer boşta kalan kenarını üzerine kapatarak sıkıca kapatılır. Saçta ve veya yapışmaz tavada arkalı önlü pişirilir.

SONUÇ

Günümüzde önceden işletmeler arasında yaşanan rekabet şehirler hatta yöreler arasına taşınmıştır. Rakipler arasından sıyrılmak ve ön plana çıkmak isteyen yörelerin kendilerine özgü tüm özellikleri ve çekicilik unsurlarını doğru kullanmaları gerekmektedir. Yöreye özgü çekicilik unsurları arasında yöresel mutfaklar ön plana çıkmaktadır.

Turizmin farklı alanlarda kendini göstermesi gastronomi turizmini doğurmuş ve yöreler sahip oldukları yöresel mutfak özellikleri ile cazibe merkezleri haline gelmeye başlamışlardır. Bu kapsamda önemli bir çekicilik unsuru olarak yöresel mutfaklar; turistler açısından önemli bir cazibe unsuru olmanın yanında, yöreyi ziyaret edenlerin yeme-içme ihtiyacını karşılaması nedeniyle de turizmi destekleyici bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Turizm olgusunun gelişmesiyle birlikte gastronomi turizmi kapsamında yöresel mutfaklar ele alınmakta hem kültürün yaşaması ve aktarımında hem de yörenin ve yemeklerinin tanıtımında etkin rol oynayarak yöreye başta ekonomik açıdan olmak üzere farklı katkılar sağlamaktadır.

Tarihsel süreçte yaşanan savaşlar, yaşam koşulları gibi pek çok unsur insanların beslenme kültürlerini de etkilemiştir. Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan bir topluluk olan Dağıstanlılar da yerleştikleri yerlerde kültürlerini devam ettirme başarısını göstermiştir. Buldukları bölgede kendi kültürlerini korumanın yanı sıra, içinde buldukları çevrenin de mutfak kültürünü şekillendirmişlerdir. Türkiye coğrafyasında farklı yemek kültürlerinin birleşimi ile oluşan zengin bir mutfak kültürü bulunmaktadır. Dağıstanlıların mutfak kültürü de bunlardan biridir. Bu çalışmada Dağıstanlıların mutfak kültürünün incelenmesi ve kayıt altına alınması araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmada Yalova'ya göç eden Dağıstanlıların yaşadığı bir köy olan Güneyköy mutfak özellikleri açısından incelenmiştir. Nitel araştırma tasarımına uygun olarak yürütülen çalışmada, Güneyköy'de Dağıstanlılar geçmişten günümüze gelen mutfak kültürlerini koruyarak, geleneksel özelliklerini sürdürmektedirler. Güneyköy mutfağının öne çıkan özellikleri yemeklerde üzüm sirkesi ve sarımsak kullanmanın yanında teknik olarak haşlama yöntemini kullanmaktadırlar. Dağıstan mutfağında yağda kızartma tercih edilmemektedir.

Yemek yeme, sadece seyahat deneyiminin sonucu değildir. Aynı zamanda tatile çıkan insanların dışarıda yemek yeme faaliyeti, bir öğünün zevk elde etme ve deneyim yaşama amacı ile gerçekleştirildiği bir faaliyettir. Turistler yerel mutfakla ilgileniyorlarsa, bu katılım onların yerel mutfağa ilişkin algılarını ne yönde etkileyebilir (Guan ve Jones, 2015).

Güneyköy, Dağıstanlıların yoğun olarak yaşadığı bir yöredir. Burada, Dağıstan mutfak kültürünün devam ettirilmesi özellikle yöresel ürünlere ilgi duyan turistlerin ilgisini çekebilecek bir destinasyondur. Bu çalışmada, Dağıstan mutfak kültürüne ait elde edilen bilgiler sunulmuştur. Yöresel lezzetlerin satışının yapıldığı küçük bir işletme dışında, turizm işletmesi bulunmamaktadır. Bu açıdan yörenin sahip olduğu mutfak kültürünün daha aktif bir biçimde geliştirilmesi önerilmektedir. Lopez-Guzman ve Sanchez-Canizares (2012) tarafından yapılan ve İspanya'nın Cordoba kentini ziyaret eden turistlerin seyahat nedenlerini inceleyen bir çalışmada, yerel mutfağın ziyaret için birinci veya ikinci en önemli seyahat motivasyonu olduğu saptanmıştır. Su ve Horng (2012) ise kültürü aşlamak ve yerel mutfağı deneyimlemenin önündeki engelleri azaltma yönündeki çabaların birçok destinasyonda pazarlama stratejisinin tasarlanmasında en önemli unsur olduğunu iddia etmişlerdir. Güneyköy'ün tanıtılması ve turizm değerlerini ürüne dönüştürülmesi sağlanabilir. Ardından, Dağıstan mutfağını deneyimlemek isteyen turistlere yönelik pazarlama stratejileri geliştirilebilir. İlk aşamada, yörenin gününbirlik yerli turistlere yönelik tur rotalarına dahil edilmesi sağlanabilir. Özellikle Yalova'ya termal turizm için gelen turistlerin Güneyköy'e uğramaları ile yörenin tanıtımı yapılabilir. Burada hizmet sunan işletmede satışa sunulan ürünler de (bakuk, natuh, sirke vb.) bulunmaktadır. Güneyköy'e gelen turistlerin Mehmet Reşad Han Çeşmesi, Eski Cami, Güneyköy'ün tarihi evlerini ziyaret edebileceklerdir. Tarihi evlerin Yalova Valiliği tarafından özel bir proje ile yenilenmesi hedeflenmektedir. Bu proje tamamlandığında tarihi evlerin (Resim 3) ziyarete açılması ile bu değerlerde ekonomiye gelir sağlayabilecektir. Güneyköy, Yalova'nın turizmde adından söz ettirebilmesi için sahip olduğu önemli bir kaynaktır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda da bu değerlerin daha fazla geliştirilebilmesi için öncelikle yöre halkının turizme yönelik beklentileri araştırılmalıdır. Ardından, yörenin sürdürülebilir turizm anlayışı içinde bozulmadan korunarak, turizm faaliyetlerinin planlanması sağlanmalıdır.

Bu araştırma Yalova Güneyköy’de yaşatılan Dağıstan kültürünün bir parçası olan Dağıstan mutfağı ile sınırlıdır. Dağıstan mutfağının tanıtılması için Güneyköy bir çekicilik unsuru olarak değerlendirilebilir. Konu ile ilgili sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler birlikte hareket ederek, Yalova’yı tanıtan etkinlikler içerisinde Güneyköy’e ayrı bir yer verilerek geçmişten günümüze gelmiş olan Dağıstan yemekleri tanıtılmalıdır. Ayrıca medyanın da yöreye ilgi göstermesi sağlanarak gerek görsel medyada gerekse sosyal medyada Güneyköy ve Dağıstan yemeklerine daha fazla yer verilmelidir. Araştırma sürecinde karşılaşılan güçlüklerin başında Güneyköy ve Dağıstan yemekleri hakkında yazılı materyallere ulaşamamasının yanında internet ortamında da çok sınırlı bilgiye rastlanılmıştır. Araştırmanın bu yönüyle ilgili literatüre katkı sağlaması beklenilmektedir.

KAYNAKÇA

- Avcıkurt, C. (2005). Turizmde Tanıtma ve Satış Geliştirme, Değişim, İstanbul.
- Bessiere, J. (1998). "Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas", *European Society for Rural Sociology*, 38 (1), 21-34.
- Boydak, M. (2011). "Araştırma ve Yayın Etiği". *Bilim Etiği* (Ed. Atasoy, N, Boydak, M., Çırpan, H. A., Kendigelen, A., Meriç, İ. E., Sarıkayan, A. T., Ulubelen, A., Yazıcı, H. ve Yıldırım, N.), İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5048, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem, Ankara.
- Charzyński, Przemysław, Podgórski, Zbigniew, Dąbkowska, Anna ve Stawska, Monika. (2017). "Assessment of the Recognisability and Attractiveness of Regional Kinds of Polish Cuisine in the Context of Culinary Tourism", *Geography and Tourism*, 5 (1), 7-18.
- Cohen, E., ve Avieli, N. (2004). "Food in Tourism: Attraction and Impediment", *Annals of Tourism Research*, 31 (4), 755-778.
- Çalışkan, O. (2013). "Destinasyon Rekabetçiliği ve Seyahat Motivasyon Bakımından Gastronomik Kimlik", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2), 3-12.
- Duman, T. ve Öztürk, A. B. (2005). "Yerli Turistlerin Mersin Kızkalesi Destinasyonu ve Tekrar Ziyaret Niyetleri ile İlgili Algulamaları Üzerine Bir Araştırma", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 9-23.
- Eldarov, Eldar M., Gadzhiev, Magamedkamil D. ve Vagabov, Makhach M. (2017). "Methods of Study and Practical Analysis of Culinary Tourism in Dagestan", *International Journal of Sciences and Research*, 73 (4), 65- 76.
- Guan, Jingjing Jones, David L. (2015) "The Contribution of Local Cuisine to Destination Attractiveness: An Analysis Involving Chinese Tourists' Heterogeneous Preferences", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20 (4), 416-434.
- Hacıoğlu, N., Girgin, G. K. ve Giritlioğlu, İ. (2009). "Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Pazarlama Faaliyetlerinde Yöresel Mutfakların Kullanımı-Balıkesir Örneği", III. Gastronomi Sempozyumu, 17-18 Nisan 2009, Antalya.
- Haven-Tang, C. and Jones, E. (2006). "Using Local Food and Drink to Differentiate Tourism Destinations through a Sense of Place: a Story From Wales-Dining at Monmouthshire's Great Table", *Journal of Culinary Science & Technology*, 4(4), 69-86.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yalova/kulturenvanteri/mehmet-resat-han-cesmesi> (15.11.2019).

- <http://yalovakentmuzesi.gov.tr/tarihi-eserler/yalova-merkez-ilce-guneykoyde-bina/>
(08.11.2019).
- <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yalova/nealinir/boynuz-ve-gumus-sleme-takilar>
(15.11.2019)
- Jalis, M. H., Che, D. ve Markwell, K. (2014). "Utilising Local Cuisine to Market Malaysia as a Tourist Destination", *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 144, 102–110.
- Karaca, E ve Saruşık, M. (2018). "Yöresel Mutfakların Kendi Destinasyonları Dışındaki Faaliyetlerinde Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma", *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2 (2), 1-10.
- Kemaloğlu, M. (2012). "Terekeme-Karapapah Türkleri Ağzına Ait Sözcükler Muş-Bulanık Çevresi", *Türkiyat Mecmuası*, 22, 62-97.
- Keskin, S. (2015). "Kocaeli Vilayetine Yerleştirilen Dağıstanlı Muhacirlerin Sultan Reşad Himayesinde Kurulan Reşadiye'ye (Güneyköy) İşkanı ile Gerçekleşen İnşa Süreci", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2341-2373.
- Kılıç, A. (2020). *Tarihi Eserleri, Doğal Güzellikleri ve Kültürüyle Yalova, Yalova İl Özel İdaresi Kültür Yayınları 02*, İzmir.
- Kivela, J. J. ve Crotts, J.C. (2009). "Understanding Travelers' Experiences of Gastronomy through Etymology and Narration", *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 33 (2), 161-192.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2008). *Genel Turizm: İlkeler ve Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Long, L. M. (2004). *Culinary Tourism*, The University Press of Kentucky, USA.
- Lopez-Guzman, T. ve Sanchez-Canizares, S. (2012). "Culinary Tourism in Cordoba, Spain", *British Food Journal*, 114 (2), 169-179.
- Maviş, F. (2003). *Endüstriyel Yiyecek Üretimi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- McKrecher, B. Okumus, F. and Okumus, B. (2008). "Food Tourism as a Viable Market Segment: it's all how You Cook the Numbers", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 2 (2), 137-148.
- Mil, B. ve Denk, E. (2015). "Erzurum Mutfağı Yöresel Ürünlerin Otel Restoran Menülerinde Kullanım Düzeyi: Palandöken Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5 (2), 1-7.

- Okumus, F., Kock, G., Scantlebury, M. M. G. ve Okumus, B. (2013). "Using Local Cuisines when Promoting Small Caribbean Island Destinations", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 30 (4), 410-429.
- Öney, H. (2013). "Gastronomi Turizmi", *Alternatif Turizm* (Ed. Bahçe, A. S.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özbay, G. ve Çekin, A. (2020). "Turizm, Ulaşım ve Sosyal Medya Etkileşimi: Doğu Ekspresi ve Kars'taki Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 327-344.
- Quan, S. & Wang, N. (2004). "Towards a Structural Model of the Tourist Experience: An Illustration from Food Experiences in Tourism", *Tourism Management*, 25, 297-305.
- Selwood, J. (2003). "The lure of Food: Food as an Attraction in Destination Marketing in Manitoba, Canada", *Food Tourism around the World: Management of Development and Markets*, (Ed. Hall, M.), Elsevier, Great Britain.
- Su, C. S. ve Horng, J. S. (2012). "Recent Development in Research and Future Directions of Culinary Tourism: A Review", *Visions for Global Tourism Industry: Creating and Sustaining Competitive Strategies*, (Ed. Kasimoglu, M.), InTech, Croatia.
- Şengül, S. ve Genç, V. (2016). "Festival Turizmi Kapsamında Yöresel Mutfak Kültürünün Destekleyici Ürün Olarak Kullanılması: Mudurnu İpekyol Kültür Sanat ve Turizm Festivali Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 79-89.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2014). "Yöresel Mutfaklar Eğitimi Üzerinden Kimlik, Mutfak Kültürü ve Turizm Gelişimine Dair Çıkarımlar: Mudurnu Örneği", *Citta Slow Eko-Gastronomi Kongresi, Gökçeada*.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2018). "Yöresel Mutfak Motivasyon Unsurlarının Destinasyonu Tekrar Tercih Etme ve Başkalarına Önerme Üzerine Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 149-172.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2015). "Gastronomi Turizmi Bağlamında Akdeniz Mutfak Kültürünün Turistik Ürün Olarak Kullanılması", *IV. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Hatay*.
- Şutanrıkulu, G. (2015). "Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Aile Yaşantısındaki Sosyo-Kültürel Değişimler", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(1), 139-150.
- Ünyay Açıkgöz, F. (2019). "İspanya'dan Osmanlı'ya: Bazı Yeni Kaynaklar Işığında Çikolatanın Tarihi Serüvenine Katkı", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 16- 27.
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2012). *Yalova Doğa Turizmi Master Planı*, Yalova: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yalova Şube Müdürlüğü.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Zengin, K. (1987). Yalova, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Resim 1. Sultan Reşat Çeşmesi

Kaynak: Yazarlar tarafından çekilmiştir.

Resim 2. Güneyköy'de Tarihi Ev

Kaynak: Yazarlar tarafından çekilmiştir.

Resim 3. Gümüş ve Boynuz Takı Örnekleri

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/yalova/nealinir/boynuz-ve-gumus-sleme-takilar>

Öğretmen Seçim Sürecinde En İyi-En Kötü ve Mabac Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması¹

Araştırma Makalesi/Research Article

Güler TELLİ* Ejder AYÇİN**

ÖZET

Günümüz özel okullarında öğrencilerine öğrenme sürecinde eşlik edebilmenin ötesinde birden fazla alanda etkin çalışmalar yürütebilen, eğitim alanındaki değişimleri sınıfa başarıyla taşıyabilen ve okul gelişim projelerinde etkin rol alabilecek donanımlı öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu beklentilere cevap verecek öğretmenlerin bulunması ve okula kazandırılması günümüz eğitim yöneticileri için kritik işlerden biridir. Okulların istenilen niteliklere sahip öğretmenleri bulma süreci içerisinde birçok kriteri barındıran bir karar verme problemidir. Bu çalışmada Kocaeli ilinde faaliyet gösteren bir özel okulun, öğretmen seçim sürecinde dikkate aldığı kriterler, subjektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemi olan En İyi-En Kötü Yöntemiyle (Best Worst Method-BWM) değerlendirilmiştir. Öncelikle iyi bir öğretmenin sahip olması gereken özellikler literatür taraması ile belirlenmiştir. Daha sonra öğretmen alım sürecinde görev alan okul yöneticileri ve akademisyenlerden oluşan uzman bir grubun görüşleri dikkate alınarak kriterlere yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmede en önemli kriterin güçlü öğretmenlik yetkinliği ve en az önemli kriterin teknoloji bilgisi ve becerisi olduğu tespit edilmiştir. Ardından MABAC yöntemiyle öğretmen alternatifleri sıralanarak, en iyi özelliklere sahip alternatif belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *En İyi En Kötü Yöntemi, MABAC Yöntemi, Öğretmen Seçimi.*

The Usage of an Integrated Best-Worst and MABAC Methodologies for Teacher Selection Process

ABSTRACT

In today's schools well equipped teachers who can not only comrade his/her students in their journey of learning but also can run effective activities more than one area, transfer changes in educational area into his/her classroom with success and take effective role in school development projects are needed. Hiring such teachers who can fulfill these expectations is one of the challenges that educational leaders face with. Hiring teachers with desired qualifications is a multi-criteria decision-making problem. In this study teacher qualification criteria for a good teacher which will be used for hiring process of a private school that operates in Kocaeli are evaluated by using the Best-Worst Method which is a subjective weighting method. Firstly, the qualifications

¹ Çalışma, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme yüksek lisans öğrencisi Güler Telli'nin bitirme projesinden üretilmiştir.

* ODTÜ GV Kocaeli Okulları, gxt127@gmail.com.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ejder.aycin@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0153-8430>

that a good teacher should have determined with a literature review. Then, the criteria are evaluated by an expert team which constituted by managers who participate hiring processes and faculties. With this evaluation, the most important criterion is determined as the strong teaching competence and the least important one as the technological knowledge and skills. Finally, teacher alternatives are ranked by MABAC method and the best teacher alternative is determined.

Keywords: *Best-Worst Method, MABAC Method, Teacher Hiring.*

GİRİŞ

İnsan kaynağının organizasyon içinde “personel” olmaktan öte stratejik önemi olan bir kaynak olduğu (Bayat, 2008) göz önünde bulundurulduğunda personel seçim ve temininin organizasyonlar için pek çok açıdan son derece önemli bir insan kaynakları faaliyeti olduğu görülür. Endüstri 4.0 olarak evrimleşen sanayi devrimi hayatımızdaki birçok alanı etkilemiş, sosyal, kültürel ve teknolojik alanlarda yaşanan hızlı değişim ve gelişim içinde insan kaynağının önemi azalmamış, tam tersine nitelikli, birden fazla alanda etkin performans sergileyebilen, kendini sürekli geliştirebilen yüksek nitelikli insan kaynağına olan ihtiyaç ve talep artmıştır (Sert vd., 2020).

Günümüz rekabet ortamında bahsi geçen yetkinlikte, işi en iyi tamamlayabilecek, doğru personelin seçilememesinden kaynaklanacak sorunların en aza indirgenmesi, çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerinin azami seviyede kullanılarak organizasyonun kaynaklarının verimli kullanılması rekabet gücünü sürdürebilmesi için çok önemlidir (Kabak ve Kazançoğlu, 2012; Eşiyok ve Eren 2018).

Bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi ve küreselleşmenin etkisiyle eğitim sektöründe eğitime ve öğretme faaliyetlerinde yaklaşım ve uygulama olarak büyük bir değişim yaşanmaktadır. Bilgisayar tabanlı eğitim ile her geçen gün teknolojinin ders içi uygulamaları artmakta (ders anlatım materyalleri, oyun ile pekiştirme çalışmaları, kitap okuma portalları, sınıf içi davranış takip sistemleri, doküman transferi ve okul-aile iletişimi için kullanılan araçlar gibi uygulamalar), online ölçme değerlendirme ve öğrenci takip sistemleri kullanılmakta, uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşması ile eğitimcilerin, farklı online platformlarda öğrencileri ve velileri ile buluşarak eğitim öğretimin tüm şartlarını yerine getirmeleri beklenmektedir. Ek olarak eğitimciler ve sektörel konuşmacılar her fırsatta 20-30 yıl sonrasının mesleklerini tanıtmakta ve bu mesleklere sahip olabilmek için 21. yy. becerileri ile donatılmış olmanın gerekliliğinin altını çizmektedirler. 21. yy. becerileri, kariyer ve yaşamla ilgili beceriler, öğrenme ve yeniliğe yönelik beceriler ve bilgi ve teknolojiye yönelik beceriler olmak üzere üç başlık altında ifade edilmektedir. Öğrencilerin bu becerileri geliştirebilmesi için oluşturulmuş öğretim programları ile planlandığı şekilde buluşturulmalarındaki ana aktör olarak öğretmenlerin çeşitli yazılım ve uygulamaları kullanabilmeleri ve bu alandaki gelişimleri de takip edebilmeleri büyük önem arz etmektedir (Kabak ve Kazançoğlu, 2012).

Yine bu değişimin etkisiyle günümüz okullarında öğretmenler bir eğitimci ve çalışan olarak değişimi hem yaşayan hem uygulayan rolü üstlenmek durumundadır. Eğitim kurumları bünyelerinde çalışan öğretmenlerden öğrencilere akademik, sosyal ve kültürel gelişimlerinde rehberlik etmelerini, velileri başarılı bir eğitim öğretim sürecinin etkin destekçisi olarak yönlendirmelerini ve okullarının değişimi başarıyla tamamlayabilmesi için değişim ve gelişimi gerçekleştirecek projelerde görev almalarını beklemektedir. Bu beklentilere rakiplere karşı rekabet üstünlüğü elde etmek ve personele yapılan yatırımın maliyeti de eklendiğinde doğru öğretmen seçiminin eğitim yöneticilerinin başa çıkması gereken önemli konulardan biri olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, bir özel okulda sınıf öğretmeni seçiminde karar vericilere yardımcı olması amacıyla çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinin kullanıldığı bütünlük bir model önerilmiştir. Öğretmen seçiminde dikkate alınan kriterlerin önem ağırlıkları En İyi En Kötü yöntemi ile hesaplanmış, ardından öğretmen adayları ise MABAC yöntemi ile değerlendirilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Akademik, özel ya da kamu kuruluşlarının başarısı önemli ölçüde çalışanlarının kalitesine bağlıdır (Taylor vd., 1998). Organizasyonlar için çok yönlü sonuçları olan personel seçimi önemli bir karar verme problemi ve karar verme alternatifler arasından en uygunun belirlenmesine dair bir seçim sürecidir. Aday alternatiflerinin ve seçim kriterlerinin gün geçtikçe artması seçim sürecini karmaşıktırmakta (Eşiyok ve Eren, 2014), işe uygun olmayan adayın seçilmesi ya da uygun adayın elenmesi gibi hatalar yapılabilmektedir. Bu hataların yapılmaması için insan kaynakları seçim süreçlerinde güvenilir ölçüm araçlarının kullanılması, alıma esas teşkil edecek seçim kriterlerinin en doğru şekilde belirlenmesi ile oluşan bir seçim sürecinin oluşturulması önem arz etmektedir (Kabak ve Kazançoğlu, 2012).

Öğrencilerin yaş gelişim özelliklerine bağlı olarak hayatlarının ilerleyen evrelerine temel oluşturacak bilgi ve kişilik gelişimlerinin önemli bir bölümü temel eğitim yıllarında gerçekleşir. Öğrencilerin başarısını etkileyen en önemli faktör olarak öğretmen (Rushton vd., 2007) bilgi aktarıcı, yol gösterici ve sevgi kaynağı olarak bu süreçte önemli rol oynar (Ökmen vd., 2020). Literatürde iyi bir öğretmenin özelliklerinin incelendiği çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Öğretmenliğin farklı boyutlarıyla ele alındığı bu çalışmalarda sıklıkla karşımıza çıkan iletişim becerisi, duygudaşlık (empati), olumlu kişilik özellikleri, güçlü öğretmenlik yetkinliği ve mesleği sevmeye iyi bir öğretmenin sahip olması gereken özellikler (Gençtürk vd. (2012), Rushton vd. (2007), Ilaltdinova vd. (2017), Şahin vd. (2004)) bu çalışmada da öğretmen seçim kriterleri olarak dikkate alınmıştır. Ayrıca literatürde öne çıkan özelliklerden biri olmayan teknolojik bilgi ve beceri kriteri de bu çalışmada yer alan kriterlerden biri olmuştur.

Personel seçim süreçleri ile ilgili literatür incelendiğinde, ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı birçok çalışmaya rastlanılmıştır. Köse vd. (2013), personel seçiminde gri sistem teori tabanlı bütünleşik bir yaklaşım kullanmıştır. Doğan ve Önder (2014), insan kaynakları seçim sürecinde Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak en doğru adayın seçimine yönelik bir çözüm önermiştir.

Kabak ve Kazançoğlu (2012) personel seçiminde kullanılacak kriterlerin organizasyonun çalışma alanına özgü olması gerekliliğini ifade ettikleri çalışmalarında, askeri okullarda çalışabilecek bir öğretmenin sahip olması gereken genel nitelikler ve yetkinlikleri literatür taraması ve uzman görüşleri ile belirlemişlerdir. Ardından bu kriterler Bulanık AHP kullanılarak ağırlıklandırılmış ve kriter tespit aşamasında Delphi tekniği kullanılmıştır.

Vatansever ve Öncel (2014), karar verme sürecinde belirsizlik ortamının olduğu durumlarda daha iyi modelleme olanağı tanıyan ve literatürde sıklıkla kullanıldığı görülen bulanık AHP ve bulanık TOPSIS yöntemlerini bir üniversiteye araştırma görevlisi alım sürecini değerlendirmek amacıyla kullanmışlardır. ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı bazı çalışmalardan örnekler Tablo 1’de sunulmuştur.

Karakış (2019) özel okullarda öğretmen alımında kullanılabilecek bir model geliştirdiği çalışmasında Bulanık AHP yöntemini uygulamıştır. Öğretmen seçim sürecinde yer alan subjektif kriterlere ilişkin değerlendirmelerin zorluklarına ve aday alternatifleri arasından doğru seçim yapabilmeyen önemine değinilmiştir.

Tablo 1. ÇKKV Yöntemleri Kullanılan Çalışmalardan Örnekler

Yazar	Yıl	Yöntem(ler)	Sektör	Pozisyon
Ayçin	2020	CRITIC & MAIRCA	Lojistik	Bilgi Sistemleri Personeli
Eşiyok ve Eren	2018	Gri İlişkisel Analiz Yöntemi	Medya	Haber Editörü
Moayeri, vd.	2015	Bulanık AHP & Bulanık TOPSIS	Eğitim	Matematik öğretmeni
Hota, vd.	2014	Bulanık AHP	Eğitim	Öğretmen
Özbek	2014	Bulanık AHP	Sivil toplum kuruluşu	Yönetici
Eren vd.	2012	AHP & TOPSIS	Eğitim	Bursiyer
Öztürk ve Başkaya	2011	Bulanık TOPSIS	Satış mağazası	Satış elemanı
Jati	2011	AHP & PROMETHEE II	Eğitim	Öğretmen

Kozanoğlu ve Özok	2010	Bulanık AHP & Bulanık TOPSIS	-	Takım lideri
Özdağoğlu	2008	Bulanık AHP	Ayakkabı İmalatı	İşçi
Dağdeviren	2007	Bulanık AHP	İç-dış ticaret	Üst düzey personel

ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmalardan özellikle eğitim alanında yürütülenler derlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu alanda az sayıda çalışma olduğu dikkat çekmektedir. Eğitim sektöründe faaliyet gösteren bir kurumdaki personel alım sürecine odaklanan ve kriter ağırlıklandırma yöntemi olarak En İyi-En Kötü yönteminin, alternatif sıralamak için ise MABAC yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. EN İYİ EN KÖTÜ YÖNTEMİ (BEST-WORST METHOD- BWM)

2015 yılında Jafar Rezaei tarafından geliştirilen karar verme yöntemlerinden biri olan En İyi-En Kötü Yöntemi (Best-Worst Method-BWM) bu çalışmada öğretmen seçim kriterlerinin önem ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılmıştır. En İyi-En Kötü yöntemi, karşılaştırmaları belli bir düzende yapmaya olanak sağlayan ikili karşılaştırma temelli bir yöntemdir. Karşılaştırmalardan önce en iyi ve en kötü kriteri belirlemek karar vericinin değerlendirme aralığı konusunda açık fikir sahibi olmasını sağlar. Bu durum daha güvenilir ikili karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlar. Tek bir optimizasyon modelinde iki zıt referansa dayalı oluşturulan iki adet ikili karşılaştırma vektörünün kullanımı karar vericinin karşılaştırmalar sürecinde tarafsızlığını bozacak bir etki altında kalmasını azaltır. Tek vektör ya da tam matris kullanılan karşılaştırma temelli yöntemlerle karşılaştırıldığında arada bir yerde bulunan En İyi-En Kötü yöntemi, en veri (ve zaman)-etkin yöntemdir (Rezaei, 2015, Aşan ve Ayçin, 2020). Yöntem aynı zamanda sağlanan ikili karşılaştırmaların tutarlılıklarının kontrol edilmesine de olanak sağlamaktadır. Ayrıca AHP gibi diğer yöntemler ile kıyaslandığında az sayıda ikili karşılaştırma ile çözüm yapma olanağı tanınması, yöntemin öne çıkan özelliği olarak vurgulanabilir.

En İyi-En Kötü yönteminin uygulama adımları aşağıda gösterilmektedir (Rezaei, 2015; Aşan ve Ayçin, 2020; Ecer, 2020):

Aşama 1: Karar problemindeki kriterlerin (C_1, C_2, \dots, C_n) tespit edilmesi

Aşama 2: Karar problemindeki kriterlerden en önemli ve en az önemli olan kriterlerin tespit edilmesi

Aşama 3: En önemli kriterin diğer kriterlere göre tercih düzeylerinin belirlenmesi: Bu aşamada 1-9 aralığındaki bir değerlendirme ölçeği (1: eşit önemli; 9: aşırı önemli) kullanılarak, en önemli kriterin

diğer kriterlere göre tercih düzeyleri belirlenir. Değerlendirmeler sonucunda en önemli kriterin diğer kriterlere göre tercihini gösteren (A_B) vektörü, Eşitlik (1)'de gösterilmiştir.

$$A_B = (a_{B1}, a_{B2}, \dots, a_{Bn}) \quad (1)$$

Eşitlik (1)'deki A_B vektörü içerisindeki a_{Bj} , en iyi kriter olan B'nin, j kriterine göre tercihini göstermektedir.

Aşama 4: Diğer kriterlerin en az önemli kriterine göre tercih düzeylerinin belirlenmesi: Bu aşamada 1-9 aralığındaki değerlendirme ölçeğinden yararlanılarak, diğer kriterlerin en az önemli kriterine göre tercih düzeyleri belirlenir. Değerlendirmeler sonucunda diğer kriterlerin en az önemli kriterine göre tercihini gösteren (A_W) vektörü Eşitlik (2)'de gösterilmiştir.

$$A_W = (a_{1W}, a_{2W}, \dots, a_{nW})^T \quad (2)$$

Eşitlik (2)'deki A_W vektörü içerisindeki a_{jW} , j kriterinin en az önemli kriterine göre tercihini göstermektedir.

Aşama 5: Kriter ağırlıklarının hesaplanması: Kriter ağırlıkları ($w_{C1}, w_{C2}, \dots, w_{Cn}$) Eşitlik (3)-(7)'de gösterilmiş olan modelin çözülmesi ile hesaplanır. $\left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right|$ ve $\left| \frac{w_j}{w_W} - a_{jW} \right|$ farklarının maksimumunu minimum yapan model Eşitlik (3)-(7)'de gösterilen doğrusal programlama modeline dönüştürülür.

$$\min \xi \quad (3)$$

$$\left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right| \leq \xi, \forall j \quad (4)$$

$$\left| \frac{w_j}{w_W} - a_{jW} \right| \leq \xi, \forall j \quad (5)$$

$$\sum_j w_j = 1 \quad (6)$$

$$w_j \geq 0, \forall j \quad (7)$$

Kriter ağırlıkları ($w_{C1}, w_{C2}, \dots, w_{Cn}$) ve yapılan değerlendirmelerin tutarlılığını gösterecek olan ξ değeri Eşitlik (3)-(7)'de gösterilen modelin çözülmesiyle hesaplanır.

Aşama 6: Tutarlılığın Hesaplanması: Bu aşamada karar verici(ler) tarafından yapılan değerlendirmelerin tutarlılıkları test edilir. Tablo 2'de gösterilen tutarlılık endeks değerlerinden de yararlanılarak, Tutarlılık oranı ise Eşitlik (8)'de gösterilen şekilde hesaplanır.

$$\text{Tutarlılık Oranı (TO)} = \xi / \text{Tutarlılık endeks değeri (TE)} \quad (8)$$

Hesaplamalar sonucunda elde edilen tutarlılık oranının sıfıra yakın olması istenilen bir durumdur. Bu durum yapılan değerlendirmelerde oluşabilecek tutarsızlığın kabul edilebilir bir seviyede olduğunu gösterecektir.

Tablo 2. Tutarlılık Endeks Değerleri

a_{BW}	1	2	3	4	5	6	7	8	9
TE	0,00	0,44	1,00	1,63	2,30	3,00	3,73	4,47	5,23

3. MABAC YÖNTEMİ

MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison), Pamučar ve Ćirović tarafından ÇKKV literatürüne kazandırılan, karar probleminde yer alan alternatiflerin kriter fonksiyonlarının sınır yakınlık alanına uzaklıklarını dikkate alarak hesaplama yapan bir alternatif sıralama yöntemidir (Pamuçar ve Ćirović, 2015; Milosavljević vd., 2018; Pamučar vd., 2018). MABAC yönteminde öncelikle kriter fonksiyonlarının değerleri karar alternatifleri için hesaplanır ve bu fonksiyonların sınır yakınlık alanına olan uzaklıkları hesaplanır. Ardından kriter fonksiyonlarının uzaklıklarının hesaplanmasıyla birlikte karar alternatifleri sıralanır ve alternatifler arasından seçim yapılır (Pamuçar ve Ćirović, 2015).

MABAC yönteminin uygulama adımları aşağıda gösterilmektedir (Pamuçar ve Ćirović, 2015; Gigović vd., 2017; Pamucar vd. 2018):

1. Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin (X) Oluşturulması: m adet karar alternatifi ve n adet kriterden oluşan karar matrisi Eşitlik (9)'da gösterilen şekilde oluşturulur. Burada yer alan x_{ij} değerleri, j . değerlendirme kriterine göre i . alternatifi aldığı değerleri göstermektedir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (9)$$

2. Aşama: Karar matrisinin Normalizasyonu (N): Karar matrisindeki veriler, normalizasyon işleminin ardından [0,1] aralığında değer alacak hale dönüştürülür. Normalize karar matrisi Eşitlik (10)'da gösterilmiştir.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \end{bmatrix} \\ A_2 & \begin{bmatrix} n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \end{bmatrix} \\ \dots & \begin{bmatrix} \dots & \dots & \dots & \dots \end{bmatrix} \\ A_m & \begin{bmatrix} n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (10)$$

Fayda yönlü kriterlerin normalizasyonu için Eşitlik (11), maliyet yönlü kriterlerin normalizasyonu için ise Eşitlik (12)'dan yararlanılarak hesaplamalar gerçekleştirilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (11)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^+}{x_i^- - x_i^+} \quad (12)$$

Eşitlik (11) ve (12)'de yer alan x_i^+ değeri, sütunlarda yer alan maksimum değerleri; x_i^- değeri ise sütunlardaki minimum değerleri göstermektedir.

3. *Aşama: Ağırlıklandırılmış Karar Matrisinin Hesaplanması:* Karar probleminde yer alan kriterlerin önem ağırlıkları Eşitlik (13)'te gösterilen formül kullanılarak bu aşamaya dahil edilir.

$$v_{ij} = w_i \cdot (n_{ij} + 1) \quad (13)$$

4. *Aşama: Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması:* Karar problemindeki kriterler için *Sınır Yakınlık Alanı* değerleri Eşitlik (14)'ten yararlanılarak belirlenir.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{\frac{1}{m}} \quad (14)$$

Eşitlik (14)'de yer alan m değeri karar alternatifleri sayısını göstermektedir. Tüm kriterler için g_i değerlerinin hesaplanmasıyla Eşitlik (15)'de gösterilen Sınır Yakınlık Alanı Matrisi (G) elde edilir.

$$G = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ g_1 & g_2 & \dots & g_n \end{bmatrix} \quad (15)$$

5. *Aşama Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklarının (Q) Hesaplanması:* Karar matrisindeki değerlerin sınır yakınlık alanından uzaklıkları hesaplanarak Q matrisi Eşitlik (16)'da gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_{m1} & q_{m2} & \dots & q_{mn} \end{bmatrix} \quad (16)$$

Eşitlik (16)'da yer alan q_{ij} değerleri, Eşitlik (17)'de gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & \dots & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & \dots & v_{2n} - g_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & \dots & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} \quad (17)$$

6. *Aşama Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Tespit Edilmesi*: Her bir karar alternatifinin (A_i), sınır yakınlık alanına göre durumları Eşitlik (18)'den yararlanılarak tespit edilir.

$$A_i \in \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \end{cases} \quad (18)$$

Eşitlik (18)'de gösterildiği üzere bir karar alternatifi, *Sınır Yakınlık Alanında* (G), *Üst Yakınlık Alanında* (G^+)ya da *Alt Yakınlık Alanında* (G^-) yer alabilir.

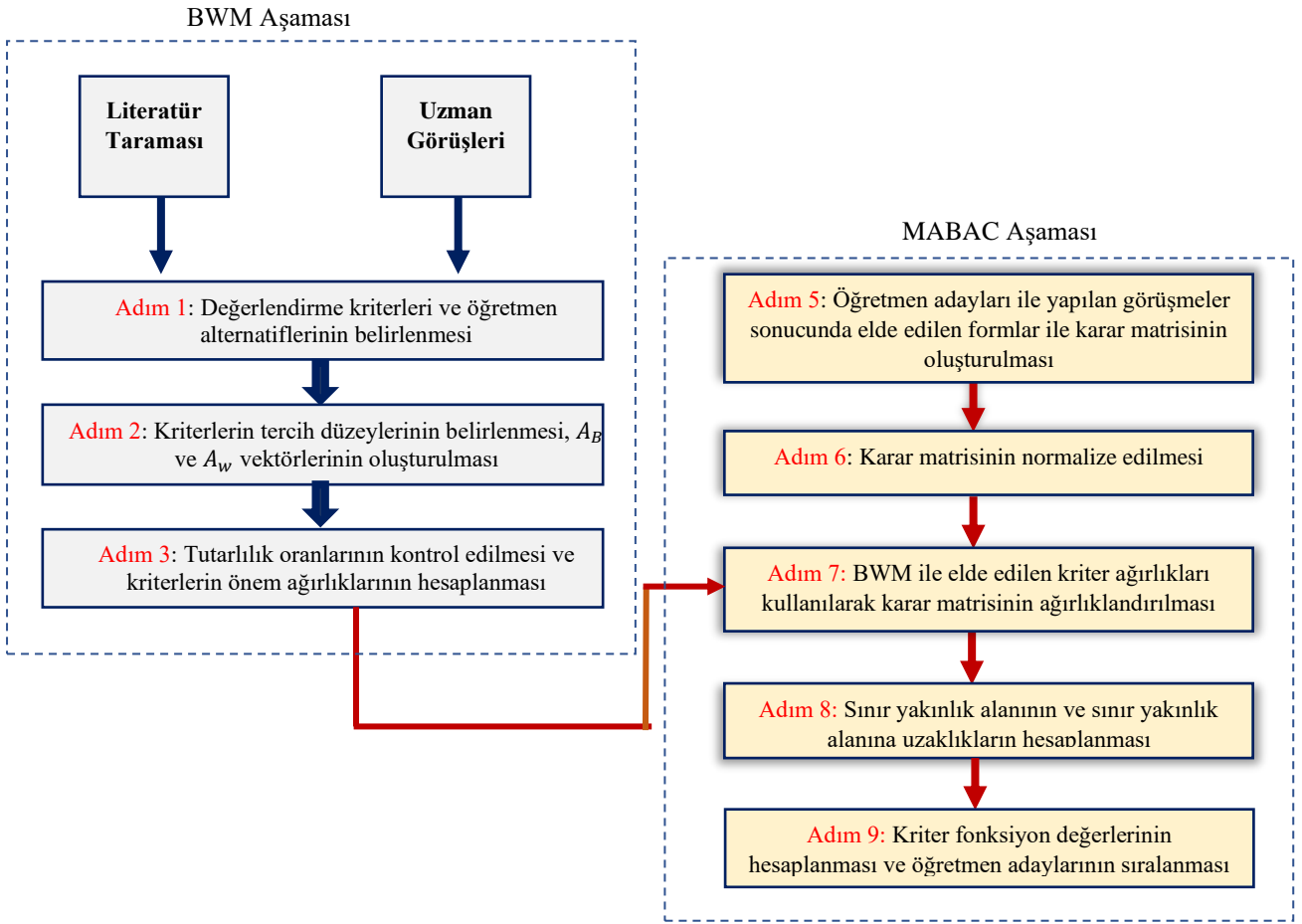
7. *Aşama. Karar Alternatiflerinin Sıralanması*: Karar alternatiflerinin sınır yakınlık alanından uzaklık değerleri kullanılarak her bir karar alternatifinin kriter fonksiyonları hesaplanır. Eşitlik (19)'da gösterildiği üzere hesaplanan S_i değerlerinin büyükten küçüğe doğru sıralanmasıyla alternatiflerin sıralamaları elde edilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (19)$$

4. UYGULAMA

Bu çalışmada Kocaeli'nin İzmit ilçesinde faaliyet gösteren bir özel okulun, öğretmen alımında göz önünde bulundurduğu kriterlerin önem dereceleri En İyi-En Kötü Yöntemi ile belirlendikten sonra, MABAC Yöntemiyle en iyi özelliklere sahip öğretmenin seçiminin yapılması amaçlanmıştır. Uygulamanın adımlarının sistematik bir şekilde özetlendiği akış şeması Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Uygulamanın Akış Şeması

Uygulamanın ilk bölümünde değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıkları En İyi-En Kötü yöntemi ile hesaplanacaktır. Yapılan literatür taraması ve alınan uzman görüşleri neticesinde belirlenen altı kriter Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Personel Seçiminde Kullanılan Seçim Kriterleri

Kriter No	Kriterler
K1	İletişim
K2	Duygudaşlık
K3	Olumlu kişilik özellikleri
K4	Güçlü öğretmenlik yetkinliği
K5	Mesleği sevmeye
K6	Teknolojik bilgi ve beceri

En İyi-En Kötü yöntemiyle kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplanabilmesi için uygulama kapsamındaki okulda çalışan 7 okul yöneticisinin tümünden (müdür, müdür yardımcısı, zümre başkanı, zümre sorumlusu, koordinatör) görüş alınarak, Tablo 3’teki kriterleri değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendiricilerin görüşleri alınırken Tablo 4’teki şablon form kullanılmıştır. Değerlendiriciler öncelikle en önemli ve en az önemli kriteri belirlemişlerdir. Ardından 1-9

aralığındaki değerlendirme ölçeği kullanılarak, en önemli kriterin diğer kriterlere göre tercih düzeyi ve diğer kriterlerin en az önemli kriterlere göre tercih düzeyleri belirlenmiştir. Tüm karar vericiler için yapılan değerlendirmeler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Karar Vericiler Tarafından Yapılan Değerlendirmeleri

KV1’in Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K4			En az önemli kriter: K6			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K4) diğer kriterlere göre tercih oranı	5	5	2	1	2	7
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K6) göre tercih oranı	3	3	6	7	6	1
KV 2’nin Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K1			En az önemli kriter: K6			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K1) diğer kriterlere göre tercih oranı	1	5	5	5	5	7
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K6) göre tercih oranı	7	5	5	5	5	1
KV3’ün Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K4			En az önemli kriter: K6			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K4) diğer kriterlere göre tercih oranı	2	3	2	1	5	7
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K6) göre tercih oranı	3	3	3	7	3	1
KV4’ün Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K4			En az önemli kriter: K6			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K4) diğer kriterlere göre tercih oranı	3	3	2	1	2	5
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K6) göre tercih oranı	3	3	4	5	4	1
KV5’in Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K4			En az önemli kriter: K6			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K4) diğer	5	6	3	1	2	9

kriterlere göre tercih oranı						
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K6) göre tercih oranı	5	6	7	9	8	1
KV6'nın Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K4			En az önemli kriter: K2			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K4) diğer kriterlere göre tercih oranı	2	9	3	1	7	5
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K2) göre tercih oranı	7	1	3	9	3	5
KV7'nin Değerlendirmeleri						
En önemli kriter: K4			En az önemli kriter: K2			
En önemli kriterin diğer kriterlere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_B vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
En önemli kriterin (K4) diğer kriterlere göre tercih oranı	7	9	5	1	3	3
Diğer kriterlerin en az önemli kritere göre ikili karşılaştırma vektörü (A_W vektörü)						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Diğer kriterlerin en az önemli kritere (K2) göre tercih oranı	7	1	7	5	7	3

5. UYGULAMA VERİLERİNİN ANALİZİ

Karar vericilerin değerlendirmelerinin ardından, Eşitlik (3)-(7)'de gösterilen şekilde her karar verici için ayrı ayrı DP modelleri oluşturulmuştur. MS Excel çözücü eklentisinden yararlanılarak DP modelleri çözülmüş ve kriter ağırlıkları Tablo 5'te gösterildiği gibi hesaplanmıştır. 7 karar verici için ayrı ayrı hesaplanan kriter ağırlıklarını bütünleştirmek için aritmetik ortalamadan yararlanılmış ve nihai kriter ağırlıkları elde edilmiştir. Tüm değerlendirmelerin tutarlılıkları Eşitlik (8)'den yararlanılarak test edilmiş ve tutarlılık oranları (TO) Tablo 5'in son sütununda yer almıştır.

Tablo 5. Hesaplanan Kriter Ağırlıkları ve Tutarlılık Oranları

	w_{K1}	w_{K2}	w_{K3}	w_{K4}	w_{K5}	w_{K6}	ξ	TO
KV1	0,0843	0,0843	0,2106	0,3659	0,2106	0,0443	0,0554	0,0149
KV2	0,4718	0,1197	0,1197	0,1197	0,1197	0,0493	0,1268	0,0340
KV3	0,1622	0,1216	0,1622	0,3446	0,1622	0,0473	0,0203	0,0054
KV4	0,1236	0,1236	0,1854	0,3258	0,1854	0,0562	0,0449	0,0195
KV5	0,0976	0,0813	0,1627	0,3834	0,2440	0,0310	0,1046	0,0200
KV6	0,2402	0,0354	0,1601	0,3995	0,0686	0,0961	0,0809	0,0155
KV7	0,0786	0,0308	0,1101	0,4136	0,1835	0,1835	0,1367	0,0261

Nihai ağırlıklar	0,1798	0,0852	0,1587	0,3361	0,1677	0,0725
-------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------

Tablo 5’te incelendiğinde, öğretmen seçiminde en önemli kriterin K4-güçlü öğretmenlik yetkinliği (%33,61) olduğu görülmektedir. Bu kriteri ikinci sırada K1-iletişim (%17,98) ve üçüncü sırada K5-mesleği sevme (%16,77) kriterleri takip etmiştir. En az önemli kriterin ise K6-teknolojik bilgi ve beceri (%7,25) olduğu görülmektedir. Ayrıca yedi ayrı karar vericinin değerlendirmelerine ilişkin tutarlılık oranları hesaplanmıştır. Tutarlılık oranlarının sıfıra çok yakın değerler aldığı, dolayısıyla karar vericilerin değerlendirmelerinin tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında MABAC yöntemiyle aday öğretmenler değerlendirilmiştir. Bu süreçte beş aday öğretmen ile görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde çalışma kapsamındaki altı kriteri ölçecek şekilde geliştirilen iş görüşmesi formlarında yer alan sorular kullanılmıştır. Adayların her kriter grubu için ilgili sorulara verdikleri cevaplar 100 üzerinden puanlanmıştır (0: en düşük; 100: en yüksek puan). Görüşmeleri 1 genel müdür, 1 müdür, 2 müdür yardımcısı, olarak toplam 4 okul yöneticisi gerçekleştirmiştir. Dört yöneticinin değerlendirmelerini bütünlendirmek için, puanların aritmetik ortalaması alınmış ve MABAC uygulamasının birinci aşamasında 5 adet öğretmen alternatifi ve 6 adet kriterden oluşan başlangıç karar matrisi Tablo 6’da gösterilen şekilde oluşturulmuştur.

Tablo 6. Başlangıç Karar Matrisi

Alternatifler	Kriterler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	54	60	54	47	57	38
A2	71	68	72	70	80	76
A3	77	75	67	77	78	75
A4	81	90	76	83	83	88
A5	68	66	72	62	71	46

İkinci aşamada tüm kriterler maksimizasyon yönlü olduğundan dolayı Eşitlik 11’den yararlanılarak karar matrisi normalize edilmiştir. Normalize karar matrisi Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Normalize Karar Matrisi

Alternatifler	Kriterler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	0	0	0	0	0	0
A2	0,611	0,270	0,814	0,625	0,906	0,759
A3	0,853	0,494	0,571	0,826	0,817	0,744
A4	1	1	1	1	1	1
A5	0,502	0,185	0,800	0,410	0,522	0,153

Üçüncü aşamada En İyi-En Kötü yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları uygulama sürecine dahil edilmiştir. Eşitlik (13)’den yararlanılarak hesaplamalar yapılmış ve ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Alternatifler	Kriterler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	0,180	0,085	0,159	0,336	0,168	0,073
A2	0,290	0,108	0,288	0,546	0,320	0,128
A3	0,333	0,127	0,249	0,614	0,305	0,126
A4	0,360	0,170	0,317	0,672	0,335	0,145
A5	0,270	0,101	0,286	0,474	0,255	0,084

Dördüncü aşamada tüm kriterler için Eşitlik (14)'den yararlanılarak Tablo 9'daki Sınır Yakınlık Alanı matrisi hesaplanmıştır.

Tablo 9. Sınır Alanı Yakınlık Alanı Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
g_i	0,2788	0,1151	0,2528	0,5140	0,2686	0,1072

Tüm kriterler için g_i değerlerinin hesaplanmasının ardından beşinci aşamada Eşitlik 17'den yararlanılarak, Tablo10'da gösterilen Sınır Yakınlık Alanına Uzaklıklar Matrisi elde edilir.

Tablo 10. Sınır Yakınlık Alanına Uzaklıklar

Alternatifler	Kriterler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	-0,099	-0,030	-0,094	-0,178	-0,101	-0,035
A2	0,011	-0,007	0,035	0,032	0,051	0,020
A3	0,054	0,012	-0,003	0,100	0,036	0,019
A4	0,081	0,055	0,065	0,158	0,067	0,038
A5	-0,009	-0,014	0,033	-0,040	-0,013	-0,024

Son aşamada ise öğretmen alternatiflerinin sınır yakınlık alanından uzaklık değerleri(q_i) kullanılarak Eşitlik (19)'da gösterildiği üzere her alternatifin kriter fonksiyonları hesaplanmıştır. Si değerleri ve öğretmen alternatiflerine yönelik sıralama Tablo 11'de gösterilen şekilde hesaplanmıştır.

Tablo 11. Si Değerleri ve Alternatiflerin Sıralanması

Alternatifler	Si	Sıralama
A1	-0,537	5
A2	0,142	3
A3	0,218	2
A4	0,463	1
A5	-0,067	4

MABAC yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre A4 adayı en iyi öğretmen alternatifi olarak belirlenmiştir. A4 adayını sırayla A3, A2, A5 ve A1 adayları takip etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada bir özel okulda sınıf öğretmeni olarak görev alacak olan aday öğretmen alternatiflerinin seçim sürecinde ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Sınıf öğretmenliği zümresi için gerçekleştirilen bir personel alımı olduğu için, literatür taraması ile

belirlenen ve bir öğretmende bulunması gereken en önemli altı kriter göz önünde bulundurularak beş öğretmen alternatifi değerlendirilmiştir.

Öğretmen alternatiflerinin değerlendirildiği kriterlerin önem ağırlıkları subjektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemi olan En İyi-En Kötü yöntemi ile hesaplanmıştır. En İyi-En Kötü yöntemi ile hesaplanan değerlere göre, kriterlerin önem sıralamalarının güçlü öğretmenlik yetkinliği, iletişim, mesleği sevme, olumlu kişilik özellikleri, duygudaşlık ve teknolojik bilgi ve beceri olduğu belirlenmiştir. Bu kriterler göz önünde bulundurularak yapılacak öğretmen seçiminde yer alan alternatiflerin sıralanmasında kullanılan MABAC yöntemi sonuçlarına göre ise en iyi öğretmen alternatifi A4 olarak belirlenmiştir. A4 alternatifini sırasıyla A3, A2, A5 ve A1 takip etmiştir.

Bu çalışmada bir eğitimci ve bir çalışan olarak pek çok kriteri sağlaması beklenen adayların seçimi ÇKKV problemi olarak ele alınmış, problemin çözümünde En İyi-En Kötü ve MABAC yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Literatürde personel seçimi probleminde bu iki yöntemin bir arada kullanıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Öte yandan personel seçimin süreçlerinde ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı birçok çalışmaya rastlanılsa da özellikle öğretmen seçim süreçlerinde bu yöntemlerin az sayıda kullanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla çalışmanın eğitim yöneticilerine, karar verme süreçlerinde ÇKKV yöntemlerinin kullanılması yönünde bir örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Gerek literatürdeki çalışmalar incelendiğinde gerekse de bu çalışmanın uygulama bulgularında görüldüğü üzere, öğretmen seçim kriterleri arasında yer alan teknoloji bilgi ve beceri seviyesi ön plana çıkmamış ve uzman görüşlerine bağlı kriter önem sıralamasında da en az önemli kriter olarak belirlenmiştir. Günümüz okullarında süregiden yoğun teknoloji destekli eğitim öğretim faaliyetleri göz önünde bulundurularak bu kriter üzerine daha çok çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmada öğretmen alım sürecinde belirli kriterler göz önüne alınarak, seçim sürecindeki karar vericilere yardımcı olması beklenen ÇKKV yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı bir model sunulmuştur. Gelecek çalışmalarda daha farklı kriter yapıları ile çalışmalar yapılabilir gerek kriter ağırlıklarının belirlenmesinde gerekse de alternatiflerin sıralanmasında daha farklı ÇKKV bütünleşik olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Aşan, H. ve Ayçin, E. (2020). Kurumsal Kaynak Planlama Sistemlerinin Seçimindeki Kriterlerin Best-Worst Metodu ile Değerlendirilmesi. Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 5(2), 114-124.
- Ayçin, E. (2020). Personel Seçim Sürecinde CRITIC ve MAIRCA Yöntemlerinin Kullanılması. İşletme, 1(1), 1-12.
- Bayat, B. (2008) İnsan Kaynakları Yönetimin Stratejik Niteliği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3), 67-91.
- Dağdeviren, M. (2007). Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Personel Seçimi ve Bir Uygulama. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22(4), 791-799.
- Doğan, A. ve Önder, E. (2014), İnsan Kaynakları Temin ve Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Kullanılması ve Bir Uygulama. Journal of Yaşar University, 9(34), 5796-5819.
- Ecer, F. (2020). Çok Kriterli Karar Verme-Geçmişten Günümüze Kapsamlı Bir Yaklaşım, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Eren, T., Abalı, Y.A. ve Kutlu, B.S. (2012). Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ile Bursiyer Seçimi: Bir Eğitim Kurumunda Uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(3-4), 259-272.
- Eşiyok, Y. ve Eren, Ö. (2018). Personel Seçim Probleminin Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Çözülmesi: Medya Sektöründe Bir Uygulama. Business & Management Studies: An International Journal, 6(4): 898-919.
- Gençtürk, E., Akbaş, Y. ve Kaymakçı, S. (2012). Qualifications of an Ideal Teacher According to Social Studies Preservice Teachers. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(2), 1569-1572.
- Gigović, L., Pamučar, D., Božanić, D. and Ljubojević, S. (2017). Application of the GIS-DANP-MABAC Multi-Criteria Model for Selecting the Location of Wind Farms: A Case Study of Vojvodina, Serbia, Renewable Energy, 103, 501-521.
- Hota, H.S, Sharma, L.K. and Pavani, S. (2014). Fuzzy TOPSIS Method Applied for Ranking of Teacher in Higher Education, In Intelligent Computing, Networking, and Informatics, (1225-1232), Springer, New Delhi.
- Ilaltdinova, E.Y., Frolova, S.V. and Lebedev, I.V. (2017). Top Qualities of Great Teachers: National and Universal. International Conference on Linguistic and Cultural Studies, 44-52.
- Jati, H. (2011). Study on Performance Appraisal Method of Vocational Education Teachers Using PROMETHEE II. Proceedings of ICVET.

- Kabak, M. ve Kazançoğlu, Y. (2012). Bulanık Analitik Hiyerarşisi Yöntemiyle Öğretmen Seçimi ve Bir Uygulama, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 95-111.
- Karakış, E. (2019). Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS ile bütünleşik Karar Destek Modeli Önerisi: Özel Okullarda Öğretmen Seçimi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 53, 112-137.
- Kozanoğlu, O. ve Özok, A.F. (2010). Kalite Fonksiyonu Açınımında Bulanık İnsan Kayakları Atama Modeli. İTÜ Dergisi, 9(5), 75-84.
- Köse, E., Aplan, H.S. ve Kabak, M. (2013). Personel Seçimi için Gri Sistem Teori Tabanlı Bütünleşik Bir Yaklaşım. Ege Akademik Bakış, 13 (4), 461-471.
- Milosavljević, M., Bursać, M. and Tričković, G. (2018). Selection of The Railroad Container Terminal in Serbia based on Multi Criteria Decision-Making Methods, Decision Making: Applications in Management and Engineering, 1(2), 1-15.
- Moayeri, M., Shahvarani, A., Behzadi, M.H. and Lotfi, F. Hosseinzadeh-Lotfi, F. (2015). Comparison of Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methods for Math Teacher Selection, Indian Journal of Science and Technology, 8(13), 1-10.
- Ökmen, B., Şahin, S. and Kılıç, A. (2020). A Critical View to The Primary School Teaching. International Journal of Contemporary Educational Research, 7(1), 54-70.
- Özbek, A. (2014). Yöneticilerin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları, 24, 209-225.
- Özdağoğlu, A. (2008). İmalat İşçilerinin Seçimlerinin Bulanık AHS Yöntemi ile Analizi İşletme Fakültesi Dergisi, 9(1), 141-160.
- Öztürk, B.A. ve Başkaya, Z. (2011). Bulanık TOPSIS Algoritmasında Üçgen Bulanık Sayılar ile Satış Elemanlarının Değerlendirilmesi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 9(16), 11-21.
- Pamućar, D. and Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attributive border approximation area comparison (MABAC), Expert Systems with Applications, 42(6), 3016-3028.
- Pamućar, D., Petrović, I. and Ćirović, G. (2018). Modification of the Best–Worst and MABAC methods: A novel approach based on interval-valued fuzzy-rough numbers, Expert Systems with Applications, 91, 89-106.
- Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. Omega, 53, 49-57.
- Rushton S., Morgan J. and Richard M. (2007) Teacher`s Myers-Briggs Personality Profiles: Identifying Effective Teacher Personality Traits. Teaching and Teacher Education, 23, 432-441.

- Sert, Y.O., Gür, Ş. ve Eren, T. (2020). Dördüncü Sanayi Devriminin Personel Seçimi Süreçlerine Etkisinin Değerlendirilmesi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 55, 191-202.
- Şahin İ., Perkmen S. and Toy S. (2004) Turkish Student Teachers' Perception of a Model Teacher. The Turkish Journal of Educational Technology TOJET, 3(4), 2602-2609.
- Taylor, F.A., Ketcham, A.F. and Hoffman, D. (1998). Personnel Evaluation with AHP. Management Decision, 36(10), 679- 685.
- Vatansever, K. ve Öncel, M. (2014). Akademik Personel Alım Kararlarında Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin birlikte Kullanımı ve Bir Uygulama. Journal of Management, Marketing and Logistics, 1(2), 111-126.